

ГІБРИДНА ВІЙНА НА СХОДІ УКРАЇНИ

В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИМІРІ:
ВИТОКИ,
РЕАЛІЇ,
ПЕРСПЕКТИВИ РЕІНТЕГРАЦІЇ

**Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»**

**ГІБРИДНА ВІЙНА НА СХОДІ УКРАЇНИ
В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИМІРІ: ВИТОКИ,
РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ РЕІНТЕГРАЦІЇ**

**Старобільськ
2017**

УДК 316.485.26(477.52/.6)
ББК 68.35(4УКР)
Г12

Рецензенти:

- Чорний В. С. – доктор філософських наук, професор Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.
- Омельченко С. О. – доктор педагогічних наук, професор, ректор ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».
- Чернобровкін В. М. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та педагогіки Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції : зб. наук. праць / За заг. ред. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. – 432 с.

У колективному збірнику наукових праць учених Луганського національного університету імені Тараса Шевченка на основі використання міждисциплінарного підходу (з позицій галузей знань – історії, філософії, соціології, політології, економіки, педагогіки, психології, соціальної роботи, філології, журналістики) теоретично обґрунтовано історичні передумови, реальний стан та можливі перспективи розвитку східноукраїнського регіону в умовах гібридної війни та поствоєнний період.

Може бути використаний в освітньому процесі загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів; при написанні курсових, магістерських, дисертаційних робіт з різних галузей знань; для самоосвіти.

УДК 316.485.26(477.52/.6)
ББК 68.35(4УКР)

Рекомендовано до друку вченою радою
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(протокол № 11 від 27 квітня 2017 р.)

© Колектив авторів, 2017
© ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»,
2017

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

1. **Чантурія А. В.** Політичні інтернет-меми та масова свідомість у період збройного конфлікту на Донбасі..... 7

СОЦІОЛОГІЯ

2. **Кононов І. Ф.** Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни..... 17
3. **Котеленець К. М.** Труднощі, що виникають у соціолога при організації польового етапу соціологічного дослідження в умовах гібридної війни в Україні..... 24
4. **Хобта С. В.** Сприйняття соціального простору в ході війни..... 37

ПОЛІТОЛОГІЯ

5. **Бадер А. В.** Форми та засоби сучасних збройних конфліктів. 60
6. **Заблоцький В. В., Заблоцька-Сеннікова Н. В.** Гібридна війна: політичний прорахунок чи неминучість..... 70

ІСТОРІЯ

7. **Михальський І. С., Набока О. В.** Криза сучасної глобальної економічної системи та початок політичного конфлікту в Україні 2013–2016 рр..... 76

ЕКОНОМІКА

8. **Драчук Ю. З., Снітко Є. О.** Регіональна економічна політика в умовах децентралізації управління в Україні та гібридної війни..... 90
9. **Рязанова Н. О.** Комплексна оцінка збитків і перспективи відновлення східних регіонів України..... 98

ПЕДАГОГІКА (ОСВІТА І ВИХОВАННЯ)

10. **Бабічев О. І., Котенєва І. С., Карлова Н. М.** Формування громадянської культури сучасної студентської молоді (з досвіду роботи)..... 106
11. **Бутенко Л. Л.** Особистість у соціокультурному пограниччі Сходу України в умовах інформаційної та військової агресії: педагогічні аспекти дослідження..... 114
12. **Докучаєва В. В.** Ціннісне моделювання як етап проектування інноваційних педагогічних систем в умовах суспільства в стані аномії..... 122

13.	Ігнатівич О. Г. Політична метафора в сучасному педагогічному дискурсі: постановка проблеми.....	129
14.	Курило В. С. Діяльність університету щодо забезпечення права на здобуття освіти особами, місцем проживання яких є територія проведення АТО.....	136
15.	Літовка О. П., Мінєнко Г. М. Реалії формування громадянської позиції майбутнього фахівця в контексті ствердження суб'єктності української держави.....	147
16.	Савченко С. В., Караман О. Л. Трансформація системи вищої освіти в умовах інформаційного суспільства та зовнішніх викликів.....	155
17.	Семенов М. А. Трансдисциплінарний підхід до вивчення досвіду забезпечення якості освіти в переміщеному університеті.....	166
18.	Сергієнко Л. В. Інформаційний вектор розвитку педагогічного навчального закладу в контексті модернізації освіти України.....	177
19.	Терновець О. М. Забезпечення якості освіти у вищих навчальних закладах в умовах антитерористичної операції на сході України.....	185
20.	Хриков Є. М. Уроки гібридної війни для вищої освіти України.....	192

ПСИХОЛОГІЯ

21.	Коваленко В. Є. Соціально-психологічні проблеми дітей з інвалідністю, які постраждали внаслідок військового конфлікту на сході України.....	199
22.	Макаров В. И. Оказание психологической помощи переселенцам и участникам АТО средствами нейролингвистического программирования.....	206
23.	Пашко Т. А. Психологічні особливості змін у свідомості мирних жителів зони АТО.....	215
24.	Серомаха Н. Є., Григор'єва І. О. Організація психологічного супроводу дітей із порушеннями психофізичного розвитку з зони АТО.....	222
25.	Федотова Т. В. Підстави для надання психологічної допомоги людині в кризовій і посткризовій ситуації.....	229

СОЦІАЛЬНА РОБОТА / СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

26.	Алексєєва О. Р. Маніпуляція свідомістю як складник гібридної війни: міждисциплінарний контекст дослідження..	238
27.	Дуванська К. О. Стан та проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні.....	247

28.	Ігнатенко К. В. Соціальний супровід внутрішньо переміщених прийомних сімей.....	253
29.	Краснова Н. П. Деякі аспекти соціалізації молоді в сучасних умовах розвитку українського суспільства.....	264
30.	Крошка С. А. Організаційно-педагогічні умови адаптації внутрішньо переміщених осіб та студентів з «нульової зони».....	276
31.	Литвинова Н. А. Нормативно-правові основи соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними особами в Україні.....	284
32.	Мальцева О. І. Дитячі козацькі організації як інститут соціального виховання дитини в умовах гібридної війни.....	290
33.	Назмієв А. О. Соціально-психологічна адаптація до умов вищого навчального закладу в діяльності студентського самоврядування.....	298
34.	Отрощенко Н. Л. Формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді Сходу України як соціально-педагогічної інвестиції в успішне майбутнє регіону.....	306
35.	Степаненко В. В., Степаненко В. І. Волонтерський рух на Сході України в умовах гібридної війни.....	313
36.	Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними.....	320
37.	Юрків Я. І. Моніторинг як метод дослідження прав дітей, які постраждали внаслідок АТО.....	342

ФІЛОЛОГІЯ

38.	Бойцун І. Є. Українське суспільство в романі «Оголений нерв» Світлани Талан.....	348
39.	Глуховцева К. Д. Говірки Середнього Подінців'я як об'єкт етно- та соціолінгвістичного вивчення.....	355
40.	Гуменюк Н. Г. Аргументивна складова політичного дискурсу Хілорі Клінтон (на матеріалі виступу в Рено, Невада, від 25. 08. 16 р.).....	367
41.	Кобзар О. І. Офіційні промови Ангели Меркель щодо ситуації на Сході України як засіб реалізації ефективної міжкультурної комунікації (функціонально-стилістичні особливості).....	372
42.	Моїсеєнко О. Ю. Особливості мовної концептуалізації збройного конфлікту на сході України (2014-2017) в світових англомовних медіа.....	382
43.	Негодяєва С. А. «Донбаський текст»: діалог регіональних візій.....	388
44.	Степикіна Т. В. Щодо методологічних відмінностей процесів засвоєння першої мови та навчанням другої мови...	396

45. **Тарарива Л. Ю.** Рецепція гібридної війни на Сході України в повісті Василя Шкляра «Чорне сонце»: міфопоетична складова..... 405
46. **Шехавцова С. О.** Евфемізми як засіб вуалізації змісту негативних висловлювань у контексті гібридних війн..... 411

ЖУРНАЛІСТИКА

47. **Корчагіна О. В., Куцевська О. С.** PR-технології у формуванні зовнішньополітичного іміджу України..... 418
48. **Пінчук Т. С., Ульянова К. М.** Ідентифікаційна стратегія формування іміджу військовослужбовця засобами мас-медіа 426

ФІЛОСОФІЯ

УДК 37.017.32

Чантурія Анжеліка Володимирівна,
кандидат філософських наук, старший викладач кафедри
філософії та соціології ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

ПОЛІТИЧНІ ІНТЕРНЕТ-МЕМИ ТА МАСОВА СВІДОМІСТЬ У ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ

Україна сьогодні переживає складний момент своєї історії – втрата контролю над Кримом і деякими районами Донбасу, військовий конфлікт, посилення напруженості у відносинах з Росією, складна соціально-політична ситуація усередині країни, – усе це сприяє виникненню й поширенню в суспільній свідомості безлічі ідей різного ступеня складності, чії образи полегшуються для запам'ятовування за допомогою політичних інтернет-мемів. Ідеї, які відбиваються цими мемами, становлять інтерес для філософії як для «епохи, схопленій у думці», дозволяючи краще усвідомити реалії сучасності.

Термін «мем» (від грецьк. «мімема» – «подоба») у своїй сучасній формі з'являється в 1976 році в роботі англійського біолога й етолога Річарда Докінза «Егоїстичний ген». Він досліджував механізми трансляції генів при природному доборі й провів аналогію між генетичною й культурною еволюцією. На думку Докінза, передача культурної спадщини подібна до генетичної передачі. Як ген у живій природі, у культурному просторі також існують частки, що є одиницями передачі культурної спадщини або одиницями імітації. Цю частку дослідник називає «мім» (що пізніше перетворилося на «мем»). Мемами можна вважати популярні ідеї й мелодії, поширені слівця й висловлювання, розхожі рецепти тощо. Мемі передають інформацію від одного мозку до іншого за допомогою процесу імітації [1].

З 1983 року з'являється термін «меметика» для позначення науки, що вивчає мемі. Серед авторів, працюючих у зазначеному напрямку, – американський філософ Деніел Деннет, відомий програміст, який довгий час працював в «Microsoft», Річард Броуді, філософ, математик, який реалізувався як інженер компанії «Fermilab», Аарон Лінч, письменниця, філософ і психолог С'юзан Блекмор. Незважаючи на спад, який дослідники відзначають у розвитку меметики з 2005 року, концепція мему продовжує використовуватися в наукових дослідженнях і публіцистиці [2, с. 114].

Існують різні визначення мему. Його розглядають як основну одиницю культурної передачі, тобто імітації; як усе, чому ми вчимося, копіюючи дії іншої людини; одиницю інформації, що утримується в

розумі, яка впливає на хід певних подій і сприяє виникненню власних копій в інших людях, тощо. Для нас особливий інтерес представляє визначення Д. Деннета. У своїй роботі «Пояснена свідомість» Деніел Деннет визначає мем як складну ідею, що отримує характерний легкий для запам'ятовування образ. Передача й поширення мемів здійснюються від однієї людини до іншої як за допомогою мови й поведінки, так і за допомогою предметів матеріальної культури – письмових джерел, світлин, творів архітектури тощо. В умовах сучасного суспільства з'явилися величезні можливості для копіювання й поширення мемів, особливо завдяки наявності стільникового зв'язку й мережі Інтернет [2, с. 115–116].

Метою нашого дослідження є аналіз впливу на масову свідомість ідей, що відбиваються в політичних інтернет-мемах (надалі для зручності іноді просто «мемах») протиборчих сторін у період збройного конфлікту на Донбасі.

Меми, які виникають у періоди складних і переломних моментів у житті суспільства, викликають особливий інтерес. Відбиваючи ідеї, що хвилюють масову свідомість, політичні інтернет-меми, безсумнівно, здійснюють на неї свій вплив. Що ж являють собою політичні інтернет-меми? Світлана Шомова, дослідник у галузі політичної комунікації, відзначає: «Під політичним інтернет-мемом ми розуміємо специфічний жанр інтернет-комунікації; у цій якості ми розглядаємо окремі повідомлення в нових медіа, що представляють собою реакцію на ту або іншу політичну подію, що мають різну семіотичну природу (візуальну, аудіальну, вербальну), що відрізняються помітністю змісту й «упакування», що зазнають численного копіюванню користувачами і спонтанно поширюються в Мережі – а тому здатні бути зарахованими до феноменів меметичної природи» [3, с. 39].

Мем або медіа-вірус – це ідея або образ, які несуть у собі певну концентровану інформацію, що передається добровільно, від одного носія до іншого, за допомогою ЗМІ, зокрема, Інтернету. Окремі меми можуть поєднуватися в комплекси, набуваючи форми концепції, доктрини... Щоб перепрограмувати клітину, віруси використовують різні шляхи вторгнення. Так і політичні меми проникають у суспільний організм [4].

Як специфічний рід суспільної свідомості масова свідомість, на яку впливають інтернет-меми, одержала широке поширення й важливе значення в суспільствах сучасного типу. Масова свідомість виділяється, насамперед, за специфічними властивостями її носія, суб'єкта. «У випадку масової свідомості як такий суб'єкт постає особлива сукупність (множина, спільність) індивідів, іменована масою. Типові (різномасштабні) приклади маси: учасники широких політичних, соціокультурних та інших рухів *сучасності*; аудиторії різних засобів і каналів масової інформації; споживачі тих або інших соціально «пофарбованих» (напр., престижних, модних) товарів і послуг; члени

різноманітних аматорських (за інтересами) асоціацій і клубів; «уболівальники» футбольних та інших спортивних команд тощо» [5, с. 503–504].

У порівнянні із традиційною масовою культурою мережева культура, кіберкультура – це і її продовження, і оригінальний новий феномен, у якому «зовні активна парадигма інтерактивності купірується видовищною домінантою, анонімністю, автоматизмом вірусного зараження. Мережевий фольклор (інакше іменованій відеолором, іміджлором) – явище переважно транслокальне» [6, с. 13].

Інтернет-меми створюються й поширюються відповідно до певних правил і закономірностей: меми здатні яскраво урізатися в пам'ять; у мемах найчастіше відбивається свіжий погляд на освітлювані події молоді або тинейджерів; меми здатні викликати значну емоційну реакцію, а емоції можуть бути будь-якими – від неприйняття до захвату; меми втягують людей у спілкування тощо [7].

Меми, що виникають і транслуються з метою описати певні події, являють собою комплекс мемів – мемплекс.

Зупинимось на деяких інтернет-мемах, які набули особливої популярності в сучасному віртуальному просторі. Розглянемо особливості масової свідомості, які в них відбиваються. Меми мають важливе семіотичне значення, з'являючись у вигляді образів, вони генерують інформацію. У простій яскравій та зрозумілій формі та або інша ідея стає більш доступною широким масам інтернет-користувачів.

Особливість політичних інтернет-мемів часто полягає саме в тому, що вони відбивають не просто ідеї, а ще й оцінки або характеристики певного ставлення до політичної події, політичної сили, політичного лідера. Так, наприклад, збройний конфлікт передбачає створення образу ворога, що знайшло своє відображення в численних інтернет-мемах. Конструювання образу ворога набуває в Інтернеті особливої популярності. За допомогою мемів часто здійснюється ідентифікація «свій–чужий». Так, у період збройного протистояння на Донбасі інтенсивно розвивався своєрідний мемо-неймінг, взаємний пошук іменувань для політичних опонентів. Тут не важливо знати витoki образу або розуміти сутність інформації, яку він кодує. Тут має місце боротьба знаків. Прихильники «російського світу» в протистоянні диванних інтернет-військ йменуються «ватниками» і «колорадами», на протилежному боці з'явилися «вишиватники» і «укропи». Прихильників майдану презирливо йменують «майдаунами», у свою чергу, апологети Новоросії отримали титул «даунбасівці».

У віртуальному протистоянні сходяться образи й меми. Українські війська постають то в нейтральному ключі як «ЗСУ», то як «карателі», «бендерівці», «бандерівці», «бандерлоги», «прихильники хунти», «свідомити» тощо. Сакраментальне «хохол» уже не визнається достатньо експресивним для вираження всієї глибини протистояння, як і відповідне

«москаль». У прихильному дискурсі війська самопроголошених ДНР і ЛНР виступають як «ополченці», «захисники Новоросії», у менш прихильному – як «сепаратисти», «терористи», «бандити» і таке інше, аж до зовсім недрукованих найменувань. Показові й розповсюджені серед українських патріотів назви самопроголошених республік – «Луганда» і «Донбабве». Росія постає як «Рашка», «Кацапія», «Кацапстан», «Путляндія» тощо. Це породжує мемотворчість «у відповідь», в наслідок якої Україна постає як «Уркаїна», «Руїна», «Укруанда», «Хохляндія», «країна 404» тощо.

Коли люди починають ідентифікувати один одного за допомогою мемів-ярликів, їх спілкування найчастіше втрачає гуманістичну складову. Опонент позбавляється людських якостей, перетворюючись на втілення образу «ворога» і «супротивника». Крім того, уживаючи стосовно опонента зневажливі ярлики, учасник дискусії отримує певні переваги у своїх очах як маючий більшу владу й силу.

Іменування, що позбавляє людських якостей, стосується й лідерів протиборчих сторін. У суперечках ідейних супротивників зневажливі прізвиська отримують П. О. Порошенко та В. В. Путін. Усе починається з перетворення прізвищ відповідно до неприємних асоціацій і триває нескінченно, аж до зовсім недрукованих прикладів. Значна частина представників обох сторін із задоволенням підхоплює й тиражує ці образливі прізвиська. Чи варто нагадувати, що доброзичливості й цивілізованості взаємному діалогу така ситуація не додає.

У спілкуванні на форумах замість повідомлень користувачі часто просто обмінюються вербальними мемами, візуальними мемами (популярними картинками) або навіть синтетичними мемами (демотиваторами, картинками з написами тощо). У цьому випадку інтернет-меми є маркерами-ідентифікаторами. Залежно від того, якими мемами ти користуєшся, ти належиш до тієї або іншої протиборчої сили в інформаційній складовій конфлікту.

Журналісти попросили вітчизняних фахівців розтлумачити, яке неочевидне, подвійне значення можуть мати такі, наприклад, слова, як «колоради» та «укропи». На думку головного лікаря Львівської психіатричної лікарні професора Олександра Фільца, слово «колоради» натякає на те, що з цим явищем важко боротися, оскільки воно живуче, як колорадські жуки на картоплі. Мем «укроп» можна витлумачити як щось зелене, тобто молоде та незріле, за словами психолога Вадима Колесникова. Крім того, цією стравою неможливо пообідати, бо це усього лише приправа. Психолог вважає, що з іншого погляду, і «колоради», і «укропи», і «ватники» – це прояв того, що й ми, і наші двоюрідні російські брати належимо до агрокультури. Всі ці слова мають сильно виражений сільський присмак. Селяни, за його словами, – люди предметні й практичні, вони вкоренилися на своїй землі, отже конфлікт навряд чи пошириться за межі Донбасу [8].

Можна припустити, що в мемах у найбільш яскравій формі знаходить своє втілення колективне несвідоме. Мемі дозволяють суспільству або певному співтовариству в дотепній, жартівливій, афористичній формі виражати сутність найбільш важливих проблем або тенденцій. Саме така форма знаходить найкоротший шлях до свідомості людей, тим самим залучаючи їх до діалогу на суспільно важливі теми, нехай навіть і в ролі простих читачів, споживачів інформаційного продукту. Крім того, гумористична, жартівна, глузлива форма вираження складних ідей або подій, які іноді навіть можуть травмувати, допомагає суспільству або співтовариству долати фрустрації, викликані несприятливою політичною обстановкою.

Відбиваючи в мемах ситуацію соціального й національного роз'єднання, яка, безперечно, дуже часто травмує психіку, протиборчі сили направляють деструктивну енергію в сферу віртуальної боротьби образів і символів. І от уже армія розсерджених «ватників» закидає злісними демотиваторами й мемами-кліше не менш войовничих «укропів», оснащених тією ж «зброєю». Протистояння з поля реальної битви переноситься у віртуальний простір, захоплюючи все нові й нові ресурси як електронні, так і людські. Здавалося б, символічне протистояння не може супроводжуватися реальними жертвами, тому його значимість не можна порівнювати зі збройним протистоянням. Проте, ціною символічних баталій є цілком реальне зростання міжнародної ненависті, ескалація взаємної агресії й справжні приклади розривів відносин не тільки дружніх, але навіть родинних і подружніх.

Використання мемів як засобів політичної боротьби – це досить ефективний захід протидії супротивникові у віртуальному інформаційному просторі. Підсвідомість, що жадає реваншу нехай не на полі бою, так у віртуальному світі, з готовністю заковтує наживку мемів, не дуже розуміючись на символічному підґрунті того або іншого образу, що вже став улюбленим. Ворожі мемі б'ють по почуттю власної гідності й самолюбству, по самоідентифікації, національній й політичній приналежності. Апологети «російського світу» і прихильники європейського вибору й національної єдності України обмінюються образливими й хльосткими символами, зовсім не прагнучи порозумітися, а сподіваючись відстояти власну точку зору або переконати супротивника, який перебуває в полоні таких безперечно оманливих ідей.

Складно сказати, як саме слова та образи перетворюються на інтернет-меми. З одного боку, інтернет-меми можуть виникати випадково, як вдало знайдені звичайним користувачем образ або фраза, розтиражовані в Інтернеті. З іншого боку, маркетингові агентства при створенні, насамперед, рекламної продукції навмисно прагнуть до пошуку образів і фраз, що запам'ятовуються, тобто переважно мемів, тісно пов'язаних з торговельними марками, що просуваються. Звичайно, і автори, які працюють у сфері висвітлення політичних подій, прагнуть відшукати саме такі фрази, образи, висловлювання, які б максимально

точно і емко донесли б їхні думки до найбільшої кількості читачів, глядачів, слухачів. Це благодатний ґрунт для появи все більшої кількості мемів, що їх протиборчі сторони в російсько-українському конфлікті будуть продовжувати використовувати в боротьбі за власні ідеали. Ціна такої «мемотворчості» буде чималою – у віртуальних баталіях ще загине не одне самолюбство, ще зруйнуються не одні відносини, досягне образливої кульмінації не одна агресивна перепалка.

Головне, у погоні за хльосткістю й образливістю, яку важко забути, у боротьбі за слухача, глядача й читача, не втратити те, що нас усіх об'єднує. А нас об'єднує спільна історія. Не тільки та, яку вже важко впізнати в працях істориків-супротивників, але й та, що свідчить про споконвічне братерство двох прадавніх народів. Ця історія – у спільних долях наших дідів і батьків, у вигляді наших міст, у траєкторіях наших культур, у споконвічній тузі за загальнолюдськими цінностями й у постійному невдоволенні існуючою владою. Від того, які ідеї найшвидше знайдуть шлях до сердець українців та росіян, сьогодні значною мірою залежить наше майбутнє. І велика відповідальність – на плечах усіх тих, хто здатний говорити мовою мемів, найчастіше сприяючи розвитку цієї мови, і тим самим поширенню певних ідей не тільки у віртуальному просторі, але й у думках великої кількості людей.

Таким чином, політичні інтернет-меми мають певні особливості в порівнянні зі звичайними мемами, що проявляються в їхньому тенденційному, оцінювальному характері.

Важливу роль відіграють політичні інтернет-меми в створенні образу ворога в масовій свідомості. Часто образ ворога персоніфікується в особі лідера однієї із протиборчих сторін.

Найпопулярніші політичні меми в якості знаків перетворюються на своєрідну «зброю» у боротьбі між опонентами у віртуальному просторі.

Найбільша відповідальність у період конфлікту – на тих інтелектуальних силах, які здатні створювати інтернет-меми. Від простого користувача – до відомих політиків, кожен повинен задуматися, які ідеї він несе в масову свідомість, прагнучи виразити їх у найбільш яскравій і доступній формі.

Критично мислячі люди в оцінці подій і опонентів не мають покладатися на яскравість і доступність мемів, а повинні мати власну точку зору, користуватися оригінальними засобами для її вираження. Лише об'єктивний і неупереджений погляд на події та явища, що знаходять відображення в інтернет-мемах, може забезпечити адекватне осмислення соціальної реальності в її подальших дослідженнях.

Список використаної літератури

1. Докинз Р. Эгоистичный ген / Ричард Докинз. – М. : Мир, 1993 – 318 с.
2. Гарнцева Н. М. Сознание как комплекс мемов / Н. М. Гарнцева // Философия сознания: классика и современность: Вторые Грязновские чтения. – М. : Издатель Савин С. А., 2007. – С. 114–

120. **3. Шомова С. А.** Политический интернет-мем: сущность, специфика, разновидности [Электронный ресурс] / С. А. Шомова // Бизнес. Общество. Власть. – 2015. – № 22. – С. 28–41. – Режим доступа: <https://www.hse.ru/mag/27364712/2015--22/148970323.html> **4. Ситник Ю.** Мем-політика [Електронний ресурс] / Юрій Ситник // OSP-UA.info. – 12.06.2012. – Режим доступу: <http://osp-ua.info/lastnews/5650.html> **5. Новая** философская энциклопедия: В 4 т./Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов – М.: Мысль, 2010. – Том II (Е–М). – 634 с. **6. Савицкая Т. Е.** Интернет-мемы как феномен массовой культуры [Электронный ресурс] / Т. Е. Савицкая // Российская государственная библиотека. – Режим доступа: http://infoculture.rsl.ru/NIKLib/alhome/news/KVM_archive/articles/2013/03/2013-03_r_kvms3.pdf – С. 1–17. **7. Столетов А.** Мемы: мифы и реальность [Электронный ресурс] / Антон Столетов // Advertology: наука о рекламе. – 12.10.2009. – Режим доступа: <http://www.advertology.ru/article74564.htm> **8. Карп'як О.** Вата з укропом: мова політичних мемів [Електронний ресурс] / Олег Карп'як // ВВС Україна. – 08.08.2014. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/08/140807_new_words_ko

Чантурія А. В. Політичні інтернет-меми та масова свідомість у період збройного конфлікту на Донбасі

У статті відзначається, що Україна сьогодні переживає складний момент своєї історії. Втрата контролю над Кримом і деякими районами Донбасу, військовий конфлікт, посилення напруженості у відносинах з Росією, складна соціально-політична ситуація в самій країні, – все це сприяє виникненню й поширенню в суспільній свідомості безлічі ідей різного ступеня складності, чії образи полегшуються для запам'ятовування за допомогою політичних інтернет-мемів. Ідеї, які відбиваються цими мемами, становлять інтерес для філософії, а також для соціології й соціальної психології, дозволяючи краще усвідомити реалії сучасності.

У статті ставиться мета проаналізувати вплив на масову свідомість ідей, що відбиваються в політичних інтернет-мемах протидорчих сторін у період збройного конфлікту на Донбасі. Аналізуються інтернет-меми, які користуються особливою популярністю в сучасному віртуальному просторі. Стверджується, що в простій яскравій та зрозумілій формі та або інша ідея стає більш доступною для широких мас користувачів інтернету.

Відзначається, що політичні інтернет-меми мають певні особливості в порівнянні зі звичайними мемами, що проявляються в їх тенденційному, оцінювальному характері. Політичні інтернет-меми відіграють важливу роль у створенні образу ворога в масовій свідомості. Часто образ ворога персоніфікується в особі лідера однієї із протидорчих

сторін. Найчастіше політичні меми як знаки перетворюються на «зброю» у боротьбі між опонентами у віртуальному просторі.

Підкреслюється, що велика відповідальність у період конфлікту – на всіх тих інтелектуальних силах, які здатні створювати інтернет-меми. Від простого користувача – до відомих політиків, кожний повинен задуматися про те, які ідеї він несе в масову свідомість, прагнучи виразити їх у найбільш яскравій та доступній формі.

Стверджується, що критично мислячі люди в оцінці подій і опонентів повинні прагнути не покладатися на яскравість і доступність мемів, а мати власну точку зору, користуватися оригінальними засобами для її вираження. Лише об'єктивний і неупереджений погляд на події і явища, відбиті в інтернет-мемах, може забезпечити адекватне осмислення соціальної реальності в її подальших дослідженнях.

Ключові слова: збройний конфлікт, мем, політичний інтернет-мем, суспільна свідомість, масова свідомість, ідея, віртуальний простір.

Чантурия А. В. Политические интернет-мемы и массовое сознание в период вооружённого конфликта на Донбассе

В статье отмечается, что Украина сегодня переживает сложный момент своей истории. Утрата контроля над Крымом и некоторыми районами Донбасса, военный конфликт, усиление напряжённости в отношениях с Россией, сложная социально-политическая ситуация внутри страны, – всё это способствует возникновению и распространению в общественном сознании множества идей различной степени сложности, чьи образы облегчаются для запоминания с помощью политических интернет-мемов. Идеи, которые отражаются этими мемами, представляют интерес для философии, а также для социологии и социальной психологии, позволяя лучше уяснить реалии современности.

В статье ставится цель проанализировать влияние на массовое сознание идей, отражающихся в политических интернет-мемах противоборствующих сторон в период вооружённого конфликта на Донбассе. Анализируются интернет-мемы, которые пользуются особой популярностью в современном виртуальном пространстве. Утверждается, что в простой яркой и понятной форме та или иная идея становится более доступной широким массам пользователей интернета.

Отмечается, что политические интернет-мемы имеют определённые особенности в сравнении с обычными мемами, проявляющиеся в их тенденциозном, оценочном характере. Политические интернет-мемы играют важную роль в создании образа врага в массовом сознании. Часто образ врага персонифицируется в лице лидера одной из противоборствующих сторон. Зачастую политические мемы в качестве знаков превращаются в «оружие» борьбы между оппонентами в виртуальном пространстве.

Подчёркивается, что большая ответственность в период конфликта – на всех тех интеллектуальных силах, которые способны создавать интернет-мемы. От простого пользователя – до известных политиков, каждый должен задуматься о том, какие идеи он несёт в массовое сознание, стремясь выразить их в наиболее яркой и доступной форме.

Утверждается, что критически мыслящие люди в оценке событий и оппонентов должны стремиться не полагаться на яркость и доступность мемов, а иметь собственную точку зрения, пользоваться оригинальными средствами для её выражения. Лишь объективный и непредвзятый взгляд на события и явления, отражённые в интернет-мемах, может обеспечить адекватное осмысление социальной реальности в её дальнейших исследованиях.

Ключевые слова: вооружённый конфликт, мем, политический интернет-мем, общественное сознание, массовое сознание, идея, виртуальное пространство.

Chanturia A. Political Internet Memes and the Mass Consciousness During Armed Conflict in Donbass

The article notes that Ukraine is going through a difficult moment of its history. Loss of control over Crimea and some Donbas areas, armed conflict, increasing tensions with Russia, a complex social and political situation in the country – all this contributes to the emergence and spreading of ideas of various complexity in the public mind, which are easier to remember using political Internet memes. Those ideas reflected by Internet memes are of interest for Philosophy, Sociology and Social Psychology, determining better understanding of the realities of our time.

The aim of this article is to analyze the impact of the ideas reflected in the political Internet memes on the mass consciousness during the armed conflict in Donbass. We analyzed Internet memes which are very popular in today's virtual space. It is alleged that any idea becomes pretty understandable to the broad mass of Internet users being expressed in a simple and clear way.

It is noted that the political Internet memes have certain peculiarities compared to conventional memes, manifested in their biased, judgmental nature. Political Internet memes play an important role when creating the enemy image in the public mind. Often the enemy image is personified by the leader of one of the warring parties. Having symbolic meaning, political memes usually become a weapon of struggle between opponents in the virtual space.

It is emphasized that during the conflict period a great responsibility lays upon all those intellectual forces which create internet memes. Everyone from simple user – to the well-known politicians should think about ideas one brings into the mass consciousness, seeking to express them in the most vibrant and accessible form.

It is stated that people with critical thinking should not rely upon availability and brightness of memes when evaluating events and opponents. Such people have to have their own point of view and be able to intelligibly and reasonably express it. Only an objective and impartial view upon events and phenomena reflected in Internet memes can provide an adequate understanding of the social reality in its further studies.

Key words: armed conflict, meme, political internet meme, social consciousness, mass consciousness, the idea, the virtual space.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.485.26(477.61)

Кононов Ілля Федорович,

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри
філософії та соціології ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

ЛУГАНСЬКИЙ СИНДРОМ ЯК МАСОВА АНОМІЧНА РЕАКЦІЯ НА РОЗГОРТАННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Події, які розгортаються в Україні з кінця 2013 р. (Майдан, а потім російсько-українська війна на Донбасі), дозволяють краще зрозуміти сучасне суспільство і небезпеки, які криються в його розвитку. У цьому сенсі досвід України має всесвітнє значення.

Одним з українських уроків полягає в тому, що війни з сучасного світового порядку денного не виключено. Емоційно з цим важко примиритися. Соціологи іронізували і іронізують над О. Контом, який вважав, що індустріальне суспільство ліквідує передумови війни [1, с. 97]. Разом з тим кожна нова генерація соціологів плекала надії, що остання війна була насправді останньою. Глобалізаційні процеси посилили ці сподівання. У теорії глобалізації навіть стверджувалося, що нарешті поняття «людство» і «суспільство» стали тотожними [2]. Надійним обмежувачем воєн здавався також екологічний імператив. Згідно з ним, людство опинилося в такій ситуації, яка потребує єдності дій стосовно повернення рівноваги у відносинах з біосферою. Якщо цього не досягти, то ми гарантовано загинемо усі разом. Крім того, людина зараз у виробничій діяльності використовує настільки небезпечні природні процеси, що воєнні руйнування стануть спусковим гачком для екологічної катастрофи світового масштабу [3].

Український досвід показав, що в сучасному світі на напівпериферії світової капіталістичної системи сформувалися сили, які за будь-яку ціну прагнуть зламати нинішній світовий порядок. Їх не зупиняє і перспектива екологічного самогубства людства. У всякому випадку правлячий клас Росії не зупинило те, що в Україні 4 діючі атомні електростанції з 15-ма енергоблоками і закрита, але небезпечна, Чорнобильська АЕС.

Отже, можна сказати, що війни не зникають, а змінюють свою форму. Ця обставина відобразилася і в розповсюдженні терміну «гібридна війна». У цьому типі воєн не меншу, а, можливо, навіть, і більшу роль порівняно з безпосередніми воєнними діями, відіграють підривні соціальні технології [4]. Але розгортання технології гібридної війни в Донбасі мало і неочікувані ефекти.

Одним з них став «луганський синдром» [5]. Відомо, що в медицині синдромом називають сукупність симптомів зі спільним патогенезом.

При певній метафоричності такі терміни цілком припустимі і в соціології. Луганським синдромом ми запропонували назвати аномічну переорієнтацію значних мас населення регіону на агресора з метою пошуку безпеки.

Зрозуміло, що запропонована назва містить алюзію на «стокгольмський синдром» [6]. Останнє поняття хоч і не включене в жодний перелік психічних захворювань, але надзвичайно популярне. Його застосовують до все нових і нових ситуацій. Автором словосполучення називають криміналіста Нельса Бейерота, який за свіжими слідами аналізував парадоксальну ситуацію з захопленням заручників в кінці серпня 1973 р. в стокгольмському «Kreditbanken». Парадоксальність виявилася в тому, що заручники почали відчувати емоційний зв'язок з терористами, навіть захищали їх, а боялися поліцейських. Зараз психологи кваліфікують стокгольмський синдром як різновид синдрому ідентифікації з агресором, описаного А. Фрейд ще 1936 р. [7].

Луганський синдром, на нашу думку, є, по-перше, значно масштабнішим явищем, що описує динаміку не малих, а великих соціальних груп. По-друге, він не є суто психологічним явищем. Більш того, його психологічна складова стає зрозумілою в соціологічному контексті.

Сама ідея луганського синдрому формувалася в процесі безпосереднього спостереження за процесом захоплення проросійськими кримінально-терористичними угрупованнями влади в Луганську. У березні-травні вже можна було віддиференціювати дві групи явищ. Перші стосувалися створення і використання «кримінальних натопів» [4, с. 30]. Це було передбачено технологією гібридної війни, і відповідні мережі активістів готувалися заздалегідь. Другі виникали спонтанно. Вони були результатом когнітивного дисонансу, який сформувався не в індивідуальних свідомостях, а в масовій свідомості регіональної спільноти. Стереотипи і фобії, які накопичувалися десятками років, штовхнули людей в пошуках екзистенційної безпеки в бік агресора. Це знайшло вияв в достатньо масовій явці мешканців міст Донбасу на так званій «референдум» 11 травня 2014 р.

Додатковий емпіричний матеріал був отриманий під час масштабного опитування, яке проводилося в рамках проекту «Життєві світи Сходу і Заходу України». Перед тим, як представити деякі результати опитування, наведемо його характеристики.

- Опитування проводилося в травні-липні 2014 р.
- У Донецькій області було опитано 457 осіб, у Луганській області – 291 осіб, у Львівській області – 454 осіб, в Івано-Франківській області – 277 осіб.
- Точки опитування:
 - у **Донецькій області**: Донецьк (найкрупніше місто), Артемівськ (велике місто), Торез, Сніжне (середні міста), Дебальцеве (мале місто) та села Донецької області;

- у **Луганській області**: Луганськ (велике місто), Красний Луч (велике місто), Свердловськ, Первомайськ (середні міста), Кіровськ, Старобільськ (малі міста) та села Луганської області;

- **Львівські області**: Львів (найкрупніше місто), Дрогобич (середнє місто), Самбір (мале) та села Львівської області;

- в **Івано-Франківській області**: Івано-Франківськ (велике місто), Калуш, Коломия (середні), Болехів, Яремче (малі) та села Івано-Франківської області.

– Інтерв'ю проводили студенти-соціологи, які навчаються за спеціальністю «Соціологія» у Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка, Донецькому державному університеті управління, Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Національному університеті «Львівська політехніка» (Дослідження проводилося за підтримки Канадського інституту Українознавчих студій Університету Альберти).

Опитування дозволило зафіксувати збій громадянського почуття в регіональній спільноті Донбасу. Це чітко видно з розподілу відповідей на запитання про самоідентифікації. Представляємо отримані дані в таблиці 1, порівнюючи Донбас і Галичину.

Таблиця 1

**Без яких з перерахованих характеристик буде неможливим
Ваше уявлення про себе?**
(% до тих, хто відповів)

№	Характеристики	Донбас		Галичина	
		Частота	% до тих, хто відповів	Частота	% до тих, хто відповів
1.	Самостійна, суверенна, неповторна особистість	390	62,6%	377	62,4%
2.	Член сім'ї	350	56,2%	323	53,5%
3.	Член кола друзів	190	30,5%	135	22,4%
4.	Член певного трудового (навчального) колективу	151	24,2%	95	15,7%
5.	Людина, пов'язана з певним колом діловими зв'язками	80	12,8%	61	10,1%
6.	Людина певної професії	150	24,1%	127	21,0%
7.	Людина з певною освітою	163	26,2%	122	20,2%
8.	Людина певних політичних переконань	128	20,5%	119	19,7%
9.	Мешканець певного населеного пункту	98	15,7%	79	13,1%
10.	Мешканець регіону	223	35,8%	166	27,5%
11.	Громадянин України	175	28,1%	300	49,7%

Правда, треба відзначити, що ідентитет «громадянин України» у Луганську завжди характеризувався меншою опуклістю, ніж в Галичині.

До того ж ця опуклість значно змінювалася в залежності від ситуації в міжрегіональних відносинах і від справ в державі загалом. Наведемо дані по Луганську за декілька років: 2001 р. – 30%; 2004 р. – 36%; 2005 р. – 31%; 2007 р. – 37%; 2008 р. – 47%; 2009 р. – 38%; 2010 р. – 29%; 2012 р. – 36% [8, с. 62]. 2014 р. він досяг мінімуму.

Збій громадянського почуття виявився і в появі значної групи мешканців Донбасу, які почали висловлюватися за фактичний вихід регіону зі складу України. Відповідний розподіл відповідей про бажаний територіальний устрій країни наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Який територіальний устрій, на Вашу думку, повинна мати Україна? (% від опитаних)

№	Варіант відповіді	Донбас n=848	Галичина n=731
1.	Федеративний (суб'єкти з власними повноваженнями на місцях)	37,4%	22,2%
2.	Унітарний (суб'єкти, підпорядковані центральній владі)	18,2%	60,0%
3.	Поділ України на нові самостійні державні утворення (наприклад, Луганська народна республіка, Донецька народна республіка, ЗУНР)	23,4%	0,8%
4.	Інше	2,4%	2,0%
5.	Важко відповісти	18,3%	14,3%
6.	Відповіді немає	0,3%	0,8%
	Разом	100,0%	100,0%

Значну частину мешканців Донбасу налякали події на Майдані, які вони сприймали як заколот з метою державного перевороту. Це видно з даних таблиці 3.

Таблиця 3

Як би Ви охарактеризували події:

(% до тих, хто відповів)

№	Характеристики	Майдан. Взимку 2013 – 2014 гг.		Донбас. Весна 2014 г.	
		Донбас n=674	Галичина n=626	Донбас n=678	Галичина n=576
1.	Національна революція	22,6	59,9	7,5	9,4
2.	Боротьба однієї частини правлячого класу проти іншої (мільйонерів проти мільярдерів), у яку було втягнуто частину народу	40,8	10,4	20,2	22,4
3.	Повстання народу, яке було підтримане національною буржуазією	39,2	18,7	34,4	6,6
4.	Боротьба Сходу та Заходу України	8,6	7,0	32,0	28,3
5.	Боротьба між правлячими групами в Україні, підтримана зовнішніми силами, і в яку була залучена частина народу	33,4	11,2	21,4	24,0

6.	Боротьба за національну незалежність	9,3	53,2	15,8	10,9
7.	Боротьба за людські права	12,3	55,6	27,0	8,3
8.	Боротьба за соціальну справедливість	11,9	41,4	21,2	5,2
9.	Духовне очищення	5,9	13,6	8,1	2,4
10.	Руйнування держави	32,6	3,8	18,4	51,0
11.	Силове захоплення влади	40,2	-	12,5	-
12.	Зовнішня агресія	16,6	2,1	11,7	47,2
13.	Кримінальне повстання	12,9	2,1	11,9	28,1
14.	Бажання уникнути фашизму	40,3	7,7	33,3	3,8
15.	Бажання правильних зовнішньополітичних відносин	8,8	17,1	14,0	4,7
16.	Бажання приєднатися до іншої державної структури	6,4	3,7	30,1	30,4
	Інше (що саме)	1,6	0,6	2,4	0,3
	Разом	307,4	308,0	322,0	283,2

Когнітивний дисонанс знаходить вияв і в зовнішньополітичних орієнтаціях мешканців Донбасу, що видно з даних таблиці 4.

Таблиця 4

Розподіл відповідей на запитання «Якими повинні бути зовнішньополітичні орієнтації України?» (% від опитаних)

№	Варіант відповіді	Донбас n=848	Галичина n=731
1.	Прагнути до вступу до Європейського союзу	5,5%	40,9%
2.	Прагнути вступити до НАТО	0,4%	3,1%
3.	Розвивати співробітництво в рамках СНД, перетворивши його у міцне міждержавне об'єднання	17,6%	1,1%
4.	Створити міждержавний союз України, Росії і Білорусі	28,3%	0,2%
5.	Відновити СРСР	10,3%	0,5%
6.	Україна повинна розвиватися як нейтральна позаблокова країна, яка у зовнішній політиці орієнтується на власні інтереси	25,0%	10,8%
7.	Важко відповісти	9,8%	3,1%
8.	Інше	1,4%	0,6%
9.	Прагнути до вступу до Європейського союзу і НАТО	1,1%	39,7%
10.	Відповіді немає	0,6%	0,2%
	Разом	100,0%	100,0%

Суттєву роль у формуванні луганського синдрому відіграли також негативні міжрегіональні стереотипи. Так, у Донбасі 63,4% респондентів вважали, що їх регіон має бути моделлю для розвитку всієї України, а от стосовно Галичини так думали лише 13,6% опитаних донбасівців. У Галичині свій регіон розглядали як зразковий для України 79,2% опитаних, а про Донбас такої думки були лише 9,2%. У Донбасі 65,4% опитаних вважали Галичину агресивним регіоном, який прагне нав'язати свою волю всій Україні, у Галичині такої думки про Донбас були 78,8%

респондентів. У Донбасі свій регіон розглядали як такий, що змушений захищати свою специфіку, 77,2% опитаних, а 67,5% галичан точно так міркували про свій регіон. Правда, варто відзначити, що 53% донбаських респондентів вважали, що саме в їхньому регіоні значного розповсюдження набув сепаратизм. Про Галичину таке думали лише 14,2% опитаних в Донбасі. Серед опитаних галичан 85% пов'язували Донбас з сепаратизмом. Про Галичину дотримувалися такої думки лише 4,9% респондентів. 57% опитаних мешканців Донбасу погоджувалися, що для галичан притаманні державницькі настрої. Про свій регіон такої ж думки були 14,2% з їх числа. У Галичині 86,7% респондентів вважали свій регіон державницьким. Стосовно Донбасу таку характеристику вважали правомірною лише 5,2%.

Луганський синдром є ситуативним явищем. Зараз на територіях, які залишилися в складі України, він зникає. На територіях, підконтрольних проросійським бойовикам, він розвивається. Підтримання цього синдрому є одним зі складників гібридної війни, яку веде Росія проти України. Але в цього синдрому були і внутрішні передумови: внутрішня слабкість громадянської ідентичності в Донбасі, негативні гетеростереотипи між полярними регіонами країни, різне бачення в регіонах перспектив внутрішнього і зовнішнього розвитку країни. Загальним тлом для виникнення луганського синдрому стало величезне майнове розшарування в країні, відчуття соціальної несправедливості. Усе це було використано російською стороною для застосування населення у війні проти України.

Список використаної літератури

- 1. Арон Р.** Етапи розвитку соціологічної думки / Пер. з фр. Григорія Філіпчука. – К. : Юніверс, 2004. – 688 с.
- 2. Кононов И. Ф.** Глобализация и изменение представлений об обществе / И. Ф. Кононов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ostrovok.lg.ua/knigohranilishhe/nauka/kononov-i-f-globalizaciya-i-izmenenie-predstavleniy-ob-obshchestve>.
- 3. Яницкий О. Н.** Современные войны: социально-экологическое измерение / О. Н. Яницкий. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isras.ru/publ.html?id=3153>.
- 4. Рущенко І. П.** Війна і соціологія / І. П. Рущенко // Оборонний вісник. – 2014. – №7. – С. 28–32.
- 5. Кононов И.** «Луганский синдром» и пути его преодоления / И. Кононов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ostro.org/lugansk/politics/articles/450779/>.
- 6. Stockholm Syndrome** [Electronic resource] – Mode of access: <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/Stockholm+syndrome> (s.a.).
- 7. Фрейд А.** Психология Я и защитные механизмы. Примеры двух типов защиты. Идентификация с агрессором / А. Фрейд. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://polbu.ru/freid_psychology/ch09_i.html.
- 8. Хобта С. В.** Ідентичність як фактор формування електоральних

установок (на прикладі виборів в Луганську до Верховної ради 2012 р.) / С. В. Хобта // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – №11(270). – Червень 2013 р. – Ч. 1. – С. 58–76.

Кононов І. Ф. Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни

У статті досліджено феномен луганського синдрому як аномічної реакції на розгортання гібридної війни в Донбасі, сутність якого полягає в переорієнтації значних мас населення регіону на агресора з метою пошуку безпеки; наведено результати масштабного опитування на Сході (Луганська та Донецька області) та Заході (Львівська та Івано-Франківська області) України, що дозволило зафіксувати когнітивний дисонанс в масовій свідомості регіональної спільноти Донбасу щодо громадянської ідентичності, регіональних та зовнішньополітичних орієнтацій; визначено внутрішні передумови розвитку луганського синдрому в Донбасі; зроблено висновок про ситуативність цього явища як одного зі складників гібридної війни.

Ключові слова: луганський синдром, когнітивний дисонанс, масова свідомість, громадянська ідентичність, міжрегіональні стереотипи, зовнішньополітичні орієнтації.

Кононов И. Ф. Луганский синдром как массовая аномическая реакция на развертывание гибридной войны

В статье исследован феномен луганского синдрома как аномической реакции на развертывание гибридной войны в Донбассе, сущность которого заключается в переориентации значительных масс населения региона на агрессора с целью поиска безопасности; приведены результаты масштабного опроса на Востоке (Луганская и Донецкая области) и Западе (Львовская и Ивано-Франковская области) Украины, что позволило зафиксировать когнитивный диссонанс в массовом сознании регионального сообщества Донбасса в гражданской идентичности, региональных и внешнеполитических ориентациях; определены внутренние предпосылки развития луганского синдрома в Донбассе; сделан вывод о ситуативности этого явления как одной из составляющих гибридной войны.

Ключевые слова: луганский синдром, когнитивный диссонанс, массовое сознание, гражданская идентичность, межрегиональные стереотипы, внешнеполитические ориентации.

Kononov I. Luhansk's Syndrome as Massive and Anomic Reaction to the Deployment of a Hybrid warfare

The article reveals the phenomenon of luhansk's syndrome as anomic reaction to the deployment of a hybrid warfare in the Donbass, the essence of which is the reorientation of large masses of people of the region for the

aggressor to seek safety; the results of a large-scale survey of the East (Luhansk and Donetsk regions) and West (Lviv and Ivano-Frankivsk regions) of Ukraine allowed to fix the cognitive dissonance in the public mind of Donbass about civic identity and foreign policy orientation; defined internal preconditions for the development luhansk's syndrome in the Donbass; concluded situational this phenomenon as one of the components of the hybrid warfare.

Key words: luhansk's syndrome, cognitive dissonance, massive consciousness, civic identity, inter-regional stereotypes, foreign policy orientation.

УДК 316.485.26(477)

Котеленець Катерина Михайлівна,
кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри
філософії та соціології ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

ТРУДНОЩІ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У СОЦІОЛОГА ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЛЬОВОГО ЕТАПУ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

На початку 2015 року Донбас стає регіоном особливої дослідницької уваги. Це території, які суттєво відрізняються за економічним становищем і соціально-політичним орієнтаціям, соціальної проблематиці від інших регіонів України. В регіоні з'являються нові соціальні групи, які потребують ретельного вивчення (внутрішньо переміщені особи, військові ЗСУ, добровольчі батальйони, волонтери, представники міжнародних організацій і др.). Це задає новий вектор соціологічних досліджень і призводить до збільшення досліджень у регіоні. Але практикуючі соціологи, організатори «поля», бригадири та інтерв'юери зіштовхнулись з новими труднощами при організації та проведенні етапу збору первинної соціологічної інформації в Донбасі. Соціальна напруга, посилена інформаційною війною, викликає недовіру до соціологів і суттєво ускладнює проведення польового етапу. Активізація дослідницької роботи в зоні конфлікту і складність реалізації польового етапу на цих територіях обумовлюють необхідність специфіки проведення польового етапу соціологічного дослідження під час воєнного конфлікту в Україні. Це нова проблема для вітчизняної соціології, яка має, перш за все, практичне значення.

Об'єктом нашого дослідження є польовий етап соціологічного дослідження. **Предметом** – особливості проведення польового етапу соціологічного дослідження в умовах воєнного конфлікту.

Метою дослідження є вивчення специфіки, а особливо труднощів, проведення польового етапу соціологічного дослідження під час збройного конфлікту в Україні.

Існує велика кількість наукових робіт, присвячених методологічним засадам соціологічного дослідження, його проектуванню та організації. Вони обґрунтовані в роботах В. Воловича [1] Е. Гіденса [2], І. Девятко [3], А. Здравомислова [5], Е. Ноель-Нойман [5], В. Паніотто [6], Н. Паніної [7], В. Семенової [8], М. Чурилова [9], В. Ядова [10], Ю. Яковенка [11], Г. Батигіна [12] та інших. Наразі з'являються поодинокі наукові дослідження гібридної війни або конфлікту на Донбасі. Вони представлені роботами І. Кононова [13; 14; 15], Ю. Радковця [16] І. Руценка [17] тощо.

Попри зростання практичної потреби у аналізі специфіки проведення польового етапу соціологічного дослідження в умовах воєнного конфлікту, наукових робіт, присвячених цій темі вкрай мало. Роботи, які б досліджували специфіку проведення польових робіт під час конфлікту на Донбасі, взагалі відсутні. Отже, наукове вивчення особливостей проведення польового етапу соціологічного дослідження в умовах воєнного конфлікту є актуальним дослідницьким завданням.

Теоретичний і практичний досвід проектування та організації емпіричного дослідження показує, що при наявності командної роботи, чіткому виконанні функціональних обов'язків, моніторингу та інспекційному нагляді, інструктуванні можливо досягти максимального результату та уникнути багатьох помилок. Організаційно-технічна складова та складнощі, які можуть супроводжувати польовий етап, добре описані в методичній літературі Н. Паніної [7]. Ключова з проблем реалізації поля – загальна криза опитувальних методів В. Паніотто та Н. Харченко [6]. До 2014 року організація та проведення польового етапу на території Донбасу не відрізнялись від інших регіонів. Починаючи ж з весни 2014 року, з'являються труднощі, пов'язані з військовим конфліктом.

З метою з'ясування характеру цих труднощів нами було здійснено дослідження. Воно проводилось у два етапи. На першому етапі нами було проведено експертне опитування супервайзерів і бригадирів українських соціологічних фірм, які проводили і проводять соціологічні дослідження на території Луганської і Донецької областей. На другому етапі здійснено вторинний аналіз результатів кількісних досліджень фірми Тейлор Нельсон Софрез Україна та Київського міжнародного інституту соціології.

Дослідження було реалізовано протягом лютого-березня 2016 року. Нами були опитані співробітники компаній TNS Україна, Київського Міжнародного Інституту Соціології, GfK Ukraine та громадської організації «Вибір». Загалом було зроблено 8 інтерв'ю (директор польового відділу (TNS), два супервайзери Київської області (TNS, КМІС), два бригадири Луганської області (GfK та ГО «Вибір»), три бригадири Донецької області (TNS, КМІС)).

На основі відповідей всіх експертів нами були визначені основні параметри порівняння ситуації «в полі» до і під час військових дій. Вони зведені у порівняльну таблицю за трьома періодами: 1) з початку 2014 року до червня 2014 року, 2) з червня 2014 до початку 2015 року, 3) з початку 2015 року до його кінця (табл.1).

Таблиця 1

Динаміка основних проблем в організації та проведенні польового етапу соціологічного дослідження

Параметр порівняння	Початок 2014р. – до червня 2014р.	Червень 2014р. – до початку 2015р.	Початок 2015р. – до кінця 2015р.
Співвідношення маркетингових, соціальних і політичних досліджень	Політичних і маркетингових більше ніж соціальних	Політичних і соціальних більше ніж маркетингових	Соціальних більше, політичних – без змін, маркетингових значно менше
Кількість опитувань на місяць	2-3	0-1	1-5
Співвідношення кількісних і якісних методів	Переважно кількісні методи	Кількість якісних методів збільшується, проте у більшості – кількісні методи	В залежності від області: Луганська обл. переважна більшість кількісні методи; Донецька обл. – майже 50/50
Зміни у команді інтерв'юерів	Команда незмінна (основний склад)	Основний склад залишається, але долучаються новачки у нових населених пунктах	Команда оновлюється та втрачає свій основний склад
Зміни у сценарії організації досліджень	Сценарій не змінювався	Сценарій потребував додаткового часу через проблеми з транспортом та зміну карти досліджень	Сценарій зазнав географічних змін та стає стабільним

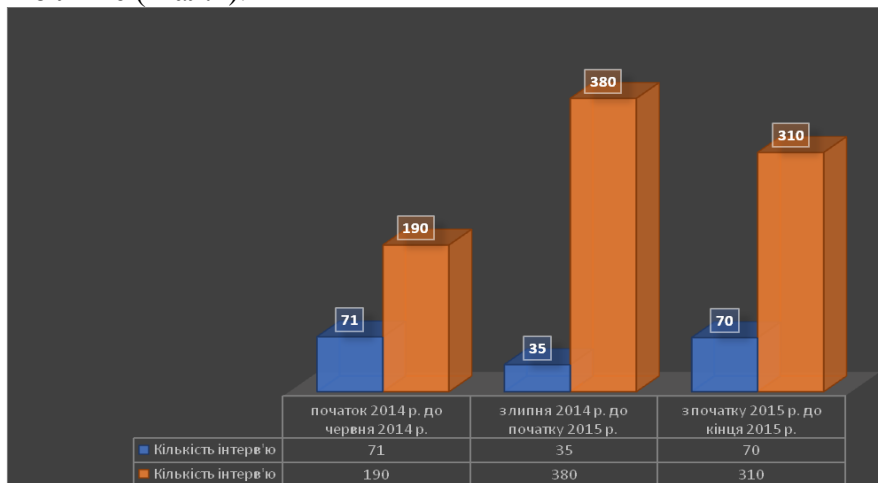
З табл. 1 видно, що проблеми польового етапу соціологічного дослідження загострились під час активної фази воєнного конфлікту на території Донбасу, а саме: червень 2014 р. – початок 2015 р. Нажаль, говорити саме про цей період, коли досвіду подолання нових проблем у організаторів соціологічних досліджень ще не існувало, важко. В отриманих нами інтерв'ю експертів ми бачимо рефлексію з позиції вже сучасного моменту, коли напрацьовані певні схеми і скореговані методи

роботи. Наразі, вивчення досвіду організації та проведення польового етапу в умовах військового конфлікту дає можливість класифікації його проблем та підготовку рекомендацій щодо їх подолання.

Почнемо з того, що у ході інтерв'ю було виявлено, що із розгорненням воєнного конфлікту на території Сходу країни, частина фірм продовжувала дослідження, інші ж їх відразу припинили. Так, менеджер Київського Міжнародного Соціологічного Інституту (КМІС) – Дарина засвідчує, що з початком воєнного конфлікту на території Луганської і Донецької областей проектів ставало дедалі більше: *«Так, зміни відбулися, роботи стало набагато більше, оскільки у нас профіль досліджень соціальний. Дослідження, які ми робимо – соціальні, політичні і маркетингові. І якщо до цих подій у Луганській і Донецькій областях, я б сказала, ще домінували, скоріш за все, політичні дослідження, то зараз – це переважно соціальні: якість життя людей у Донецькій і Луганській областях, дослідження якихось гуманітарних програм».*

Проте, бригадир «GFK Україна» Наталія говорить про припинення будь-якої активності на території Луганську та інших окупованих територій: *«З початку війни, я не називаю це конфліктом, а війною, в червні у нас припинилися проекти, липень теж, серпень теж. Тобто, на території «Луганської Народної Республіки» їх вже немає. Перенесли у Северодонецьк, починаючи з серпня місяця. В основному, це соціальні проекти – маркетингових проектів практично не було. І зараз їх дуже мало».*

За інформацією менеджера польового відділу TNS (Світлани), за останні два роки на території Луганської області кількість проведених інтерв'ю зменшилось майже удвічі, проте у Донецькій області їх стало удвічі більше (Мал.1).

Мал. 1. Динаміка кількості інтерв'ю в Луганській та Донецькій областях за даними TNS Україна

Дисбаланс у кількості досліджень по областях може бути пояснений зміною підходу до проектування вибірки. Експерти засвідчили, що під час проведення досліджень, міста які зараз

знаходяться на непідконтрольних Україні територіях, поступово виключалися із вибірки і замінювались іншими містами, які репрезентують регіон. Наприклад, менеджер КМІС, Дарина зауважує: *«Спочатку намагалися працювати і на окупованій території, і на неокупованій території. Наші колеги до конфлікту працювали переважно в обласних центрах Донецької і Луганської областей, але с початком конфлікту все змінилося. Вони переїжджали до Сєвєродонецьку, Маріуполя. Коли була можливість, потім поверталися. Ну, і ми, відповідно, постійно дивимося, в яких містах ми можемо працювати, а в яких не можемо. Це стосується не тільки кількісних, а й якісних досліджень. В кількісних дослідженнях треба було оперативно замінювати міста, прямо з сьогодні на завтра, тому що відбувалися обстріли і туди було небезпечно їздити»*. Свідчення «перекидання» точок опитування з однієї області Донбасу в іншу знаходимо у публікаціях Національного Банку Досліджень КМІС: *«Всеукраїнське дослідження «Думки і погляди населення України: вересень 2014 (Омнібус)» проводилося Київським міжнародним інститутом соціології у вересні 2014 року. Польовий етап дослідження тривав з 12 по 21 вересня 2014 року. Вибірка: стохастична чотириступенева, репрезентативна для населення України (без Луганської області та АР Крим) віком від 18 років. Опитано 2035 респондентів. Опитування проводилося у 110 населених пунктах України (окрім Луганської області та АР Крим). У Луганській області через воєнні дії виявилось неможливим проводити ані особисті інтерв'ю в домогосподарствах проживання респондентів, ані комп'ютеризовані телефонні інтерв'ю (САТІ). Інтерв'ю, які мали проводитися в Луганській області, були проведені в Донецькій області. В Донецькій області дослідження проводилося як на територіях, що підконтрольні Україні, так і на територіях, що не підконтрольні»* [17].

Менеджер польового відділу TNS також свідчить, що змін у структурі та об'ємі вибірки з початком конфлікту не відбулось, замінювались лише точки опитування в межах областей у зоні АТО. Ольга (ГО «Вибір», бригадир GfK) вказує, що незважаючи на достатньо масовий рух населення, особливо у Донбасі, об'єм вибірки залишився таким самим: *«Об'єм вибірки такий і залишився, 400 респондентів. Генеральна сукупність невідомо звідки пишеться, простежується природне зменшення населення, і воно продовжувалось. Про це мені казали в статистиці, що населення зменшується. Як це співвідноситься з тим, що більшість людей переїхали в регіон з окупованих територій, я не можу для себе це пояснити, все дуже хитко з вибіркою виходить»*.

Якщо роботу опитувальних мереж вдалося відносно швидко стабілізувати майже усім фірмам, то методологічні питання стосовно репрезентативності вибірки у регіонах конфлікту було вирішити складніше. На території України різко активізувалась внутрішня міграція. Рух відбувався з окупованих територій до населених пунктів

Луганської та Донецької областей, які знаходяться на підконтрольній Україні території. Водночас мешканці прифронтових міст підпорядкованих українській владі, змінювали місце проживання на інші українські міста через страх розгортання військових дій на їх території. За цих умов статистика не могла забезпечити надійною інформацією. Квотна вибірка продовжувала використовуватися.

Деякий час соціологічні фірми продовжували проводити дослідження на окупованих територіях, але через високий рівень соціальної напруги, відсутність гарантій безпеки роботи інтерв'юерів, дослідження мусили припинити. Це засвідчують майже всі експерти. Наприклад: *«Відмовились через складність відправки та отримання інструментарію і через страх за безпеку роботи місцевих інтерв'юерів...»* (Антон, менеджер TNS).

Фірмам довелось відмовитись від панельних та моніторингових досліджень в Луганській та Донецькій областях. Деякі з них перенесли на підконтрольні українські території, деякі – перетворили на інтернет-панелі. Виключенням є проекти, які здійснюються для міжнародних фондів чи програм. Здебільше, на таких дослідженнях спеціалізується КМІС: *«Проводиться моніторинг і оцінка продовольчої програми ООН, наприклад. Це опитування на основі списків ООН щодо отримання допомоги: про речі, харчування та проблеми, що їх цікавлять. Потім за результатами дослідження надавались гуманітарна допомога, продуктові пакети. <...> Виявляли, чи були задоволені цією допомогою отримувачі. <...> Плануємо провести порівняльне дослідження якості життя, здоров'я і харчування пенсіонерів..., які живуть на окупованій території. Замовник – ЮНІСЕФ і Всесвітня організація охорони здоров'я...»* (Дарина, менеджер КМІС). Представники ж інших українських фірм, зауважують, що на даний час на тимчасово окупованих територіях проводяться дослідження, але не українськими фірмами: *«...Мені відомі. ВЦІОМ в Криму на Новий рік проводив опитування «Чи готові терпіти?»»* (Антон, менеджер TNS).

Істотно змінилось співвідношення проблематики досліджень: збільшилась кількість проектів, які спрямовані на вивчення соціально-політичної сфери. Таку тенденцію зазначили майже усі експерти. Менеджер КІМС, Дарина зауважує, що *«В рамках, наприклад, замовлень за останній рік, для нашого інституту, стало більше соціальних... Баланс змінився на користь соціальних <...> Зараз маркетингових – 10%, політичних – 70%, соціальних – 20%»*. Майже так само оцінює співвідношення проектів за тематикою і бригадир GFK, Наталія: *«5% – маркетингові, 70-75% – соціально-політичні»*. Менеджер ГО «Вибір», Ольга називає причину зменшення маркетингових досліджень: *«...згорання маркетингових досліджень пов'язано зі згоранням ринку та зниження платоспроможності в регіоні конфлікту...»*.

Дослідження виявило тенденцію до зміни співвідношення використання кількісних та якісних методів збору інформації. Можна

говорити про переважання долі якісних методів. Зокрема, про свідчить інтерв'ю менеджера КМІС, Дарини: «...40% кількісних і 60% – якісних досліджень». За оцінками експертів за період з початку 2014 року і до кінця 2015 року, на території Донецької області кількість якісних досліджень (і досліджень взагалі) помітно збільшувалась, хоча, на території Луганської це не було так помітно.

Зростання застосування якісних методів частково може бути пояснене труднощами використання традиційних кількісних методів збору інформації, зокрема, методу інтерв'ю «обличчя-до-обличчя» (F2F), особливо, на територіях розгортання конфлікту. В ході інтерв'ю було зафіксовано багато таких труднощів. Одні цих труднощів мали загальний характер і не відбивали специфіку дослідженні в прифронтовій зоні. Наприклад: «...інколи, ми приходили в будинок і там не знаходили респондентів, тому що у людей закриті двері; десь були відмови. Тому важко працювати F2F» (Дарина, менеджер КМІС); «проблеми були тому плані, що це було і до війни. Коли, і маючи посвідчення, і все інше, все одно на інтерв'юерів скаржилися в органи внутрішніх справ. Недовіра до інтерв'юерів» (Наталія, бригадир GFK). Це ілюструє загальну кризу опитувальних методів, про яка вже давно обговорюється як вітчизняними, так і зарубіжними соціологами [6; 19]. Інші труднощі – чітко демонстрували особливості, пов'язані з прифронтовою зоною. Головна трудність в проведенні опитувань на цих територіях – страх респондентів відкрито висловлювати свою думку і взагалі брати участь у соціологічних опитуваннях. Так, менеджер ГО «Вибір» Ольга, говорить: «Основна особливість – скритність респондентів. Під час інтерв'ю часто були ситуації, коли говорили: «Я думаю так-то..., а зазначайте, будь ласка, ось так-то...». І інтерв'юери мені казали, що були змушені обходити так, як їм вказував респондент. Потім, є така особливість. Коли респонденти бачать, що їх дані вносяться тільки у маршрутний лист, а в анкету нічого не йде, вони як-то легше ставляться до цього. Навіть не бачать, що дані вносяться в шапку анкети. Вони не вірять у те, що буде анонімне опитування, і це їх дуже хвилює. Їм здається, що до них прийде ФСБ, СБУ, інопланетяни прилетять. І доводиться дуже щільно працювати з інтерв'юерами, щоб розповісти їм, як саме знімати ось ці тривоги людей». Підтверджує це і досвід бригадира GFK Наталі в проведенні соціально-політичних опитувань: «Бажання спілкуватися у них немає тому, що люди не зацікавлені. Вони бачать скрізь неправду і не хочуть ні з ким спілкуватися на такі слизькі теми». Страх штовхає до соціальної мімікрії. Це підтверджує теорію А. Лобанової, що соціальна мімікрія, яка полягає у приховуванні власної думки і мотивів для забезпечення власної безпеки і безпеки своїх близьких і проявляється як бажання маскуватися, не обов'язково використовується для досягнення мети деструктивного характеру [18, с. 139–149]. Вона виступає як засіб самозбереження. Водночас, постійне маскуванню власної думки може приводити до того, що людина починає сама вірити у те, що вона

говорить. Це говорить про те, що соціальна мімікрія – це не просто обман, це у деяких випадках і самонавіювання (І. Кононов) [13].

Названі ускладнення намагаються вирішити пом'якшенням вимог до процедури відбору респондентів під час застосування маршрутного методу та використання для виборну методу снігової кулі. Так, менеджер ГО «Вибір» Ольга каже: *«...Якщо раніше діяли жорсткіше, наприклад опитуємо кожну п'яту домівку, то зараз більше використовується у нашому регіоні метод сніжного кому. Але тут є небезпека отримати ненадійні дані, особливо з політичних питань. Наприклад, якщо інтерв'юер підтримує українську владу, то велика вірогідність, що в його колі спілкування є такі ж самі респонденти, що може дати нам односторонню інформацію»*. Бригадир TNS Катерина висловила подібну думку: *«...Менше хочуть давати свої дані. Це те, що ускладнює. Який метод більш ефективний? Може бути, навіть метод снігової кулі може бути ефективний, або, коли принцип відбору не прив'язаний до конкретного місця. Ось це мені здається легше...»*.

Але, незважаючи на все вищесказане, опитування методом «F2F» досі вважається ефективним та є найпоширеним, попри усі складнощі при його використанні. Наведемо кілька фрагментів інтерв'ю, які це ілюструють. *«...все одно F2F це якісніше, ніж опитування стаціонарними телефонами. Було б кльово опитувати по мобільному, але, на жаль, у нас немає якісної бази мобільних телефонів. Ми її поступово набираємо, накопичуємо, але поки що у нас немає можливості робити репрезентативні дослідження по мобільному телефону. Тому звертаємося до F2F, хоча, таки, складно зараз»* (Дарина, менеджер КМІС). *«Я завжди вважала, що F2F набагато краще і якісніше, ніж наприклад, ті ж онлайн, тому що ти бачиш людину, ти більше можеш йому задати уточнюючих питань»* (Юлія, бригадир TNS).

З початком конфлікту відбувались суттєві зміни в організаційному сценарії досліджень і опитувальної мережі. Склад опитувальної мережі в зоні АТО, а тим більше, на окупованих територіях суттєво оновився. Бригадирська та інтерв'юерська робота ускладнювались поганим функціонуванням транспортного сполучення (наприклад, відсутність транспортного сполучення з деякими точками опитування), непередбачуваністю графіків роботи пунктів пропуску, відсутністю на окупованих територіях мережі компаній українських, що забезпечують сервіс експрес-доставки (наприклад, там не функціонує Укрпошта, Нова пошта та інші). Менеджери TNS Світлана та Антон, говорять: *«Якщо раніше ми відправляли інструментарій за проектом бригадирам в Донецьк і Луганськ, а потім інтерв'юери виїжджали до населеного пункту Луганської і Донецької обл. (міста і села), де заплановано опитування, то тепер ми відправляємо завдання та матеріали бригадирам, які знаходяться на підконтрольній території, а інтерв'юери через лінію розмежування виїжджають на непідконтрольну територію. Дуже часто виникають труднощі з*

відправленням і отриманням матеріалів для роботи, бо пропускні пункти перекриватися через ситуацію на цих територіях. При необхідності інструментарій за проектом (інструкції, анкети тощо) відправляємо на непідконтрольну територію в електронному вигляді. Інтерв'юери самі друкують всі необхідні документи на місці, проводять опитування і висилають заповнені анкети Інтернетом. Інструктажі проводимо через конференц-зв'язок. Пошук респондентів проводиться відповідно цілям дослідження (квотно-маршрутним методом, вільний пошук з районування та ін). Бригадир TNS Юлія наголошує на аналогічних складнощах: «В роботі були непорозуміння, але не особистісного плану. Проблема в тому, що ми не могли привезти анкети, ми не могли вивезти анкети. Ми в телефонному режимі спробували заповнювати їх, грубо кажучи, в он-лайн режимі. Люди стали дуже важко йти на контакт, дуже багато респондентів не дають зараз свої телефони. Це напевно пов'язано з військовими діями, так. І, звичайно ж, це пересування...».

Страх роботи в опитувальній мережі з боку інтерв'юерів та бригадирів, складнощі із транспортом призводять до динамічного оновлення опитувальної мережі. До війни опитувальна мережа в Луганській і Донецькій областях мала сталий характер. Бригадири мали відносно постійні точки опитувань і, відповідно, постійний склад інтерв'юерів у цих точках. З початком військових дій, населені пункти у вибірці змінюються і місце проживання інтерв'юерів основної команди перестає бути у зоні досяжності місць проведення опитування. В результаті – постійне оновлення складу інтерв'юерів. Для опитувальних фірм це означає додаткову організацію навчання, жорсткіший контроль роботи, плинність кадрів, практику випробувальних робіт для нових команд. Природно, що підвищує ризики щодо забезпечення якості і вчасності досліджень. Наші експерти свідчать, що недобросовісна робота інтерв'юерів призводила до зриву deadline або фальсифікації даних. Менеджер ГО «Вибір» Ольга говорить: «Стикалася з тим, що людина зникла у невідомому напрямку з анкетами. Так у мене в Сєвєродонецьку було. Навіть, було дві таких людини. Це зірвало deadline. Були такі випадки, ну от, в зв'язку з ситуацією в Луганській області, коли довелося розширювати мережу інтерв'юерів. Багато людей вперше брали участь і переоцінювали свої зусилля. Спочатку замовляли велику кількість анкет, а виявлялося, що вони не можуть її охопити. Стикалася з ситуацією, коли після перевірки маршрутного листа, значна частина респондентів вперше чула про дослідження...». Таким чином, військові дії на Донбасі зумовили суттєве корегування організаційного сценарію реалізації поля та зміни у функціонуванні опитувальної мережі в зоні конфлікту.

Таким чином, в ході дослідження виявлені особливості організації польового етапу соціологічного дослідження в умовах гібридної війни в Україні та визначені основні ризики його проведення:

1. Складнощі у формуванні вибірки. Причина: неточність статистики через внутрішню міграцію населення та активні бойові дії. Шляхом подолання стала заміна населених пунктів у межах регіону.

2. Складнощі при використанні та традиційного методу F2F, зокрема, з використанням маршрутного методу відбору респондентів в зоні АТО та окупованій території. Причина: соціальна напруга, страх та закритість респондентів, підвищення рівня недовіри, як особисто до інтерв'юера, так і до дослідницьких компаній, страх мобілізації, збільшення недосяжності респондентів через міграцію, соціальна мімікрія. Опитувальні фірми практикують заміну маршрутного методу методом «снігової кулі», хоча це і збільшує ризик ненадійності отриманих даних.

3. Збільшення на території Донбасу кількості досліджень соціально-політичної тематики (на противагу маркетинговим). Причина: підвищення уваги до територій міжнародних організацій та органів центральної влади (через порушення територіальної цілісності держави, вимушене переселення громадян, гуманітарні та соціальні проблеми), згорання ринку товарів та послуг. Одним зі шляхів подолання протиріччя між можливостями опитувальної мережі і зростанням потреби в проведенні досліджень є більш широке використання кількісних досліджень.

4. Особлива логістика під час організації польового етапу на окупованих територіях, яка враховує перетин пунктів пропуску на лінії розмежування та необхідність великої остороги та пильнування безпеки польової команди.

5. Нестабільність опитувальної мережі в зоні АТО і непідконтрольних територіях: зменшення кількості інтерв'юерів основної команди опитувальної мережі, нестабільність її складу, рухливість точок опитування.

Шляхом для подолання названих труднощів, на нашу думку, може бути:

1) вдосконалення процесу взаємодії між усіма ланками польового етапу соціологічного дослідження, зокрема, більш інтенсивна комунікація між польовим директором (супервайзером) та інтерв'юерами, а те тільки бригадирами, проведення майстер-класів та мотивуючих тренінгів для основної команди інтерв'юерів; удосконалення процесу інструктажу як інтерв'юерів, так і бригадирів: проведення додаткових інструктажів та часткова заміна «паперових» інструктажів скайп-конференціям; включення до змісту інструкцій пунктів, які б відбивали специфіку дій у нових соціально-політичних, воєнних умовах.

2) вдосконалення комунікації з громадськістю: проведення PR-компаній у ЗМІ, спрямованих на потенційних респондентів, з метою зменшення соціальної напруги та підвищення довіри до дослідницьких компаній;

3) міксування методів дослідження, між-методна триангуляція: використання одночасно з F2F, он-лайн, телефонних опитувань. При

цьому, вважаємо, що експрес-опитування, опитування з невеликою кількістю питань, будуть більш ефективні.

4) проведення комплексних (якісно-кількісних досліджень): переоцінка значення контент-аналізу, традиційного аналізу документів (наприклад, використання аналізу інформаційних записок), кейс-стаді та ін., що підвищить надійність висновків і даних.

Список використаної літератури

- 1. Волович В. И.** Надежность информации в социологическом исследовании / В. И. Волович. – К. : Наукова думка, 1974
- 2. Гидденс Э.** Социология / Пер. с англ.; науч. ред. В. А. Ядов; общ. ред. Л. С. Гурьевой, Л. Н. Посилевича. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 703 с.
- 3. Девятко И. Ф.** Методы социологического исследования / И. Ф. Девятко. – Екатеринбург : Изд-во Урал, ун-та, 1998. – 191 с.
- 4. Здравомыслов А. Г.** Методология и процедура социологических исследований / А. Г. Здравомыслов. – М. : Мысль, 1969. – 205 с.
- 5. Ноэль-Нойман Элизабет** Массовые опросы: введение в методику демоскопии / Ноэль Нойман Элизабет. – М. : Изд-во : Прогресс, 1978. – 153с.
- 6. Паниотто В.** Кризис в методах опроса и пути его преодоления / В. Паниотто, Н. Харченко. – К. : Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. – 2011. – №4. – С. 113–115.
- 7. Панина Н. В.** Технология социологического исследования. Курс лекцій. – 2-е изд. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2001. – 180 с.
- 8. Семенова В. В.** Качественные методы: введение в гуманистическую социологию: Учеб. пособие для студентов вузов / В. В. Семенова / Ин-т социологии РАН. – М. : Добросвет, 1998. – 289 с.
- 9. Сусоколов А. А.** Технология социологического исследования. Учебное пособие по курсу «Практикум по экономической социологии» / А. А. Сусоколов. – М., 2007. – 317 с.
- 10. Ядов В. А.** Стратегия Социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В. А. Ядов. – 3-е изд. испр. – М. : Омега-Л, 2007. – 596 с.
- 11. Яковенко Ю. І.** та інші. Соціологія: Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій: підручник / Ю. І. Яковенко. – К. : Каравела, 2008. – 544 с.
- 12. Лекции** по методологии социологических исследований. Учебник для высших учебных заведений. – М. : Аспект-пресс, 1995; 2-е изд. – М. : Изд-во РУДН, 2007.
- 13. Кононов І. Ф.** Методологія та досвід конкретних соціологічних досліджень в зоні соціально-політичного і воєнного конфлікту: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Методологічні питання дослідження масової свідомості в кризові періоди суспільного розвитку»] (Старобільськ, 25 березня 2016 р.) / Старобільськ, Луг. націон. ун-т імені Тараса Шевченка. – Старобільськ, Луг. націон. ун-т імені Тараса Шевченка, 2016.
- 14. Кононов І. Ф.** Донбас у полум'ї / І. Ф. Кононов // Оборонний вісник. – 2014. – № 8. – С. 6–13.
- 15. Кононов И.** «Луганский синдром и пути» его преодоления / И. Кононов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.ostrovok.lg.ua/node/12059> **16. Погляди** на створення інформаційної системи безпеки України та її Збройних Сил / Ю. Радковець, О. Левченко, О. Косоков // Наука і оборона. – К.: «Техніка», 2014. – №1. – С. 38–42. **14. Рущенко І. П.** Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія / І. П. Рущенко. – Х.: ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с. **17. Національний банк досліджень.** – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.survey-archive.com/data#user-research@showResearch=112303> **18. Лобанова А.** Индивидуально-личностный и социально-групповой уровни социальной мимикрии: теоретико-методологический аспект / А. Лобанова // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2003. – №4. – С. 139–149. **19. Докторов Б. З.** О надежности измерения в социологическом исследовании / Б. З. Докторов. – Л., 1979. – 219 с.

Котеленець К. М. Труднощі, що виникають у соціолога при організації польового етапу соціологічного дослідження в умовах гібридної війни в Україні

У статті аналізуються данні експертних інтерв'ю про особливості проведення польового етапу соціологічного дослідження в умовах військового конфлікту. Наводяться приклади та ситуації, які виникають у процесі реалізації польового етапу. Робиться спроба окреслити основні проблеми та ризики, які виникають у організаторів соціологічних досліджень як на теренах українського Донбасу, так і на непідконтрольній Україні території.

Показано, що в умовах військового конфлікту в зоні конфлікту з одного боку, загострюються традиційні для методу інтерв'ю «обличчя-до-обличчя» (F2F) труднощі, а з іншого, виникають нові, пов'язані з військовим конфліктом. Перші ілюструють загальну кризу опитувальних методів, яка вже давно обговорюється як вітчизняними, так і зарубіжними соціологами. Інші труднощі – чітко демонструють специфіку прифронтової території. Робиться висновок про те, що специфіка проведення польових робіт в умовах військового конфлікту полягає: загроза не репрезентативної вибірки, складнощі при використанні маршрутного методу відбору респондентів, зменшення рівня ефективності методу F2F або складності при використанні цього методу, збільшення кількості недосяжності респондентів, мімікрія та виснаження «поля», збільшення відмов від відповіді серед респондентів, зменшення кількості інтерв'юерів основної команди, логістичні проблеми та проблеми пов'язані з безпекою тощо. Зазначені деякі причини цих загроз, наприклад, страх та необізнаність респондентів, внутрішня міграція, виникнення соціальної групи переселенців, рухливість населення регіону, надмірна увага тощо.

Шляхом подолання названих труднощів, вбачається: інтеграція всіх ланок польового етапу, додаткові та прямі інструктажі, поширення результатів дослідження та інформації про дослідницьку компанію,

виконувати пілотажне дослідження, використання експрес-опитувань та он-лайн опитувань, використання триангуляції методів тощо.

Ключові слова: польовий етап соціологічного дослідження, бригадир, гібридна війна, збір первинної соціологічної інформації, інтерв'юер, респондент, експерт, експертне інтерв'ю.

Котеленец К. М. Трудности, возникающие у социолога при организации полевого этапа социологического исследования в условиях гибридной войны в Украине

В статье анализируются данные экспертных интервью об особенностях полевого этапа социологического исследования в условиях военного конфликта. Приводятся примеры и ситуации, которые возникают в процессе реализации полевого этапа. Делается попытка определить основные проблемы и риски, которые возникают у организаторов социологических исследований как на территории украинского Донбасса, так и на неподконтрольной Украины территории.

Показано, что в условиях военного конфликта в зоне конфликта с одной стороны, загостряются традиционные для метода интервью «лицо-к-лицу» (F2F) трудности, а с другой, возникают новые, связанные с военным конфликтом. Первые иллюстрируют общий кризис опросных методов, который уже давно обсуждается как отечественными, так и зарубежными социологами. Другая трудность – четко демонстрируют специфику прифронтной территории. Делается вывод о том, что специфика проведения полевых работ в условиях военного конфликта заключается: угроза не репрезентативной выборки, сложности при использовании маршрутного метода отбора респондентов, уменьшение уровня эффективности метода F2F или сложности при использовании этого метода, увеличение количества недосыгаемости респондентов, мимикрия и истощения «поля», увеличение отказов от ответа среди респондентов, уменьшение количества интервьюеров основной команды, логистические проблемы и проблемы, связанные с безопасностью и тому подобное. Указаны некоторые причины этих угроз, например, страх и неосведомленность респондентов, внутренняя миграция, возникновение социальной группы переселенцев, подвижность населения региона, чрезмерное внимание и тому подобное.

Путем преодоления названных проблем, усматривается: интеграция всех звеньев полевого этапа, дополнительные и прямые инструктажи, распространение результатов исследования и информации об исследовательской компании, выполнять пилотажное исследование, использование экспрес-опросов и он-лайн опросов, использование триангуляции методов и тому подобное.

Ключевые слова: полевой этап социологического исследования, бригадир, гибридная война, сбор первичной социологической информации, интервьюер, респондент, эксперт, экспертное интервью.

Kotelenets K. Difficulties in Sociology at the Field Stage of Sociological Research in Terms of Hybrid war in Ukraine

The paper analyzes data features expert interviews on the field stage of sociological research in terms of military conflict. The examples and situations that arise in the implementation phase of the field. An attempt to outline the main problems and risks arising from the organizers as sociological research on the territory of Ukrainian Donbass, and the uncontrolled territory of Ukraine.

It is shown that in a military conflict in the conflict zone on the one hand, traditional method of interview "face-to-face» (F2F) difficulties, on the other, new related to military conflict. The first illustrates the general crisis of polling methods that have long been discussed by both domestic and foreign sociologists. Other difficulties - clearly demonstrating the specificity of front-line territory. The conclusion is that the specific conduct field work in conditions of armed conflict is: the threat is not a representative sample, difficulties in the use of routing method of sampling, reducing the efficiency of the method F2F or difficulty using this method, increasing the number inaccessibility respondents mimicry and exhaustion "field", increasing abandonment of answers among respondents, reducing the number of interviewers core team, logistic problems and issues related to security and more. These are some of the causes of threats such as fear and ignorance of respondents, internal migration, the emergence of social groups of migrants, the mobility of the region's population, excessive attention more.

By overcoming these difficulties seen: the integration of all parts of the field phase, and additional direct instruction, disseminating research results and information research company, to carry out Pilot study, the use of express polls and online surveys using triangulation techniques and more.

Key words: fieldwork of sociological research, foreman, hybrid warfare, collecting primary sociological information, the interviewer, respondent, expert, expert interviews.

УДК 316.486.26(477.6)

Хобта Світлана Вікторівна,

кандидат соціологічних наук, доцент
кафедри філософії та соціології ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

СПРИЙНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В ХОДІ ВІЙНИ

Військовий конфлікт на Донбасі перетворив війну на актуальний предмет дослідження вітчизняної соціології. Незважаючи на те, що війна локалізована на окремій ділянці східного українсько-російського прикордоння, вона впливає на життя всього українського суспільства.

Війна забрала тисячі життів, сплюндрувала мільйони доль, спричинила появу нових соціальних груп, фрагментувала простір країни, загострила соціально-політичну і економічну кризу і т.д. На 2014 рік саме Україна (поряд з Сирією), стала країною, яка зробила найбільший внесок у погіршення світової ситуації зі збройних конфліктів [1]. Це обумовлює необхідність соціологічного аналізу війни та її наслідків, в тому числі, особливостей сприйняття соціального простору, який суттєво трансформується під час військових дій. У вітчизняній соціології відповідна традиція тільки починає формуватися.

У досвіді вивчення екстраординарних подій чи не поодиноким прикладом є вивчення соціальних наслідків Чорнобильської катастрофи [2]. Піонерськими в плані вивчення війни є роботи деяких українських вчених. І. Рущенко проаналізував особливості російсько-української гібридної війни [3] і запропонував розвивати особливу галузь соціології – соціології національної безпеки. І. Кононов показав зацікавлені сторони конфлікту і обумовленість подій в Україні зміщенням країни на периферію світової капіталістичної системи [4]. Ним також запропонована концептуалізація подій на Донбасі весни 2014 р. як збій почуття громадянськості, названий «луганським синдромом» [5]. А. Яковенко окреслив соціальні наслідки військового конфлікту: втрата соціальної довіри, мілітаризація суспільної свідомості, підвищення рівня агресивності, стигматизація жителів Донбасу і ін. [6]. Нами були представлені передумови конфлікту на Донбасі в громадській думці регіону, проаналізовано контактну і бар'єрну функції кордону в східному прикордонні України [7]. Вивчається проблема соціальної адаптації внутрішніх переселенців з Криму і Донбасу [8]. З'явилися дослідження учасників бойових дій, зокрема, «Номо милитанс», що ґрунтуються на аналізі глибинних інтерв'ю учасників незаконних збройних формувань окупованих районів Донецької та Луганської областей і добровольців українських військових формувань [9].

З ініціативи О. Куценко у 2015 р. був організований Круглий стіл, на якому розглядалась проблема проведення соціологічних опитувань на окупованих територіях і зоні АТО. Обговорення проблем, пов'язаних з війною, проходить в рамках наукових конференцій (наприклад, «Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в Епоха модерну», секція «Держава, управління та Війни: проекти модерну поміж полісом та «Державна Левіафаном», Київ, 2015 р.; «Методологічні питання дослідження масової свідомості в кризові періоді суспільного розвитку», Старобільськ, 2016 р.).

Разом з тим, часто статті, присвячені проблемі війни, носять суто описовий або ідеологічний характер. Це робить актуальним вивчення теоретичного досвіду соціологічного співтовариства у цій царині.

Наше **завдання**: з'ясувати, що представляє собою війна як об'єкт вивчення соціології і які завдання можуть стояти перед соціологією у вивченні війни, як змінився простір України в ході військових дій.

Розглянемо спочатку історію дослідження війни у соціології взагалі, потім перейдемо до особливостей війни на Донбасі і її територіальних наслідків.

Батьком позитивної науки про війну вважається Карл фон Клаузевіц. Він першим поставив завдання дослідження і пояснення сутності елементів і явищ війни.

Необхідність соціологічного вивчення війни на початку ХХ ст. обґрунтував російський соціолог в еміграції Микола Головін. Він вважав, що військова наука повинна розділятися на дві галузі: «науку про ведення війни» (теорія військового мистецтва) і «науку про війну» (соціологічне дослідження) [10, с. 16]. Згідно з М. Головіним, «чиста наука про війну повинна являти собою соціологічне дослідження, об'єктом якого буде вивчення процесів і явищ війни з точки зору існування, співіснування, подібності або послідовності їх» [10, с. 19]. Посилаючись на аналіз стану соціологічної спільноти, автор наполягав на тому, що сама по собі війна як явище залишається поза увагою соціальної науки. Це дивувало після досвіду Першої Світової і інших кривавих війн початку ХХ ст. У кращому випадку вивчаються наслідки, але не досліджується війна як така, що аналогічно боротьбі з симптомами замість хвороби.

Після Другої світової війни спостерігається певне намагання соціологів уникнути систематичного аналізу війни. Цьому сприяла відносна соціально-економічна стабільність часів Холодної війни, а також утвердження гуманістичних сподівань на зникнення війни з історії людства. Фокус соціологічних досліджень змістився в напрямку більш «пацифістських» тем, таких як культура і соціалізація, соціальна стратифікація, стать, здоров'я або освіта [11, с. 7].

Сплеск військових конфліктів у кінці ХХ і на початку ХХІ ст. змусив змінити цей аналітичний ухил, в результаті чого зросла увага до теорії війни і організованого насильства. Виявилось, що класики соціології (К. Маркс, М. Вебер, Е. Дюркгайм, Г. Моска, В. Паретто та ін.), приділяли велику увагу вивченню організованого насильства, колективної агресії і війни [див., наприклад, 11, с. 5; 12]. Все ж протягом десятиліть війни залишалася маргінальною темою досліджень в соціології. Нібито *гуманістичне* суспільство ХХ–ХХІ ст. намагалось приховати війну та її соціальні наслідки як колись *раціональне* суспільство ХVІІ ст. намагалось сховати безумство [13].

У сучасній соціології розрізняють «**соціологію війни**» і «**військову соціологію**».

У військовій соціології досліджуються військові організації (структури, створені для координації діяльності, яка має на меті досягнення перемоги на полях битв) та військовики (службовці, основним заняттям яких є професійна кар'єра в збройних силах, кваліфіковані професіонали, здатні оволодіти знаннями і навички, необхідними для вміння управляти процесами в рамках військової

організації у мирний час і для участі в керівництві бойовими операціями у випадках, якщо вибухне війна) [14, с. 135]. Предмет військової соціології – зовнішні і внутрішні соціальні зв'язки людей, зайнятих у збройних силах.

В цій галузі організоване насильство визнається в якості легітимного засобу досягнення соціальних цілей, тому аналіз системи взаємодії армії і громадянського суспільства – особлива тема військової соціології. Частіше ж за все досліджуються соціальні аспекти життя людини в збройних силах, поведінка солдат в умовах бойових дій. Центральною проблемою вивчення поведінки людей безпосередньо в бойових умовах лишається моральний стан, підтримка боєздатності. Вивчаються такі форми девіантної поведінки як невиконане зобов'язання, психоневрологічні зриви, умисне членушкодження, здача в полон, дезертирство та інші форми ескапізму.

Найбільший розвиток військова соціологія отримала в США. Безпосередню її інституціоналізацію пов'язують з масштабним проектом під керівництвом Самуеля Стауффера, який проводився під егідою Відділу інформації та освіти Армії США. Результати дослідження були опубліковані в роботі, яка стала класичною, – «Американський солдат» (1949 р.).

С. Стауффера запросили очолити одне з відділень Відділу інформації та освіти – відділення досліджень. Відділення відразу показало свою практичну придатність (наприклад, у вирішенні проблеми дезертирства). Дані, які отримував С. Стауффер з колегами, ставали основою для прийняття рішень для інших відділень: освіти, інформації, орієнтації [15, с.105].

Теоретичною основою роботи творчого колективу були ідеї теорії людської поведінки та людських стосунків. С. Стауффер відзначав, що для нього першочергове значення мали: динамічна психологія людини, теорія навчання, заснована на умовній реакції через нагороди і покарання і соціальна антропологія і соціологія (теорія соціальної ролі, класова теорія, теорія адаптації) [15, с. 106].

За роки Другої світової війни було проведено близько 250 обстежень. Тематика стосувалась таких питань: установки солдатів, розмічених на Бермудах; ставлення до війни; ставлення до цивільних осіб; проведення дозвілля; установка на різні посади в армії; расові установки. Після смерті С. Стауффера Гарвардський університет передав дані (несекретні) до Роупер центру, а потім вони перейшли до Національного архіву. Архів містить дані 84 досліджень (275 електронних записів файлів: 137 електронної документації та 138 даних обстеження) [16].

Окрім прямого залучення вчених у військові відомства, як у випадку С. Стауффера, військові США активно співпрацювали з університетами. Один з засновників російської військової соціології, В. Култигін, писав, що інтерес до військової соціології у нього виник

після того, як, пропрацювавши кілька місяців на початку 70-х років ХХ ст. у великих університетах США і поспілкувавшись з колегами, він з подивом дізнався, що до 70% дослідних проєктів, що розробляються на соціологічних факультетах університетів, фінансувалися або військовими міністерствами, або розвідувальними відомствами. Зазвичай замовлялася розробка соціальної проблематики в одній з країн світу, що становила інтерес для зовнішньої політики США. Наприклад, співвідношення сил в профспілковому русі Венесуели, зрушення в соціальній структурі населення Нігерії, ставлення громадської думки до різних організацій соціалістичної орієнтації в Чилі [14, с. 133]. Зараз спостерігається тенденція до ще більш тісної взаємодії армії та цивільних, активного залучення цивільних до військових розробок.

У радянській соціології військова соціологія довгі роки залишалася незатребуваною. Звернення до військової проблематики в СРСР починається в 70-80-ті рр. ХХ ст. і стосується царини швидше військово-соціологічного дослідження, а не власне військової соціології, бо зосереджується на розробці методологічних, методичних і організаційно-процедурних питань, що виникали в процесі підготовки і проведення соціологічних досліджень військово-соціальних явищ і процесів [17, с. 69]. Зараз військова соціологія досить розвинена, інституціоналізована галузь в російській соціології [18, с. 13–20]. Однак, в теоретичному плані, ситуація порівняно з початком ХХ ст. істотно не змінилася. Аналіз публікацій свідчить, що переважно розвиваються військово-соціологічні дослідження [18, с. 18].

Предмет **соціології війни** визначають як аналіз причин виникнення війни і умов підтримки або досягнення миру, а саму війну як «конфлікт між політичними групами, особливо між суверенними державами, що ведеться за допомогою збройних сил значної величини протягом значного періоду часу» (К. Райт/ Q. Wright) [цит. по 14, с. 133].

Соціологія війни – теоретично орієнтована галузь дослідження. Саме у її розвитку має потребу вітчизняна соціологія для розуміння і передбачення впливу війни.

Одне з центральних питань соціології війни – особливості нового етапу у розвитку війн, пов'язаного з глобалізацією, розвитком новітніх інформаційних технологій. Можна помітити, що якщо серед військових теоретиків початку ХХ ст. дискусії щодо нових форм війн фокусувались навколо використання нових технологічних розробок збройних сил, то останнім часом фокус зміщується на використання інформаційних технологій [див. наприклад, 19; 20; 21; 23]. В соціологічних концепціях сучасних війн акцентується зміна суб'єктів військових конфліктів та стратегій встановлення контролю.

Зупинимося на кількох, найпоширеніших, підходах до цього питання. Відразу підкреслимо, що жоден з авторів не абсолютизує відмінності сучасних і минулих війн, а використовує розрізнення в аналітичних цілях.

Концепція 4GW Уільяма Лінда (William S. Lind). На думку Уільяма Лінда (William S. Lind) сучасні війни беруть свій початок зі встановлення Вестфальського миру, з яким національна держава монополізує право на війну. Відтоді, з середини XVII ст., відбувається зміна поколінь війн: від війн першого покоління (1GW) до війн четвертого (4GW). Четверте покоління війн У. Лінд пов'язує з культурним протистоянням християнського Заходу та ісламу. Він пише: «В цих умовах вторгнення імміграції може бути, принаймні так само небезпечним, як вторгнення державної армії», а ідеологія «мультикультуралізму» є отруйною [24]. Така трактовка сучасних війн є занадто вузькою і ісламофобською. Але абревіатура «4GW» швидко знайшла багатоох прихильників і використовується для позначення не війни Заходу з Ісламом, а сутнісно нового етапу в розвитку війни [див. 3]. Головна проблема 4GW полягає в тому, що армії навчені боротися проти армій інших держав, а сучасний ворог – не інша армія і держава, а різномірні групи, індивіди, рухи, які вдаються до партизанської тактики, тероризму, на противагу відкритому військовому протистоянню (відповідно, відсутній суб'єкт для ведення переговорів про мир). Завдання 4GW – навчитися воювати з новим типом ворога через встановлення контролю на території невійськовими, несилевими методами (стратегічними, ментальними, психологічними) за допомогою взаємопорозуміння, інтеграції з місцевим населенням [24].

Подібні ідеї знаходимо і в концепції Мартіна ван Кревельда *про трансформацію від тринітарної війни до війни «низької інтенсивності»*. Класична тринітарна війна заснована на чіткому поділі на державу, народ і військо; держави воювали з державами, використовуючи регулярні збройні сили. Народ виступав спостерігачем і годувальником армій. Після Другої світової війни парадигма змінюється. Різниця між народом і військом стирається. З появою ядерної зброї (точніше, після 1945 р.) традиційні війни змінюються «конфліктами низької інтенсивності» (термін виник в 80-х рр. – «Low intensity conflicts» (LICs). [25, с. 146], які є достатньо кривавими [25, с. 46]. Такі конфлікти визначають поняттями: «хвилювання», «тероризм», «партизанська війна», «поліцейська робота», «національно-визвольна війна» і т.п.

Традиційні війни мали на меті перекроювання кордонів. М. Кревельд пише: «Після 1945 року, практично єдиним, який привів до створення нових кордонів, був конфлікт Ізраїлю з сусідніми державами в 1948 р, і навіть він закінчився не демаркацією державного кордону, а встановленням лінії припинення вогню. У той же період конфлікти низької інтенсивності, число яких було в три рази більше, мали величезні наслідки. У багатьох країнах «третього світу», від ПАР до Лаосу, конфлікти низької інтенсивності, цілком ймовірно, були основним інструментом досягнення політичних змін. Колоніальні імперії, що контролювали приблизно половину земної кулі, зазнали поразки без єдиної міждержавної війни із застосуванням звичайної виду зброї, а тільки за допомогою конфліктів низької інтенсивності, відомих як

«національно-визвольні війни». <...> Ймовірно, про політичну значимість конфліктів «низької інтенсивності» найкраще свідчить те, що їх результати, на відміну від результатів традиційних воєн, як правило, визнавалися міжнародним співтовариством» [25, с. 48].

Мері Калдор (*Mary Kaldor*), розмірковуючи про трансформації війни на рубежі тисячоліть, вводить власне поняття – «нові війни», оголошуючи тим самим Клаузевіца з його теорією міждержавної війни безнадійно застарілим [26]. Війна між державами, мета якої полягає в тому, щоб завдати максимального насильства стає анахронізмом. На її місце приходять новий тип, який можна було б описати як суміш війни, організованої злочинності і масового порушення прав людини. В «нові війни» залучені актори різних рівнів: глобальні і локальні, державні і приватні. Війни ведуться заради партикулярних політичних цілей, використовуючи тактику терору і дестабілізації, які теоретично поза правилами війни. Це асиметричні конфлікти, спровоковані прагненням проводити політику ідентичності – етнічної чи релігійної. Засобом боротьби в них стає не битва на полі бою, а встановлення контролю над цивільним населенням [27]. «Нові» війни більше не є «змаганнями політичних воль», скоріше вони схожі на спільні підприємства (*mutual enterprise*), боротьбу груп, які відчули силу унаслідок слабкості держави [28, с. 1].

При цьому авторка роботи «Старі і нові війни» зауважує, що «нові війни» мають розумітися не як емпірична категорія, а скоріше як спосіб з'ясування логіки сучасної війни, яка може запропонувати як дослідницьку стратегію і керівництво по політиці [28, с. 3]. Вона наполягає, що застосовує термін «нові», щоб виключити «старі» припущення про характер війни і забезпечити основою для нової методології дослідження [28, с. 3].

«Нові» війни мають і інші назви: «гібридні», «комплексного ведення бойових дій», «мультиваріантні», «прокси-війни» [28, с. 5; 29; 30, с. 54].

В Україні військовий конфлікт на Донбасі прийнято називати «гібридною війною». З цього питання можемо констатувати консенсус вчених, політиків і практиків.

У офіційному виданні Державної прикордонної служби України знаходимо статтю Георгія Почепцова «Гібридна війна: інформаційна складова» [30, с. 54]. Автор, посилаючись на Д. Кілкуллена, орієнтує прикордонників на те, що у цьому типі війни головним є не знищення супротивника, а захист місцевого населення, надання йому гарантій безпеки, щоб відірвати населення від бойовиків. Тобто робота з населенням, у нашому випадку Криму чи Донбасу, виходить на перше місце. У цій війні супротивники, з якими зустрілася і Україна, – недержавні збройні угруповання, що використовують асиметричні методи боротьби. Сюди відносяться не лише бійці зі зброєю, а й усі, хто належать до таких угруповань. Їх ще називають «новим класом воїнів»

чи «підприємцями конфлікту» [30, с. 54]. Війна в Україні не лише інформаційна, а одночасно економічна, репутаційна, смислова, гуманітрана... [30, с. 54].

Визначення війни як гібридної набуло офіційного визнання. Верховна Рада надала перелік ознак цієї війни: «Основною формою реалізації воєнно-політичних інтересів Російської Федерації стосовно України, як показали останні місяці, є «гібридна» війна, яка поєднує в собі елементи інформаційної, торговельної, газової війн, воєнної агресії, окупації, тероризму, активізації криміналітету, партизанської, диверсійної та громадянської війн» [31].

При соціологічному аналізі «гібридна війна» розглядається як певний соціальний проект, в якому визначальну роль мають маніпулятивні соціальні технології, з використанням мирного населення. І. Рущенко вважає, що у нашій війні визначну роль зіграли «п'ята колона», криміналізовані еліти та криміналітет. Він підкреслює роль «підривних соціальних технологій, які перетворюються на «м'яку зброю» для захоплення територій [3]. І. Кононов звертає увагу, що окрім зовнішніх чинників (тривалої підготовки бази для проекту так званого «Русского мира» з боку Росії) значну роль зіграли внутрішні чинники. Відсутність в середовищі української еліти механізмів узгодження внутрішніх інтересів, що дозволяє легітимно передавати владу, призвела до того, що обидві сторони внутрішньоелітного протистояння втягнули у внутрішньополітичний конфлікт зовнішніх агентів. Все це потім вилилося в Майдан (а Майдан – це неправовий метод боротьби). Мешканці Донбасу Майдан не прийняли, чим скористалися регіональні елітні групи [4]. Окрема складова конфлікту – геополітична боротьба. Україна впала як результат розкладу геополітичних сил, актуальний стан якого сформувався навколо ситуації на Близькому Сході [32]. І. Кононов говорить про дивність розгортання війни в Донбасі: «Сучасна війна є доволі дивною. Воєнні дії, встановлення на частині країни відкритих терористичних диктатур, воєнна агресія колишнього стратегічного партнера і життя більшості мешканців регіону – це як би різні світи. Меншості визначали хід подій, які стали фатальними для більшості. Більшість демонструвала суто реактивну поведінку, намагаючись пристосуватися до обстановки, що швидко змінювалася» [33]. Зауважимо, що в свій час говорили і про «дивність» Придністровського конфлікту [див. 34].

В існуючих концепціях війни можна виокремити чотири домінуючі методологічні підходи: культурологічний, соціобіологічний, економоцентричний і організаційний.

Культурологічний підхід розглядає війну через призму культурних, цивілізаційних чи релігійних відмінностей. Велика увага приділяється ролі символів, ритуалів, колективної пам'яті, комеморальним практикам як ключовим факторам військового досвіду. Хоча культурологічна перспектива сприяє нашому розумінню того, як війна культурно

осягається і зберігається у соціальній пам'яті, це не може бути поясненням походження і розвитку конкретних воєн. Неможливість за допомогою цивілізаціонізму (див. І. Кононов) пояснити чому війни спалахують між культурно близькими групами – додаткове свідчення неспроможності на основі цього підходу дати соціологічне пояснення війни. Як пише С. Малешевич (S. Malešević), «можна легко погодитися, що всі війни вплетені в культурний дискурс, але цього не достатньо, щоб генерувати і підтримувати війну. Війна в першу чергу матеріальний процес, який включає в себе матеріальні і жорстокі фізичні практики, такі як знищення, вбивство, смерть і емоційні страждання» [11, с. 9].

Соціобіологічний підхід закорінений в теорії еволюції Ч. Дарвіна і пояснює всі аспекти людської поведінки, в тому числі і війни, логікою природного відбору. Прикладом можуть служити закони просторового росту держави Ф. Ратцеля, який розглядав державу як живий організм, що бореться за своє існування [35], або теорія війни як коаліційної агресії, де адаптивне значення коаліційної агресії таке ж, як адаптивне значення агресії індивідуальної: переможці у війнах отримують доступ до дефіцитних ресурсів, в яких відмовлено членам коаліції, яка прогала [36].

Організаційний підхід ставить в основу аналізу організоване насильство як невід'ємну складову державного будівництва. Прикладом є «військово-податкова» теорія держави (за Г. Дерлуг'яном) Ч. Тіллі. Основна ідея теорії полягає в тому, що саме процеси вилучення ресурсів і коштів для ведення війни сформували основні структури державності сучасного типу [37, с. 58]. Національна держава – одна з форм сполучення примусу і капіталу – певна організація, яка контролює головні концентровані засоби примусу у кордонах певної території [37 с. 26]. Існує взаємообумовленість війни і держави: війна створювала державу, а держава, стимулювала війну.

Економодцентризм пояснює війну безперервним прагненням капіталізму до нових ресурсів, ринків і капіталу. Прихильники цього підходу пояснюють війну через призму економічних вигод. Теорія глобалізації – окремий випадок такого розуміння. Основна ідея – в останні роки капіталізм у кризі, він зазнав істотної трансформації і в цьому процесі підірвана сила і суверенітет національної держави. Природно, що в глобалізованому світі характер війни змінився. Сучасні війни ведуться за обмежені природні ресурси, а великі приватні корпорації, безпосередньо впливають на військові цілі великих держав. Це наглядно віддзеркалює стратегічна доктрина НАТО – MFP-2030 (Multiple futures project. Navigating towards 2030) [20].

В контексті цього підходу, якщо говорити про війни ХХ ст. можна виокремити 1) теорію війни В. Леніна, коли витоки війни пов'язуються з імперіалізмом, який є результатом боротьби за ринки капіталів, сировини, збуту; 2) теорію «військово-промислового комплексу» (за відомою ремаркою Президента США Д. Ейзенхауера) [38], яка пояснює

війну інтересами монополій, що спеціалізуються на виготовленні зброї, вищих чиновників державного апарату та генералітету військових відомств; 3) світ-системне пояснення війни І. Валерстайна, де результати війни (світової) визначають структурування системи, знаменуючи періоди глобальної гегемонії певних держав центру [39, с. 101].

На нашу думку, продуктивним для аналізу причин сучасних війн є використання світ-системного аналізу, доповненого геополітичними міркуваннями. Незважаючи на те, що сучасні національні держави володіють монопольним правом застосування насильства на власній території, повний контроль над територією для них вже неможливий. Держави існують у межах системи міждержавних відносин (які закріплені певними домовленостями, такими як, наприклад, Ялтинсько-Потсдамська система, Будапештський меморандум) і залежать від неї. Положення у системі міжнародних відносин визначається статусом у світовій капіталістичній системі. Існувати в сучасному світі і не дотримуватися певної геополітичної сторони неможливо. Геополітичні рішення узгоджуються/приймаються у країнах центру або напівпериферії, яка спираючись на ресурсну базу, претендує на самостійний статус і намагається включити країни периферії до своєї орбіти. Країни периферії у цій системі не можуть бути самостійними фігурами без підтримки країн центру, бо справа не тільки у геополітиці, але й в економічній залежності від кредитів. Відповідно, в капіталістичній системі точиться боротьба між країнами периферії та напівпериферії, в якій країни периферії легко втрачають свою суб'єктність.

Технології дестабілізації країн периферійного капіталізму добре відомі. Їх описує Д. Харві аналізуючи історію неолібералізму [40] або К. Сівков, коли розглядає сценарій «кольорової революції» для Росії [41]. Нас цікавить, які відбуваються територіальні зміни і якою є ситуація на кордоні в умовах нових воєн.

Аналіз конфліктів на пострадянському просторі говорить про наявність певного сценарію. У кожному разі Росія (країна напівпериферії) намагається втримати у своїй орбіті пострадянські країни (які, як правило, скотилися до периферійного стану), коли вони починають робити кроки до зміни геополітичних орієнтації. Далі відбувається дестабілізація країни-периферії через встановлення контролю над частиною кордону. Це досягається створенням певного політичного утворення, яке претендує на відокремлення від держави (яка, до речі, підтримується Заходом). Так було у випадку Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії, ЛНР, ДНР. Розпочинається міжнародне врегулювання конфлікту через ООН et cetera, et cetera... Так, РФ на словах виступає за збереження Придністров'я у складі Молдови, ЛНР і ДНР у складі України [42; 43]. На Кавказі дещо інша ситуація: Південна Осетія і Абхазія визнані РФ як держави. Для міжнародної спільноти ці території залишаються грузинськими територіями, але конфлікт

перешкоджає вступу Грузії до НАТО [44]. Україна теж зіткнулася з фактом, що реалізація нею європейського вектору розвитку створила величезні загрози з боку найбільшого сусіда, з яким вона до того ж пов'язана незчисленними зв'язками [4]. Тому пояснювати теперешні події в Україні треба не тільки у площині взаємодії Україна – РФ, чи Донбас – Україна, а у широкому геополітичному контексті Центр-Периферія.

Високий рівень розгляду не має залишати осторонь проблеми національного рівня. Один з визначних наслідків війни на рівні країни – зміна її соціального простору. Найбільш відчутним є зміна режиму функціонування державного україно-російського кордону. Зі втратою контролю над частиною кордону, з поля інституційного впливу Києва пішли значні території Луганської та Донецької області (ОРДО/ОРЛО). Аналіз територіальних втрат в ході війни говорить про те, що більшу ділянку державного кордону було втрачено у серпні – вересні 2014 року і цей статус зберігається до теперішнього часу.

Підконтрольні і непідконтрольні території розділяє «лінія розмежування»/ «лінія зіткнення» – «умовне розмежування території Донецької та Луганської областей між територією де розміщені населені пункти, у яких органи державної влади України не здійснюють або здійснюють не у повному обсязі свої повноваження та підконтрольними територіями» [45]. На цій території запроваджена пропускна система, блок-пости, чітко визначені дорожні коридори [45]. Донбас таким чином відрізаний від решти України і сподіватися, що лінія залишиться «умовною» не доводиться.

З початком агресії РФ Україна в односторонньому порядку розпочала заходи по укріпленню державного кордону: демаркації державного кордону України з Російською Федерацією та його належного інженерно-технічного облаштування [46]. На рік пізніше (2015 р.) було затверджено план заходів щодо інженерно-технічного облаштування українсько-російського державного кордону, територій, прилеглих до районів проведення антитерористичної операції та Автономної Республіки Крим.

Було запропоновано проект «Стіна», який, мабуть, надихався прикладом американо-мексиканського кордону. За словами прикордонників, роботи з інженерного облаштування державного кордону почалися у Чернігівській та Харківській областях. Посилені заходи прикордонного контролю стосовно подорожуючих з РФ. Більшість чоловіків – громадян РФ, що слідує в Україну, піддаються додатковому контролю. Багатьом відмовляється у в'їзді Так, впродовж 2015 р. у в'їзді в Україну було відмовлено майже 10 тис. громадянам РФ (2014 р. – майже 15,5 тис.) [47].

Зауважимо, що контроль за кордоном безумовно необхідний, але якщо прийняти до уваги, що сучасна війна – гібридна, а розвиток інженерно-технічних засобів і зброї дозволяє за лічені секунди долати

будь-які перешкоди, то зосередженість тільки на фізичному укріпленні кордону ровами і сітками мало що дасть. Самі ж прикордонники визнають, що металева стіна не захистить від важкої техніки ворога, і є, радше, контролем за диверсантами й контрабандистами [48]. За приклад може слугувати той факт, що нелегальні мігранти з Сирії долають по кілька державних кордонів, прямуючи до Європи. Тільки воєнними засобами конфлікт на Донбасі вирішити неможливо. Розуміння регіональних особливостей, контексту прикордоння – кроки до розуміння причин війни і наближення до миру.

Східне українсько-російське прикордоння має ряд географічних, природничих, етнографічних і соціальних особливостей [7]. Основним серед них, що зіграло вирішальну роль у тому, що ця ділянка кордону створила сприятливі умови для іноземної інтервенції і відсутності опору місцевого населення, був особливий соціальний фон. Східна ділянка українсько-російського кордону до війни не сприймався як межа з «чужими». Тому більшість мешканців прикордоння вважала, що ця межа взагалі не потрібна або ж вона повинна бути відкритою для руху людей, капіталів і товарів, як в Шенгенській зоні Європейського Союзу [7]. Це була найбільш поширена точка зору, яка зберігала стабільність весь період незалежності. Насправді, населення було зацікавлене не стільки в ліквідації кордону, скільки в його відкритості і руйнуванні пов'язаних з ним незручностей. Кордон часто ускладняв вирішення певних повсякденних питань, але не ніколи не був складним для перетину [49; 50].

Спочатку загострення відносин України і Росії істотно не вплинуло на сприйняття кордону. Навесні 2014 р. ставлення до кордону як до кордону зі «своїми» в регіоні залишалось домінуючим. Зменшилась частка впевнених у повній непотрібності кордону і збільшилась частка тих, хто невизначився та тих, хто вважав, що кордон має бути «відкритим для руху людей, капіталів і товарів, як в Шенгенській зоні Європейського Союзу» та [7].

Зараз можна передбачити, що посталий територіальний поділ, викликаючи до життя зовсім нові життєві практики, формує і закріплює нове бачення простору країни і суспільства.

Треба зазначити, що просторовий аспект війни, зміна простору країни та її сприйняття соціологічними методами не вивчалися. Втім, рухливість кордонів завжди загострює рефлексію з приводу ідентичностей /солідарностей. Наприклад, С. Макеев, обговорюючи проблему соціальної солідарності в Україні, пише, що «в кризовому українському суспільстві поряд з ситуативними (які домінують в стабільних сучасних суспільствах) віталізуються стійкі солідарності, пов'язані з уявленнями про те, хто такі «ми» і якими «ми» хочемо бути. Жорстокість, біль, приниження, незмінно супутні війні, «примушують окремих особистостей і спільноти локалізувати себе в часі, солідаризуючись з тим, що було («наше минуле»), і з тим, що буде («наше майбутнє»), але так само і в просторі, реагуючи на раптовий рух географічних або державних кордонів, а може наполягаючи на їх

неодмінному пересуванні через неможливість або нестерпність співіснування» [51, с. 13].

Соціологічні дослідження завжди фіксували певну специфіку Донбасу. І зараз вони свідчать, що Донбас зберігає і загострює свою особливість [див., наприклад, 52; 53; 54]. Найкраще це видно за оцінками війни. На Заході події на Донбасі вважають війною 88% опитаних, в Центрі – 77%, на Півдні – 45%, а на Сході – 41%. У непідконтрольних районах Донецької області тільки 8% характеризують події як війну між двома країнами [52].

Це свідчить, що лінія розмежування не є «тимчасовою умовністю». У зв'язку з цим хотілося б навести слова німецького соціолога Е. Штельтінга: «Створення кордонів можливо так само, як можливе написання конституцій або зміна правової системи. Але після створення конституції і правові системи починають жити самостійно. Вони перевизначаються і пристосовуються до комплексних соціальних умов, в яких опиняються і, в свою чергу, змінюють їх. Те ж справедливо і стосовно державних кордонів. Кордони є вирішальним фактором у формуванні відповідних спільнот; вони мають те значення, яке відображає в них суспільство, в рамках якого вони існують» [55].

Наслідки просторових змін у країнах конфлікту соціологічними методами не вивчаються, втім вони стосуються ідентифікаційних практик, які є одним з напрямів «війни за уми» в ході гібридних війн. Соціологічними методами можна дослідити, яке значення має лінія розмежування і новий режим державного кордону для України і розділеної спільноти Донбасу, як війна вплинула на сприйняття простору країни.

Сприйняття простору – один з типів сприйняття, поруч зі сприйняттям форми, кольору і т.д. Простір не є однорідним. Таким його робить, принаймні, фізіологічні та психологічні відмінності в отриманні інформації [див. 56, с. 28]. У сприйнятті простору виділяють три типи простору: особистий, простір дії та перспективний (Vista space) [56, с. 27–36]. Особистий простір здається майже евклідовим, тоді як простір дії та перспективний простори у значній мірі схильні до афінних перетворень¹ [56, с. 34].

До цього треба додати соціальний вимір сприйняття простору. В сучасній соціології виділяють різні простори, але, як зазначає І. Кононов, «... наше знання про світ більше залежить від моделей простору, ніж від розуміння його сутності» [58]. Соціальний простір є основою формування уявлень про простір фізичний. Можна говорити, наприклад, про особливості сприйняття фізичного, статусного просторів, простору репрезентацій та простору «Іншого» [59, с. 20].

¹Афінні перетворення – це різновид нелінійних перетворень координат [57, с. 65–66], метод викривлення зображення. Випадками афінних перетворень є паралельний зсув, розтягування-стиснення, обертання навколо осі [57, с. 68–69].

Для вивчення просторового контексту соціальної взаємодії О. Філіппов пропонує паралельне, але разом з тим диференційоване вивчення:

1. того, як фактично співвідноситься те чи інше соціальне утворення з простором, який розуміється певним абстрактним, філософсько-математичним чином;

2. того, як уявляють собі простір самі взаємодіючі (оскільки це важливо для взаємодії).

На думку О. Філіппова, співвіднесення цих двох перспектив, перспективи дослідника і перспективи досліджуваних, ставить нас перед класичною соціологічною проблемою розуміння [60]. На наш погляд, завдання соціологічного вивчення сприйняття простору та, виявлення факторів, які пояснюють його характер виходить за межі розуміння і пов'язано зі структурним, інституційним аналізом.

Ми виходимо з того, що актори сприймають соціальний простір з точки зору намірів і здатності діяти в ньому. В даному випадку, виділяємо три «перспективні» простори: Україна, РФ, ЛНР/ДНР (ОРДЛО), які розділяє лінія розмежування та державний кордон. В свою чергу вони поділяються на «простори дії» – зона, в якій періодично відбувається активність, з якою пов'язані певні важливі практики, нехай і не постійні, водночас, це зона, яка розглядається як потенційна, поки не актуалізована (простір соціальної реалізації), та «особистий простір» – поле повсякденних, рутинних практик.

На здатність діяти найбільший вплив чинять можливості, які є інституційно обумовленими. Відповідно, важливі, з точки зору забезпечення життєдіяльності, інституції можуть належати до різних «просторів дії»/збігатися чи не збігатися з простором «приватним». А «простори дії», в свою чергу, можуть тягити до різних «перспективних» просторів.

Військовий конфлікт порізав простір таким чином, що окремі практики опинилися пов'язаними, з одного боку, з різними фрагментами регіонального простору (підконтрольні/непідконтрольні території), а з іншого – з різними «перспективними» просторами. У кінцевому рахунку їх два: Україна, або РФ. Наприклад, індивід живучи, в ЛНР, працює на підконтрольних Україні територіях області, не сприймає ЛНР як автономне утворення і чекає на повноцінне повернення території до складу України. Або навпаки – мешкаючи на підконтрольних територіях заробляє в ЛНР, при цьому пов'язуючи своє майбутнє з Україною (або чекаючи, коли його населений пункт теж приєднається до «руського миру»). В наслідок виникає ситуація, коли між простором повсякденного оточення, простором, з яким пов'язана соціальна реалізація (професійна, громадська), та образом Батьківщини можливий дисонанс. Наявність або відсутність такого дисонансу, назовемо його громадянським, відбито у різних моделях комбінації трьох просторів.

Можливі такі комбінації, які відрізняються відповідністю трьох просторів одному «перспективному» простору (Україна/ОРДЛО/РФ):

Модель	Перспективний простір	Простір дії	Особистий простір
Модель 1 Послідовна	+	+	+
Модель 2 Ідейна	+	+	-
Модель 3 Вичікування	+	-	-
Модель 4 Паразитарна	+	-	+

Так, для мешканців ОДЛЮ вона буде мати такий вигляд:

Модель	Перспективний простір	Простір дії	Особистий простір
Модель 1 Послідовна	ОРДЛО/РФ	ОРДЛО/РФ	ОРДЛО
Модель 2 Ідейна	Україна	Україна	ОРДЛО
Модель 3 Вичікування	Україна	ОРДЛО/РФ	ОРДЛО
Модель 4 Паразитарна	ОРДЛО/РФ	Україна	ОРДЛО

А для мешканців зони АТО, такий:

Модель	Перспективний простір	Простір дії	Особистий простір
Модель 1 Послідовна	Україна	Україна/Зона АТО	Україна/Зона АТО
Модель 2 Ідейна	ОРДЛО /РФ	ОРДЛО /РФ	Україна/Зона АТО
Модель 3 Вичікування	ОРДЛО /РФ	Україна/Зона АТО	Україна/Зона АТО
Модель 4 Паразитарна	Україна	ОРДЛО /РФ	Україна/Зона АТО

Послідовна модель передбачає узгодженість усіх трьох просторів, відсутність громадянського дисонансу між повсякденним оточенням, місцем соціальної реалізації та уявленням про Батьківщину. Ідейна модель означає невідповідність простору безпосереднього оточення простору, в якому індивід бачить власну соціальну реалізацію і громадянське майбутнє. Модель вичікування передбачає неузгодженість особистісного простору та простору соціальної реалізації з «перспективним» простором. Тоді як паразитарна модель передбачає використання громадянсько-чужого простору.

У поведінці може переважати та чи інша модель, а динаміка буде залежати від тривалості конфлікту, статусу територій (наприклад, включення ОРДЛО до складу РФ, примусове введення громадянства в

ОРДЛО), рівня ризикованості «подвійного інституційного існування» (загроза негативних санкцій з боку України/ОРДЛО), активності бойових дій.

Основна гіпотеза полягає в тому, що найпоширенішими моделями актуальної поведінки є максимально конформістські «послідовна» та «вичікування», але «перспективний» простір пов'язується з «простором дії», тобто простором інституцій, які забезпечують життєдіяльність індивідів (актуальним чи потенційним) та дають можливість соціальної реалізації. Це означає, що відчуття єдиного соціального простору, почуття територіальної спільності, приналежності до України, («ідейна» модель та модель «вичікування») буде зберігатися у випадку інституційної залежності від України (актуальної чи потенційної), сподівання на соціальну реалізацію саме в її просторі.

При проведенні емпіричних досліджень збір інформації може відбуватися за допомогою портретної методики. В основу портретної методики можуть бути покладені зазначені вище моделі комбінації трьох просторів. Портрети мають відбивати: комфортний особистісний простір, локалізацію інституцій, з якими респондент пов'язує свій професійний, соціальний статус, країну, в якій він хотів би бачити своє майбутнє. У підсумку ми маємо вийти на визначення домінуючого «перспективного» простору. Можливо, для цього буде корисне використання шкали Лайкерта, де у якості латентної змінної і буде виступати орієнтація на Україну або ОРДЛО/РФ. Звісно, це потребує проведення пілотажу або попереднього якісного етапу. Ризик соціальної мімікрії і атмосфера недовіри у зоні АТО і ОРДЛО вимагають пошуку не прямих, а непрямих питань для шкали та максимально нейтральних портретних характеристик.

У дослідженні війни розрізняють військову соціологію та соціологію війни. Військова соціологія вивчає зовнішні і внутрішні соціальні зв'язки людей, зайнятих у збройних силах. Її теоретичною основою виступають теорії соціальної поведінки та людських стосунків. Вона емпірично орієнтована і часто обмежується військово-соціологічними дослідженнями, лишаючи осторонь теоретичні розробки.

Соціологія війни – теоретично орієнтована галузь дослідження. Війна розглядається як найгостріша форма конфлікту, а природа її може пояснюватися з різних методологічних позицій. Позиція світ-системного підходу видається плідною для розуміння війни і військового конфлікту в Україні. Пояснення конфлікту на Донбасі треба шукати не тільки у площині Донбас – Україна чи Україна – РФ, а у більш широкому контексті Центр-Периферійних відносин.

Одне з центральних питань сучасної соціології війни – еволюція війн, особливості нового етапу у їх розвитку, пов'язаного з глобалізацією. Сучасні війни, в тому числі і війну на Донбасі, називають «гібридними», в них визначну роль відіграють інформаційні технології і несилава робота з населенням. В цьому важливу роль відіграє політика

ідентичностей. Наслідки просторових змін у країнах конфлікту соціологічними методами до цього часу не вивчаються, втім вони стосуються ідентифікаційних практик і є одним з напрямів «війни за уми».

Війна фрагментувала простір країни. Це стосується як підконтрольних територій Україні, так і її непідконтрольних теренів. Формально країна лишається унітарною. Однак, лінія розмежування є кордоном, який відсікає ОРДЛО від решти України. Простір Донбасу порізаний таким чином, що окремі практики виявилися пов'язаними, з одного боку, з різними фрагментами регіонального простору (підконтрольні/непідконтрольні території), а з іншого – з різними «перспективними» просторами: Україною або РФ.

Нові кордони викликають нові життєві практики і практики ідентифікації по обидва боки лінії розмежування. Наскільки це відповідає офіційній політиці України стосовно Донбасу та плану подальшої реінтеграції непідконтрольних територій до складу України – питання риторичне.

Конфлікт в Донбасі прийняв затяжний характер і знаходиться в одному ряду з конфліктами у Придністров'ї, Нагірному Карабасі, Південній Осетії і Абхазії і т.п. Тобто зміни, викликані війною, будуть, на превеликий жаль, визначати життя України і, особливо, її Сходу, найближчими роками, а у разі продовження теперішньої політики – десятиліттями. Соціологічний супровід має зробити вплив війни більш зрозумілим і передбачуваними. Для цього у вітчизняній соціології має отримати розвиток як окремий напрям соціологія війни, а дослідження просторового аспекту війни стати однією з важливих її складових.

Список використаної літератури

- 1. Gates S.** Trends in Armed Conflict, 1946-2014, / Scott Gates, Håvard Mokleiv Nygård, Håvard Strand, Henrik Urdal // Conflict Trends: Oslo, PRIO. 2015 – Режим доступу: [/http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail/?id=196081&lng=en](http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail/?id=196081&lng=en).
- 2. Человек** в экстремальной производственной ситуации. Опыт социологического исследования ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС : монография / Е. И. Головаха, В. Г. Котов, Н. Н. Чурилов, С. А. Войтович, С. А. Макеев, Н. В. Панина; ред. : Е. И. Головаха; Ин-т социологии НАН Украины, Социол. центр им. Н. В. Паниной. – 2-е изд., испр. и доп. – К. : Спадщина, 2011. – 151 с.
- 3. Рущенко І. П.** Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. / Рущенко І. П. – Х. : ФОП Павленко О.Г., 2015 – 268 с.
- 4. Кононов І. Ф.** Війна в Донбасі: суб'єкти, інтереси, цінності та наслідки для України / І. Ф. Кононов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://luguniv.academia.edu/%D0%98%D0%BB%D1%8C%D1%8F%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2>
- 5. Кононов И.** «Луганский синдром» и пути его преодоления /

И. Кононов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ostrovok.lg.ua/statti/chernaya-voda/luganskiy-sindrom-i-puti-ego-preodoleniya>. **6. Яковенко А. В.** Украинское общество и военный конфликт: первые оценки социальных последствий / А. В. Яковенко // *Методологія. Теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. праць. – Вип. 20. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 128–132.* **7. Хобта С. В.** Динаміка суспільної думки мешканців Донбасу про кордон з Росією / С. В. Хобта // *Методологія. Теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. праць. – Вип. 20. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 143–149.* **8. Міхеєва О.** Соціологічне дослідження «Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації» / О. Міхеєва, В. Серєда. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ostrovok.lg.ua/sociology/nauka/oksana-miheieva-viktoriya-sereda>. **9. Социологи:** Война на Донбассе продлится от 2 до 5 лет. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://qha.com.ua/ru/politika/sotsiologi-voina-na-donbasse-prodlitsya-ot-2-do-5-let/157149/> **10. Головин Н. Н.** Наука о войне. О социологическом изучении войны / Н. Н. Головин. – Париж : Изд-во газ. «Сигнал», 1938. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://archive.org/stream/naukaovoinieosot00golo#page/8/mode/2up>. **11. Malešević S.** Sociological Theory and Warfare / Siniša Malešević Swedish National Defence College, Department of Leadership and Management, Stockholm 2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.fhs.se/documents/externwebben/om-fhs/organisation/ilm/sociologi%20warfare.pdf>. **12. Sonderling S.** Communication is war by other means: a new perspective on war and communication in the thought of twentieth century selected communication scholars/ Stefan Sonderling // Submitted in accordance with the requirements for the degree of doctor of Literature and Philosophy. In the subject communication University of South Africa – November 2012 – 353 p. **13. Фуко М.** История безумия в Классическую эпоху / Фуко Мишель / Пер. с фр. И. К. Стаф. – М. : АСТ, 2010. – 698 с. **14. Култыгин В. П.** Содержательное и институциональное становление военной социологии в США / В. П. Култыгин // *Социс. – 1993. – №12. – С. 33–139.* **15. Ryan J.W.** Samuel A. Stouffer and The American Soldier / Joseph W. Ryan // *Journal of Historical Biography. – Spring 2010. – №7. – P. 100–137.* – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ufv.ca/jhb/Volume_7/Volume_7_Ryan.pdf. **16. A Finding Aid to Records Relating to Personal Participation in World War II ("The American Soldier" Surveys.** – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.archives.gov/publications/ref-info-papers/78/part-3.html>. **17. Беляев А. М.** Военная социология: проблемы методологической рефлексии/ А. М. Беляев // *Социс. – 2002. – С. 68–72.* **18. Образцов И. В.**

Процесс институционализации военной социологии в России и его отражение в публикациях журнала «Социологические исследования» (часть II) / И. В. Образцов // Социс. – 2014. – №8. – С. 13–20. **19. Дульнев П. А.** Асимметричное противодействие в сетевидной войне / П. А. Дульнев, В. Г. Ковалев, Л. Н. Ильин // Военная мысль. – 2011. – № 10. – С. 3–8. **20. Multiple Futures Project Final Report** – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.act.nato.int/nato-multiple-futures-project-documents. **21. Гулин В. П.** О новой концепции войны / В. П. Гулин // Военная мысль. – 1997. – № 2(3-4). – С. 13–17. **23. Воробйов Г.** Розвиток форм і способів застосування Збройних Сил України/ Г. Воробйов // Наука і оборона – 2014. №1 – С. 27–30. **24. Lind W. S.** Understanding Fourth Generation War / William S. Lind // *Antiwar*. – 2004. – January 15. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.antiwar.com/lind/?articleid=1702>. **25. Кревельд М.** Трансформация войны. Пер. с англ./ Мартин ван Кревельд – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 344 с. **26. Kaldor M.** *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*/ Mary Kaldor. – Stanford: Stanford University Press, 2nd Edition, 1999. – 68 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://blackboard.angelo.edu/.../Kaldor%20-%20New%20a>. **27. Benjamin P.** *Nickels Mary Kaldor New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*/ Mary Kaldor. – Stanford: Stanford University Press, 2nd Edition, 2007 // *Journal of Military and Strategic Studies*. – 2009. – Volume 12. – Режим доступа: jms.org/jms/index.php/jms/article/download/281/294. **28. Kaldor M.** *In Defence of New Wars* / Kaldor M. // *Stability: International Journal of Security and Development*, 2013. – 2: 4. – P. 1–16. **29. Dormandy X.** *Afghanistan's Proxy War* / Xenia Dormandy/*The Boston Globe*. – 2017. February 16. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://belfercenter.hks.harvard.edu/publication/1651/afghanistans_proxy_war.html. **30. Почепцов Г.** Гібридна війна: інформаційна складова / Георгій Почепцов // *Кордон*. – 2015. – №8. – С. 54. **31. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Обороноздатність України у ХХІ столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання».** Схвалено Постановою Верховної Ради України від 12 серпня 2014 року № 1639-VII. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/443-2015-%D1%80>. **32. Кононов И.** «События в Украине – это война элит на поражение» / И. Кононов // *Реальная газета*. 2014. – 29 мая. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ealgazeta.com.ua. **33. Кононов И.** «Дивна війна на Донбасі» або напрями реформування сектору безпеки в Україні (Спроба комплексного соціологічного осмислення) / І. Кононов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ostrovok.lg.ua/statti/chernaya-voda/divna-viynana-donbasi-abo-napryami-reformuvannya-sektoru-bezpeki-v-ukrayini-sproba-kompleksnogo-so>. **34. Кіндрась К.** «Дивна війна» / К.Кіндрась, Л. Коханець // *Голос України*. – 1992 – 16 червня. **35. Тихонравов Ю. В.**

Геополитика: Учебное пособие. / Ю. В. Тихонравов. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 269 с. **36. Tooby J.** The Evolution of War and its Cognitive Foundations / John Tooby, Leda Cosmides / Institute for Evolutionary Studies Technical. Report 88-1. Presented at the Evolution and Human Behavior Meetings, Ann Arbor, Michigan. April 1988. – 1 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cer.ucsb.edu/papers/Evolofwar.pdf. **37. Тилли Ч.** Принуждение, капитал и европейские государства. 990–1992 гг. / Чарльз Тилли / Пер. с англ. Т. Б. Менской. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2009. – 328 с. **38. Scruton R.** Notes on the Sociology of War / Roger Scruton // The British Journal of Sociology. – Vol. 3. – No. 3 – P. 295–309. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.jstor.org/stable/590690?seq=1#page_scan_tab_contents.

39. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Иммануэль Ваалерстайн / Пер. с англ. П. Г. Кудюкина. Под общ. ред. Б. Ю. Кагарлицкого. – СПб. : Изд-во «Университетская книга», 2001. – 416 с. **40. Харви Д.** Краткая история неолиберализма. Актуальное прочтение / Д. Харви; пер. с англ. Н. С. Брагина. – М. : Поколение, 2007. – 286 с. **41. Сивков К. В.** «Цветной» сценарий для России / К. В. Сивков // Социологические исследования. – 2013. – № 8. – С. 136–143. **42. Лавров:** РФ выступает за сохранение Приднестровья в составе Молдавии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/world/20160404/1402096910.html>. **43. Лавров:** ДНР и ЛНР должны остаться в составе Украины. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mk.ru/politics/2015/05/19/lavrov-dnr-i-lnr-dolzheny-ostatsya-v-sostave-ukrainy.html>. **44. Cheterian V.** The August 2008 war in Georgia: from ethnic conflict to border wars / Vicken Cheterian // Central Asian Survey. – 2013. – V. 28, Issue 3. – P. 272–287. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: is.muni.cz/el/1423/podzim2013/MVZ208/.../43050990.pdf. **45. Тимчасовий** порядок застосовується до закінчення проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/nakazi-pro-diyalnist/63768.html>. **46. Рішення** Ради національної безпеки і оборони України № 744, від 28 серпня 2014 р. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/443-2015-%D1%80>. **47. Назаренко В.** Вектор розвитку не зміниться / Віктор Назаренко // Кордон. – 2015. – №8 – С. 10–15. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dpsu.gov.ua/upload/file/kordon_2015_8_web.pdf. **48. Кордон** з Росією на Сумщині: колючий дріт, вогневі точки і земляні вали. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: fakty.ictv.ua **49. Кононов И. Ф.** Украинско-российская граница: практики власти и повседневная жизнь населения / И. Ф. Кононов // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2010. – № 889. – С. 79–86. **50. Хобта С. В.** Специфика определения ситуации и жизненные практики в восточном украинско-российском пограничье / С. В. Хобта // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу

сучасного суспільства: зб. наук. праць. – Випуск 16. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2011. – С. 412 – 416. **51. Макеев С.** Диференціація солідарностей в екстраординарних обставинах 2013–2015 років / Сергій Макеев // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2016. – №1. – С. 3–25.

52. Идет ли война между Россией и Украиной? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=609&page=2>. **53. Чи існує проблема дискримінації в Україні?** – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=618&page=3>.

54. Социально-политическая ситуация в Украине: февраль-март 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [kiis.com.ua/?lang=rus&cat=news&id=611](http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=news&id=611). **55. Штёльтинг Э.** Социальное значение границ / Эрхард Штёльтинг // Кочующие границы. Сб. статей по материалам международного семинара / Под ред. О. Бредниковой, В. Воронкова. – СПб. : ЦНСИ, 1999. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/11006450>. **56. Cutting J. E** How the eye measures reality and virtual reality / James E. Cutting // Behavior Research Methods, Instruments, & Computers. – 1997. – № 29 (1). – Р. 27–36.

57. Порев В.Н. Компьютерная графика / Виктор Порев. – СПб. : БХВ-Петербург, 2002. – 432 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: iamdrunk.ru/teach/.../В.%20Порев%20-%20Компьютерная%20графика.pdf

58. Кононов И. Социология и проблемы пространственной организации общества / И. Кононов // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – №4. – С. 57–78. **59. Бреский О.** От транзитологии к теории Пограничья. Очерки деконструкции концепта «Восточная Европа» / Олег Бреский, Ольга Бреская – Вильнюс: ЕГУ, 2008. – 336 с. **60. Филиппов А.** Социология пространства: общий замысел и классическая разработка проблемы / Александр Филиппов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_2/09.html.

Хобта С. В. Сприйняття соціального простору в ході війни

У статті розглядається війна як об'єкт вивчення соціології, просторові зміни, що відбулися в ході війни, пропонується схема аналізу сприйняття соціального простору території конфлікту.

Показано, що в соціології існує два напрями: соціологія війни і військова соціологія. Військова соціологія вивчає зовнішні і внутрішні соціальні зв'язки людей, зайнятих у збройних силах. Вона емпірично орієнтована і часто обмежується військово-соціологічними дослідженнями, лишаючи осторонь теоретичні розробки.

Соціологія війни – теоретично орієнтована галузь дослідження. Саме у її розвитку потребує вітчизняна соціологія для розуміння і передбачення впливу війни. Проводиться думка, що методологічна перспектива світ-системного підходу з урахуванням геополітичних аспектів є найбільш плідною для розуміння війни і військового конфлікту

в Україні. Пояснення конфлікту на Донбасі пропонується шукати не тільки у площині Донбас – Україна чи Україна – РФ, а у більш широкому геополітичному контексті Центр-Периферійних відносин.

Сучасні війни, в тому числі і війна на Донбасі, називають «гібридними», в них визначну роль грають інформаційні технології і несила робота з населенням. Наслідки просторових змін у країнах конфлікту соціологічними методами не вивчають, втім вони стосуються ідентифікаційних практик і є одним з напрямів «війни за уми».

Пропонується схема аналізу сприйняття соціального простору території конфлікту з точки зору намірів і здатності діяти в ньому. Виділяється три види простору: особистий, протір дії та перспективний простір. Основа аналізу – припущення, що простір регіону порізаний таким чином, що окремі практики опинилися пов'язаними, з одного боку, з різними фрагментами регіонального простору (підконтрольні/непідконтрольні території), а з іншого – з різними «перспективними» просторами: Україною або РФ. Збереження лояльності до України буде ефективнішим у разі збереження інституційної залежності від України (актуальної чи потенційної), покладаючись на неї сподівань соціальної реалізації та майбутнього.

Ключові слова: війна, конфлікт на Донбасі, державний кордон, військова соціологія, соціологія війни.

Хобта С. В. Восприятие социального пространства в ходе войны

В статье рассматривается война как объект изучения социологии, пространственные изменения, произошедшие в ходе войны, предлагается схема анализа восприятия социального пространства территории конфликта.

Показано, что в социологии существует два направления: социология войны и военная социология. Социология войны теоретически ориентирована область исследования. Именно в ее развитии нуждается отечественная социология для понимания и прогнозирования влияния войны. Проводится мысль, что методологическая перспектива мир-системного подхода является наиболее плодотворной для понимания войны и военного конфликта в Украине. Понимание конфликта на Донбассе предлагается искать не только в плоскости Донбасс – Украина или Украина – РФ, а в более широком геополитическом контексте Центр-периферийных отношений.

Современные войны, в том числе и война на Донбассе, являются «гибридными», в них ведущую роль играют информационные технологии и несиловые методы работы с населением. Последствия пространственных изменений в странах конфликта социологическими методами не изучают, хотя они касаются идентификационных практик, которые являются одним из направлений «войны за умы».

Предлагается схема анализа восприятия социального пространства территории конфликта с точки зрения намерений и способности

действовать в нем. Выделяется три вида пространства: личное, пространство действия и перспективное пространство, анализируются возможные комбинации взаимодействия этих пространств и их восприятие.

Ключевые слова: война, конфликт на Донбассе, государственная граница, военная социология, социология войны.

Khobta S. Perception of Social Space in the Course of the War

The article deals with the war as the object of study of Sociology, the spatial changes in Ukraine, the scheme for the social space perception analysis of the conflict area.

It is shown that there are two areas in Sociology - Sociology of War and Military Sociology. Sociology of War is theoretically oriented research area. To understand and predict the impact of the war domestic Sociology requires namely development of Sociology of War. For better understanding of war and military conflict in Ukraine the most fruitful is methodological perspective of the world-system approach. It is suggested to understand the conflict in Donbass not only in the oppositions of Donbass – Ukraine or Ukraine – Russian Federation, but within broader geopolitical context, such as opposition of the Center-Periphery relations.

Modern wars, including the war in Donbass are «hybrid» ones, where the leading part is played by information technology and non-violent impact methods. Consequences of spatial changes in the conflict countries are not studied by sociological means, although they relate to the identification practices which represent one of the directions of the «war for minds».

The author offers a scheme for the social space perception analysis of the conflict area from the point of view of intentions and ability to act there. Three types of spaces are distinguished, they are: private, action space and perspective space, the possible combinations of the interaction of these spaces and their perception are also analyzed.

Key words: war, conflict in Donbass, state border, Military Sociology, Sociology of War.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 316.485.26

Бадер Антон Васильович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри політології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

ФОРМИ ТА ЗАСОБИ СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Сучасний світ динамічно змінюється. Ще наприкінці ХХ ст. вчені почали стверджувати про початок нової, постіндустріальної епохи. В 1990-х рр., розвиваючи зазначену теорію, з'являється концепція про становлення інформаційного суспільства. Частина науковців за масштабами порівнюють ці зміни з неолітичною революцією, що заклала основи людської цивілізації та дала старт першим державам. На думку Лінди Грофф (завідувач кафедри політології Каліфорнійського університету), якщо в аграрну епоху основу економічної та політичної влади складала власність на землю, в індустріальну – на капітал, підприємства, устаткування та інші види ресурсів, то в інформаційну – власність на інформацію. Дотримуючись такої логіки, збройні конфлікти як інститут суспільного життя повинні були зникнути, оскільки необхідність боротись за матеріальні ресурси відпадає, а інтелектуальні здобути насильницьким способом практично не можливо. Однак, різні види збройного протистояння продовжують існувати, змінюються лише засоби та форми їх реалізації.

На сьогоднішній день низка держав, у тому числі і Україна, виявились неготовими ефективно протистояти збройній агресії нового покоління. Задля вироблення дієвого механізму захисту держави та розв'язання ситуації на Донбасі, необхідне теоретичне осмислення сутності трансформаційних процесів у засобах та формах реалізації збройного насилля.

Збройним конфліктам, як продовженню політичної боротьби, приділяли увагу ще мислителі стародавніх часів. Сьогодні класиком світової військової науки вважається прусський військовий теоретик К. Клаузевіц. Значу увагу проблемам війни приділяв відомий французький соціолог Р. Арон та один із засновників цивілізаційного підходу, англійський історик, соціолог та геополітик – А. Тойнбі. Військові теоретики Є. Месснер, М. Кревельд та В. Сліпченко розробляли проблеми еволюції збройного насилля у другій половині ХХ ст. Серед сучасних вітчизняних науковців, роботи яких пов'язані з темою нашого дослідження можна назвати: І. Рущенко [1], О. Феденко та В. Панасюка [2], Н. Грищенко та Т. Мінчук [3], М. Мацаха [4], Г. Луцишину [5], В. Кравченко [6], М. Воротнюка [7]. Однак проблема

сутності сучасних збройних конфліктів є досить молодою, тому аспекти, що визначені завданнями розвідки є не достатньо розробленими.

Провідним завданням статті є виявити та дослідити причини та сутність змін у засобах та формах здійснення збройних конфліктів. Охарактеризувати основні риси, види та цілі збройного протистояння. Розкрити сутність механізму реалізації збройного насилля у сучасному світі.

Корінним переломом у військовій справі вважається операція «Буря в пустелі» (1991 р.), у ході якої класична війна перетворилася на високотехнологічну. Проте основи для кардинальних перетворень були закладені набагато раніше. Саме з появою ядерної зброї починаються ці зміни, трансформуються тактики та стратегії, розпочинається пошук нових технологій ведення війни. Так, ще наприкінці ХХ ст. провідні західні вчені дійшли висновку, що традиційні погляди на сутність війни, засновані на положеннях теорії К. Клаузевіца, є застарілими і не можуть розглядатися у сучасну «ядерну» епоху. Дійсно, класичні погляди на війну як на продовження політики, збройний конфлікт між державами-суперниками для досягнення, перш за все, політичних цілей та задоволення політичних амбіцій на міжнародній арені вже не відповідав політичним реаліям кінця ХХ ст. [3, с. 173].

На радикальному переломі в історії сучасних збройних конфліктів наголошував військовий теоретик, професор Мартін ван Кревельд. Причиною цих змін він визначив саме винайдення ядерної зброї, що стало фактором стримування могутніх держав перед розв'язанням війни між собою [1, с. 15–16]. По суті, ядерна зброя ліквідувала зв'язок між перемогою і поразкою. Це призвело до того, що у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. війни вже не велися між державами, що мали таку зброю, а тільки по відношенню до тих країн, що не володіли такою перевагою [8].

Нова форма збройного насилля, за Кревельдом – це моральна та фізична боротьба, що ведеться за допомогою так званих «уроків». Головним об'єктом війни є на сучасному етапі саме свідомість супротивника. Тіло, умовно кажучи, – тільки засіб, у свою чергу вбивство ворогів дає «урок» усім іншим. У переважній більшості випадках знищується стільки людей, скільки потрібно, щоб ті, які залишилися в живих засвоїли «урок». Якщо ви не в змозі дати такий «урок» – ви програли. Окрім того, вчений наголошує, що суб'єктом нових збройних конфліктів є не тільки і не стільки «держави», скільки різноманітні групи, об'єднані за релігійною, етнічною, професійною чи якоюсь іншою ознакою [8].

Поряд з цим, серед науковців існує і скептичне ставлення стосовно стримувальної ролі ядерної зброї, оскільки цілком імовірна ситуація, коли: «керівництво вважатиме втрату більшості населення і ресурсів цілком прийнятною ціною за досягнення зовнішньополітичних цілей» [4, с. 136]. У даному контексті висловлюється думка, що в період «холодної

війни» потенційні вороги СРСР і США не застосували цієї зброї лише з причини ракетно-ядерного паритету, що, незважаючи на всі коливання, підтримувався між ними. Тобто, від війни їх стримувала не усвідомлення руйнівної сили їхнього озброєння, а можливість багатократно знищити один одного. Виходячи із цієї тези можна припустити, що навіть за відсутності ядерної зброї потенційні вороги не наважувались би на пряме воєнне зіткнення між собою, за умови володіння ними приблизно рівнозначним військовим потенціалом.

Так чи інакше, необхідність підтримки ядерного паритету в період «холодної війни» стимулював постійний технічний прогрес і появу високоточної зброї застосованої США, після розпаду біполярного світу, у Перській затоці, Югославії, Афганістані та Іраку. Так військові дій в Югославії (1999 р.), яскрава демонстрація війни майбутнього покоління. Вже в перший період бойових дій були завдані удари високоточною зброєю не по живій силі чи озброєнню супротивника, а по об'єктах ВПК та інфраструктури, зокрема по нафтопереробній промисловості, запасах палива, військових підрозділах і поліції, системі радіо і телемовлення. Як наслідок, нафтопереробна промисловість була повністю знищена, окрім цього, було зруйновано 50% виробництва боєприпасів, 70% авіаційної промисловості, 40% танкової і автомобільної промисловості, 80% автомобільних і залізничних мостів, 70% доріг. Не зважаючи на це, активна фаза війни затягнулася і продовжувалася 78 діб. Лише реальна загроза повного знищення інфраструктури держави змусила Югославію капітулювати [9, с. 5].

Аналізуючи перші прояви збройних конфліктів нового покоління російський військовий теоретик Володимир Сліпченко писав: «У збройній боротьбі майбутнього, перемога може бути досягнута головним чином лише руйнуванням економічного потенціалу супротивника. Більш того, якщо противник, що обороняється, опинився не готовий до війни майбутнього, а всю ставку, як і у минулому, зробив на свої сухопутні війська, то немає необхідності громити такі його збройні сили. Вони, за винятком засобів удару у відповідь, не є ніякою загрозою, для нападника і в умовах зруйнованої економіки приречені спочатку на втрату боєздатності, а потім і на повний, розвал. У таких умовах неминуче розпадеться і політичний устрій» [2, с. 220].

Поява та використання високоточної зброї, наявність її лише у найбільш розвинених країнах призвело до пошуку опонентами можливих варіантів протидії. Зазначене призвело до корінних змін у методах застосування збройного насилля. Починає використовуватись тактика швидких, короткострокових терористичних атак з великою кількістю жертв серед цивільних, головою метою яких є розповсюдження страху та паніки серед населення. Використання космічних технологій, крилатих ракет, авіації та флоту проти невеликих, мобільних загонів терористів не є ефективним. Тож основні принципи зазначеного виду збройного насилля поступово були засвоєні розвиненими країнами, що мають на

озброєні високоточну зброю та лягли в основу їх нових військових доктрин. Така тактика значно здешевіла ведення військових операцій та надала широкі можливості маніпуляції громадською думкою. Вказані тенденції заклали основу такого виду збройного насилля як «Гібридна війна», що сьогодні все більш розповсюджується у світі.

Так, відомий західний військовий теоретик російського походження Євген Месснер ще в середині ХХ ст. запропонував наступне бачення змісту збройного насилля: «Воюють універсально, користуючись всіма засобами руйнування, воюють регулярними військами, що позбулись військової монополії та іррегулярною силою, що стала могутнім чинником війни, воюють партизанами, диверсантами, терористами, пропагандистами і саботажниками. Також воюють і іншою незвичайною зброєю, агресивно-дипломатією, нафтою-зброєю, зброєю-наркотиками, зброєю – промиванням мізків. Терор і партизанство – головна зброя в цій війні. Терор – це війна, це військова стратегія. Терор стає безмежним» [2, с. 220].

Сучасні західні військові фахівці, аналізуючи сьогоденні конфлікти припускають, що: «... Воєнні дії наступного покоління ймовірно будуть надзвичайно розосередженими і, здебільшого, не визначеними, межа поділу між миром і війною буде розмита аж до повного зникнення, війна буде нелінійною в такому ступені, що, цілком можливо, в ній будуть відсутні, ідентифікації стосовно поля бою та лінії фронту. Відмінності між «цивільними» і «військовими», ймовірно зникнуть. Дії будуть одночасно спрямовані на всю «глибину» сторін, що беруть участь в цих діях, включаючи все їх суспільство, що розуміється не тільки в його фізичному, але і в культурному аспекті. Успіх у великому ступені буде залежати від ефективності сумісних операцій, оскільки лінії розподілу між завданнями і відповідальністю різних учасників опиняться розмитими. Технологічно цілком можливо, що зовсім невелика група військових володітиме бойовим впливом, що дорівнюватиме сучасній бригаді...» [2, с. 221].

Характерною особливістю сучасних збройних конфліктів є використання різноманітних протестних рухів у середині країни, на яку здійснюється агресія. Так, український дослідник М. Воротнюк вважає, що конфлікти нового покоління – це конфлікти на основі сепаратизму, націоналізму, повстанських рухів, вони є асиметричними, що значно ускладнює, а іноді й унеможлиблює їх швидке та стійке вирішення [7, с. 42]. Зазначена особливість виявляється у тому, що збройним силам країни протистоять партизани, повстанці, бойовики та навіть озброєні кримінальні банди. Фізичними лініями фронту стають, за класифікацією Семюела Хантінгтона, лінії розлому між цивілізаціями, кордони між державами, прикордонні зони між районами, мешкання різних етносів і племен, проміжні зони між містами і селами, між районами усередині самих міст.

Особливістю зазначеної деверсійно-партизанської наступальної тактики є: висока маневреність бойовиків, заснована на використанні легкої транспортної техніки. Успішному застосуванню цієї тактики сприяє використання польових і лісових доріг з низькою прохідністю для бронетехніки, знання особливостей місцевості в зоні конкретного призначення та сприяння місцевих жителів. Малорозмірність і маневреність таких груп не дає можливості ефективного застосування проти них ані авіації, ані артилерії, ані систем залпового вогню.

Ще однією особливістю сучасних збройних конфліктів є те, що вони часто набувають затяжного характеру (Близький Схід, Югославія, Абхазія, Південна Осетія, Чечня тощо), мають тенденцію до розширення складу учасників, інтернаціоналізації масштабів і переростання в війни з ширшими політичними цілями. Конфлікт, що виник усередині держави у сучасному глобалізованому світі, має тенденцію до переходу у категорію транснаціональних. Досить часто це може бути неявне зовнішнє вторгнення, в якому беруть участь загони бойовиків зарубіжних екстремістських організацій, антиурядові емігрантські структури, іноземні найманці і формування приватних військових компаній, сили спеціальних операцій і розвідки різних країн, кримінальні банди. У результаті стає важко зрозуміти, хто і за що бореться, та країна поступово скочується до стану повного хаосу, внутрішньополітичної плутанини та економічного колапсу [1, с. 16].

Так, у 1990-х рр. у світі відбулось більше 118 збройних конфліктів, що охопили 80 країн. Майже сто конфліктів із 118 – це внутрішньодержавні конфлікти, однак в сучасних умовах ці війни були пов'язані з інтересами багатьох країн і переросли в транснаціональні протистояння. Третина цих конфліктів триває більше двадцяти років [10, с. 10]. За даними Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру, у середині 1990-х рр. понад 70% збройних конфліктів на всій планеті були міжетнічними [11, с. 206]. Наприкінці 2004 р. у світі нараховувалося від 15 до 28 збройних конфліктів, учасники яких боролися за незалежність або, навпаки, за територіальну цілісність держави. Щонайменше 70–80 рухів, що вважають себе національно-визвольними, теоретично можуть перейти до збройної боротьби за незалежність [12, с. 207].

Тож, аналізуючи теоретичні принципи та практику застосування збройного насилля за останні 25 років, можна виділити наступні його особливості: посилення інтернаціоналізації збройних конфліктів, залучення мирного населення до збройної боротьби, використання широкого спектра озброєнь, зокрема, новітні технології, трансформація методів управління конфліктами, що зумовлює різкі переходи від ескалації конфлікту до його деескалації [13, с. 89]. Сьогодні, військовий конфлікт припускає комплексне застосування військової сили, політичних, економічних, інформаційних та інших засобів невоєнного

характеру, що реалізуються з широким використанням протестного потенціалу населення і сил спеціальних операцій.

Сучасне збройне насилля відрізняється: хаотичністю, залученням широкого спектра учасників, дією регулярних та іррегулярних формувань, що застосовують нестандартні форми і способи ведення збройної боротьби, зростанням ролі і значення невоєнних засобів в арсеналі війни, (диверсій і провокацій, інформаційних операцій, операцій в кіберпросторі, фінансово-економічних інструментів, операцій когнітивної дії тощо), надзвичайною жорстокістю і масовими злочинами проти людськості.

Стосовно останньої тези, слід зазначити, що кількість жертв хоч і не йде у порівняння з винищенням мільйонів людей у світових війнах ХХ ст., проте сьогодні насильство у війнах спрямоване, головним чином, проти цивільного населення. Що, скоріш за все, було перейнято з тактики терористичних атак. За словами Мері Калдор, професора Лондонської школи економіки, в «нових війнах» порушення норм гуманності та прав людини є не побічними ефектами війни, а її центральним стрижнем. Більше 90% жертв – це цивільне населення, а кількість біженців і переміщених осіб з року в рік зростає. Кримінально-насильницька реальність сучасних війн, стала важливою характерною рисою збройного насилля нового типу [2, с. 227].

Слід підкреслити, що ці конфлікти надзвичайно важко прогнозувати, як з погляду їхнього виникнення, розвитку й поширення, так і з погляду наслідків для сторін. Політичні еліти і населення держави не одразу усвідомлюють, що відбувається. Нерішучі намагання уряду стабілізувати ситуацію в країні, як правило, виявляються невдалими. У цьому контексті політологи та військові експерти наголошують на розповсюдженні такого феномену, як «війна керованого хаосу» або «Гібридна війна» [1, с. 18–19, 21].

Суттєвою проблемою є і пошук механізмів розв'язання сучасних збройних конфліктів. Справа в тому, що справжні ініціатори досить часто залишаються так би мовити в «тіні» та забезпечують свої інтереси, провокуючи сторони на активні дії, підживлює ту або іншу сторону грошима, зброєю, радниками, інформацією. В той час як справжні цілі ініціаторів виводяться зі сфери суспільної уваги [6, с. 162]. Зрозуміло, що все це під силу тільки впливовим гравцям, що мають відповідні ресурси, сили і досвід. Складність полягає ще й у тому, що справжніми ініціаторами збройного насилля можуть виявитись не лише конкретна держава, з якою є можливість сісти за стіл переговорів, а блоки держав, транснаціональні компанії, певні політичні сили усередині держав, міжнародні кримінальні та екстремістські організації тощо [14, с. 130]. По суті, постконфліктне врегулювання можливе лише за умови сигналу від справжнього ініціатора, або тільки у форматі тимчасового вирішення проблем.

Неодмінною складовою сучасного збройного насилля є застосування інформаційного впливу на масову аудиторію за допомогою якого сторони і провокуються до військового протистояння. Зазначене явище отримало назву інформаційної війни. Так, на думку З. Бжезінського, інформаційна політика, яку повинна проводити кожна держава, є однією із трьох складових, що слугують запорукою могутності такої держави на міжнародній арені [15, с. 12]. Інформаційна війна є найвищим ступенем інформаційного протистояння та спрямована на розв'язання суспільно-політичних, ідеологічних, національних, територіальних та інших конфліктів. Основною метою інформаційної війни є руйнування економічної інфраструктури та підкорення населення країни, що зазнала інформаційної агресії, зміна світоглядних настанов, зародження сумніву у необхідності та доцільності існування в межах самостійної, суверенної, незалежної держави. Однією з головних цілей інформаційної війни є пригнічення у людини морального творчого початку [16, с. 270].

Слід наголосити, що на сучасному етапі корінним чином змінився не лише характер, а й сама сутність збройного насилля. Сьогодні метою агресії стає не захоплення національних багатств і ресурсів, поневолення народу або окупація чужих земель, а повне підпорядкування супротивника своїй волі. Можна припустити, що у сучасних протистояннях не завжди будуть стріляти. Паралельно з тим, як метою збройного насилля ставатиме не фізичне знищення супротивника, а повне підпорядкування його своїй волі, в майбутніх військових конфліктах силові дії можуть навіть не застосовуватись взагалі, або не мати ключового значення. Якщо є можливість нав'язати свою волю опоненту, змусити його добровільно слідувати вашим інтересам, то і цілі війни можуть бути досягнуті без застосування зброї.

Таким чином, не дивлячись на становлення інформаційного суспільства, такий засіб зовнішньої та внутрішньої політики як збройний конфлікт не зникає, змінюються лише форми та засоби його реалізації. Основу зазначених змін заклала поява ядерної зброї та розв'язання «Холодної війни», що стимулювало гонку озброєнь та стрімкий науково-технічний прогрес у ВПК. Застосування США на початку 1990-х рр. високотехнологічної зброї, результату суперництва часів «Холодної війни», призвело до пошуку опонентами дієвої протидії та поширенню тероризму. Зазначене вплинуло на перегляд форм реалізації збройного насилля, навіть розвиненими країнами, що мають високоточну зброю. В основу нових військових доктрин була покладена тактика, застосована терористами, що врешті решт призвело до появи та розповсюдження такого феномену як «Гібридна війна».

Сучасні види збройного протистояння характеризуються асиметричністю та хаотичністю, дією як регулярних так і нерегулярних формувань, масовими злочинами проти людськості, широким застосуванням диверсій, провокацій, інформаційних операцій та

фінансово-економічних інструментів. Під впливом корінних змін у світі змінилися і цілі збройного насилля. На сьогоднішній день вже не захоплення ресурсів, поневолення народу або окупації чужих земель є провідною метою агресії, а повне підпорядкування супротивника своїй волі. Неодмінним елементом сучасних конфліктів є застосування інформаційного впливу на масову аудиторію. За умов становлення інформаційного суспільства, можна передбачити, що саме цей компонент стане ключовими у міжнародному протистоянні. Тому в подальшому логічним буде присвятити окрему розвідку зазначені проблеми.

Список використаної літератури

- 1. Руценко І. П.** Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія / І. П. Руценко. – Х. : ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с.
- 2. Феденко О. В.** Еволюція змісту сучасної війни / О. В. Феденко, В. В. Панасюк // Військово-науковий вісник. – 2015. – Вип. 24. – С. 219–230.
- 3. Грищенко Н. І.** Проблема війни як соціально-політичного явища в умовах глобалізованого суспільства / Н. І. Грищенко, Т. В. Мінчук // Науковий журнал «Молодий вчений». – 2014. – №5(08) травень. – Ч. 2. – С. 172–174.
- 4. Мацяк М.** Наукова інтерпретація проблеми застосування збройної сили в сучасних міжнародних відносинах / М. Мацяк // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 30. – С. 134–139.
- 5. Луцишин Г.** Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації / Г. Луцишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 128–133.
- 6. Кравченко В. Ю.** Теорія «Справедливої війни» для ХХІ століття / В. Ю. Кравченко // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2011. – № 3. – С. 162–166.
- 7. Воротнюк М. О.** Особливості міжнародних конфліктів пост-біполярного періоду / М. О. Воротнюк // Стратегічна панорама. – 2009. – № 4. – С. 41–44.
- 8. Кревельд М.** Расцвет и упадок государства / Пер. с англ. Под. ред. Ю. Кузнецова, А. Макеева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
- 9. Феденко О. В.** Сучасні форми та способи збройної боротьби за досвідом локальних війн сучасності / О. В. Феденко, Ю. П. Сальник // Військово-технічний збірник. – №1. – Львів : ЛІСВ. – 2009. – С. 3–11.
- 10. Никитин А.** Международные конфликты и их урегулирование / А. Никитин // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 2. – С. 3–16.
- 11. Стасюк С.** Регулювання сучасних збройних конфліктів міжнародними гуманітарними засобами / С. Стасюк // Віче. – 2010. – №24. – С. 20–24.
- 12. Стасюк С. В.** Особливості регулювання сучасних збройних конфліктів: проблеми та перспективи / С. В. Стасюк // Юридична наука. – 2011. – №1(1). – С. 206–210.
- 13. Радецький В. Г.** Класифікація сучасних воєнних конфліктів і видимиротворчої діяльності / В. Г. Радецький // Вісник Київського міжнародного університету. – 2009. – Вип. 9. – С. 87–104.
- 14. Миронюк М.** Факторы силы в американской политике / М. Миронюк // Международные процессы. – 2007. – №2. – С. 128–132.

15. Бжезинский З. Великая шахматная доска. / З. Бжезинский. – М. : Международные отношения, 1998. – 112 с. **16. Ліпкан В. А.** Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції. / В. А. Ліпкан, Ю. С. Максименко, В. М. Желіховський. – К. : КНТ, 2006. – 280 с.

Бадер А. В. Форми та засоби сучасних збройних конфліктів

Встановлено, що корінним переломом у військовій справі є операція «Буря в пустелі», в ході якої війна стала високотехнологічною. Основи кардинальних перетворень були закладені винайденням ядерної зброї та технологічним суперництвом часів «Холодної війни». З'ясовано, що наявність високоточної зброї лише у найбільш розвинених країнах призвело до пошуку опонентами можливих варіантів протидії та застосував тактики швидких терористичних атак. Зазначено, що ці принципи були засвоєні розвиненими країнами та лягли в основу розповсюдженню такого виду збройного насилля як «Гібридна війна». Виявлено, що сьогодні збройне насилля характерне хаотичністю, дією як регулярних так і нерегулярних формувань, масовими злочинами проти людськості, широким застосуванням диверсій, провокацій, інформаційних операцій та фінансово-економічних інструментів. Доведено, що корінним чином змінюються і цілі збройного насилля. Провідною метою агресії є не захоплення ресурсів, поневолення народу або окупації чужих земель, а повне підпорядкування супротивника своїй волі.

Ключові слова: засоби та форми збройного насилля, сучасність, «Гібридна війна».

Бадер А. В. Формы и средства современных вооруженных конфликтов

Установлено, что коренным переломом в военном деле явилась операция «Буря в пустыне», в ходе которой война стала високотехнологичной. Основы кардинальных преобразований были заложены изобретением ядерного оружия и технологическим соперничеством времен «холодной войны». Установлено, что наличие високоточного оружия только в наиболее развитых странах привело к поиску оппонентами возможных вариантов противодействия и применению тактики быстрых террористических атак. Отмечено, что эти принципы были усвоены развитыми странами и легли в основу распространения такого вида вооруженного насилия как «Гибридная война». Вывявлено, что сегодня вооруженное насилие характеризуется хаотичностью, действием как регулярных, так и нерегулярных формирований, массовыми преступлениями против человечества, широким применением диверсий, провокаций, информационных операций и финансово-экономических рычагов. Доказано, что коренным образом меняются и цели вооруженного насилия. Ведущей целью

агрессии является не захват ресурсов, порабощение народа или оккупация чужих земель, а полное подчинение противника своей воле.

Ключевые слова: средства и формы вооруженного насилия, современность, «Гибридная война».

Bader A. Forms and Means of Modern Armed Conflicts

Indigenous fracture is considered in military operation «Desert Storm», in which a classic war has become a high-tech. The foundations for fundamental reforms laid the advent of nuclear weapons, which led to the search for new technologies of warfare. The need to maintain nuclear parity during the «Cold War» has stimulated the constant technological progress and the emergence of US precision weapons applied, after the collapse of the bipolar world.

The emergence and use of precision weapons, the presence of only the most developed countries has led to a search for opponents counter options. Starts tactics used quick, short-term terrorist attacks with many civilian casualties, the head of which aim to spread fear and panic among the population. The use of precision weapons against small, mobile groups of terrorists is not effective. So the basic principles of this type of armed violence were gradually assimilated by developed countries, and formed the basis of new military doctrines. This tactic is much cheapen conduct military operations and provided opportunities manipulate public opinion. These trends have laid the foundation of this type of armed violence as a «hybrid war».

We can select offensive features of modern armed violence: increased internationalization of armed conflicts, involving the civilian population to armed struggle, using a wide range of weapons, including the latest technology, transformation techniques of conflict management, which leads to sharp transitions from conflict to escalate its de-escalation. Today, military conflict involves a comprehensive application of military force, political, economic, informational and other non-military means, implemented with extensive use of the protest potential of the population and special operations forces.

At present radically changed not only nature, but also the very essence of armed violence. Today is not the purpose of aggression capture national wealth and resources, the enslavement of the people or the occupation of foreign lands, and complete submission of the enemy at will. Along with how the purpose of armed violence did not become physical destruction of the enemy, and it complete submission to his will, in future military conflicts, the use of force may not even apply at all or not be the key. If you can impose its will on the opponent, make him willingly follow your interests, then the war aims can be achieved without the use of weapons.

Key words: tools and forms of armed violence, modernity, «hybrid warfare».

Заблоцький Володимир Валентинович,
доктор наук з державного управління, доцент, Заслужений
працівник освіти України, директор навчально-наукового
інституту публічного управління, адміністрування та
післядипломної освіти ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

Заблоцька-Сеннікова Неля Володимирівна,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри державної служби, управління та адміністрування
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

ГІБРИДНА ВІЙНА: ПОЛІТИЧНИЙ ПРОРАХУНОК ЧИ НЕМИНУЧІСТЬ

Майже три роки минуло з того часу, як відбулася анексія Росією Криму та розпочалась збройна агресія проти України на Донбасі. Переважна більшість провідних як зарубіжних, так і вітчизняних політологів, воєнно-політичних експертів, вчених поділяють думку, що Росією була розв'язана та зараз продовжується проти України так звана «гібридна війна». Така війна виходить за рамки традиційних уявлень про неї, набуваючи комбінованого характеру, перетворюючись на заплутаний клубок політичних інтриг, протистояння, боротьби за ресурси і фінансові потоки. Її відмінність характеризується як веденням агресивних військових дій під прикриттям незаконних збройних формувань, так і одночасного використання широкого спектру економічних, політичних, інформаційно-пропагандистських заходів. Стратегія такої війни спрямована, перш за все, на розхитування політичної ситуації та послаблення держави. Усе це поєднується з економічними санкціями та спробами створити негативний імідж України на міжнародній арені.

Феномен «гібридної війни» постійно трансформується разом зі змінами, що відбуваються у світі. І це треба враховувати під час розробки стратегії зовнішньої та внутрішньої політики. Треба зазначити, що за майже три роки ані в Україні, а ні на Заході так і не було проведено ґрунтовне дослідження, щодо аналізу та оцінки висновків та уроків «гібридної війни» на Сході України. Це обумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень показує, що поняття «гібридна війна» відсутнє в міжнародно-правових документах. Ряд дослідників сучасності, для характеристики сучасних воєнних конфліктів, використовують саме термін «гібридна війна», однак систематизованого викладу причин виникнення, сутності характеру та особливостей ведення таких війн в Українській державі дуже мало.

Подібні дослідження проводились відомими американськими та нідерландськими експертами, такими, як Ф. Гофман, Д. Лосіна, Д. Девіс, Д. Кілкамен, Френк ван Каннеком. Серед українських дослідників слід відзначити С. Асланова, К. Вітмана, В. Горбуліна, Є. Магду, В. Петрика, М. Требіна. В наукових дослідженнях цих авторів розкрито економічні, етнополітичні, інформаційні особливості «гібридної війни».

Сьогодні дуже мало досліджено особливості виникнення та розширення військового конфлікту на Донбасі. Тому метою статті є з'ясування особливостей «гібридної війни» на Сході України, визначення можливих напрямків протидії агресії.

«Гібридна війна» – це війна з поєднанням принципово різних типів і способів ведення війн, які скоординовані для досягнення спільних цілей. До особливостей «гібридних воєн» відносяться: початок агресії без офіційного оголошення війни, приховування країною-агресором своєї участі у конфлікті; використання нерегулярних збройних формувань; нехтуванням агресором міжнародних норм ведення бойових дій, домовленостей та угод; розгалужений апарат пропаганди і контрпропаганди з різноманітних методів інформаційно-психологічного впливу, тобто дискредитування органів влади, побудова агентурного впливу, політичне маніпулювання та дезінформування.

Чому саме Україна виявилася тією територією на якій на початку 21 століття знову ллється кров, мільйони людей втратили житло і змушені повіритися, як в Україні так і за її межами. Для того щоб зрозуміти суть того, що відбувалося навесні і влітку 2014 року, необхідно розглянути передісторію цих подій.

Україна у складі СРСР завжди займала особливе становище – це і територія, і природні ресурси та інтелектуальний потенціал, промислове виробництво і розвинена інфраструктура. Розпад СРСР виявився несподіванкою як для політичної еліти Заходу, так і Сходу. Перші хотіли послабити його позиції як геополітичного «гравця», а «нова» політична еліта СРСР ставила на меті переформатувати «владу» в СРСР, позбувшись впливу КПРС, перш за все кадрового і відтворити СРСР в новій структурі СНД, при збереженні провідної ролі РФ. Однак «парад суверенітетів» і прагнення ряду республік колишнього СРСР проводити власну політику поставили під загрозу ідеї геополітичного реваншу.

Ситуацію ускладнювало те, що в 90-і роки 20 століття Росія починає втрачати свої геополітичні позиції, міжнародну політичну вагу, успадковану від СРСР, що призвело до значного зростання впливу ЄС і НАТО на європейському континенті, а відповідно ослаблення впливу на європейську політику з боку РФ [1].

Набуття Україною незалежності в 1991 році в результаті розпаду СРСР розглядалося політичною елітою Росії, як історична помилка яку треба виправити. Тому ключовим завданням було повернення повного контролю над Україною, закріплення позицій РФ на європейському континенті, як європейської держави. Ще у 1997 році Збігнев

Бжезінський писав: «Якщо Москва відновить контроль над Україною з 52 мільйонним населенням та великими ресурсами, а також доступом до Чорного моря, Росія автоматично знову перетвориться на могутню імперію, що охоплює Європу та Азію» [2].

Політичне керівництво РФ послідовно і досить цілеспрямовано йде по шляху повернення себе статусу світової держави, не звертаючи уваги на економічні, соціальні проблеми всередині держави, санкції європейської спільноти.

Перший серйозний сигнал для політичної еліти України прозвучав на початку 90-х. Під час поділу Чорноморського флоту в Криму, де ситуація виявилася на грані збройного конфлікту між Україною і Росією. Другий сигнал – це конфлікт через острів Тузла, що повинно було змусити політичну та управлінську еліту прогнозувати подальший розвиток подій. Це дозволило б уникнути подій на Донбасі навесні і влітку 2014 року.

Нажаль усі 25 років незалежності ми розраховували на те, що гарантії безпеки і територіальної цілісності України забезпечать нам мирне існування без війн і конфліктів. Але реальність виявилась іншою. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї укладений 5 грудня 1994 року між Україною, США, РФ та Великою Британією передбачали гарантії суверенітету та безпеки України. У своєму виступі у ході загальних дебатів 21 вересня 2016 року на сесії Генеральної асамблеї ООН, президент України Петро Порошенко нагадав, що Україна добровільно демонтувала свій ядерний арсенал третій за величиною у світу в обмін на гарантії безпеки, суверенітету і територіальної цілісності відповідно до Будапештського меморандуму у 1994 року. «Нажаль, всі ці запевнення залишилися листочком паперу. Давайте будемо відверті-ми не змогли скласти іспит з Будапештського меморандуму. Демократичний світ програв свій перший бій-це було не тільки про Україну, але й про авторитет усіх угод» [3].

В той же час, з 2001-2014 роки проводилась активна робота по розробці форм та методів стратегії геополітичного реваншу РФ. Була активізована пропагандистська машина, яка почала формувати образ зовнішнього ворога у персичних громадян Росії та відчуття того, що вони оточені з усіх боків [4]. Пропагандистська машина та деякі політичні сили, як РФ так і України використовуючи ностальгічні настрої за Радянським Союзом активно розповсюджували ідеї «русского мира». Тому «воз'єднання» Криму з Росією спочатку сприймалося населенням як перспектива відновлення радянського рівня життя. За такої ситуації було реалізовано сценарій практично безкровної окупації півострова та приєднання його до Російської Федерації через порушення територіальної цілісності України, введення військ та проведення референдуму[5].

Однак в подіях які розгорнулись на Донбасі сценарій став розвиватись зовсім по іншому, що примусило РФ перейти до військового

вторгнення. Треба зазначити, що класичний сценарій соціального конфлікту, як правило складається з трьох стадій: на початковій відбувається поділ населення, соціальних груп на «своїх» та «чужих» за якоюсь ознакою, або сукупністю ознак – національною, регіональною, релігійною, політичною. Потім здійснюється перехід до активних дій, що виражаються в «стихійних», а більше в «організованих» мітингах, посиленні протидії провоохоронним органам та органам місцевої влади. І, нарешті, для початку непосредньо насильницьких дій (напад збудженого натовпу на адміністративні будівлі, військові об'єкти, органи внутрішніх справ та безпеки з метою захоплення зброї та звільнення заарештованих; здійснення погромів, вбивств, згвалтувань, підпалень житлових будинків і автомашин) необхідні, як мобілізація натовпу так і наявність провокуючої події, що дає привід для відповідних дій. Змінюватись можуть гасла та постаті, а механізм розгортання подій завжди був однаковий [6].

Події на Донбасі розгортались саме за цим сценарієм, але мали й свої особливості: перше – дуже низька активність населення підсилювалась «привозними» активістами, які створювали кістяк штурмових загонів; друге – регіональна політична та управлінська еліта в своєму бажанні отримати преференції коливались між Києвом та Москвою. Ці коливання призвели до того, що одна і друга сторона особливо не довіряла представникам регіональної влади, що прискорило процес швидкої заміни першої хвилі «народних лідерів» на людей, яких готували на ці ролі; третє – політичній еліте України так і не вдалося знайти оптимальне співвідношення загальнонаціональних та регіональних інтересів у межах державної етнополітики [7]; четверте – хроничне недофінансування комунальної та бюджетної сфер, закриття шахт і підприємств, зубожіння шахтарських селищ, ріст безробіття, зниження життєвого рівня – все це створювало підґрунтя для антиукраїнської інформаційно-пропагандистської роботи на Донбасі.

Вже третій рік на Сході України не стихає збройний конфлікт. Тривають пошуки шляхів вирішення цієї болючої для українського народу проблеми.

Сьогодні український політикум більш реально оцінює і реалізує зовнішню політику. Ми стали розуміти, що таке війна, яку загрозу вона несе нашій державності і це повинно об'єднати нашу політичну еліту і нашу націю.

Список використаної літератури

1. Магда Е. Гибридная война: выжить и победить. – Х. : Виват, 2015. – С. 207–208. **2. Бжезінський З.** Велика шахівниця / З. Бжезінський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrlit.ua/lib/bzhezinskiy/html>. **3. Порошенко П.** Виступ у ході дебатів Генеральної асамблеї ООН 21 вересня 2016 р. / П. Порошенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.unian.ua/politins/1533596-poroshenko-nazval-budapeshtskiy-memorandum-listcom-paperu%20html>. **4. Горбулін В.** Гібридна війна як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. Горбулін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klynehoviy-instrument-rsiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_html. **5. Асланов С.** Етнополітичний конфлікт (гібридна війна на Сході України) як наслідок регіональної етнонаціональної політики / С. Асланов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.veche.inso/jornal/4822/>. **6. Требін М.** Гібридна війна як нова українська реальність / М. П. Требін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/us-3_2014/113-127.pdf. **7. Вітман К.** Суперечності загальнонаціональної та регіональної етнополітики в Україні / К. Вітман // Актуальні проблеми державного управління. Віче. – 2011. – №9. – С. 57.

Заблоцький В. В., Заблоцька-Сеннікова Н. В. Гібридна війна: політичний прорахунок чи неминучість

Сьогодні перед людством постали нові завдання в галузі вивчення основних тенденцій еволюції військово-політичних конфліктів. Для України ця проблематика є дуже актуальною. Тому стаття присвячена аналізу особливостей виникнення та розширення військового конфлікту в Донбасі. Аналіз подій, які сьогодні відбуваються на сході України, показує, що підготовка до них почалась багато років тому. Загальний сценарій соціального конфлікту, як правило, складається з трьох стадій: на початковій – відбувається поділ населення, соціальних груп на «своїх» та «чужих» за якоюсь ознакою або сукупністю ознак, таких, як національною, регіональною, релігійною приналежністю, політичною тощо. Потім переходять до активних дій, що виражається в стихійних або організованих мітингах, посилення протидії правоохоронним органам. І, нарешті, початок безпосередньо насильницьких дій. Всі ці стадії пройшов Донбас.

Ключові слова: гібридна війна, антитерористична операція, агресія, інформаційний вплив, терор, незаконні збройні формування, геополітика.

Заблоцкий В. В., Заблоцкая-Сенникова Н. В. Гибридная война: политический просчет или неизбежность

Сегодня перед человечеством стоят новые задачи в области изучения основных тенденций эволюции изучения военно-политических конфликтов. Для Украины эта проблематика является очень актуальной. Поэтому статья посвящена анализу особенностей возникновения и расширения военного конфликта в Донбассе. Анализ событий, которые сегодня происходят на востоке Украины, показывает, что подготовка к ним началась много лет назад. Общий сценарий конфликта, как правило, состоит из трех стадий: на начальной – происходит разделение

населения, социальных групп на «своих» и «чужих» по таким признакам, как национальный, региональный, религиозной принадлежности, политическому и т.д.. Затем переходят к активным действиям, что выражается в стихийных или организованных митингах, усиление противодействия правоохранительным органам. И, наконец, начало непосредственно насильственных действий. Все эти стадии прошел Донбасс.

Ключевые слова: гибридная война, антитеррористическая операция, агрессия, информационное влияние, террор, незаконные вооруженные формирования, геополитика.

Zablotskii V., Zablotska-Siennikova N. Hybrid War: a Political Mistake or Inevitability

Today, mankind faces new challenges in the study of the main trends of the evolution of the study of political and military conflicts. For Ukraine this perspective in our time is very important. Therefore, the article is devoted to analysis of the origin and expansion of military conflict in the Donbass. Analysis of events that are now taking place in the east of Ukraine, shows that preparations for them began many years ago. The most common scenario of social conflict usually consists of three stages: the initial - the division of population, social groups into "us" and "them" for some feature or set of features, such as national, regional, religious affiliation, political etc. . Then move to action, resulting in spontaneous or organized meetings, strengthening law enforcement counter. And finally, to start direct violence (assault excited crowd on the building of local authorities, military objects of police, troops to seize weapons and release prisoners, etc., exercise of pogroms, murders, rapes, burning of houses and vehicles) required a mobilization of the crowd, and the presence provakuyuchoyi event that gives rise to action. Can vary slogans and figures and events deployment mechanism is always the same. All this took place under the Donbass, but today was not covered in this role of regional political elites and power structures multitudes that were imported from the neighboring country.

Key words: hybrid warfare, anti-terrorist operation, aggression, informational influence, the terror, illegal armed groups, geopolitics.

ІСТОРІЯ

УДК 339:316.485.26(477)"2013-2016"

Михальський Ігор Сергійович,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри
всесвітньої історії та міжнародних відносин ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

Набока Олександр Вікторович,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

КРИЗА СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ТА ПОЧАТОК ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ 2013 – 2016 РР.

Початок останнього десятиріччя ХХ ст. Сполучені Штати зустрічали із великим оптимізмом. Ліквідація радянської зони впливу у Східній Європі, а потім і розпад їх головного геополітичного суперника, викликав у багатьох представників політичної та наукової еліти країни відчуття переможної ейфорії. Події, які відбувалися у таборі колишнього ворога сприймалися не лише як перемога над черговим суперником в глобальній грі, а як історичне торжество цінностей, які США проповідували чи не з моменту свого зародження. Цей тріумф яскраво проявився, зокрема у нашумілій свого часу статті відомого американського політолога Ф. Фукуяма «Кінець історії». «Те, чого ми, ймовірно, свідки, – не просто кінець холодної війни або чергового періоду післявоєнної історії, але кінець історії як такої, завершення ідеологічної еволюції людства та універсалізації західної ліберальної демократії як остаточної форми правління» [14], – відзначав автор.

Дійсно, можна погодитися з Ф. Фукуямою в тому, що на початку 90-х рр. ХХ ст., у зв'язку із закінченням холодної війни, відбулися фундаментальні зміни в усіх сферах глобального порядку. Його трансформація була настільки значущою, що можна говорити про формування нового світового устрою, який прийшов на зміну попередньому – Ялтинсько-Потсдамському. Основою нової міжнародної системи стало одноосібне панування США, лідери яких мали всі підстави стверджувати, що на шляху розповсюдження американських підходів до розвитку міжнародних відносин та світових економічних процесів тепер не має серйозних перепон. Як відзначив Ф. Фукуяма: «Тріумф Заходу, західної ідеї очевидний перш за все тому, що в лібералізмі не залишилося жодних життєздатних альтернатив» [14]. Інший відомий американський політолог З. Бжезинський у нашумілій свого часу праці

«Велика шахівниця» зазначав: «Останнє десятиліття ХХ століття засвідчує тектонічний зсув у світових подіях. Уперше за всі часи позаєвропейська сила постала не лише як ключовий арбітр у взаєминах між європейськими владами, але й як світова верховна влада. Крах і розпад Радянського Союзу став останнім кроком у швидкому піднесенні влади західної півкулі, Сполучених Штатів, як єдиної і справді першої глобальної влади» [1, с. 4].

Ідеї, які Вашингтон поклав в основу сформованого ним світопорядку наприкінці ХХ ст. пройшли досить тривалий історичний процес вироблення та оформлення. Так, свого часу, у середині ХІХ ст. частина правлячого класу США виступала за створення класичної колоніальної імперії, за рахунок завоювання територій в тихоокеанському регіоні, проте дуже скоро американський істеблішмент відмовився від цих амбіцій. У критичний момент американської історії – період Громадянської війни 1861-1865 рр., за ініціативи тодішнього державного секретаря В. Сьюарда, Вашингтон заявив про те, що будучи колись колонією, Америка назавжди відмовляється від ідеї колоніальних захоплень, натомість зосереджує зусилля на розвиткові комерційних відносин із всіма країнами світу та створення системи колегіального вирішення проблем, що виникали в тому чи іншому регіоні. Даний аспект був докладно висвітлений у монографії «Політика США в Східній Азії в 30 – 70-х рр. ХІХ ст.» [8].

У цій статті ми розглянемо економічну складову постбіполярного міжнародного порядку – починаючи від її концептуального оформлення, процесу поступового втілення і врешті-решт – її кризи в першій чверті ХХІ ст. Слід відзначити, що саме кризові явища, що проявилися в економічній системі однополярного світу останнім часом, на нашу думку, стали одним із головних каталізаторів болісної трансформації всього сучасного глобального порядку. Проявом цього стали і міжнародні конфлікти на рубежі ХХ-ХХІ ст., у тому числі і в Україні у 2014-2016 рр.

Як було відзначено вище, у 60-х рр. ХІХ ст. адміністрація А. Лінкольна проголосила одним з ключових напрямків зовнішньополітичної стратегії боротьбу за торговельні права в різних частинах світу. Ця стратегія насамперед, передбачала ліквідацію будь-яких перепон на шляху до вільного проникнення іноземних товарів та капіталів. Даний курс вперше реалізовувався на практиці в ході «опіумних війн» в Китаї та «відкриття» Японії комодором М. Перрі у 1854 р. Дещо пізніше, Вашингтон виступив з цією економічною програмою вже на глобальній міжнародній арені. У 1899 р. американський держсекретар Дж. Хей закликав тодішні великі держави відмовитися від сфер впливу в Китаї, натомість погодитися розвивати комерційні відносини з цією країною на основі вільної конкуренції та рівного доступу на її ринки. Звичайно, у Білому домі розуміли, що такі умови вигідні перш за все Сполученим Штатам, промисловість яких

динамічно розвивалася, випереджаючи найближчих суперників, проте американський істеблішмент вважав, що всі сторони виграють від того, що погодяться прийняти ініціативи Хейя.

Перетворившись на світового кредитора в роки Першої світової війни (1914-1918 рр.), США отримали можливість і надалі розповсюджувати свою економічну стратегію. У 1919 р. президент В. Вільсон на Паризькій мирній конференції закликав міжнародне співтовариство, серед всього іншого, до ліквідації торговельних обмежень вже в рамках всього світу.

Окремі аспекти американської міжнародної економічної стратегії були реалізовані вже в 20-30-х рр. ХХ ст. Впливові американські інвестиційні компанії гостро потребували нових ринків для вивозу капіталів і тому в цей період пройшов процес становлення та первісної апробації концепції, згідно з якою економічне зростання в тих чи інших державах, залежить насамперед від іноземного інвестування. Взяті кредити запускають і прискорюють зростання ВВП, що в свою чергу, дозволяє даним країнам перетворитися на перспективний ринок збуту приватних капіталів. За задумом адептів системи, – від її впровадження виграють всі – міжнародні кредитори, місцеві підприємці, уряди країн та звичайні люди, оскільки економічне зростання врешті-решт обумовлює підвищення соціальних стандартів.

У міжвоєнний період площадкою для впровадження даної моделі стала Німеччина, господарча система якої була знищена поразкою у Першій світовій війні та накладеними репараційними платежами. 30 листопада 1923 р. почала роботу американська комісія на чолі з Ч. Дауесом та Г. Мак-Кензером, що мала розробити рекомендації стосовно кредитної політики відносно Німеччини. Важливо відзначити, що перший з керівників комісії – американський генерал Ч. Дауес – був тісно пов'язаний із великим банком Чикаго «Централ Трест Іллінойз», що у свою чергу, належав до фінансової імперії Морганів, які серед всього іншого, заробляли на вигідних вкладеннях капіталів в інші країни. У серпні 1924 р. на Лондонській конференції був оприлюднений репараційний план Дауеса, який серед всього іншого, передбачав виділення Німеччині кредиту у розмірі 200 млн. дол. У цілому обрана стратегія сприяла економічному оживленню Веймарської республіки, яка в 20-х рр. за темпами зростання значно випереджала всі розвинені країни, за виключенням США. Лише з початком Світової економічної кризи 1929-1933 рр. більшість міжнародних інвестиційних програм в Німеччині було згорнуто.

Таким чином, перший досвід економічного оживлення країни шляхом іноземного кредитування, з метою перетворення її на перспективний ринок залучення капіталів показав двоякі результати. З одного боку, інвестиційна підпитка дійсно сприяла господарчому підйому Німеччини та стала першим масштабним втіленням американських підходів до розвитку світової економіки. З іншого – вже

тоді проявився головний негативний бік даної системи – її схильність до криз, про яку пізніше писав у статті «Тези про глобалізацію» [12] відомий фінансист Дж. Сорос.

Нова віха у розвитку глобальної «економіки інвестицій» припадає на післявоєнний період. Саме тоді випробовувана раніше на Веймарській республіці економічна схема, була задіяна вже у більшому масштабі – у рамках всього світу, вірніше тієї його частини, яка не увійшла до комуністичного табору. Окрім концепцій господарчого оживлення країн Західної Європи, відомих під назвами Доктрина Трумена та План Маршала, у Вашингтоні також були розроблені програми відновлення Японії та інших країн Східної Азії, відомих під назвою «Пункт IV» (саме під цим пунктом, ці наміри були розкриті в інавгураційній промові президента Г. Трумена, після його переобрання на піст президента у 1948 р.). Також різко збільшилися американські капіталовкладення в різні країни Латинської Америки. Усі вищезгадані економічні програми мали на меті не лише фінансову підтримку постраждалих в ході Другої світової війни країн. Зокрема, передані країнам Західної Європи з 1948 по 1951 рр. 17 млрд. дол. мали запустити економічне зростання, стимулювати подальше збільшення ВВП, тим самим перетворюючи європейських союзників США на ринки збуту для нових, вже приватних капіталів.

Одночасно з виділенням фінансової допомоги відбувався процес розширення економічної інтеграції, ліквідації бар'єрів для вільного переміщення капіталів, товарів та послуг. Усе це вважалося американськими адептами політики «open door» важливою умовою формування механізмів господарчого оживлення країн Західної Європи. Як відзначив в грудні 1947 р. заступник державного секретаря Р. Ловетт у листі до Г. Гаррімана: «Політична та економічна інтеграція Європи має залучити усі вільні країни регіону» [Цит. по 9]. Для забезпечення функціонування нової економічної моделі було створено ряд міжнародних організацій, зокрема: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Генеральна угода з тарифів та торгівлі (ГУТТ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР). Крім того, 12 липня 1948 р. в паризькому Гран-пале відбулася зустріч представників 16-ти європейських країн, на якому було створено Комітет європейського економічного співробітництва, який серед всього іншого, мав сприяти господарчій інтеграції в Західній Європі [9].

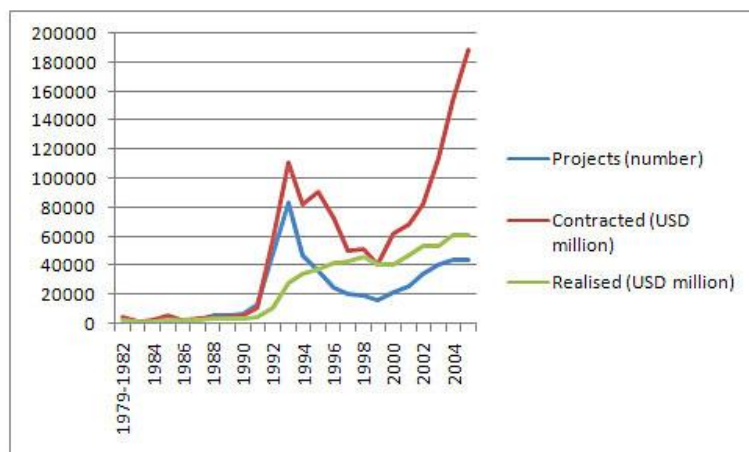
Таким чином, наприкінці 40-х рр. ХХ ст. у Західній Європі закладалися основи функціонування майбутньої глобальної економіки. Характерними її ознаками було формування «економіки інвестицій» та початок процесу господарчої інтеграції, яка була продовжена в 50-х рр. створенням «Європейського об'єднання вугілля та сталі», а згодом «Спільного ринку».

Новий етап у розвитку глобальної господарчої системи приходить на початок 80-х рр. ХХ ст. Його початок був пов'язаний із

виходом на світовий фінансовий ринок нового міцного гравця та потенційно великого ринку вкладення капіталів – Китаю. У 1982 р. до влади КНР приходить Ден Сяопін – прибічник побудови відкритої економіки. Уже на перших зустрічах із західними лідерами він активно закликав їх вкладати кошти у китайську економіку. Нове політичне керівництво країни робило все для того, щоб залучити іноземних інвесторів. Уже в 1979 р. у Китаї була ліквідована заборона на прямі іноземні інвестиції. Було дозволено створення підприємств із іноземною долею участі. У 1980 рр. були засновані чотири спеціальні економічні зони із полегшеним податковим законодавством, які одразу ж викликали увагу потенційних кредиторів із США, Сінгапуру та Гонконгу [6, с. 19]. Через чотири роки, китайський уряд поширив досвід вільних економічних зон на 14 великих міст внутрішніх районів КНР. Це дозволило інвесторам отримати доступ до районів з дешевою робочою силою, розвинутою інфраструктурою та сіткою невеликих, але достатньо ефективних підприємств.

Економічне зростання Китаю, обумовлене першими залученими інвестиціями на рівні 8-10-ти відсотків на рік, у свою чергу, обумовило те, що нові кредити послідували вже у геометричній прогресії. У 1984 р. об'єм іноземного інвестування порівняно з періодом початку реформ зріс на 50 відсотків, у 1985 р. – на 120 відсотків [6, с. 19].

Динаміка зростання інвестиційних проектів в КНР з 80-х рр. XX ст. показана на графіку 1.

Графік 1. Динаміка зростання інвестиційних проектів в КНР [4].

Китай став першою великою країною, політичний режим якої не відповідав стандартам демократичного суспільства і якій, тим не менш, вдалося привернути увагу іноземних кредиторів. Разом із тим, правління комуністичної партії, відсутність чесних та вільних виборів залишалось важливим політичним ризиком, який хвилював світову фінансову систему.

Як відомо, в економічній науці прийнято розрізняти такі поняття, як інвестиційний клімат та інвестиційний імідж. Під першим поняттям розуміється сукупність об'єктивних економічних, соціальних та політичних умов інвестування та пов'язаних із ним компонентів, таких як природні ресурси, робоча сила, освітній рівень населення та інші показники [3, с. 6].

Інвестиційний імідж, у свою чергу, представляє собою специфічний ресурс, який збільшує конкурентні переваги тієї чи іншої країни у конкуренції за іноземні інвестиції. Сприятливий інвестиційний імідж вважається головною умовою притоку капіталовкладень з-за кордону [3, с. 6].

Незважаючи на те, що завдяки масштабним реформам, Китаю вдалося створити сприятливий інвестиційний клімат, тим не менш існуючий там суспільно-політичний устрій суттєво погіршував відповідний імідж країни. Потенційні кредитори знаходилися в постійному очікуванні неприємностей, пов'язаних із відсутністю демократичних свобод. Їх побоювання, здавалося, підтвердилися у 1989 р., коли за наказом уряду була розстріляна мирна демонстрація на площі Тяньаньмень в Пекіні. Тим не менш, китайське керівництво робило все, щоб підвищити інвестиційний імідж країни. Зокрема, у тому ж році після подій на площі Тяньаньмень, Ден Сяопін добровільно покинув усі пости в КНР. Відтоді він зробив моральним обов'язком для кожного нового китайського лідера подавати у відставку після закінчення десятирічного терміну правління. Таким чином, китайці по-своєму, відповідно до цивілізаційної специфіки, реалізували принцип змінності влади. Дії китайського керівника дозволили значно підвищити інвестиційний імідж держави, що вкупі із динамічним зростанням ВВП залишає КНР одним із головних контрагентів у світі.

У зв'язку із вищевикладеним, відзначимо наступне. В умовах сучасної інформаційної війни, поширеною є думка про те, що Китай в умовах кризи існуючого світопорядку, який спостерігається сьогодні, рано чи пізно пристане на бік суперників США. Проте ступінь залучення КНР в глобальну економічну систему, вигода, яку він отримує від цього, залежність китайського економічного зростання від того, наскільки тісно він пов'язаний із світовими ринками та фінансовими центрами, вказує на оборотну тенденцію. На нашу думку, відповідно до прагматичної політики, розробленої свого часу Ден Сяопіном, Пекіну вигідніше зберігати існуюче статус-кво у відносинах із США ніж йти на конфронтацію з ними. Таке становище зберігатиметься і надалі і ситуація може змінитися лише у разі повного краху глобальної господарчої системи.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. у зв'язку із розпадом СРСР, світовий ринок інвестицій розповсюдився і на пострадянський простір. Як відзначив видатний американський економіст, лауреат нобелівської премії Дж. Стігліц: «З падінням Берлінської стіни восени

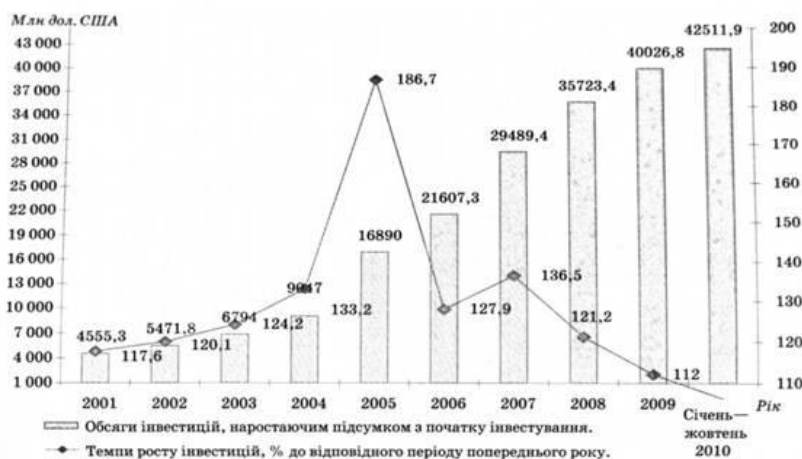
1989 р. почався один з найважливіших економічних переходів всіх часів. Це був другий зухвалий економічний і соціальний експеримент минулого століття. Першим був перехід Росії до комунізму, який стався за сім десятиріч до того» [13].

У роки системної кризи 90-х рр. ХХ ст. проходив процес становлення співробітництва пострадянських країн із глобальними кредитними установами. У ключових державах колишнього СРСР розгорнули свою діяльність такі організації, як МВФ, Всесвітній банк та ЄББР. Разом із тим, із самого початку цієї взаємодії почалися проблеми. Традиційна концепція надання фінансової допомоги із Заходу – стимулювання економічного зростання заради подальшого повернення приватних інвесторів – не спрацювала. Пропоновані співробітниками МВФ поради, які давалися разом із грошима, тільки погіршили ситуацію. Найбільшого удару, на думку Дж. Стігліца, економіка пострадянських країн зазнала внаслідок кількох факторів. Першим з них стала швидка приватизація, яка призвела до концентрації національного багатства в руках олігархів, які в свою чергу, були більше зацікавлені виводом активів в офшори, ніж вкладенням коштів у виробництво. Олігархат мав усі важелі тиску на уряди, які були змушені підтримувати соціально-економічну кон'юнктуру, яка була вигідна йому. Зокрема, у середині 90-х рр. ХХ ст. у Росії заради інтересів олігархів підтримувався завищений курс національних валют по відношенню до долара. Це робилося, у першу чергу, для того, щоб великий бізнес, маючи в якості активів кошти в національній валюті, міг дешевше скуповувати долари, що поступали в країну в рамках різних міжнародних програм. Придбана таким чином валюта, у свою чергу, виводилася різними схемами з країн. У книзі «Глобалізація: тревожные тенденции» [13] Стігліц описав кризову ситуацію, що виникла після надання Росії у 1998 р. 300-млн. траншу від МВФ. «Ми вважали, що надані гроші допоможуть підтримати курс рубля приблизно на три місяці; насправді він протримався лише три тижні. Ми вважали, що олігархам буде потрібно кілька днів або навіть тижнів, щоб викачати ці гроші з країни; насправді для цього треба було всього кілька годин... Мільярди доларів, які МВФ надав у кредит Росії, з'явилися на рахунках кіпрських і швейцарських банків всього лише через пару-трійку днів після того, як вони були надані... Надавши Росії кредит на заздалегідь приречену справу, МВФ втягнув країну в ще більшу заборгованість, фактично нічого на цьому не втративши. Негативні наслідки цієї помилки лягли не так на керівництво МВФ, яке надало кредит, або на Америку, під тиском якої це було зроблено, або на західних банкірів і російських олігархів, які отримали всі вигоди від цієї позики, а на російського платника податків» [13], – писав він.

Подібні ситуації забезпечили низький рівень як інвестиційного клімату, так і інвестиційного іміджу країн колишнього СРСР. Завдяки помилкам функціонерів МВФ, з одного боку, та жадібності місцевого

олігархату, існував ризик того, що пострадянський простір, з його деформованою економічною системою, перетвориться на «чорну діру», у якій безслідно зникатимуть усі вкладені в нього капітали. Проте наприкінці 90-х – на початку 2000-х рр. сприятлива міжнародна економічна кон'юнктура все ж таки викликала приток іноземних інвестицій у пострадянські країни. Це було спричинено тим, що світове економічне зростання цього періоду, призвело до збільшення об'ємів фінансового ринку. З'явилися бажаючі вкладати інвестиції навіть у такий ризикований ринок, як пострадянській простір. До того ж зростання світових цін на енергоносії та продукцію металургійної промисловості зробили економіку таких країн, як Росія та Україна, привабливішою для інвесторів. Так, якщо наприкінці 1998 р. об'єм прямих іноземних інвестицій, які прийшли на російський ринок, склав 12,9 млрд. дол., то через сім років – 180,2 млрд. дол. При цьому удільна вага країни в глобальному об'ємі накопичених інвестицій зростає з 0,2 відсотків до 1,6 відсотків [3, с. 6]. Наростання міжнародного фінансування, у свою чергу, викликало зростання ВВП та зростання соціальних стандартів життя населення.

На початку 2000-х рр. спостерігається збільшення прямих іноземних інвестицій і в українську економіку. Динаміка зростання об'єму іноземного кредитування України в досліджуваній період відображені на графіку 2.

Графік 2. Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну в 2000-х рр. [7].

Період 1999-2008 рр. був найбільш сприятливий для економіки пострадянських країн. Разом із тим зростання об'єму іноземних інвестицій не породжувало створення нового типу сучасної економіки в них, а подекуди і сприяло подальшому укоріненню таких негативних явищ, як корупція. Як відзначалося раніше – головною формою іноземного кредитування пострадянських країн в першому десятиріччі

XXI ст. були прямі іноземні інвестиції (ПІІ) – вкладення капіталів з метою отримання підприємницького прибутку, які передбачають контроль інвестора над об'єктом інвестування, включаючи його вплив на управління, виробництво та торгівлю [7, с. 234]. Відзначимо, що на початку 2000-х рр. ПІІ складають 30 відсотків у загальній структурі глобального руху капіталів. Даний тип кредитування використовується переважно для ринків країн, що розвиваються, у тому числі, і для країн пострадянського простору. Росія та Україна в період, що розглядається, були ринками переважно для ПІІ. На думку Стігліца, розповсюдження цього типу кредитування свідчить про існування певних проблем в економічному та політичному житті країни-контрагента. Зокрема, експерт відзначав: «Такі проекти часто процвітають лише завдяки привілеям, вирваним у приймаючих держав... Ці привілеї, як правило, отримані шляхом корупції та хабарництва державних чиновників. Прямі іноземні інвестиції приходять лише ціною підриву демократичного процесу. Це особливо відноситься до інвестицій у видобувну промисловість, нафта та інші природні ресурси, де у іноземців є реальна мотивація отримати концесію за низькою ціною» [13].

На думку Дж. Стігліца ПІІ сприяють деформації економіки країн контрагентів, не сприяють справжньому економічному зростанню та не впливають на покращення інвестиційного клімату та іміджу. Особливо це стосується країн, які виходять на глобальний ринок в якості продавців сировини. «Такі інвестиції мають ще одну небажану сторону – вони не сприяють зростанню. Дохід, який приносять гірнично-рудні концесії, може бути дуже великий, але розвиток передбачає трансформацію суспільства. Інвестиція в рудник, скажімо в віддаленому районі країни, мало допомагає пов'язаної з розвитком трансформації, за винятком того, що генерує ресурси. Вона може сприяти утворенню двоїстої економіки, у якій є анклав багатства. Але двоїста економіка не є економіка, що розвивається» [13].

Подальші події показали, що економіки пострадянських країн розвивалися саме за таким негативним сценарієм. Прямі іноземні інвестиції, хоча і створювали видимість зростання та забезпечували відносний підйом життєвого рівня, проте не формували базис для подальшого залучення контрагентів у світовий фінансовий ринок. Більш того, такі країни як Росія та Україна, стабільно визнавалися міжнародними фінансовими та рейтинговими агентствами як такі, де існують великі політичні ризики для іноземного фінансування. До них відносяться:

1. Проблему «правил гри»;
2. Незавершеність владного транзиту, непрозорість механізму прийняття ключових політичних рішень;
3. Зовнішньополітичні (геополітичні) ризики;
4. Неефективність правової і судової систем;

5. Корумпованість (і неефективність) держапарату в центрі і на місцях; адміністративний тиск на бізнес;

6. Консолідацію під державним контролем «стратегічних активів» [3, с. 15].

До 2008 р., в умовах надлишку фінансових ресурсів, які існували всередині глобального ринку капіталів, вищезгадані ризики мало цікавили тих, хто був готовий вкласти кошти в економіку пострадянських країн. Це була ризикована, проте виправдана інвестиція. Усе змінилося з початком світової фінансової кризи 2008-2010 рр. Серед всього іншого вона викликала різке скорочення об'ємів глобального фінансового ринку. Навіть після офіційного завершення чергової «великої депресії», у світовій економіці спостерігається дефіцит фондів, які раніше йшли на пряме іноземне інвестування. Так, їх обсяг у 2012 р. зменшився на 22 % і становив 1.350.925 млн. дол. Це на 33 % нижче рівня 2007 р., коли був досягнутий максимум прямих іноземних інвестицій за період з 1970 р. [2, с. 114].

Це, у свою чергу, викликало зменшення кредитування країн з високими політичними ризиками, серед яких були Росія та Україна. Ця тенденція відображена в таблиці 1.

Таблиця 1.

ППІ у 2006-2009 рр. [3, с. 14].

Країна	ППІ у 2006 р.	ППІ у 2007 р.	ППІ у 2008 р.	ППІ у 2009 р.
США	237,1 млрд. дол. / 16,2 %	266,0 млрд. дол. / 12,7 %	324,6 млрд. дол. / 18,3 %	129,9 млрд. дол. / 11,7 %
Китай	72,7 млрд. дол. / 5,0 %	83,5 млрд. дол. / 4,0 %	108,3 млрд. дол. / 6,1 %	95,0 млрд. дол. / 8,5 %
Великобританія	156,2 млрд. дол. / 10,7 %	186,4 млрд. дол. / 8,9 %	91,5 млрд. дол. / 5,2 %	45,7 млрд. дол. / 4,1 %
Німеччина	55,6 млрд. дол. / 3,8 %	76,5 млрд. дол. / 3,6 %	24,4 млрд. дол. / 1,4 %	35,6 млрд. дол. / 3,2 %
Франція	71,8 млрд. дол. / 4,9 %	96,2 млрд. дол. / 4,6 %	62,3 млрд. дол. / 3,5 %	59,6 млрд. дол. / 5,3 %
Росія	29,7 млрд. дол. / 2,0 %	55,1 млрд. дол. / 2,6 %	75,5 млрд. дол. / 4,3 %	38,7 млрд. дол. / 3,5 %
Польща	19,6 млрд. дол. / 1,3 %	23,6 млрд. дол. / 1,1 %	14,7 млрд. дол. / 0,8 %	11,4 млрд. дол. / 1,0 %
Україна	5,6 млрд. дол. / 0,4 %	9,9 млрд. дол. / 0,5 %	10,9 млрд. дол. / 0,6 %	4,8 млрд. дол. / 0,4 %

Як бачимо з таблиці, з початком кризи приток ППІ у Росію та Україну скоротився приблизно вдвічі, що в свою чергу, спричинило уповільнення економічного зростання та поступове падіння життєвого рівня у обох країнах. У 2013 р. – в останній рік до початку військового конфлікту на Донбасі і анексії Криму, без санкцій, та за умов високих цін на енергоносії, російська економіка показала зростання ВВП лише на рівні 1,3 відсотки. На думку відомого російського економіста С. Ремчукова, такі низькі темпи були свідченням «вимивання» іноземних

капіталів та початку системної кризи [11]. У свою чергу, економіка України демонструвала нульове зростання в 2013 р., за даними тодішнього прем'єр-міністра М. Азарова, та падіння на рівні 0,8 відсотків за даними СБРР [5].

Кризові явища в економіках обох країн досить болісно сприймалися населенням. Розуміючи, що в умовах поступового погіршення соціальної ситуації, можливе падіння рейтингів правлячих сил, керуюча еліта почала наповнювати дискусію про пошук напрямів економічної інтеграції та вибору кредитних програм політичним змістом. Теза про те, що саме корупція стала головною причиною згорання інвестиційних програм та подорожчання кредитних пропозицій, сприймалась як посягання на національну ідентичність, бажання «Заходу» нав'язати «чужі» цінності.

У 2013 р. каменем спотикання між різними політичними групами в Україні стала заплановане на листопад 2013 р. підписання «Угоди про Європейську асоціацію», процес підготовки до якого почався ще у 2007 р. Ключовою складовою загального договору є угода про створення зони вільної торгівлі між двома сторонами (ЗВТ). Це суто економічний договір, підписання якого є широко поширеною практикою в умовах розвитку глобальної економіки. Зокрема, з 2007 р. тривав процес підготовки укладання подібного документу між ЄС та КНР. На створенні спільного ринку з Євросоюзом наполягав саме Пекін. Однак, врешті-решт, Брюссель відмовився від підписання, заявивши, що китайська сторона не спромоглася побудувати ринкову економіку. У цій ситуації Пекін зробив ставку під підписання угод про створення вільної торгівлі з окремими європейськими країнами, які не входять до ЄС. Зокрема, документ був підписаний із Ісландією, яка після обвалу внаслідок кризи 2008 р. гостро потребувала інвестицій, зокрема і з Китаю.

Китайсько-ісландські переговори про ЗВТ розпочалися у 2006 р. та велися до 2013 р., з невеликими паузами у 2009 та 2013 р., через ісландську банківську кризу, а також через питання – чи увійде Ісландія до ЄС, що зведе нанівець будь-які двосторонні угоди про вільну торгівлю [17, с. 11].

Приведений вище приклад показує, що в умовах реалізації прагматичної економічної політики, участь у різноманітних торговельних регіональних союзах та організаціях не загрожує ані державним інтересам, ані національній ідентичності. В Україні, в умовах розгортання політичної боротьби між різними владними угрупованнями, вибір між Асоціацією з ЄС або Росією подавався як цивілізаційний. Врешті-решт, спекулювання на страхах населення, підміна понять, роздмухування ненависті і призвели до початку найбільшої політичної кризи в новітній історії України та подальшого розгортання військового конфлікту.

Отже, політична криза в Україні в 2013-2014 рр. та військовий конфлікт 2014-2016 рр. стали результатом розвитку кризових явищ

всередині глобальної економічної системи після завершення «холодної війни». Сформована протягом 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. пострадянська господарча модель – внаслідок діяльності місцевих олігархів та провальної політики міжнародних фінансових інституцій – таїла в собі цілий ряд політичних ризиків, які відштовхували від неї респектабельних інвесторів. Особливо гостро ця проблема проявилася після фінансової кризи 2008-2010 рр., коли в умовах дефіциту активів на глобальному рівні, Україна, разом із Росією опинилися поза межами процесу світового розподілення капіталів. Уповільнення економічного зростання, падіння соціальних стандартів життя та спекулювання владних кланів на суто економічних питаннях, у свою чергу, призвели до одного з серйозних конфліктів, негативні наслідки якого відчуються не тільки в Україні, але і далеко за її межами.

Список використаної літератури

- 1. Бжезінський З.** Велика шахівниця / З. Бжезінський. – Львів – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
- 2. Глуха Г. Я.** Прямі іноземні інвестиції у контексті економічного зростання / Г. Я. Глуха // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – №1(7). – С.113–121.
- 3. Данилин И. В.** Политические риски иностранных инвестиций в РФ / И. В. Данилин, И. В. Джус, Э. Г. Соловьев. – М. : ИМЭМО РАН, 2010. – 109 с.
- 4. Динамика** роста инвестиционных проектов в КНР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mirec.ru/2012-01/knr-ot-mirovogo-importera-do-mirovogo-eksportera-kapitala>.
- 5. ЄБРР** заявив про скорочення економіки України 2013 року. Країна продемонструвала другий найгірший результат у регіоні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukr.lb.ua/economics/2014/01/21/252444_ebrr_zayavil_sokrashchenii_ekonomiki.htm.
- 6. Кузнецова Н.,** Тарасова Ю. Роль прямых иностранных инвестиций в экономическом развитии страны (на примере Китая и Японии) / Н. Кузнецова, Ю. Тарасова. – Известия Восточного института. – 2005. – №9. – С.13–27.
- 7. Куцик П. О.** Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку / П. О. Куцик, О. І. Ковтун, Г. І. Башнянін. – Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2015. – 594 с.
- 8. Набока О. В.** Політика США в Східній Азії в 30–70-х рр. ХІХ ст. / О. В. Набока. – Старобільськ : ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Ужгород : Вид-во «Гражда», 2016. – 284 с.
- 9. Плащинский А.** План Маршалла во внешней политике США / А. Плащинский. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://evolutio.info/content/view/415/52/>.
- 10. Приріст** прямих іноземних інвестицій в Україну в 2000-х рр. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://pidruchniki.com/1139042247682/finansii/pryami_inozemni_investitsiy.
- 11. Ремчуков К.** Інтерв'ю Радио «Эхо Москвы» от 26 октября 2015. / К. Ремчуков. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://echo.msk.ru/programs/personalno/1646696-echo/>. **12. Сорос Дж.** Тезисы о глобализации / Дж Сорос. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2001/2/sor.html>. **13. Стиглиц Дж.** Глобализация: тревожные тенденции / Дж. Стиглиц. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://royallib.com/book/stiglits_dgozef/globalizatsiya_trevognie_tendentsii.html **14. Фукуяма Ф.** Кінець історії? / Ф. Фукуяма. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/307/40.pdf. **15. Хесин Е.** Дисбалансы в мировой экономике: источники и проблемы коррекции / Е. Хесин – Год планеты. – 2013. – С.21–31. **16. Хесин Е.** Современная мировая экономика: финансы и накопление капитала / Е. Хесин. – Деньги и кредит. – 2016. – №8. – С.31–36. **17. Su Ping, Lanteigne M.** China's Developing Arctic Policies: Myths and Misconceptions / Su Ping, M. Lanteigne // Journal of China and International Relations. – 2015. – Vol. 3. – No. 1. – С.1–25.

Михальський І. С., Набока О. В. Криза сучасної глобальної економічної системи та початок політичного конфлікту в Україні 2013–2016 рр.

У статті розглядається одна з ключових причин політичного конфлікту в Україні 2013–2016 рр. – криза глобальної економічної системи, сформованої після закінчення «холодної війни». Автори доводять, що створена протягом 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. у Росії та Україні господарча модель – внаслідок діяльності місцевих олігархів та провальної політики міжнародних фінансових інституцій – таїла в собі цілий ряд політичних ризиків, які відштовхували від неї респектабельних інвесторів. Особливо гостро ця проблема проявилася після глобальної фінансової кризи 2008–2010 рр., коли в умовах дефіциту активів на глобальному рівні, Україна, разом із Росією опинилися поза межами процесу світового розподілення капіталів. Уповільнення економічного зростання, падіння соціальних стандартів життя та спекулювання владних кланів на суто економічних питаннях, у свою чергу, призвели до одного із серйозних конфліктів, негативні наслідки якого відчуваються не тільки в Україні, але і далеко за її межами.

Ключові слова: Україна, Росія, глобальна економіка, інвестиції, кредити.

Михальский И. С., Набока А. В. Кризис современной глобальной экономической системы и начало политического конфликта в Украине 2013–2016 гг.

В статье рассматривается одна из ключевых причин политического конфликта в Украине 2013–2016 гг. – кризис глобальной экономической системы, сформировавшейся после окончания «холодной войны». Авторы доказывают, что созданная в 90-х гг. ХХ – начале ХХІ века в России и Украине хозяйственная модель – в результате деятельности

местных олигархов и провальной политики международных финансовых институтов – таила в себе целый ряд политических рисков, которые отталкивали от нее уважаемых инвесторов. Особенно остро эта проблема проявилась после глобального финансового кризиса 2008–2010 гг. В условиях дефицита активов на глобальном уровне, Украина, вместе с Россией оказались вне процесса мирового распределения капиталов. Замедление экономического роста, падение социальных стандартов жизни и спекуляции властных кланов на чисто экономических вопросах, в свою очередь, привели к одному из серьезных конфликтов, негативные последствия которого ощущаются не только в Украине, но и далеко за ее пределами.

Ключевые слова: Украина, Россия, глобальная экономика, инвестиции, кредиты.

Myhalsky I., Naboka A. Crisis of the Modern Global Economic System and the Beginning of the Political Conflict in Ukraine, 2013–2016

In the article research one of the key causes of the political conflict in Ukraine, 2013 – 2016. – the crisis of the global economic system which was formed after the end of the «cold war». Authors argue that economic model was developing in the 90-s XX – on the beginning of XXI century in Russia and Ukraine harbored a variety of political risks, which repelled respectable investors. Activity of local oligarchs and failed policies of international financial institutions became the reasons of low competitiveness in the global capital markets. This problem was become particularly relevant after the global financial crisis 2008 – 2010. In terms of deficit in credits at the global level, Ukraine, together with Russia we were out of the process of the global distribution of capital. Slowing of economic growth, falling living standards and speculation of political clans on economic issues caused political conflict in Ukraine in 2013 – 2016-s.

In the article research the processes of formation of global economic system, its implementation in Germany after the First World War in Western Europe in the second half of the XX century. Also studied the Chinese experience in attracting foreign investments into the national economy. The article analyzes the scientific articles by leading local and foreign scientists.

Key words: Ukraine, Russia, the global economy, investments, loans.

ЕКОНОМІКА

УДК 338.24

Драчук Юрій Захарович,

доктор економічних наук, професор ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Снітко Єлізавета Олександрівна,

кандидат технічних наук, доцент ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Реалізація масштабних реформ, що розгортаються нині в Україні, безпосередньо пов'язана із посиленням уваги до регіонального рівня. В Україні існує суттєва регіональна диференціація щодо економічної бази, рівня й інтенсивності соціально-економічного розвитку її певних територій, умов запровадження інноваційних перетворень структурного і галузевого характеру. Існуюча регіональна диференціація, багатовимірність і взаємозалежність економічних систем регіонів, доцільність імплементації досвіду ЄС з формування і реалізації регіональної політики, необхідність інтенсифікації розвитку і ефективного використання наявних регіональних ресурсів і переваг міжнародного поділу праці зумовлюють, як зазначається в роботах Я. Жаліло, А. Федорука [1; 2], а також М. Шабанової [3], необхідність дослідження проблем трансформації регіональної політики в контексті євроінтеграційних процесів для ефективного використання потенційних можливостей територій при рішенні загальнонаціональних і регіональних завдань.

Орієнтація України на євроінтеграцію та надання переваги бюджетних витрат на воєнні цілі, в умовах гібридної війни, обумовлюють зміну ставлення керівництва держави до регіональних галузевих проблем, зокрема, до вугільної галузі. Країни Єврозони, як зазначається в роботі Ю. Залознової [4], мають на меті знизити частку вугілля в енергобалансі за рахунок значного скорочення вуглевидобутку. Сьогодні в ЄС частка вугілля в структурі енергогенерації становить 25%, а до 2030 р. прогнозується її зниження до 5%. Вугільна галузь України у 2014 р. потерпає від воєнного конфлікту, через який більша частина шахт не працює. Із 150 вугільних шахт 115 перебувають на окупованих територіях. Серед них 15 шахт повністю зруйновано. На територіях, підконтрольних Україні, розташовано 35 шахт. Але за відсутності держпідтримки державні шахти реально залишаються під загрозою закриття. Соціальні наслідки, які очікуються внаслідок воєнних дій та

відсутність держпідтримки, можуть призвести до масового закриття вугільних шахт, що, у свою чергу, вплине на екологічний стан та перетворення моно-функціональних міст і поселень на депресивні території. Щоб цього не відбулося, суспільство, держава і наука мають взяти на себе відповідальність і знайти рішення щодо попередження потенційних та реальних загроз соціальній безпеці, а також створити умови для оптимістичних перспектив гідної праці та гідного життя шахтарів [4, ст. 223].

Макроекономічні аспекти формування регіональної політики, розвитку регіональної економіки, ефективного державного управління, щодо викликів, що стоять перед економічною політикою в контексті економічної кризи та гібридної війни, соціогуманістичної парадигми розвитку української ідеї розглянуто у працях вітчизняних і зарубіжних вчених, а саме: О. Амоші, В. Антонюк, В. Бакуменка, П. Бубенка, В. Василенка, В. Введенського, С. Вовканич, В. Воронкової, Ю. Залознової, Я. Жаліло, В. Керецман, Ю. Ковбасюк, Ю. Макогона, В. Ляшенка, О. Поважного, Б. Штульберга, Л. Яремка, А. Kozlowski та ін. Значних результатів в обґрунтуванні змістових та інструментальних аспектів реалізації регіональної політики досягнуто європейськими вченими, зокрема, Дж. Андерсеном, Х. Армстронг, П. Ван Хоутеном, Д. Марія-Анжеліс, Л. О'Доудом, Д. Піндером, Л. де Пропріс, Х.-М. Чуді та ін. Продовжуються дослідження щодо визначення концептуальних засад формування регіональної політики в контексті євроінтеграційних процесів та гібридної війни, її структурно-змістовного аналізу, вдосконалення і розвитку теоретико-понятійної бази регіональної політики та системи її реалізації, проблем трансформації регіональної політики України в контексті процесів європейської інтеграції та гібридної війни, метою і результатом яких може бути її трансформація з урахуванням європейського вектору економічної інтеграції і внутрішніх умов і потреб регіонів України.

Українська геополітика, як складова сучасної політичної науки, демонструє своє ставлення до соціальної політики – праці відомих українських вчених В. Кременя, І. Кураса, А. Кудряченка, В. Мадіссона, М. Михальченка, Б. Парахонського, Ф. Рудича, В. Хорошковського, О. Шаблія та інших. В багатьох зарубіжних країнах вона давно вже зайняла своє місце серед інших соціально-політичних наук і має певні наукові традиції, багату літературу, сучасні концепції з урахуванням соціально-політичних реалій.

Важливим на цей час, як відзначає С. Вовканич [6], є необхідність розуміння існуючої гуманітарної політики, її здатність захистити національну ідентичність українства за умов гібридної війни, посилення загроз глобалізаційного зодноріднення їхнього інформаційного простору та поширення патогенного неоімперіалістичного впливу на сфери вітчизняної освіти, науки, економіки, культури тощо. У цьому контексті, зазначається там же [6], потребує висвітлення актуалізації широкого

впровадження нової соціогуманістичної парадигми буття, обов'язковим духовно-моральним імперативом якої має стати в національному та міжнародному масштабі бінарний захист і людини, і націй на всіх етапах їх відродження.

У сучасних умовах господарювання – в умовах скороченого бюджетного фінансування, стійке соціально-економічне зростання, як свідчить передовий досвід розвинених країн світу, досягається тільки на інноваційній основі за активного використання сучасних наукових розробок. Згідно зі Стратегією сталого розвитку «Україна–2020» наша країна має стати державою із сильною економікою та передовими інноваціями [7]. Доцільною в цих умовах є розробка якісно нової системи інноваційних відносин, реалізація якої забезпечила б дотримання балансу публічних і приватних інтересів у сфері інноваційного розвитку промисловості, залучення приватних інвестицій. Такою моделлю, що базуватиметься на принципах рівності партнерів, довірі та свободі договірних відносин, може стати модель публічно-приватного партнерства. Широке застосування такого партнерства – один із дієвих шляхів удосконалення функціонування промислових підприємств.

Під публічно-приватним партнерством у сфері інноваційного розвитку промисловості розуміється інституціональне об'єднання державного та приватного секторів економіки для реалізації інноваційних проєктів, що містять техніко-економічне, правове й організаційне обґрунтування інноваційних заходів. Це сукупність нормативно-правових, організаційних і фінансових взаємовідносин держави та приватного бізнесу для досягнення вагомих наукових результатів, ефективного впровадження інновацій, одержання значних соціально-економічних та фінансових результатів з максимальною взаємною вигодою.

Ключова роль уряду в підтримці інноваційної діяльності полягає в забезпеченні сприятливого інституціонального середовища для сприйняття ризиків приватними інвесторами. Участь приватних власників в інноваційних проєктах, для прикладу, у вугільній галузі, на засадах публічно-приватного партнерства як правило супроводжується впровадженням ефективніших методів роботи, удосконаленням техніки і технології, створенням нових виробництв, зокрема з іноземним капіталом, налагодженням ефективних коопераційних зв'язків з науковими установами, постачальниками й підрядниками.

Публічно-приватне партнерство у сфері інноваційного розвитку промислових підприємств має переваги:

- *для держави:* скорочення рівня витрат з надання послуг; активізація інвестиційної діяльності промислових підприємств; економія фінансових ресурсів держави; використання передового досвіду діяльності компаній за організаційно-правовою формою – публічне акціонерне товариство (ПАТ) та приватне акціонерне товариство (ПрАТ);

оптимізація розподілу ризиків; підвищення ефективності розвитку інфраструктури у промисловості; активізація форм проектного фінансування; рівний діалог між владою та бізнесом; збереження та створення робочих місць;

- *для приватних інвесторів*: розширення можливостей одержання пільгових кредитів під державні гарантії від міжнародних і вітчизняних фінансових установ на довготривалий термін; залучення бюджетних коштів до реалізації інноваційних проектів; поліпшення роботи з державними дозвільними органами влади; підвищення статусу інноваційного проекту шляхом залучення до участі державного партнера; оптимізація розподілу ризиків інноваційного проекту.

Державна фінансова підтримка при реалізації інноваційних проектів промисловими підприємствами регіону на засадах публічно-приватного партнерства має передбачати:

- пряму фінансову підтримку через субсидії;
- відшкодування витрат на будівництво, участь у тендері, капітальний ремонт;
- інвестиції у статутний капітал;
- використання податкових важелів для стимулювання інвестицій, упровадження механізмів державного кредитування та страхування імпорту інвестиційного обладнання;
- відшкодування плати за надані споживачам послуги через державний бюджет;
- надання гарантій по кредитах, відшкодування втрат унаслідок коливань валютного обмінного курсу;
- використання сучасних ринкових інструментів фінансування (цінних паперів тощо).

До стратегічних напрямів публічно-приватного партнерства у сфері інноваційного розвитку промислових підприємств регіону слід віднести:

- об'єднання державної та приватної власності в рамках значущих інноваційних проектів на принципах прибутковості;
- створення законодавчої бази інноваційної діяльності з урахуванням стратегічних цілей, пріоритетів і політики в цій сфері;
- розвиток культури кооперування між державним і приватним партнерами;
- розробка форм і методів взаємодії органів державної влади, державних і приватних наукових та інноваційних фондів;
- сприяння та партнерство у формуванні інноваційної інфраструктури (технологічні центри, технопарки, галузеві центри трансферу технологій);
- фінансування державою розвитку венчурних фондів, мережі бізнес-ангелів;
- формування елементів інституціонального середовища публічно-приватного партнерства: фінансово-економічних інститутів, що

забезпечують фінансування і гарантування приватних інвестицій; незалежних організацій, що здійснюють експертизу проектів і консалтинг.

Реалізація механізмів такого партнерства сприятиме концентрації матеріальних, фінансових, інформаційних ресурсів, а також науково-технічного й виробничого потенціалу державних установ і приватного бізнесу при реалізації пріоритетних інноваційних програм на промислових підприємствах.

Соціальний і економічний ефект від упровадження інноваційних проектів у галузях промисловості на засадах публічно-приватного партнерства забезпечує:

- підвищення інвестиційної активності промислових підприємств;
- зниження рівня ризику приватних власників при інвестуванні проектів;
- прискорення реалізації пріоритетних інноваційних проектів у галузі;
- збільшення податкових надходжень за рахунок одержання прибутку приватними інвесторами.

При недостатньому державному фінансуванні в механізми цільового використання коштів, які одержують виконавці інноваційних проектів для розвитку власних наукових баз на засадах реінвестування, має місце створення технопарків, де завдання державної науково-технічної політики – у саморозвитку технопарків як елементів інноваційної інфраструктури щодо забезпечення розробки та виробництва інноваційного продукту для його використання у матеріальній сфері, ефективного ризик-менеджменту в реалізації інвестиційних проектів у галузях промисловості.

Ряд підприємства у процесі інвестиційно-інноваційної діяльності потрапляють під вплив ризиків, що негативно відбиваються на виробничих та фінансових показниках. Компанії прагнуть зменшити ті ризики, що перебувають у сфері їх контролю, і враховувати можливі негативні їхні наслідки, які вони не можуть контролювати. Інноваційна структура – технопарк – має бути як засіб стимулювання інноваційного розвитку. Програми сталого розвитку і створення технопарків є основним елементом державної інноваційної політики, вони виступають як ключове джерело впровадження високих наукоємних технологій у виробничий процес. Це сприятиме ефективному ризик-менеджменту у процесі реалізації інвестиційних проектів. На основі аналізу й узагальнення наукових джерел та результатів власних досліджень визначено комплекс ризиків, які доцільно враховувати під час реалізації інвестиційно-інноваційних проектів, для прикладу – у вугледобувній галузі Донбасу, де їх систематизовано за групами:

- *ризик невідповідності законодавчим вимогам* – невизначеність політики з енергетичних питань;
- *операційні ризики* – пов'язані з необхідністю стримувати

зростання витрат; у сфері охорони праці, техніки безпеки; дефіцит кадрових ресурсів; нові складності операційного характеру, в тому числі пов'язані з роботою в невизначених умовах;

- *стратегічні ризики* – доступ до запасів корисних копалин; чинники політичного характеру та конкуренція запасів корисних копалин; конкуренція, викликана появою інноваційних технологій;

- *фінансові ризики* – постійні коливання цін на ресурси; погіршення фінансових умов діяльності компаній;

- *галузеві ризики* – діяльність підприємств галузі, а також суміжних галузей за певний (обраний) період часу; стійкість діяльності підприємств даної галузі порівняно з економікою країни в цілому; наявність розбіжності результатів діяльності різних підприємств усередині однієї і тієї ж галузі;

- *екологічні ризики* – у сфері охорони навколишнього середовища; зміни клімату.

Під час реалізації інвестиційно-інноваційних проектів, зазвичай, у вугледобувній промисловості, доцільно враховувати ризик недооцінки вартості активів.

Розмір інвестованого капіталу, який враховується при формуванні потрібної валової виручки, при першому застосуванні методу прибутковості інвестованого капіталу встановлюється за результатами незалежної оцінки активів регульованої компанії, необхідних для здійснення діяльності з урахуванням вартості заміщення активів, а також їх фізичного і морального зносу.

Зменшення впливу чинників за групами ризиків (ризиків невідповідності законодавчим вимогам, фінансові, стратегічні, операційні, галузеві, екологічні) може здійснюватися шляхом формування інноваційної структури – технопарку, до якого можуть входити як вугледобувне підприємство, так і інші підприємства, наукові установи, вищі навчальні заклади (економічні факультети, гірничої справи, менеджмент персоналу тощо), об'єкти інституціональної інфраструктури (фінансові, страхові, маркетингові, інжинірингові, консультативні інституції тощо).

Список використаної літератури

1. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с. **2. Федорук А. М.** Формування регіональної політики України в умовах розвитку глобалізаційних процесів / А. М. Федорук // Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції «Управлінські аспекти підвищення національної конкурентоспроможності» (Сімферополь-Ялта, 20-22 жовтня 2011 р.). – Сімферополь, 2011. – С. 15–18. **3. Шабанова М. А.** Нові виклики практики і потенціал соціоекономіки / М. А. Шабанова // Spero. – 2010. – №12, Весна-Лето [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uisrussia.msu.ru/docs>

/nov/spero/12/№12_2010_03.pdf. **4. Залозна Ю. С.** Соціоекономічний розвиток України в контексті глобальних і національних викликів: монографія / Ю. С. Залозна : НАН України, Ін-т економіки пром-ті. – К., 2014. – 336 с. **5. Kozłowski A. R.,** After liberalism. The Challenges facing the Economic Policy in the Context of the Economic Crisis, (Після лібералізму. Виклики, що стоять перед економічною політикою в контексті економічної кризи)[w:] The Key-Factors of Business and Socio-Economic Development During The Global Crisis, ed. J. Sepp, D. Frear, W. Taylor, Congress of Political Economists International, USA, Wilkes University: 2009, ISBN 0-9786821-4-9, pp. 43-55. **6. Вовканич С. Й.** Соціогуманістична парадигма розвитку української ідеї: національний, інтеграційний та цивілізаційний аспекти : [наукова доповідь] / С. Й. Вовканич. – Львів, 2011. – 42 с. **7. Стратегія** сталого розвитку «Україна–2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/print1443640573621204>.

Драчук Ю. З., Снітко Є. О. Регіональна економічна політика в умовах децентралізації управління в Україні та гібридної війни

Розглянуто засади регіональної економічної політики в умовах децентралізації управління та гібридної війни. Засади обумовлені реалізацією масштабних реформ, що проводяться в Україні та необхідні для обґрунтування процесу встановлення перспективного напрямку розвитку підприємства, прийняття управлінських рішень, підпорядкованих меті сталого розвитку як стратегічному пріоритету. В першу чергу ці зміни стосуються вугільної галузі, що спричинено наслідками воєнних дій на території Донбасу та умовами гібридної війни на сучасному етапі.

Наведено соціальні наслідки, що очікуються внаслідок воєнних дій та відсутності державної підтримки, які можуть призвести до масового закриття вугільних шахт та негативно вплинуть на екологічний стан та перетворення монофункціональних міст і поселень на депресивні території, де суспільство, держава і наука мають взяти на себе відповідальність щодо попередження потенційних та реальних загроз соціальній безпеці, створенню умов для оптимістичних перспектив гідної праці та гідного життя шахтарів. Запропоновано в цих умовах якісно нову систему інноваційних відносин для забезпечення дотримання балансу публічних і приватних інтересів у сфері інноваційного розвитку промисловості, залучення приватних інвестицій – модель публічно-приватного партнерства, дієвого шляху удосконалення функціонування промислових підприємств.

Ключові слова: регіональна політика, децентралізація, гібридна війна, сталий розвиток, стратегічний пріоритет, євроінтеграція, геополітика.

Драчук Ю. З., Снитко Э. А. Региональная экономическая политика в условиях децентрализации управления в Украине и гибридной войны

Рассмотрены основы региональной экономической политики в условиях децентрализации управления и гибридной войны. Основы обусловлены реализацией масштабных реформ, проводимых в Украине и необходимостью обоснования процесса установления перспективного направления развития предприятия, принятия управленческих решений, подчиненных цели устойчивого развития как стратегического приоритета. В первую очередь эти изменения касаются угольной отрасли, что вызвано последствиями военных действий на территории Донбасса и условиями гибридной войны на современном этапе.

Приведены социальные последствия, которые ожидаются в результате военных действий и отсутствия государственной поддержки, которые могут привести к массовому закрытию угольных шахт и негативно повлияют на экологическое состояние, будут способствовать превращению монофункциональных городов и поселений на депрессивные территории. Общество, государство и наука должны взять на себя ответственность за предупреждения потенциальных и реальных угроз социальной безопасности, создание условий для оптимистических перспектив достойного труда и достойной жизни шахтеров. В этих условиях предложено качественно новую систему инновационных отношений для обеспечения соблюдения баланса публичных и частных интересов в сфере инновационного развития промышленности, привлечения частных инвестиций – модель государственно-частного партнерства, действенного пути совершенствования функционирования промышленных предприятий.

Ключевые слова: региональная политика, децентрализация, гибридная война, устойчивое развитие, стратегический приоритет, евроинтеграция, геополитика.

Drachuk Yu., Snitko Yel. Of Regional Policy in Conditions of Decentralization Ukraine and Hybrid Warfare

The bases of regional economic policy in the conditions of decentralization of management and hybrid war discussed in this article. Basics due to the implementation of large-scale reforms in Ukraine and the need to study the process of establishing long-term direction of the company's development, management decision-making subject to the objective of sustainable development as a strategic priority. First of all, these changes relate to the coal industry, which is caused by the effects of military operations on the territory of Donbass and conditions of hybrid warfare at the present stage.

Presents social impacts are expected as a result of military operations and the lack of state support, which can lead to the mass closure of coal mines and have a negative impact on the ecological status, will contribute to making

monofunctional towns and settlements in the depressed areas. Society, the State and science must take responsibility for the prevention of potential and real threats to social security, the creation of conditions for the optimistic prospects for decent work and decent life for the miners. Under these conditions, prompted a qualitatively new system of innovative relationships to ensure that the balance between public and private interests in the sphere of innovative development of industry and private investment - a model of public-private partnerships, effective ways to improve the functioning of industrial enterprises.

Underlined the key role of government in supporting innovation. It is to provide an enabling institutional environment for the perception of risk by private investors. In the coal sector, it may be accompanied by the introduction of efficient working methods, improved equipment and technology, the creation of new enterprises with foreign capital, establish effective cooperation links with research institutions, suppliers and contractors.

Key words: regional policy, decentralization, hybrid warfare, sustainable development, the strategic priorities of european integration geopolitics.

УДК 332.1

Рязанова Наталія Олексіївна,

кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри
фінансів, обліку і банківської справи ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ЗБИТКІВ І ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ СХІДНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Сьогодні однією із найгостріших проблем в Україні є воєнні дії на території східних областей, що віддзеркалює руйнівними наслідками в усіх сферах людської діяльності: екологічній, економічній та соціальній. Відродження регіонів потребує реальних та невідкладних дій, пошуку нових підходів до відбудови та подальшого розвитку Східної України на засадах сталості. Основні заходи мають бути спрямовані на відновлення роботи існуючих виробництв, диверсифікацію експортних поставок продукції і розширення її внутрішнього споживання, а також структурну модернізацію виробничих потужностей із впровадженням енерго- та ресурсозберігаючих технологій і високих екологічних стандартів, у тому числі на основі залучення інвестицій у ключові для економіки регіонів виробництва. Все більшого значення набувають проблеми збалансованого розвитку регіонів, а також гарантування промислової безпеки.

Враховуючи досить складну ситуацію, яка склалась в регіонах Східної України, першочерговими питаннями, які потребують негайного

вирішення в соціально-економічній сфері: руйнування сіл, високий рівень безробіття й міграція населення; низький рівень доходів; скорочення мережі закладів соціально-культурного, навчально-виховного, медичного обслуговування; застарілість матеріально-технічної бази; погіршення демографічної ситуації (зменшення чисельності та скорочення природного приросту населення). Розв'язання цих та інших проблем вимагає від державної політики формування сприятливого організаційного та економічного середовища, залучення інвестицій у регіони, створення належних умов проживання і праці. Все це зумовлює необхідність пошуку дієвих інструментів відновлення регіонів Східної України.

У зв'язку з цим виникає очевидна закономірність аналізу комплексної оцінки збитків, заподіяних військовими діями та механізмів відбудови реального сектору економіки сходу України.

Методологічну основу аналізу оцінки втрат й подолання соціально-економічних негараздів і загроз, зумовлених окупацією та бойовими діями на сході України, визначення пріоритетів та орієнтирів поточного і перспективного розвитку регіональних підсистем соціуму та національної економіки складають численні праці з питань підвищення ефективності системного управління сукупністю суспільних процесів у проблемних і депресивних регіонах, задіяння стимулів їх саморозвитку [1–3; 7], диверсифікації сфери зайнятості, збалансування попиту і пропозиції на ринку праці [4–5], вдосконалення організаційно-економічних засад задоволення суспільно необхідних потреб населення [6].

Метою цієї статті є, зважаючи на проблематику суспільно-політичної дестабілізації на сході та її впливу на життєдіяльність України проаналізувати оцінку втрат та визначити пріоритети, першочергових заходів і стратегічних перспектив соціально-економічного розвитку регіонів (постраждалих від бойових дій і залучених до розміщення внутрішніх переселенців).

Для реального сектору, як і для економіки у цілому, 2014-2015 рр. стали періодами значних випробувань. Реальний сектор відчув нищівного удару в ході збройного протистояння – розташовані у східних регіонах виробництва вугільної, металургійної, машинобудівної, хімічної промисловості, що забезпечували значну частину внутрішнього промислового виробництва та експорту, зазнали величезних втрат, знищено низку транспортно-логістичних об'єктів.

У 2014 р. відбулося значне прискорення темпів падіння промислового виробництва, яке за підсумками року становило 10,1%. Негативну динаміку продемонстрували всі основні агреговані види промислової діяльності: скорочення обсягів виробництва у добувній промисловості і розробленні кар'єрів становило 13,7%, переробній промисловості – 9,3%, постачанні електроенергії, газу, пари і кондиційованого повітря – 6,6%.

Негативна тенденція багато в чому зумовлена падінням виробництва у Донецькій та Луганській областях (на 31,5% і 42% відповідно у 2014 р.).

Вагомий внесок у скорочення промислового виробництва в Україні зроблено підприємствами гірничо-металургійного комплексу. Видобуток вугілля у 2014 р. скоротився на 30,5%. Нині зі 150 вугільних шахт 115 перебувають на окупованих територіях; повністю зруйновано 7 вугледобувних шахт Донбасу, ще 63 працюють у режимі відкачування води, працюючими є лише 24 шахти [8]. З 90 шахт, підпорядкованих Міністерству енергетики та вугільної промисловості України, лише 35 знаходяться на контрольованій Україною території, тоді як інші 55 (у т.ч. шахти, що видобувають вугілля антрацитової групи) перебувають на території Донецької та Луганської областей, підконтрольній терористам. Із 35 контрольованих Україною шахт близько 10 працюють у режимі підтримання життєдіяльності.

Зменшення обсягів виробництва у металургійній промисловості у 2014 р. становило 14,5%; втрати вітчизняних металургійних підприємств оцінюються на рівні близько 40 млрд грн, у т.ч. 25 млрд грн – втрачені прибутки від недовипущеної продукції, 15 млрд грн – вартість руйнованих основних фондів [8].

У машинобудуванні зменшення обсягів виробництва сягнуло 20,6%; за попередніми підрахунками, у 2014 р. втрати галузі становили 10 млрд грн.

Крім руйнувань виробничих потужностей, збитки підприємств машинобудування також пов'язані з тим, що важливими замовниками машинобудівників Донецької та Луганської областей є підприємства горно-металургійного комплексу, стан яких не дозволяє їм робити закупівлі. Крім того, найбільші машинобудівні підприємства були орієнтовані на експорт до Російської Федерації (зокрема, «Мотор Січ» та всі вагонобудівні підприємства). Перебування під безпосереднім контролем російського бізнесу окремих крупних виробництв (зокрема, «Запоріжтрансформатору», Сумського НВО ім. Фрунзе та «Луганськтепловозу») посилює залежність української промисловості від управлінських рішень російської сторони, значно ускладнюючи перспективи відновлення галузі.

Понад чверті (27%) промислового потенціалу Донецької та Луганської областей вивезено до Російської Федерації. Особливо небезпечним може стати демонтаж і вивезення устаткування з машинобудівних заводів Донецької та Луганської областей, які виробляють продукцію військового призначення (зокрема, зі Сніжнянського машинобудівного заводу, Луганського патронного заводу, заводів «Топаз», «Юність» та «Точмаш» [9]), що позбавить Україну стратегічних потужностей (у т.ч. високотехнологічних) і водночас посилить позиції бойовиків, забезпечивши їх військовим оснащенням та боєприпасами.

Обсяги виробництва хімічних речовин і хімічної продукції зменшилися на 14,2%, насамперед, за рахунок скорочення випуску добрив і азотних сполук після зупинки Концерну «Стирол» та «Сєверодонецького об'єднання Азот». У 2014 р. виробництво аміаку в Україні скоротилося на 30,8%, а потужності з виробництва мінеральних добрив фактично втрачено на 36%.

Виникла загроза зупинення підприємств скляної галузі (нині потужності з виробництва скла втрачено на 90%), що в свою чергу може спричинити зупинення роботи підприємств з виробництва продуктів харчування, дитячого харчування, медичних засобів та напоїв різних видів.

Загалом, втрати промисловості Донбасу у ході збройного протистояння становлять близько 26 млрд грн, втрати експорту оцінюються у більш ніж 70 млрд грн [10].

У 2015 р. падіння промислового виробництва триває, і у січні-квітні воно зафіксовано на рівні 21,5% порівняно з відповідним періодом 2014 р.

Цілеспрямоване знищення терористами низки об'єктів реального сектору економіки на Донбасі суттєво погіршує соціально-економічне становище східних регіонів та завдає удару всій економіці України, обумовлюючи критичне зростання рівня загроз економічній безпеці України. Основними з таких загроз є наступні [12].

1. Руйнування виробничих потужностей країни, що обумовлює порушення кооперації підприємств, пов'язаних єдиним виробничим або технологічним циклом, послаблення господарських та соціальних зв'язків між окремими регіонами, може спричинити ізолюваність частини східних областей від решти України. Численні пошкодження об'єктів на сході країни призвели до руйнування виробничих ланцюгів «вугілля-кокс-метал» та «вугілля-електроенергія». Проблеми з постачанням сировини і вивезенням готової продукції з коксохімічних підприємств спричинили зупинення у 2015 р. на гарячу консервацію Ясинівського коксохімічного заводу та «Донецьккоксу», нині працюють лише 3 коксохімічні підприємства.

Дефіцит коксу став одним із основних чинників, які спричинили призупинення металургійними комбінатами випуску продукції, причому й тих, що розташовані за межами окупованих територій. На невизначений строк зупинено роботу, зокрема, «Донецьксталі», Єнакіївського металургійного заводу, Харцизького трубного заводу, Донецького електрометалургійного заводу.

2. Звуження експортного потенціалу України внаслідок погіршення показників діяльності ключових експортоорієнтованих виробництв, що розташовані на Донбасі, а також введення низки обмежень на російському ринку. У 2014 р. при скороченні українського товарного експорту на 13,5% порівняно з 2013 р. його падіння у Донецькій області становило 32,2%, у Луганській – 46,2%. У 2015 р. ситуація погіршилась – у січні-березні 2015 р. товарний експорт України впав на 32,9% відносно січня-березня 2014 р.; падіння у Донецькій області становило 62,6%, у Луганській – 96,7%. Якщо у

2013 р. Донецька та Луганська області разом забезпечили 25,2% товарного експорту України, то у 2014 р. – лише 19,1%. Негативний внесок у падіння українського товарного експорту Донецькою та Луганською областями обумовлений високою концентрацією у цих областях підприємств металургії, машинобудування та хімічного комплексу, які традиційно формували вагому частку вітчизняного експорту.

Політика Росії щодо запровадження обмежень на імпорт певних видів українських товарів, а також активна реалізація нею власних імпортозаміщуючих проектів призвели до падіння українського експорту до Російської Федерації у 2014 р. на 33,7%, у січні-лютому 2015 р. – на 62,3%, що негативно позначилось на загальній динаміці експорту з України, зважаючи на його низьку географічну диверсифікованість за окремими товарними групами.

Водночас запровадження з 23.04.2014 р. Європейським Союзом автономних преференцій для українських експортерів дозволило підтримати експортну активність в окремих галузях.

Подальші перспективи для вітчизняних виробників на ринку ЄС пов'язані з пролонгацією дії торговельних преференцій для України до 31 грудня 2015 р. (відповідне рішення прийняте Радою ЄС 24.10.2014 р.). Однак поглиблення торговельних зв'язків з ЄС та освоєння вітчизняними експортерами нових ринків потребує значних заходів з реформування економіки, забезпечення її структурно-технологічної модернізації.

3. Різкий обвал інвестиційної привабливості економіки, і як наслідок – фактичне припинення припливу іноземних інвестицій та згортання внутрішнього інвестування. Традиційні ризики інвестиційної діяльності в Україні, пов'язані з інституційними чинниками та низькою ефективністю державної політики, нині посилюються політично-економічною нестабільністю. Дія зазначених чинників змушує компанії відмовлятися або відкладати на майбутнє реалізацію інвестиційних проектів. У 2014 р. в економіку України іноземними інвесторами вкладено 2451,7 млн дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу). Зменшення капіталу за цей період становило 13592,1 млн дол. (у т.ч. за рахунок курсової різниці – 12246,5 млн дол.).

4. Скорочення внутрішньої ресурсно-сировинної бази паливно-енергетичного комплексу. Зменшення виробництва вугілля на Донбасі, де зосереджено близько 80% видобутку кам'яного вугілля в Україні, пошкодження та руйнування шахтного фонду, захоплення терористами шахт, у яких видобуваються цінні сорти вугілля антрацитової групи, призводять до недостатності його запасів на підприємствах теплової генерації, що загрожує стабільності функціонування всієї об'єднаної енергетичної системи України, провокуючи виникнення значного дефіциту генеруючої потужності. Україна змушена нарощувати імпорт вугілля: якщо у 2013 р. частка вугілля в імпорті мінеральних палив становила 9,2%, то у 2014 р. – 11,7%, а в січні-лютому 2015 р. – 14,3 %.

Також суттєво обмежено можливості України розпочати видобуток сланцевого газу й шахтного метану, розроблення родовищ яких дозволило б протягом кількох років повністю замінити імпортований російський природний газ.

5. Зростання соціальної напруженості та протестних настроїв у суспільстві, що спричинено масштабними скороченнями персоналу через закриття багатьох промислових підприємств, відправленням працівників у неоплачувані відпустки та невивплатою заробітної плати. Загальна кількість зайнятого населення в Україні у 2014 р. скоротилася на 11,4%, у Донецькій та Луганській областях – на 11,0 та 13,3% відповідно. У Донецькій області станом на 01.05.2015 р. кількість зареєстрованих безробітних становила 23,4 тис. осіб, при цьому кількість вакансій у базі даних обласної служби зайнятості становила 1400 од. Отже, навантаження на 1 вільне робоче місце становило 16 осіб [11].

У 2014 р. індекс реальної заробітної плати в Україні становив 93,5% до 2013 р., у Донецькій області – 89,4%, Луганській – 86,4%. У січні-березні 2015 р. ситуація погіршилася – в Україні індекс впав до позначки 79,9%, у Донецькій та Луганській областях – до 84,7 та 65,4% відповідно.

Відсутність чіткої оцінки масштабів руйнувань, тривалість ситуації невизначеності та продовження фізичного руйнування на значній частині території Донецької та Луганської областей не дозволяють дати точні оцінки негативного ефекту для економіки України. Однак уже сьогодні виникає потреба у проведенні аудиту та ідентифікації втрачених та пошкоджених комплексів та об'єктів і в розробці механізмів компенсації втрат у галузях реального сектору економіки.

Комплексна оцінка збитків передбачає створення унормованого і коректного методичного апарату оцінювання втрат від російської агресії. Однак, інтеграція окупованих територій до українського простору (економічного, політичного, соціального) потребує нової соціо-гуманітарної (як сукупність державницьких пріоритетів, що позитивно сприймаються на рівні громад), економічної та виробничої інфраструктури. Для створення нової інфраструктури сталого розвитку в Донецькій та Луганській областях необхідне надання пріоритетності гуманітарної сфери над економічною, відпрацювання дієвих механізмів захисту громадян України від інформаційної та гуманітарної війни Російської Федерації. Соціально-економічна сфера має бути побудована на сучасних соціально-орієнтованих ринкових засадах державно-приватного партнерства. На відкритості, прозорості, дієвості української влади щодо цих територій, на формуванні базису української інтеграції відірваних від нашої держави територій.

Список використаної літератури

1. **Людський** розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки / [за ред. Е. М. Лібанової]. – К.: ІДСД НАН України, 2012. – 320 с. 2. **Муравьев Е. И.**

Совершенствование методологической базы разработки и реализации региональных программ социально-экономического развития / Е. И. Муравьев // Региональная экономика: теория и практика. – 2005. – № 4. – С. 40–45. **3. Уманец Т. В.** Оцінка інвестиційної привабливості регіону за допомогою інтегральних індексів / Т. В. Уманець // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 4. – С. 133–145. **4. Колот А.** Соціально-трудові аспекти забезпечення стійкого розвитку національної економіки / А. Колот, С. Григорович // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 4. – С. 8–15. **5. Снігова О.** Адаптація європейського досвіду вирішення соціальних проблем старопромислових регіонів до умов України / О. Снігова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juni/2.htm>. **6. Людський** розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків / [за ред. Е. М. Лібанової]. – К.: ІДСД НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с. **7. Соціально-економічний** аналіз надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру / Волошин С. М., Жарова Л. В., Хлобистов Є. В., Чебанов О. А. / За наук. ред. д.е.н., проф. Хлобистова Є. В. / РВПС України НАН України, НДІ СРП – Сімферополь, СОНАТ, 2010. – 258 с. **8. Чорна** книга Кремля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/mediafiles/files/misc/2015-02-20/Kremlin_Black_Book_February_2015.pdf **9. Які** підприємства Донбасу ризикують опинитися в Росії [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/business/1377967-yaki-pidpriemstva-donbasu-rizikuuyut-opinitisya-v-rosiyi> **10. Гребеник Е.** Небоевые потери: во что обходится АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/magazine/forbes/1387462-neboevye-poteri-vo-cho-obhoditsya-ato> **11. Донецька** обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donoda.gov.ua/?lang=ru&sec=02.03.09&iface=Public&cmd=view&args=id:26717> **12. Оцінка** втрат та механізми відбудови реального сектору економіки сходу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_analit/realniy_sector.pdf

Рязанова Н. О. Комплексна оцінка збитків і перспективи відновлення східних регіонів України

Приведено комплексна оцінка втрат у реальному секторі економіки Донецької і Луганської областей внаслідок ведення воєнних дій. Проаналізовано соціально-економічне становище східних регіонів в аспекті економіки України.

Визначено заходи щодо відбудови та перспективи розвитку економіки Донбасу, спрямовані на відновлення роботи існуючих виробництв, диверсифікацію експортних поставок продукції і розширення її внутрішнього споживання. Розкрито пріоритети, першочергових заходів і стратегічних перспектив соціально-економічного розвитку регіонів сходу України.

Ключові слова: оцінка, аналіз, втрати, виробництво, експорт, механізм, ефективність.

Рязанова Н. А. Комплексная оценка убытков и перспективы восстановления восточных регионов Украины

Приведена комплексная оценка убытков в реальном секторе экономики Донецкой и Луганской областей в результате ведения военных действий. Проанализировано социально-экономическое положение восточных регионов в аспекте экономики Украины.

Определены меры по восстановлению и перспективы развития экономики Донбасса, направленные на восстановление существующих производств, диверсификации экспортных поставок продукции и расширение ее внутреннего потребления. Раскрыты приоритеты, первоочередных мер и стратегических перспектив социально-экономического развития регионов востока Украины.

Ключевые слова: оценка, анализ, потери, производство, экспорт, механизм, эффективность.

Ryazanova N. Comprehensive Assessment of Damage and Recovery Prospects of the Eastern Regions of Ukraine

Powered comprehensive assessment of losses in the real economy of the Donetsk and Lugansk regions as a result of combat. The social and economic situation of the eastern regions of Ukraine in terms of economy.

The measures on reconstruction and economic development prospects of Donbass aimed at restoration of existing production, diversifying exports of products and expand its domestic consumption. Found out future prospects for domestic producers on the EU market.

Analyzes the consequences of worsening production of key export industries of Eastern Ukraine and workarounds.

Reveals priorities, priority actions and strategic prospects of socio-economic development of the regions of Eastern Ukraine. The features of changes in output in mechanical engineering at the example of large engineering companies.

The analysis of change in output of metallurgical industry Eastern regions of Ukraine.

Key words: assessment, analysis, loss of production, export, mechanism efficiency.

ПЕДАГОГІКА (ОСВІТА І ВИХОВАННЯ)

УДК 381.14

Бабічев Олександр Іванович,

кандидат історичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Котєнєва Ірина Сергіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Карлова Надія Миколаївна,

старший викладач кафедри української мови, заступник декана з соціально-гуманітарної роботи факультету української філології та соціальних комунікацій ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ (З ДОСВІДУ РОБОТИ)

За 25 років своєї незалежності Україна впевнено йшла шляхом побудови громадянського (демократичного) суспільства, входження багатонаціонального співтовариства в систему цивілізованої європейської співдружності. Однак події 2014 – 2016 років значно загальмували розвиток сучасної української держави, оскільки внаслідок російської агресії суспільство під впливом багатьох чинників опинилося в умовах соціально-економічних, політичних і культурних перетворень. Сучасна ситуація в країні головним чином залежить від того, наскільки кожен молодий громадянин як патріот своєї Батьківщини готовий стати на захист ідеалів держави. У зв'язку із цим особливої уваги потребує проблема формування в молодого покоління основ громадянської культури, що набуває актуальності в системі цінностей демократичного суспільства.

Метою статті є обґрунтування впливу соціокультурного середовища вищого навчального закладу на формування громадянської культури студентів. Одним із завдань визначаємо узагальнення досвіду з формування громадянської культури сучасної студентської молоді в ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» та пошук основних шляхів удосконалення цього процесу.

Сьогодні все частіше виховання особистості розглядають в широкому значенні слова, що передбачає максимально можливе врахування всіх впливів (взаємовпливів) та дій (взаємодій) на особистість

як соціального середовища загалом, так і культурно-освітнього середовища університетів зокрема.

У науці середовище визначають по-різному: як сукупність впливів, які змінюють і визначають розвиток життя; як агрегат навколишніх речей, умов і впливів; як «сукупність усіх умов, що оточують предмет та впливають на нього прямо і збоку» (М. Ільчиков, Б. Смирнов); як «усе те, що оточує, пронизує, долучає до орбіти діяльності суб'єкта в якості предмета, або як засіб, або як умову» (В. Нечаєв).

Культурно-освітнє середовище, за Є. Белозерцевим, – це історично утворені, що функціонують у діалектичній єдності, дві сфери життя: освітньо-навчальна (навчальні заклади, сім'я) і культурно-виховна (зклади, осередки культури та сама культура життя, включаючи традиції, устої, світоглядні позиції).

Культурно-освітнє середовище здебільшого розглядають як сукупність природних, матеріальних, історичних, соціальних та духовних чинників. Це поняття охоплює досить широке коло соціокультурних, соціально-педагогічних і власне педагогічних явищ. Як соціокультурне явище воно включає в себе всю сукупність умов, у яких відбувається становлення й розвиток людини. Як соціально-педагогічне – являє собою сукупність спеціально створених державою і суспільством умов, необхідних для виховання й освіти людини під час її життя. Як педагогічне явище воно є сукупністю умов, у яких розгортаються освітній та виховний процеси, і з якими вступають у взаємодію суб'єкти цього процесу.

Останні три роки університет перебуває в умовах вимушеної евакуації в м. Старобільськ, але й у такій ситуації він продовжує залишатися соціально-культурним осередком, у якому складається особлива соціокультура. Це зумовлено перш за все тим, що соціальна й культурна сфери студентського соціуму є обов'язковими умовами й продуктами життєдіяльності будь-якого соціуму, що виступає як соціальний суб'єкт – носій соціальних характеристик і дій, виробник культурних цінностей. За відносної самостійності вони все ж таки нерозривно пов'язані між собою.

Поняття «соціокультурна» виникло з розуміння співіснування в єдності і взаємозумовленості культури й суспільства. Ним позначають специфічну реальність, де в конкретний історичний час здійснює свою життєдіяльність певний соціальний суб'єкт в історично сформованому культурному середовищі. Зміст цього поняття включає особливості як цього соціуму, так і культури в конкретний історичний час й у певному просторі. На думку П. Сорокіна, у будь-якій реальній соціальній групі її «соціальна» форма буття завжди невіддільна від її «культурних» цінностей [4, с. 39]. За Н. Яблоковою, поняття «соціокультурне» особливим чином синтезує «соціальне» й «культурне», соціумні й культурно-історичні компоненти [5, с. 204]. Такий підхід, на наш погляд, відбиває реальну освітню ситуацію в університетському середовищі,

оскільки життєдіяльність студентів як соціальних суб'єктів завжди протікає в тому чи іншому культурному середовищі.

Вищі навчальні заклади сьогодні виступають важливими суспільними осередками, що мають вагомий вплив на формування національної свідомості й громадянської культури молодих людей. У культурно-освітньому середовищі будь-якого вишу складається свій тип студентської субкультури, існування якої обумовлено кризою культури в цілому як соціального вираження духовного життя людини. Така криза охоплює всі верстви сучасного українського суспільства, але найбільшу загрозу створює для освітнього простору, де відтворюється і оновлюється духовний потенціал нації.

Теоретико-методологічні засади соціокультурного виховання ґрунтуються на ідеях особистісно зорієнтованого (І. Бех, Є. Бондаревська, І. Кон, А. Мудрик, А. Петровський, В. Сериков, І. Якіманська та ін.) і особистісно діяльнісного І. Зимня, Д. Леонт'єв та ін.) виховання, розроблених у рамках культурно-історичної концепції Л. Виготського.

Виявляючи особливості соціокультурної реальності, її співвіднесеність з соціальним суб'єктом, Н. Яблокова відзначає, що «соціокультура» виступає стосовно соціального об'єкта як середовищний чинник, як соціальний простір його життєдіяльності й існування. Вона ж виступає і як культурно-історичний чинник. Це виражається у феноменах соціального досвіду, історичної пам'яті, традицій, звичаїв, архетипів, що забезпечують зв'язок поколінь й усвідомлення людиною причетності до вищих цінностей. До соціокультури входить і сам соціальний суб'єкт, тому, що він є не тільки її носієм, але й активним учасником її збагачення [5, с. 207].

Під громадянською культурою розуміють глибоке усвідомлення своєї належності до певної держави, почуття громадянської гідності, відповідальності й обов'язку, здатність рішуче відстоювати суспільно-державні цілі в складних ситуаціях. Поняття «громадянська культура», як зазначає О. Роговець, є одним з підвидів соціального різновиду культури, що синтезує в собі знання, норми і правила поведінки людини в суспільстві, рівень розвитку громадянськості у ньому [3]. Визначальними характеристиками громадянської культури є патріотизм, правосвідомість, політична освіченість, моральність, трудова активність.

Формування патріотичних почуттів тісно пов'язано з формуванням усвідомлення національної ідентичності. Патріотизм у науковій літературі визначають як одне з найглибших і найбільш стійких людських почуттів, що сформувалось упродовж багатовікового існування відособлених одна від одної вітчизн. Упродовж ХХ ст. національно свідомо інтелігенція постійно відчувала сильну протидію з боку органів державної влади у питаннях прищеплення українській молоді патріотичних почуттів. Нерідко проблема національного та патріотичного виховання на практиці зводилася до казенно-

бюрократичних заходів. У суспільстві відчувався й виразний психологічний опір самого населення. На зламі ХХ – ХХІ століть у східних і південних регіонах країни цей опір не ослаб. А в 2013 – 2014 рр. він набрав подекуди навіть агресивних форм, оскільки цією ситуацією скористалися прибічники «руського миру».

Сьогодні в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка створена й діє система патріотичного виховання молоді на основах, проголошених Конституцією України, Законом України «Про освіту», Національною доктриною розвитку освіти України в ХХІ сторіччі, Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепцією національного виховання, Концепцією виховання у національній системі освіти, Національною програмою «Діти України». Ця система покладена в основу Освітньо-просвітницької програми національно-патріотичного виховання студентської молоді Луганського національного університету імені Тараса Шевченка [1].

Основні засади виховання патріотизму й розвитку патріотичних почуттів стали предметом розгляду під час всеукраїнських науково-практичних конференцій «Національно-патріотичне виховання дітей і молоді в контексті ствердження суб'єктності української держави» (Старобільськ, жовтень 2015 р.) та «Трансформація національної системи вищої освіти України в умовах зовнішніх викликів» (Старобільськ, жовтень 2016 р.). У теоретико-практичному плані було розглянуто й обговорено актуальні питання становлення і розвитку національної системи вищої освіти України в умовах боротьби за незалежність і суверенітет; трансформації змісту і технологій вищої освіти в контексті інформаційних викликів та пропаганди; європейського вибору України та модернізації вищої освіти; шляхи реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей і молоді у вищих навчальних закладах та інститутах громадянського суспільства.

Метою формування засад патріотизму в університеті, що реалізується в сучасній практичній роботі, є набуття молодим поколінням соціального досвіду; успадкування духовних надбань народу; досягнення, збереження та розвиток духовної культури міжнаціональних взаємин; формування у молоді незалежно від національної приналежності рис громадянина України, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової та екологічної культури.

Патріотичне виховання у вузі ґрунтується на принципах органічної єдності національного і загальнолюдського, природовідповідності, культуровідповідності, демократизації й гуманізації, гармонізації родинного та суспільного виховання, неперервності й наступності соціально-гуманітарної роботи.

У виховному просторі університету головну увагу зосереджують на якісному змісті виховання, ураховуючи різноманіття форм і методів, що мають індивідуалізований характер. Тому в процесі виховання

студентської молоді університету пріоритетними проголошено ідеї демократії та свободи, національної особистої гідності, формування працелюбності, взаємодопомоги та самодисципліни, потреби в неперервній освіті та професійному самовдосконаленні.

Основною метою патріотичного виховання студентської молоді є формування такого рівня самосвідомості, що дозволяє бути сучасним патріотом своєї Батьківщини, відповідальним й активним громадянином України. Цьому присвячено кураторські години, тематикою яких є вивчення історичної й культурної спадщини України. Наприклад, «Громадянські цінності студентської молоді України», «Ми – громадяни Української держави», «Луганщина: її місце і роль у духовній спадщині України» та ін. На засіданнях правового клубу університету проходять тематичні диспути, зокрема: «Українська національна ідея: погляд молоді», «Український патріот: риси до портрету», «Майбутнє залежить від сьогодення», «Немає більшої честі, ніж захищати Вітчизну», «Українське військо: історія і сучасність». Уже традиційними стали зустрічі з учасниками антитерористичної операції на Сході України, ветеранами АТО, військовослужбовцями Збройних Сил України, представниками груп цивільно-військового співробітництва, з регіональним координатором Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Викладачі та студенти ведуть величезну культурно-пошукову роботу зі збереження національно-культурних традицій Луганщини. Так, наприклад, у рамках Всеукраїнського дня вишиванки у 2016 році було проведено низку зальноуніверситетських конкурсів серед викладачів, студентів і співробітників «Вишиванка своїми руками», «Моя родина у вишиванці», «Веселкою сплелися кольори», метою яких є збереження і використання вишиванки як унікального феномену культурного надбання українського народу, популяризація традиційного декоративно-прикладного мистецтва. Власноруч створені вишиванки учасники конкурсів продемонстрували під час загальноуніверситетської акції-флешмобу «Я люблю Україну!». Започатковано також низку конкурсів, зокрема творчі конкурси «Образне слово Луганщини», «Борітеся – поборете!», історико-літературний конкурс «В дитинстві відкриваєш материк, котрий назветься потім – Батьківщина». У навчально-науковому інституті педагогіки і психології щорічно проходить фестиваль-конкурс студентської творчості «Моя країна – Україна».

Це далеко не повний перелік заходів, метою яких є виховання патріотизму й формування громадянської культури сучасної студентської молоді. Так, у процесі формування патріотичних почуттів студентів університету використовується виховний потенціал навчальних дисциплін гуманітарної й профільної підготовки, зміст яких дозволяє вирішувати низку виховних завдань, відображених у навчальних програмах різних курсів, зокрема формування в студентства образу України як соціальної держави і почуття гордості за Батьківщину; поваги

до вітчизняних традицій, до традицій сімейного й соціального виховання у вітчизняній практиці; мовної особистості; почуття гордості, любові до свого краю, упевненості за свою країну.

Студентська субкультура надає особливий психологічний простір, завдяки якому кожна особистість може здобути певну соціальну й громадянську компетентність. Студентська субкультура створює безліч потенцій для самореалізації особистості, своєрідний експериментальний майданчик для випробування себе, визначення межі своїх можливостей. Субкультура, яка складається в національному університеті, не тільки корегує певні духовні, моральні й громадянські орієнтири майбутнього фахівця, але й робить їх основою громадянської свідомості, формує його моральне обличчя, світогляд, життєву позицію. Але тут треба враховувати, що студентство як соціальна група зазнає впливу різноманітних суб'єктивних та об'єктивних чинників розвитку суспільства, ігнорування чи недооцінка яких негативно впливає на ефективність процесів навчання й виховання, а також на процес формування громадянської культури молодих людей. Тому, використовуючи загальний виховний потенціал культурно-освітнього середовища університету, необхідно створювати умови, завдяки яким головними пріоритетами впливу студентської субкультури на особистість кожного студента стануть позбавлення від конформізму, пасивності, зневіри у свої правах, що гарантуються Конституцією й законами України.

Отже, проблема модернізації патріотичного виховання в системі освіти пов'язана з виявленням і збереженням його кращих традицій, оновленням його змісту, проектуванням нових технологій, з обґрунтуванням організаційно-педагогічних умов підвищення ефективності патріотичного виховання в освітніх системах. Патріотизм як моральне почуття і сукупність соціально-політичних стосунків є потужним соціумом, необхідною умовою для захисту національних інтересів, для досягнення успіху в міжнародній конкуренції, для збереження і зміцнення української цивілізації.

Діяльність і характер людини завжди культурно зумовлені. Будь-яка соціокультура – це закономірне утворення, наслідок діяльності людини, у процесі якої продукуються духовні значення, норми та цінності, що об'єднують, згуртовують людську спільність у суспільство. Соціокультурне виховання, точніше – самовиховання, можливе тільки в соціумі як сукупність реакцій на його соціокультурні впливи. У вищому навчальному закладі також відбувається поступове прилучення індивідів до українського культурного середовища, до цінностей і надбань загальнонаціональної культури.

Соціокультурне виховання в ЛНУ імені Тараса Шевченка органічно пов'язане з навчанням, освітою, психологічною підготовкою студентів, їх самоосвітою. Це єдиний, комплексний, інтегративний, багатофункціональний процес, що допускає функціонування всього

навного арсеналу виховних засобів і можливостей з метою загальнокультурного, соціального, громадянського формування й розвитку особистості.

Список використаної літератури

1. Бабічев О. І. Про затвердження Освітньо-просвітницької програми національно-патріотичного виховання студентської молоді Луганського національного університету імені Тараса Шевченка / О. І. Бабічев, І. С. Котєнєва, Н. М. Карлова. – Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2015. – № 2 (291), квітень. – Ч. 2. – С. 196–212. **2. Наказ МОН України** від 16.06.2015 № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068>. **3. Роговець О. В.** Громадянська культура як атрибут громадянського суспільства: ретроспективний аналіз / О. В. Роговець. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://lib.iitta.gov.ua/3696/1/%D0%A0%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C-2008-12\(1\).pdf](http://lib.iitta.gov.ua/3696/1/%D0%A0%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C-2008-12(1).pdf). **4. Сорокин П. А.** Социологические теории современности / П. А. Сорокин [Пер. и предисл. С. В. Карпушиной]. – М. : ИНИОН, 1992. – 192 с., **5. Яблокова Н. И.** Социальный субъект: генезис, сущность и факторы становления : дисс. ... докт. филос. наук : 09.00.11 / Яблокова Наталия Игоревна.– Москва, 2000. – 349 с.

Бабічев О. І., Котєнєва І. С., Карлова Н. М. Формування громадянської культури сучасної студентської молоді (з досвіду роботи)

У статті обґрунтовано вплив соціокультурного середовища вищого навчального закладу на формування громадянської культури студентів. Зроблено спробу узагальнити досвід з формування громадянської культури сучасної студентської молоді в ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» та знайти основні шляхи удосконалення цього процесу. На основі аналізу наукової літератури автори доходять висновку, що проблема модернізації патріотичного виховання в системі освіти пов'язана з виявленням і збереженням його кращих традицій, оновленням його змісту, проектуванням нових технологій, з обґрунтуванням організаційно-педагогічних умов підвищення ефективності патріотичного виховання в освітніх системах. Автори зазначають, що вищі навчальні заклади сьогодні виступають важливими суспільними осередками, що мають вагомий вплив на формування національної свідомості й громадянської культури молодих людей.

Ключові слова: громадянська культура, національно-патріотичне виховання, патріотизм, соціокультурне середовище, культурно-освітнє середовище.

Бабичев А. И., Котенева И. С., Карлова Н. Н. Формирование гражданской культуры современной студенческой молодежи (из опыта работы)

В статье обосновано влияние социокультурной среды высшего учебного заведения на формирование гражданской культуры студентов. Сделана попытка обобщить опыт формирования гражданской культуры современной студенческой молодежи в ГУ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко» и найти основные пути совершенствования этого процесса. На основе анализа научной литературы авторы приходят к выводу, что проблема модернизации патриотического воспитания в системе образования связана с выявлением и сохранением его лучших традиций, обновлением его содержания, проектированием новых технологий с обоснованием организационно-педагогических условий повышения эффективности патриотического воспитания в образовательных системах. Авторы отмечают, что высшие учебные заведения сегодня выступают важными общественными ячейками, оказывают значительное влияние на формирование национального сознания и гражданской культуры молодых людей.

Ключевые слова: гражданская культура, национально-патриотическое воспитание, патриотизм, социокультурная среда, культурно-образовательная среда.

Babichev O., Koteneva I., Karlova N. The Formation of Civil Culture of Modern Student Youth (Based on Work Experience)

The article substantiates the influence of sociocultural environment of a higher educational institution on the formation of civic culture of students. An attempt has been made to generalize the experience of the formation of civil culture of modern student youth in State Institution „Luhansk Taras Shevchenko National University” and to find the main ways to intensify this process. Based on the analysis of scientific literature the authors have come to the conclusion that the problem of modernization of patriotic education in the education system is associated with the identification and preservation of its best traditions, updating its content, designing new technologies, and justifying the organizational and pedagogical conditions for increasing the effectiveness of patriotic upbringing in educational systems. Patriotism as a moral feeling and a combination of socio-political relations is a powerful societal phenomenon, a necessary condition for the protection of national interests, for achieving success in international competition, for preserving and strengthening Ukrainian civilization. The authors note that higher educational institutions today are important social cells, have significant impact on the

formation of national consciousness and civic culture of young people. Sociocultural education is the only integrated, integrative, multifunctional process that allows the functioning of entire available arsenal of educational tools and opportunities for the purpose of general cultural, social, civic formation and development of an individual.

Key words: civil culture, national and patriotic education, patriotism, socio-cultural environment, cultural and educational environment.

УДК 37.012

Бутенко Людмила Леонідівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

ОСОБИСТІТЬ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПОГРАНИЧЧІ СХОДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ: ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Транзитивний характер розвитку сучасного суспільства, необхідність переосмислення ролі соціогуманітарних чинників у суспільному поступі зумовлюють особливу увагу до сфери освіти та виховання, яка «є запорукою незворотності демократичних перетворень і необхідною передумовою подолання зовнішніх загроз» [5, с. 4].

Гуманітарна безпека держави в умовах інформаційної та військової агресії зумовлюється високим рівнем громадянської культури, національної ідентичності, відповідальності усіх громадян країни, здатністю протистояти впливам зовнішніх політико-ідеологічних конструкцій. Надзвичайно влучними у такому контексті сприймаються слова Зигмунта Баумана: «Здатність до ефективного встановлення порядку була б немислима без здатності ефективно захищати територію держави від загрози з боку інших моделей порядку, як зовнішньої, так і внутрішньої; здатності «зводити баланс» у народному господарстві й здатності до мобілізації культурних ресурсів, достатніх для підтримання ідентичності та своєрідності держави через своєрідну ідентичність її підданих» [1, с. 51–52].

В умовах інформаційної та військової агресії на Сході України особливу увагу науковців – істориків, соціологів, політологів та ін. – привернено до комплексу соціокультурних проблем Донбасу, який потлумачується, як «типове стикове пограниччя, де система міжгрупових і міжособистісних відносин здавна формувалася у контексті перехідності, гетероглосії, взаємодії/зіткнення культурних традицій. Тут не було чітких демаркаційних ліній між окремими зонами впливу, але дихотомія «свій/чужий» явно чи неявно була присутня у суспільній свідомості» [3,

с. 18]. Предметом психолого-педагогічного дослідження має стати рефлексія учнівської та студентської молоді щодо перебігу соціокультурних подій у регіоні, усвідомлення сутності та ризиків міфологізації різних сторін життєдіяльності Східної України, сприйняття школярами та студентами регіону як власного життєвого простору та як частини України.

Теоретичні концепції пограниччя репрезентовано у дослідженнях таких зарубіжних науковців, як О. Латтімор (O. Lattimore), Б. Паркер (B. Parker), Ф. Тернер (F. Turner) та ін., а також вітчизняних дослідників – Я. Верменич, В. Грибовський, В. Кочан, О. Кривицька, О. Сухомлинов, С. Троян та ін. Феномен культурного пограниччя досліджували Н. Беспам'ятних, Н. Большакова, П. Гречко, М. Глостанова, О. Хлищова та ін., поняття «літературне пограниччя» увиразнює Ю. Федець.

Концептуальні положення теорій пограниччя та фронтиру доволі міцно укорінено в дискурсі історичного, соціологічного, політологічного знання, що створює підґрунтя для використання цих наукових здобутків для дослідження психолого-педагогічних проблем становлення та розвитку особистості у соціокультурному пограниччі, зокрема в контексті сучасної проблематики Сходу України.

Мета статті – розкрити основні підходи до визначення поняття «соціокультурне пограниччя» в контексті педагогічних аспектів дослідження проблем формування та розвитку особистості учнівської та студентської молоді Сходу України в умовах інформаційної та військової агресії.

Для сучасних соціогуманітарних досліджень особливого значення набуває компаративістський вектор наукового пізнання, оскільки «порівняння, зв'язки, взаємообміни, перехресні впливи постають у вигляді фундаментальних опор для пошуку нових пояснювальних парадигм» [3, с. 7]. Відповідно одним із актуальних у сучасному науковому дискурсі різних наук – соціологія, історія, соціолінгвістика, психологія – є **концепти «пограниччя», «соціокультурне пограниччя», «фронтір».**

У «Новому тлумачному словнику української мови» (2001) феномен «пограниччя» визначено так: «місцевість біля кордону», прикметник «пограничний»: «який межує з чим-небудь; суміжний, прилеглий» [9]. Пограниччя досліджується у різних вимірах – просторово-географічний (територіальне суміжжя), часовий, культурний (взаємодія, взаємовплив, культурна інтерференція культур двох та більше народів).

Аналіз наукових досліджень засвідчує різні підходи до визначення поняття «пограниччя», сутнісних ознак цього концепту. Так, С. Троян, стверджує, що пограниччя є територією, якій властиві унікальні можливості обміну й культурної дифузії, а також розвитку різних форм співпраці його мешканців. Тут, на переконання вченого, утворюється специфічний клімат, що сприяє як толерантності та сприйняттю культурних відмінностей, так і ворожості, конфліктам, антагонізмам. Також тут формуються різні виміри суспільної свідомості [10, с. 53].

В. Кочан визначає «пограниччя» як соціокультурний феномен, що ґрунтується на таких ознаках: 1) територіальна локалізація; 2) наявність специфічного регіонального чинника; 3) власна динаміка розвитку. Ці особливості уможливають розгляд пограниччя в трьох аспектах. Перший демонструє *соціокультурний підхід*, за яким прикордоння розуміють як контакти між двома й більше етнокультурними спільнотами, локалізованими в певному просторі. Другий реалізує *просторово-географічний підхід* – з витлумаченням пограниччя як території, близької до кордону, але віддаленої від центру. Третій, *особистісно-культурний*, трактує пограниччя як місце формування певного типу мешканця – мешканця прикордонного суспільства [8, с. 71].

На думку Я. Верменич, концепт пограниччя «дає методологічний ключ до розуміння складності й неоднозначності процесів, що відбуваються на стиках різних культур, норм моралі, поведінкових стереотипів обабіч державних чи адміністративних кордонів. Життям перевірено, що ключ цей універсальний – у різних країнах, на різних континентах відбуваються схожі процеси «притягання – відштовхування» саме в приграничних ареалах. Україна – не виняток, ціннісна розколотість тут виникла переважно внаслідок тривалого перебування різних частин країни в різних цивілізаційних системах, і поблизу кордонів вона давалася взнаки інтенсивніше, ніж деінде» [4, с. 31]. Для психолого-педагогічних досліджень принциповим постає зауваження Я. Верменич про те, що «парадигма пограниччя освоює уже не лише територіальний, але й ментальний простір», «ментальні кордони («кордони в голові») формують дискурси політичної легітимації навіть більшою мірою, ніж реальні кордони» [4, с. 34, 48].

У студіях білоруського дослідника М. Беспам'ятних зауважується, що кордон «у будь-якому своєму конкретному прояві, чи то буде стіна як найбільш наочний вираз кордону соціального простору, чи то невидиме для ока спостерігача, «непрокреслене» павутиння кордонів між етносами, соціальними, гендерними та іншими групами й різного роду субкультурами, створюється самими людьми як рубіж між Я і Ти, моїм і чужим, нашим і ненашим. Однак кордон набуває характеру конструкта і в іншому аспекті: як феномен свідомості... Очевидно, що поняття кордону не може зводитися до його географічного чи політологічного значення як територіально-державної порубіжної лінії, воно вийшло за межі вузькопрофільного застосування й потребує розгляду як певної універсальії» [2, с. 5–6].

Продуктивність та перспективність теорій пограниччя у соціогуманітарних дослідженнях у цілому та у педагогічних наукових розвідках зокрема пов'язана із тим, що «проблема кордонів і пограниччя постає при цьому як просторово-політична, національно-регіональна, семантична, термінологічна, екзистенційна» [4, с. 36]. За таких підходів простір усвідомлюється не тільки як синонім території, але й як вміщена у певні рамки соціальна реальність, «ансамбль невидимих зв'язків»

(П. Бурдьє). Загальні методологічні принципи дослідження погранич, як відзначає Я. Верменич, спираються на «соціокультурні параметри і їхній вплив на формування особливих «гібридних» ідентичностей, новий погляд на центри й периферії національних держав та їх об'єднань, нове бачення історизму й культурної пам'яті тощо» [4, с. 37].

Важливим слід визнати акцент на тому, що «пограниччя розглядаються при цьому як простір взаємодії культур, етносів, держав, традицій, взаємонакладання норм і цінностей – з акцентом на дослідженні впливу соціальних структур на географічний простір» [4, с. 63]. Разом з тим, як зауважує Я. Верменич, «пограниччя – це водночас і зона притягання, і ареал взаємовідштовхування, і простір маніпуляцій, диктує необхідність поєднання історико-генетичних, функціональних, психологічних підходів до його характеристик» [3, с. 8]. Саме для сучасного етапу розвитку Східного регіону України в умовах військової та інформаційної агресії особливої актуальності набуває проблема транзитивного стану регіону та психологічної готовності мешканців регіону в цілому та молоді зокрема до часового виміру такої «перехідності».

Для вивчення особливостей історичних процесів у «стикових» зонах, де відбувається взаємообмін та взаємоприспосовування різних культур, використовується *теорія фронтиру*, обґрунтована Фредеріком Джексоном Тернером у доповіді на засіданні Американської історичної асоціації в Чикаго у липні 1893 р. Ф. Тернер говорив про фронтір як про межу між різними культурами Північно-Американського континенту, на стику яких сформувався новий, ні на що не схожий уклад. Цей стик синкретично увібрав в себе і «переплавив» у моноліт всі взаємодіючі сили, створивши нову ідентичність і зберігши *внутрішню різноманітність*. Сучасний етап розвитку теорій пограниччя та фронтиру репрезентує нові підходи, а саме «поширення на аналіз територіальності модних мережевих моделей науки, які пропонують у межах постнекласичних підходів (кібернетичного, системного, синергетичного та інших) погляд на суспільство не як на ієрархічну систему, а як на рухливу, гнучку структуру потоків інформації й комунікацій» [4, с. 44].

Сучасний український дослідник І. Черновол наголошує, що «фронтір – це нормальний стан усіх багатокультурних незмодернізованих спільнот, простір змінних цінностей у зоні зіткнення різних ідентичностей і адаптування до природного середовища, коли завдяки інтенсивній комунікації, економічній, соціальної, культурній та політичній взаємодії відбувається запозичення, пристосування або одомашнення однієї культури іншою» [11].

Співвідношення понять «пограниччя» та «фронтір» представлено у працях Б. Паркера, який вважає, що пограниччя (border) пов'язано із межею жорсткою, статичною, лінійною, а фронтір (frontier) – із межею м'якою, змінною, зональною. Б. Паркером пропонується модель аналізу пограниччя – континуум boundary-динаміки: «Різноманітність меж, вимірювана в континуумі, дуже загальна, тож модель може не

вловлювати всіх нюансів прикордоння. Я думаю, що важливо не перевантажувати, не ускладнювати модель, додаючи дуже багато категорій до континууму» [12, с. 41–43].

Психологічні аспекти дослідження проблем соціокультурного пограниччя як реалії сучасного етапу розвитку Донбасу зумовлюють звернення до таких позицій, як «погранична свідомість», психологічні чинники ідентифікації, психологія конфліктів тощо. Психологічний контекст розвитку подій на Сході України достатньо влучно може бути проілюстрований висловлюванням Г. Кисельова, професора Ілінойського університету (США): «Світ людини стагнує, втрачаючи свою основну характеристику – орієнтацію на моральний закон, коли, зокрема, різні сили в ареалах, що відрізняються за рівнем розвитку, мають власне уявлення про духовні цінності і фактично відмовляються від діалогу» [6, с. 11]. Відповідно, апеляція значної кількості населення на Сході України до здобутків минулих поколінь, зверненість до «радянського минулого» як соціокультурної матриці суспільного устрою, «консервування» громадянської інфантильності, патерналізму громадян є достатньо небезпечними тенденціями і потребують цілеспрямованих зусиль з боку різних соціальних інститутів і системи освіти у першу чергу. Необхідно також враховувати наявні для значної кількості населення тенденції сприйняття реальності крізь призму суб'єктивного та емоційно забарвленого світовідчуття, інколи поза логічних рамок, аналіз реальності з позицій домінування того чи іншого етносу і т.п.

В умовах гібридної війни для школярів та студентів саме Сходу України абсолютно нового наповнення набули такі поняття, як війна, полон, віра в справедливість, оптимізм та надія. Особливо гострими та болючими є питання:

- ставлення до Іншого (Іншого в ментальному, етнічному, культурному вимірі);
- вирішення опозиції «Свій – Чужий» у найближчому соціальному середовищі; «з категорії «своїх» часто виключаються не тільки носії протилежних ідеологічних поглядів, але й ті, для кого етнічна чи регіональна ідентичність не є головною в системі пріоритетів» [3, с. 9];
- «конфігурація взаємного стеження (з відповідними викривленнями позицій сторін) на порубіжжях» [4, с. 63];
- емоційна пам'ять щодо жахливих подій, індивідуальні прийоми компенсації емоційних розладів внаслідок втрат (близьких людей, житла, емоційних та моральних втрат) тощо.

Для психолого-педагогічних досліджень проблем особистості у соціокультурному пограниччі Сходу України особливої актуальності набувають ідеї щодо:

- форм та методів кроскультурних контактів у полікультурному середовищі та пов'язаних із цим ризиків;
- функціонування різних культурних кодів та переключення таких кодів у свідомості окремої людини;

- ускладнення та урізноманітнення дискурсивних практик у різних сферах життєдіяльності;
- суб'єктивного характеру репрезентацій та інтерпретацій навколишньої дійсності, наявності ціннісного розколу, ціннісної розгубленості значної кількості населення у регіоні;
- самоідентифікації людини із регіоном, країною і, відповідно, утвердження громадянської ідентифікації;
- ускладнення зв'язків як по вертикалі, так й по горизонталі (у міжособистісних відносинах, у родинному оточенні);
- конфліктів у символічному просторі, наявність архетипів, що впливають на процеси соціалізації дітей та молоді;
- мобілізація інтелектуальних та емоційних сил особистості та соціальної групи для ефективного протистояння інформаційній агресії, політичному тиску та маніпулюванню;
- формування готовності до співпраці, конструктивної взаємодії із різними групами населення регіону, в тому числі й з однолітками, які мають інші світоглядні позиції.

Міфологізація історії та сучасного етапу розвитку Донбасу внаслідок амбівалентності, а іноді відкритої заангажованості в оцінках, рефлексіях та репрезентації усіх складників життя регіону, відсутність для широкого загалу населення належної інформаційної бази, недостатній рівень аналітичної культури для оцінки конфліктних ситуацій зумовлюють особливу потребу у корпусі наукових та науково-популярних видань, які б сприяли заповненню «інтелектуально-просвітницької лакуни», що існує сьогодні на Сході України. Варто відзначити про серйозні зрушення у цьому напрямку саме протягом останніх років, видання монографій, брошур, аналітичних звітів з проблем регіональної історії, політики, етнокультури тощо (Я. Верменич, В. Горбулін, І. Кононов, С. Кульчицький, Г. Куромія, М. Студенна-Скруква та ін.).

Таким чином, аналіз наукових джерел засвідчує продуктивність використання теорій соціокультурного пограниччя та фронтиру для дослідження проблем особистості у соціокультурному пограниччі Сходу України, необхідність урахування мультикультурності, гетерогенності, культурної інтерференції, орієнтації на взаємовигідний діалог як важливих чинників розвитку особистості у соціокультурному пограниччі. Соціальний простір Донбасу має аналізуватися як складна взаємодія відповідних культур, етносів, спільнот, традицій, норм та цінностей, певних соціальних структур (регіональні еліти, конфесійні організації, інтелігенція тощо).

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні теоретико-методичних засад технологій педагогічної підтримки дітей та молоді в умовах гібридної війни та поствоєнного періоду

Список використаної літератури

1. **Бауман З.** Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / З. Бауман. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с.
2. **Беспамятных Н. Н.** Границы и пограничья: подходы, понятия, перспективы / Н. Н. Беспамятных. – Мн. : РИВШ, 2012. – 206 с.
3. **Верменич Я. В.** Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір / Я. В. Верменич. – К. : Інститут історії України НАН України, 2015. – 69 с.
4. **Верменич Я. В.** Південна Україна на цивілізаційному пограниччі / Я. В. Верменич ; відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Інститут історії України НАН України, 2015. – 482 с.
5. **Виклики** та загрози гуманітарній безпеці Української Держави : зб. наук.-експерт. мат-лів / за заг. ред. С. І. Здіорука. – К. : НІСД, 2015. – 104 с.
6. **Киселев Г. С.** История как бытие / Г. С. Киселев // Вопр. философии. – 2014. – № 4. – С. 3–13.
7. **Кононов І. Ф.** Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України) : монографія / І. Ф. Кононов. – Луганськ : Альма-матер, 2000. – 493 с.
8. **Кочан В. М.** Проблема границ и пограничья в социокультурных исследованиях конца XIX – XX вв. / В. М. Кочан // Вестник СевГТУ. Философия : сб. науч. тр. – 2008. – Вып. 86. – С. 70–73.
9. **Новий** тлумачний словник української мови : у 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : АКОНІТ, 2001. – Т. 3 : ОБЕ – РОБ. – 486 с.
10. **Trojan S.** Koncepcje teoretyczne pogranicza na Ukrainie / S. Trojan // Pogranicze. Studia Spoeczne. – Tom XIV. Numer specjalny. Polske granice i pogranicza : nowe problemy i interpretacje / pod red. H. Wojar, D. Wojakowskiego i A. Sadowskiego. – Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2008. – S. 50–57.
11. **Чорновол І.** Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір : монографія / Ігор Чорновол ; наук. ред. Леонід Зашкільняк. – К. : Критика, 2015. – 376 с.
12. **Parker V.** Toward an Understanding of Borderland Processes / V. Parker // American Antiquity. – 2006. – Vol. 71. – № 1. – P. 41–45.

Бутенко Л. Л. Особистість у соціокультурному пограниччі Сходу України в умовах інформаційної та військової агресії: педагогічні аспекти дослідження

У статті представлено сучасні підходи до визначення понять «пограниччя», «соціокультурне пограниччя», «фронтір» у контексті дослідження проблем особистісного розвитку учнівської та студентської молоді. Розкрито евристичний потенціал понять «соціокультурне пограниччя» та «фронтір» у дослідженні проблем освітнього простору Сходу України в умовах гібридної та у поствоєнний період. Охарактеризовано компоненти соціокультурного пограниччя та їх вплив на школярів і студентів Сходу України в умовах інформаційної і військової агресії.

Ключові слова: пограниччя, соціокультурне пограниччя, фронтір, соціокультурне пограниччя Сходу України, гібридна війна.

Бутенко Л. Л. Личность в социокультурном пограничье Востока Украины в условиях информационной и военной агрессии: педагогические аспекты исследования

В статье представлены современные подходы к определению понятий «пограничье», «социокультурное пограничье», «фронтир» в контексте исследования проблем личностного развития учащейся и студенческой молодежи. Раскрыт эвристический потенциал понятий «социокультурное пограничье» и «фронтир» в исследовании проблем образовательного пространства Востока Украины в условиях гибридной войны и в поствоенный период. Охарактеризованы компоненты социокультурного пограничья и их влияние на школьников и студентов Востока Украины в условиях информационной и военной агрессии.

Ключевые слова: пограничье, социокультурное пограничье, фронтир, социокультурное пограничье Востока Украины, гибридная война.

Butenko L. Personality in Socio-Cultural Borderland in East Ukraine in Conditions of Information and Military Aggression: the Research of Pedagogical Aspects

The paper focuses attention on the modern approaches to the definition of "Borderland", "Socio-cultural borderland", "Frontier" in the context of an investigation into personal development for pupils and students. In article disclosed the theoretical and methodological foundations of an investigation of the social and cultural frontier in East Ukraine in the conditions of a hybrid war, the heuristic potential of the concepts of "Socio-cultural borderland" and "Frontier" in the research of educational space of East Ukraine in conditions of military aggression and post-war period.

The components of socio-cultural borderland and their impact on pupils and students in East Ukraine in conditions of information and military aggression were characterized in this paper. In addition, there have been presented the essential characteristics, functions, benefits and risks of multicultural education and education young people in the socio-cultural borderland of East Ukraine.

Key words: borderland, socio-cultural borderland, frontier, socio-cultural borderland of East Ukraine, hybrid warfare.

Докучаєва Вікторія Вікторівна,
доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної
та початкової освіти ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

ЦІННІСНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ЕТАП ПРОЕКТУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ СУСПІЛЬСТВА В СТАНІ АНОМІЇ

Початок тисячоліття – особливий часовий період, який закономірно відзначається суттєвими змінами в поглядах, звичках, діях людей, що видавалися сталими й непорушними. Інноваційні перетворення сьогодні стають сутнісною ознакою життєдіяльності суспільства, яке прагне цивілізованого подолання численних кризових явищ у різних його підсистемах. Сучасні реалії є такими, що будь-який інноваційний процес, упродовж свого життєвого циклу, може набувати прояву як революційний, з огляду на те, якою мірою непрогнозованими виявляються наслідки такого «оновлення» та які глибинні шари людської свідомості порушуються. За цих обставин єдиною симетричною відповіддю на різноманітні прояви деструкції й регресу слугує такий феномен суспільного буття, як соціальна творчість – процес, що спрямований на створення суспільно корисного нового продукту.

Проте, на нашу думку, вкрай ускладненими виявляються організація й розгортання процесу творчості за умов вельми специфічного стану суспільства, що визначається соціально-філософським і соціологічним поняттям *аномії*, тобто такого, що вирізняється відсутністю або граничною нестабільністю норм, які регулюють суспільні відносини. Вважається, що найбільш виразного прояву аномія набуває в кризових станах суспільства під час трансформації типів суспільного розвитку [1, с. 30–31].

Отже, аби з'ясувати реальні складні передумови здійснення соціальної творчості за таким її актуальним напрямком, як *соціальне проектування*, що конкретизується, в межах нашого дослідницького поля, у вигляді освітнього й, далі, педагогічного проектування, відзначимо формальні ознаки аномії як специфічного стану суспільства. З філософської точки зору, цими ознаками є: 1) ціннісний вакуум у суспільстві; 2) слабкий вплив моральних регуляторів на соціальну поведінку; 3) некоректність нормативних установок; 4) розрив між нормами, що визначають цілі діяльності, й нормами, що дозволяють користуватися способами досягнення цих цілей; 5) маргіналізація суспільних груп; 6) розповсюдження нігілізму й бездуховності; 7) знецінення людського життя й збільшення кількості самогубств тощо [1, с. 30]. Вочевидь, не випадково Е. Дюркгейм визначає аномію як

порушення «органічної солідарності суспільства», в основі якої, якщо розглядати явище в площині аксіології, лежить, знов-таки, втрата ціннісних орієнтирів суб'єктами буття – на індивідуальному (локальному), груповому (мікросоціальному) й суспільному (макросоціальному) рівні.

Перш ніж звернутися до сутності категорій «аксіологія», «цінність» й наступної низки понять, ними опосередкованих («ціннісні орієнтири», «ціннісні утворення» тощо), зазначимо, що проблема цінностей, судячи з попередніх міркувань, є водночас і довічною, й надзвичайно актуальною для сьогодення, що доводять події останнього часу у всьому світі.

Філософський контекст поняття «аксіологія» припускає розгляд останньої в одному випадку, як «... об'ємної філософської доктрини цінностей..., що аналізує природу, характер, способи, склад регламентування смисло-життєвих позицій, орієнтацій, мотивації людської діяльності...» [2, с. 8], в іншому – як «... теорії цінностей, що з'ясовує якості і властивості предметів, явищ, процесів, які здатні задовольняти потреби, інтереси, бажання людей» [3, с. 18]. Категорія «цінність», що є базовою для аксіології й уведена до наукового обігу в 60-ті роки минулого століття, згідно філософського трактування, позначає «духовне формування..., яке існує в моральних та естетичних категоріях теоретичної системи та слугує критерієм оцінки людиною дійсності та джерелом смислоутворювальної основи людської дії» [4, с. 616]. Психологічна інтерпретація поняття «цінність» передбачає, зокрема, що «...кожній людині властива індивідуальна, специфічна ієрархія особистісних цінностей, які слугують зв'язуючою ланкою між духовною культурою суспільства й духовним світом особистості, між суспільним та індивідуальним буттям [5, с. 442]. Як суттєве відзначимо, що «...для особистісних цінностей характерною є висока усвідомленість, вони відбиваються в свідомості у формі ціннісних орієнтацій та слугують важливим чинником соціальної регуляції взаємовідносин людей та поведінки індивіда...» [Там само].

Педагогічна аксіологія розглядає цінність як «... стратегічне утворення в структурі індивідуальної свідомості, що є ідеальним зразком та орієнтиром діяльності особистості в суспільстві» [6, с. 100]. В. Ільїн, розуміючи цінність як смислоутворювальний ідеал діяльності особистості, схильний розглядати інноваційну діяльність поза гносеологічними стандартами й, через неможливість вважати цю діяльність раціональною, пропонує її ідентифікувати як «цілераціональну» [2, с. 47].

Усвідомлення закономірності сходження інноваційної діяльності педагога до рівня проектувальної діяльності [7] й, водночас, визнання проектувальної культури педагога провідним ціннісним утворенням, культурою майбутнього [Там само] зобов'язує нас ставити, як доречно, питання: «Які ж цінності сьогодні є пріоритетними для суб'єкта, що проектує інноваційні педагогічні системи?».

У виявленні поля можливої відповіді на це питання й полягає предмет статті. Метою останньої є визначення методологічних орієнтирів для ціннісного моделювання в процесі проектування інноваційних педагогічних систем у складних соціальних умовах сучасності.

Якщо виходити з розуміння проектування як соціальної технології в освітній галузі, то слід узяти до уваги, що ця технологія покликана забезпечувати перехід від парадигми підтримуючої (традиційної) до парадигми інноваційної освіти у вищому навчальному закладі. Загалом, соціальні технології в освіті ґрунтуються на ідеї гармонійного поєднання цілей – навчання, професійної підготовки й самоосвіти, саморозвитку, самовизначення. Застосування соціальних технологій у сфері освіти потребує дотримання певних принципів-вимог, що по суті, є загальним ціннісним підґрунтям для започаткування інноваційного освітнього процесу. Це такі універсальні принципи:

1. Головною метою є збереження й розвиток творчого потенціалу кожної людини, її інноваційних здібностей.

2. Вибір засобів досягнення мети здійснюється з урахуванням специфіки їх використання в освітній сфері (як правило, це комплексне поєднання різних соціальних технологій – дослідження, проектування, менеджменту, комунікації тощо).

3. Як результат, що прогнозується, подається: формування світогляду, який ґрунтується на гнучкості мислення, багатокритеріальності рішень, толерантності до інакомислення, відповідальності за власні дії [8, с. 52].

Проектування можна розглядати і як технологію, адекватну парадигмі Можливого Розвитку, Інноваційної Освіти. У такому випадку актуальності набувають загальні *принципи-цінності* (суспільно й особистіно значущі), що проголошуються як якісно нові. Цими цінностями-принципами є:

- Пізнання майбутнього світу й створення теперішнього, реального (порівняти з традиційною освітою: пізнання існуючого світу й створення майбутнього).

- «Теорія практики», як раціональна основа діяльності (у традиційній освіті – природно-науковий метод і формальна логіка).

- Творчі рішення в наборі альтернатив у повсякденному житті, багатокритеріальність оцінювання (традиційна освіта: тільки одне-єдине рішення; лише один критерій – «вірне» або «невірне»).

- Пріоритет духовних чинників (у традиційній освіті – не затребувані).

- Нова якість освіти – методологія гармонійної взаємодії людини і світу (парадигма традиційної освіти: знання й закони природного світу та способи створення штучного світу) [8, с. 51].

Передумови для визначення ціннісних засад проектування інноваційних педагогічних систем знаходимо у В. Ясвіна, у вигляді

методологічного принципу освітнього процесу в творчому середовищі, що розкладається на низку більш часткових принципів динамічної відповідності *педагогічного* процесу освіти особистості *психологічному* процесу її розвитку. Запропонована автором система принципів організації освітнього процесу ґрунтується на теорії можливостей Дж. Гібсона, згідно якої *можливість* постає у двох взаємопов'язаних аспектах: *стимул*, що надходить з оточуючого середовища, й *діяльність* особистості, спрямована «назустріч» цим стимулам. Наведені далі принципи, вважаємо, повною мірою відбивають ціннісне підґрунтя *психолого-педагогічної системи* розвиваючого освітнього процесу в творчому освітньому середовищі, що базується на ідеях екологічного підходу в психології (Дж. Гібсон), психопедагогіки (Е. Стоун), гуманістичної психології (К. Роджерс). Ці принципи полягають у такому: 1) організація комплексного й гетерогенного освітнього середовища; 2) орієнтація на актуалізуючий потенціал освітнього середовища; 3) організація персонального адекватного освітнього середовища; 4) розвиток системи уявлень особистості про світ; 5) розвиток партнерської взаємодії; 6) розвиток коактивності суб'єктів освітнього процесу [9, с. 234–239].

Як суттєве зазначимо, що, за ствердженням самого автора, В. Ясвіна, спроектована ним освітня система «... спрямована на розвиток особистості, що самоактуалізується... особистості вільної та активної, відкритої до світу, що сприймає цей світ у всій його складності й різноманітності».

Підкреслимо, що ми не лише погоджуємося з рефлексивною оцінкою В. Ясвіна щодо власноруч розробленої системи, але й вважаємо, що це стисле авторське резюме повною мірою характеризує і ціннісне підґрунтя проекту освітньої системи, що ним створюється, і суб'єктивно вмотивовану ціннісну ідеологію автора як дослідника і творця.

Зазначимо, що вище було викладено актуальні, фактично універсальні, *ціннісні позиції*, що ми розглядаємо як *вихідні* (методологічно значущі) у проектуванні інноваційних педагогічних систем. Проте, проведене нами дослідження [7] уможливило вироблення власних принципів психолого-педагогічного проектування – на відповідних методологічних засадах, з урахуванням таких сучасних теоретичних концепцій, як: теорія інноваційних процесів; концепція самоорганізації; концепція дослідження біхевіоральних систем; еколого-психологічна концепція дослідження освітнього середовища тощо.

Надаючи ці принципи, підкреслимо, що ми намагалися сформулювати їх таким чином, аби вони фактично декларували *провідні цінності* діяльності у такій новітній галузі педагогічного знання, як *проектування інноваційних педагогічних систем*. Це такі принципи:

1. Збагачення особистого простору вихованця (йдеться про середовище помешкання й освітнє середовище – в тому їх розумінні, як вони мають трактуватися відповідно до екопсихологічного підходу).

2. Урізноманітнення видів діяльності, оптимальне для суб'єкта (є частковим принципом відносно *принципу педагогічної доцільності*).

3. Управління й психолого-педагогічна підтримка в організації всіх аспектів життєздійснення особистості вихованця (передбачає пропорційне співвідношення керуючих засобів та засобів самоврядування адекватно до ступеня суб'єктності вихованця).

4. Самостворення особистості (психолого-педагогічне сприйняття в опануванні навичок самоуправління, технологій творчого розв'язання завдань у різних сферах життєдіяльності).

5. Принцип синергетичності суб'єкта, що полягає в такому. Для налагодження продуктивних зв'язків особистості із зовнішнім світом необхідною умовою є *прояв її екзистенції*, або внутрішнього «Я». З іншого боку, автентичність, цілковитість «Я-образу» людини безпосередньо залежить від якості зв'язків з оточуючим середовищем. Звідси – надзавдання: людина має стати не лише ініціатором, а саме проектувальником власного життя, аби зробити процес життєздійснення не лише насиченим, але й гнучким (перешкодостійким, рефлексивним), із прозорою, соціально сприйнятною траєкторією – отже, вона має поєднувати в собі властивості *цілеспрямованої й відкритої систем* [10, с. 135].

Загалом, якщо говорити про принципові (ціннісні) засади створення інноваційних педагогічних систем, то базовим їх джерелом прийнято вважати Концепцію освіти XXI століття (з ключовим її положенням «освіта протягом життя») та підпорядковану їй Концепцію нової школи. (Перша розроблена комісією ЮНЕСКО як засадничий документ для вироблення будь-яких освітніх проектів. Друга створена науковцями АПН України з метою реалізації у вітчизняному освітньому просторі). З огляду на офіційний характер джерел, ми беремо до уваги низку концептуальних положень, що в них містяться, які розкривають загальну місію школи XXI століття (утвердження ідей особистісно зорієнтованої педагогіки) й використовуються в нашому дослідженні: як певний методологічний орієнтир у визначенні стратегій розвитку інноваційних закладів освіти та, в узагальненому вигляді, – як зразок ціннісної моделі у прогностичному моделюванні в межах проектування інноваційних педагогічних систем.

До вищезгаданих концептуальних положень, що мають офіційний (нормотворчий) статус, віднесено такі: 1) провідне положення про те, що «школа є організацією не тільки навчання, а й всього життя дитини»; 2) принцип суб'єктності; 3) принцип рефлексії в навчально-виховному процесі; 4) ставлення до дитини як до особистості, сприйняття останньої як головної цінності; 5) принцип діалогічності, позиційності; 6) принцип «більшої цінності питань, проблем, ніж відповідей, готових рішень, догматичного знання»; 7) принцип пріоритетності творчої діяльності перед репродуктивною; 8) принцип сафійності (оволодіння філософічністю як способом орієнтації у своєму «Я» та навколишньому

світі; 9) принцип духовності, духовного освоєння світу (осягнення смислів – життя, буття, знань, власного практичного досвіду) [11, с. 30–32].

Оскільки викладені міркування стосувалися переважно *об'єкта* (кінцевого продукта) проектування – *інноваційної педагогічної системи*, вважаємо за доцільне повернутися до предметної площини цієї статті, що пов'язана з *процесом* проектування, а саме – з визначенням ціннісних підстав для його реалізації.

Якщо ж бути точним, то насправді йдеться про декларацію (а далі – й реалізацію) *професійно-педагогічних цінностей* суб'єктом проектувального процесу *не лише на концептуальностворюючому етапі* (що в цілому є зрозумілим), але й про *стратегічне й тактичне ціннісне моделювання*, що має неперервний характер прояву впродовж всього процесу проектування.

Таким чином, доречним є питання щодо з'ясування механізму *ціннісного моделювання* в межах *технології проектування* інноваційних педагогічних систем, у відповідності з *етапами*, що нею передбачені.

У гранично конкретному вигляді завдання формулюється таким чином, що необхідно визначити провідні професійно-педагогічні цінності, актуалізовані кожним етапом вищезгаданої технології, як – от: 1) аналітико-діагностуючий; 2) цілеутворювальний; 3) стратегічно-прогнозуючий; 4) концептуальностворюючий; 5) організаційно-уточнюючий; 6) експериментально-технологічний; 7) рефлексивно-оцінювальний; 8) презентаційний; 9) експертно-оцінювальний.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що, розробка питання ціннісного моделювання, як процедури, вбудованої в логіку процесу проектування, має сенс з огляду на: 1) можливість використання зразків ціннісних моделей як гностичного інструменту в науково-дослідній діяльності; 2) функціональну придатність для практики проектування інноваційних педагогічних систем у широкому освітньому просторі; 3) науково-теоретичну значущість результатів ціннісного моделювання, оскільки стає можливою розробка *нової класифікації професійно-педагогічних цінностей* на підставі такої *ознаки*, як *актуалізація останніх етапами технології проектування інноваційних педагогічних систем*.

Список використаної літератури

1. **Философский** словарь. – К.: А.С.К., 2006. – 1056 с.
2. **Ильин В. В.** Аксиология / В. В. Ильин. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 216 с.
3. **Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник** // за ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – К. – Х.: ВМП «Рубікон», 1997. – 400 с.
4. **Кондрашов В. А.** Новейший философский словарь / В. А. Кондрашов, Д. А. Чекалов, В. Н. Копорулина; под. общ. ред. А. П. Ярещенко. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 672 с.
5. **Психология.** Словарь / Под. общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
6. **Сластенин В. А.** Введение в педагогическую аксиологию: учеб. пособие для студентов педагогических ВУЗов / В. А. Сластенин, Г. И. Чисакова. – М.: Издат.

центр «Академия», 2009. – 192 с. **7. Докучаєва В. В.** Теоретико-методологічні засади проектування інноваційних педагогічних систем: дис. докт. пед. наук: 13.00.01 / В. В. Докучаєва. – Луганськ, 2007. – 481 с. **8. Дука Н. А.** Педагогическое проектирование как условие подготовки будущего учителя к инновационной деятельности: Дис. ... канд. пед. наук. – Омск, 1999. – 288 с. **9. Ясвин В. А.** Образовательная среда: от моделирования к проектированию: Монография. – М. : Смысл, 2001. – 365 с. **10. Докучаєва В. В.** Проектування інноваційних систем у сучасному освітньому просторі: монографія / В. В. Докучаєва. – Луганськ. : Альма-матер, 2005. – 304 с. **11. Мистецтво** життєтворчості особистості: Наук.-метод. посібник: У 2 ч. / Ред. рада: В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін. – К., 1997. – Ч. 1 – 392 с.; Ч. 2. – 936 с.

Докучаєва В. В. Ціннісне моделювання як етап проектування інноваційних педагогічних систем в умовах суспільства в стані аномії

У статті піддається аналізу проблема цінностей у сучасному освітньому просторі. Автор з'ясовує чинники, що обумовлюють ціннісні утворення педагога як суб'єкта професійної та науково-дослідної діяльності; розглядає можливості ціннісного моделювання в процесі проектування інноваційних педагогічних систем; обґрунтовує методологічні засади процесу відбору професійно-педагогічних цінностей як наукової процедури в межах технології проектування інноваційних педагогічних систем.

Ключові слова: цінності; аксіологія; освітній простір; інноваційна діяльність; проектування інноваційно-педагогічних систем; професійно-педагогічні цінності; ціннісне моделювання.

Докучаєва В. В. Ценностное моделирование как этап проектирования инновационных педагогических систем в условиях общества в состоянии аномии

В статье анализируется проблема ценностей в современном образовательном пространстве. Автор определяет факторы, обуславливающие ценностные образования педагога как субъекта профессиональной и научно-исследовательской деятельности; рассматривает возможности ценностного моделирования в процессе проектирования инновационных педагогических систем; обосновывает методологические принципы процесса отбора профессионально педагогических ценностей как научной процедуры в рамках технологии проектирования инновационных педагогических систем.

Ключевые слова: ценности; аксиология; образовательное пространство; инновационная деятельность; проектирование инновационно-педагогических систем; профессионально-педагогические ценности; ценностное моделирование.

Dokuchaeva V. Value Simulation as a Design Stage of Innovative Pedagogical Systems in a Society in a State of Anomie

The article analyzes the problem of values in modern educational space. The author determines the factors contributing to the value of teacher education as a subject of professional and research activities; considering the value of simulation in the design process of innovative pedagogical systems; substantiates methodological principles in the selection process of professional pedagogical values as a scientific procedure in the technology of designing innovative educational systems.

Key words: value; axiology; educational environment; innovation; design innovative educational systems; vocational and pedagogical value; value modeling.

УДК 378.3

Ігнатівич Ольга Геннадіївна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

ПОЛІТИЧНА МЕТАФОРА У СУЧАСНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Підготовка майбутнього фахівця у будь-якій галузі – найважливіше завдання системи вищої освіти, яке для ряду ВНЗ східного регіону України ускладнено багатьма чинниками. Безумовно, Україна переживає один з найскладніших періодів у своїй історії, оскільки сучасна політична ситуація, обтяжена військовим конфліктом, розглядається як гібридна війна. Поняття «гібридна війна» в політичній публіцистиці характеризується тим, що окрім бойових дій використовуються також інформаційні диверсії (створення негативного образу країни у світових ЗМІ, вірусні атаки на сайти країни, нанесення економічного збитку шляхом санкцій і маніпуляцій з валютою, штучне розпалювання соціальних та етнічних конфліктів у країні і т.д.). Важливим елементом гібридної війни є слово як один із основних засобів переконання та навіювання. Саме тому предметом активної уваги учених-дослідників і педагогів-практиків у сучасній політичній ситуації має стати вивчення потенціалу метафори, зокрема й політичної метафори в педагогічному дискурсі

Останнім часом активізувалися дослідження, присвячені різноманітним аспектам вивчення феномену метафори, в тому числі психолінгвістичним проблемам розуміння метафори школярами та студентами, нейролінгвістичним особливостям сприйняття метафор учасниками освітнього процесу, методичним проблемам аналізу метафор

при вивченні іноземних мов, метафорам в академічному педагогічному дискурсі та ін.

Поняття «дискурс» до теперішнього часу залишається предметом гострих дискусій, представлено у наукових розвідках таких дослідників, як Е. Бенвенист, Ж. Деррида, Ю. Кристева, Т. Ван Дейк, В. Дресслер, О. Земська, Дж. Браун, В. Борботько, У. Чейф, Б. Гаспаров, О. Лаптева, Дж. Дюбуа, Г. Крейдлин, У. Лабов, Ф. Бартлетт, С. Томпсон, Дж. Граймс, Р. Хоровитц, С. Шувалова, О. Йокояма, Дж. Сакс, Х. Камп, П. Кленсі, С. Каммінг та ін. Проблеми педагогічного дискурсу репрезентовано у працях таких науковців, як А. Баранов, В. Базильов, Д. Гудков, В. Карасик, Л. Крисин, Н. Купіна, Л. Майданова, П. Серіо, А. Чудинов, Е. Шейгал та ін.

В умовах сучасних суспільно-політичних обставин роль політичної метафори в педагогічному дискурсі вищого навчального закладу, що знаходиться в ситуації тимчасової евакуації, мало досліджена. В умовах гібридної війни, складником якої є й спеціальні технології (інформаційні, технічні та глобальні мережеві пристрої тощо), для забезпечення ефективності підготовки майбутніх фахівців необхідно проаналізувати основні традиційні та альтернативні підходи до вивчення феномену політичної метафори.

Мета статті – визначити основні напрями в аналізі сучасної політичної метафори в педагогічному дискурсі.

Метафора була об'єктом дослідження багатьох мовознавців (Дж. Лакофф, А. Баранов, Ю. Караулов, А. Чудинов, Н. Арутюнова, В. Вовк, Х. Дацишин, Й. Бартошек та ін.). На межі ХХ та ХХІ ст. слід відзначити зростання інтересу до метафори у галузі політичної комунікації, про що свідчать дослідження Р. Дірвена, Р. Кагана, В. Кристола, С. Муране, А. Мусолффа, В. О'Регана, Р. Періса, Т. Рорера, А. Ряпосової, Т. Скребцової, А. Ченки, П. Чилтона, Й. Цинкена та ін. Останнім часом саме політична метафора привертає увагу багатьох дослідників (А. Баранов, Х. Дацишин, М. Зиміна, Ю. Караулов, І. Кобозева, А. Чудинов та ін.).

Вивченню різноманітних аспектів політичної метафори у межах інституціонального дискурсу присвячено дисертаційні роботи, виконані І. Брагою, Т. Вершиніною, Т. Весною, О. Зарецьким, А. Касловою, Г. Мінчак, Т. Прокоф'євою, Н. Санцевич, І. Стецулою, Ю. Феденєвою, Н. Чудаковою, Г. Яворською та ін.

Для нашого дослідження актуальною є ідея стосовно того, що функціонування політичної метафори в педагогічному дискурсі визначається «необхідною потребою в створенні такого концепту, який з'єднав би існуючі в неясному і смутному вигляді уявлення в єдиний гештальт і допоміг би представити в єдиному образі породжуване в особливих умовах мовлення, пов'язане з самими комунікативними умовами цього породження» [4, с. 126].

Педагогічний дискурс у контексті аналізу університетської освіти грає певну роль, оскільки є складником подій освітнього процесу. На основі педагогічного дискурсу будується комунікація між суб'єктами процесу навчання в навчальній аудиторії. З урахуванням специфіки педагогічного спілкування можна вважати справедливим припущення, що «метафора є важливим засобом впливу на інтелект, почуття і волю адресата», оскільки при активному використанні розширюються «інформаційні рамки повідомлення за допомогою асоціацій, що викликаються переносним уживанням слова і беруть участь у найважливіших функціях ... переконання та емоційного впливу» [1, с. 21].

Дослідження метафори як складного і досить суперечливого явища «змусило дослідницьку думку рухатися у різних напрямках, розглядати різні грані цього багатогранного явища, спрямовуватися вшир, зіставляючи його з іншими, іноді дуже віддаленими явищами, і углуб, розчленовувавши його структуру» [8, с. 11].

Теоретичним підґрунтям досліджень метафори визнається позиція Дж. Лакоффа та М. Джонсона про те, що «метафора пронизує усе наше повсякденне життя і проявляється не лише в мові, але й в мисленні і дії» [6]. Феномен метафоричного мислення став об'єктом вивчення таких відомих учених, як Д. Віко, Ф. Ніцше, К. Люїс, Ф. Барлетт, Х. Ортега-і-Гассет, Е. МакКормак, П. Рікер, Е. Кассіерер, М. Еріксон та ін.

Першим відзначив пізнавальний потенціал метафори Аристотель. Однак у наступні століття філософи не повною мірою вивчили й оцінили її здатність «проникати в суть речей» [5, с. 213]. При цьому слід нагадати, що ряд дослідників, у тому числі й «представники природничих наук відносилися до метафори зневажливо, як засобу, що знаходиться за межами граматики, характеризує неохайне мислення, а не як до законного теоретичного інструменту» [7, с. 372].

Метафора, як і метафорична модель, об'єднує дві понятійні сфери: сферу-джерело функціонування метафоричних номінацій, яка добре структурована, і сферу-мішень (мета), яка передбачає категоризації, уточнення, пояснення і концептуалізації [6, с. 15]. Тому, виходячи з теорії метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона, цей феномен слід розглядати не лише як мовне, але й як концептуальне явище, яке може проявлятися по-різному (мовними знаками, а також за допомогою інших семіотичних систем, які у своїй сукупності створюють семіосферу культури). Саме тому вивчення метафори може сприяти вивченню взаємозв'язку мови і культури, мови і соціуму.

Як стверджують дослідники за останні два десятиліття сформувалася «самостійна наукова галузь – *метафорологія*, об'єктом дослідження якої є метафорика, що включає як результати метафорогенної діяльності людини, так й усі механізми цієї діяльності (нейрологічний, синестетичний, когнітивний, комунікативний)» [2, с. 31]. У дослідженнях останніх років визначено основні риси метафори, які

характеризують її як «міст від знайомого до незнайомого, від очевидного до менш очевидного», а галузі, пов'язані метафорою, – асиметричними, нерівними, такими, що містять парадокс і функціонують на різних рівнях конкретності: «метафори високого рівня користуються більшою універсальністю, проявляються в різних мовах і культурах, а метафори нижчого рівня, швидше, культурно специфічні» [10, с. 352–354]. Класичним прикладом, що демонструє усі вказані риси, є популярна політична метафора, народжена в період президентства Б. Клінтона, яку наводять у своїх дослідженнях М. Тернер і Ж. Фоконьє: «Якби Клінтон був Титаніком, то потонув би айсберг».

Загальноновизнаними підходами до вивчення та аналізу функціонування метафори прийнято вважати, по-перше, *семантичний напрям*, згідно якого «механізм і результат перенесення добре описуються за допомогою концепції значення», тобто «метафора розуміється як мовне явище, як спосіб оформлення і прикрашання думки» [2, с. 32], і, по-друге, *когнітивний напрям*, в якому «основну роль грає «знання», тобто метафору слід розглядати як «явище не мовне, а ментальне, відповідно метафоричність – це особливий спосіб мислення» [2, с. 32]. Очевидною закономірністю, наприклад, можна вважати твердження, що ставлення студентів до предмету, що вивчається, і освітнього процесу в цілому буде різним залежно від того, чи бачать вони в своєму викладачеві «воєначальника з ворожої армії», «дбайливого садівника» або «спортивного тренера».

Політична метафора розуміється як мовний засіб «впливу з метою формування в реципієнта (найчастіше у суспільства загалом) або позитивної, або негативної думки про те чи інше політичне явище (власне політику, партію, програму, захід та ін.)» [9, с. 5].

Слід звернути увагу на те, що політична метафора використовується в різних типах дискурсу, наприклад, у національному, історичному та інституціональному дискурсах. Педагогічний дискурс як різновид інституціонального дискурсу передбачає насамперед вивчення політичної метафори в особистісному аспекті, тобто вивченню й аналізу повинні піддаватися політичні метафори, які характерні для окремого суб'єкту педагогічного процесу та які відбивають специфіку його ідіостилію. Другий аспект, але не менш значущий, зумовлює розгляд політичної метафори в окремому тексті, наприклад, педагогічному дискурсі навчального заняття. Ці аспекти тісно переплетені і взаємозумовлені, тому що передбачають дослідження закономірностей розгортання політичної метафори в межах окремого тексту, оскільки «текст – це не лише окремий стиль, з добре описаним набором властивостей (об'єктивність, точність, ясність тощо); але в першу чергу особливим чином організований виклад, головну роль в якому грає його автор – суб'єкт знання і пізнання» [3, с. 242–243]. Це положення визначає значущість риторичного напрямку у вивченні політичної метафори в педагогічному дискурсі.

Риторичний напрям, заснований М. Осборном, передбачає, що в процесі мовлення незалежно від часу, культури й географічної локалізації суб'єктів комунікативного процесу незмінно є присутніми архетипічні метафори, в яких метафори, що спираються на універсальні архетипи (наприклад, образи природного циклу, світла й п'тьми, жару і холоду, хвороби і здоров'я, мореплавання і навігації) слугують основою для розуміння людьми один одного і в той же час створюють підґрунтя для політичного впливу та переконання.

У процесі дослідження проблеми функціонування політичної метафори в педагогічному дискурсі необхідно враховувати кореляцію між змінами в політичній ситуації сучасності і певною кількістю політичних метафор, що використовується в педагогічному дискурсі, переважання конкретних політичних метафор і відповідних метафоричних моделей у різні періоди історії і розвитку суспільства і держави. Підтвердженням цієї тези є дослідження Х. де Ландтсхеєр і Д. Вертессен, які, зіставивши метафорику передвиборчого дискурсу Бельгії з метафорику дискурсу цієї ж країни в періоди між виборами, переконливо доводять, що в періоди передвиборчих компаній частотність використання і прагматичний потенціал сфери-джерела політичної метафори потенційно збільшуються. Відповідно, можна припустити, що кількість політичних метафор збільшується в періоди суспільно-політичних криз. Сучасний період розвитку нашої держави, як ні боляче, але з повною упевненістю можна визначити як досить складний і проблемний кризовий період державного становлення. Тому детальний аналіз актуальних і домінуючих сучасних політичних метафор і метафоричних моделей, динаміка їх використання в умовах політичної ситуації, що змінюється, дозволять визначити конкретні понятійні сфери, що породжують метафори тієї або іншої епохи, наприклад, кількість метафор смерті і хвороби в кризові періоди і кількість метафор живої природи при економічному зростанні, на які у своєму дослідженні звертає увагу Х. де Ландтсхеєр [11].

Останнє десятиліття ХХ ст. стало відправною точкою для розвитку альтернативного підходу в аналізі метафори, який дістав назву *теорії концептуальної інтеграції*, або теорії блендингу, яка розглядається як «когнітивний механізм, що охоплює численні (можливо, усі) когнітивні феномени, включаючи категоризацію, побудову гіпотез, інференцію, походження і комбінування граматичних конструкцій, аналогію, метафору і нарратив» [12, с. 3–4]. Згідно цього підходу процес метафоризації включає складні динамічні інтеграційні процеси, що створюють нові змішані ментальні простори, здатні в самому процесі концептуальної інтеграції вибудовувати структуру значення. Цей підхід орієнтовано на вивчення метафори, в тому числі й політичної, не як культурно-статичного, а як індивідуально-динамічного феномену. Безумовно, подолання статичного ракурсу в розгляді сучасних політичних метафор надзвичайно ускладнить опис погоджених з певною

культурою метафоричних моделей. Але, ймовірно, це і є прогресивним аспектом у розгляді проблеми функціонування політичної метафори в педагогічному дискурсі.

Внаслідок того, що «метафоричні значення слів – це не прикраса думок, а віддзеркалення концептуальних метафор, що закладені в понятійній системі людини і структурують її сприйняття, мислення і діяльність» [2, с. 36], необхідно чітко усвідомити роль політичної метафори в педагогічному дискурсі в умовах сучасної ситуації в українському суспільстві, яка зумовлює потребу вербальної категоризації понять, що виникають, і нової категоризації та концептуалізації сучасної реальності.

Таким чином, аналіз наукових джерел з проблеми функціонування політичної метафори в педагогічному дискурсі свідчить про необхідність урахування аспектів когнітивної семантики метафори, яка розглядається як віддзеркалення концептуальної картини світу суб'єктів освітнього процесу, а увага дослідників зосереджена на виявленні базових метафор і їх референцій, прагматики метафори, в якій «метафора досліджується як засіб ефективного впливу на суб'єктів освітньої діяльності, посилення ефективності освітнього процесу» [2, с. 69].

Оскільки політична метафора відображає сучасний стан суспільства, особливості національної культури і менталітету, типові характеристики певного культурного простору, але в той же час має історичний і загальнолюдський характер, перспективи подальших наукових розвідок пов'язані з комплексним та багатоаспектним аналізом функціонування політичної метафори в педагогічному дискурсі соціокультурного простору сучасного університету, визначенням ролі політичної метафори як когнітивного механізму в освітньому процесі.

Список використаної літератури

- 1. Бессарабова Н. Д.** Метафора и образность газетно-публицистической речи / Н. Д. Бессарабова // Поэтика публицистики ; под ред. Г. Я. Солганика. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – С. 21–34.
- 2. Будаев Э. В.** Метафора в политическом интердискурсе : монография / Э. В. Будаев, А. П. Чудинов. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2006. – 215 с.
- 3. Кожина М. Н.** Научный стиль / М. Н. Кожина // Стилистический энциклопедический словарь русского языка. – М. : Флинта, 2006. – 696 с.
- 4. Кубрякова Е. С.** Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянских культур, 2004. – 524 с.
- 5. Лакофф Дж.** Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Языки славянских культур, 2004. – 792 с.
- 6. Лакофф Дж.** Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры: сборн. ; пер. с англ., франц., нем., исп. яз. – М. : Прогресс, 1990. – 256 с.
- 7. МакКормак Э.** Когнитивная теория метафоры / Э. МакКормак // Теория метафоры: сб.

науч. ст. ; под ред. Н. Д. Арутюновой. – М., 1990. – 358 с. **8. Скляревская Г. Н.** Метафора в системе языка / Г. Н. Скляревская. – СПб., 1993. – 152 с. **9. Чадюк О. М.** Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук / О. М. Чадюк. – К., 2005. – 20 с. **10. Ченки А.** Семантика в когнитивній лінгвістическій / А. Ченки // Современная американская лінгвістическая: Фундаментальные направления ; под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой, И. А. Секериной. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 480 с. **11. Landtsheer Ch., de.** Function and the Language of Politics. ALinguistics Uses and Gratification Approach / Ch. de Landtsheer // Communicatuon and Cognition. – 1991. – Vol. 24. – №3/4. **12. Fauconnier G., Turner M.** Conceptual Projection and Middle Spaces // <http://www.cogsci.ucsd.edu/research/files/technical/9401.ps> – 1994.

Игнатович О. Г. Політична метафора в сучасному педагогічному дискурсі: постановка проблеми

У статті представлено основні підходи до вивчення й аналізу феномену метафори, які визначають семантичний та когнітивний напрями в теорії метафори. Політична метафора розглядається як значущий інструмент маніпуляції суспільною свідомістю в сучасній суспільно-історичній ситуації. Схарактеризовано альтернативний підхід у трактуванні політичної метафори в сучасних умовах – теорія концептуальної інтеграції, або теорія блендингу, яка припускає, що метафоризація включає складні динамічні інтеграційні процеси, що створюють нові змішані ментальні простори. Альтернативна теорія блендингу дозволяє вивчити політичну метафору педагогічного дискурсу не як культурно-статичний, а як індивідуально-динамічний феномен, що є актуальним у сучасних умовах гібридної війни.

Ключові слова: політична метафора, педагогічний дискурс, теорія концептуальної інтеграції, блендинг, гібридна війна.

Игнатович О. Г. Политическая метафора в современном педагогическом дискурсе: постановка проблемы

В статье представлены основные подходы к изучению и анализу феномена метафоры, которые определяют семантическое и когнитивное направления в теории метафоры. Политическая метафора рассматривается как значимый инструмент манипуляции общественным сознанием в современной общественно-исторической ситуации. Охарактеризован альтернативный подход в трактовке политической метафоры в современных условиях – теория концептуальной интеграции, или теория блендинга, которая предполагает, что метафоризация включает в себя сложные динамические интеграционные процессы, создающие новые смешанные ментальные пространства. Альтернативная теория блендинга позволяет изучить политическую метафору педагогического дискурса не как культурно-статический, а как

индивидуально-динамический феномен, что является актуальным в современных условиях гибридной войны.

Ключевые слова: политическая метафора, педагогический дискурс, теория концептуальной интеграции, блендинг, гибридная война.

Ignatovich O. The Political Metaphor in the Modern Pedagogical Discourse: Problem

This article deals with the problem of complex and sometimes controversial status as a political metaphor in the pedagogical discourse of modern higher education. The author describes the main approaches to the study and analysis of the metaphors of the phenomenon, which determine the semantic and cognitive metaphor theory in the direction. An analysis of research on the chosen problem, suggests the possibility of the assertion that a political metaphor should be seen as an important instrument to manipulate public consciousness in the contemporary socio-historical situation. Special attention in this work is given to alternative approaches for the treatment of political metaphors in modern conditions, known as the theory of conceptual integration or blending theory, which suggests that metaphORIZATION not limited to a projection from the scope-objectives in the scope-target, explicated in a conceptual metaphor theory, and contains sophisticated dynamic integration processes, creating new mixed mental spaces that are capable of in the process of conceptual integration to build the structure of matter. An alternative theory of blending allows you to explore a political metaphor pedagogical discourse not as a cultural-static, but as individual dynamic phenomenon that is relevant in the present conditions of hybrid war.

Key words: the political metaphor, a pedagogical discourse, the theory of conceptual integration, blending war, hybrid war.

УДК 378:316.485.26

Курило Віталій Семенович,

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України, Народний депутат України,
голова наглядової та вченої рад ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

ДІЯЛЬНІСТЬ УНІВЕРСИТЕТУ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ ОСОБАМИ, МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ ЯКИХ Є ТЕРИТОРІЯ ПРОВЕДЕННЯ АТО

Після захоплення незаконними збройними формуваннями та сепаратистсько-терористичними угрупованнями будівель Луганської обласної державної адміністрації та силових структур ще в квітні 2014 року, проведення незаконного референдуму 11 травня 2014 року щодо створення так званої «ЛНР», Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка опинився в епіцентрі окупації, оскільки географічно знаходився в центрі міста, поруч з будівлями СБУ та Луганської обласної державної адміністрації. Сепаратистські мітинги, захоплення адміністративних та освітніх установ, переслідування всього проукраїнського, викрадення і катування учених, освітян, керівників підприємств, представників малого і середнього бізнесу, рейдерство під гаслами націоналізації; потім повномасштабне вторгнення, війна, бомбардування, масова загибель людей, зокрема, й наших відомих колег, захоплення й руйнування будівель університету; відсутність світла, газу, мобільного зв'язку – усе це те, що пережили адміністрація, викладачі й студенти університету, ні на хвилину не покидаючи університет протягом усього літа 2014 року. Якщо б не стійкість адміністрації та частини викладачів – університету вже не було б. Бо спочатку б там облаштували військову базу, склад боєприпасів і техніки (як це було в інших ВНЗ), а потім усе це було б знищено.

Тверда віра в перемогу, упевненість у тимчасовості цих безглузких подій та відданість альма-матер допомогли науково-педагогічному колективу університету зберегти його будівлі та майже 100-річну репутацію лідера вітчизняної освіти на Сході України.

Уже навіть під час повної окупації, ціною власного життя, всіма можливими й неможливими засобами колектив університету відкрито протистояв ворогу і відстоював свою позицію: організовувалися масові мітинги «За єдину Україну», виступи в ЗМІ, проводилися форуми, зустрічі з народними депутатами попередніх скликань, кандидатом у Президенти, нині Президентом та ін. У результаті, ректора було оголошено ворогом №1 так званої «ЛНР»; проректора й директора українсько-канадського центру було заарештовано й кинуте в підвали; на решту керівництва університету було розпочато полювання; будівлі університету було захоплено самопроголошеною владою «ЛНР».

На питання, що нам робити, ніхто відповіді дати не міг: ні МОН України, ні Уряд, ні ми самі, оскільки це була безглузда, непередбачена, нестандартна ситуація, не прописана в жодному правовому документі.

У такій ситуації керівництвом університету було прийнято миттєве рішення: евакуювати науково-педагогічний колектив до м. Старобільська на базу власного Відокремленого підрозділу «Старобільський факультет ЛНУ імені Тараса Шевченка». Це була друга половина серпня 2014 року. Разом з керівництвом на нове місце переїхало майже 80% викладачів. Без житла, матеріально-технічної бази, контингенту студентів, навчально-методичного й інформаційного забезпечення, електронних баз даних, але разом і, головне, з надією адміністрація та викладачі почали влаштовуватися та налагоджувати повноцінну життєдіяльність університету: офіційно змінили юридичну адресу, відновили роботу приймальної комісії та вступну кампанію; за допомогою соціальних мереж та мобільного зв'язку зібрали понад 70% студентів; відновили діяльність директоратів і деканатів; замовили і видали дипломи

студентам зимового випуску; запустили роботу вченої ради університету, спеціалізованих учених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій; присвоєння наукових ступенів та вчених звань. Окремі Інститути і факультети розмістили в інших містах – Лисичанську, Кремінній, Полтаві. Але найголовніше – організували навчальний процес за змішаною формою: очно-заочно-дистанційною на основі використання електронної навчальної платформи Moodle. Треба відзначити, що аналогічним шляхом пішли й інші провідні вищі навчальні заклади Луганської області: вони також евакуювалися та налагодили освітній процес.

Вступна кампанія 2014 року для переміщених ВНЗ була продовжена, проте стала провальною. Внаслідок агресивної інформаційної пропаганди та відкритих військових дій люди були в розпачі: одні панічно боялися залишати своїх дітей на території області; інші – не могли зрозуміти, де справжні ВНЗ, а де незаконні освітні структури, а тому, не маючи можливостей покинути окуповану територію, піддалися на заклики та так звані «гарантії» отримати безкоштовну освіту та дипломи «російського зразка» тощо. Перебуваючи в «зомбі-реальності», багато хто не зрозумів, що ВНЗ з ліцензіями та сертифікатами на здійснення освітньої діяльності змінили юридичні адреси, а на території м. Луганська організувалися фейкові структури.

У зв'язку з цим перед українською владою та переміщеними університетами як єдиними на той час твердими й послідовними осередками українства у східноукраїнському регіоні постала проблема № 1: *не допустити порушення конституційних прав на освіту дітей і молоді з неконтрольованої та прифронтових територій.*

Метою статті стало висвітлення досвіду діяльності Луганського національного університету імені Тараса Шевченка щодо забезпечення права на здобуття освіти особами, місцем проживання яких є територія проведення АТО; інтеграції в український освітній простір дітей і молоді з непідконтрольних та окупованих територій.

На окупованих територіях Луганської та Донецької областей залишилося багато дітей і молоді, які опинилися поза межами освітнього простору України, стали заручниками злочинної інформаційно-просвітницької пропаганди, не мали можливості виїхати з окупованої території, отримати повноцінну освіту та документи про освіту державного зразка тощо. Проте, всі розуміли, що освіта – це чи не єдиний засіб «боротьби за голови» громадян Сходу України, а позбавлення молоді з неконтрольованих територій вищої освіти – крок до «заморожування» зони конфлікту на декілька поколінь.

Уже восени 2014 року Луганський національний університет імені Тараса Шевченка звернувся до Міністра освіти і науки України С. Квіта з пропозиціями щодо вирішення проблеми рівного доступу до освіти молоді з тимчасово неконтрольованої та прифронтової території,

максимального виведення дітей і молоді з окупованих територій та залучення їх до навчання в українських освітніх закладах, зокрема:

1. Дозволити випускникам навчальних закладів, які не можуть виїхати з окупованої території, зареєструватися та пройти ЗНО *дистанційно* або передбачити можливість скласти *вступні екзамен* на базі *вищих навчальних закладів*.

2. Спростити систему отримання свідоцтва та атестату, дипломів кваліфікованого робітника, молодшого спеціаліста державного зразка за екстернатною формою навчання, використовуючи *дистанційні* форми реєстрації та проходження державної підсумкової атестації в школах та навчальних закладах, що знаходяться на контрольованій Україною території Луганської та Донецької областей.

3. Створити Центр дистанційної реєстрації та проведення державної підсумкової атестації для випускників з окупованих територій на базі Луганського національного університету імені Тараса Шевченка та інших переміщених ВНЗ.

4. Тимчасово скасувати для жителів окупованих територій нову норму Умов прийому до ВНЗ України щодо вступу до ВНЗ виключно за сертифікатами ЗНО поточного року та дозволити їм подавати *сертифікати минулих років*.

У комплексі ці заходи певною мірою повинні були забезпечити право громадян на освіту та набір до університетів, тимчасово переміщених з окупованих територій.

Отже, ЛНУ імені Тараса Шевченка відразу став осередком освітніх ініціатив щодо інтеграції в український освітній простір дітей і молоді з неконтрольованих територій.

24 листопада 2014 р. Міністерство освіти і науки України проводить круглий стіл *«Гарантії прав у сфері освіти на Донбасі»*, учасниками якого стають С. Квіт – Міністр освіти і науки України та його перший заступник; І. Геращенко – Уповноважена Президента України з мирного врегулювання конфлікту в Донецькій та Луганській областях; Л. Гриневич – голова Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти; народні депутати, ректори переміщених ВНЗ, представники міністерств, департаментів освіти і науки Луганської та Донецької облдержадміністрацій, студентства.

На круглому столі МОН України ініціює обговорення механізмів забезпечення конституційного права на освіту громадянам України з дотриманням гарантій доступності і безоплатності дошкільної, обов'язковості повної загальної середньої освіти, а також професійно-технічної, вищої освіти в державних та комунальних навчальних закладах.

20 лютого 2015 року відбулося виїзне засідання МОН України на чолі з Міністром С. Квітом у м. Сєверодонецьку Луганської обл., у якому взяли участь В. Курило – від Верховної Ради України, І. Цимбал – від Департаменту освіти і науки Луганської облдержадміністрації; а також

С. Савченко, ректор ЛНУ імені Тараса Шевченка, викладачі і студенти університету. Університет виступив з низкою пропозицій щодо нормативно-правового врегулювання реалізації права на освіту, зокрема вищої, громадянами з тимчасово неконтрольованих територій.

02 квітня 2015 року Комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти провів виїзне засідання у м. Сєверодонецьку Луганської області з порядком денним *«Про освітні потреби різних категорій громадян у зв'язку з проведенням антитерористичної операції»*.

У засіданні взяли участь народні депутати України – члени Комітету: Л. Гриневич (голова), О. Співаковський, Т. Кремінь; заступник Міністра освіти і науки України П. Полянський, Голова Луганської обласної військово-цивільної адміністрації Г. Москаль, представники МОН України, ЦК Профспілки працівників освіти і науки України, Луганської обласної військово-цивільної адміністрації, Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, начальники управлінь і відділів освіти міських рад та районних державних адміністрацій, керівники дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних та вищих навчальних закладів Луганської області.

ЛНУ імені Тараса Шевченка виступив з доповіддю *«Освітні проблеми різних категорій громадян у зв'язку з проведенням антитерористичної операції»*; запропонував шляхи вирішення освітніх проблем.

За підсумками засідання Комітету було прийняте Рішення (протокол № 9 від 08 квітня 2015 року) щодо пришвидшення розгляду вже зареєстрованих законопроектів, спрямованих на вирішення питань щодо освітніх потреб різних категорій громадян у зв'язку з проведенням АТО та внесення змін до низки законів України з метою оперативного вирішення освітніх потреб громадян в зоні проведення АТО.

Завдяки таким оперативним, послідовним і рішучим діям, напередодні закінчення 2014–2015 навчального року та вступної кампанії 2015 року для всіх випускників з Донецької та Луганської областей (як тих, які проживають на контрольованих українською владою територіях, так і тих, які проживають в зоні АТО чи виїхали до інших регіонів), а також для випускників з Автономної Республіки Крим та м. Севастополя на основі видання низки наказів та листів МОН України було створено умови для завершення навчального року у формі екстернату, проходження ДПА, отримання шкільних атестатів, реєстрації та проходження ЗНО й вступу до вищих навчальних закладів України.

Зарахування осіб на екстернат здійснювалося до кінця навчального року за їх особистою заявою або за заявою батьків чи осіб, які їх замінюють. Окрім заяви на ім'я керівника навчального закладу, екстерни подавали документ про наявний рівень освіти. У разі відсутності документа про наявний рівень освіти навчальний заклад, де організовано екстернат, самостійно визначав освітній рівень екстерна.

Міністерством освіти і науки України було оприлюднено перелік опорних шкіл для проходження державної підсумкової атестації у формі екстернату та отримання атестата учнями із зони АТО та Криму. Учні, які бажали отримати документ про освіту державного зразка, могли подавати заяви на навчання до будь-якої з цих шкіл. Такі школи були визначені в кожній області, будь-якому місті чи районі. Жодній дитині, яка бажала отримати документ про освіту державного зразка, не могло бути відмовлено у зарахуванні її на екстернат.

Одночасно учні повинні були зареєструватися для проходження ЗНО, а потім скласти його протягом місяця відповідно до встановленого МОНУ та УЦОЯО графіку. Склавши ЗНО, вступники повинні були подати документи до ВНЗ, витримати конкурс та бути зарахованими на навчання.

Такі кроки законодавчої та виконавчої влади, освітянської спільноти України, звісно, виявилася позитивними в процесі інтеграції молоді з тимчасово неконтрольованих територій в український освітній простір, проте малоефективними.

Для мешканців неконтрольованих територій такий шлях до освіти став непосильним. Для реалізації, наприклад, права на вищу освіту випускникам разом з батьками треба було виїжджати на вільну територію як мінімум шість-сім разів: щоб подати заяву та документи в опорну школу, скласти ДПА, зареєструватися на ЗНО, скласти 3–4 предмети ЗНО, подати оригінали документів на вступ до ВНЗ. Під час усіх кроків треба було перетинати лінію розмежування й наймати житло. Це вимагало великих фінансових витрат та фізичних і психологічних навантажень, що зробило для багатьох громадян освіту недосяжною. Бо працездатне населення неконтрольованої території перебуває за межею бідності та емоційного виснаження, оскільки її економіка повністю зруйнована, а соціальне середовище психологічно подавлене.

Тому Луганський національний університет імені Тараса Шевченка не зупинився на шляху просування своїх трьох основних ініціатив, висунутих ще восени 2014 року: створення центрів на базі переміщених ВНЗ для проходження ДПА, скасування обов'язкового проходження ЗНО учнями непідконтрольних і прифронтових територій та можливість вступу до ВНЗ за результатами вступних екзаменів.

Так, протягом 2015–2016 рр. за ініціативою університету *автором статті* разом з іншими депутатами було розроблено й внесено на обговорення Верховної Ради України низку законопроектів, які б забезпечували рівний доступ до освіти молоді з окупованих та тимчасово неконтрольованих українською владою територій, а також сталий розвиток тимчасово переміщених вищих та професійно-технічних закладів [1]. Основні з них потім було прийнято як закони:

- Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права на здобуття освіти осіб, місце проживання яких є територія

проведення антитерористичної операції (№ 1114-VIII від 19.04.2016 р.) [2];

- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності вищих навчальних закладів (наукових установ), які були переміщені з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження (№1731-VIII від 03.11.2016 р.) [3];

- Про внесення змін до Митного кодексу України щодо підтримки вищих навчальних закладів та наукових установ державної форми власності, евакуйованих із тимчасово окупованої території Донецької або Луганської областей (проект, наразі очікує розгляду) [4] та ін.

Закон України *«Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права на здобуття освіти осіб, місцем проживання яких є територія проведення антитерористичної операції»* спрямований на створення державою додаткових можливостей щодо прийому на навчання до вищих навчальних закладів, проходження державної підсумкової атестації та отримання документа державного зразка про повну загальну середню освіту для осіб, місцем проживання яких є територія проведення антитерористичної операції (на період її проведення). Зазначені особи отримують можливість вступати до вищих навчальних закладів, які були евакуйовані із зони проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території, а також тих вищих навчальних закладів, які розташовані на території Луганської та Донецької областей, де здійснюють свої повноваження обласні військово-цивільні адміністрації, за умови *складання лише вступних іспитів на конкурсній основі*.

На основі цього Закону Міністерством освіти і науки України було затверджено *Порядок прийому для здобуття вищої та професійно-технічної освіти осіб, місцем проживання яких є територія проведення антитерористичної операції (на період її проведення)* (Наказ МОН України від 21.06.2016 р. № 697) [5].

Документ визначає порядок проходження державної підсумкової атестації та отримання документа державного зразка про повну загальну середню освіту, а також умови прийому на навчання до вищих навчальних закладів, що знаходяться на території Луганської та Донецької областей (де здійснюють свої повноваження обласні військово-цивільні адміністрації), вищих навчальних закладів евакуйованих з території проведення антитерористичної операції (на період її проведення) та тимчасово окупованої території; регламентує діяльність із забезпечення проходження річного оцінювання та державної підсумкової атестації, а також прийому для здобуття вищої та професійно-технічної освіти в *освітніх центрах «Донбас –Україна»* на конкурсних засадах за результатами вступних випробувань; встановлює перелік населених пунктів, що знаходяться на території проведення

антитерористичної операції, де неможливо забезпечити виконання стандартів освіти України та/або стабільний освітній процес тощо.

Другим Законом України *«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності вищих навчальних закладів (наукових установ), які були переміщені з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження»* визначається юридичний статус тимчасово переміщеного вищого навчального закладу, тимчасово переміщеної наукової установи; встановлюється право взяття на соціальний квартирний облік працівників тимчасово переміщених вищих навчальних закладів, тимчасово переміщених наукових установ за місцезнаходженням тимчасово переміщеного вищого навчального закладу, тимчасово переміщеної наукової установи; продовжується дія акредитаційних сертифікатів тимчасово переміщених вищих навчальних закладів, тимчасово переміщених наукових установ на провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти на період проведення антитерористичної операції, але не більш як на п'ять років з дня закінчення терміну дії відповідних акредитаційних сертифікатів; зберігається статус національних тимчасово переміщених вищим навчальним закладам; встановлюються нормативи чисельності осіб, які навчаються, на одну посаду науково-педагогічного працівника у тимчасово переміщених вищих навчальних закладах та тимчасово переміщених наукових установах з коефіцієнтом 0,8 від установлених норм, а також фіксовані обсяги державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою для всіх спеціальностей та всіх освітніх рівнів, зазначених у відповідних ліцензіях на провадження освітньої діяльності; дозволяється передача прав засновника профільних за напрямками підготовки професійно-технічних навчальних закладів переміщеним вищим навчальним закладам, переміщеним науковим установам державної власності за згодою сторін та реорганізація тимчасово переміщених вищих навчальних закладів, тимчасово переміщених наукових установ шляхом злиття чи приєднання.

Законопроект *«Про внесення змін до Митного кодексу України щодо підтримки вищих навчальних закладів та наукових установ державної форми власності, евакуйованих із тимчасово окупованої території Донецької або Луганської областей»* визначає порядок ввезення до 1 січня 2020 року товарів, комплектуючих та матеріалів, що використовуються виключно для провадження освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вищими навчальними закладами та науковими установами державної форми власності, евакуйованими із тимчасово окупованої території Донецької або Луганської областей тощо.

На основі прийнятих законів та підзаконних актів під час вступної кампанії – 2016 на базі переміщених ВНЗ запрацювали 28 освітніх центрів «Донбас – Україна» та 12 освітніх центрів «Крим – Україна».

Через освітні центри «Донбас-Україна» до ВНЗ України вступило 855 осіб, освітні центри «Крим – Україна» – 153 особи. Понад 3000 осіб звернулися до цих освітніх центрів; 6000 – дізналися про механізми отримання документів про освіту державного зразка.

Загалом же кількість вступників з Донбасу та Криму виявилася значно більшою, оскільки цього року велика частка дітей з цих територій вступала в українські виші за результатами ЗНО.

За словами директора департаменту вищої освіти Міністерства освіти і науки Олега Шарова, «найголовнішим у вступній кампанії цього року стало те, що *вдалося переламати тенденцію щодо зменшення набору студентів з окупованого Криму та непідконтрольних територій Донбасу*» [6].

На наше тверде переконання, кількість вступників з непідконтрольних та окупованих територій Донбасу і Криму була б значно більшою, якщо б відповідні Закон та Порядок вступу для цієї категорії абітурієнтів було прийнято раніше, а так ці документи набули чинності прямо напередодні вступної кампанії, і населення просто не знало про них.

Наразі реалізація конституційного права дітей з окупованих та непідконтрольних українській владі територій на здобуття вищої освіти має сильну інформаційну підтримку з боку *Громадської організації «Фонд «Відкрита політика»* (<http://openpolicy.org.ua/>), яка має потужний ресурс для інформування цієї категорії абітурієнтів щодо спрощених умов вступу у вищі навчальні заклади України через Освітні Центри «Донбас – Україна», «Крим – Україна»; розроблені ними дорожні карти, соціальні ролики про умови вступу – 2017; інтенсивні онлайн-курси для підготовки школярів з Донбасу та Криму до ЗНО та ДПА тощо.

Таким чином, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, починаючи ще з 2014 року, відразу після окупації частини Луганської та Донецької областей незаконними збройними формуваннями та терористичними організаціями, став осередком освітніх ініціатив щодо забезпечення права на здобуття освіти особами, місцем проживання яких є територія проведення АТО; інтеграції в український освітній простір дітей і молоді з непідконтрольних та окупованих територій.

Основні освітні ініціативи ЛНУ імені Тараса Шевченка знайшли своє відображення в трьох основоположних нормативно-правових документах, прийнятих Верховною Радою України та Міністерством освіти і науки України. Вони дозволять інтегрувати молоде, здорове і працездатне покоління із захоплених територій в українські реалії, забезпечивши їх повним доступом до української освіти, посиливши тим самим проукраїнські настрої на захопленій сепаратистсько-терористичними угрупованнями території України; допоможуть унормувати діяльність та відновити матеріально-технічну базу переміщених вищих навчальних закладів (наукових установ),

забезпечити можливість якісного надання освітніх послуг переміщеними вищими навчальними закладами (науковими установами); сприятимуть забезпеченню прав та законних інтересів самих переміщених вищих навчальних закладів (наукових установ), а також їх працівників та осіб, які в них навчаються; допоможуть урегулюванню та вирішенню ключових існуючих проблем діяльності переміщених вищих навчальних закладів (наукових установ) [1].

Список використаної літератури

1. Курило Віталій Семенович: законотворча діяльність [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/pt2/reports.dep2?PERSON=8803&SKL=9> **2. Про внесення** змін до деяких законів України щодо забезпечення права на здобуття освіти осіб, місцем проживання яких є територія проведення антитерористичної операції : Закон України № 1114-VIII від 19.04.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1114-19> **3. Про внесення** змін до деяких законів України щодо діяльності вищих навчальних закладів, наукових установ, переміщених з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження : Закон України №1731-VIII від 03.11.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1731-19> **4. Про внесення** змін до Митного кодексу України щодо підтримки вищих навчальних закладів та наукових установ державної форми власності, евакуйованих із тимчасово окупованої території Донецької або Луганської областей : проект Закону України № 2813 від 12.05.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH26500I.html **5. Про затвердження** Порядку прийому для здобуття вищої та професійно-технічної освіти осіб, місцем проживання яких є територія проведення антитерористичної операції (на період її проведення) : наказ МОН України від 21.06.2016 р. № 697 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0907-16> **6. Підсумки** вступу-2016 для абітурієнтів з окупованих територій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studway.com.ua/pidvedeno-pidsumki/>

Курило В. С. Діяльність університету щодо забезпечення права на здобуття освіти особами, місцем проживання яких є територія проведення АТО

У статті узагальнено досвід діяльності Луганського національного університету імені Тараса Шевченка щодо забезпечення права на здобуття освіти дітьми та молоді з тимчасово непідконтрольних та окупованих територій Донбасу і Криму. Розглянуто освітні ініціативи університету, що стали основою прийняття законодавчою і виконавчою

владою України низки нормативно-правових документів, що дозволять інтегрувати молоде й працездатне покоління із захоплених територій в українські реалії, забезпечити йому доступ до української освіти, допоможуть унормувати діяльність та відновити матеріально-технічну базу переміщених вищих навчальних закладів (наукових установ), забезпечити можливість якісного надання освітніх послуг переміщеними вищими навчальними закладами (науковими установами).

Ключові слова: переміщений ВНЗ, непідконтрольна та окупована території, АТО, право на освіту, освітні центри «Донбас – Україна», «Крим – Україна».

Курило В. С. Деятельность университета по обеспечению права на получение образования лицами, местом жительства которых является территория проведения АТО

В статье обобщен опыт деятельности Луганского национального университета имени Тараса Шевченко по обеспечению права на получение образования детьми и молодежью с временно неподконтрольных и оккупированных территорий Донбасса и Крыма. Рассмотрены образовательные инициативы университета, ставшими основанием для принятия законодательной и исполнительной властью Украины ряда нормативно-правовых документов, которые позволят интегрировать молодое и трудоспособное поколение из захваченных территорий в украинские реалии, обеспечить ему доступ к украинскому образованию, помогут упорядочить деятельность и восстановить материально-техническую базу перемещенных высших учебных заведений (научных учреждений), обеспечить возможность качественного предоставления образовательных услуг перемещенными высшими учебными заведениями (научными учреждениями).

Ключевые слова: перемещенный вуз, неподконтрольная и оккупированная территории, АТО, право на образование, образовательные центры «Донбасс – Украина», «Крым – Украина».

Kurylo V. The Activity of University to Ensure the Right to Education by Persons Whose Residence is the Territory of ATO

The article reveals the experience of the activity of the Luhansk Taras Shevchenko National University on the right to education of children and young people with uncontrollable and temporarily occupied territories of Donbas and Crimea. We consider the educational initiatives of the university, which became the basis for the adoption of legislative and executive authorities Ukraine a number of legal documents that allow the integration of young and working-age generation of the occupied territories in the Ukrainian realities, to give access to the Ukrainian education, help regulate the activities and restore physical infrastructure displaced higher education (scientific institutions) ensure quality of educational services displaced universities (scientific institutions).

Key words: displaced university, uncontrolled and occupied territory, АТО, the right to education, educational centers are «Donbas – Ukraine», «Crimea – Ukraine».

УДК 371.134

Літовка Олена Петрівна,

кандидат педагогічних наук, заступник директора з виховної роботи, викладач психолого-педагогічних дисциплін
ВП «Лисичанський педагогічний коледж
ЛНУ імені Тараса Шевченка»

Міненко Галина Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України, директор ВП «Лисичанський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка»

РЕАЛІЇ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В КОНТЕКСТІ СТВЕРДЖЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Інтеграція України у Європейський простір зумовлює необхідність підготовки педагогічних кадрів на демократичних засадах особистісно-орієнтованої освітньої парадигми і принципах неперервності освіти, регламентованих Болонським процесом, з урахуванням ринкових тенденцій економіки та сучасних науково-технічних досягнень.

Ці аспекти окреслені у державних нормативних документах: у Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») серед основних шляхів реформування освіти позначена необхідність підготовки нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їх професійного та загальнокультурного рівня; у Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті підкреслюється важливість забезпечення високої якості професійної підготовки майбутніх педагогів, оскільки саме на вчителя покладена відповідальність за формування особистості нової генерації, здатної результативно працювати й навчатися протягом життя; у «Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа)» зазначається, що, з огляду на нову ситуацію в освітньому просторі України, педагог, реалізуючи гуманітарну природу своєї професії, повинен уміти працювати за умов вибору педагогічної позиції, не обмежуючись оцінкою навченості учнів, а стимулюючи їхні особисті досягнення [1; 3; 9].

З огляду на це, важливим завданням системи фахової підготовки у педагогічному коледжі є формування у майбутніх учителів системи позитивної мотивації до праці, готовності до виявлення національної свідомості, до самореалізації в умовах сучасних суспільних викликів.

Тому процес фахової підготовки у педагогічному коледжі має передбачати не тільки оволодіння майбутніми учителями системою глибоких знань, трудових умінь і навичок, а й формування у них громадянської позиції задля успішної реалізації в педагогічній діяльності особистих інтересів та інтересів суспільства.

Метою статті є висвітлення реальної практики формування громадянської позиції майбутніх учителів у процесі фахової підготовки в педагогічному коледжі.

Психолого-педагогічні аспекти становлення громадянської самосвідомості сучасної молоді розкривають у своїх працях сучасні українські вчені: М. Боришевський, О. Вишневський, Н. Косарева, Л. Крицька, І. Мельникова, Л. Омельченко, К. Чорна та ін. Концептуальні засади громадянського виховання обґрунтовано в працях М. Євтуха, П. Ігнатенка, О. Любара, Ю. Руденка, М. Стельмаховича та ін. Гуманістичні засади громадянського виховання широко розкрито у працях І. Беха, О. Дем'янчук, В. Сухомлинського та ін. Загальнотеоретичні основи побудови цілісного навчально-виховного процесу, спрямованого на формування особистості громадянина, представлено в роботах А. Бойко, В. Лозової, К. Чорної та ін. Питання громадянського виховання студентської молоді розкриваються в роботах О. Кафарської, З. Красноока, Т. Кухневич, В. Плахтеєвої, А. Сігової, М. Чельцова.

Аналіз науково-педагогічної літератури, сучасних реалій засвідчує, що з одного боку, у значній частині молоді спостерігаються прояви апатичного ставлення до суспільно-політичних процесів у суспільстві та соціальної і моральної деградації, пов'язаної із зростанням злочинності, втратою інтересу до чесної праці, знеціненням духовних ідеалів, притупленням потреби в пізнанні, нехтуванням загальнолюдськими моральними цінностями, що свідчить про необхідність посилення уваги всіх інституцій держави до виховання громадянської позиції молоді; з іншого, – пробудження в певній частині молодих людей громадянської активності і свідомості.

У сучасній науці існують різні підходи до визначення термінів «позиція» й «громадянська позиція». Позиція розглядається в педагогіці як стійка система ставлень людини до певних сторін дійсності, що проявляється у відповідній поведінці й вчинках; як складна інтегративна характеристика, що відбиває активно-виборче, ініціативно-відповідальне, перетворювальне ставлення особистості до себе, до діяльності, до світу й життя в цілому; бачення свого місця, своїх функцій, що проявляється в переконаннях особистості; знання, життєвий досвід, система поглядів і цінностей особистості (змістовний або внутрішній аспект) і рішення певних завдань (процесуальний або поведінковий аспект); соціально значуща поведінка людини, що є результатом сформованості її світогляду, переконань, мотивів діяльності [2; 4; 5; 6; 7; 8; 10]. Громадянська позиція розглядається як характеристика особистості; як

особистісне утворення; інтегративна якість особистості; сукупність громадянських, правових або моральних якостей; сукупність громадянських цінностей; рефлексивне відношення суб'єкта; різні аспекти відносин – духовних, трудових, моральних та ін.; соціальні або ідейно-моральні критерії сформованості особистості; внутрішня установка, орієнтація на певну лінію громадянської поведінки, що відбиває суб'єктивне ставлення особистості до суспільства й держави [11; 12; 13].

Виходячи з проведеного теоретичного аналізу, ми розглядаємо громадянську позицію майбутнього фахівця як системне явище, що відображає ступінь інтеграції ставлень людини до суспільства, держави, у якій вона проживає, на емоційному, раціональному й поведінковому рівні. Громадянська позиція як складне системне утворення виникає в результаті інтеграції множинних зв'язків людини із суспільством і виступає як діалектична єдність її знань, мотивів і дій відносно як суспільства в цілому, так і конкретної держави як виразника основних суспільних тенденцій.

Вирішення проблем нашого дослідження передбачало аналіз навчальних планів і програм за курсами і спеціальностями з метою виявлення предметів профілюючого циклу та впливу їх основного змісту на розвиток громадянської позиції майбутніх фахівців; вивчення потенціалу навчально-методичного, інформаційно-комунікаційного забезпечення баз педагогічної практики; добір методів дослідження реального стану сформованості компонентів громадянської позиції майбутніх фахівців на основі розроблених критеріїв (на прикладі діяльності педагогічного коледжу).

Аналізуючи навчальні плани підготовки майбутніх учителів за різними спеціальностями, ми з'ясували, що у досліджуваній документації значний об'єм на всіх спеціальностях відводиться фаховим дисциплінам (57%), які викладаються поетапно, починаючи з першого курсу, з піковою тенденцією зростання навантаження на третій курс. При цьому, як показав аналіз навчальних планів, загальнообов'язковими для всіх фахових блоків є предмети психолого-педагогічного циклу («Педагогіка», «Історія педагогіки», «Основи Педагогічної майстерності», «Загальна психологія»).

Аналіз змісту цих дисциплін показав, що не кожен курс має тематичні блоки, які сприяють формуванню окремих сторін громадянської позиції у майбутніх учителів.

Курс предмету «Педагогіка» спрямований на вивчення аспектів про педагогіку як науку; методологію і методи педагогічних досліджень; про педагогічний процес; теорію навчання, його закономірності і принципи, форми і методи, і зміст освіти; про теорію виховання; про основи школоведення; про професійну діяльність педагога, її види структуру і вчителя як суб'єкта цієї діяльності з рядом професійно обумовлених вимог до його особистості; про професійно-педагогічну культуру

вчителя, його аксіологічний, світоглядний та творчий особистісні потенціали. Але вивчення цих тем сприяє формуванню громадянської позиції майбутнього вчителя лише частково, оскільки реаліям сучасної української системи освіти в нових підручниках місце не відводиться, студенти вивчають поетапно діяльність українських педагогів й державної системи освіти на різних історичних етапах, не достатньо орієнтуються в новітніх освітніх реформах.

Курс «Історія педагогіки» в структурі фахових дисциплін здійснює вагомий вплив на професійну свідомість майбутніх учителів, оскільки дає студентам уявлення про генезис педагогічної професії від давніх часів до сучасності і трансформацію образу вчителя у часі; зміну його професійних принципів та поглядів на мету, зміст і форми викладання, на стиль професійної поведінки. Проте на аспектах громадянської поведінки педагога як носія державної позиції, суспільних цінностей, увага не концентрується. Це зумовлює необхідність контекстного включення в зміст навчальних програм із зазначеного предмета відповідних тематичних блоків.

Аналізуючи курс «Основи педагогічної майстерності», ми з'ясували, що тематика занять спрямована на формування професійних рис, умінь і навичок майбутнього вчителя, таких, як: комунікабельність як засіб спілкування і подачі матеріалу; технічність педагогічних дій; образність професійної поведінки; гнучкість у вирішенні професійних задач і здатність до взаємодії у професійному соціумі. Проте сьогодні актуально зосередити увагу майбутнього фахівця на виробленні умінь виявляти й відстоювати громадянську позицію й прививати її дітям, які в умовах бойових дій більше керуються впливом родини, ніж школи в своїй світоглядній позиції щодо подій у державі та особистісній ролі в них.

Наряду з предметами педагогічного циклу надзвичайно важливу роль у формуванні особистості майбутнього вчителя в цілому, та його професійної позиції, зокрема, відіграє курс «Загальна психологія». Цей курс є базовою основою для входження людини в будь-яку професію і в соціум. У курсі «Загальна психологія» передбачені теми про психологію, як науку та методи психологічних досліджень; про психіку і свідомість; особистість і діяльність; психічні процеси (увагу, відчуття, сприймання, пам'ять, мислення та мову, уяву, емоції та почуття, волю); про психологічні особливості особистості (темперамент, характер, здібності). Та сьогодні вимагає надання майбутньому фахівцеві знань про особливості надання першої психологічної допомоги людям, які пережили реалії бойових дій. Цими людьми є однолітки, учні, їх батьки, колеги, переміщені особи. Майбутній вчитель є представником сфери людей допомагаючих професій, що вимагає від нього цих важливих знань і вмінь. Це зумовлює необхідність доповнення практичного блоку курсу «Загальна психологія» квазіпрофесійними ситуаціями, тренінгами відповідного змісту.

Одним з найважливіших ресурсів формування громадянської позиції майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки в педагогічному коледжі є навчально-виробнича (педагогічна) практика. Ґрунтовний аналіз її напрямів і програм показав, що позитивною стороною для формування громадянської позиції студентів є систематичність і поступова тенденція ускладнення навантажень на практиці.

Аналізуючи програми системи виробничої практики педагогічного коледжу, ми провели цілеспрямоване спостереження за діяльністю студентів на різних видах практики в різних умовах її організації (зі школярами всіх вікових категорій; у навчальних закладах загальноосвітніх та профільюючих напрямів і ін.) і опитування трьох категорій учасників цього процесу: студентів, викладачів і вчителів шкіл (баз практики).

Результати опитування показали, що найскладнішими уроками на практиці респонденти вважають ті, які містять національно-патріотичну тематику (87%), оскільки через погляди в родині деякі діти сприймають цю тенденцію не як процес набуття історично-національних знань, а як процес «насаджування» цих знань. Але результати практики декількох років поспіль (2014-2016 рр.) показали, що систематичний педагогічний вплив на сприйняття дітей змінює їх думки і ставлення до даного явища: діти погоджуються з тим, що дійсно не знали багатьох цікавих для них і важливих для суспільства національних традицій, символів, історично важливих подій (91%).

Здійснивши аналіз навчальних планів і програм окремих фахових дисциплін та різних видів педагогічної практики, ми дійшли висновків про те, що процес фахової підготовки у педагогічному коледжі має певний потенціал для формування громадянської позиції майбутнього вчителя; цей потенціал незначною мірою прослідковується у змісті навчальних дисциплін і програмах педагогічної практики, презентуючи окремі аспекти проблеми громадянської позиції майбутнього вчителя. Відповідно, ефективність процесу її формування залежить від упорядкування змісту навчальних програм із фахових дисциплін та різних видів педагогічної практики з урахуванням відомостей про феномен громадянської позиції та шляхи її розвитку.

Досліджуючи рівень сформованості громадянської позиції майбутнього вчителя в ретроспективі спеціально розробленої критеріально-рівневої бази, ми визначили реальний рівень сформованості її когнітивного, мотиваційно-сміслового та поведінкового критеріїв.

Діагностика когнітивного критерію громадянської позиції майбутнього вчителя показала, що у студентів переважає середній рівень сформованості уявлень про неї (КГ – 64,4%; ЕГ – 64,2%).

Результати дослідження свідчать про те, що студенти здебільшого вважають, що вчитель є носієм знань і загальної професійної культури,

не розглядаючи його як індивідуальність і активного соціального суб'єкта.

Дослідження рівня сформованості мотиваційно-сміслового критерію громадянської позиції майбутнього вчителя показало, що у студентів внутрішні мотиви з незначною кількістю переважають над зовнішніми (52,1% і 47,9%, відповідно). Своєю чергою, характер громадянських цінностей студентів, переважно, моральний і гуманістичний.

Наступний етап аналізу був спрямований на визначення рівня сформованості поведінкового критерію громадянської позиції майбутнього вчителя. Цей критерій є ключовим, оскільки він розкриває рівень особистісного осмислення майбутнім учителем необхідності формування у нього громадянської позиції, дозволяє виявити ступінь активності студента у вирішенні соціальних проблем.

В результаті комплексного дослідження сформованості поведінкового критерію громадянської позиції майбутнього вчителя було виявлено, що ряд професійно значущих якостей, умінь, навиків і здібностей (активність, мобільність, відповідальність, наполегливість, переконливість, готовність до діяльності та ін.) у респондентів експериментальної та контрольної груп недостатньо сформований: 40,1%, 40,3%, відповідно.

Отже, підсумовуючи результати проведеного дослідження, зауважимо, що у кожному з досліджених нами критеріїв громадянської позиції майбутніх учителів переважають низький та середній рівні їх сформованості.

Таким чином, результати аналізу реальної практики формування громадянської позиції майбутнього вчителя на сучасному етапі дозволяють зробити висновки про те, що система фахової підготовки у педагогічному коледжі здебільшого побудована на традиційних освітніх засадах; зміст навчальних програм з фахових психолого-педагогічних дисциплін і педагогічної практики передбачає недостатній цілеспрямований вплив на студента з метою формування у нього громадянської позиції і потребує якісного переосмислення; студенти мають поверхневі уявлення про сутність громадянської позиції, трактуючи її як, певний образ поведінки, або індивідуальний стиль соціального мислення.

Резюмуючи сказане, зауважимо, що аналіз реальної практики формування громадянської позиції майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки у педагогічному коледжі зумовлює необхідність розробки відповідної моделі процесу її формування. Ці тенденції складають перспективи подальших розвідок з проблеми дослідження.

Список використаної літератури

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : Райдуга, 1994. – 61 с. **2. Абульханова-Славская К. А.**

Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 335 с. **3. Національна** доктрина розвитку освіти України у XXI столітті – К. : Шкільний світ, 2001. – 16 с. **4. Зязюн І. А.** Концептуальні засади теорії освіти в Україні // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – № 1. – С. 12–13. **5. Краевский В. В.** Содержание образования – бег на месте / В. В. Краевский // Педагогіка. – 2000. – № 7. – С. 3–12. **6. Маркова А. К.** Психология труда учителя: книга для учителя / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1993. – 190 с. **7. Красовская Л. И.** Формирование профессиональной позиции учителя в процессе изучения педагогических дисциплин : дис. ... канд пед. наук. 13.00.01, 13.00.04. / Л. И. Красовская. – Кривой Рог, 1996. – 155 с. **8. Боритко Н. М.** Педагог в пространствах современного воспитания // Н. М. Боритко; редкол: Н. К. Сергеев (науч. ред.) и др. – Волгоград : Перемена, 2001. – 214 с. **9. Концепція** загальної середньої освіти (12-річна школа): Затверджено постановою спільного засідання колегії Міністерства освіти і науки й Президії АПН України від 22 листопада 2001 р. № 12/5-2 // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – №2. – С. 2–22. **10. Митина Л. М.** Учитель как личность и профессионал / Л. М. Митина. – М. : Дело, 1994. – 215 с. **11. Гревцева Г. Я.** Гражданское воспитание как фактор социализации школьников: автор. дис. на соискание учен. степени доктора пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Г. Я. Гревцева. – Челябинск, 2006. – 46 с. **12. Снігур Л. А.** Психологія становлення громадянської особистості / Л. А. Снігур. – Одеса : Вид-ць М. П. Черкасов, 2004. – 331 с. **13. Чельцов М. В.** Формирование гражданской позиции студенческой молодежи высшего учебного заведения: дис. кандидата пед. наук: 13.00.02 / М. В. Чельцов. – Новосибирск, 1996. – 224 с.

Літовка О. П., Мінєнко Г. М. Реалії формування громадянської позиції майбутнього фахівця в контексті ствердження суб'єктності української держави

У статті обґрунтовується актуальність формування громадянської позиції майбутнього фахівця в процесі фахової підготовки у педагогічному коледжі в умовах інтеграції України у Європейський простір. Акцентується увага на особливостях особистісно-орієнтованої освітньої парадигми та на Болонському процесі, як на основних освітніх орієнтирах сьогодення. Характеризується вплив фахової підготовки педагогічного коледжу на громадянську позицію майбутнього фахівця. Аналізується зміст програм з головних профілюючих навчальних дисциплін і програм з різних видів педагогічної практики. Виокремлюється потенціал локальних тематичних блоків предметів психолого-педагогічного циклу, спрямований на розкриття різних підходів до змісту і значення громадянської позиції в структурі професіоналізму майбутнього вчителя. Розглядаються результати

діагностики рівнів сформованості когнітивного, мотиваційно-сміслового і поведінкового критеріїв громадянської позиції студентів.

Ключові слова: громадянська позиція майбутнього фахівця, фахова підготовка, сучасні освітні тенденції.

Литовка Е. П., Миненко Г. Н. Реалии формирования гражданской позиции будущего специалиста в контексте утверждения субъектности украинского государства

В статье обосновывается актуальность формирования гражданской позиции будущего специалиста в процессе специальной подготовки в педагогическом колледже в условиях интеграции Украины в Европейское пространство. Акцентируется внимание на особенностях личностно-ориентированной образовательной парадигмы и на Болонском процессе, как на основных образовательных ориентирах современности. Характеризируется влияние профессиональной подготовки педагогического колледжа на гражданскую позицию будущего специалиста. Анализируется содержание программ по главным профилирующим учебным дисциплинам и программ по различным видам педагогической практики. Выделяется потенциал локальных тематических блоков предметов психолого-педагогического цикла, направленный на раскрытие различных подходов к содержанию и значению гражданской позиции в структуре профессионализма учителя. Рассматриваются результаты диагностики уровней сформированности когнитивного, мотивационно-смыслового и поведенческого критериев гражданской позиции студентов.

Ключевые слова: гражданская позиция будущего специалиста, специальная подготовка, современные образовательные тенденции.

Litovka O., Minenko G. Realities of Formation Future Specialists Civil Positions Subjectivity in the Context of the Approval of the Ukrainian State

Article urgency of forming the future specialists civil positions in the professional courses in Pedagogical College in the integration of Ukraine into the European space. Attention is focused on the features of student-centered educational paradigm and the Bologna process, as the main educational orientations present. Characterized the impact of professional training Pedagogical College at civil position future specialist. Studying the content of programs profiling the major academic disciplines and programs of various kinds of pedagogical practices in order to identify aspects that can positively influence the formation of civil positions future teachers. Singled out the potential of local clusters of items psycho-pedagogical cycle aimed at disclosure of various approaches to the content and meaning of civil positions in the structure of the future teacher professionalism. We consider the diagnostic results of levels of cognitive, motivational and behavioral criteria semantic teaching positions students. We study the overall level formation of

civil positions pedagogical college students based on a detailed analysis of lesson plans and programs of major subjects, programs with different types of teaching practice, the state of educational and methodical providing and information and technical provision bases practices purposeful observation of students in educational and professional environment.

Themed blocks subjects psycho-pedagogical cycle devoted to educational activities, the teaching profession and individual personalities-founders copyright education system, which to some extent contributes to perceptions of students 'self-concept' modern teachers and how to implement it in their own civil positions is details characterized in the article.

Key words: future specialists civil position, professional training, modern educational trends.

УДК 378

Савченко Сергій Вікторович,

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент
НАПН України, ректор ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

Караман Олена Леонідівна,

доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-
наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЗОВНІШНІХ ВИКЛИКІВ

Переломні події в житті країни завжди викликали трансформацію в галузі освітньої діяльності. 25 років тому набуття Україною державної незалежності об'єктивно викликало структурні і змістовні зміни у системі вищої освіти, а сьогодні в боротьбі за свободу, суверенітет, ствердження суб'єктності української держави взагалі освіті відведено провідну роль у формуванні нової української нації, утвердження єдиної й прогресивної української ідеї. Наразі науковцями і практиками здійснюється активний пошук нових моделей освітньої системи, орієнтованих на потреби інформаційного суспільства та формування нового покоління українців в умовах зовнішніх викликів. Не останню роль у цьому процесі відіграє світовий досвід відкритої освіти.

Дослідженням проблеми трансформації системи вищої освіти в інформаційному суспільстві, створення єдиного відкритого освітнього простору як провідної тенденції розвитку сучасної системи освіти наразі займаються сучасні науковці в галузях освіти та інформаційних технологій. Серед них В. Биков [1; 2], М. Дмитриченко [5], І. Кулага [7],

М. Лещенко [10], В. Олійник [12], Б. Хорошун [5], О. Язвінська [5], А. Яцишин [10] та ін.

Трансформації і розвиток університетської освіти в умовах гібридної війни на Сході України досліджуються в працях учених Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: О. Караман [6], В. Курила [8; 9], О. Мальцевої [11], О. Птахіної [14], С. Савченка [8; 9], М. Семенова [15; 16], О. Хомич [13] та ін.

Питанням інформатизації освіти також приділяється значна увага на державному рівні. Так, останнім часом ухвалено Закони України «Про національну програму інформатизації», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні»; Державну програму «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці», «Комплексну програму забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін» та ін.

Метою статті є розкриття трансформаційних процесів у розвитку системи вищої освіти в умовах інформаційного суспільства та гібридної війни на Сході України.

Ми довгий час були орієнтовані на традиційну оцінку якості – знання базових предметів, рівень розвитку умінь, навичок – і це було виправдано. Дійсно, необхідно знати біологію, фізику, математику. Безумовно, потрібно вивчати літературу, історію, але в сучасному світі це не дає гарантії того, що знаючи окремі предмети, ти можеш вважати себе освіченою людиною. Формування патріота і громадянина – ось завдання сучасного українського середньої освіти. Виховання людини, яка розуміє, як влаштовано світ, суспільство, він сам, і яка може протистояти негативним викликам сучасного соціуму.

Середня освіта має формувати людину, яка усвідомлює свій вибір, а система вищої освіти покликана через систему сформованих компетенцій навчити цей вибір реалізовувати в предметно-практичній сфері. При цьому необхідно позбутися традиційного сприйняття освіти як підготовки до життя.

Найважливішим критерієм ефективності освіти є її здатність впливати на прийняття правильних рішень в різних життєвих ситуаціях.

При цьому треба усвідомлювати, що на прийняття правильного рішення вплинула саме освіченість людини, його компетентнісний набір, а не інтуїція, випадковість вибору, чийсь вплив, інші обставини.

Якщо ми зрозуміємо, що це допомогло, то освіта була ефективною і правильною, оскільки забезпечила логічний, усвідомлений вибір, заснований на громадянській правосвідомості особистості та розумінні навколишнього світу.

Що реально протистоїть і гальмує процес реалізації нових підходів до оцінки якості освіти? Причин можна виділити декілька, але в якості основної ми виділяємо *індоктринацію* як основу для визначення мети в педагогіці. Що мається на увазі? Під індоктринацією ми розуміємо

процес упровадження певних системостворювальних соціальних доктрин у свідомість людини, з одного боку, та некритичне їх сприйняття людиною, з іншого. Наприклад, десятиліття на освітній процес впливали такі доктрини як: «соціалізм кращий соціальний лад», «наша мета всебічна і гармонійно розвинена особистість», «радянська система освіти найкраща у світі», «партія наш рульовий, розум честь і совість епохи». Від цих базових доктрин вибудовувалася низка допоміжних, але змістовно й ідеологічно пов'язаних з ними. Подібні доктрини виступали в якості методологічної основи радянської педагогіки і, відповідно, умов успішності навчально-виховного процесу.

Таким чином, масова радянська освіта була не освітою в повному розумінні цього слова – у сенсі enlightenment. Це була форма начотництва, тобто надання догматичних знань, заснованих на механічному, некритичному засвоєнні змісту освіти з відчутним ідейно-політичним присмаком. Його реальною метою було не створення всебічної, гармонійної особистості, а створення запрограмованої на певний тип поведінки і мислення людини, нездатної до подальшого саморозвитку та самоосвіти.

При цьому багато випускників радянських шкіл та університетів, звичайно, були дуже розумними людьми, багато хто розумів дефекти своєї однобокої освіти, намагався її заповнити, але реально зробити це можна було тільки у великих містах, університетських наукових і культурних центрах.

Природа однобокості та вузької спеціалізації випускника радянської освітньої системи була пояснена геніальним Аристотелем ще за 2000 тисячі років до нашого часу. Він стверджував, що тільки раб може відмінно грати на флейті – вільній людині це не потрібно.

Якщо спробувати абстрагуватися від десятків поглядів та оцінок щодо розвитку і стану сучасної освіти, а поглянути на проблему з позиції глобального загальносвітового аналізу, то стає зрозуміло, що система освіти в другій декаді XXI століття зазнає глибокої революції за всю історію свого існування – тобто за останні 800 років. Освіта, яка виникла у XII столітті в Парижі, Тулузі, Болоньї, Оксфорді, Кембриджі і до недавнього часу майже не змінювалася. Сьогодні ми бачимо, як фундаментальні корінні пласти, своєрідні тектонічні освітні плити, що здавалися нам непорушними, прийшли в рух. Ті держави, соціальні структури та суспільні групи, які зможуть правильно вловити і спрогнозувати напрямок їх руху, зможуть забезпечити своїм народам ефективний розвиток і процвітання.

У якості одного з прикладів зміни традиційної парадигмальної установки університетської освіти наведемо зміщення акцентів з чітких територіальних центрів на глобальну загальносвітову комп'ютерну мережу.

Ще вчора, та й у значній мірі сьогодні, вища освіта – це інтегрована модель: студенти живуть, вчаться, здають іспити, пишуть наукові роботи в одному місці – у відносно компактно розташованому університеті.

І все ж зміни вже очевидні й набирають обертів. Щоб скласти іспит на вступ до ВНЗ – уже не потрібно їхати в університет, можна зробити це у своєму місті. А розвиток інформаційних технологій взагалі перевернув усе з ніг на голову. Сьогодні у світі щотижня виникає як мінімум одна венчурна компанія в галузі освіти. Студенти вишу, яким цікава галузь знань, що не є частиною їх освітньої програми, завантажують лекції з Інтернету, слухають лекції професорів провідних університетів світу, здобувають вищу освіту за дистанційною формою навчання.

Усе це рано чи пізно призведе до суттєвої трансформації існуючої моделі освіти. Студенти розуміють, що не обов'язково слухати рядового професора у Львові або Києві, якщо можна те ж саме прослухати у видатного фахівця світового рівня. Потрібно бути готовим до того, що значна частина університетів у звичній для нас організаційній формі – окрема будівля, бібліотека на паперових носіях, аудиторії, лекційні зали поступово будуть відмирати або трансформуватися в інші організаційні структури.

Як зазначає І. Кулага, класичні форми вищої освіти так чи інакше сьогодні переживають кризу в усіх країнах світу. До основних чинників цього процесу у сфері вищої освіти дослідниця відносить: територіальність – неспроможність забезпечення для всіх бажаючих отримання необхідної освіти; консерватизм – відставання отримуваних знань від рівня розвитку інформатизації й технологій; інерційність – низька адаптивність систем освіти до різних соціально-економічних умов; локальність – специфічність освіти, що отримується в окремому навчальному закладі; обмеженість – не весь перелік спеціальностей може бути наданий регіональними ВНЗ тим, хто бажає навчатися на конкретній території [7].

У зв'язку з цим у світі вже йдуть глибинні й об'єктивні процеси формування єдиного відкритого освітнього простору; створюються спеціалізовані освітні структури відкритого типу на основі використання різноманітних інформаційних технологій та їх гнучкого поєднання.

Об'єктивність розвитку відкритої системи освіти полягає ще й в тому, що освітня система має бути здатна не лише озброювати знаннями, але й, внаслідок постійного і швидкого оновлення знань в нашу епоху, формувати потребу у безперервному самостійному оволодінні ними, стимулювати творчий підхід до отримання знань упродовж усього активного життя людини.

Глобальною метою відкритої освіти є підготовка осіб, що навчаються, до повноцінної та ефективної участі в громадській і професійній галузях в умовах інформаційного суспільства. Відкрите навчання включає студента в розгорнуті системи інформаційних баз

даних, знімає просторово-часове обмеження в роботі з різними джерелами інформації.

Цілком зрозуміло, що інформація та її вільне поширення відіграють вирішальну роль у розвитку відкритої освіти. Інформаційні мережі самі по собі не нові. Але об'єднання цифрової обробки даних комп'ютерами, телекомунікацій, сучасних способів аудіо-відео представлення інформації, оптоволоконних каналів передачі інформації значно збільшують можливості таких мереж, призводячи до створення нових інформаційних технологій. У них відео-аудіозасоби, комп'ютерні і телекомунікативні засоби комбінуються новими несподіваними способами. При цьому вимоги для користувачів стають усе більш простими, а інформаційні послуги – більш індивідуалізованими [7].

Прикладами вищих навчальних закладів відкритої освіти (як у чистому вигляді, так і в сукупності окремих курсів) можуть служити Відкритий університет Великобританії, Массачусетський технологічний інститут, Каліфорнійський університет у Берклі, Токійський університет, Університет Мічигану, Каліфорнійський університет в Ірвайні, Осацький університет, Університет штату Аризона, Університет Юти, Університет Ноттінгема, Стенфордський, Єльський та Оксфордський університети.

Мета створення таких структур – надати можливість отримати освіту людям, що бажають вчитися, у зручному для них місці та у зручний для них час; надати високоякісну освіту кожному, усюди [7]. Контингент студентів таких університетів сягає сотні тисяч осіб.

Отже, як наголошують у своїх наукових розвідках М. Лещенко, А. Яцишин, відкрита освіта є невід'ємною складовою інформатизації суспільства, відображає загальну тенденцію послідовного переходу освітніх процесів з одного стану в інший, формування визначального інформаційного і комунікаційного базису розвитку освіти. Головною метою відкритої освіти є підготовка особистості до повноцінної і ефективної участі в суспільному і професійному житті в умовах інформаційного суспільства. До ознак відкритої освіти належать: якість, випереджувальний характер, доступність, гнучкість, креативність. У цій системі процес навчання стає відкритим і творчим; забезпечується вільний доступ до інформаційних ресурсів, свобода вибору, індивідуалізований підхід; утворюються умови спільного творчого освоєння світу. Відкрита освіта забезпечує безперервність навчання протягом усього життя, зміни в характері відносин учасників освітньої діяльності, ефективність і доступність в отриманні знань. Відкрита освіта, інтегруючи в собі все цінне, що виробила наука, відображаючи дійсно демократичну й гуманістичну спрямованість освітнього процесу, є домінантою цивілізаційного розвитку соціуму [10].

Крім того, відкрита освіта – це складна соціальна система, здатна до швидкого реагування у зв'язку з мінливими соціально-економічними

ситуаціями, індивідуальними та груповими освітніми потребами і запитами [3; 4].

Яскравий приклад такої ситуації спостерігаємо на Сході України, коли у 2014 році внаслідок військової та інформаційної агресії з боку РФ 18 вищих навчальних закладів та наукових установ були вимушені евакуюватися на підконтрольну українській владі територію.

Війна розкидала контингент студентів і професорсько-викладацький склад по всьому світу, і керівництвам вишів разом з малочисленими ініціативними групами, які, рятуючись від переслідувань, переїхали на нове місце, довелося прибігти до світового досвіду відкритої освіти, адже це був єдиний спосіб зберегти вищі навчальні заклади.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка станом на 1 червня 2014 року був одним з найбільших та найпрестижніших вищих навчальних закладів Східноукраїнського регіону, у якому навчалось понад 26 тисяч студентів. Це був багатонаціональний, полікультурний освітньо-науково-виробничий комплекс, що об'єднував 17 відокремлених підрозділів у різних містах України та АР Крим та посідав третє місце в Україні за кількістю студентів-іноземців із 120 країн світу. Луганський національний – перший і єдиний ВНЗ в Україні, який двічі пройшов процедуру незалежного європейського оцінювання і двічі підтвердив право називатися європейським вишем.

Університету пощастило: в м. Старобільську Луганської області було розташовано його Відокремлений підрозділ «Старобільський факультет ЛНУ імені Тараса Шевченка». Туди таємно й евакуювалося спочатку керівництво, а потім поступово майже 75% викладачів. Без житла, матеріально-технічної бази, контингенту студентів, навчально-методичного й інформаційного забезпечення, електронних баз даних, але разом і, головне, з надією на майбутнє було розпочато роботу з налагодження повноцінної життєдіяльності університету: офіційно змінено юридичну адресу, відновлено роботу приймальної комісії та вступну кампанію; повернено (переважно віртуально) понад 70% студентів; відновлено діяльність директоратів і деканатів, роботу вченої ради університету, спеціалізованих учених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій, присвоєння наукових ступенів та вчених звань тощо. Окремі Інститути і факультети розміщено на інших відокремлених структурах – у містах Лисичанську, Кременній, Полтаві. Але найголовніше – організовано навчальний процес за змішаною формою: очно-заочно-дистанційною на основі використання електронної навчальної платформи Moodle.

Ті студенти, які могли приїжджати на встановлені графіком сесії, почали навчатися за змішаною формою. Ті, що опинилися в інших країнах та віддалених територіях – виключно за дистанційною. Тому в короткий термін було розроблено дистанційні курси з усіх

спеціальностей, освітніх ступенів та форм навчання, а також засоби моніторингу якості освітнього процесу у межах поєднаних й окремо дистанційних форм навчання студентів.

Наведемо основні здобутки університету в цьому напрямі. Так, протягом 2014 – 2016 рр. було:

- створено 2 центри дистанційного навчання; 2 сайти дистанційного навчання на основі використання електронної платформи Moodle; нормативно-правову базу та методичні рекомендації щодо його використання;

- розроблено та постійно оновлюються понад 15 тисяч дистанційних курсів та навчально-методичних комплексів для дистанційного навчання, підтримки традиційного навчання та організації самостійної роботи студентів. Усі комплекси містять робочі програми, вимоги до атестації, навчальний контент, методичні вказівки, практичні завдання, контрольні тести та посилання на додаткові джерела. Більшість курсів містить елементи активізації діяльності з використанням інноваційних методик;

- скореговано нормативний документ «Стандарт із забезпечення якості освіти в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка» відповідно до нових умов функціонування університету [8];

- розроблено власну платформу «Електронний університет» в українському сегменті кіберпростору: [ЛНУ.УКР](#), яка забезпечує підтримку освітнього процесу в університеті на основі інформаційних технологій навчання – реєстрацію студентів, створення комп'ютерних тестів, проведення тестування та ін. Платформа забезпечує доступ до створення та проведення комп'ютерних тестів незалежно від розташування викладачів, студентів та університету (клієнт-серверна технологія). Наразі викладачами університету розроблено понад 900 комп'ютерних тестів для проведення державних і вступних екзаменів;

- розроблено «Положення про проведення іспитів у режимі *online*», «Методичні вказівки для створення навчального програмного забезпечення (навчальних комп'ютерних програм та електронних підручників)»;

- на основі платформи «Електронний університет» розроблено автоматизовану систему управління публічною інформацією університету (АСУПІУ), що дозволяє в автоматичному режимі здійснювати введення даних, їх збереження, пошук та обмін публічною інформацією з державними автоматизованими системами контролю з використанням API-інтерфейсу;

- на основі платформи «Електронний університет» розроблено власну підсистему для проведення *online*-лекцій у реальному часі, яка базується на електронних лекційних аудиторіях (e-Room) та

розподіленому розташуванню в кіберпросторі всіх учасників освітнього процесу університету (студентів, викладачів) та ін.;

- створено портал з методичними відеопорадами, текстовими інструкціями для тих, хто навчається дистанційно; створено систему постійної онлайн-методичної підтримки учасників освітнього процесу;

- розроблено два курси з вільним доступом (mooc) для викладачів і для студентів з метою підготовки до використання технологій дистанційного навчання; понад 80 викладачів пройшли відповідну підготовку на спеціально організованих університетських курсах та ін.;

- поповнено наукову бібліотеку університету на 13413 примірників наукової, навчальної, навчально-методичної літератури, що надійшли від вищих навчальних закладів, видавництв, фондів, приватних осіб;

- розроблено, постійно наповнюються та використовуються 2 інформаційні системи (власні бази даних): репозиторій; електронна бібліотека (зокрема й Бібліотечний сайт: <http://libr.luguniv.edu.ua/>);

- відкрито тестовий доступ до платформи ОЕСД; доступ до журналів Кембриджу; доступ до Платформи WebofScience;

- у межах проекту Elibukr («Електронна бібліотека України: створення Центрів знань в університетах України») забезпечено доступ до світової наукової інформації, створення власних академічних ресурсів, а також інтеграції університетської науки у світову наукову комунікацію тощо.

З 27 листопада по 3 грудня 2016 делегація ЛНУ імені Тараса Шевченка на чолі з ректором відвідала Кембриджський університет в рамках Програми розвитку лідерського потенціалу університетів України (за підтримки Британської Ради в Україні, Фонду лідерства для вищої освіти (Сполучене Королівство), Національної академії педагогічних наук України, Міністерства освіти і науки України). Зокрема в рамках візиту було презентовано освітню діяльність Відкритого університету Великобританії.

Відкритий університет було створено в 1969 році та вже близько 50 років він є світовим лідером дистанційної освіти. Наразі університет включає понад 400 навчальних центрів, у яких навчається понад 150 тисяч осіб.

Відкритий університет Великобританії застосовує широкий спектр форм, методів, засобів дистанційної освіти, що підтримуються тьюторами та супроводжуються очними виїзними сесіями відповідно до графіку.

Для нас було дуже важливим співвіднести власний та англійський досвід організації дистанційної освіти, побачити власне місце у світовій практиці, перейняти та адаптувати напрацьовані у Великобританії зміст, форми, методи, засоби дистанційної освіти; принципи організаційно-управлінського забезпечення.

І яке було наше здивування, коли ми побачили багато спільного в організації дистанційної освіти. Застосування електронної навчальної платформи Moodle, викладацької та тьюторської практики засвідчило, що ми на правильному шляху і нічим не відрізняємося й не поступаємося щодо принципів, підходів, форм, методів і засобів організації дистанційної освіти.

Чого нам не вистачає, так це сучасних і потужних технічних ресурсів для більш різноманітного, яскравого й наочного наповнення дистанційних курсів.

Отже, трансформуючись в умовах гібридної війни, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка не тільки вистояв і відновився, а й міцно зайняв позиції одного з лідерів дистанційної освіти в Україні. Наразі в університеті здобувають освіту студенти з усіх регіонів України та багатьох країн світу. Особливо це стосується підготовки магістрів, які здобувають другу вищу освіту, реалізуючи концепцію безперервності освіти впродовж життя. Крім того, університет став базовим у регіоні з надання вищої освіти військовослужбовцям Збройних Сил України та молоді з тимчасово неконтрольованих територій, виконуючи найважливішу державотворчу й миротворчу місію.

Таким чином, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка та інші університети Сходу України, які вимушені були евакуюватися з окупованої території та втратили матеріально-технічної бази, інформаційні й навчально-методичні ресурси, отримали можливість змінити підходи до організації освітнього процесу й побудувати нові відкриті університети європейського зразка з відповідними стандартами якості.

На наше тверде переконання, відкрита освіта – це не данина моді, це майбутнє сучасної, безперервної, якісної, мобільної, індивідуалізованої освіти, спрямованої на підготовку особистості-професіонала, здатної забезпечити потреби світового ринку праці та прогресивний розвиток людства.

У планах на майбутнє – удосконалення технічного, змістовного та інформаційно-методичного забезпечення дистанційної освіти; механізмів поєднання різних форм навчання; забезпечення доступу до світової наукової інформації через підключення до повнотекстових баз даних; поповнення репозиторію та електронної бібліотеки; створення власних академічних ресурсів, а також інтеграція університету у світову освітню й наукову комунікацію. Усе це повинне стати підґрунтям забезпечення якісної освіти різним категоріям громадян України та іноземцям.

Список використаної літератури

1. Биков В. Ю. Відкрита освіта в Єдиному інформаційному освітньому просторі / В. Ю. Биков // Педагогічний дискурс : зб. наукових праць, ХГПА. – 2010. – Вип. 7. – С. 30–35. **2. Биков В. Ю.** Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія / В. Ю. Биков. – К. :

Атіка, 2008. – 684 с. **3. Відкрита освіта** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Відкрита_освіта **4. Відкрита освіта:** колективний розвиток освіти через відкриті технології, відкритий контент і відкрите знання / За ред. Торі Іійосі та М. С. Віджая Кумара; пер. з англ. А. Іщенко, А. Носика. – К. : Наука, 2009. – 256 с. **5. Дмитриченко М. Ф.** Вища освіта і Болонський процес / М. Ф. Дмитриченко, Б. І. Хорошун, О. М. Язвінська та ін. – К. : Знання України, 2007. – 440 с. **6. Караман О. Л.** Напрями і зміст діяльності університету в умовах гібридної війни на Сході України / О. Л. Караман // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Пед. науки. – 2016. – №6(303) жовтень. – Ч. I. – С. 221–231. **7. Кулага І.** Формування єдиного відкритого освітнього простору як провідна тенденція розвитку сучасної системи освіти [Електронний ресурс] / І. Кулага. – Режим доступу : <http://ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/4948> **8. Курило В. С.** Стандарт із забезпечення якості освіти в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка / В. С. Курило, С. В. Савченко, М. А. Семенов, Д. В. Ужченко ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. – 32 с. **9. Курило В. С., Савченко С. В.** Досвід упровадження науково-дослідної теми «Моніторинг якості навчального процесу у вищих навчальних закладах України» у Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка / В. С. Курило, С. В. Савченко // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Пед. науки. – 2016. – № 3 (300) квітень. – Ч. II. – С. 52–60. **10. Лещенко М. П., Яцишин А. В.** Відкрита освіта у категоріальному полі вітчизняних і зарубіжних учених [Електронний ресурс] / М. П. Лещенко, А. В. Яцишин // Інформаційні технології і засоби навчання, 2014, Том 39, №1. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/> **11. Мальцева О. І.** Методи дистанційного навчання у ВНЗ / О. І. Мальцева // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Пед. науки. – 2016. – №6(303) жовтень. – Ч. I. – С. 87–93. **12. Олійник В. В.** Відкрита післядипломна педагогічна освіта і дистанційне навчання в запитаннях і відповідях / В. В. Олійник ; НАПН України, Ун-т менедж. освіти. – К., 2013. – 329 с. **13. Пивоварова Г. С., Хомич О. М.** Технології електронного навчання в практиці вищої освіти / Г. С. Пивоварова, О. М. Хомич // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Пед. науки. – 2016. – № 6 (303) жовтень. – Ч. I. – С. 93–99. **14. Птахіна О. М.** Сучасні тенденції інноваційного розвитку дистанційної навчання в системі вищої освіти / О. М. Птахіна // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Пед. науки. – 2016. – № 6(303) жовтень. – Ч. I. – С. 99–105. **15. Семенов М. А.** Формулювання теоретичних принципів та методології формування системи управління якістю дистанційного навчання в університеті / М. А. Семенов // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Пед. науки. – 2016. – № 3(300) квітень. – Ч. I. – С. 213–222. **16. Семенов М. А., Lupandina A.** Упровадження швейцарського досвіду адаптивного дистанційного

навчання в українському університеті / М. А. Семенов, А. Lupandina // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Пед. науки. – 2016. – № 3 (300) квітень. – Ч. I. – С. 46–53.

Савченко С. В., Караман О. Л. Трансформація системи вищої освіти в умовах інформаційного суспільства та зовнішніх викликів

У статті розкрито трансформаційні процеси в розвитку системи вищої освіти в умовах інформаційного суспільства та гібридної війни на Сході України. Доведено, що класичні форми вищої освіти сьогодні переживають кризу в усіх країнах світу; спостерігається загальна тенденція поступового переходу від освіти за локально-територіальним принципом до відкритої, що включає студента в розгорнуті системи інформаційних баз даних, знімає просторово-часове обмеження в роботі з різними джерелами інформації, готує особистість до повноцінної і ефективної участі в суспільному та професійному житті в умовах інформаційного суспільства.

Розкрито досвід побудови відкритої освіти в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка, що в умовах гібридної війни на Сході України був вимушений евакуюватися, змінити підходи до організації освітнього процесу й побудувати відкритий університет європейського зразка з відповідними стандартами якості.

Ключові слова: трансформація, вища освіта, інформаційне суспільство, гібридна війна, відкрита освіта, відкритий університет.

Савченко С. В., Караман Е. Л. Трансформація системи вищого образования в условиях информационного общества и внешних вызовов

В статье раскрыты трансформационные процессы в развитии системы высшего образования в условиях информационного общества и гибридной войны на Востоке Украины. Доказано, что классические формы высшего образования сегодня переживают кризис во всех странах мира; наблюдается общая тенденция постепенного перехода от образования по локально-территориальному принципу к открытому, включающему студента в развернутые системы информационных баз данных, снимает пространственно-временные ограничения в работе с различными источниками информации, готовит личность к полноценному и эффективному участию в общественной и профессиональной жизни в условиях информационного общества.

Раскрыто опыт построения открытого образования в Луганском национальном университете имени Тараса Шевченко, который в условиях гибридной войны на Востоке Украины был вынужден эвакуироваться, изменить подходы к организации образовательного процесса и построить открытый университет европейского образца с соответствующими стандартами качества.

Ключевые слова: трансформация, высшее образование, информационное общество, гибридная война, открытое образование, открытый университет.

Savchenko S., Karaman O. The Transformation of the System of Higher Education in Conditions of Information Society and External Challenges

The article reveals the transformation processes in the development of the system of higher education in conditions of information society and hybrid warfare in East Ukraine. Proved that classical forms of higher education today in crisis all over the world; there is a general trend of a gradual shift from education in the local-territorial principle to open, including the student in deployed systems, databases, removes spatial and temporal limitations in working with different sources of information, prepares personality to the full and effective participation in social and professional life in conditions of information society.

Reveals the experience of building open education in the Luhansk Taras Shevchenko National University that in conditions of hybrid warfare in East Ukraine was forced to evacuate to change approaches to the educational process and to build open European university model with appropriate quality standards.

Key words: transformation, higher education, information society, hybrid warfare, open education, open university.

УДК 378.4:351.862.22](477)

Семенов Микола Анатолійович,
кандидат педагогічних наук, доцент ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

**ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ДОСВІДУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ В ПЕРЕМІЩЕНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ**

У ХХІ столітті світ остаточно змінився. Особливо це стало зрозуміло сьогодні, в умовах військового конфлікту, який продовжується на сході України. Визначення причин, які привели до кризи, розв'язання існуючих проблем та пошук шляхів постконфліктного розвитку в регіоні можливе лише за умов комплексного, системного підходу, використання різних нових підходів та нового наукового інструментарію. Звичайно, дослідження проблем будуть продовжуватися в межах окремих напрямів, але такі речі як креативність, інноваційність, вирішення реальних проблем має міждисциплінарний або трансдисциплінарний характер. Сприяє міждисциплінарним дослідженням також сучасна революція в

інформаційних технологіях, яка забезпечує усім дослідникам доступ до бази знань з різних напрямів та надає універсальні інструментарії для досліджень [1].

Сьогодні в Україні 18 вищих навчальних закладів евакуйовані з тимчасово окупованих територій. Університети у 2014 р. починали власну діяльність на новому місці майже з нуля в умовах дуже обмежених ресурсів. Було втрачено більшість навчальних кампусів, наукових лабораторій, бібліотек, обладнання та документації. Викладачі та студенти мали власні втрати, як матеріальні так і психологічні, багатьом з них на новому місці прийшлося шукати тимчасове житло та влаштувати нове життя. За час, який пройшов з початку конфлікту, більшість переміщених університетів уже пройшли перший етап адаптації до нових умов та відновили освітній процес. Але якщо аналізувати діяльність університетів хронологічно, то на початку евакуації, у перші місяці було відсутнє розуміння як треба діяти в нових складних умовах, як відповідати на нові неочікувані виклики. Сьогодні вже можна констатувати, що викладачі, студенти та адміністрація університетів стали кризовими експертами з організації навчального процесу, функціонування університету в умовах евакуації. Окремо потребує осмислення досвід з упровадження дистанційного навчання на першому етапі функціонування університету на новому місці. Цей досвід має бути узагальнений, проаналізований, зафіксований та мають бути розроблені відповідні інструкції. На жаль, у нестабільному суспільстві зберігається вірогідність техногенних катастроф, природних катаклізмів, військових та гібридних конфліктів. Тому, у майбутньому, такі інструкції мають допомогти тим, хто забезпечує право на освіту особам, які попали в складні життєві обставини й вимушені залишити місце проживання та навчання. Ці інструкції мають бути у вигляді порад, але повинні мати технологічний характер.

З іншого боку, науковці, які постраждали внаслідок конфлікту, дуже мотивовані в дослідженнях щодо створення безпечного суспільства, визначенні причин конфліктів, трендів розвитку суспільства, шляхів та механізмів забезпечення його сталого розвитку. Усе це може бути досліджено в рамках окремих дисциплінарних досліджень, спільних міждисциплінарних проектів. Але доцільно зробити єдиний трансдисциплінарний проект із загальною метою та предметом дослідження. Цей проект мають спільно виконувати науковці різних профілів працюючи в одній команді. Можливо, у межах проекту доцільно створювати новий науковий інтегрований інструментарій та об'єднувати елементи дослідження різних дисциплін в одну систему.

Якщо ми подивимось на деякі ознаки світових трендів розвитку, то ми бачимо на багатьох територіях та в країнах стан, який умовно можна визначити як «безперспективне суспільство», у якому високий відсоток тих, хто не бачить для себе перспектив майбутнього. Це призводить до суспільних та політичних змін, якщо не вирішувати цю проблему. Якщо

проаналізувати результати останніх виборів у США, то перемогу дали території, економічний розвиток яких гірший, ніж у тих, хто програв. Території, які дають більшість нових технологічних революцій та інновацій, програли. Така ж ситуація на референдумі Брексит у Великобританії щодо виходу з Європейського союзу. В Україні ситуація ще гірше. Так, якщо в 1998 році на запитання «Якою мірою Ви впевнені в своєму майбутньому?» обрали відповідь «Зовсім не впевнений» – 44% респондентів [2], то у 2014 році, ще до початку конфлікту песимістично відповіли вже 66,3% [3]. Таким чином, проблема переміщених університетів доповнюється проблемою кризи розвитку сучасного суспільства на локальному та глобальному рівнях. Проблема перспективи майбутнього також актуальна для переміщених університетів. Вирішення такої проблеми вимагає мультидисциплінарного та трансдисциплінарного підходів.

Проблеми міждисциплінарності, трансдисциплінарності у різних аспектах та проявах розглянуті в роботах Ж. Піаже, А. Монтуорі, В. Кременя, А. Колот. Проблеми кризового менеджменту в загальному розумінні вивчали І. Бланк, Г. Клейнер, А. Бартолі, Ф. Ермед, Р. Каплан, Д. Нортон. Педагогічні, психологічні аспекти організації дистанційного навчання розглянуті в роботах В. Кухаренка, В. Олійника. Проблеми забезпечення якості освіти досліджували С. Джексон, Ю. Рашкевич, С. Калашнікова, С. Курбатов, В. Луговий, В. Курило, Є. Хриков та інші.

У роботі представлено досвід ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» переміщеного до м. Старобільська. Два рази університет був в евакуації під час другої світової війни, але не має, або не знайдено опису досвіду його функціонування в евакуації. Одним з відомих досвідів роботи переміщених в інших країнах є евакуйований в Литву білоруський гуманітарний університет (<http://www.ehu.lt>). Досвід знаходження в евакуації – 10 років. Особливості цього навчального закладу – велика кількість зовнішнього фінансування, невелика кількість спеціальностей, зменшення контингенту за 10 років з 2000 до менш ніж однієї тисячі студентів. Основні елементи досвіду – використання на першому етапі дистанційного навчання, демократизація управління університетом, упровадження новітніх освітніх технологій та залучення грантового фінансування.

На жаль, як і з випадком досвіду, який отримано під час Чорнобильської аварії, досвід евакуації 18 університетів на тривалий термін є унікальним у новітній історії України. Тому фіксування та аналіз цього досвіду є доцільним, а побудова системи управління якості в таких навчальних закладах є актуальною проблемою. Реформування системи організації освітньої діяльності, яке відбувається в переміщеному університеті, може стати прикладом для перетворень у вищій освіті на всеукраїнському рівні.

Мета статі – аналіз та узагальнення досвіду формування системи забезпечення якості в переміщеному університеті на першому етапі (рік-два – починаючи з моменту переміщення на нове місце до стабілізації функціонування), визначення шляху дослідження проблеми у міждисциплінарному та трансдисциплінарному вимірі. Також ініціюється нова дискусія щодо підходів до вивчення досвіду функціонування переміщених університетів, формування системи забезпечення якості освіти та методології трансдисциплінарних досліджень.

На основі аналізу трьохрічного спостереження за розвитком евакуйованого університету констатуємо, що для опису розглянутої проблеми побудови системи забезпечення якості освіти в переміщеному університеті необхідні різні наукові підходи з окремих наукових напрямів (див. табл. 1).

Жодний з напрямів (табл. 1) самостійно нездатний розв'язати питання організації функціонування переміщеного університету та забезпечення якості. Наприклад, методи кризового менеджменту, які використовуються для підприємства не можуть бути, без інтеграції з іншими методами, застосовані для вирішення управлінських проблем в переміщених університетах. Так само досягнення педагогіки та методики не можуть бути використані без урахування інших аспектів функціонування університету в нових умовах. Таких прикладів можна навести багато.

Розглянемо до якого типу взаємозв'язків різних наукових напрямів відноситься система, яка розглядається, та проаналізуємо деякі зв'язки. Також спробуємо відповісти на запитання: «чим такий підхід відрізняється від системного та комплексного підходу?». Сьогодні відомі такі типи взаємодії та взаємозв'язків різних наукових напрямів: дисциплінарність, кроссдисциплінарність, мультидисциплінарність, міждисциплінарність, трансдисциплінарність (дивись табл. 2).

Таблиця 1.

Інваріанти проблеми побудови системи управління якості освіти в переміщеному університеті для різних наукових дисциплін

Науковий напрям	Інваріант
Менеджмент	Кризовий менеджмент, управління переміщеним університетом в нових умовах
Політологія	Ефективність функціонування переміщених університетів елемент політичної боротьби під час гібридної війни
Інформаційні технології	Ефективне використання цього ресурсу є необхідною умовою функціонування переміщених університетів.
Економіка	Обмежені ресурси вимагають особливого режиму економії, пошуку додаткових фінансів, моделювання функціонування університету в умовах обмежених ресурсів
Психологія	Психологічна адаптація та допомога студентам і викладачам переміщених університетів

Соціологія	Дослідження ринку нового регіону, задоволеністю якістю освітніх послуг, дослідження соціально-політичних процесів у новому регіоні тощо
Педагогіка	Упровадження нових моделей організації навчально-виховного процесу в умовах переміщеного університету
Національна безпека	Якісна освіта – запорука сталого розвитку регіону та побудови безпечного суспільства
Інформаційна безпека	Агрегація в навчальний та у виховний процес елементів протидії інформаційній, гібридній війні
Право	Розробка нормативних документів, стандартів якості для переміщеного університету

Таблиця 2.

Аналіз різних підходів до визначення термінів для взаємозв'язків різних наукових напрямів

Підхід	Опис
Дисциплінарність (intradisciplinary, рис. 1 а)	Проблема розглядається однією дисципліною.
Кроссдисциплінарність (crossdisciplinary, рис. 1 б)	У межах дисципліни розглядається те, як ця проблема вирішується в інших дисциплінах. Тобто дисципліни розглядають питання окремо, але вивчають досвід інших.
Мультидисциплінарність (multidisciplinary, рис. 1 в)	Одна проблема вирішується спеціалістами з різних галузей. Кроссдисциплінарність, яка розглядається у системі.
Міждисциплінарність (interdisciplinary, рис. 1 г)	Інтеграція досліджень різних дисциплін, створення нового знання на перетині дисциплін.
Трансдисциплінарність (transdisciplinary, рис. 1 д)	Створення нових єдиних меж, системи на основі нових знань на перетині дисциплін. Тобто різниця від міждисциплінарністю є у поєднанні в систему.

Як бачимо з опису в табл. 2 та на рис. 1, різні підходи до взаємозв'язків різних дисциплін не відмовляються від комплексного та системного підходу. Але, якщо комплексний та системний підхід можливий в межах дисциплінарності, то інші випадки не обмежуються однією дисципліною. На рис. 1 б бачимо, що при кроссдисциплінарності з'являються зв'язки між дисциплінами, вони можуть бути однонаправлені, коли одна дисципліна використовує методи іншою, але зворотного зв'язку немає; а також можуть бути взаємопов'язані. Тобто природа зв'язків різноманітна. Але вже при мультидисциплінарності (рис. 1 в) ці зв'язки не хаотичні, все об'єднано в деяку єдину систему, а існуючі зв'язки «підпорядковані» інтересам цієї системи.

Міждисциплінарність (рис. 1 г) іноді теж відносять до мультидисциплінарності, але останні наукові тенденції свідчать про їх різницю: при міждисциплінарності на перетині дисциплін з'являються нові знання, нові наукові напрями, але іноді це може бути створено

випадково. При трансдисциплінарності (рис. 1 д) випадковість втрачається завдяки об'єднанню в систему й перетину дисциплін, нові наукові напрями виникають відповідно до вимог та завдань системи.

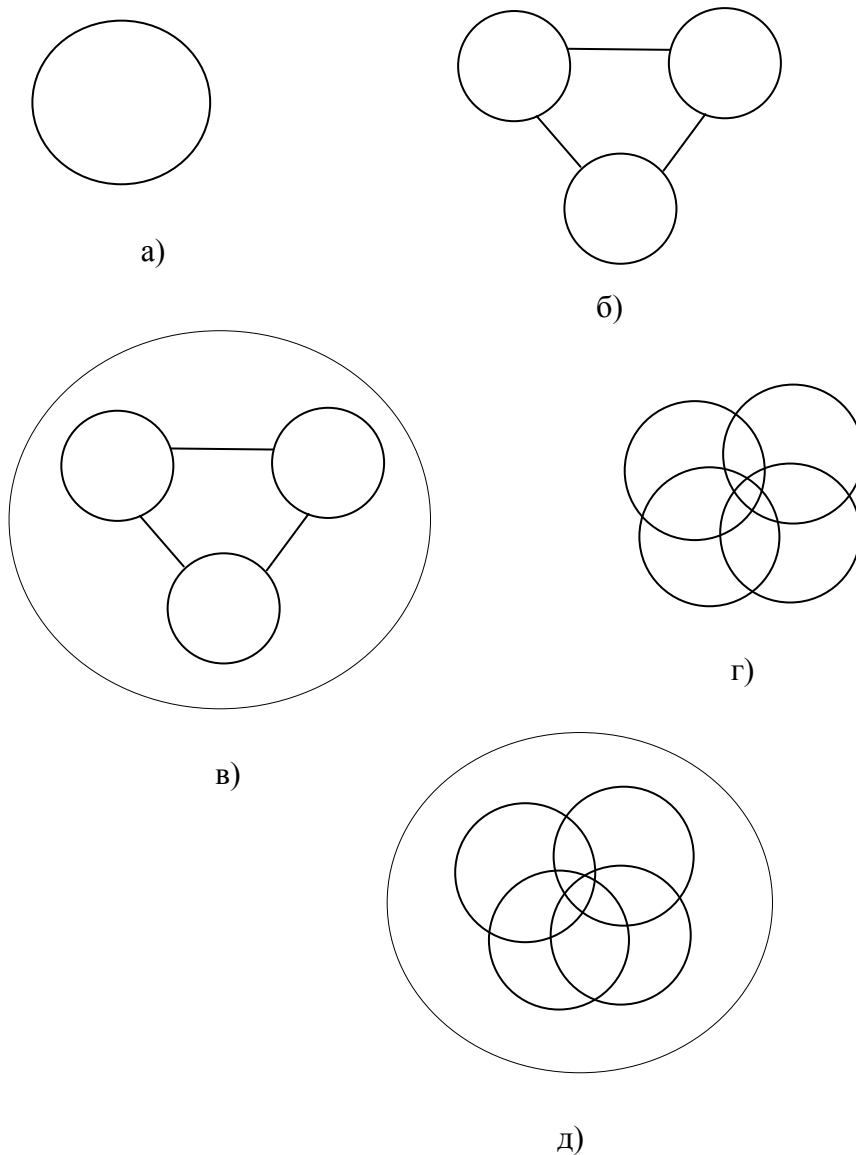

Рис. 1. Схематичне зображення різних підходів до визначення термінів взаємозв'язків різних наукових напрямів

Як бачимо, проблема може бути розглянута в різних підходах, але враховуючи те, що старі несистемні підходи не дають результатів для визначеної проблеми, ефективним є трансдисциплінарний підхід. Проблема забезпечення якості освіти в переміщеному університеті не може бути вирішена в рамках застосування лише педагогічних або дидактичних технологій.

Розглянемо та проаналізуємо дії переміщеного університету для створення системи забезпечення якості освіти на першому етапі. Першим етапом будемо вважати час від початку спроб функціонування університету на новому місці до отримання стабільного функціонування (налагоджені та виконуються основні функції університету, досягнуто відповідні стандарти якості освіти) Будемо спиратися на досвіді ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

У складних умовах життєдіяльності перше завдання, яке виникає перед переміщеним університетом, – це соціально-психологічна адаптація студентів та викладачів. У багатьох з них є екстремальний досвід, були психологічні випробування, багато хто бачив військові дії. Переміщення на нове місце не знімає нервового напруження та стану стресу. Тому є загроза розвитку у переміщених осіб посттравматичного стресового розладу. У цьому випадку дуже важливо, щоб університет став соціальною спільнотою, де є можливість комунікації, взаємної допомоги, обговорення власних проблем. Крім цього, в університеті треба налагодити роботу центру соціально-психологічної допомоги, який здатний допомогти цим людям на професійному рівні. Засобами зв'язку для цього центру, окрім звичайного спілкування, має бути «гаряча лінія» за допомогою телефону або он-лайн спілкування в мережі Інтернет. Окремим соціальним питанням, яке потребує вирішення, є соціальна проблема влаштування на новому місці, пошук тимчасового житла, гуртожитків. За можливістю, логістика повинна забезпечувати зручний доступ до місця роботи або навчання, наявність можливості підключення до мережі Інтернет та інше.

З урахуванням того, що на новому місці для переміщеного університету відзначаються кадрові втрати, необхідно реанімувати або формувати новий інституційний фаховий апарат для організації, координації та поточного керування роботи університету. Дуже важливо, сформувати команду, яку об'єднує спільна ідея та мета – забезпечити функціонування, а потім сталий розвиток університету. Досвід доводить, що в нових умовах уже не працюють, або не ефективно працюють командо-адміністративні методи. Тому, у нових умовах формування команди необхідно впроваджувати лідерство як необхідну умову демократизації управління. Це надає нові можливості та перспективи, забезпечують керованість у стані кризи. Можливість бачення майбутнього – властивість лідерства, яка є передумовою подальшого розвитку переміщеного університету. Доцільно трансформувати систему управління університетом – прибрати зайве, сформувати тимчасові відділи для оперативного реагування на виклики, тимчасово змінити функції основного осередку університету – кафедри, яка повинна більше зосередитися на забезпеченні якості освіти та науковій роботі. У складних умовах частину повноважень кафедри доцільно передати окремим відділам для поточної організації роботи персоналу, оперативного управління організації навчального процесу. Можливе функціонування на

першому етапі відділу управління персоналом, який сприятиме розвитку та саморозвитку кожного працівника в нових умовах.

Наступною дією має бути самоаналіз діяльності університету в нових умовах. Для цього доцільно створити робочу групу, яка повинна:

- зробити SWOT аналіз діяльності університету в нових умовах;
- провести зустрічі з різними рівнями інституційних співробітників університету (керівництво, студенти, викладачі, співробітники допоміжних служб), з метою обговорення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз у діяльності університету;
- анкетування та опитування студентів та викладачів з метою з'ясування їх бачення майбутнього, як власного, так і університету;
- забезпечити інформаційну підтримку самоаналізу на сайті університету та в соціальних мережах.

До роботи цієї групи повинні бути залучені фахівці із кризового менеджменту та економісти. Окремо треба проаналізувати та зафіксувати ресурсні можливості університету. Виходячи з цього, буде визначатися тактика функціонування та стратегія подальшого розвитку переміщеного університету. Стратегія розвитку повинна враховувати обмеження та недостатність фінансових ресурсів, але повинна бути відповідати характеру стратегії розвитку, тому необхідно передбачити та організувати пошук додаткових джерел фінансування.

Наступний крок – вивчення регіональних студій, аналіз ринку на новому місці. Треба визначити попит на освітні послуги, провести відповідні соціологічні дослідження, дослідити конкуренцію, налагодити зв'язки з іншими університетами та навчальними закладами регіону. За результатами дослідження визначити специфіку пропозицій університету на ринку освітніх послуг в новому регіоні.

У переміщеного університету є дві початкові позиції – або очікування повернення, або створення нового університету на новому місці. У будь-якому випадку нова тимчасова місія університету повинна враховувати можливість трансформування власних мінусів на власні переваги, насамперед завдяки впровадженню новітніх підходів та нових сучасних педагогічних технологій. Ситуація відсутності ресурсів дозволяє сміліше впроваджувати нові підходи, нові освітні парадигми та формувати новий зміст освіти.

Звичайно, головне питання для системи забезпечення якості освіти – це організація навчального процесу. В умовах обмежених ресурсів та, враховуючи складну логістику з розташуванням студентів на новому місці, на першому етапі університет використовує дистанційне навчання, ставлячи за мету перехід спочатку до змішаного навчання, а потім до стаціонарної форми, але за новими лекалами з широким використанням технологій дистанційного навчання. Також, досвід засвідчує, що спільно з технологіями дистанційного навчання для переміщених університетів доцільно використовувати, інтегрувати різні підходи до навчання:

індивідуальну персоналізовану адаптацію змісту та темпу навчання, перевернуте навчання, неформальне навчання тощо.

Побудова системи управління якістю в евакуйованому університеті на першому етапі ґрунтується на традиційних стандартах забезпечення якості в університеті [4], які адаптовані під нові умови з урахуванням широкого використання технологій дистанційного навчання. Аналіз відмінностей системи забезпечення якості при такому погляді показує відмінності від традиційного підходу:

- створення окремого підрозділу для організації навчального процесу, технічного забезпечення дистанційного навчання, організації зворотного зв'язку та поточного моніторингу якості освіти;
- інтеграція процесу забезпечення якості із соціально-психологічною адаптацією студентів та викладачів, для цього створено гарячу лінію та постійний зв'язок;
- створення навчального контенту на першому етапі вимагає від колективу університету створення команди та змінення підходів до управління університетом та управління персоналом;
- введення інституту тьюторів для кожної спеціальності для організації освітнього процесу та фасілітації;
- перегляд внутрішніх нормативних документів з організації дистанційного навчання;
- підготовка персоналу, постійне підвищення кваліфікації, сприяння розвитку та саморозвитку персоналу.

Таким чином, систему управління якістю можна представити у вигляді блоків: а) формування змісту навчання, навчального контенту, його адаптацію для нових вимог; б) підготовка та допомога персоналу; в) координація навчального процесу, збільшення автономії викладачів; г) моніторинг якості організації процесу, зворотній зв'язок.

На основі цієї структури мають формуватися нові рамки досліджень на основі трансдисциплінарності. Її формування повинно бути пов'язано із пошуком нової стратегії розвитку університету та створення нового системного знання на перетині різних напрямів: педагогіки, психології, менеджменту, соціології та інформатики.

Дуже важливим для системи забезпечення якості переміщеного університету є підготовка до можливих невдач та зворотній зв'язок. Запровадження такого алгоритму функціонування переміщеного університету сприятиме зміні свідомості у студентів та викладачів, дозволить сформувати нові цінності університету, витримати в складних умовах та довести власну перевагу в якості в умовах гібридної війни.

Подальші дослідження мають бути присвячені уточненню методології використання трансдисциплінарності при побудові системи управління якістю навчання в університеті та розгляду інших етапів функціонування переміщеного університету.

Список використаної літератури

1. **Boradkar, P.** (2000) "Design as Problem-Solving" in The Oxford Handbook of Interdisciplinarity, edited by Frodeman, R., Thompson Klein, J. & Mitcham, C., Oxford: Oxford University Press, pp. 273-287.
2. **Shlapentokh V.** Catastrophic Mentality in the Contemporary World – Kiev: Kiev International Institute of Sociology, 1998. – Режим доступу: [http://ukraine.survey-archive.com/data#user-research@showVar=67372].
3. **Соціологічні зрізи українського суспільства (моніторинг соціально-економічних очікувань населення: 2005–2014 pp.)** : наукова доповідь / [Балакірева О. М., Серета Ю. В., Дмитрук Д. А. та ін.] ; НАН України ; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2015. – 78 с.
4. **Курило В. С.** Стандарт із забезпечення якості освіти в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка / В. С. Курило, С. В. Савченко, М. А. Семенов, Д. В. Ужченко ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. – 32 с.

Семенов М. А. Трансдисциплінарний підхід до вивчення досвіду забезпечення якості освіти в переміщеному університеті

Показано, що сьогодні існує потреба зафіксувати досвід функціонування переміщених університетів в Україні. Аналіз та узагальнення цього досвіду у вигляді інструкцій дозволить допомогти в майбутньому в разі можливих техногенних катастроф, природних катаклізмів, військових та гібридних конфліктів. Виявлено, що проблема переміщених університетів повинна вирішуватися в комплексі проблем, пов'язаних із кризою сучасного суспільства на локальному та глобальному рівнях. З'ясовано, що досвід, який був пов'язаний з евакуацією в попередні часи, досліджено не достатньо. Розглянуто різні типи взаємозв'язків для різних напрямів досліджень. Показано, що функціонування переміщеного університету та побудова системи забезпечення якості освіти повинно ґрунтуватися на трансдисциплінарному підході. Описано основні дії переміщеного університету на першому етапі (до забезпечення стабільного функціонування): соціально-психологічна адаптація, самоаналіз, стратегічне бачення, формування лідерства та команди, зміни в організації навчального процесу. Керуючись існуючим досвідом встановлено, що система забезпечення якості на першому етапі повинна ґрунтуватися на суттєвій трансформації технологій навчання, використання технологій дистанційного навчання, підвищення автономії університету, змінення свідомості та формування нових цінностей.

Ключові слова: система забезпечення якістю, управління університетом, кризовий менеджмент, лідерство, трансдисциплінарність, управління персоналом, стратегія розвитку університету.

Семенов М. А. Трансдисциплинарный подход изучения опыта обеспечения качества образования в перемещенном университете

Показано, что сегодня существует потребность зафиксировать опыт перемещенных университетов в Украине. Анализ и обобщение этого опыта в виде инструкций позволит помочь в будущем в случае возможных техногенных катастроф, природных катаклизмов, военных и гибридных конфликтов. Выявлено, что проблема перемещенных университетов должна решаться комплексно, параллельно с решением кризиса современного общества на локальном и глобальном уровнях. Выяснено, что опыт, который был с эвакуацией в прошлом исследован недостаточно. Рассмотрены различные типы взаимосвязей различных направлений научных исследований. Показано, что функционирование перемещенного университета и построение системы обеспечения качества образования должно основываться на трансдисциплинарном подходе. Описаны основные действия перемещенного университета на первом этапе (до обеспечения стабильного функционирования): социально-психологическая адаптация, самоанализ, стратегическое видение, формирования лидерства и команды, изменения в организации учебного процесса. Руководствуясь существующим опытом, установлено, что система обеспечения качества на первом этапе должна основываться на существенной трансформации технологий обучения, использовании технологий дистанционного обучения, повышении автономии университета, изменения сознания персонала и формирования новых ценностей.

Ключевые слова: система обеспечения качества, управления университетом, кризисный менеджмент, лидерство, трансдисциплинарность, управление персоналом, стратегия развития университета.

Semenov M. Transdisciplinary Approach to Reviewing the Experience of Quality Assurance in a Relocated University

It was shown that today it is necessary to take into account the experience of relocated universities in Ukraine. Analysis and synthesis of this experience in the form of instructions will help in the event of possible man-made disasters, natural disasters, military conflicts and hybrid wars. It is established that the problem should be solved by internally displaced universities in parallel with issues related to the crisis of modern society at the local and global levels. It turned out that the experience of evacuation of universities in the past has not been studied enough. Different types of relationships in different fields of research have been considered. It is shown that the functioning and construction of a quality assurance system in a relocated university should be based on a transdisciplinary approach. The main steps of a relocated university at the first stage (before time of ensure stable work), socio-psychological adaptation, self-analysis, strategic vision, leadership and team building, changes in the learning process. Following the

practice, it was established that the quality assurance system at the first stage should be based on a significant transformation of teaching technologies, using distance learning technologies, increasing the autonomy of universities, changing consciousness and creating new values.

Key words: quality assurance system, university management, crisis management, leadership, transdisciplinary, personnel management, strategy development.

УДК 378.147

Сергієнко Лариса Василівна,

кандидат педагогічних наук, викладач української філології
вищої кваліфікаційної категорії зі званням «методист»
ВП «Лисичанський педагогічний коледж
ЛНУ імені Тараса Шевченка»

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Сучасний період розвитку України чітко визначає необхідність оновлення основних пріоритетів освітянської галузі в співвідношенні із проблемним полем сьогодення й світовими тенденціями глобалізації. Ця обставина продиктована наявністю основного протиріччя між сучасними вимогами до якості освіти, що забезпечують освітні заклади, і обмеженістю прогресивних методик і технологій, що застосовуються в процесі її керування. Навчатися працювати ефективно – основне завдання нового часу.

Розвиток освіти України в ХХІ столітті характеризується її всебічною інформатизацією. Освіта є складовою інформаційного суспільства й потребує відповідних змін як в організації, так і в змісті, формах і методах здійснення навчального процесу. При цьому загальна зацікавленість проблемами сучасної освіти породжується не тільки потребою суттєвої модернізації освіти, а й різним баченням, різними оцінками стану освіти й підходами до її якісного вдосконалення [1, с. 35]. Освітній процес – «це творчість, що пов'язана з постійною динамікою і коректуванням цілей, пошуком оптимальних варіантів їх досягнення, оцінкою співвідношення цілей, засобів і результатів діяльності» [2, с. 17].

Відбиття реалій українського Сходу, проблеми соціально-економічного становища українського суспільства на сучасному етапі робить процес перетворення освіти одним із вирішальних соціокультурних чинників інформаційного суспільства, що потребує відповідних змін як в організації системи національної вищої системи, так і в змісті, формах і методах навчального процесу.

Модернізація освіти – це передусім оновлення цілей, зміна освітніх процесів, прогнозування нових результатів і систем управління ними з урахуванням змін соціокультурного простору. При цьому важливо, щоб освітня система не тільки сприяла становленню нових цінностей, які б дозволили людям швидше адаптуватися у нинішньому суспільстві, що модернізується, але й не розгубила на шляху до розвиненого майбутнього духовні цінності, ідеали та традиції свого народу. Суть модернізації освіти має полягати в «...збереженні минулого, його очищенні від деформацій і осучасненні у відповідності зі світовим досвідом» [3, с. 372].

Особлива роль у цьому процесі належить інноваційним технологіям, до яких відносимо інформаційно-комунікаційні технології.

Актуальні проблеми модернізаційних зрушень в системі вищої освіти в контексті входження України до європейського освітнього простору розглядаються в роботах В. Ащруценка, В. Астахової, В. Беха, В. Вікторова, П. Гнатенка, Д. Дзвінчука, А. Джуринського, М. Згуровського, И. Кушерця, В. Лугового, М. Лукашевича, В. Лутая, О. Навроцького, С. Ніколаєнка, Н. Ничкало, В. Огаренка, Н. Огнев'юка, М. Романсика, В. Ткаченка, В. Шинкарука та інших вітчизняних науковців.

Інформатизації освіти та впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес присвячені дослідження В. Бикова, Р. Гуревича, М. Жалдака, С. Сисоєвої, Є. Полат, Н. Морзе та ін.

Учені зазначають, що модернізація освіти тісно пов'язана із введенням в освітнє середовище інноваційних технологій. Ефективне впровадження інноваційних технологій полягає у використанні нових форм, методів і засобів навчання. Саме ІКТ суттєво впливають на якість одержання освіти.

Незважаючи на достатньо потужний масив наукових публікацій з актуальних освітянських питань, сьогодні потребують подальшого аналізу проблеми модернізаційного поступу та ефективного функціонування педагогічних навчальних закладів І–ІІ рівнів акредитації.

Метою статті є проаналізувати шляхи модернізації вищої освіти України на основі ефективного впровадження інноваційних технологій навчання, ІКТ та Інтернет, і дослідити їх вплив на якість професійної підготовки у педагогічному коледжі.

Одним із вагомих чинників модернізації освіти є її інформатизація – створення і використання ІКТ для підвищення ефективності всіх видів діяльності, що здійснюються в освіті. Стрижнем інформаційної освіти є використання новітніх ІКТ, що відносяться до креативних освітніх технологій, що забезпечують створення корпоративних телекомунікаційних мереж навчальних закладів, а на їх основі – розподілених баз освітніх технологій, які на цій основі можуть бути

використані в будь-якому місці освітнього простору, у дистанційному навчанні.

У зв'язку з цим найважливішими напрямками інформатизації освіти є такі:

- реалізація віртуального інформаційного освітнього середовища навчального закладу;
- системна інтеграція ІКТ в освіту, підтримка навчальних процесів, наукових досліджень та управління освітою;
- побудова та розвиток єдиного інформаційного освітнього простору.

В умовах формування інформаційного суспільства функціональними особливостями вищої освіти виступає не тільки здатність передачі нагромадженого в попередні роки обсягу знань навичок, але й спроможність фахівців з вищою освітою сприймати наукові ідеї, технічні новації і методи виробництва, використовувати на практиці інноваційні, креативні підходи до вирішення конкретних виробничих завдань і проблем, розвивати у майбутніх працівників новаторські здібності, ініціативність, підприємливість. Завдання вищої школи як соціального інституту в сприянні професійній самореалізації індивіда, навчаючи його професійно спрямованій взаємодії з навколишнім природним і соціальним середовищем.

Важливою та ефективною умовою прогресу будь-якого суспільства є створення і розширення єдиного інтерактивного інформаційного простору, що сприяє розвитку людства, основні цілі побудови якого в освіті пов'язані з наданням принципово нових можливостей для пізнавальної творчої діяльності людини [4, с. 42]. Це можливо досягнути завдяки сучасному інформаційному забезпеченню навчальної, педагогічної, науково-дослідницької, організаційно-управлінської та інших видів діяльності. Побудова єдиного інформаційного освітнього простору дозволить:

- підвищити ефективність і якість процесу навчання;
- інтенсифікувати процес наукових досліджень у навчальних закладах;
- скоротити час, покращити умови одержання додаткової освіти та освіти дорослих;
- підвищити оперативність і ефективність управління окремими навчальними закладами, системою освіти;
- інтеграцію національних інформаційних освітніх систем у світову мережу, що надасть можливість доступу до міжнародних інформаційних ресурсів у галузі освіти, науки, культури та інших сфер.

Поряд з цим, є певні негативні впливи:

- різний, але нерівномірний доступ;
- невиправдано високі очікування;
- втрата особистісного спілкування;

- рух до міжнародної стандартизації.

У сучасному підході до організації навчального процесу вирішальне значення відіграє спосіб подачі та організації навчальної інформації. Під цим мається на увазі не традиційна методика викладання, а новітні методичні підходи до організації навчального процесу. З цією метою пропонуємо розробку та механізм застосування навчально-методичного комплексу з окремої навчальної дисципліни, який, згідно із сучасними вимогами, подається в електронному варіанті, чи то у формі Інтернет-сторінки у віртуальній бібліотеці навчального закладу, або, ще краще, що є однозначним за доступністю, на офіційному сайті коледжу та циклової комісії.

Як свідчить досвід використання ІКТ, ресурсів нового типу, усе це призводить до зміни ролі викладачів і студентів у навчальному процесі, для них ресурси віддаленого доступу є джерелом нових критичних форм навчання, залучення різноманітних даних під час аудиторних занять та самостійної роботи. Доступність до величезного обсягу інформації надає студентам можливість брати участь у розв'язанні практичних задач.

Сучасні ІКТ не тільки дозволяють використовувати в навчальному процесі інноваційні методи навчання, підвищити якість освітніх послуг, а й вимагають відповідних змін змісту і методів навчання. Рівень інтеграції ІКТ у навчальний процес можна поділити на такі етапи:

- розробка і представлення навчального матеріалу на базі ІКТ, їх використання в окремих навчальних дисциплінах (створення електронних навчальних посібників, практикумів, а також проведення лекцій, семінарів із використанням презентацій, Flash-анімацій);

- реалізація навчального процесу з використанням інтерактивних засобів взаємодії всіх учасників навчального процесу (технології дистанційної, змішаної освіти, відкритого навчання в глобальній мережі). На цьому рівні використовуються веб-конференції, форуми, електронні навчально-методичні комплекси, вебінари, блоги та ін.;

- використання інтегрованих освітніх середовищ, у яких складовою є не тільки технології, що використовуються, а й інформаційні ресурси, що дозволяють використовувати та формувати зміст навчальних дисциплін на базі ресурсів Інтернет, професійних баз даних. ІКТ надають можливість також використовувати їх як засіб доступу до світових інформаційних ресурсів.

Електронний підручник як електронний програмний комплекс, що будується на гіпертекстовій основі та призначений для самостійного вивчення теоретичного матеріалу з курсу набув свого поширення в навчальній діяльності у ВНЗ, маючи свої дидактичні якості – сукупність графічної, текстової, цифрової, мовленнєвої, музичної, візуальної та іншої інформації; інформаційні джерела, інструменти створення та обробки інформації; використання його на будь-якому електронному носії або публікація в мережі [5, с. 55].

Навчання з використанням ресурсів Інтернет і професійних баз даних наповнює навчальну програму якісно новим змістом, дозволяє використовувати в навчальному процесі професійні інформаційні ресурси, що доступні фахівцям для розв'язання практичних завдань; дозволяє розв'язати деякі суперечності, що мають місце в традиційній системі навчання:

- високий рівень нормативності теоретичних знань, потенційна небезпека формування догматичності в судженнях і оцінках, втрата гнучкості мислення;
- висока швидкість оновлення предметних знань і його низька актуалізація в практичній діяльності;
- відсутність чітко визначеної орієнтації на творчість та ініціативу.

Навчання на базі інформаційних ресурсів передбачає активну роль студентів у використанні широкого набору інформаційних ресурсів із метою вивчення будь-якого предмету, явища, об'єкта та ін. У такому випадку змінюється роль викладача, який здійснює консультування, мотивацію студентів.

Ефективність навчання на базі інформаційних ресурсів залежить від якості, кількості ресурсів та інформаційних технологій, що доступні студентам і викладачам й має такі переваги:

- заохочення до використання різних видів інформаційних ресурсів;
- заохочення до глибокого вивчення певної тематики, що приводить до високих якісних результатів;
- проведення досліджень, що сприяють одержанню знань через активну взаємодію з різними інформаційними ресурсами;
- розвиток навичок розв'язання проблем, критичної оцінки знайденої інформації;
- виокремлення процесу накопичення інформації як послідовного процесу одержання знань;
- підвищення вимог до змісту навчальних програм;
- заохочення розвитку інформаційних навичок шляхом самостійного навчання. Навчання на базі інформаційних ресурсів дозволяє студентам одержувати нові знання, вдосконалювати свої професійні навички.

Особливе місце в підготовці на базі інформаційних ресурсів займає відкрите або дистанційне навчання, у якому студенти самостійно опановують дисципліну, спираючись на підручники, навчальні посібники.

Набуття практичних навичок у відкритій освіті може бути побудовано на інформації, котра одержана студентами безпосередньо зі світових інформаційних ресурсів. Нині в зв'язку із швидким розвитком сучасних технологій значну популярність набули навчальні системи, що

базуються на веб-технологіях і не потребують дороговартісного обладнання. Комп'ютер із будь-якою операційною системою, веб-браузером і доступом до Інтернет дозволяють увійти в мережу і навчатися дистанційно. Системи навчання, які засновано на веб-технологіях – асинхронні, тому вони потребують одночасної присутності викладача і студентів, заздалегідь підготовлені лекції передаються по мережі.

Сучасний Інтернет створює умови для організації всесвітнього освітнього форуму, у межах якого можливо розробляти, викладати і динамічно корегувати велику кількість навчальних курсів. Студенти одержують можливість у процесі навчання звертатися до таких, раніше не використовуваних у навчанні ресурсів. Для ефективного впровадження технології Інтернет в освіті необхідно, щоб педагоги володіли такими базовими технологіями: технологією електронної пошти; технологією пошуку інформації в Інтернеті, використовуючи різноманітні пошукові сервіси, технологією on-line-спілкування, технологією розміщення інформації в Інтернеті тощо.

Інноваційні зміни в Інтернет-освіті привели до появи технології Веб 2.0, котра надає можливість кожному студенту створювати та розповсюджувати контент в Інтернеті, запис у блозі, передачу відео через YouTube, створення контенту у Вікі, а також розробляти соціальні мережі та ін. Інтеграція інструментів Веб 2.0 із сучасними інформаційними освітніми технологіями привели до нової технології навчання E-learning – навчального процесу, у якому використовуються інтерактивні електронні засоби доставки інформації, компакт-диски, корпоративні мережі Інтернет [5, с. 200].

Педагогічний колектив Відокремленого підрозділу «Лисичанський педагогічний коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка» активно долучився до запровадження електронного навчання. Когорта викладачів пройшли сертифіковані курси дистанційного навчання e-Tutor на базі Університету економіки та права «Крок» (м. Київ) на основі оригінального курсу, розробленого Університетом Анкари у рамках проекту Швейцарського національного наукового фонду. Усвідомлення базових концепцій електронного навчання та теорій on-line навчання, підготовка навчальних off-line матеріалів з навчальних дисциплін, розуміння актуальності дистанційного навчання в аспекті реалізації Програми освітньої діяльності навчального закладу на 2013–2018 рр. щодо пошуку шляхів ефективного входження до світового медіа-простору в умовах інформаційного освітнього середовища дає досвід роботи педагогічного колективу в електронній системі Moodle.

Одним із пріоритетних напрямків забезпечення багатовекторності надання якісних освітніх послуг є створення та впровадження «хмарних» технологій як можливості вільного доступу до інформаційних ресурсів, що надаються за допомогою мережі, зокрема використання віртуальної

платформи Google, що сприяє ефективній навчальній діяльності студентів незалежно від місцеперебування у зв'язку з військовою агресією на Сході України.

Отже, глобальний характер сучасної освіти в умовах становлення інформаційного суспільства, який характеризується посиленням інтернаціоналізації, стандартизації, підвищенням вимог до якості освіти, а також внутрішній соціально-економічний імператив зумовлюють необхідність оптимальної модернізації національної системи вищої освіти. Подальший прогрес освіти, її модернізація неможлива без розвитку та впровадження дистанційного інтерактивного навчання з урахуванням досягнень традиційного навчання та відповідних технологій E-learning. Дистанційне й електронне навчання, яке базується на використанні ІКТ та ресурсів Інтернет, із їх гнучкістю, автономністю та модульною структурою програм і курсів є одним з найбільш ефективних засобів модернізації сучасної освіти та професійної підготовки у педагогічному коледжі, зокрема в умовах військової агресії на Сході України.

Список використаної літератури

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. **2. Гершунский Б. С.** Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский. – М. : Совершенство, 1998. – 636 с. **3. Андрущенко В. П.** Роздуми про освіту : Статті, нариси, інтерв'ю [Текст] : наук.-попул. вид. / В. П. Андрущенко. – 2-ге вид., доповн. – К. : Знання України, 2008. – 820 с. **4. Кисельова О. Б.** Трансформація самоосвітньої діяльності майбутнього фахівця в умовах сьогодення / О. Б. Кисельова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 6 (жовтень). – Ч. II. – 2016. – С. 39–47. **5. Кадемія М. Ю.** Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі : Навч. посібник / М. Ю. Кадемія, І. Ю. Шахіна. – Вінниця, ТОВ «Планер», 2011. – 220 с. **6. Караман О. Л.** Напрями і зміст діяльності університету в умовах гібридної війни на Сході України / О. Л. Караман // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 6 (жовтень). – Ч. I. – 2016. – С. 221–231.

Сергієнко Л. В. Інформаційний вектор розвитку педагогічного навчального закладу в контексті модернізації освіти України

У статті розглянуто шляхи модернізації сучасної вищої освіти в Україні на підставі впровадження інноваційних інтерактивних технологій навчання, які базуються на використанні інформаційно-комунікаційних технологій та ресурсів Інтернет, їх впливу на якість професійної підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах. Акцентовано увагу на вагоме значення в підготовці фахівців впровадження дистанційного інтерактивного навчання з урахуванням

досягнень традиційного навчання та відповідних технологій E-learning як одного з найбільш ефективних засобів модернізації сучасної освіти та професійної підготовки у педагогічному коледжі в умовах військової агресії на Сході України.

Ключові слова: модернізація, вища освіта, електронне навчання, професійна підготовка, інформаційно-комунікаційні технології.

Сергиенко Л. В. Информационное пространство развития педагогического учебного заведения в контексте модернизации образования Украины

В статье рассмотрены пути модернизации современного высшего образования в Украине на основе внедрения инновационных интерактивных технологий обучения, которые базируются на использовании ИКТ и ресурсов Интернет, их влияния на качество профессиональной подготовки в высших педагогических учебных заведениях. Акцентируется внимание на большом значении в подготовке специалистов внедрения дистанционного интерактивного обучения с учетом достижений традиционного обучения и соответствующих технологий E-learning как одного из самых эффективных способов модернизации современного образования и профессиональной подготовки в педагогическом колледже в условиях военной агрессии на Востоке Украины.

Ключевые слова: модернизация, образование, электронное обучение, профессиональная подготовка, информационно-коммуникационные технологии.

Serhienko L. Information Range of the Development of Pedagogical Educational Institutions in Context of Modernization of Education Ukraine

The article deals with the modern ways of modernization of higher education in Ukraine on the basis of introduction of innovative interactive teaching technologies, which are founded on the use of ICT and the Internet resources and their influence the quality of training in higher pedagogical educational institutions. The attention is paid to the great importance of training in the implementation of remote interactive learning based on the achievements of traditional teaching and appropriate E-learning technologies as one of the most effective ways of modernization of modern education and training at the pedagogical college in the conditions of military aggression in the East of Ukraine.

Key words: modernization, higher education, e-learning, training, information and communication technologies.

Терновець Олеся Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри психології ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ В УМОВАХ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ

За останні десятиліття український науковий простір зазнає істотних змін (прийняття Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року №1556-VII, Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 № 848-VIII, у стані розробки знаходиться законопроекти «Про інноваційну діяльність», «Про освіту» (№3491), «Про професійну освіту» (№3231), законопроект №3832 «Про внесення змін до статті 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території щодо забезпечення прав на здобуття освіти», Закон України «розширення автономії вищих навчальних закладів, членство України у Рамковій програмі Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт 2020». 3 листопада 2016 року, Верховна Рада України у другому читанні підтримала проект Закону України №4718 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності вищих навчальних закладів (наукових установ), які були переміщені з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження.

У такому світлі нагальною стає проблема розгляду системи внутрішнього забезпечення якості освіти у вищих навчальних закладах в умовах антитерористичної операції на сході України.

Ретельний аналіз останніх досліджень, присвячених питанню забезпечення якості вищої освіти, дозволяє говорити про широке коло публікацій, посвячених вищезазначеній проблемі, а саме: методологічні підходи до вирішення проблеми управління якістю вищої освіти розглядають Н. Селезньова, Є. Хриков, В. Безпалько, Е. Злобін, С. Міщенко, М. Брукс); визначенням теоретичних та організаційних основ створення систем управління якістю у вищих навчальних закладах на базі міжнародних стандартів ISO серії 9000 та інших моделей управління якістю займаються О. Волков, Г. Хімічева, А. Зенкін, Р. Кучма; сутність, зміст, критерії, показники якості, як педагогічної категорії вивчають О. Андрійчук, О. Локшина, В. Луговий, Т. Лукіна, О. Савченко; моніторинг якості усіх рівнів освіти здійснюють В. Беспалько, В. Бобрицька, А. Денисенко, О. Коваленко, А. Шегеда, Л. Хоружа, О. Ярошенко; проблема оцінки якості освіти порушена у

вітчизняній науковій літературі з питань управління освітою, а саме в роботах В. Вікторова, Л. Одерія, І. Анненкової, І. Булах, С. Зайця, М. Згуровського.

Але попри велику кількість наукових доробків, присвячених різним аспектами проблеми забезпечення якості вищої освіти в умовах ВНЗ, не розкритим залишається питання про створення оптимальної моделі системи внутрішнього забезпечення якості освіти у вищих навчальних закладах України в умовах воєнних дій.

Таким чином, метою нашої статті визначаємо – розробку оптимальної моделі системи внутрішнього забезпечення якості освіти на прикладі Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Якість освіти є багатогранною категорією, яка за своєю сутністю відображає різні аспекти освітнього процесу – філософські, соціальні, педагогічні, політичні, демографічні, економічні тощо [1]. Т. Шамова говорить про якість як нормативний рівень, якому повинен відповідати продукт просвіти [6]. Вважається, що в даній категорії втілюється соціальне замовлення суспільства на навчально-виховну діяльність освітньої установи. На думку С. Шишова [3] та В. Кальней [3] якість освіти – це педагогічна категорія, що характеризує ступінь досягнення поставлених в освіті цілей та завдань, якість освіти визначається сукупністю показників, що характеризують різні аспекти навчальної діяльності освітнього закладу: зміст освіти, форми і методи навчання, матеріально-технічну базу, кадровий склад тощо, що забезпечують розвиток компетенцій молоді, що навчається.

Інші науковці зосереджуються на тому, що в статистичному плані якість освіти – це ступінь відповідності конкретного освітнього результату ідеальній моделі результату діяльності. Крім того, якість освіти розглядається ще і як сукупність властивостей освіти [4], що визначають її здатність задовольняти відповідні потреби особистості, суспільства, держави відповідно до призначення освіти [1].

На нашу думку, якість освіти – це відповідність освітньої системи меті, функціям, потребам і соціальним нормам (стандартам) освіти та показник результативності навчального процесу вищого навчального закладу.

Система внутрішнього забезпечення якості вищої освіти – це сукупність засобів теоретичного практичного, матеріально-технологічного, методичного та інформаційного забезпечення, спрямованих на підтримку якості вищої освіти на рівні, не нижче встановлених регіональних, національних та міжнародних норм, вимог і стандартів.

Ретельний аналіз нового Закону України «Про вищу освіту» свідчить про підвищену увагу до питань забезпечення якості вищої освіти та освітньої діяльності українських ВНЗ. Об'єктами оцінювання

стають освітні програми, освітня діяльність ВНЗ, результати навчання та компетентності студентів, здобуті під час навчання.

У новому Законі про вищу освіту зазначається, що система забезпечення якості вищої освіти в Україні складається із:

1) системи забезпечення вищими навчальними закладами якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості);

2) системи зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів та якості вищої освіти;

3) системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти [8].

У своєму дослідженні будемо триматися думки про те, що система внутрішнього забезпечення якості вищої освіти у вищому навчальному закладі у умовах АТО є важливим елементом системи забезпечення якості вищої освіти в цілому в Україні. Кожен навчальний заклад розробляє власну модель системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти, враховуючи особливості контингенту студентів, стан кадрового, навчально-методичного, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення університету.

У зв'язку зі складною політичною ситуацією яка склалася на сході України та складними соціально-економічними умовами в яких опинився ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» виникла потреба у трансформації існуючої системи освіти.

Таким чином, визначившись із поняттям «якість освіти», окресливши сучасні наукові орієнтири з проблеми визначення системи забезпечення якості вищої освіти в Україні та виконуючи мету нашого дослідження представимо модель системи внутрішнього забезпечення якості освіти на прикладі Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Мета системи внутрішнього забезпечення якості освіти ВНЗ в умовах АТО: упровадження механізмів щодо підтримки якості освіти на заданому національному та міжнародному рівні в умовах воєнних дій; поліпшення умов для розвитку вищого навчального закладу; сприяння більш раціональному використанню внутрішніх і зовнішніх ресурсів (міжнародних програм, грантів тощо); забезпечення мотивування професорсько-викладацького складу на постійне підвищення кваліфікації не зважаючи на складну соціально-політичну та економічну ситуацію в країні; сприяння активному залученню студентів до процедур забезпечення якості освіти шляхом участі у конкурсах наукових робіт, конференціях, олімпіадах, міжнародних програмах.

Принципи забезпечення якості вищої освіти:

- зацікавленість студентів і роботодавців, а також суспільства в цілому у високій якості вищої освіти;

- упровадження системного контролю для усіх компонентів освітньої діяльності;
- автономія закладів вищої освіти;
- система зовнішнього забезпечення якості повинна відповідати своїй меті і не ускладнювати роботу навчальних закладів більше, ніж це необхідно для виконання цієї системи своїх завдань;
- забезпечення відкритості до діяльності навчального закладу, пріоритетність аспекту розміщення публічної інформації на сайті ВНЗ;
- постійний соціальний контакт з представниками благодійних національних та міжнародних організацій, спонсорами, меценатами (найбільшої актуальності набуває сьогодні в умовах АТО).

Структурні компоненти формування європейської системи забезпечення якості вищої освіти:

1. Розробка моделей фахівців в університеті.
2. Стимулювання професорсько-викладацького складу до постійного підвищення власної самоактуалізації та самоосвіти.
3. Рання професійна орієнтація учнів середніх шкіл регіону та області.
4. Профорієнтаційна робота з дітьми які проживають на тимчасово окупованій території.
5. Удосконалення навчального плану та змісту навчання з дисциплін відповідно до нових соціально-політичних умов та стандартів вищої освіти.
6. Науково-методичне забезпечення освітнього процесу в університеті
7. Упровадження системи моніторингу рівня знань студентів
8. Функціонування загальноуніверситетського відділу якості навчального процесу у відповідності з розробленою внутрішньою системою забезпечення якості освіти в університеті.

Завдання системи забезпечення якості вищої освіти:

- розробка та упровадження комплексу навчально-методичного забезпечення з діагностики якості навчального процесу в університеті;
- організацію навчального процесу, яка найбільш адекватно відповідає сучасним умовам життя та розвитку національної та світової системи освіти;
- співробітництво з науково-дослідними інститутами, асоціаціями та іншими структурами, які здійснюють зовнішній контроль якості освіти;
- контроль освітньої діяльності навчального закладу та якості підготовки фахівців на всіх етапах навчання та на всіх рівнях: рівні ВНЗ, державному та міжнародному (європейському) рівнях.

Проаналізувавши систему забезпечення якості освіти на прикладі ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

можемо виокремити **пріоритетні положення політики ВНЗ у сфері якості вищої освіти:**

- вища освіта повинна відповідати ключовому пріоритету – задоволення вимог та потреб споживача (абітурієнтів, студентів, роботодавців);
- розробка та впровадження системи стимулювання працівників університету;
- співпраця з представниками світових університетів, міжнародними організаціями, урядами інших країн;
- усвідомлення кожним суб'єктом освітнього процесу власної відповідальності за якість підготовки студентів, розглядаючи останніх як потужний професійний масив;
- розробка форм навчання для абітурієнтів які проживають на тимчасово окупованій території;
- розробка та використання сучасних систем передачі знань (новітні освітні технології, використання засобів дистанційного навчання, використання у навчальному процесі інтерактивних методів освіти та постійне удосконалення існуючої системи освіти.

Результат системи забезпечення якості вищої освіти.

Кожна система забезпечення якості вищої передбачає позитивний або негативний результат. Ураховуючи усе вищевикладене, наша система вищої освіти яка вимушена впроваджуватися в умовах війни та відкрито говорячи – ймовірної небезпеки, як для життя об'єктів так і суб'єктів навчального процесу передбачає здійснення наступних процедур і заходів:

- впровадження системи освіти для дітей з тимчасово окупованих територій;
- постійне удосконалення існуючої системи освітньої діяльності з урахуванням близькості навчального закладу до зони військових дій;
- збільшення контингенту здобувачів вищої освіти шляхом підвищення якості викладання навчальних дисциплін, підвищенням кваліфікації науково-педагогічних працівників, співпраці з іншими університетами, налагодження процедури обміну студентами та викладачами між навчальними закладами України та світу;
- посилення кадрового потенціалу університету та збільшення матеріально-технічної бази навчального закладу який працює в умовах АТО;
- створення та впровадження ефективної системи запобігання та виявлення плагіату у наукових працях працівників університету, стимулювання викладачів до участі у науковій діяльності;
- постійна участь університету в національних та міжнародних рейтингових дослідженнях вищих навчальних закладів, конкурсах наукових робіт, конференціях, олімпіадах тощо;

- здійснення агітаційних заходів щодо майбутніх абітурієнтів які проживають на тимчасово окупованій території;

Таким чином, ми розглянули лише деякі змістовні аспекти забезпечення якісної вищої освіти в умовах складної соціально-політичної ситуації яка склалася на сході України. Подальші дослідження будуть присвячені умовам адаптації студентської молоді до навчання в умовах війни.

Список використаної літератури

1. Кальней В. А., Шишов С. Е. Школа: мониторинг качества образования / В. А. Кальней, С. Е. Шишов. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 316 с. **2. Есенбаева Г. А.** Методы моделирования учебного процесса в вузе / Г. А. Есенбаева. – Караганда; КЭУ, 2005. – 233с. **3. Закон** України «Про вищу освіту». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. **4. Красовська О.** Міжнародна акредитація освітніх програм у системі забезпечення якості вищої освіти / О. Красовська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.edu-trends.info/international-accreditation/> **5. Моніторинг** в управлінні навчальним закладом / О. М. Касьянова // Управлінський супровід моніторингу якості освіти / Т. Б. Волобуєва. – Х. : Основа, 2004. – 96 с. **6. Хлебнікова Т. М.** Кваліметричний підхід до вивчення якості вищої освіти / Т. М. Хлебнікова. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/5/11hleqhe.pdf>. **7. Шамова Т. И.** Управление образовательными системами : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Т. И. Шамова, П. И. Третьяков, Н. И. Капустин. – М. : ВЛАДОС, 2002. – 320 с.

Терновець О. М. Забезпечення якості освіти у вищих навчальних закладах в умовах антитерористичної операції на сході України

У статті розкрито особливості внутрішньої системи забезпечення якості освіти у вищих навчальних закладах в умовах антитерористичної операції на сході України, шляхом аналізу останніх досліджень, присвячених питанню забезпечення якості вищої освіти. Представлено розробку оптимальної моделі системи внутрішнього забезпечення якості освіти на прикладі Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Компонентами моделі системи внутрішнього забезпечення якості освіти було обрано: мету системи внутрішнього забезпечення якості освіти навчального закладу в умовах АТО; принципи забезпечення якості вищої освіти; структурні компоненти формування європейської системи забезпечення якості вищої освіти; завдання системи забезпечення якості вищої освіти; пріоритетні положення політики навчальної установи в сфері якості вищої освіти; результат системи забезпечення якості вищої освіти.

Ключові слова: якість освіти, вища освіта, забезпечення якості вищої освіти

Терновец О. Н. Обеспечение качества образования в высших учебных заведениях в условиях антитеррористической операции на востоке Украины

В статье раскрыты особенности внутренней системы обеспечения качества образования в высших учебных заведениях в условиях антитеррористической операции на востоке Украины. Представлена разработка оптимальной модели системы внутреннего обеспечения качества образования на примере ГУ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко». Компонентами модели системы внутреннего обеспечения качества образования были определены: цель системы внутреннего обеспечения качества образования учебного заведения в условиях АТО; принципы обеспечения качества высшего образования; структурные компоненты формирования европейской системы качества высшего образования; задачи системы обеспечения качества высшего образования; приоритетные положения политики учебного учреждения в области качества высшего образования; результат системы обеспечения качества высшего образования.

Ключевые слова: качество образования, высшее образование, обеспечение качества высшего образования

Ternovets O. Quality Assurance in Higher Education in Terms of Anti-Terrorist Operation in Eastern Ukraine

The article describes the features of the internal system of quality assurance in higher education in terms of anti-terrorist operation in eastern Ukraine, through analysis of recent studies on the issue of the quality of higher education. Provided the definition of the concept: quality of education - a line of educational system purpose, functions, needs and social norms (standards) education and performance indicators of the educational process of higher education and a system of internal quality assurance - a set of tools theoretical practical, material, technological, methodological and information management, to support the quality of higher education at a level no lower than the regional, national and international regulations, requirements and standards. Presented by developing an optimal model of internal quality assurance on the example of the State institution "University of Luhansk". The components of the model of internal quality assurance has been chosen: the purpose of internal quality assurance of the institution in terms АТО; principles of quality assurance; structural components forming the European system of quality assurance; job quality assurance system for higher education; Priority policies of educational institutions in the quality of higher education; the result of the quality assurance system of higher education. It was determined that the article deals with only some substantive aspects of quality higher education in the difficult social and political situation prevailing in eastern Ukraine. Further research will focus on the conditions of adaptation of students to training in war.

Key words: quality of education, higher education, quality assurance, internal quality assurance in higher education.

Хриков Євген Миколайович,
доктор педагогічних наук, професор, завідувач
кафедри державної служби, адміністрування та управління
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

УРОКИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ДЛЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Ситуація гібридної війни яскраво висвітлила стан та типові недоліки не тільки регіональної, а всієї вищої освіти країни. Локальні, на перший погляд, події 2014-2016 років дозволяють з'ясувати парадигмальні властивості вітчизняної вищої освіти та управління нею. Виникає коло питань, на які наука ще не дала відповіді: як виконує вища освіта свої соціальні функції, яку роль відігравали вищі навчальні заклади Донбасу у перебігу подій зазначеного періоду, яку позицію займало МОН України у розв'язанні кризової ситуації, наскільки відповідала наявній ситуації діяльність топ менеджменту вищих навчальних закладів зони АТО, що треба зробити на державному та рівні вищих навчальних закладів для забезпечення подальшого розвитку вищої освіти. Необхідність отримання відповіді на ці питання обумовлює актуальність проблеми визначення уроків гібридної війни для вищої освіти країни.

Мета статті: визначити напрями подальшого розвитку вищої освіти з урахуванням уроків гібридної війни.

Для реалізації мети дослідження було використано опитування працівників ВНЗ зони АТО, аналіз сайтів вищих навчальних закладів-клонів з окупованої території та переміщених на підконтрольну Україні територію, спостереження, аналіз, синтез, узагальнення, моделювання.

Аналіз подій досліджуваного періоду дозволяє зробити висновок, що вища освіта регіону не реалізувала свою головну функцію підготовки фахівців, здатних забезпечити інтенсивний економічний та культурний розвиток Луганської та Донецької областей, не сформувала у частини студентів та випускників громадянські якості, вміння об'єктивно аналізувати, оцінювати та прогнозувати розвиток соціальної ситуації. Такі наслідки пов'язані з відривом навчального процесу від реалій життя, суто абстрактно-академічною його спрямованістю. Окремо треба звернути увагу на те, що не виконали своїх функцій суспільні дисципліни, які мали формувати широкий культурний кругозір, вміння об'єктивно оцінювати дійсність та таким чином створювати умови для формування громадянських якостей. Щодо останнього, можна припустити, що і організація громадського життя навчальних закладів, діяльність студентського самоврядування не мали значного впливу на формування патріотичних якостей студентів. Саме суспільні дисципліни мали зруйнувати розповсюджені у регіоні міфи: «Донбас годує країну», «Відокремлений Донбас буде розвиватися інтенсивніше», але не зробили

це. Наведені властивості характеризують особливості сучасної парадигми вищої освіти.

У такій ситуації неможливо позитивно оцінити роль топ менеджменту вищих навчальних закладів в організації освітньої діяльності та реалізації функцій вищої освіти регіону. Зрозуміло, що за умов централізованої системи управління вищою освітою в країні, відповідальність за стан освітніх справ у регіоні несе і МОН України.

Для з'ясування ролі керівництва ВНЗ регіону на початковому етапі гібридної війни були розроблені питання для телефонного опитування працівників навчальних закладів, яке передбачало використання не оціночних суджень, а з'ясування наявності або відсутності тих чи інших фактів та подій. Такий підхід забезпечував більший рівень об'єктивності отриманої інформації.

Працівникам ВНЗ Луганської та Донецької області були задані наступні питання:

Чи залучали керівники ВНЗ науковців до аналізу та прогнозування перебігу подій у регіоні та країні?

Чи обговорювали на засіданнях колегіальних органів соціальна ситуація?

Чи доводили до широкого загалу працівників та студентів свою громадянську позицію керівники ВНЗ?

Чи мав навчальний заклад чіткий, конкретний план дій у кризовій ситуації.

Яку позицію займав керівник вищого навчального закладу: зрадницьку, вичікувальну, пасивну, активно-проукраїнську.

Окрім того проводився аналіз сайтів вищих навчальних закладів регіону та їх клонів на непідконтрольній Україні території, аналізувались також матеріали преси та Інтернет ресурси. Зібрана таким чином інформація дозволяє узагальнити особливості функціонування вищих навчальних закладів на початковому етапі гібридної війни.

Три університети – Східноукраїнський національний університет, Луганський національний університет, Донецький державний університет управління виїхали у свої філії та на їх базі організували навчальний процес.

Але серед ВНЗ Луганської та Донецької областей є тільки один приклад, коли топ менеджмент навчального закладу (Луганського національного університету) та переважна більшість керівників інститутів та факультетів, провідні науковці виїхали на підконтрольну Україні територію, та одразу організували процес навчання. Пояснити це можна, на наш погляд, тим, що багато років очолювала університет, а зараз очолює його наглядову раду людина з яскраво вираженою патріотичною позицією – народний депутат України В. С. Курило. В університеті склалася стабільна, тривалий час функціонуюча команда керівників, що також позитивно вплинуло на формування ціннісно-орієнтаційної єдності її членів.

Більшість інших університетів розпочинала свою роботу на нових місцях. Так Донецький національний університет за пропозицією МОН України переїхав у м. Вінницю, Луганський національний аграрний університет у м. Харків, Донецький державний юридичний університет у м. Кривий Ріг тощо. Ситуація ускладнювалась тим, що жоден університет не вивіз свої бібліотеки, електронні бази даних, автомобільний транспорт, прилади, оргтехніку, деякі залишили навіть печатки та ліцензії на освітню діяльність. Рішення про переїзд на підконтрольну Україні територія приймали, як правило, одноосібно викладачі та студенти.

У таких навчальних закладах як Луганський національний аграрний університетах, Донбаська національна академія будівництва та архітектури, Донецький національний технічний університет керівники зайняли зрадницьку позицію. Саме тому із Луганського національного аграрного університету у м. Харків виїхав тільки один проректор, із Донецького національного технічного університету у Красноармійськ виїхав тільки один проректор та три декани, а Донбаську національну академію будівництва та архітектури очолив вже новий ректор.

Переважна більшість керівників ВНЗ у найбільш складні місяці 2014 року займали вичікувальну позицію, постійно зверталися до МОН України за вказівками, яких не отримували, та не приймала необхідних для того часу рішень. Саме тому всю матеріальну базу навчальних закладів було залишено сепаратистам та це дало змогу організувати діяльність навчальних закладів-клонів. В умовах відсутності цілеспрямованої роботи з викладачами та студентами, невизначеності плану персональних та колективних дій, від 30 до 50 відсотків викладачів та студентів залишились на захопленій сепаратистами території.

У деяких університетах більш активну позицію займали представники студентського самоврядування, які створювали ініціативні групи, проводили інтернет-акції вимагали від МОН України прийняття рішення щодо переїзду університетів.

Наведені та багато інших фактів свідчить, що керівні ланки вищих навчальних закладів регіону мали, але не реалізували можливість:

- Залучити провідних фахівців-науковців навчальних закладів до аналізу та прогнозування розвитку соціальної ситуації в регіоні та країні. Особливо треба звернути увагу на те, що класичні університети, які мають у своєму складі соціологів, політологів, істориків, фахівців з менеджменту, управління навчальними закладами, державного управління, не використали цей потенціал. Так, наприклад, доктор наук з державного управління, професор О. В. Радченко ще навесні 2014 прогнозував подальший розвиток соціальної ситуації та його прогнози у подальшому повністю підтвердились. За своєю сутністю вищий навчальний заклад має бути центром наукової думки та свою діяльність, і управлінську у тому числі, будувати на основі науки. Але повсякденна практика свідчить, що

вищими навчальними закладами управляють не на основі наукових знань, а на основі традицій та наявного у керівників досвіду.

- За допомогою теорії управління в кризових ситуаціях, ризик менеджменту, сценарного методу розробити план дій на початковому етапі гібридної війни. Так, наприклад, сценарний метод дозволяв розглянути різні сценарії: поступового погіршення ситуації та припинення діяльності державних інституцій у регіоні, бистрого погіршення ситуації та припинення діяльності державних інституцій у регіоні, відсутності вказівок МОН щодо плану дій у наявній ситуації, необхідності переїзду у той чи інший населений пункт, організованої та неорганізованої передислокації навчального закладу тощо та прийняти рішення щодо найбільш вірогідного сценарію та плану відповідних дій. Але члени керівних ланок університетів хоча за посадами є менеджерами, але не мають відповідної освіти, та можна припустити, що не знають про такі методи та технології управління.

- Провести обговорення з членами колективу варіанти реалізації можливих сценаріїв подолання кризової ситуації. Тільки в одному навчальному закладі – Горлівському інституті іноземних мов були проведені загальні збори трудового колективу та таємним голосуванням дві третини присутніх вирішили здійснити переїзд на нове місце розташування.

- Спрогнозувати пасивну позицію органів державної влади щодо наявної ситуації та взяти відповідальність за прийняття рішень на себе.

- Вивезти на підконтрольну Україні територію, документацію, сервери, автомобільний транспорт, найбільш цінне майно, особові справи працівників, бібліотеки тощо. Так Донецький національний університет залишив у Донецьку 21 одиницю транспорту та все інше майно, Донецький юридичний інститут МВС забрав тільки прапор, печатки та деякі архіви, Донецький національний медичний університет переїхав тільки з невеликою кількістю медичних атласів тощо.

Узагальнення всієї зібраної інформації дозволяє зробити два висновки: зрадницьку позицію деяких керівників вищих навчальних закладів обумовлюють їх індивідуальні властивості, а масовий прояв пасивної позиції керівних ланок навчальних закладів у кризовій ситуації зумовлений парадигмальними властивостями управління освітою та управління навчальними закладами.

Як відомо, Україна знаходиться на етапі індустріального розвитку, тому система суспільних та управлінських цінностей значно відрізняється від тих, які панують у розвинених країнах. Систему цінностей управління навчальними закладами в Україні у наш час складають:

- Пріоритет досвіду в управлінні навчальним закладом над науковими знаннями та професійною підготовкою.
- Принцип одноосібної влади керівника.
- Ключова роль керівника в управлінні навчальним закладом.

- Ієрархічні, вертикальні стосунки.
 - Орієнтація на регламентацію, дисциплінування, контроль підлеглих.
 - Пріоритет державного управління на внутрішнім управлінням навчальним закладом.
 - Авторитарний стиль управління.
 - Формальне лідерство.
 - Спеціалізація управлінської діяльності.
 - Пріоритет колективіських цінностей.
 - Універсальність керівника.
 - Дорадчий характер колегіальних органів управління навчальним закладом.
 - Інваріантність організаційних структур управління.
 - Перспективне планування діяльності.
- Систему цінностей управління у розвинених країнах складають:
- Професійна освіта керівників навчальних закладів.
 - Пріоритет професійних знань над досвідом роботи.
 - Неформальне лідерство керівників навчальних закладів.
 - Колегіальне прийняття рішень.
 - Децентралізація управління, автономія навчальних закладів та їх структурних підрозділів.
 - Гнучкість організаційних структур управління.
 - Орієнтація на забезпечення конкурентоздатності навчального закладу.
 - Залучення до управління стейкхолдерів.
 - Перевага горизонтальних стосунків.
 - Поєднання індивідуальних та корпоративних цінностей.
 - Соціальна відповідальність у процесу управління.
 - Використання моніторингових, маркетингових технологій в управлінні.
 - Стратегічне планування.
 - Спирання на ризик-менеджмент.
 - Фінансова ефективність.

Перелічені цінності для України є інноваційними, деякі з них починають поширюватися в управлінні вищими навчальними закладами та створюють умови для поступової зміни управлінської парадигми.

Не здійснює кардинального впливу на затвердження нової парадигми управління Закон України «Про вищу освіту», тому на державному рівні, з урахуванням уроків гібридної війни, доцільно:

- Змінити підходи до оцінки діяльності ВНЗ. Ураховувати реальний вплив випускників ВНЗ на розвиток економіки та культури регіону та країни.

- Сприяти затвердженню сучасної демократичної парадигми управління ВНЗ, підвищення рівня автономії та відповідальності керівників, навчальних закладів за результати своєї діяльності.

- Ввести вимогу обов'язкової управлінської освіти для керівного складу ВНЗ.

- Більш активно впливати на визначення керівників ВНЗ.

- Розробити та запровадити присягу для керівного складу ВНЗ, та зробити її процедуру неформальною та гласною.

На рівні вищих навчальних закладів:

- Запровадити корпоративні кодекси, кодекси поведінки керівників, працівників, студентів.

- Забезпечити отримання відповідної освіти керівниками навчального закладу.

- Розробити та запровадити критерії оцінки керівників ВНЗ та їх структурних підрозділів.

- Переглянути критерії оцінки результатів професійної підготовки, ролі суспільних та інших дисциплін у процесі навчання.

- Розвивати автономію структурних підрозділів.

- Запровадити реальну колегіальність управління навчальним закладом.

- Створювати освітнє середовище, яке буде формувати громадянську культуру членів колективу.

Завданням для подальшої наукової розробки є з'ясування того, наскільки виокремленні особливості вищої освіти Донбасу притаманні вищій освіті інших регіонів країни.

Хриков Є. М. Уроки гібридної війни для вищої освіти України

У статті визначено напрями подальшого розвитку вищої освіти з урахуванням уроків гібридної війни. Для реалізації мети дослідження було використано опитування працівників ВНЗ зони АТО, аналіз сайтів вищих навчальних закладів-клонів окупованої території та переміщених на підконтрольну Україні територію, спостереження, аналіз, синтез, узагальнення, моделювання.

Аналіз зібраної інформації дозволив визначити особливості діяльності вищих навчальних закладів Донбасу на першому етапі гібридної війни, причини наявного перебігу подій, завдання, які необхідно реалізувати на державному рівні, рівні вищих навчальних закладів для забезпечення зміни управлінської парадигми та подальшого розвитку вищої освіти.

Ключові слова: уроки, гібридна війна, вища освіта України, парадигма управління вищою освітою.

Хрыков Е. Н. Уроки гибридной войны для высшего образования Украины

В статье определены направления дальнейшего развития высшего образования с учетом уроков гибридной войны. Для реализации цели исследования были использованы опрос работников ВУЗ зоны АТО, анализ сайтов высших учебных заведений-клонов с оккупированной территории и перемещенных на подконтрольную Украине территорию, наблюдение, анализ, синтез, обобщение, моделирование.

Анализ собранной информации позволил определить особенности деятельности высших учебных заведений Донбасса на первом этапе гибридной войны, причины произошедшего развития событий, задания, которые необходимо реализовать на государственном уровне, уровне высших учебных заведений, для обеспечения изменений управленческой парадигмы и дальнейшего развития высшего образования.

Ключевые слова: уроки, гибридная война, высшее образование Украины, парадигма управления высшим образованием.

Khrykov E. Lessons of Hybrid war for Higher Education of Ukraine

Article identifies areas for further development of higher education, taking in consideration hybrid war experience. To implement the objective of the study, interviews of university workers of Administrative-Territorial Entity (ATE) were used, as well as analysis of sites of higher educational institutions-clones from occupied territories and relocated to the territory of Ukraine, observation, analysis, synthesis, generalization and modeling.

Analysis of received information allowed to define the particular qualities of activities of higher educational institutions of Donbass during first phase of hybrid war, the causes of events that took place, tasks that need to be implemented on state level and the level of higher educational institutions.

On the state level it is necessary to change the approaches to the evaluation of of higher educational institutions' activities, to promote validation of modern democratic paradigm of managing, improving the level of autonomy and management responsibility, introduce the oath of management, etc.

On the institutions level it is necessary to implement corporate codes, to develop and implement criteria for evaluating managers, to review the criteria for evaluating the results of professional training, to create the learning environment which will generate formation of civic culture of team members and so on.

Key words: lessons, hybrid war, higher education of Ukraine, higher education management paradigm.

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.922.76-056.313

Коваленко Вікторія Євгенівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри корекційної освіти та спеціальної психології КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ, ЯКІ ПОСТТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Військовий конфлікт, який розгорнувся на сході України весною 2014 року, призвів до тисяч смертей, гуманітарної катастрофи в Донбасі. Складні соціально-політичні події, що відбуваються в Україні, позначаються на життєдіяльності великої кількості населення країни. Частину складають ті, кого можна віднести до вразливих груп, тобто осіб, які потребують пильної уваги з боку фахівців. До цієї категорії осіб належать діти з інвалідністю. Ситуацію, у якій опинилися діти, можна розглядати як важку життєву. У психологічній практиці важка життєва ситуація визначається як тимчасова подія в життєвому циклі, що породжує емоційні напруги і стреси; перешкоди в реалізації важливих життєвих цілей, з якими не можна впоратися за допомогою звичних засобів. Це ситуація, яка об'єктивно ускладнює життєдіяльність дітей з інвалідністю; звичні внутрішні зв'язки; може призвести до психічної травматизації та погіршення нервово-психічного стану; утруднює або унеможлиблює реалізацію внутрішніх стимулів (мотивів, прагнень, цінностей). Гібридна війна на сході України розколола спільноти, розділила сім'ї, і дітей з інвалідністю на тих, які (по різних причинах) залишилися на охоплених військовими та окупаційними діями на територіях сходу України і внутрішньо переміщених осіб. Масова вимушена міграція – серйозний обмежувальний фактор для розвитку та соціалізації дітей-переселенців з інвалідністю, який підлягає врахуванню у сучасній ситуації. Вона підсилює гостроту й актуальність прийняття оптимальних рішень у сфері соціальної політики, соціально-педагогічної та реабілітаційної роботи, вибору ефективних корекційно-педагогічних, соціально-педагогічних, реабілітаційних технологій у роботі з такими дітьми.

В. Сушкевич, уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю у своїй доповіді на парламентських слуханнях зазначив, що станом на 11 лютого 2016 року обліковано 1 мільйон 725 тисяч внутрішньо переміщених осіб, з них 71 тисяча 085 з інвалідністю, або понад 4% від загальної чисельності внутрішньо переміщених осіб. При

цьому майже 300 тисяч людей з інвалідністю залишилися на окупованих та непідконтрольних територіях [1]. Ці люди перебувають у становищі втрати практично всіх прав, гарантованих Конвенцією ООН та Конституцією України.

У серпні минулого року Україна звітувала в Організації Об'єднаних Націй щодо прав людей з інвалідністю. Провідні експерти ООН акцентовано запитували представників уряду України: «Невже Україна не розуміє, що люди з інвалідністю в умовах військових дій – це найбільш вразлива категорія, і держава повинна забезпечити пріоритетність їхніх прав?» [1]. Це слова експерта ООН. Відтоді минуло майже півроку, а ситуація не лише не поліпшилася, а щодня реально погіршується.

На сьогодні загальнотеоретичні проблеми соціально-психологічної роботи з внутрішньо переміщеними особами відображено у роботах Л. Тюття, І. Іванова, М. Лукашевич, І. Мигович та інших. Досліджували процеси міграції (переселення), визначали її та класифікували різні дослідники (психологи, соціологи, філософи), а саме: Н. Гринда, А. Дмитрієв, В. Іноземцев, О. Мазін, Є. Макознак, І. Прибиткова, Ю. Римаренко, О. Ровенчак, А. Сові, В. Шелюк та інші. Проте, на сьогодні проблема визначення соціально-психологічних проблем дітей з інвалідністю, які постраждали внаслідок військового конфлікту на сході України не набула широкого відображення у науковій літературі. Висока актуальність та безперечна значущість проблеми визначення соціально-психологічних проблем дітей з інвалідністю, від рішення якої залежатиме визначення шляхів її вирішення і, як підсумок, ступінь соціальної адаптованості дітей з інвалідністю, обумовили вибір теми наукової статті.

Мета наукової статті – визначити соціально-психологічні проблеми дітей з інвалідністю, які є внутрішньо переміщеними особами та тих, які залишилися на окупованих та непідконтрольних територіях Донбасу.

В Україні за Законом України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 2005 р. «Інвалідність – міра втрати здоров'я та обмеження життєдіяльності, що перешкоджає або позбавляє конкретну особу здатності чи можливості здійснювати діяльність у спосіб та в межах, що вважаються для особи нормальними залежно від вікових, статевих, соціальних і культурних факторів» [2; 3].

У контексті статі категорію «внутрішньо переміщених дітей з інвалідністю» розумітимемо, як дітей з інвалідністю, які були змушені залишити місця звичайного проживання на території Донбасу, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, окупації, проявів насильства, порушень прав людини, які не перетинали міжнародно визнаного кордону України.

Для дітей з інвалідністю важливою складовою людського розвитку є забезпечення належної освіти. Адже ефективна адаптація та інтеграція дітей, з порушеннями фізичного та/або розумового розвитку у

суспільство неможливі без здобуття ними повноцінної дошкільної, шкільної та позашкільної освіти. Проблема здобуття освіти є актуальною для внутрішньо переміщених дітей з інвалідністю.

Перед дітьми, які звикли до освітнього середовища навчального закладу, свого вчителя постала проблема реадaptaції до нового середовища, нового педагога, нового учнівського колективу. Незважаючи на те, що останнім часом навчання дітей з інвалідністю у загальноосвітніх навчальних закладах визнано державним пріоритетом, на сьогодні так і не створено достатніх умов для його забезпечення [4]. Освітнє середовище навчального закладу не можна назвати «безбар'єрним», в якому зазначена категорія учнів матиме можливість без ускладнень користуватися усіма елементами інфраструктури, відвідувати будь-які об'єкти житлового та громадського призначення, вільно пересуватися транспортом, користуватися засобами зв'язку та мати доступ до інформації. Рівень доступності шкільного освітнього середовища для дітей з різними формами інвалідності поки що залишається однією з найнагальніших проблем. Складність у забезпеченні доступності полягає в тому, що учні з різними формами інвалідності потребують різних видів доступності. Так, діти з інвалідністю (візочники) потребують забезпечення пологого в'їзду у приміщення та відповідну ширину дверей, наявність ліфтів відповідного розміру тощо. У той час слабозорі діти потребують написів на основних об'єктах шрифтом Брайля і т.п. Тому визначити однозначно, на який відсоток доступним є навчальне освітнє середовище для дітей з інвалідністю досить складно.

Варто визнати, що за останні роки хоча й зроблено суттєві кроки щодо розробки та реалізації соціальної політики щодо цієї категорії громадян, проте, низка серйозних проблем залишається не вирішеними. Основною метою державної соціальної політики щодо осіб з інвалідністю в Україні має бути забезпечення рівних можливостей та реалізація конституційних прав цієї категорією громадян, створення сприятливих правових, політичних, соціально-економічних, медичних, психологічних, організаційних умов і гарантій для забезпечення людського розвитку та інтеграції у суспільне життя [4].

Окрім загальної проблеми відсутності «безбар'єрного середовища освітнього закладу» для всіх дітей з інвалідністю, внутрішньо переміщені діти з інвалідністю ще мають негативний емоційний досвід, досвід переживання «війни». Травматичний досвід порушує процес розвитку дитини, впливаючи на формування довіри, активності, ініціативності, міжособистісних стосунків, розвиток мислення, формування самооцінки, самоконтролю та особистості в цілому, що і так розвивалась на основі дивергенції між біологічним та соціальним профілями розвитку, внаслідок наявності первинного дефекту. Вторинний стрес, який викликаний додатковими травмуючими обставинами, ускладнює, спотворює та уповільнює процес адаптації, а також впливає на взаємини

в родині, спілкування з однолітками. Діти в ситуації вимушеного переселення особливо схильні до дії вторинного стресу, оскільки травматичний досвід військових дій найчастіше поєднаний із втратами, негараздами в сім'ї, зміною її статусу, радикальними змінами способу життя.

На непідконтрольній території залишаються діти, яким треба навчатися. Чи зроблено щось для того, щоб ці діти мали можливість здобувати українську освіту? За даними опитування вчителів загальноосвітньої школи №6, яка розташована в окупованому Луганську, встановлено, що діти з інвалідністю навчаються за програмами і підручниками, які рекомендовані Міністерством освіти і науки Російської Федерації, хоча на тиждень у дітей є декілька уроків (залежно від року навчання) української мови та літератури. Діти опинились в ситуації, коли їх навчають вчителі, які не мають спеціальної освіти, бо через військові події багато спеціальних педагогів виїхали з окупованих територій. Отже, постає питання про якість освіти дітей з інвалідністю.

Для гармонійної соціалізації та соціальної адаптації дітей з інвалідністю необхідним є забезпечення їх соціально-психологічною, а у деяких випадках фізичною реабілітацією та медикаментозним лікуванням. У цій сфері внутрішньо переміщені діти з інвалідністю та діти, які залишилися на територіях так званих «ЛНР» та «ДНР» мають низку проблем. Батьки внутрішньо переміщених дітей з інвалідністю змушені самостійно шукати фахівців та заклади на теренах України, які б надавали спектр абілітаційних та реабілітаційних послуг. Ситуація, яка склалася на сьогодні в Україні вказує на міжвідомчу неузгодженість дій організацій, які підпорядковуються Міністерству освіти і науки України, Міністерству праці та соціальної політики, Міністерству охорони здоров'я, на що вказав у своїй доповіді на парламентських слуханнях В. Сушкевич, уповноважений президента України з прав людей з інвалідністю [1].

В. Пігіда зазначає, що надзвичайно важливим є не просто виконання своїх функцій окремо кожною із зазначених організацій, а саме тісна співпраця, налагоджена спільна діяльність усіх суб'єктів взаємодії, адже необхідною умовою ефективності здійснення корекційно-педагогічної, соціально-педагогічної, психологічної підтримки дітей вимушених переселенців є наявність мультидисциплінарної команди фахівців, які здатні надати широкий спектр послуг (корекційно-педагогічних, соціальних, психологічних, реабілітаційних, інформаційних, юридичних та ін.). До їх складу доцільно включити спеціальних педагогів та психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників, реабілітологів тощо. При цьому кожен із співробітників виконує свої функції та обов'язки [3].

На сьогодні діти з інвалідністю, які залишилися на непідконтрольній Україні території не забезпечуються комплексом корекційно-педагогічних, соціально-психологічних та реабілітаційних

послуг через брак кваліфікованих фахівців, які можуть надати зазначені послуги.

Проблема систематичного медикаментозного лікування дітей з інвалідністю є також актуальною проблемою. Діти, яких було переміщено з тимчасово окупованих територій потребують нагляду лікаря та лікування. Щоб лікування дитини з інвалідністю було ефективним, лікарю необхідно правильно підібрати відповідні медикаменти, що усувають корегують симптоми захворювання, що володіють мінімальною кількістю побічних ефектів і не знижують якість життя, а це все час, який витрачається на пошуки лікаря, на розробку стратегії лікування, що негативно впливає на нервово-психічний стан дитини, яка перебуває на стадії адаптації до абсолютно нових умов життя.

Діти ж з інвалідністю, які залишилися на окупованих територіях мають подібну проблему, проте вона обумовлюється нестачею коштів та ліків на цих територіях. Рівень матеріального забезпечення – це загальна проблема для людей з інвалідністю: і тих, хто виїхав з окупованих територій, і тих, хто там залишився. Як зазначає В. Сушкевич, на сьогодні рівень бідності серед людей з інвалідністю катастрофічно високий. Політик зазначає, що Міністерством соціальної політики для вимушених переселенців здійснено державну допомогу, проте за останні роки ці виплати знецінилися втричі! [1]. Фактично, розміри доходів людей з інвалідністю, у тому числі з числа переселенців, не забезпечують навіть десятої частини їхніх життєвих потреб і не враховують їхні витрати, зумовлені втратою здоров'я. При цьому всіх людей з інвалідністю позбавлено пільг на проїзд. Сім'ї з дітьми, які, мають інвалідність, без домівок знаходяться практично без засобів до існування.

В. Сушкевич зазначає, що сім'ї, які вирощують дитину з інвалідністю, втратили все, у них не має можливості отримати медичну допомогу. Сьогодні переселенці з інвалідністю та й просто громадяни з інвалідністю мають складний, жахливий вибір: голодувати або лікуватися [1].

Аналіз соціально-психологічних проблем, з якими стикаються сім'ї внутрішньо переміщених осіб з дітьми з інвалідністю та діти, які залишилися на окупованих територіях, у якості провідної дозволив виділити наступну – житлове забезпечення. В результаті бойових дій було пошкоджено чи зруйновано велику кількість житлових будинків. На жаль, влада не здатна компенсувати втрачене під час бойових дій житло. У частині будинків пошкоджені газогін, електромережа, люди живуть без світла та газу. Особливо важко тим, хто живе біля лінії вогню.

Президент України неодноразово звертав увагу на цю кричущу проблему. Це питання стосується і внутрішньо переміщених сімей з дітьми з інвалідністю. Ці сім'ї опиняються в місцях проживання без елементарних умов доступності або й взагалі позбавлені можливості вирішити житлові питання через фінансову неспроможність. За весь час

державою не запроваджено жодних механізмів забезпечення житлом таких людей. Для людей з інвалідністю вирішити це питання в разі складніше, адже житло має бути ще й пристосованим. А людині з інвалідністю орендувати житло неймовірно складно.

Отже, критичних проблем дітей з інвалідністю, які є внутрішньо переміщеними особами та тих, які залишилися на окупованих та непідконтрольних територіях Донбасу багато. Ці діти мають катастрофічні проблеми в усіх сферах життєдіяльності, проте, серед основних можна виділити наступні: житлове забезпечення, медичне обслуговування та психологічна реабілітація, питання доступу до освіти, організація комплексного корекційно-психолого-педагогічного супроводу дітей з метою їх соціальної адаптації.

Список використаної літератури

1. Парламентські слухання: стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на території, не контрольованій українською владою в зоні проведення антитерористичної операції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl1702116%20.htm.

2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.

3. Поляк О. В. Проблеми соціальної реабілітації осіб з обмеженою дієздатністю – «духовна реабілітація» / О. В. Поляк // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : зб. наук. пр. – К.: Університет «Україна», 2004. – 448 с. **4. Синьов В. М.** Психологія розумово відсталої дитини: підруч. / Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П. – К.: Знання. 2008. – 359 с.

Коваленко В. Є. Соціально-психологічні проблеми дітей з інвалідністю, які постраждали внаслідок військового конфлікту на сході України

У статті розкрито проблеми, які переживають діти з інвалідністю, які є внутрішньо переміщеними особами та тих, які залишилися на окупованих та непідконтрольних територіях Донбасу. Встановлено, що критичних проблем дітей з інвалідністю багато. Ці діти мають катастрофічні проблеми в усіх сферах життєдіяльності, проте, серед основних можна виділити наступні: житлове забезпечення, медичне обслуговування та психологічна реабілітація, питання доступу до освіти, організація комплексного корекційно-психолого-педагогічного супроводу дітей з метою їх соціальної адаптації. Автором аналізується та обґрунтовується кожна із зазначених проблем дітей з інвалідністю, які є внутрішньо переміщеними особами та дітьми, які залишилися в зоні АТО в аспекті порівняльного аналізу.

Ключові слова: діти з інвалідністю, внутрішньо переміщені діти з інвалідністю, соціально-психологічні проблеми.

Коваленко В. Е. Социально-психологические проблемы детей с инвалидностью, которые пострадали в результате военного конфликта на востоке Украины

В статье раскрыты проблемы, что переживают дети с инвалидностью, которые являются внутренне перемещенными лицами и те, которые остались на оккупированных и неподконтрольных территориях Донбасса. Установлено, что критических проблем детей с инвалидностью много. Эти дети имеют катастрофические проблемы во всех сферах жизнедеятельности, однако, среди основных можно выделить следующие: жилищное обеспечение, медицинское обслуживание и психологическая реабилитация, вопросы доступа к образованию, организация комплексного коррекционно-психолого-педагогического сопровождения детей с целью их социальной адаптации. Автор анализируется и обосновывается каждая из обозначенных проблем детей с инвалидностью, которые являются внутренне перемещенными лицами и детьми, которые остались в зоне АТО в аспекте сравнительного анализа.

Ключевые слова: дети с инвалидностью, внутренне перемещенные дети с инвалидностью, социально-психологические проблемы.

Kovalenko V. Socio-Psychological Problems of Children with Disabilities who have Suffered as Due to Armed Conflict in the Donbass Region of Ukraine

The article deals with the problems that experiencing the children with disabilities who have been internally displaced and those who remained in the occupied and uncontrolled territories of Donbass. In the context of the gender category of "internally displaced children with disabilities" is considered as children with disabilities, who were forced to leave their habitual residence in the territory of Donbass, in order to avoid the effects of armed conflict, occupation, violence, human rights abuses, who have not crossed an internationally recognized borders Ukraine. It was found that the critical problems of children with disabilities a lot. These children have a catastrophic problem in all spheres of life, however, is among the main are the following: housing, medical care and psychological rehabilitation, the issues of access to education, organization of complex correctional and psycho-pedagogical support for children with a view to their social adaptation. The author analyzes and substantiated each of the identified problems of children with disabilities who are internally displaced persons and children who remained in the area of the anti-terrorist operation in the aspect of comparative analysis.

Key words: children with disabilities, internally displaced children with disabilities, social and psychological problems.

Макаров Владимир Иванович,
кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии
ГУ «Луганский национальный университет
имени Тараса Шевченко»

ОКАЗАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ПЕРЕСЕЛЕНЦАМ И УЧАСТНИКАМ АТО СРЕДСТВАМИ НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПРОГРАММИРОВАНИЯ

Психологические проблемы существовали, существуют и будут существовать всегда. Это аксиома. Многие из этих проблем люди решают сами разными способами. Но есть ряд проблем, которые человек не может разрешить самостоятельно в силу различных причин. И тут на передний план выдвигается психолог, который осуществляет консультирование, психотерапии и даже психокоррекцию. Во многих случаях эта помощь эффективна, но далеко не всегда.

Проблема оказания психологической помощи населению становится особенно острой в связи с известными событиями на востоке Украины. Огромное количество украинских граждан получили травмы (и не только психологические).

Тут возникают две трудности. Во-первых, масса людей: переселенцев и участников АТО, не хотят идти к психологу. До сегодняшнего времени в Украине у части населения сохраняется настороженное отношение к психологии и, соответственно, к психологам. Необходимо помнить о наличии довольно устойчивых заблуждениях у потенциальных клиентах. Это:

- 1) К психологам приходят только психически больные люди.
- 2) Я разобрался, в чем мои сложности – зачем мне нужен психолог?
- 3) Человек обязан сам справляться со своими личностными трудностями, если он мужчина.
- 4) Консультирование – это просто разговоры и ее эффективность неизвестна.

Существуют и другие мифы в отношении психологии и ее практического применения. Мы обозначили только те мифы, которые сильно уменьшают вероятность встречи с практическим психологом.

Но, применительно к переселенцам и участникам АТО вероятность работы с этой категорией людей значительно увеличивается за счет реализации различных программ, грантов и т.д.

И тут возникает вторая трудность. Как работать с людьми, пережившими ужасы войны, потерявшими дом и, в ряде случаев, – родных и близких? К этому добавляется ситуация неустроенности на новом месте, отсутствие денег и перспектив. Особенно это касается людей старшего поколения.

Посттравматический синдром налицо. Точнее, в нашем случае, это посттравматическое стрессовое расстройство, полученное в результате военных действий (ПТСР). Часто человек, страдающий таким синдромом, оказывается не только участником активных боевых действий, но и пострадавшим в результате них. Например, война в Афганистане стала причиной, по которой масса мужчин и косвенным образом женщин, стали жертвами посттравматического стресса. Афганский синдром у многих из них до сих пор продолжает сказываться в разных жизненных ситуациях. Многие исследователи отмечают, что навсегда и полностью избавиться от посттравматического расстройства почти невозможно. Пример тому – афганский синдром, который может преследовать человека всю жизнь. Тем не менее, лечение подобного расстройства необходимо, оно способно нормализовать жизнь травмированного человека и вернуть ему способность полноценно жить: дружить, любить, думать о будущем и т.д. При посттравматическом синдроме наблюдаются следующие клинические симптомы:

- немотивированная бдительность;
- взрывная реакция;
- притупленность эмоций;
- агрессивность;
- нарушение памяти и концентрации внимания;
- депрессия;
- общая тревожность;
- приступы ярости;
- склонность к злоупотреблению наркотическими и лекарственными веществами;
- непрошенные воспоминания;
- мысли о самоубийстве.

Дело в том, что картина психического состояния и поведения человека, которая получила название посттравматического синдрома, описывает определенный способ существования в нашей действительности. Традиционный подход – предоставление пациентам с ПДС возможности участвовать в различных адаптационных программах – не решает проблемы, поскольку основная направленность всех этих программ заключается не в стремлении помочь человеку избавиться от психологической проблемы, а в попытке привести его изменившиеся представления об окружающей действительности и нормам, принятым в данном обществе.

Мы согласимся с тем, что, к сожалению, многие врачи-психотерапевты забывают тот факт, что истинное физическое и духовное здоровье состоит не в том, чтобы соответствовать социальным нормам и стандартам, а в том, чтобы прийти к согласию с самим собой и реальными фактами своей жизни. Если «здесь и сейчас» на сегодняшнюю жизнь большее влияние оказывают волнующие воспоминания, образ

мыслей и чувств, пришедшие в наследство из прошлого, очень важно честно признать их существование, даже если кому-то это покажется ненормальным.

Тат вот, первый опыт работы психологов с переселенцами показал, что пострадавшие не хотят идти на контакт, доверительные отношения установить с ними очень и очень сложно. Они вспоминают ситуацию, послужившую их сегодняшнему положению и туманные перспективы на будущее, и реагирую однотипно – агрессией, обидой, отчаяньем.

Вспомним ступени проживания (категории симптомов) ПТСР:

- эмоциональные (шок, гнев, страх, ужас, горе, вина, ранимость, раздражительность, безразличие);
- когнитивные (снижение концентрации внимания, смущение, дезориентация, рассеянность, снижение интересов);
- физические (утомление, усталость, бессоница, ночные кошмары, преувеличенная реакция испуга, соматические заболевания, напряжение);
- психологические (отчуждение, социальный уход, удаление, повышенное напряжение во взаимоотношениях, злоупотребления, профессиональная нетрудоспособность, семейные проблемы).

Исследователи отмечают, что практически у всех участников травмирующего фактора длительное время после психологической травмы проявляются выраженные первичные симптомы ПТСР.

Выделяются следующие первичные симптомы.

Сверхбдительность. Человек постоянно следит за всем, что происходит вокруг, словно ему постоянно угрожает опасность. Часто сверхбдительность проявляется в виде постоянного физического напряжения.

Агрессивность. Стремление решать проблемы с помощью грубой силы. Часто встречается также психическая, эмоциональная и вербальная агрессия.

Непрощенные воспоминания. Это наиболее важный симптом, дающий право говорить о присутствии посттравматического стрессового расстройства. В памяти внезапно всплывают страшные сцены, связанные с травмирующим событием. Эти воспоминания могут возникать как во сне, так и во время бодрствования.

У ветеранов современных войн наряду с первичными симптомами имеют место и вторичные симптомы посттравматического стрессового расстройства, наблюдаемые у пациентов многие годы. К вторичным симптомам относят: депрессию, тревогу, импульсивное поведение, алкоголизм (таксикоманию), соматические проблемы, нарушение чувства времени.

Исследователи отмечают, что возможные механизмы посттравматического стресса значительно различаются в зависимости от применяемого подхода [1, с. 93–95].

Например, в рамках концепции о высшей нервной деятельности,

созданной И. Павловым, причиной ПТСР является застойный очаг возбуждения в коре головного мозга.

Биохимические модели обращают внимание на снижение уровня норадреналина, дофамина и серотонина в мозге, рост уровня ацетилхопина и эндогенных опиоидов. Снижение уровня норадреналина и падение уровня дофамина в мозге коррелирует с состоянием психического оцепенения. Это состояние является центральным в синдроме ответа на стресс. Болеутоляющий эффект, опосредованный эндогенными опиоидами, может приводить к возникновению опиоидной зависимости и поискам ситуаций, похожих на травмирующую. Снижение серотонина вызывает ингибирование работы системы подавления продолжения поведения, что приводит к генерализации условной реакции на связанные с первоначальным стрессором.

Звучит очень логично, но большинство подобных исследований было проведено на животных, что не позволяет в полной мере переносить данные гипотезы на стресс человека.

Согласно психоаналитическому подходу Фрейда, травма приводит к нарушению процесса символизации и является элементом нарциссического конфликта. Фрейд считал, что в результате интенсивного или длительного воздействия внешних факторов

Стимульный барьер разрушается, а либидозная энергия смещается на самого субъекта. С его точки зрения, фиксация на тавме – это попытка ее контроля. Современные психоаналитики в качестве возможных механизмов ПТСР рассматривают: регресс на оральную стадию развития, смещение либидо с объекта на «Я», ремобилизация садомазохистских инфантильных импульсов, идентификация с агрессором, регресс к архаичным формам функционирования «Сверх-Я». Считается, что травма – это триггерный механизм, активизирующий детские конфликты.

В рамках когнитивной модели, травматические события – это потенциальные разрушители базовых представлений о мире и о себе. Патологические реакции на стресс – это попытки воссоздания прежней картины мира в слегка измененном виде, которые не приводят к успеху.

Преодоление ПТСР возможно только после полного разрушения остатков прежних представлений об окружающем мире и своей роли в нем и построения новой, непротиворечивой модели.

Информационная модель является попыткой синтеза когнитивной, психоаналитической и психофизиологической моделей. Согласно этому подходу, сильный стресс приводит к поступлению в сознание информации, которая не может быть согласована с когнитивными схемами. Происходит информационная перезагрузка, и часть информации переводится из сознания в бессознательное, сохраняясь в активной форме. В соответствии с принципом избегания моральной боли человек стремится сохранить информацию в бессознательной форме, но, в соответствии с тенденцией к завершению гештальта, травматическая

информация становится сознательной как часть процесса информационной обработки.

Для преодоления ПТСР используются различные стратегии: восстановление целостности и гармоничности картины мира (согласование негативного опыта и реальности), поиск и актуализация необходимых ресурсов, а также включение старых поведенческих программ в контекст социально-приемлемых действий

Таким образом, мы обозначили трудности в работе с жертвами ПТСР, симптомы этого расстройства, механизмы его возникновения и направления работы. Все это, безусловно, правильно.

Но, как эти направления реализовать на практике в нашей сегодняшней украинской действительности применительно к переселенцам? В стационар их не положишь, на терапию в «чистом виде»: «спокойствие, только спокойствие», они отвечают агрессией и обидой. Нежелание входить в близкий контакт с психологом (в отношении травмирующей ситуации) фактически блокирует дальнейшую работу.

Направление выхода есть («здесь и сейчас»). Это – начать диалог с того, что объединяет клиента и психолога (см.: Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціально-психологічні закономірності особи в сучасному світі» 3 листопада 2016 р.).

Это означает, на мой взгляд, что не надо трогать травмирующую ситуацию с ее деталями непосредственно. Здесь необходим как бы нейтральный разговор об эмоциях и чувствах потерпевших без детальной привязки к конкретной ситуации.

Все это возможно, если работать в русле нейролингвистического программирования (НЛП).

Еще один момент: кто захочет проходить терапию в течении нескольких месяцев или лет (психоанализ Фрейда)?

Ответ ясен.

По поводу краткосрочной терапии.

Краткосрочная терапия (1-5 сеансов) представляет собой крутозамешанную эклектику (в хорошем смысле этого слова) из различных направлений психологии. Все это – ради решения конкретной проблемы, с которой человек обращается к психологу.

Принципы краткосрочной терапии:

1) Стремление к малым изменениям. Здесь не ставится задача привести глубинные перемены в личности клиента, ее цель – помочь человеку в решении конкретных проблем.

2) Экологичность. Терапевт не борется с убеждениями человека, не критикует его взгляд на мир, не дает оценок. Его задача – лишь изменить представление человека о своей проблеме, дать ему другую точку зрения на его трудности, тем самым помочь ему с ними справиться.

3) Использование имеющихся ресурсов. Мильтон Эриксон сказал, что если в голове есть проблема, то в этой же голове есть и ее решение.

Человек знает, чего он на самом деле хочет, но себе в этом не признается.

Методы, которые используются в краткосрочной терапии, тут все традиционно:

- Беседа
- Метафоры, притчи, юмор
- Элементы телесной терапии
- Элементы гипноза

• Сам психотерапевт, который является главным инструментом терапии. Ведь он работает с теми чувствами, которые вызывает у него клиент, перерабатывает их и возвращает обратно. Что характерно, это влияние зачастую незаметно для клиента. Они часто говорят: «Ой, я сам изменился, потому что: погода изменилась, я вспомнил то, что...» и т.д. Нормально, главное – результат.

Всем вышеперечисленным требованиям отвечает работа с жертвами ПТСР в рамках нейролингвистического программирования.

Использование этого психологического направления в практической работе не очень распространено. Многие специалисты с недоверием относятся к нейролингвистическому программированию как разделу психологической науки, скептически воспринимают его практические возможности.

Рассмотрим эти обвинения, которые сторонники НЛП справедливо назвали мифами.

Первый миф – это то, что НЛП имеет ненаучный статус. Но недостаток информации о любом научном направлении или области, не дает повод для зачисления их в ненаучные. Техники НЛП имеют соответствующую теоретическую базу и представляют из себя направление психотерапии. Создатели теории НЛП – известные психологи и психиатры [2; 3; 4; 5; 6].

На самом деле, НЛП – это практическая психология, направленная на получение конкретного результата, в которой учитываются основные принципы построения внутреннего мира человека.

Второй миф об НЛП – якобы оно является средством полного контроля над другими людьми. Понятно, что такие слухи сразу отпугивают человека, ведь никто не хочет попасть под чье-то влияние или манипулирование. Но контроль за кем-то не так просто получить даже для профессионального гипнотизера. Кроме того, транс – не гипноз, в этом состоянии клиент может контролировать себя.

Третий миф – это то, что практика малоэффективна. Сразу возникает вопрос: по сравнению с кем и с чем? Насколько техника НЛП эффективна на практике можно убедиться только тогда, когда человек попробует это лично. Только применение в своей жизни и свой опыт могут давать точные ответы

Я, на основании своего длительного опыта, накопленного в процессе работы в качестве практического психолога в русле НЛП, могу четко и уверенно констатировать: да, работает!

Когда-то, на заре НЛП, некоторые коллеги говорили мне, что, мол, ты не работаешь в сторону личностного роста, если сможешь клиенту справиться с конкретным страхом, то на смену ему придет другой страх. Личность-то не изменилась.

Отвечаю: да, на смену одному конкретному страху может прийти другой конкретный страх – клиент ведь меланхолик, невротик, тяжелое детство, травмирующие ситуации и т.д. В моей практике такое встречалось. Ну и что! Убираем эти страхи по мере их возникновения. В НЛП это делается часто быстро, иногда достаточно полчаса (но только иногда!). В результате, если работа проделана качественно, возникают два варианта: во-первых, возможна генерализация эмоций и личность действительно меняется в лучшую сторону; во-вторых, клиент, освободившись от актуальных отрицательных эмоций сам может оптимально строить свою жизнь. Он включает свое сознание на полную мощность, ведь оно уже не искажено, не тормозится базовой отрицательной эмоцией – страхом.

Многочисленные тренинги личностного роста – это, конечно, хорошо. Они приносят определенную пользу. Но когда возникал запрос на разрешение очень конкретной проблемы: панический страх темноты, высоты, манекенов, контрольных работ, смерти близких, милиции, приведений, а также заикание и неконтролируемый тремор, то те же коллеги отправляли таких клиентов ко мне. Теоретики НЛП подчеркивают, что успех любой психотерапии зависит от того, насколько четко сформулирован искомый результат. Психотерапевты этого направления предполагают, что чем точнее сформулирован результат, тем лучше мозг запрограммирован на то, чтобы не упускать ни одного шанса в ходе решения проблем.

Критерии хорошей формулировки результата следующие:

- 1) он должен быть сформулирован позитивно;
- 2) клиент должен играть активную роль и держать результат в разумных пределах под своим контролем;
- 3) клиент должен представлять свой результат настолько подробно, насколько это возможно;
- 4) клиент должен иметь логические, эмоциональные и телесные критерии того, что он достиг желаемого;
- 5) человек должен осознавать собственные ресурсы (внутренние и внешние), необходимые для того, чтобы достичь результата;
- 6) результат должен иметь реальные размеры;
- 7) результат должен быть экологичным, т.е. вписываться в более широкие системы личности и общечеловеческих ценностей. Другими словами, полученный результат не должен вредить самому клиенту в различных контекстах и окружающим.

Таким образом, хорошо сформулированный результат реально достижим, мотивирует клиента и обязывает его к определенным изменениям.

Нейролінгвістичне програмування – не вселенська панацея. Да і не одно з напрямів психології не претендує на істину в останній інстанції. Правда, Фріц Перлз, роботи якого класики використовували для створення НЛП, як-то сказав: «Я подобен богу!». Якщо великий психотерапевт не шутив, то в яких-то ситуаціях дуже успішної роботи він міг себе так почувати.

Теоретичні і практичні аспекти НЛП потребують подальшого вдумливого аналізу і практичної роботи. Це дозволить об'єктивно співвіднести теорію і практику нейролінгвістичного програмування, буде сприяти подальшому розвитку теоретичної і практичної психології.

Список использованной литературы

1. Щербатых Ю. Психология стресса и методы коррекции / Ю. Щербатых. – СПб. : Питер, 2008. – 201 с. **2. Андреас К,** Андреас С. Измените свое мышление и воспользуйтесь результатами. Новейшие субмодальные вмешательства НЛП / К. Андреас, С. Андреас. : СПб. : Ювента, 2002. – 188 с. **3. Бэндлер Р.** Используйте свой мозг для изменения / Р. Бэндлер – СПб. : Ювента, 2001. – 187 с. **4. Дилтс Р.** Моделирование с помощью НЛП / Р. Дилтс – СПб. : Питер 2000. – 233 с. **5. Люис Б.,** Пуселик Ф. Магия нейролінгвістичного програмування без тайн / Б. Люис, Ф. Пуселик. – СПб. : «Петербург – XXI век», 2002. – 362 с. **6. О'Коннор Дж., Сеймор Дж.** Введение в нейролінгвістичне програмування / Дж. О Коннор, Дж. Сеймор – Челябинск : Версия, 2001. – 305 с.

Макаров В. І. Надання психологічної допомоги переселенцям та учасникам АТО засобами нейролінгвістичного програмування

У статті розглядаються особливості праці практичних психологів з жертвами посттравматичного синдрому, стосовно до переселенців зі сходу України, у першу чергу, а також – до учасників АТО. Розглядаються зміст, механізми та напрями психотерапевтичної роботи з цивільним населенням та учасниками АТО, жертвами бойових дій. Уточнюються психотерапевтичні напрями, які краще всього використовувати для переселенців в даній ситуації. Це короткострокова терапія, яка представлена у публікації у вигляді нейролінгвістичного програмування (НЛП). Надається характеристика НЛП та можливості її використання у рамках короткострокової терапії. Наводяться конкретні приклади роботи з клієнтами з використанням засобів НЛП. Зроблені висновки та практичні рекомендації у подальшій праці з переселенцями та ветеранами АТО. Розглядаються різні помилки у відношенні до нейролінгвістичного програмування. Мова йде про ступінь науковості нейролінгвістичного програмування та ефективності практичних результатів. Розглядаються деякі соціальні фактори, які прямо або опосередковано впливають на емоційне самопочуття людей й, відповідно

на їх сприйняття дійсності взагалі, та на поведінку в конкретному середовищі, зокрема.

Ключові слова: посттравматичний синдром, психотерапевтична робота, нейролінгвістичне програмування, практичні результати.

Макаров В. И. Оказание психологической помощи переселенцам и участникам АТО средствами нейролингвистического программирования

В статье рассматриваются особенности работы практических психологов с жертвами посттравматического синдрома, применительно к переселенцам с востока Украины, в первую очередь, а также – участникам АТО. содержание, механизмы и направления психотерапевтической работы с гражданским населением и участниками АТО, жертвами боевых действий. Уточняются психотерапевтические направления, которые лучше всего использовать для переселенцев в данной ситуации. Это краткосрочная терапия, которая представлена в публикации в виде нейролингвистического программирования (НЛП). Дается характеристика НЛП и возможности использования ее в рамках краткосрочной терапии. Приводятся конкретные примеры работы с клиентами с использованием методов НЛП. Делаются выводы и практические рекомендации по дальнейшей работе с переселенцами и ветеранами АТО. Рассматриваются некоторые социальные факторы, которые прямо или косвенно влияют на эмоциональное самочувствие людей и, соответственно, на их восприятие действительности.

Ключевые слова: посттравматический синдром, психотерапевтическая работа, краткосрочная терапия, нейролингвистическое программирование, практические результаты.

Makarov V. Psychological Assistance to Displaced Persons and Participants ATO Neuro-Linguistic Programming Means

The article features the work of practical psychologists with victims of post-traumatic syndrome, in relation to the displaced persons in the east of Ukraine, in the first place, as well as – the participants ATO. content, arrangements and direction of psychotherapeutic work with the civilian population and members of the ATO, the victims of the fighting. Specify a psychotherapeutic direction, which is best used for persons in this situation. This is a short-term therapy, which is presented in a publication in the form of neuro-linguistic programming (NLP). The characteristic of the NLP and the possibility of using it as part of short-term therapy. Specific examples of working with clients using NLP techniques. Conclusions and practical recommendations for further work with immigrants and veterans ATO. We consider some of the social factors that directly or indirectly affect the emotional state of health of people and, consequently, on their perception of reality.

Attention is paid to the effectiveness of the use of neuro-linguistic programming it is for ATO victims, as this category of people became refugees. Working with them requires creative approaches, which is the need to find common ground and practical psychology psychological client on neutral soil. It is about considering the form and content of emotional customer experience, without specifying details of the situation, which traumatized them. This approach allows us to work with people with their emotional state, because they do not "slip" in their traumatic situation.

Key words: post-traumatic syndrome, psychotherapeutic work, short-term therapy, neuro-linguistic programming, practical results.

УДК 316.485.26:316.61(477)-054.5

Пашко Тетяна Анатоліївна,

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач
кафедри психології ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗМІН У САМОСВІДОМОСТІ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ ЗОНИ АТО

Реалією українського сьогодення є життєдіяльність в умовах довготривалого військового конфлікту, з періодичним не прогнозованим для пересічного громадянина загостренням ситуації. Населення України опинилось в умовах суспільного-політичного розмежування, навколишнє середовище жорстко поляризовано, а суспільно-політична ситуація в країні, в цілому, має пограничний характер. Різке розділення громадян країни на тих хто «за» та тих хто «проти», тих хто постраждав від війни та тих кого вона взагалі не торкнулась є незаперечною реалією сьогодення життя в країні. Таким же незаперечним фактом є й те, що зараз на території України проживає частина населення, які в правовому сенсі є громадяни країни, а в соціально-політичному та громадянському фактично живуть вже за іншими правилами, будують своє життя в іншому середовищі.

Громадяни України із зони АТО зараз мають досить складну позицію «чужий серед своїх» в українському суспільстві. Та частина населення Донбасу, яка виїхала та отримала статус ВПЛ, та дійсно проживає на підконтрольних територіях має досить зрозумілу та схвальну позицію в суспільстві – вони громадяни країни, які вимушені були виїхати на підконтрольні території, а отже обрали Україну. Жителі які фактично проживають на не підконтрольних територіях але також мають статус ВПЛ, викликають в українському суспільстві не схвальну, засуджуючу позицію.

При цьому, саме частина громадян, які залишилися проживати у зоні АТО та постійно перетинають лінію розмежування запускають стихійні соціальні процеси, котрі мають виняткове значення для дезінтеграції населення країни. Вони територіально проживаючи на непідконтрольних територіях, адаптувавшись до умов життя там, юридично функціонують по законам України і саме громадянство України забезпечує їм офіційний статус в світі. Така життєва конфігурація не може не впливати на свідомість цієї частини громадян України, на самовідношення, самосприймання, на їх життєву та громадянську позицію, яка хаотично, дуже емоційно та переконливо транслюється населенню України на підконтрольних територіях.

Тому розуміння психологічних особливостей самосвідомості мирних жителів зони АТО надасть можливість спрогнозувати важливі соціальні процеси, сформувані ефективну соціальну стратегію в державі та визначити змістовні орієнтири комплексної психологічної реабілітації всього населення країни.

Мета статті – емпірично дослідити психологічні особливості самосвідомості мирних жителів зони АТО.

Аналіз останніх публікацій. Аналіз наукових досліджень, які присвячені військовій проблематиці та наслідкам досвіду перебування в зоні військових дій для свідомості та особистості людини (Х. Ахмедова, М. Магомет-Емінова, А. Остапенко, Т. Подружкіної, О. Сергієнко, О. Степкіної) надав нам можливість окреслити наступні теоретичні позиції нашого дослідження [1].

По-перше, військовий конфлікт це екстремальна життєва ситуація, вона відноситься до категорії шоківих психічних травм, які мають винятково деструктивний вплив на психіку людини. Тяжкість отриманої психологічної травми визначається низкою чинників: 1) характером подій – масштабом і серйозністю пережитих подій, числом жертв, наявністю загиблих друзів або рідних, величиною матеріальних збитків; 2) індивідуальними особливостями особистості; 3) попереднім досвідом переживання кризових ситуацій; 4) наявністю соціальної підтримки (з боку сім'ї, друзів, колег, керівництва, соціальних працівників, психологів, психотерапевтів і т.п.).

У результаті психотравмування відбувається накопичення змін в структурах ЦНС, наростання специфічної особистісної дисгармонії і готовності до психопатологічного синдромуутворення. Збільшення тривалості перебування у бойовій обстановці закріплює у людини «пам'ятний слід» нових поведінкових навичок і стереотипів, що мають першорядне значення для виживання і виконання поставлених завдань, а саме: 1) сприйняття навколишнього середовища як ворожого, 2) тривожна настороженість. 3) готовність до імпульсивного захисного реагування, 4) звуження емоційного діапазону, прагнення до уходу від реальності та від моральних проблем [3].

По-друге, у свідомості людини війна як екстремальна подія, різко розділяє життя на «до» і «після». Ситуація війни дезорганізує поведінку людини, змінює базові структури її образу світу. У людини руйнується звична картина світу, а разом з нею – вся система життєвих координат, змінюється структура «самості», когнітивна модель світу, афективна сфера, регуляційні та прогностичні функції психіки, система моральних цінностей та життєві смисли.

На думку багатьох авторів (Франкл В., 1997; Черепанова Є., 1996; Магомед-Емінов М., 1998) критична життєва ситуація загострює у свідомості людини проблему сенсу життя. М. Магомед-Емінов підкреслює, що екстремальна ситуація здатна змінити смислову сферу особистості в напрямку формування біполярної смислової структури, елементами якої будуть смисли, організовані навколо ідеї «життя», з одного боку, і «смерті» – з іншого [2].

Фіксація індивіда на одному смисловому локусі унеможлиблює осмислення об'єктивної реальності. Тобто об'єкти сприйняття і усвідомлення стають односторонніми, а самі процеси більш вузькими і ригідними. Особистісні смисли починають носити адаптаційний характер. Людина свідомо чи ні вдається до різних форм психологічного захисту і сприймає дійсність крізь призму або минулого досвіду, або своїх уявлень щодо майбутнього, або його поведінка стає ситуативною. Тривалість цього процесу веде до несприятливих психологічних наслідків для особистості. Індивід відчуває стан когнітивного дисонансу і певну фрустраційну напруженість. Як наслідок він займає вкрай поляризовану оціночну позицію по відношенню до елементів об'єктивної реальності і втрачає відчуття себе як суб'єкта смислового ставлення. Одночасно відбувається і деформація системи особистісних смислів.

По-третє, відстроченою реакцією на стрес у людини є ПТСР, можливість виникнення якого і у мирного населення (а не лише у військових), постраждалого від військових дій є беззаперечною реальністю. Серед найбільш розповсюджених проявів ПТСР у мирного населення, є депресивні і соматоформні розлади. [Westermeyer J. et al., 1989; Reeler A., 1994], високий рівень тривоги, недовірливості, підвищена емоційна лабільність.

У людей з ПТСР порушена здатність до інтеграції травматичного досвіду з іншими подіями життя. В силу того, що травматичні спогади залишаються не інтегрованими в когнітивну схему індивіда і практично не піддаються змінам з плином часу – що становить природу психічної травми, травмована психіка залишається «застиглою», фіксованою на травмі як на актуальному переживанні, замість того, щоб прийняти її як подію минулого.

Отже, військові дії як екстремальна прикордонна ситуація суттєво змінює свідомість травмованої особистості. В коло змін потрапляють – усі структури самосвідомості. У травмованої людини з'являються нові обмежуючі її життєдіяльність моделі поведінки, деформується уявлення

про світ, про себе, про інших. В емоційній сфері починають домінувати деструктивні переживання, вона втрачає відчуття контролю над власним життям, що знижує рівень її життєвої активності та збільшує тривожність. Актуалізується відчуття небезпеки та більшість життєвих сил йде на її забезпечення, що сприяє порушенню систем значущих соціальних зв'язків та стосунків, знижує рівень життєтворчості та самореалізації особистості, взагалі.

Виходячи з вище зазначених положень нами було проведено дослідження, метою якого стало виявлення особливостей самосвідомості мирних жителів зони АТО. В дослідженні прийняло участь 128 респондентів – 65% жінки та 35% чоловіки. Середній вік респондентів – 32 роки. Сімейний стан опитуваних – не одружені/не заміжні – 76%, одружені/заміжні – 24%. Місце проживання до початку АТО – усі респонденти проживали на території Луганської області. Матеріальний стан: середній – 64%; високий – 18%; безробітні – 18%. Знаходження у зоні активних бойових дій: менш 2 тижнів – 17,6%; від 2 тижнів до 1 місяця – 23,5%; увесь час проведення АТО – 59%.

Для реалізації встановленої мети ми використали наступні методики: *«Шкала оцінки впливу травматичної події»* – клінічна тестова методика, спрямована на виявлення симптомів посттравматичного стресового розладу і оцінку ступеня їх вираженості. *«Опитувальник травматичного стресу для діагностики психологічних наслідків (І. Коменев)»*, який виявляє наявність проявів посттравматичного синдрому. *«Шкала самоповаги Розенберга» (Rosenberg's Self-Esteem Scale)*, *«Методика визначення домінуючого стану (Л. Куліков)»*, *«Тест-опитувальник самоставлення (В. Столін, С. Пантелєєв)»* та *анкета*, котра була нами складена для того, щоб мати можливість отримати статистичні данні про респондентів – змістовні характеристики травми, суб'єктивне розуміння власних змін, загальні відомості про респондентів.

Проаналізувавши результати за всіма методиками, ми змогли визначити наступні типові тенденції у респондентів нашої вибірки. У 60% респондентів домінуючою реакцією на травматичні події є *«Уникнення»* (за методикою *«Шкала оцінки впливу травматичної події»*), а отже, травматичний досвід є витісненим та здійснює несвідомий вплив на життя цієї частини респондентів. При домінуванні такої стратегії з'являється почуття відстороненості і відчуженості від людей, відчуття самотності. Стає важко встановлювати близькі і дружні відносини з оточуючими людьми. Рідше виникають або взагалі зникають періоди творчого піднесення, людина перестає планувати своє майбутнє. Такі особистості схильні до агресії та депресивної симптоматики.

У 52% вираженим є симптом *«Збудженість»*, який свідчить про схильність особистості заново переживати травматичні події, зосередженість на них, неможливість переключитись на інше. Проявляється у порушеннях сну, підвищеній дратівливості, труднощах

концентрації уваги, спалахах гніву і вибухових реакціях, немотивованій пильності і підвищеній готовності до «реакції втечі». За наявності цього симптому підвищується дратливість, нетерпимість у звичайних побутових питаннях, часто виникає шалена ворожість, спрямована проти конкретних людей. Зовсім незначна подія може викликати інтенсивне відчуття злості. Виникає відчуття, що людина не схожа сама на себе.

У консультативних бесідах, респонденти наголошували на те, що не впізнають себе, що видають реакції зовсім для них не характерні. Неконтрольовані реакції гніву в них виникають частіше, в ситуації несправедливості, здебільшого вони спрямовані на тих, хто, як їм здається, був причиною того, що з ними сталося. У свідомості мирних жителів зони АТО жителів є образ «ворога» «винуватись в їх бідах», який є досить сильним мотиватором їх активності.

Серед наслідків травматичного стресу у нашій вибірці домінували – перебільшене реагування – 11,7%; зловживання наркотичними та лікарськими речовинами – 11,7%, загальна тривожність, перебільшене підвищена пильність – 5,8%; порушення пам'яті та концентрації уваги – 5,8%; депресія – 5,8%.

Порівнюючи результати стандартизованої методики з даними розробленої нами анкети ми виявили що, для респондентів нашої вибірки характерні наступні реакції – здригання, коли вони чують залпи салюту, звук літака, перші думки, які виникають «знов почалось», реакція страху при несподіваному тактильному контакті.

Підвищена пильність проявляється у вигляді постійної фізичної напруги, яка не дозволяє розслабитися і відпочити. Підтримання такого високого рівня пильності вимагає постійної уваги і величезних витрат енергії. Крім того, людині починає здаватися, що це і є її основна проблема і як тільки напругу вдасться зменшити або розслабитися, все буде добре. Насправді ж фізичне напруження виконує захисну функцію (захищає нашу свідомість), і не можна «прибирати» психологічний захист, поки не зменшиться інтенсивність переживань. Коли це станеться, фізичне напруження зменшиться саме.

Серед подій, які на думку респондентів, стали для них в суб'єктивному смисловому полі, найбільш значущими були виділені наступні – авіа удар по обладміністрації у м. Луганськ; поранення осколками під час обстрілу міста; смерть близького друга; обстріли установкою «ГРАД»; перебування в підвалі, танки і вся бойова техніка, сльози рідних, автоматні черги.

Більшість респондентів, а це – 71% вибірки, відмічають зміни у власній поведінці. Найбільш типові зміни, котрі називають респонденти це – підвищена чутливість та тривожність (88%), наявність тривожних сновидінь (53%), занепокоєння страх гучних звуків (47%), агресивність, запальність (35%), підвищена обачність «стежу за кожним своїм словом і вчинком», деякі з респондентів намагаються не знаходитися на вулиці без необхідності (18%).

Типовими переживаннями мирних жителів зони АТО є страх за себе, свою сім'ю та близьких, відсутність перспектив у майбутньому та почуття невідомого, ненависть до влади та переживання власної безпорадності.

Наявність описаної симптоматики у наших респондентів обумовлює прояв деяких особистостісних ознак. Так, мирні жителі зони АТО (88,2%) мають середній, з тенденцією до низького рівень самоповаги. Їх внутрішнє самовідчуття як цінної людини, яка має право жити та бути щасливою, обумовлено ситуацією. Вони визначають власну залежність від думок, настроїв та оцінок себе іншими, особливо тими, хто не поділяє їх політичних поглядів та настроїв. Досліджувані внутрішньо готові до негативної оцінки з боку інших та, при цьому, самі сприймають себе достатньо позитивно (ознака «Самоприйняття» виражена у 64,75% респондентів). Загальний рівень задоволеності власним життям у них низький (70,5% респондентів), а рівень життєвої активності, готовності долати життєві труднощі високий (у 58,2% респондентів).

Отже, мирні жителі зони АТО схильні уникати власних травматичних переживань, що сприяє їх відчуженості від населення України, котре не постраждало від військових дій на сході. Або, навпаки, постійно повертається у власних переживаннях до пережитого, що сприяє збільшенню рівня їх агресивності по відношенню до частини населення, яке не постраждало. Мирні жителі схильні до тривожності, роздратованості та переживають безпорадність, яка унеможлиблює планування майбутнього, породжує відчуття страху, котре трансформується у почуття ненависті до влади, у потребі знайти винного у власному стані. Вони готові до негативного ставлення з боку інших, у зв'язку з тим, що відчувають власну провину за те, що опинились в такому стані і проєктивно переживають її через ненависть та агресію до інших. Домінування описаних тенденцій у поведінці, станах та самовідчутті мирних жителів зони АТО зумовлює характер їх життєвої та громадської активності.

Список використаної літератури

1. Ахмедова Х. Б. Посттравматические личностные изменения у гражданских лиц, переживших угрозу жизни / Х. Б. Ахмедова // Вопросы психологии. – 2004. – №3 /май-июнь/. – С. 93–102. **2. Калшед Д.** Внутренний мир травмы: Архетипические защиты личностного духа: Пер. с англ. – М. : Академический Проект, 2001. – 368 с. **3. Магомед-Емінов М. Ш.** Особистість і екстремальна життєва ситуація / М. Ш. Магомед-Емінов // Вісник МДУ. Сер. Психологія. – 1996. – №4. – С. 26–35. **4. Малкина-Пых И. Г.** Психологическая помощь в кризисных ситуациях / И. Г. Малкина-Пых. – М., 2009. – 219 с. **5. Тарабрина Н. В.** Практикум по психологии посттравматического стресса / Н. В. Тарабрина. – СПб. : Питер, 2001. – 122 с.

Пашко Т. А. Психологічні особливості змін у свідомості мирних жителів зони АТО

У статті проаналізовано особливості самосвідомості мирних жителів зони АТО, які обумовлені знаходженням в умовах бойових дій. Представлений узагальнений теоретичний аналіз проблеми впливу екстремальної життєвої ситуації на життєдіяльність і свідомість особистості. Виділено особливості поведінки, емоційної і смислової сфери людини, яка пережила військову травму, особливості її самосприйняття і самоствавлення.

Представлені результати емпіричного дослідження ознак ПТСР, домінуючих емоційних станів, самоствавлення, самоповаги і стратегій обробки травматичного досвіду у мирних жителів зони АТО. Виділено домінуючі реакції на травматичну ситуацію, типовий спектр емоційних станів, характер самосприйняття і установки мирних жителів зони АТО. Описані дві типові реакції на пережити події у мирних жителів зони АТО та особливості їх теперішньої життєдіяльності, обумовлені цими реакціями.

Ключові слова: самосвідомість, критична життєва ситуація, уникнення, збудження, проекція, війна.

Пашко Т. А. Психологические особенности изменений в сознании мирных жителей зоны АТО

В статье проанализированы особенности самосознания мирных жителей зоны АТО, которые детерминированы их нахождением в условиях боевых действий. Представлен обобщенный теоретический анализ проблемы влияния экстремальной жизненной ситуации на жизнедеятельность и сознание личности. Выделены особенности поведения, эмоциональной и смысловой сферы человека, пережившего военную травму, особенности его самовосприятия и самоотношения.

Представлены результаты эмпирического исследования признаков ПТСР, доминирующих эмоциональных состояний, самоотношения, самоуважения и стратегий обработки травматического опыта у мирных жителей зоны АТО. Выделены доминирующие реакции на травматическую ситуацию, типичный спектр эмоциональных состояний, характер самовосприятия и установки мирных жителей зоны АТО.

Ключевые слова: самосознание, критическая жизненная ситуация, избегание, возбуждение, проекция, война.

Pashko T. Psychological features of the changes in the minds of civilians of ATO zone

The article analyzes the features of consciousness in minds of civilians of ATO zone, which is determined by their presence in the midst of war. Here is summarizes of the theoretical analysis of the problem of influence extreme situations in life and the mind of the individual. Here is showed the features of

behavior, emotional and semantic sphere of the person who has survived war injuries, especially his self-perception and the self-attitude.

The results of empirical study of PTSD symptoms, the dominant emotional states of the self-attitude, self-respect and strategies of processing traumatic experience of civilians of ATO zone. Obtained dominant reaction to a traumatic situation, a typical range of emotional states, self-perception and the nature of the installation of civilians of ATO zone. We describe the complex reactions of the respondents to the current life situations and greatest psychological stress zone.

Key words: self-awareness, a critical life situation, avoidance, war.

УДК 159.922.76-056.313

Сєромаха Наталія Євгенівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри дефектології та психологічної корекції ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Григор'єва Інна Олександрівна,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри дефектології та психологічної корекції ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ З ЗОНИ АТО

Соціально-економічні події, які відбуваються в Україні, вкрай складна соціально-політична ситуація у суспільстві показали необхідність організації надання психологічної допомоги окремим категоріям дітей і дорослих.

Сьогодні в Україні відбуваються військові дії, проте країна не була готова до війни ні психологічно, ні економічно, тому виявилась не в повній мірі готовою для екстреного переміщення дітей з порушеннями психофізичного розвитку на безпечні території. Саме ця категорія дітей на сьогодні опинилась у найскрутнішому становищі [4].

Діти з порушеннями психофізичного розвитку та їхні сім'ї, які перебувають у зоні АТО, доволі часто опиняються в нових соціальних умовах: втрата усталених емоційних контактів та міжособистісних зв'язків, зміна місця та умов навчання даної категорії дітей, зменшення об'єму й якості необхідної медичної та корекційно-розвивальної допомоги з боку спеціалістів тощо. Все це призводить до травматизації дітей з порушеннями психофізичного розвитку, переживання ними стану фрустрації та утруднення процесу адаптації до нових умов життя.

Психологічна травма – переживання великої сили, потрясіння,

викликане короткочасним, або тривалим впливом бойової обстановки. Травма має подвійну природу: спочатку проявляється руйнівна сила, вона забирає здатність дитини жити і радіти життю, а потім – трансформує людину. Скільки у людини травм, стільки і ресурсів за допомогою яких вона бореться з нею [6].

Дітям з порушеннями психофізичного розвитку, які пережили психологічну травму, досить важко зрозуміти, що сталося з ними. Це пов'язано з віковими, інтелектуальними особливостями дітей. Їм не вистачає соціальної, фізіологічної та психологічної зрілості. Вони не в змозі повністю усвідомити суть події, а просто запам'ятовують саму ситуацію, найбільш міцні свої переживання в цю мить. Спектр посттравматичних симптомів у дітей включає в себе зміни на фізіологічному, емоційному, когнітивному і поведінковому рівнях [3]. На поведінковому рівні наявність психотравмуючих ситуацій, ситуацій фрустрації провокують у дітей з порушеннями розвитку імпульсивну, ворожу, агресивну поведінку чи, навпаки, пасивність, безпорадність [2, с. 104].

Досить часто батьки беруть на себе функції психотерапевта для власної дитини, і це обертається справжньою драмою і трагедією, адже рідні самі потребують психологічної допомоги та психореабілітації. Батьки, які пережили гостру психологічну травму, «тікають» від проявів емоцій, байдуже позитивного вони знаку чи негативного, можуть стати емоційно холодними, намагаються відгородитись від інших. Дитина, звичайно, сприймає таку поведінку рідних, як прояв того, що її не люблять [8].

Надання психологічної допомоги дітям з порушеннями психофізичного розвитку є головним завданням діяльності спеціального психолога. В роботі з даною категорією дітей спеціальний психолог повинен вирішувати багато практичних завдань, серед яких окреме місце займає застосування психологічних впливів з метою корекції конфліктних, фрустраційних станів у дітей [9]. Спеціальний психолог повинен володіти знаннями про специфіку організації і зміст роботи з психолого-педагогічного супроводу дітей з порушеннями психофізичного розвитку, які пережили психотравмуючі, складні ситуації.

Психологічний супровід дітей із порушенням у розвитку розглядається як діяльність психолога, яка спрямована на створення комплексної системи клініко-психологічних, психолого-педагогічних і психотерапевтичних умов, що сприяють успішній адаптації дітей, їх реабілітації й особистісному становленні в соціумі.

За визначенням І. Мамайчук (2001), супровід – це цілісна діяльність психолога, яка полягає у:

- систематичному відстеженні клініко-психологічного і психолого-педагогічного статусів дитини в динаміці її психічного розвитку;

- створенні соціально-психологічних умов з метою ефективного психічного розвитку дітей у соціумі;
- систематичній психологічній допомозі дітям із порушеннями розвитку – консультуванні, психокорекції, психологічній підтримці;
- систематичній психологічній допомозі батькам дітей і підлітків з проблемами в розвитку;
- організації життєдіяльності дитини з порушеннями розвитку в соціумі з урахуванням її психічних і фізичних можливостей.

Психологічний супровід включає декілька етапів.

Підготовчий етап включає вирішення таких завдань: встановлення контакту з усіма учасниками супроводу дитини; визначення обсягу роботи і послідовності процесу супроводу; підготовка необхідної документації; складання графіка роботи.

Завдання *орієнтовного етапу* полягають у: встановленні контакту з батьками і родичами дитини; встановленні контакту з групою, яку відвідує дитина, а якщо супровід дитини здійснюється в межах школи або дитячого садка, – то з класним керівником або вихователем; ознайомленні фахівців з результатами психологічного обстеження; спільному обговоренні з педагогами та іншими фахівцями особливостей психічного розвитку дитини.

Етап планування передбачає: створення індивідуальної програми супроводу дитини; затвердження цієї програми усіма фахівцями, які працюють з дитиною.

На *заключному етапі* відбувається обговорення з фахівцями ефективності здійснення роботи з рекомендаціями щодо подальшої діяльності дитини.

Отже, можна сказати, що соціально-психологічний супровід – це один із видів соціального «патронажу» як цілісної та комплексної системи соціальної підтримки і психологічної допомоги [2].

Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями психофізичного розвитку, які постраждали в ході проведення військових дій, відповідно до програми роботи з дітьми, які постраждали в ході проведення АТО, передусім включає в себе такі основні *етапи роботи* спеціального психолога:

Діагностичний етап роботи спрямовується на виявлення показників, інформація про які стане важливим підґрунтям для організації подальшої роботи всіх спеціалістів, які працюють з дитиною.

Спеціальний психолог підбирає і проводить комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на виявлення:

- міри усвідомлення і розуміння дітьми проблемних ситуацій в їх житті;
- особливостей емоційної сфери дітей, видів емоційного реагування в ситуаціях фрустрації; негативних емоційних переживань, неврозподібних станів у дітей, пов'язаних з психотравмуючою ситуацією;

- схильності до агресивних, імпульсивних дій на фоні переживання психотравми;

- особистісних проблем, труднощів у міжособистісних стосунках дітей у власній сім'ї чи поза її межами.

Організація діагностичної роботи, наприклад, в умовах дошкільних закладів, шкільного або позашкільного навчання дітей із проблемами у психофізичному розвитку, дозволяє спеціалісту самому спостерігати зміст ситуацій, які є фрустраційними, психотравмуючими для дітей, своєчасно корегувати поведінку в складних ситуаціях спілкування та дослідити ефективність застосованих прийомів психологічної корекції.

Слід зауважити, що первинну розмову психолог проводить з батьками, під час якої їх інформують про можливість отримання послуг психолога у разі спаду успішності у навчанні через внутрішні переживання, посилення страхів, загострення хронічних хвороб та ін.

Етап реалізації психологічного супроводу.

Цей етап передбачає різноманітні форми і напрямки роботи спеціального психолога як із самою дитиною, яка переживає психотравмуючу ситуацію, так і з її оточенням.

Форми роботи спеціального психолога:

1. Співпраця психолога зі спеціалістами, які працюють з дитиною, для організації ситуацій успіху дитині, підвищення психологічної освіти усіх учасників навчально-виховного процесу.

Психолог з'ясовує і основні моменти, що можуть свідчити про наявність у дитини психологічних проблем. Обов'язковим є акцентування уваги педагога на тому, що: сам по собі переїзд у нове незнайоме місце із невідомою кінцевою датою повернення додому, або перебування дитини в зоні АТО, є стресом [7, с. 11]. Різні люди переживають стрес по-різному, але навіть найсильніші можуть відчувати складнощі у подоланні стресових ситуацій. Спеціалістам за необхідності доноситься інформація про симптоми стресу: розлади сну, харчування: не хочеться їсти, чи навпаки не вдається насититися: їжа, здається, не має смаку; розлади уваги: важко концентруватися, постійно переключаєшся з одного на інше, важко завершити справу, важко всидіти на одному місці, навіть якщо вимагає ситуація; спостерігаються розлади пам'яті: спогади, що переслідують, вибіркоче забування; емоційні труднощі, настрої постійно змінюється, сльози на очах, пригніченість чи, навпаки, дратівливість.

2. Індивідуальна консультативна, розвивальна робота психолога з дитиною.

В бесідах з окремими дітьми з зони АТО виявляється відчуття того, що оточуючі не співчують тим, хто залишився в зоні проведення військових дій. А, отже, власні почуття, переживання озвучувати немає сенсу. Крім того, багато дітей з порушеннями психофізичного розвитку мають труднощі соціальної адаптації, які ускладнюються зміною місця проживання і навчання. Важливим є раціональне осмислення дитиною

подій, які травмували, тому наголошуємо, що дитина потребує розмов про події, які відбулися, стільки, скільки їй потрібно. Не варто говорити: «Тобі це не зрозуміти», «Зрозумієш, коли виростеш», «Я не можу тобі пояснити». Але відповіді мають бути зрозумілими, спрощеними і не лякали дитину.

В роботі з дітьми цікавими і нестандартними формами роботи є елементи арт-терапії – малювання власного емоційного стану та ліплення, складання віршів, розповідей, історій. Прості, легкі, цікаві форми роботи розслабляють дитину та створюють умови для проговорення власних емоцій і сигналізують про відчуття дитини. З часом, через 3-4 місяці видно і радикальну зміну позицій дитини, що могла відбутись лише за зниження рівня негативізму і підвищення довіри до оточуючих, посилення відчуття єдності з ними

3. Групова корекційно-відновлювальна та розвивальна робота психолога з дитиною.

Групова розвивальна робота з дітьми, які постраждали від військового конфлікту має свою специфіку передусім в тому, що причина страху дитини криється в депривації специфічної пошуково-перетворювальної активності, що виконує функцію психологічного захисту. З цими ідеями співзвучна думка А. Захарова про те, що повторне переживання страху при відображенні його призводить до послаблення травмуючого впливу [7, с. 26].

Засоби роботи психолога: рольові ігри, моделювання проблемних ситуацій в діяльності та спілкуванні, аналіз заданих ситуацій, обговорення літературних творів, тренінги.

До тренінгової програми розвитку дитини потрібно відноситись з особливою увагою та зупинятись на вже апробованих тренінгових заняттях. Відреагування негативних переживань, пов'язаних зі страхом, реалізується через основну мету тренінгових програм – активізацію і нормалізацію процесів уяви, пов'язаних зі страхом. Заняття можуть також служити цілям профілактики невротичних відхилень у розвитку особистості.

4. Здійснення психолого-педагогічної корекційної роботи із сім'єю (родиною) дитини в цілому, залучення батьків до роботи над власними психологічними проблемами і труднощами. Особливу увагу слід звернути на те, що унаслідок травми порушуються нормальні дитячо-батьківські та родинні зв'язки, виникають симбіотичні або вимушено дистантні відносини між дитиною і батьками, родичами. При появі в дитини порушень поведінки батьки відчувають свою некомпетентність і безпорадність і мимоволі сприяють закріпленню негативних поведінкових стереотипів.

5. Попередження та профілактика психологічних наслідків для здоров'я дитини перебування в травмуючих ситуаціях (травматичного стресу, посттравматичних стресових розладів, фрустраційних проявів тощо), в т.ч. шляхом навчання дітей стратегіям оволодіння собою у

ситуації формування стратегій подолання впливів екстремальних ситуацій.

6. Попередження та профілактика дезадаптації у дітей з порушеннями психофізичного розвитку як однієї з патологічних реакцій в умовах хронічного стресу.

Метою **оціночного етапу** виступає дослідження результатів позитивного впливу роботи з психологічного супроводу дитини з порушеннями психофізичного з зони АТО, обговорення стратегій щодо подальшої діяльності дитини.

Отже, обставини сьогодення, що склалися в Україні, потребують ретельного розгляду питання психологічного супроводу дітей із порушеннями у психофізичному розвитку з зони АТО. Подальшого вивчення вимагає не тільки дослідження особливостей організації психологічного супроводу дітей даної категорії в умовах воєнного конфлікту, але й шляхи удосконалення підходів до реалізації психологічного супроводу як системи професійної діяльності спеціального психолога.

Список використаної літератури

- 1. Дефектологічний** словник: навчальний посібник / За ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. – К.: МП Леся, 2011. – 528 с.
- 2. Мамайчук І. І.** Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии / И. И. Мамайчук. – СПб.: Речь, 2004. – 400 с.
- 3. Навички** кризового консультування та розвиток психосоціальної стійкості до стресу у дітей. Програма освітньої діяльності та спецкурс курсів підвищення фахової кваліфікації практичних психологів і соціальних педагогів за наук. ред. В. Г. Панка – Електрон. дані. – К.: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015.
- 4. Про реабілітацію** інвалідів в Україні: Закон України.– від 06.10.05 N 2961-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – N 2-3. – С. 36.
- 5. Програма** освітньої діяльності курсів підвищення фахової кваліфікації практичних психологів: [Уклад.: Петушкова Л. А., Бабиленко О. А., Максимова Н. А.]. – Біла Церква, 2013. – 55 с.
- 6. Психическая** травма и психотерапия // Московский психотерапевтический журнал. – 2003. – №1. – С. 15–21.
- 7. Психологічний** супровід дітей в період військового конфлікту. Соціально-психологічний практикум: [Уклад. Черниш О. А.]. – Вінниця, 2016. – 59 с.
- 8. Психологічна** допомога дітям, які пережили психічну травму внаслідок надзвичайної ситуації / Я. О. Овсяннікова // Право і Безпека. – 2012. – №1. – С. 27–32.
- 9. Синьов В. М.** Психологія розумово відсталої дитини: [підручник] / Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. – К.: Знання, 2008. – 359 с.

Серомаха Н. Є., Григор'єва І. О. Організація психологічного супроводу дітей із порушеннями психофізичного розвитку з зони АТО

У статті описуються підходи до розуміння поняття психологічного

супроводу. Психологічний супровід дітей із порушенням у розвитку розглядається як діяльність психолога спрямовану на створення комплексної системи клініко-психологічних, психолого-педагогічних і психотерапевтичних умов, що сприяють успішній адаптації дітей, їх реабілітації й особистісному становленні в соціумі. В статті визначено особливості організації психологічного супроводу дітей із порушеннями психофізичного розвитку з зони АТО, основні етапи і форми роботи спеціального психолога із зазначеною категорією дітей.

Ключові слова: супровід, психологічний супровід, психотравмуюча ситуація, стан фрустрації, діти із порушеннями психофізичного розвитку.

Серомаха Н. Е., Григорьева И. А. Организация психологического сопровождения детей с нарушениями психофизического развития из зоны АТО

В статье описываются подходы к пониманию понятия психологического сопровождения. Психологическое сопровождение детей с нарушением в развитии рассматривается как деятельность психолога, которая направлена на создание комплексной системы клинико-психологических, психолого-педагогических и психотерапевтических условий, способствующих успешной адаптации детей, их реабилитации и личностном становлении в социуме. В статье определены особенности организации психологического сопровождения детей с нарушениями психофизического развития из зоны АТО, основные этапы и формы работы специального психолога с данной категорией детей.

Ключевые слова: сопровождение, психологическое сопровождение, психотравмирующая ситуация, состояние фрустрации, дети с нарушениями в развитии.

Sieromakha N., Grigoreva I. Organization of Psychological Support of Children with Disabilities in the Psycho-Physical Development of the Anti-Terrorist Operation Zone

This article describes the approaches to the understanding of the concept of psychological support. Psychological support for children with developmental disabilities is regarded as a psychologist activities aimed at creating an integrated system of clinical, psychological, psycho-pedagogical and psychological conditions conducive to the successful adaptation of children, their rehabilitation and personal formation in the society. The article painted features of the organization of psychological support of children with disabilities in the psycho-physical development of the the anti-terrorist operation zone, the main stages and forms of special psychologist.

Key words: support, psychological support, traumatic situation, a state of frustration, children with developmental disorders.

Федотова Тетяна Володимирівна,
асистент кафедри психології ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

ПІДСТАВИ ДЛЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЛЮДИНІ В КРИЗОВІЙ І ПОСТКРИЗОВІЙ СИТУАЦІЇ

Попри те, що офіційно військові дії в зоні АТО номінально не ведуться, із зони конфлікту продовжують масово прибувати переселенці. Велика частина вимушених переселенців приймає рішення залишитися у містах, які граничать із зоною бойових дій. Тим більше, що багатьом продовжити шлях не дозволяють можливості, адже більшості з них довелося залишити усе своє майно, а у деяких воно, як і заощадження, і зовсім були знищені в результаті обстрілу.

Криза як поворотний пункт людської долі, в якому рушаються основи попереднього життя, а нових ще не існує, – вимагає особливого підходу і специфічних форм допомоги людині, що переживає кризу.

Практично кожен вимушений переселенець пережив психологічну травму і досі знаходиться в стані тривалого стресу. Наслідки ж «не пережитої психологічної травми», можуть позначитися і через багато років. Допомогти переселенцям здолати не лише фізичні, матеріальні, але і психологічні труднощі – надзвичайно важливо.

Вітчизняна практична психологія пройшла коротку, але інтенсивну дорогу свого розвитку від проголошення відмінностей в академічній і практичній дослідницькій парадигмі (А. Еткінд, 1986) до усвідомлення причин кризи (схизиса, Ф. Василюк). Визначення психологічного життєвого простору розглядав К. Левін; ідеографічний підхід при поясненні поведінки людини – Х. Томе, Л. Анциферова; індивідуальний спосіб взаємодії з ситуацією відповідно до її власної логіки, значущості в житті людини і його психологічних можливостей – С. Нартова-Бочавер; К. Паркерс звертає увагу на пряме і психологічне пригнічення і на витіснення фруструючих чинників.

Мета – ознайомлення з підставами надання психологічної допомоги людині в кризовій і посткризовій ситуації життєвої дороги.

Об'єкт дослідження – психологічна допомога людині в кризовій ситуації.

Предмет дослідження – особливості поведінки людини в ситуаціях кризової події, стратегії подолання невизначеності життєвої дороги.

Криза – це ситуація емоційного і розумового стресу, що вимагає значної зміни уявлень про світ і про себе за короткий проміжок часу. Подібний перегляд представлень спричиняє за собою зміни в структурі особистості. Ці зміни можуть носити як позитивний, так і негативний характер. За визначенням, особистість, що знаходиться в кризі, не може

залишатися колишньою; іншими словами, їй не вдається осмислити свій актуальний психотравмуючий досвід, оперуючи знайомими, шаблонними категоріями.

Ми виходимо з того, що кризова ситуація містить небезпеку. Отже, її слід навчитися переживати, усувати, запобігати. Безумовно, що психічні кризи можуть нести в собі загрозу. Багато реакцій, які ми спостерігаємо у зв'язку з кризами, – прагнення до самоізоляції або бурхливої діяльності, – є спробою здолати ситуацію. Такі типи реакції можуть бути адаптивними. Причому бажання ізолювати себе не слід змішувати, наприклад, з депресією, як і прагнення, бродити без втоми в кризовій ситуації не можна приймати за контрольований маніакальний стан.

Життєвий шлях людини характеризується, передусім, наявністю різноманітних подій, деякі з них інтерпретуються людиною як травматичні. Ці події «вузлові моменти життєвого шляху» багато в чому визначають подальший сценарій життя людини, його психічне і фізичне здоров'я [1, с. 15].

Кризові, життєві ситуації описуються наступними поняттями: стрес, конфлікт, фрустрація. Важливо відмітити, що будь-яка важка для людини ситуація – це індивідуальний феномен, оскільки визначення її трудності задається самою людиною залежно від її сприйняття, оцінки і інтерпретації, суб'єктивній значущості цієї ситуації для людини. Переживання таких ситуацій частенько міняє і сприйняття світу, і сприйняття свого місця у цьому світі.

Д. Галахер висунув гіпотезу, що оцінка події залежить від об'єму наявних у особистості ресурсів, які дозволяють впоратися з цією подією. Якщо індивід оцінює ресурси як недостатні, неадекватні, то подія сприймається як загроза. Зазвичай стійкі до стресу люди адекватно оцінюють свої ресурси і сприймають стресогенні події як зміни. Виділяються два види когнітивної активності – первинна і вторинна оцінка. Первинна оцінка дозволяє людині вирішити чи являється ця ситуація загрозою, або її можна віднести до ситуації зміни, яка не містить в собі загрози її благополуччю. Вона дозволяє оцінити силу стресової дії, зіставити можливість шкоди, що завдається, з індивідуальними можливостями. Вторинна оцінка доповнює первинну. Вона визначає якими методами можна вплинути на негативні події і результат, тобто процес вибору механізмів і ресурсів подолання стресу. З її допомогою людина вирішує, що вона може зробити в цій ситуації [2, с. 44].

Р. Моос пропонує для розгляду три способи психологічного подолання кризи: оцінка ситуації, втручання в ситуацію і уникнення.

Більше розгорнуту класифікацію запропонував Н. Вебер: 1) реальне (поведінкове або когнітивне) рішення проблеми; 2) пошук соціальної підтримки; 3) тлумачення ситуації у свою користь; 4) захист і відкидання проблем; 5) ухилення і уникнення; 6) співчуття до себе; 7) пониження самооцінки; 8) емоційна експресія.

Розглядаючи проблему ефективності психологічного подолання

травматичних подій, слід зупинитися, передусім, на критеріях ефективності.

Ситуаційний критерій. Процес подолання завершився тоді, коли ситуація для суб'єкта втрачає свою негативну значущість.

Особистісний критерій. Відбувається помітне пониження рівня невротизації особистості (виражається в зниженні депресії, тривожності, дратівливості і психосоматичної симптоматики).

Адаптаційний критерій. Надійним критерієм ефективності можна вважати і послаблення почуття уразливості до стресів, підвищення адаптаційних ресурсів.

Виділені критерії ефективності подолання кризи рідко проявляються в чистому вигляді: наприклад, рішення ефективності на особистісному рівні «тягне» за собою і інші два критерії [3, с. 32].

Життя – це передусім соціальне явище. У сфері міжособистісних стосунків, під час гри, в інтимні моменти людина відчуває потребу в емоційному теплі і контакті з іншою людиною. Отриманий досвід в спеціально організованих групах, робить протидію відчуженню, допомагає рішенням проблем, що виникають при міжособистісній взаємодії. Група виявляється мікрокосмом, суспільством в мініатюрі, що відбиває зовнішній світ і додає інгредієнт реалізму в штучно створювану взаємодію. Учасники групи отримують зворотний зв'язок і підтримку від людей, які мають загальні проблеми або переживання. В процесі групової взаємодії приходить прийняття цінностей і потреб інших. У групі людина почуває себе прийнятою і приймаючою, користується довірою і довіряє, оточеною турботою і піклуванням. Людина може навчатися новим умінням, експериментувати з різними стилями стосунків серед рівних партнерів, може ідентифікувати себе з іншими і використати емоційний зв'язок при оцінці власних почуттів і поведінки. Значимий зворотний зв'язок впливає на оцінку індивідуумом своїх установок і поведінки, формування Я-концепції.

Психологічні аспекти переживання травматичного стресу і його наслідки вивчаються, як правило, в контексті загальних проблем діяльності людини в екстремальних умовах, досліджень адаптаційних можливостей людини і його стрес-толерантності. Результати подібних досліджень як би фокусують соціальні, природні, технологічні, індивідуально-психологічні, екологічні і медичні аспекти існування людини у сучасному світі.

У сучасній психології під тренінгом розуміють «багатофункціональний метод умисних змін психологічних феноменів людини, групи і організації з метою гармонізації професійного і особистісного буття людини».

Тренінги стабілізації психоемоційного стану та стресостійкості спрямований на зміну поведінки людини, вдосконалення самосвідомості. Вони відносяться до типу психокорекційних тренінгів, які включають наступні аспекти:

1. Психотерапевтичний тренінг спрямований на отримання психотерапевтичного ефекту. Безумовно, тренінг стресостійкості сприяє прояву терапевтичного ефекту, як і будь-який інший вид корекційної роботи. Найбільш ефективний засіб корекції в цьому виді тренінгу – емоційний чинник. Участь в іграх, вправах допомагає слухачам через відповідні емоційні переживання зрозуміти себе, знайти найбільш прийнятні рішення існуючих у них проблем. Можуть використовуватися вправи, запозичені з психоаналізу, гештальт-терапії, психодрами, арт-терапії, музикотерапії, танцювальної терапії, тілесної терапії і інших напрямів психологічної корекції.

2. Тренінг особистісного розвитку – різновид психокорекційного тренінгу – спрямований на вдосконалення особистісних якостей учасників. Завдання психотерапевтичного тренінгу і тренінгу особистісного зростання близькі.

Тренінг стресостійкості реалізує не лише корекційні завдання, але і завдання особистісного розвитку: сприяє підвищенню психологічної компетентності і впевненості в собі учасників.

3. Навчальний тренінг – різновид психокорекційного тренінгу – спрямований на придбання учасниками нових знань, умінь, навичок в певних областях соціальної активності людини. І тренінг стресостійкості покликаний дати учасникам такі знання, уміння і навички, які підвищать їх стресостійкість, полегшать деструктивний стан.

Група може сприяти особистісному зростанню. У групі особистість неминуче ставиться в положення, що змушує її до самодослідження і інтроспекції. Часто люди знають, чого вони хочуть, але, щоб заявити про це привселюдно, їм потрібна участь і підтримка. Кожна спроба саморозкриття члена групи викликає схвальну реакцію з боку інших її членів, і, відповідно, підвищується самооцінка особистості.

Гнучкість групових форм роботи дозволяє моделювати найрізноманітніші ситуаційні форми міжособистісних взаємодій, розробляти різні тренінгові програми і працювати з різним контингентом учасників.

Для позначення різноманітних форм групової психологічної роботи використовується досить великий круг термінів, сфери застосування яких дуже розмиті: групова психотерапія, психокорекційні групи, групи досвіду, тренінгові групи, групи активного навчання, практичні експериментальні лабораторії. Часто групи одного і того ж виду різні автори називають по-різному. Без сумніву, подібне положення з несталими термінами пов'язане з відносною новизною цієї області практичної психології і в дуже великому ступені – з тим, що подібні групи працюють на стику психотерапії і психокорекції, з одного боку, і навчання – з іншою.

Найчастіше різноманітні форми групової роботи позначаються поняттям «Тренінгові групи». Нині в літературі і практичній роботі термін «тренінг» трактується набагато ширше, ніж він розумівся усього

лише кілька років тому. Так, відомий фахівець в області нейролінгвістичного програмування і акмеології А. Ситніков дає таке визначення тренінгу: «Тренінг (повчальні ігри) є синтетичною антропотехнікою, що поєднує в собі учбову і ігрову діяльність, проходить в умовах моделювання різних ігрових ситуацій...» [4, с. 259].

У 2014 році СОС Дитячі Містечка стали співзасновниками Національної Мережі за права дитини. Мережа має на меті сприяти реформуванню соціальної сфери та вирішенню актуальних питань захисту прав дітей в Україні. Розпочата комплексна підтримка дітей-переселенців, їх сім'ям зі сходу України на Київщині та Старобільську, Старобільському районі Луганської області. Фонд відстоює права дітей і виступає за пріоритетність дій, спрямованих на допомогу найбільш знедоленим дітям і сім'ям, що опинилися в кризових ситуаціях.

Створення умов для розвитку волонтерського руху, що є ефективним інструментом цивільно-патріотичного виховання, – одне з найважливіших завдань Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. СОС Дитяче Містечко співпрацює зі студентами волонтерами Інституту педагогіки та психології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Волонтерська діяльність дає багаті можливості для формування стійкого професійного самовизначення особистості майбутнього фахівця, дозволяючи студентам-волонтерам отримати первинні уявлення про майбутню професію і реальний досвід майбутньої професійної діяльності [5, с. 115].

Соціальна ситуація сім'ї переселенців характеризується відсутністю постійного житла, втратою особистого майна, втратою роботи і соціально-професійного статусу, розривом соціальних міжособистісних стосунків, відсутністю або недостатністю соціальної підтримки і захисту, скрутним матеріальним становищем. Біда, що несподівано увірвалася в їх долі, круто змінила життєвий устрій, змусила кожного переосмислити життєві цінності і підходи.

Перший час після переїзду на нове місце проживання не вирішені життєві і побутові питання – житло, прописка, працевлаштування, матеріальне і фінансове забезпечення, облаштування дітей до дитячих установ. У ситуації побутової невлаштованості сім'ї дітей вимушені відразу змінити стиль життя. Турботи про невлаштований побут і дітей лягають на дружину, чоловік піклується про матеріальне забезпечення сім'ї. Це веде до зміни загальної внутрісімейної ситуації, зміни її ролевої структури. Така ситуація призводить до повної соціальної ізоляції дружин, відсутності для них можливості професійної самореалізації, налагодження основних соціальних зв'язків. У цьому випадку не спрацьовує необхідний чинник соціальної адаптації і психологічного благополуччя [6, с. 411].

Часта зміна тимчасового житла веде до відсутності стабільності – це також утрудняє налагодження соціальних зв'язків. Економічна

ситуація посилює складність положення переселенців і зробила їх однією з найбільш соціально незахищених груп населення.

Складність реальної життєвої ситуації і перенесені стреси є причиною різних психологічних проблем і психічної дезадаптації. Ситуація вимушеного переселення – це складна стресова ситуація.

Серед реакцій особистості дітей і дорослих відзначаються: підвищена тривожність, невротичні реакції, агресія, депресія, страхи. Це може супроводжуватися порушеннями соціальних зв'язків, міжгруповими конфліктами, пасивністю і ізоляцією.

Тривога сигналізує про те, що порушений баланс між індивідом і середовищем, і може служити початком адаптаційного процесу. Проте в кризових ситуаціях наростаюча тривога може бути настільки яскраво виражена, що блокуються пізнавальні процеси, процеси ухвалення рішення, контролю своєї поведінки, спостерігаються емоційні порушення і неадекватність в поведінці людини. Відбуваються зміни і на психофізіологічному рівні.

Синтез методів породжує нові підходи і техніки: когнітивний підхід, гуманістично-екзистенціальна психотерапія, інтеграційна (мультимодальна) психотерапія, тілесно-орієнтована терапія, нейролінгвістичний підхід, арт-терапія, ігрова терапія. Виявлені випадки поширення травми між поколіннями, у зв'язку з чим ефективним є системний підхід. Відомий також техніка Десенсибілізації і переробки (травм) рухами очей (ДПДГ), а також багато інших методів і технік.

У контексті психологічної допомоги сім'ям ефективні і психологічно доцільні методи як індивідуальної психокорекції, так і групової роботи: тренінги, групи взаємопідтримки, а також використання психологічної техніки рішення важких життєвих ситуацій (формування конструктивних копінгстратегій, «проживання майбутнього» і тому подібне). Організація таких груп є високоефективним способом надання психологічної допомоги.

Психокорекційні або тренінгові заняття, індивідуальне консультування дітей і дорослих, спрямовані на стабілізацію психоемоційного стану членів сім'ї, формування ресурсу, який дав би змогу пережити травми, стреси і труднощі адаптації; сімейне консультування, орієнтоване на гармонізацію стосунків між дітьми і батьками в контексті важких життєвих випробувань, а також невизначеністю і труднощами на новому місці. В цілому групова робота спрямована на інтеграцію сімей в нову соціальну ситуацію і розвиток навичок спілкування.

Групова психологічна робота включає і тренінги, спрямовані на розвиток комунікаційних навичок і навичок творчого самовираження, на зниження рівня страхів і тривоги, формування почуття безпеки і захищеності.

Під чинником захищеності в психології розуміються засоби, якими люди користуються для захисту від тривожних і небезпечних ситуацій. Рівень захищеності залежить від міри конструктивності і активності

поведінки і діяльності. При цьому важливою умовою конструктивної поведінки виступає адекватна соціалізація в нових умовах як одна зі значимих цілей психологічної допомоги. Важливо навчити усіх членів сім'ї методам релаксації, оскільки почуття тривоги і напруги дуже часто супроводжує їх тривалий час після травми.

Особливе місце в індивідуальній роботі займає психодіагностика стану і проблем. Тут застосовується як опитувальні, так і проєктивні методи, які не лише допомагають виявляти наявність проблем, але і сприяють усвідомленню і розумінню необхідності їх рішення самою людиною.

Психокорекційні програми розробляються залежно від типу проблеми, особистісних особливостей, рівня когнітивного розвитку, культурних особливостей.

Вимушена стресогенність ситуації визначається психологічними правилами:

1) травматичні переживання, пов'язані з військовими діями, озброєними конфліктами, смертельною небезпекою, загибеллю близьких;

2) стресові переживання, пов'язані з втратою «минулого» і необхідністю починати все наново;

3) зміна місця проживання веде до зміни мікрокультурного середовища, життєвого устрою, цінностей;

4) тимчасова розлука з сім'єю і близькими;

5) втрата соціального статусу, роботи, професії.

Психологічний стан переселенців визначається невпевненістю в майбутньому, розгубленістю перед безліччю реальних проблем, тривогою за своїх близьких, розчаруванням в суспільстві, коливаннями настрою – від збудження, агресивності до депресії, апатії. Сім'ї частіше випробовують фізичні і емоційні розлади, відчувають меншу упевненість і меншу захищеність.

Наростання внутрішньої напруженості призводить до нервово-психічного зриву, конфліктам усередині сім'ї або агресії по відношенню до зовнішнього оточення. Відзначається розрив психологічного тимчасового простору – минулого життя з усіма його придбаннями, а перспективи майбутнього не визначені.

Серед реакцій особистості відзначаються: підвищена тривожність, психологічні розлади, невротичні реакції, депресії, психоз. Це супроводжується порушеннями соціальних зв'язків, міжгруповими конфліктами, ворожістю до нового оточення, злочинністю, пасивністю і ізоляцією [7, с. 193].

У центрі уваги групи лежить психотерапевтичний процес – прагнення допомогти учасникам подолати кризову ситуацію або дати їм моральні сили для боротьби за своє здоров'я і благополуччя.

Основне завдання психологічної допомоги – допомогти впоратися з почуттям безпорадності і безсилля, емоційним відчуженням, дратівливістю, гнівом і набути втраченого почуття контролю над ситуацією. При цьому

головна мета організації психологічної допомоги – здійснення соціальної інтеграції: стабілізація емоційного стану, формування особистісних ресурсів на активне конструювання соціальної реальності.

Людам важливо більше знати про психологічну травму, посттравматичний синдром і шляхи надання першої допомоги, бо, на жаль, травма є частиною життя. Сумні події нашого життя також пробуджують найкращі людські ресурси, зокрема ресурси співчуття, підтримки, взаємодопомоги. Посилення громадського, волонтерського руху є тому підтвердженням.

Список використаної літератури

- 1. Пергаменщик Л. А.** Кризисная психология / Л. А. Пергаменщик. Учеб. пособие. – Мн.: Высшая школа, 2004. – 288 с.
- 2. Набиуллина Р. Р.,** Тухтарова И. В. Механизмы психологической защиты и совладания со стрессом / Р. Р. Набиуллина, И. В. Тухтарова. Учеб.-метод. пособие. – Казань, 2003. – 98 с.
- 3. Нартова-Бочавер С. К.** «Сopingbehavior» в системе понятий психологии личности / С. К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – №5. – С.20–51.
- 4. Ситников А. П.** Акмеологический тренинг: Теория. Методика. Психологии / А. П. Ситников. – М.: Технологическая школа бизнеса, 1996. – 428 с.
- 5. Маркеева М. В.,** Канашкин А. Н. Психолого-педагогический потенциал волонтерской деятельности в работе со студентами вуза / М. В. Маркеева, А. Н. Канашкин // Молодой ученый. – 2014. – №21.1. – С. 112–117.
- 6. Малкина-Пых И. Т.** Экстремальные ситуации / И. Т. Малкина-Пых. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с.
- 7. Технологии** психологической помощи в кризисных и чрезвычайных ситуациях: Учеб.-метод. комплекс. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. – 249 с.

Федотова Т. В. Підстави для надання психологічної допомоги людині в кризовій і посткризовій ситуації

У статті ведеться про доцільність надання психологічної допомоги вимушеним переселенцям. Розглядаються методи роботи з постраждалими внаслідок кризової ситуації. Звертаємо увагу на те, що крім першої психологічної допомоги, що дозволяє сприяти виходу потерпілих зі стану глибокого стресу, останні потребують тривалого, багатоступінчастого, послідовного відновлювального періоду. Подальші психологічні наслідки переживання трагедії, ефективність роботи психолога в межах відновлювального періоду залежать не тільки від характеру, якості й тривалості надання допомоги, але й від суб'єктивних факторів, різних для кожного окремого випадку.

Ключові слова: кризова ситуація, вимушені переселенці, психокорекційна робота, страх, депресія, тривога, благодійний фонд, внутрішня напруженість.

Федотова Т. В. Основания для предоставления психологической помощи человеку в кризисной и посткризисной ситуации

В статье рассматривается вопрос о целесообразности предоставления психологической помощи вынужденным переселенцам. Рассматриваются методы работы с пострадавшими в результате кризисной ситуации. Обращаем внимание на то, что кроме первой психологической помощи, что способствует выходу потерпевших из состояния глубокого стресса, последние нуждаются в длительном, многоступенчатом, последовательном восстановительном периоде. Дальнейшие психологические последствия переживания трагедии, эффективность работы психолога в пределах восстановительного периода зависят не только от характера, качества и длительности предоставления помощи, но и от субъективных факторов, разных для каждого отдельного случая.

Ключевые слова: кризисная ситуация, вынужденные переселенцы, психокоррекционная работа, страх, депрессия, тревога, благотворительный фонд, внутренняя напряженность.

Fedotova T. Grounds of grant of Psychological Help are in a Crisis and Post-Crisis Situation

In the article a question is examined about expedience of grant of psychological help to force migrants. The methods of work are examined with victims as a result of crisis situation. We pay attention to that except the first psychological aid, that assists the exit of victims from the state of deep stress, the last need the period of rehabilitation protracted, multi-stage, successive. Further psychological consequences of experiencing of tragedy, efficiency of work of psychologist within the limits of period of rehabilitation depend not only on character, quality and duration of grant of help but also from human factors different for every separate case.

Key words: crisis situation, force migrants, fear, depression, alarm, benevolent fund, internal tension.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА / СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 316.64:316.485.26

Алексєєва Оксана Радиславівна,
кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри
педагогіки ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ ЯК СКЛАДНИК ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ КОНТЕКСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

В історії людства завжди існували конфлікти, розв'язувані різними шляхами – дипломатичними, мирними, за допомогою зброї, воєнними. З появою нових інформаційних технологій і внаслідок цього глобального інформаційного суспільства з'явилися конфлікти нових «гібридних» форм, які відрізняються складністю використовуваних засобів, а тому потребують комплексного полінаукового підходу у вивченні з метою їх врегулювання. Традиційний фронт бойових дій доповнюється не менш важливим в сучасних реаліях інформаційним, і «полем бою» стають засоби масової комунікації.

Треба визнати, що в сучасному глобальному світі ЗМК продовжують бути ключовим інструментом моделювання реальності. Серед них чільне місце за доступністю, насиченістю й поширеністю належить телебаченню та мережі Internet, які, виконуючи не так інформативну, як прагматичну функцію, стають основним чинником у формуванні суспільної думки. Наповнюючи потрібним змістом повідомлення, суспільству подаються не лише знання про навколишню дійсність, але й цілеспрямовано формуються емоційні й поведінкові стереотипи, внутрішня картина світу людей, своєрідні когнітивно-поведінкові матриці, на основі яких і відбувається орієнтація у світі. Інформаційний потік масштабний, і не одразу може бути проаналізований особистістю на предмет правдивості, а тому сприймається на віру й викликає певні психологічні й поведінкові реакції, які не завжди є нормативними для суспільства. Тоді варто говорити про маніпуляцію свідомістю, що ланцюжком тягне за собою появу різного роду конфліктів у суспільстві, у тому числі й збройних, на кшталт того, що зараз відбувається на півдні та сході України й дістав назву «гібридної війни».

У такого роду протиборствах ЗМК стали «зброєю масового ураження», яка може повністю змінити світогляд цілого суспільства і змусити мислити його в потрібному для маніпуляторів руслі.

Те збройне протистояння на Донбасі, свідками якого ми є, має всі ознаки гібридної війни. Визначення «гібридна війна» відсутнє в міжнародно-правових документах. Та сьогодні тема досить широко

висвітлюється в ЗМК, а також є предметом спеціальних досліджень і стає об'єктом прискіпливої уваги військових, соціологів і політиків. Так, до неї звертались зарубіжні фахівці різних галузей (М. Маклюен, Ф. Гофман, Д. Ласік, Дж. Девіс, Д. Кілгаллен, Ф. Тейлор (США), Ф. ван Каппен (Нідерланди) та й вітчизняні соціологи, філософи, політики (Г. Почепцов, Є. Магда, М. Требін, А. Дорошкевич, В. Предборський, І. Рущенко тощо). Основна увага у вивченні даного феномена, як правило, приділяється суто військовим аспектам і пропагандистському складнику. Однак існують, на наш погляд, доволі виражені психологічні та соціально-педагогічні аспекти проблеми, пов'язані із масовими соціальними акціями із застосуванням різного роду маніпулятивних впливів на свідомість громадян.

Маніпулювання свідомістю, зокрема суспільною, звичайно ж, не нова проблема й має міждисциплінарний характер, перебуваючи на перетині соціології, політології, політичного менеджменту та різних напрямів психологічних та педагогічних досліджень. Маніпулювання як складний соціально-психологічний феномен розглядало багато іноземних (Ф. Зімбардо, Г. Франке, З. Хассен, Р. Чалдіні, Г. Шіллер тощо), російських дослідників (С. Кара-Мурза, К. Каландаров, Є. Доценко, Д. Волкогонов) та вітчизняних учених (Л. Орбан-Лембрик, А. Коваленко, Є. Волков, Р. Грачов, Ю. Єрмаков, І. Мельник, Г. Почепцов тощо). Різного роду маніпулятивні впливи цікавлять багатьох дослідників у галузі філософії, соціології, соціальної психології, політології, юриспруденції, культурології, релігієзнавства тощо. У численних працях розглядається специфіка маніпулювання свідомістю, аналізуються системи маніпулятивних технологій, досліджується їх ефективність, причини застосування та наслідки.

Маніпулювання масовою свідомістю в умовах сучасної гібридної війни вивчає О. Гойман. Важливого значення набуває проблема захисту від такого роду негативних впливів, передумовою якої є своєчасна діагностика маніпулятивної дії. Окремі аспекти цієї проблеми вивчали О. Бойко, Г. Грачов, Є. Доценко, А. Ендмюллер, В. Панкратов, М. Присяжнюк, П. Фролов та ін. Проте, проблема інформаційного маніпулювання вивчається в основному в політичній площині, а як негативний чинник впливу на масову свідомість і поведінку громадян в сучасних умовах потребує більшої уваги ще й через відсутність цілісної та систематизованої моделі діагностики та запобігання інформаційному маніпулюванню, що лише підтверджує актуальність обраної теми.

Тому метою статті стане аналіз основних найпоширеніших маніпулятивних технологій як складової гібридної війни з метою врахування їх у виробленні стратегії для розв'язання проблем національної безпеки.

Поняття «гібридна війна» ввів М. Маклюен, канадський філософ, який почав детально аналізувати роль інформації в сучасному світі і

довів, що сучасні війни зазвичай ведуться в інформаційному просторі та за допомогою інформаційних видів озброєнь.

Гібридна війна, нав'язана Україні північною сусідкою, – це модель війни, яка намагається приховати свій військовий характер, а також участь у ній державних структур. Вона займає порівняно невелику площину реально бойових дій, але досить швидко поширюється всім мирним простором, підключаючи до конфліктних ситуацій абсолютно всі ресурси, серед яких першорядна роль належить інформаційному, оскільки реальні фізичні контексти замінюються неадекватними інформаційними, приховують і закривають реальний стан справ більш інтенсивно, ніж це має місце у війні звичайного порядку [7].

Отже, гібридна війна – це війна четвертого покоління, основним інструментом якої є створення державою-агресором у державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч і конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які досягаються звичайною війною. Це прагнення однієї держави підпорядкувати собі іншу за допомогою політичних, економічних, інформаційних інструментів. Бойові дії стають другорядними, а на перший план виходять інформаційні операції та інші важелі впливу. Війна полягає у прагненні однієї держави агресивно діяти на свідомість жителів іншої. Іншими словами – це прагнення не знищити мільйони людей, а залякати й деморалізувати їх. Завдяки швидкості поширення інформація перетворилася не лише на товар, а й на зброю [2].

Характерні особливості «гібридних війн» це: агресія без офіційного оголошення війни; приховування країною-агресором своєї участі в конфлікті; широке використання нерегулярних збройних формувань (у т. ч. під прикриттям мирного населення); нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій і чинними угодами й досягнутими домовленостями; взаємні заходи політичного й економічного тиску (за формального збереження зв'язків між двома країнами); широка пропаганда та контрпропаганда із застосуванням «брудних» інформаційних технологій; протистояння у кібернетичному просторі [3].

Цими «брудними» інформаційними технологіями і є різні методи маніпуляції свідомістю громадян, а головний фронт гібридної війни в Україні – інформаційно-маніпулятивний, для наступальних дій на якому Росія інтенсивно використовує приватно-державне партнерство різноманітних медіа. Фактично Кремль реалізує три взаємопов'язані завдання: створює сприятливий для своїх дій інформаційний фон усередині Росії, здійснює «килимові бомбардування» дезінформацією українських громадян та формує сприятливе для себе інформаційне середовище на Заході.

У літературі різних наукових напрямків існує велика кількість розуміння феномена «маніпуляція».

Термін «маніпуляція» (від лат. *manipulare*) у прямому значенні означає складні види дій, виконуваних руками: управління важелями, виконання медичних процедур, довільне поводження з предметами тощо, що потребують майстерності та проворства у виконанні [1]. Перехідним ступенем до метафори є використання терміна «маніпуляція» щодо демонстрації фокусів і карткових ігор. Повне перенесення значення терміна в психолого-педагогічний контекст веде до того, що під об'єктами маніпулювання розуміються вже не предмети, а люди, при цьому самі дії виконуються вже не руками, а за допомогою спритності, майстерності виконання і створення ілюзії незалежності об'єкта від стороннього впливу й самостійності прийняття рішень і виконання ним певних дій.

У психолого-педагогічній літературі існують різні погляди щодо розуміння феномена маніпулювання як майстерності управляти поведінкою за допомогою цілеспрямованого впливу на суспільну психологію, свідомість та інстинкти людини. Узагальнюючи їх, зазначимо, що спільним для усіх визначень є прихованість впливу, неврахування інтересів і волі адресата для спонукання його до заданої маніпулятором поведінки, а до основних ознак, які повинні входити у психологічне визначення маніпулювання, належить наступне: 1) родова ознака психологічного впливу; 2) ставлення маніпулятора до об'єктів маніпулювання як до засобу досягнення власної мети без врахування інтересів, волі, бажань партнера (Г. Грачов, І. Мельник, Є. Доценко, Ю. Єрмаков); 3) прагнення отримати однобічний вииграш, задовольнити власні потреби (Б. Безсонов, Г. Грачов, Є. Доценко, І. Мельник); 4) прихований характер впливу (як факт впливу, так і його спрямованість) (Б. Безсонов, Г. Грачов, Р. Гудін, Є. Доценко, І. Мельник, Дж. Рудінов, Г. Шіллер); 5) використання (психологічної) сили/вразливості, гра на слабкостях адресата (Б. Безсонов, Г. Грачов, Є. Доценко, І. Мельник, Дж. Рудінов, Г. Шіллер). Крім того, виявилися дещо відособленими ще два критерії: 6) спонукання, мотиваційне привнесення (формування «штучних» потреб і мотивів для зміни поведінки на користь ініціатора маніпулювання) (Д. Волкогонов, Дж. Рудінов, Г. Шіллер); 7) майстерність і вмільість маніпулятора під час здійснення такого впливу (Р. Гудін, Є. Доценко, П. Робінсон).

Таким чином, *маніпулювання* – специфічна форма задалегідь продуманого психологічного «ненасильницького» впливу задля прихованого спонукання адресата до прийняття таких рішень та виконання таких дій, які б сприяли досягненню ініціатором впливу пріоритетних власних цілей, інтересів та бажань з метою управління свідомістю (політичною, релігійною, суспільною) і поведінкою людей. Тобто маніпуляція завжди передбачає приховане використання партнера по спілкуванню, та як наслідок – нанесення тієї чи іншої шкоди об'єкту маніпулювання.

Підбір повідомлень, контекст, у якому їх подають, роль коментатора, соціочинники й економічні фактори беруться до уваги для забезпечення ефективного маніпулювання як засобу впливу на аудиторію.

За допомогою маніпуляції можна змінювати життєві установки людей у потрібному напрямі. При цьому виділяється три рівні дії. *Перший* – посилення існуючих у свідомості людей потрібних установок, ідеалів, цінностей, норм; закріплення цих елементів свідомості у світогляді й життєвих установках. *Другий* – пов'язаний з незначними змінами поглядів на певну подію, процес, факт, що також впливає на політичну позицію й емоційне ставлення до конкретного явища. *Третій* – докорінна, кардинальна зміна життєвих установок на основі повідомлення драматичних, незвичайних нових даних, відомостей [9].

Суб'єктами й об'єктами маніпулювання можуть виступати не лише окремі особистості, а й соціальні суб'єкти різного рівня складності – від малих груп і громадських організацій до вищого політичного керівництва держав, конфесійні організації, населення однієї чи кількох країн.

На сьогодні актуальною є проблема маніпулювання масовою свідомістю за рахунок різних прийомів/способів подачі інформації через телебачення як загальнодоступне, але контрольоване джерело, та Інтернет – найбільш зручний та мобільний засіб швидкого отримання будь-якої інформації в будь-який час. Тож, розглянемо основні з них, які використовуються в гібридній війні на сході в даний час у цих мас-медіа.

Дезінформація – це повідомлення версій, що мають на меті свідомо ввести людей в оману, нав'язати їм неправдиве, спотворене і просто брехливе уявлення про реальну дійсність. Подається за допомогою різних форм: сенсацій, стереотипів, образів, новин, чуток. Яскравим прикладом дезінформації є заява РФ про військовослужбовців-десантників, які заблукали й випадково перетнули кордон України.

З метою дезінформації й зондажу суспільної думки з певного питання на сайтах використовується прийом «*витік/скидання секретної інформації*», отриманої нібито з надійних, але «анонімних джерел». Часто в підзаголовках читаємо фразу на зразок «Читай швидше, поки не видалили». У разі отримання негативної реакції, суспільна думка піддається посиленій додатковій обробці іншими прийомами, аби підготувати її до «належного» сприйняття запланованої акції, а якщо реакція виявляється докорінно негативною, то завжди є можливість «спростувати» сенсаційну інформацію, оголосивши її «вигадкою» [8, с. 14].

Одним із прийомів дезінформації, який виникає внаслідок утворення інформаційного вакууму (на окупованій території не працює жоден український телевізійний канал, а тому єдиним джерелом інформації залишаються Інтернет-сайти), є поширення чуток як специфічного виду міжособистісної комунікації, що заповнюється

спонтанно або зусиллями пропаганди супротивника. Чутки, поширюючись, гіперболізуються, доповнюються неправдивими «деталлями», тим самим розповсюджуючи помилкові уявлення й тривогу, непевність, страх, а згодом їх кількість і «сенсаційність», на яку вже мало хто реагує, викликає депресії чи апатію серед населення. Такою масою легше маніпулювати, простіше управляти внаслідок її індиферентності. Страх паралізує не лише волю, але й думку, почуття, розуміння справжньої реальності.

Дезінформація може бути спрямована на ініціювання агресивних емоційних станів населення. Цей спосіб інформаційно-психологічного впливу призначено для формування в населення тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей гніву, ворожості, ненависті, підозрливості. *Агресія* – це індивідуальна або колективна поведінка, дія, спрямована на нанесення фізичної або психологічної шкоди, збитку, або на знищення іншої людини чи групи людей [9]. Прикладом агресивної поведінки мешканців окупованих територій є ставлення до бранців антитерористичних сил України, що потрапили в полон; проведення «параду полонених» 24 серпня 2014 року.

Іншою поширеною маніпулятивною дезінформативною технологією є *відбір подій реальності* і негайна передача інформації як один із головних прийомів програмування мислення – контролю над інформаційним раціоном людини, суть якого у відмові від цілісного, різнобічного представлення інформації [4]. Це *висвітлення* чи *приховування/замовчування* інформації, *фальсифікація* фактів, *фрагментація*, в основі яких перекошування реальності за допомогою незначних «відхилень» у різні боки, причому такі відхилення не повинні виходити за межі сприйняття «пересічної» людини, тобто мають бути непомітними та діяти на рівні підсвідомого. Даний прийом не використовується лише тоді, коли його можливо виявити. Якщо розголосу небажаної інформації не уникнути, використовується техніка *створення «шуму»*, коли повідомлення подається в хаотичному, мозаїчному потоці за допомогою *подрібнення інформації*, що створює ефект лавини.

«*Очевидці*» події – дуже ефективний прийом, використовується для створення емоційного резонансу. Опитується багато випадкових людей, зі слів яких формується необхідний смисловий і емоційний ряд. Найсильніший ефект роблять крики літньої жінки, плач дітей, молоді, інвалідів. Класичних прикладів такого ми дуже багато знаходимо в Інтернет-новинах, які «висвітлюють» події війни на сході країни. Це так звані репортажі російських ЗМІ з місця подій по «гарячих слідах», які покликані за допомогою даних маніпулятивних прийомів формувати в реципієнта помилкове відчуття терміновості, що виникає внаслідок негайної подачі новин, створює ілюзію неабиякої важливості предмета зображеного й, що дуже важливо, через вплив на емоції й почуття людини здатне викликати паніку чи масовий психоз – страх за безпеку

власного життя чи життя й здоров'я близьких. Отже, через це значно погіршується здатність особистості розрізняти інформацію за ступенем важливості й розумовий процес сортування, який зазвичай сприяє осмисленню інформації, не виконує свою функцію [5].

«Створення асоціацій і стереотипів» – об'єкт в очах громадськості штучно прив'язується до чогось такого, що сприймається масовою свідомістю як дуже погане чи, навпаки, хороше. З цією метою широко використовуються метафори. Вони, включаючи асоціативне мислення, дають величезну економію інтелектуальних зусиль. Саме тут і прихована чергова пропагандистська пастка: спокуса заощадити інтелектуальні зусилля змушує людину замість вивчення й осмислення сутності проблем вдаватися до асоціацій і помилкових аналогій – називати ці речі якоюсь метафорою, яка відсилає до інших, уже вивчених станів. Найчастіше ілюзорна і сама впевненість у тому, що стани, через які людина пояснює собі нинішнє, їй відомі чи зрозумілі. Наприклад, російський патріот говорить собі : нинішній путінський режим – як за часів Петра I. Він упевнений, що знає, якими були часи Петра I, і в цьому його перша помилка – і перша умова успіху даної маніпуляції [6].

При створенні ідеологічних символів, наприклад «образу ворога», широке застосування знаходять групові, національні та етнічні упередження. Мовні штампи на кшталт «бандерівці», що стало співзвучним фашизму, «рука США», «правий сектор» повинні, на думку авторів, викликати відповідну негативну реакцію людей. Такі стереотипи покликані переконати в «агресивності», «антидемократичності», «негуманності» легітимної влади в Україні.

Отже, організатори гібридної війни, однією із складових якої є пропаганда та контрпропаганда із застосуванням «брудних» інформаційних технологій, цинічно розглядають маніпулювання масовою свідомістю як інструмент формування ідеології, своєрідний соціальний рефлекс – певну поведінку, що викликається відповідними ідейними й психологічними мотивами з урахуванням багатьох психологічних чинників, провідним з яких є апелювання до почуттів та емоцій, зокрема страху, що в подальшому визначають розгубленість, апатію, депресивність чи, навпаки, агресивність людини.

З огляду на вищевикладене, перед Україною стоїть важливе завдання – знайти ефективні методи протистояння інформаційній зброї гібридної війни, завданням якої, на думку А. Дорошкевича, є ідентоцид, тобто знищення національної-державної-громадянської ідентичності країни-суперника, переконання більшості народу своєї країни, а в ідеалі і частини народу супротивника в злих намірах супротивника щодо своїх [3, с. 24]. Тому необхідно терміново вибудувати нову ефективну концепцію інформаційної безпеки, до створення якої треба, на нашу думку, залучати спеціалістів соціально-гуманітарного профілю, зокрема враховувати психологічні та соціально-педагогічні дослідження в питаннях протидії деструктивним впливам маніпулятивних технологій на

масову суспільну свідомість. А тому перспективи подальших розвідок у цьому напрямку – це вивчення методів запобігання маніпуляціям свідомістю.

Список використаної літератури

1. **Большой** психологический словарь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psychological.slovaronline.com/M/931>
2. **Гойман О. О.** Маніпулювання масовою свідомістю в умовах сучасної гібридної війни / О. О. Гойман // Грані. Філософія. – 2015. – № 1 (117) січень. – С. 50–56. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://grani.org.ua/index.php/journal/article/download/109/103>
3. **Дорошкевич А. С.** Гібридна війна в інформаційному суспільстві / А. С. Дорошкевич // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2015. – № 2(25). – С. 21–28. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnyua_2015_2_5.pdf
4. **Кара-Мурза С.** Маніпуляція сознанием / С. Кара-Мурза. – М., 2000. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.lib.ru/POLITO-LOG/kara_murza.txt
5. **Каталзен А.** Роль мови в технологіях управління свідомістю людини та соціальних груп / А. Каталзен // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2012. – Вип.4(2). – С.3–8.
6. **Коломієць В.** Роль Internet-технологій у формуванні свідомості / В. Коломієць, А. Вишневський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/p08/09.pdf>
7. **Почепцов Г. Г.** Роль информации в гибридных войнах . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/rol_informatsii_v_gibridnykh_voynakh/
8. **Рущенко І. П.** Підривні соціальні технології у структурі гібридної війни / І. П. Рущенко // Право і безпека. – 2015. – № 2 (57). – С. 12–16. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345-6789/315/RUSHCHENKO.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. **Саєнко О. Г.** Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни / О. Г. Саєнко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2015. – Випуск 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.nadpsu.edu.ua:8080/eldocs/BooksShow4/Vnadpn_2015_1_11.pdf

Алексєєва О. Р. Маніпуляція свідомістю як складник гібридної війни: міждисциплінарний контекст дослідження

У статті розкрито сутність, ключові складові та характерні риси війни четвертого покоління – «гібридної війни», яка є реальністю сьогодення на сході України. Здійснюється спроба виявити місце інформаційно-психологічного впливу на свідомість людей як одного з її

проявів в інформаційному суспільстві. У роботі зроблено акцент на вивченні інформаційних маніпуляцій як інструменту впливу на особистість і суспільство, формування ідеології. Проаналізовано найпопулярніші технології і прийоми маніпуляцій у ЗМК, зокрема на телебаченні, в Інтернет-виданнях та соціальних мережах, з точки зору їх негативного впливу на масову свідомість і поведінку громадян з метою врахування психологічних та соціально-педагогічних аспектів даної проблеми у виробленні стратегії для розв'язання проблем національної безпеки держави.

Ключові слова: гібридна війна, ЗМК, маніпуляція, дезінформація, агресія.

Алексеева О. Р. Манипуляция сознанием как составляющая гибридной войны: междисциплинарный контекст исследования

В статье раскрыты сущность, основные составляющие и характерные черты войны четвертого поколения – «гибридной войны», которая является реальностью сегодняшнего дня на востоке Украины. Осуществляется попытка выявить место информационно-психологического воздействия на сознание людей как одного из её проявлений в информационном обществе. В работе сделан акцент на изучении информационных манипуляций как инструмента влияния на личность и общество, формирование идеологии. Проанализированы популярные технологии и приемы манипуляций в СМК, в частности на телевидении, в Интернет-изданиях и социальных сетях, с точки зрения их негативного влияния на массовое сознание и поведение граждан с целью учета психологических и социально-педагогических аспектов данной проблемы в разработке стратегии для разрешения проблем национальной безопасности государства.

Ключевые слова: гибридная война, СМК, манипуляция, дезинформация, агрессия.

Alekseeva O. Manipulation of Consciousness as a Component of Hybrid Warfare: Interdisciplinary Contexts

The article outlines the essence, main components and features of the fourth generation war – “hybrid warfare”. Russian intervention in the eastern and southern regions of Ukraine has generated much debate about the use and effectiveness of hybrid warfare, a type of warfare widely understood to blend conventional and unconventional warfare powerful means, among which an informational and cyber stuff plays the most basic and important role. The author attempted to identify the issue of informational and psychological manipulation on the people’s minds as one of its manifestations in modern global informational society. The paper focuses on study of basic principles and means of the process of informational manipulation as an instrument of efficient influence on individual and society as well. The consciousness manipulation as a component of hybrid warfare and its essential role in the

process of ideology formation are examined and explained in the article. The author analyzes the number of recent researches devoted to the problem of popular technologies and techniques of media manipulation, in particular television and Internet that nowadays have become the most widespread types of mass media. They inform, educate and entertain people as well as influence the way people look at the world and make them change their political views, mould public opinion. It is contended that it is the problem of national security to diminish their negative impact on mass consciousness and behavior of Ukrainian citizens through supplying special strategy that has to take into account the psychological and socio-pedagogical aspects of the problem.

Key words: hybrid warfare, mass media, manipulation, disinformation, aggression.

УДК 316.61(477)-054.73

Дуванська Катерина Олександрівна,
асистент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Збройний конфлікт на Сході України та анексія Криму призвели до кризових подій у всіх сферах життєдіяльності людини, а особливо тих, хто мешкав в східних областях. Реаліями сьогодення в Україні стало те, що з'явилися великі потоки людей, які були змушені залишити місця свого постійного проживання і переселитись до інших регіонів України. Так, згідно з офіційними джерелами, станом на початок 2016 р. узято на облік понад 1 млн внутрішньо переміщених осіб. У вітчизняній науковій літературі, засобах масової інформації їх визначають як «внутрішні мігранти», «вимушені переселенці», в офіційних документах – як «внутрішньо переміщені особи» (ВПО), що найточніше відповідає англomовному терміну «internally displaced persons». Саме таке визначення закріплене також у «Керівних принципах з питань про переміщених осіб всередині країни» Організації Об'єднаних Націй. Внутрішньо переміщені особи – це окремі особи, чи групи осіб, які були змушені залишити свої помешкання, або місця постійного проживання в результаті, або щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або спричинених діяльністю людини лих, чи техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно-визнаних державних кордонів [1].

Метою даної статті є вивчення кола проблем та потреб ВПО для визначення пріоритетних напрямків мінімізації негативних проявів їх

інтеграції до приймаючих громад, реалізації позитивного потенціалу вимушеної внутрішньої міграції населення в Україні.

Поява внутрішньо переміщених осіб – це виклик для України та її соціальної політики, системи соціальних служб та соціальних працівників, адже чинна в країні система соціальної підтримки не передбачала роботи з такою групою клієнтів, а фахівці не були підготовлені для неї, не володіли належним методологічним інструментарієм для роботи.

Значна частина ВПО оселилась у районах, близьких до зони конфлікту. Вони мешкають у своїх рідних чи знайомих, знімають житло або перебувають у місцях, спеціально облаштованих для переселенців. Також наявні процеси реверсного переселення та маятникової міграції переселенців та їх родин.

Потреби та проблеми ВПО у різних країнах світу висвітлені у роботах Е. Ліндгрена [2] та інші. За визначенням зарубіжних науковців (зокрема, К. Лай та Б. Толіашвілі [3]), переміщення – це процес, який порушує соціальну екологію людини, зумовлює депривацію, соціальне виключення, посилює ризики насильства та виникнення психологічної «пастки бідності» (пастки утриманства), і тому зумовлює потребу в допомозі з боку соціальних працівників. Шляхи вирішення проблем та задоволення потреб ВПО розглядали в контексті інтеграції як такої, розвитку місцевих громад, захисту прав дітей, роботи з жінками тощо. Таким чином, вивчення проблем і потреб ВПО, програм для цієї вразливої групи не є новою практикою в світі. Тому Україні при плануванні своїх соціальних програм доцільно скористатися міжнародним досвідом.

Існуючи потреби внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у різних сферах життєдіяльності, можна узагальнити наступним чином:

- **житло**, а саме відсутність постійного житла є однією основних потреб та проблем. Умови проживання у вийнятому житлі часто не відповідають основним вимогам, а на оренду та комунальні послуги витрачається суттєва частка доходу, через що у ВПО залишається мало ресурсів на інші витрати. Відсутність перспектив отримання постійного житла;

- **працевлаштування та засоби до існування**: працездатні дорослі мають дуже великі труднощі з пошуком належного місця роботи. Багато хто з них не може знайти роботу такого самого рівня, який мали раніше. У зв'язку з переміщенням з територій, де проходять бойові дії, більшість ВПО втратили джерела для матеріального забезпечення та роботу, тому можна говорити про виникнення феномену раптової бідності. У людей просто не вистачає грошей – навіть ті, хто працює, не можуть забезпечити всі потреби сім'ї (орендна плата, одяг, харчування, освіта, здоров'я, розвиток дітей тощо);

- **доступ до медичного обслуговування**: поганий стан здоров'я, хронічні хвороби, брак державного планування та бюджетних видатків

на спеціальне лікування діабету, ВІЛ/СНІД, туберкульозу – ці проблеми притаманні різними групами ВПО. Особливо гостро постає питання психічного здоров'я та потреба у психологічній підтримці особливо дітям, які були свідками конфлікту або отримали психологічні травми внаслідок переселення. Особи, що проживають у віддалених районах, часто не мають можливості доступу до спеціалізованого лікування через велику відстань та великі транспортні витрати, які вони не можуть собі дозволити;

- **доступ до освіти:** сім'ї з дітьми віком від 3 до 6 років зіткнулися з серйозною проблемою щодо нестачі місць у дитячих садках і дошкільних закладах для дітей ВПО. Проблеми, пов'язані з недостатньою прозорістю та непрямими витратами під час прийняття до дитячих садків. У той самий час відомо, що ВПО мають пріоритет перед місцевим населенням щодо влаштування дітей у дитячі садки. Це створює напруження у відносинах з приймаючими громадами;

- **постанова на облік ВПО та оформлення документів:** доступ до процедури постанови на облік ВПО та отримання або поновлення інших видів документів.

- **дискримінація та стигматизація:** представники ВПО відчують дискримінацію на усіх рівнях життя: при пошуку житла ВПО стикаються з ситуаціями, коли орендодавці не бажають здавати їм житло; при пошуку роботи роботодавці не бажають брати на роботу ВПО, яких вважають «нестабільними».

У значній кількості ВПО виникають проблеми, які вони не можуть вирішити самостійно. Міжнародний досвід показує, що вирішення проблем та задоволення потреб ВПО є предметом професійної діяльності соціальних працівників.

Робота з переміщеними людьми повинна спрямовуватися на забезпечення стійкості, подолання залежності від гуманітарної допомоги, відновлення трудового потенціалу, соціально-культурних та громадських структур, а також особистої та колективної спроможності активно сприяти національному та регіональному розвитку. З метою успішної адаптації до нових умов життя у соціумі одним ВПО достатньо надати конкретну послугу за їхнім запитом, інші ж не можуть отримати доступу до необхідних послуг чи ресурсів, або надані послуги не вирішують їхніх проблем.

В Україні було започатковано певні важливі законодавчі ініціативи, насамперед, із прийняттям і подальшим виправленням Закону «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Ці законодавчі ініціативи є важливими кроками, але в той же час визнається, зокрема Урядом, що існує потреба й надалі розвивати нормативно-правову базу для того, щоб краще захистити права ВПО й вирішувати особливі проблеми, з якими вони зіштовхуються.

У сфері єдності сім'ї та прав дитини проблемою є розділення сімей через переміщення, яке спричиняє численні наслідки для загального

соціально-економічного добробуту ВПО. Діти без супроводу залишаються вкрай уразливими через бюрократичні перешкоди. Законодавством не врегульовано низку питань дитинства, як от реєстрації в Україні дітей, народжених на непідконтрольних територіях; посвідчення фактів смерті батьків, померлих і похованих на цих територіях. Це тягне неможливість реєстрації переміщеної дитини, відсутність у неї статусу ВПО, громадянства, імені, батьків, невизнання сиротою, неможливість державного захисту й усиновлення, невнесення дітей-сиріт і тих, чий батьки позбавлені батьківських прав, у базу даних ВПО, втрату права на забезпечення таких дітей житлом після досягнення 18-и років. Часто переміщених дітей супроводжують не батьки, а інші родичі, які згідно законодавства не є законними представниками дитини, відтак дідам/бабусям не дають виплат на дитину, пропонуючи віддавати її в інтернат. Не передбачено визнання дітьми, позбавленими батьківської опіки (хоча б тимчасово) тих переміщених дітей, про яких достеменно відомо, що батьки знаходяться на непідконтрольних територіях і з ними немає зв'язку (що створює ризик їх перетворення на «дітей вулиці»). Ці явища у майбутньому можуть призвести до негативних наслідків у суспільстві та значного зростання кількості сімей, які потребують термінової допомоги.

Ще одним викликом, що постав перед соціальною роботою, можна вважати філософію побудови системи соціальної інтеграції ВПО. За даними дослідження, цим особам притаманний переважно споживацький підхід, специфічні ціннісні орієнтації і звужене «бачення майбутнього» [4].

Отже, побудову професійної соціальної підтримки ВПО доцільно ґрунтувати на ідеї, що соціальна інтеграція та адаптація не повинні орієнтуватися на планове задоволення потреб і, відповідно, породжувати утриманство і залежність від допомоги соціальних працівників або волонтерів. Натомість інтервенції соціальних працівників, спрямовані на розв'язання проблем ВПО, мають стати поштовхом цим особам до активних дій: пошуку роботи, доступного житла, соціального та культурного розвитку, участі в житті громади тощо.

Слід зазначити, що проблеми ВПО дуже різномірні як за масштабами (загальнодержавні, пов'язані насамперед з діяльністю законодавчої і виконавчої гілок влади; місцеві – діяльність органів місцевого самоврядування; індивідуальні – особливості індивідуальної адаптації та сприйняття серед місцевого населення), так і за змістом (економічні, соціально-побутові, гуманітарно-культурні тощо). Резюмуючи можна сказати, що їх вирішення має носити комплексний характер, оскільки позитивні зміни уже в одному напрямі можуть вплинути на загальну картину й навпаки.

Тому, такі виклики посилюють вимоги до підготовки соціальних працівників, навчання їх навичкам активізації клієнтів і застосування технік, орієнтованих на вирішення завдань роботи з ВПО, вміння

будувати партнерські стосунки з даною категорією клієнтів. Соціальні працівники повинні опанувати стратегії й тактики розвитку громад, формування їх соціального капіталу й здатності до самоактивізації, залучення ресурсів громади, формування команди волонтерів тощо.

Список використаної літератури

1. Руководящие принципы по вопросу о перемещении лиц внутри страны / Экономический и социальный Совет ООН (ЭКСОС), 22 июля 1998. - E/CN.4/1998/53/Add.2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.refworld.org.ru/docid/50b345932.html>) **2. Lindgren E. R.** The Internally Displaced People of Colombia / E. R. Lindgren. – Goteborgs Universitet, 2013. – 65 p. **3. Lai K.** Community-based Programme for War-affected Children: the Case of Georgia / K. Lai, B. Toliashvili // Social Work and Social Policy in Transition. – 2010. – Vol. 1, Issue 2. – P. 92–118. **4. Балакірєва О.** Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб / О. Балакірєва // Вимушені переселенці в Україні: питання термінового та середньострокового реагування : мат. круглого столу (9 липня 2014 р.). – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.uisr.org.ua/news/36/83.html>. **5. Кейс-менеджмент** внутрішньо-переміщених осіб: методичні рекомендації / Автор-упоряд.: Гусак Н. Є. – К., 2015. – 62 с. **6. Психосоціальна** допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери / Л. А. Мельник та ін. ; за ред. Л. С. Волинець. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. – 72 с.

Дуванська К. О. Стан та проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні

У статті розкрито коло проблем та потреб внутрішньо переміщених осіб щодо визначення пріоритетних напрямків мінімізації негативних проявів їх інтеграції до приймаючих громад, реалізації позитивного потенціалу вимушеної внутрішньої міграції населення в Україні. Визначено, що вирішення проблем та потреб ВПО повинно носити комплексний характер. Визначені напрямки у роботі з переміщеними людьми, які повинні спрямовуватися на забезпечення стійкості, подолання залежності від гуманітарної допомоги, відновлення трудового потенціалу, соціально-культурних та громадських структур, а також особистої та колективної спроможності активно сприяти національному та регіональному розвитку. Обґрунтована доцільність якісної теоретичної та практичної підготовки фахівців соціальної сфери у роботі з даною категорією клієнтів.

Ключові слова: вимушені переселенці, внутрішньо переміщені особи, дискримінація, стигматизація, ресурс, міграція, соціальний капітал.

Дуванская Е. А. Состояние и проблемы внутренне перемещенных лиц в Украине

В статье раскрывается круг проблем и потребностей внутренне перемещенных лиц относительно определения приоритетных направлений минимизации негативных проявлений их интеграции в принимающих общинах, реализации положительного потенциала вынужденной внутренней миграции населения в Украине. Определено, что решение проблем и потребностей ВПО должно носить комплексный характер. Охарактеризованы направления в работе с перемещенными людьми, которые должны направляться на обеспечение стабильности, преодоления зависимости от гуманитарной помощи, восстановления трудового потенциала, социально-культурных и общественных структур, а также личной и коллективной способности активно содействовать национальному и региональному развитию. Обоснована целесообразность качественной теоретической и практической подготовки специалистов социальной сферы в работе с данной категорией клиентов.

Ключевые слова: вынужденные переселенцы, внутренне перемещенные лица, дискриминация, стигматизация, ресурс, миграция, социальный капитал.

Duvanska K. Status and Problems of Internally Displaced Persons in Ukraine

The article reveals a range of problems and needs of internally displaced persons to determine priority of minimizing the negative effects of their integration in the host communities of the positive potential of forced internal migration of population in Ukraine. The emergence of internally displaced persons – a challenge for Ukraine and its social policy, system of social services and social workers, because the current system of social support did not work with this client group, and the specialists were not prepared for it didn't have the proper methodological tools to work. A significant number of IDPs have problems that they cannot solve on their own. International experience shows that the solution to the problems and needs of the VPO is the subject of professional activity of social workers. It was determined that solutions to the problems and needs of the institution should be comprehensive in nature. Identified areas to work with displaced people who should be sent to the sustainability to overcome dependence on humanitarian assistance, recovery of the labor potential, social-cultural and social structures, as well as personal and collective ability to contribute actively to national and regional development. The expediency high-quality theoretical and practical training of specialists of social sphere in the work with this category of customers.

Key words: IDPs, internally displaced persons, discrimination, stigma, resource, migration, social capital.

Ігнатенко Катерина Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної
роботи ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ПРИЙОМНИХ СІМЕЙ

Зараз Україна переживає важкі часи пов'язані зі збройним конфліктом на Сході України. Страждає економіка, соціальна сфера, наука та освіта, але найбільше горе спіткало людей. Вперше Україна стикнулася з викликами – проблемами внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО). Поява ВПО – виклик для України та її соціальної політики, системи соціальних служб та соціальних працівників, адже чинна в країні система соціальної підтримки не передбачала роботи з такою групою клієнтів, а фахівці не були підготовлені для неї, не володіли належним методологічним інструментарієм для роботи [1].

Найменш захищеними в цих жахливих подіях стали діти, котрі проживають у зоні проведення анти-терористичної операції (далі АТО). Особливо гостро ці події відобразилися на дітях-сиротах та дітях, позбавлених батьківського піклування, яких проживало понад 14,5 тисяч на згадуваних вище територіях, з них майже 12 тисяч були охоплені сімейними формами виховання, 2 593 дитини перебувало у 71 закладі системи освіти, охорони здоров'я та соціального захисту населення. Відповідно до статті 52 Конституції України утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. З Луганської області переміщено дітей – вихованців дитячих будинків сімейного типу – 143 (22 ДБСТ); вихованців прийомних сімей – 82 (42 ПС). В Луганській області на жовтень 2014 року було зареєстровано 38 ДБСТ та 214 ПС [2, с. 5].

З якими проблемами стикаються батьки-вихователі та діти-сироти на нових місцях, хто допомагає у нагальних потребах – ці питання потребують додаткового вивчення, узагальнення для подальшого розвитку соціальної підтримки прийомних сімей/ДБСТ переселенців із зони АТО.

На сучасному етапі теоретичної та практичної діяльності є дослідження, що стосуються тільки окремих розділів соціального захисту вимушених переселенців. Так вивченням питання правового статусу біженців і вимушених переселенців займалися Т. Анісімова, В. Стешенко, Н. Грабар, О Кузьменко та інші. Загальнотеоретичні проблеми соціальної роботи з такою категорією населення відображено у роботах Л. Тюпті, І Іванова, М. Лукашевич та інших. Питання соціальної роботи з біженцями висвітлюються у праці О. Малиновської. Більш

розробленою є теорія соціальної політики перехідного періоду, але в ній, по суті, така соціальна група, як прийомні сім'ї/ДБСТ та діти-сироти – вимушені переселенці, не одержала належного місця, якого вона заслуговує згідно з гостротою ситуації й потребою у соціальному захисті.

На Луганщині проблемами ВПО займаються державні, благодійні та волонтерські організації, які надають допомогу в оформленні документів, у пошуку житла, займаються доставкою гуманітарної допомоги. Проблемами прийомних сімей ДБСТ, окрім держави, займається в даній місцевості тільки така організація як міжнародна благодійна організація «Благодійний фонд «СОС Дитяче містечко». На Старобільщині під соціальним супроводом цієї організації знаходяться 8 прийомних сімей, які виховують 16 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 5 до 18 років. Є серед клієнтів фонду й прийомна сім'я, що була вимушена переїхати з непідконтрольної уряду території України, вихованцями якої є троє прийомних дітей. Також є сім'я, яка утворилася вже після початку воєнного конфлікту та прийняла двох діточок, що виїхали з м. Луганськ; ці діти за певних обставин стали сиротами та перенесли одразу декілька травмуючих подій.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити ключові характеристики соціального супроводу прийомних сімей/ДБСТ, які вимушені були покинути домівки, на прикладі роботи благодійного фонду «СОС Дитяче містечко».

Зробимо аналіз основних соціальних проблем переміщених прийомних сімей, потім, виходячи з цього, охарактеризуємо соціальну роботу благодійників з даною категорією клієнтів.

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.06.2014 р. №588-р «Питання соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення АТО» невідкладним є забезпечення першочергових потреб ВПО, а також реалізації права на освіту, працевлаштування, медичну освіту та супровід.

До першочергових потреб переселенців належать: гуманітарні (їжа та одяг), медичні, житлові, юридичні (відновлення документів), та психологічні. Другорядними, проте не менш важливими, є такі потреби: економічні (пошук роботи та працевлаштування), юридичні (представництво інтересів у суді, юридичні консультації щодо відновлення приватної власності, бізнесу, перереєстрації підприємств тощо), політичні (реалізація виборчого права тощо), соціальні (відновлення соціального статусу, участь у житті місцевої громади, толерантне ставлення з обох сторін, рівний доступ до суспільних благ), культурні та освітні [3]. Базові або першочергові потреби, які гостро стояли перед переселенцями у 2014 році, максимально задовольнялися міжнародними благодійними організаціями, владою та недержавними громадськими організаціями (далі – НГО).

Досвід соціальної підтримки, який надавався «пересенцям» з початку гуманітарних дій, засвідчив, що у роботі з ВПО соціальні працівники можуть застосовувати різні стратегії втручання. За тривалістю їх можна умовно поділити на:

- короткострокові (кризове втручання, аустріч-робота, орієнтована на завдання модель соціальної роботи);
- довгострокові, орієнтовані на системно-екологічну модель соціальної роботи, в основі яких перебувають концепція «людина в оточенні» та концепція «економічної спроможності» [1].

Інша проблема, з якою зверталися сім'ї до спеціалістів благодійного фонду, – це їх реєстрація та отримання довідки переселенців. Згідно зі ст. 4 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» заява подається особисто, а дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, через офіційного представника. Представник має подати разом з заявою документ, який посвідчує особу законного представника та документ, що підтверджує повноваження особи, як законного представника. Дітей із числа внутрішньо переміщених осіб за відсутності документів влаштовують до дитячого будинку сімейного типу на підставі витягу з обліково-статистичної картки дитини. Зазначений витяг подається обласною службою у справах дітей, в якій дитина перебувала на первинному обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, або Мінсоцполітики на письмовий запит відповідної служби у справах дітей. На жаль, були випадки, коли у батьків-вихователів не було свідоцтва про народження дітей, адже специфіка ситуації ВПО зумовлює потенційну можливість масових проблем зі збереженням будь-яких документів, а на законодавчому рівні не передбачені механізми найшвидшого відновлення необхідних документів законного представника та документів дитини.

Не менш важливими питаннями, що «йдуть» паралельно з потребою у їжі та безпеці, є вирішення психологічних проблем членів прийомних сімей переселенців, які носять комплексний характер. Ядром цих проблем є тяжкий травматичний досвід, переживання якого ускладнюється необхідністю адаптуватися у новому середовищі. Іншими словами, спостерігається ефект ретравматизації – одна травма накладається на іншу: загроза життю та благополуччю за місцем попереднього проживання (одна травма) поєднується із необхідністю контактувати із незнайомим середовищем (вторинна травма) [4].

Особливо стресовою і травматичною ситуацією ці події стали для дітей, які змушені були змінити місце проживання і отримали статус «діти-переселенці». Діти взагалі є більш вразливими та чутливими до впливу несприятливих чинників оточуючого середовища, аніж дорослі. Пережитий травматичний досвід впливає на когнітивні процеси, особливості поведінки, міжособистісні відносини, самооцінку і, в цілому на світогляд. Травмуючі обставини залишають дитину без стабільного,

безпечного та підтримуючого оточення, яке є необхідним для нормального розвитку. Навіть якщо сім'я переїхала на нове місце в повному складі, дорослі не можуть приділяти вихованню і проблемам дітей стільки ж уваги, скільки приділяли раніше.

Батьки, самі переживаючи тяжкий стрес, не завжди здатні виконувати звичні сімейні ролі. Вони часто не мають сил, щоб допомогти своїм дітям. Із втратою найближчого оточення (близьких, родичів, сусідів), сім'я втрачає значну частину соціальної підтримки. На допомогу приходять фахівці з соціальної роботи, які розуміють потреби сім'ї й покликані допомогти справитися зі складними життєвими обставинами, віднайти ресурси дорослих, щоб ті несли відповідальність за подальшу долю дітей.

Отже, зроблена оцінка потреб дитини та її прийомної сім'ї, показує, що при переселенні першочерговими діями є допомога в адаптації до нових умов середовища. Соціальний супровід базується на індивідуальному плану розвитку, який складається у співробітництві спеціалістів з прийомними батьками та дітьми. Соціально-педагогічний супровід є важливою складовою індивідуального плану розвитку прийомної дитини. Ю. Жданович під соціально-педагогічною підтримкою дітей із сімей вимушених переселенців розуміє систему заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямовану на надання допомоги дітям вимушених переселенців з Криму та Донбасу, де триває військовий конфлікт, у процесі соціалізації, орієнтовану на визначення інтересів і потреб, створення умов для успішної адаптації до нових умов поселення, подолання стресу, поліпшення соціально-психологічного стану [7].

Соціально-педагогічний супровід дітей-переселенців має бути спрямований на забезпечення успішної адаптації дітей у закладі освіти, а також надавати соціально-педагогічну допомогу:

- у налагодженні соціальних зв'язків із місцевими закладами охорони здоров'я, працевлаштування, соціальних служб, закладів і установ освіти, забезпеченні дітей навчальними посібниками, підручниками, іншим навчальним приладдям;
- всупаючим і першокурсникам ВНЗ і ПТНЗ в адаптації до нових умов навчально-виховного процесу та налагодження побутових умов їх проживання і встановлення нових соціальних зв'язків у навчальному закладі і за його межами;
- недопущення своїми діями чи бездіяльністю вторинної травматизації учасників навчально-виховного процесу та, у разі потреби, перенаправлення дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів [7].

Наведемо приклад практичної роботи благодійної організації, що опікується питаннями допомоги дітям-сиротам та прийомним сім'ям, які виїхали із зони проведення АТО.

Прийомна сім'я К. переїхала з невеличкого міста, що зараз знаходиться на непідконтрольних територіях. Родина шість років тому

узяла на виховання трьох дітей. Вони покидали домівку вже під обстрілами, а речі пакували під звуки вибухів бомб. Батьки розповідають, що прийняли таке рішення майже не вагаючись, бо коли вже одного разу взяли відповідальність за дітей, прийнявши їх у родину, іншого вибору не мали. Не було навіть сумнівів, що най важливіше – це діти, а не майно. Їхали у невідоме, навіть не узявши із собою теплих речей, але з котом, улюбленцем молодшої шестирічної Діани. У прийомній сім'ї виховуються два хлопчик і дівчинка. Старшим Олегу та Івану на той час потрібно було йти до одинадцятого та дев'ятого класу відповідно, а молодша принцеса – татусева улюблениця, повинна була восени йти до першого класу. Двоє хлопців з однієї сімейної групи; свого часу пережили не одну травму – з дитинства не бачили нічого гарного, п'янки матері, відсутність батька, бруд у хаті, якщо можна було ту хібару, в якій жили діти, назвати хатою, бездоглядність та відсутність нормальних умов для життя й розвитку. Коли не було що їсти, старший Олег разом з братом йшли збирати металобрухт й продавши його за копійки, купляв собі й молодшому щось поїсти. Одного разу, Олег підійшов до директора школи й попросив, щоб їх забрали від горе-матері куди-небудь, тільки, щоб там було, що їсти. На той момент йому було 12 років... Потім було вилучення з сім'ї, надання статусу позбавлених батьківського піклування, інтернат й переміщення у прийомну сім'ю. Діану родина прийняла за три місяці до початку воєнних дій, вона виховувалась в інтернаті понад рік. Її дитяча історія така ж сумна, як і у хлопців – мати за крадіжку посадили за ґрати десь на території сусідньої держави, батько не відомий, відсутність постійного дорослого, який би піклувався та задовольняв би потреби для розвитку... В прийомній сім'ї діти почали розуміти значення слова прив'язаність, впевненіше себе почувати, включилися в нормальне сімейне середовище, де виховують прикладом та словами, а не ременем та лайливими словами... Разом з солдатами зі зброєю, які заперлися у їхнє квітуче місто, прийомні діти втратили таку необхідну їм стабільність, спокій та почуття безпеки.

До соціальної служби прийомна сім'я К. прийшла у повному складі без настрою та у стані, який геть не був «добрим». Особливої уваги потребували діти, що разом з батьками вимушені були покинути звичне для них життя, переживши жахіття війни. Вони потребували психологічної, соціальної, педагогічної підтримки. Перебуваючи у ситуації війни та переживаючи травмуючі події (розриви мін, обстріли з градів, переховування в підвалі без світла і води, переселення), діти відчували розлади сну, апетиту, мінливість настрою. Їм важко було адаптуватись в новому колективі.

Фахівці благодійного фонду допомогли прийомній сім'ї створити добрі стосунки з іншими прийомними сім'ями району для забезпечення їх соціальної інтеграції в суспільстві. Було задіяно багато ресурсів для реалізації заходів щодо забезпечення належної медичної, психологічної допомоги прийомним дітям та прийомним батькам; був залучений

підготовлений персонал, що надавав освітню допомогу, благодійники підтримали дітей усім необхідним для початку навчального року.

Потреби, які були виявлені у ході початкового та глибинного оцінювання родини, «виглядали» так:

- забезпечення шкільними канцелярськими товарами;
- формування здорового способу життя;
- формування навичок впевненого користувача персональним комп'ютером;
- рекомендована участь у тренінгу з отримання навичок активного спілкування;
- отримання навичок планування витрат, ведення домогосподарства та самообслуговування;
- освітня підтримка для складання випускних та вступних іспитів.

Послуги, що були надані під час роботи з сім'єю:

1. Надано благодійну допомогу у вигляді канцелярських та гігієнічних наборів, а також текстильних наборів.

2. Надано матеріальну допомогу на оплату лікування Андрія та Олега у стоматолога-ортодонта.

3. Видані медикаменти та вітаміни.

4. Надано матеріальну допомогу старшим хлопцям, які поступили до навчальних закладів, у вигляді текстильних наборів, посуду для автономного проживання.

5. Дітям були надані освітні послуги (заняття з репетиторами) з математики та англійської мови, хімії, української мови.

В рамках програм для молоді для дітей з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також задля формування почуття своєї належності до певної соціальної групи, сприймання себе в контексті відносин з іншими, було проведено ознайомлення з новими видами та формами відпочинку. Діти відвідали боулінг, кінотеатр, квест-кімнату, ходили у кафе, подорожували цікавими місцями області.

Андрій та Олег відвідують заняття соціального педагога з економічної грамотності, розвитку соціальних та життєвих навичок, відвідують курси комп'ютерної грамотності на базі ЛНУ імені Тараса Шевченка. Не мала робота проводиться щодо психологічної підтримки підлітків у адаптації до нового навчального закладу.

Усі ці дії ще й важливі тому, що особливі труднощі переживають діти-переселенці підліткового віку, який є найважливішим етапом у формуванні і розвитку ідентичності. Переселенці займають маргінальне положення у приймаючому середовищі. З одного боку, якщо підлітки не входять у соціальну мережу земляків, то їм доволі важко сформувати позитивне ставлення до себе. А з іншого – традиції та стиль життя, які пропагують члени такої мережі можуть суперечити нормам приймаючого середовища. Як результат, підліток може відчувати відчуження та дезорієнтацію.

Наступна історія однієї прийомної сім'ї зі Старобільського району також наглядно демонструє зусилля благодійників та соціальних служб, які спрацювали одночасно та злагоджено, щоб створити на новому місці проживання можливості дітей-сиріт з прийомних сімей зростати у сприятливому й стабільному сімейному оточенні.

Прийомна сім'я О., взяли в грудні 2015 року до себе брата й сестру – Євгенія (15 років) та Олю (9 років). Біологічна сім'я дітей мешкала у м. Луганськ разом з мамою, інших близьких родичів не було, окрім ще тітки чоловіка, з якою підтримувалися відношення. Тітка залишилася у Луганську. У 2015 році діти разом з мамою переселилися з м. Луганська до села Н., Старобільського району. Біологічний батько дітей помер ще на початку 2014 році, він мав девіантну поведінку, зловживав спиртним, наркотиками, не працював. В 2015 році під час воєнних дій вже на новому місці від стресів та хвилювань Наталія, біологічна мати дітей, захворіла на невиліковну хворобу, вона отримала інвалідність першої групи, та превеликий жаль лікарі вже не змогли її врятувати... у вересні того ж року вона померла. Діти залишилися самі у чужій хаті чужого села з чужими людьми. На щастя дітей, їм вдалося уникнути переміщення до інтернатної установи та не набути жахливого досвіду проживання в ній. Після смерті матері, діти були влаштовані під тимчасову опіку. Потім у грудні в прийомну родину О.

Прийомна сім'я О. має високий виховний потенціал, власних дітей не мають, але стосунки між чоловіком та дружиною гарні, є повага один до одного, взаєморозуміння. Є досвід виховання племінників. У соціумі їх теж поважають, у них авторитет працюючих та хазяйновитих людей.

Діти швидко перейняли ритм життя родини, її традиції та цінності. Євген допомагає по хазяйству, Оля любить гратися з пластиліном, вона ходить на танці. Благодійний фонд здійснює соціальний супровід сім'ї з червня 2015 року. Допомога здійснювалася родині спочатку як переселенцям – харчові набори, гігієнічні, ковдра, взуття, канцелярія, вітаміни. У підрозділі з сімейних форм виховання родина з січня 2016 року, фондом здійснюється освітня підтримка (оплачується робота репетиторів з хімії, англійської мови); надається психотерапевтична підтримка для прожиття травматичного досвіду втрати рідних батьків. В напрямку забезпечення формування здорової особистості здійснюється літній відпочинок та оздоровлення дітей. Євген у цьому році поступив до Луганського обласного ліцею-інтернату «Кадетський корпус імені героїв Молодої гвардії» (м. Кремінна) на базі 9 класів. Оля навчається у 4-му класі та займається танцями.

При проведенні фахівцем з соціальної роботи оцінювання були виявлені основні проблеми розвитку цих дітей, а також здатність батьків реагувати на них та ключові фактори, що негативно впливають на них. Отже, аналіз показав необхідність:

- допомоги дітям в усвідомленні та переживанні втрати обох батьків;

- підтримки щодо формування прихильності та довіри до прийомних батьків;
- допомоги у професійного самовизначення;
- формування адекватної самооцінки;
- забезпечення шкільними канцелярськими товарами;
- формування здорового способу життя, навиків самообслуговування;
- профілактики вірусних захворювань; отримання вітамінів та літнього оздоровлення для укріплення імунітету;
- отримання навичок планування витрат, ведення домогосподарства та самообслуговування;
- освітньої підтримка для складання випускних та вступних іспитів.

Послуги, що були задовільнені першочергово:

- діти отримали консультації фахівців щодо відпрацювання травми;
- надано благодійну допомогу у вигляді канцелярських та гігієнічних наборів;
- надано матеріальну допомогу у вигляді текстильних наборів, посуду для автономного проживання;
- ознайомлення з новими видами та формами відпочинку;
- Євген відвідує заняття соціального педагога з економічної грамотності, розвитку соціальних та життєвих навичок; отримує психологічну підтримку щодо адаптації до нового навчального закладу.

Приклади практичної роботи з дітьми показують, що майже всі діти-переселенці мають досвід життєвих потрясінь і потребують допомоги з відновлення їхнього психологічного здоров'я. Метою психологічної підтримки цієї категорії дітей має бути допомога в подоланні проблем розвитку, викликаних пережитим досвідом вимушеної міграції.

Отже, допомога дітям, що виховуються у прийомних сім'ях / ДБСТ, які мають статус ВПО передбачає:

- забезпечення умов для оптимального розвитку (створення безпечної та сприятливої ситуації для розвитку дитини через роботу зі всією сім'єю, забезпечення стимулюючих соціальних контактів і можливостей для розкриття її здібностей);
- забезпечення індивідуального супроводу працівниками психологічної служби системи освіти всіх без винятку дітей, вихованців, учнів, студентів зазначених категорій та надання їм необхідної корекційної, реабілітаційної і соціально-педагогічної допомоги;
- залучення постраждалих дітей до участі в діяльності позашкільних навчальних закладів з метою створення умов для їхньої самореалізації та проведення діагностичної і корекційно-відновлювальної роботи з ними практичних психологів цих закладів;

- робота з дітьми зазначених категорій під час літнього оздоровлення у таборах відпочинку, навчальних закладах, місцях тимчасового перебування;

- залучення вихованців, учнів, студентів зазначених категорій до активної виховної і розвивальної діяльності в позаурочний час.

Усім прийомним дітям надаються психологічні послуги – діагностика особистості та індивідуальні консультації за потреби. Наразі спостерігається позитивна динаміка змін, діти адаптувалися до навчальних закладів.

Паралельно надається підтримка прийомним батькам, що передбачає: покращення наявних умов життя в місцях проживання; подолання попереднього травматичного досвіду (консультування при травмі та робота з посттравматичним стресовим розладом, перша психологічна допомога); забезпечення догляду за дітьми, доступу до освіти; специфічних потреб (орієнтація в нормативному полі). Вагому частину із здійснення соціальної підтримки взяли на себе психологи, хоча, як видно, переміщені особи потребують більше соціально-побутових та організаційно-розпорядчих послуг, аніж психологічного консультування.

Для батьків організуються психологічні консультації, організуються супервізійні зустрічі з психологом, а також працює школа «Компетентного прийомного батьківства». До Програми занять включені такі форми та методи як інформаційно-просвітницька діяльність, консультування, соціально-психологічний тренінг, соціально-психологічний супровід. Заняття проводяться на різні теми, наприклад, «Педагогічна компетентність прийомних батьків як основа ефективного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Методи сімейного виховання: заохочення та покарання», «Особливості підліткового віку» тощо.

Таким чином, здійснені заходи є дієвими, що видно у процесі подальшого моніторингу плану індивідуального розвитку дитини. План рекомендовано проводити кожні три місяці разом з прийомною сім'єю, щоб коригування можна було робити з більшою ефективністю. Крім формальних зустрічей з планування, ще одну можливість для оцінювання надають додаткові обговорення між прийомними батьками, керівником супроводу/соціальним працівником. Планування розвитку може стати успішним лише тоді, коли всі поставлені цілі досягнуті. Якщо визначені цілі можуть бути досягнуті, будуть поставлені нові завдання. Якщо ж ціль може бути досягнута лише частково або не досягнута взагалі, потрібно впровадження нових заходів або навіть цілі повинні бути змінені.

Важливим елементами соціальної роботи з прийомними сім'ями / ДБСТ, що мають статус переселенців, є налагодження системи соціальної інтеграції, допомога у пошуку роботи, доступного житла, соціального та культурного розвитку, включення їх у життя громади.

Соціальна робота з ВПО відходить від задоволення матеріальних потреб, у векторі її направленості підтримка у адаптаційних процесах, відхід від нав'язливих інтервенцій та орієнтація на допомогу за запитом. Це актуалізує звернення системи соціальної підтримки ВПО, яка лише формується нині. Також слід передбачити порядок взаємодії органів, які працюють з ВПО, для повідомлення інформації про дітей та самих дітей до органів опіки та піклування для призначення таким дітям законного представника, або передбачити процедуру спрощеного влаштування дітей, котрі переміщуються з родичами але без батьків та формальних представників, в сім'ю (наприклад, патронатна сім'я).

Дана стаття не вичерпує всієї актуальності заявленої проблематики. Подальші наукові розробки планується проводити у напрямі підготовки соціальних працівників, навчання їх навичкам активізації клієнтів і застосування технік, орієнтованих на вміння будувати непатерналістські стосунки з клієнтами, вміння відрізнити ситуації, в яких фахівці можуть дотримуватися директивних підходів (наприклад, під час кризової опіки), від тих, коли слід застосовувати недирективні підходи.

Список використаної літератури

- 1. Семигіна Т. В.** Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб / Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.ukr-socium.org.ua
- 2. Ситуаційний** огляд дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні – К. : Всеукраїнська фундація «Захист прав дітей», 2015. – 39 с.
- 2. Internall Displaced Persons social and economic integration in hosting communities / V. Smal, O. Poznyak** – Kyiv, 2016. – P. 60. – [Електронний ресурс] / – Режим доступу : http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/IDP-REPORT_V.Smal_ENG.pdf
- 3. Попередній** аналіз та оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО) / Регіональне представництво УВКБ ООН у Білорусі, Молдові та Україні, жовтень, 2014. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/attachments/article/1232/IDPUKR.pdf>
- 4. Балакірева О.** Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб [Електронний ресурс] / О. Балакірева // Вимушені переселенці в Україні: питання термінового та середньострокового реагування : мат. круглого столу (9 липня 2014 р.). – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.uisr.org.ua/news/36/83.html>
- 5. Розпорядження** КМУ «Питання соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції» від 11.06.2014 № 588-р [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/588-2014-p>
- 6. Постанова** КМУ № 509 від 01.10.2014 Про облік внутрішньо переміщених осіб. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF>
- 7. Жданович Ю. М.** Соціально-педагогічна підтримка дітей вимушених

переселенців як наукова проблема / Ю. Жданович // Електронна бібліотека НАПН України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/107220/1/Жданович%20Ю.М..pdf>

Игнатенко К. В. Соціальний супровід внутрішньо переміщених прийомних сімей

В даній статті розкриваються проблеми сімей, які взяли на виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Через воєнний конфлікт ці сім'ї вимушені були переміститися на території, що контролюються урядом. Також аналізується робота благодійного фонду, що займається соціальним супроводом прийомних сімей / ДБСТ. Актуальним є надання дітям соціально-педагогічної підтримки, проведення консультацій з психологом, допомога у професійному самовизначенні. З прийомними батьками та батьками-вихователями також проводяться бесіди, їм допомагають у пошуку роботи, адаптації до нових умов проживання, включення в життя громади у новій місцевості.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, прийомні сім'ї, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, соціальні проблеми, адаптаційні процеси, благодійний фонд, переселенці.

Игнатенко Е. В. Социальное сопровождение внутренне перемещенных приемных семей

В данной статье раскрываются проблемы семей, принявших на воспитание детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. Из-за военного конфликта эти семьи вынуждены были переместиться на территории, контролируемые правительством. Также анализируется работа благотворительного фонда, который занимается социальным сопровождением приемных семей / ДДСТ. Актуальным является предоставление детям социально-педагогической поддержки, проведение консультаций с психологом, помощь в профессиональном самоопределении. С приемными родителями и родителями-воспитателями также проводятся беседы, им помогают в поиске работы, адаптации к новым условиям обитания, успешном включение в жизнь общества в новой местности.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, приемные семьи, дети-сироты и дети, лишенные родительской опеки, социальные проблемы, адаптационные процессы, благотворительный фонд, переселенцы.

Ignatenko K. Social Support Internally Displaced Foster Families

This article the problem of families who have to care for orphans and children deprived of parental care. For a military, these families were force to move to the territory controlled by the government. Town Starobilsk, which in located in the North of Lugansk region, has become a shelter for thousands of

internally displaced people (IDP). SOS Children's Villages organization helps families to satisfy not only their basic needs (while giving provision, hygiene products and warm clothes), but it also provides various opportunities for children's development offering a wide range of pedagogical and psychological services, likewise. Also in this article analyzed the work of the charity fund, engaged in social support foster families. Relevant in country in location Starobilsk is to provide children social and educational support, consultation with a psychologist, help in professional self. With foster parents are also help conversations, helping them to find work, adaptation to new environmental conditions, inclusion in community life in a new area.

Key words: internally displaced people, foster families, children-orphan and children deprived of parental care, social problems, adaptation processes, a charitable Foundation, immigrants.

УДК 316.61-053.81

Краснова Наталія Павлівна,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

На сьогодні, проблема соціалізації молоді є однією з найактуальніших в Україні. Роль соціалізації велика також тому, що на сучасному етапі в усьому світі, в тому числі і в Україні, зростає значення активності підростаючого покоління. При цьому саме молодь грає першорядну роль в суспільно-політичних, соціально-економічних, культурних перетвореннях. Ефективність процесу соціалізації багато в чому буде визначати діяльність молодих людей як самостійних суб'єктів, здатних перетворювати політичну, соціальну, економічну тощо дійсність і протистояти маніпулюванню.

До того ж на даному етапі розвитку України, інтеграція її у світове співтовариство як високорозвиненої країни, рівноправного партнера інших держав не може пройти ефективно без модернізації українського суспільства [6]. Сьогодні Україна взяла курс на перетворення усіх сфер суспільного життя. Дані процеси дозволять знайти ефективні варіанти розв'язання назрілих політичних і соціально-економічних проблем постмодерністського суспільства, а також зроблять Україну конкурентоспроможною країною на міжнародній арені [1].

При всій складності й багатоетапності модернізації безсумнівно, що її найважливішою рушійною силою є молодь. Модернізація неможлива без трансформації процесу соціалізації підростаючих поколінь, і в

більшості випадків з цих перетворень й буде починатися. Соціалізація особливо інтенсивно відбувається саме в молоді роки, коли людина стає активним учасником усіх процесів, що відбуваються в країні, в результаті засвоєння норм і цінностей, формування поглядів, переконань молодих людей та їх безпосередньої діяльнійшої участі у всіх сферах життя суспільства [2].

В умовах, що відбуваються в соціумі модернізації роль молоді незмінно зростає. Однак перетворення процесу соціалізації на сучасному етапі, також як і його вплив на розвиток молоді вивчені недостатньо [12]. Трансляція цінностей, поглядів, установок, засвоєння моделей поведінки відбуваються під впливом різних агентів соціалізації, які в ході змін в суспільстві також будуть трансформуватися, а їх роль і значення перетворюватимуться.

Проблема соціалізації підростаючого покоління не є новою в науковій літературі. Комплексний, міждисциплінарний підхід до вивчення проблем молоді можна знайти в роботах С. Архипової, А. Капської, І. Кона та ін.; філософські теорії про сутність соціалізації і розглядали Р. Андрєєва, Б. Паригін, Д. Фельдштейн та ін.; питання політичної соціалізації молоді вивчали Д. Істон, Дж. Деніс, Р. Гесс та ін.; погляди, орієнтації і громадська активність молоді, її роль у різних сферах держави, особливості включення в хід суспільних процесів аналізуються в роботах С. Алещенка, Р. Майбороди, О. Тютюнник та ін.; процес створення та діяльності молодіжних організацій, участь молоді в діяльності суспільного життя, молодіжних рухів проаналізовано О. Понагушиною, Ю. Поліщуком, О. Поляковою та ін.; діяльнісний підхід, що розглядає особистість як суб'єкт діяльності, яка формується в діяльності та спілкуванні вивчали А. Леонтьєв, В. Петровський, С. Рубінштейн та ін.; концепцію гуманізму, що передбачає визнання кожної людини вищою цінністю розкрили Л. Виготський, Ж. Піаже та ін.; соціально-педагогічні концепції активної взаємодії людини та середовища у процесі соціалізації особистості розробили А. Мудрик, Л. Нікітіна, Р. Філонов та ін.

Однак, протиріччя між потребою дітей, молоді бути захищеними в період політичних, соціальних і економічних катаклізмів, кризи суспільства і неготовністю держави, суспільних організацій, педагогічних колективів та соціального оточення забезпечити цей процес й зумовило вибір теми нашої статті, *мета* якої – розкрити проблеми політичної, професійної соціалізації молоді в сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Процес засвоєння культурних норм і освоєння соціальних ролей визначається як соціалізація. Становлення людини як члена суспільства включає освітню підготовку і освоєння трудових компетенцій. Кожна соціальна роль включає безліч різних норм, правил, стереотипів поведінки, які треба освоювати, тому до соціалізації застосовне слово освоєння, а не навчання [10]. Процес соціалізації триває все життя,

однак, формування поглядів на життя, звичок, смаків, правил поведінки, освоєння соціальних ролей відбувається в молоді роки.

Одним з аспектів соціалізації сучасної молоді є *політична соціалізація*. Молодь є найбільш мобільною та інноваційною соціально-демографічною групою в будь-якому суспільстві. Відчуваючи на собі вплив політичної культури суспільства, молодь одночасно може виступати активним суб'єктом процесу політичної соціалізації, здатним до перетворення наявних політичних норм, цінностей і зразків поведінки [11]. Одним із найважливіших умов і механізмів, що дозволяє молодим людям реалізувати свою інноваційну функцію, є їх «політична участь» (можливість брати участь в обговоренні й впливати на прийняття рішень різних рівнів влади – місцевому, регіональному, державному), та існування організаційних форм прояву їх політичної активності. Між тим дані можливості опосередковані існуючим політичним ладом, специфікою політичної культури, домінуючими в суспільстві ціннісними орієнтаціями [3].

Агентами політичної соціалізації є як інститути політичної соціалізації, так і конкретні групи, спільноти людей, що впливають на даний процес. Вони виступають в якості елементів політичного середовища, що впливають на інтеграцію особистості у політичну сферу суспільства. Основними агентами, що здійснюють найбільший вплив на процес політичної соціалізації молоді в сучасній Україні, є держава, політичні партії, молодіжні суспільно-політичні організації та Інтернет [5]. При цьому держава і Інтернет вже є провідними агентами політичної соціалізації молодого покоління, а політичні партії та молодіжні суспільно-політичні організації містять у собі достатній соціалізуючий потенціал.

Держава стимулює діяльність інших агентів політичної соціалізації, але одночасно і сама виявляє цілеспрямований вплив на процес політичної соціалізації молодого покоління, як безпосередньо в рамках прямої державної пропаганди, так і опосередковано через різні інститути (політичні, економічні, соціальні) та позаінституційну освіту [5].

Інтернет є не тільки агентом, але й особливим соціалізуючим середовищем, що впливає на інших агентів політичної соціалізації, змінює механізми їх впливу на підростаюче покоління. Інтернет може виступати в якості домінуючого майданчика для політичної соціалізації молоді в сучасній Україні, на якій розгортають свою діяльність інші агенти. Це перетворює його в багатофункціональний механізм політичної соціалізації, специфічне середовище здійснення даного процесу. Масове поширення Інтернету призвело до перетворення всіх інших агентів політичної соціалізації.

Інтернет як технологічний і соціальний феномен став елементом повсякденного життя і найбільш активними користувачами Мережі є молодь. Інтернет породив цілий комплекс соціальних практик, не відомих до його виникнення: соціальні мережі, «громадські медіа»,

«вільні енциклопедії», контекстну рекламу, пошукові системи, особливу культуру, мову та ін. У сукупності різні форми і жанри комунікації в Інтернеті, незліченні інформаційні ресурси створюють особливе середовище – віртуальний простір, який відрізняється принциповою відкритістю, інтерактивністю, масовістю [8]. Взаємодіючи з традиційними інститутами соціалізації, Інтернет змінює характер їх функціонування – від сім'ї та школи до засобів масової інформації та кінематографу. Інтернет стає переважаючою формою проведення дозвілля для молоді, найавторитетнішим джерелом інформації про події в світі, середовищем пошуку й утвердження власної та конструювання колективної ідентичностей. У той же час, віртуальний простір містить в собі значну кількість ризиків і загроз. У нескінченному потоці суджень, інформаційних повідомлень, стиранням межі між приватним і виставлянням на загальний огляд, міститься небезпека не тільки релятивізації соціальних цінностей, але й їх переінтерпретація. Інтернет змінює уявлення молоді про політичні процеси: блоги та блогери формують політичні погляди молодого покоління [4]. Весь цей комплекс явищ змушує по-іншому подивитися на віртуальний простір як середовище соціалізації молодого покоління, Формування віртуального простору стало невід'ємною рисою сучасного розуміння інформаційного, котре реалізується сьогодні як глобальне суспільство масового споживання, для якого віртуальний простір став новим інтерфейсом поширення своїх цінностей і структурних ефектів [2]. В цих умовах виробництво і споживання інформації стають найважливішими сферами життя, комунікація починає формувати соціальну реальність.

Особливості соціалізації сучасної молоді неможливо зрозуміти без врахування двох макротрендів впливу соціальних трансформацій в Україні та наслідків становлення глобального інформаційного суспільства. Трансформаційні зміни в країні наклалися на глобальні зміни у функціонуванні інформаційних мереж. Вплив трансформаційних процесів сформуvalo покоління «дефектної соціалізації», або «кризової соціалізації», позбавлене цілісної свідомості соціального буття, консолідуючих символів. Віртуальна реальність у цих умовах не тільки почала компенсувати дисфункції й «провали» традиційних інститутів соціалізації, але будучи носієм глобальної масової культури зробило на них помітний ресоціалізуючий вплив [5]. За обсягом часу, протягом якого молодь отримує інформацію, нетрадиційні інститути соціалізації вже сьогодні порівнянні з традиційними.

«Гіперреальність», або «віртуальний простір», що формується Інтернетом та асоційованими медіа, соціальні практики – до яких залучено сьогодні практично кожна молода людина. Віртуальна реальність є середовищем соціалізації молоді в кількох аспектах: по-перше, як технологічний і мережевий інтерфейс, який дозволяє розширювати звичайне поле соціальних комунікацій; по-друге, як середовище, що породжує власні культурні феномени, характерні саме

для віртуального простору; по-третє, як фактор поширення глобальної культури споживання [14]. Мережеві сервіси та мережі, що створюють принципово нове середовище спілкування, середовище соціалізації, а її інноваційність пов'язана з релятивізацією свідомості, втратою морального еталона, оскільки подолання маргінальності андеграундовими тусовками або окремими субкультурами веде до переоцінки цінностей. За ступенем «ризиків» віртуальний простір практично не поступається соціальній реальності, при цьому він може посилювати стресові ситуації, що виникають у повсякденному житті. Найбільш значущим типом ризиків, пов'язаних з перебуванням у віртуальному просторі, є контентні ризики – споживання агресивної, травмуючої інформації. Інституційна політика, що проводиться державою і громадянським суспільством, поки що недостатньо ефективна у протидії цьому типу ризику. Другою актуальною загрозою Інтернету є виникнення киберзалежності, яка виражається в надмірному перебування у віртуальному середовищі, що призводить до деградації реальних соціальних відносин [15]. Основною проблемою соціалізації у віртуальному просторі є неможливість перенесення інституційних правил соціалізації з реального світу у віртуальний. Наслідком цього є порушення цілісного процесу соціалізації молоді, що спричиняє конфлікти, роздвоєння внутрішнього «Я», нерозуміння місця в житті та роздвоєння свідомості. Інтернет в значній мірі призводить до падіння моралі, моральності; забирає все більше вільного часу і здатний зупинити культурний розвиток [5]. З іншого боку, проникнення Інтернету в молодіжне середовище робить його невід'ємною частиною повсякденності, перетворюється в універсальний інструмент взаємодії з зовнішнім світом (від пошуку роботи до політичної участі), саму популярну форму проведення вільного часу.

Політична соціалізація молоді в сучасному українському суспільстві має певні особливості, а саме: соціокультурні процеси протікають хаотично, зростає соціальна напруженість; впаів вплив традиційних соціальних інститутів соціалізації молоді, не сформовано довіра до нових соціальних інститутів; в процесі перехідного періоду не склалися нові організаційні форми, в яких молоді люди мають можливість проявити свою політичну активність [11]. Ці явища підсилюють стихійність, хаотичність, суперечливість процесу політичної соціалізації молоді, обмежуючи її позитивні результати, сприяючи появі негативних позицій соціально-політичних орієнтацій, зберігається досить високий рівень неприязного відношення до ряду національностей, що проживають в Україні. Молодих людей цікавить політичне життя країни, але цей інтерес носить переважно несистемний характер, вони небайдужі до політичних процесів, що відбуваються сьогодні в країні, при цьому політична сфера займає одне з останніх місць за ступенем значущості для них [8]. Молоде покоління цікавлять передусім інформаційні форми

політичної участі (дискусії, перегляд інформаційно-аналітичних та політичних програм, обговорення в соціальних мережах, форумах).

Наступним аспектом соціалізації молоді є *професійна соціалізація*, котра пов'язана з неоднозначним трактуванням змін, що відбуваються в соціумі. Суть змін у трактуванні Д. Белла можна звести до переходу від виробництва речей до виробництва послуг. Вчений називає суспільство виробництва послуг постіндустріальним, в якому розгортається інформаційна революція [9]. Постіндустріальне суспільство називають також «посткапіталістичним», «глобалізуючим», «інформаційним», «мережевим», тобто зміни, що відбуваються в ньому, торкаються усіх сфер життєдіяльності людей.

Глобальні зміни в суспільному житті, навколишньому природному середовищу, техніці, способах комунікації, трансформації простору соціальної нормативності – впливають на всі сторони повсякденного життя молоді, в тому числі, на процес соціалізації. Трансформуються сам зміст і способи вирішення традиційних молодіжних проблем, з'являються нові, все це актуалізує пошук якісно нових підходів до їх вирішення. Сьогодні, коли суспільство поступово стає інформаційним, воно зустрічається із загрозами і викликами, котрі надають високі вимоги до адаптивних здібностей людини, а також до тих соціальних інститутів, які сприяють соціалізації. Одним із значущих факторів бідності в соціумі стає інформаційна нерівність і недостатній розвиток інформаційної культури населення. Одна з головних демографічних загроз – грубий розрив між бідними та багатими верствами – багато в чому зумовлена низькою інформаційною культурою і неефективними процесами соціалізації особистості, в цілому, і професійною соціалізацією, зокрема [15].

В Україні простежується нерівномірність інтеграції соціальних верств в інформаційний простір. Частина молодих людей не мають не тільки можливості, але й мотивації до розвитку інформаційної культури. Незацікавленість у нових знаннях і можливостях інформаційно-комунікаційних технологій знижує творчі здібності людини, обмежує соціальну активність і професійну мобільність. У ситуації перманентно зростаючого обсягу інформації та мобільності різних соціальних структур подібні соціальні групи не можуть створювати успішних моделей соціалізації і стають все більш соціально не захищеними [6]. Інша проблема – використання можливостей інформаційно-комунікаційних технологій з рекреаційно-розважальної позиції при обмеженні використання класичних способів розширення світогляду.

У процесі соціалізації молода людина, з одного боку, засвоює накопичений поколіннями соціальний досвід, інтегруючись в систему соціальних зв'язків, з іншого – трансформує цю систему для особистісних змін і активного перетворення соціального середовища. Таким чином, суттю соціалізації є входження особистості в соціум, а суттю професійної соціалізації – входження в професійне співтовариство

[13]. Соціалізація зумовлена зовнішніми чинниками – конкретними соціальними умовами її протікання. До основних чинників, що впливають на професійну соціалізацію сьогодні можна з упевненістю віднести інформатизацію, глобалізацію, появу товариства виробництва та споживання послуг. Трансформаційні процеси створюють соціалізаційні ризики, серед яких слід відзначити: розмивання і девальвацію системи традиційної аксіологічної шкали, сформованого механізму спадкоємності поколінь, падіння освітнього рівня. Розвиток інформаційного суспільства та глобалізація диктують нові цілі професійної соціалізації людини [9]. Стрижневими стають творчі, креативні здібності, здібності аналітичного, синтетичного, системного та дискурсивного мислення, високі адаптивні здібності, висока стресостійкість, толерантне ставлення.

Стратегічний орієнтир соціалізації молоді це – виховання покоління людей з інноваційним, творчим типом мислення, з розвинутою світоглядною системою, з гуманістичним ставленням до світу, висококваліфікованих професіоналів. Головним чинником розвитку сучасного соціуму стає інформація і знання. Вони є основним ресурсом в інформаційному суспільстві. Поширення нових інформаційно-комунікативних технологій обумовлює процеси трансформації соціуму. Соціальний простір і час зазнають зміни, розмиваються межі норм. Взаємозв'язок індивіда із соціальною топографією стають все менш явною, так само як і його зв'язки з предметами, людьми, місцями, складовими змінюються соціальні структури. Чим швидше змінюються навколишні обставини, тим лаконічніше час життя соціальних форм.

Соціалізація молоді відбувається під знаком глобалізації та інформатизації суспільства, які невіддільні один від одного. По суті це два вектора єдиного складного процесу. Соціум характеризується не структурами, а «потоканами», які можуть постійно змінювати вектори руху. Соціалізація молоді здійснюється у суспільстві ризику та постійної трансформації соціальних форм. У сучасному суспільстві відбувається розширення реального і символічного простору молодості, це веде до розширення самого поняття «молодь». Збільшується час на освіту, початок роботи та самостійного життя, вступ в шлюб і народження дітей переноситься на більш пізній вік, що призводить до збільшення терміну «соціальна молодість» [15]. Незважаючи на те, що інформаційна взаємодія охоплює всі сфери життєдіяльності, відбувається формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору, зростає роль інформаційно-комунікаційної інфраструктури в системі суспільного виробництва. Ефективність професійної соціалізації в інформаційному суспільстві багато в чому визначається інноваційним, творчим потенціалом кожної особистості та інноваційним потенціалом суспільства. Процеси інтенсифікації міжособистісних комунікацій, інтенсивне використання інформаційно-комунікативних технологій, зниження цінностей сімейного життя, трансформація систем освіти, всебічне домінування ЗМІ над розумом і почуттями людей – все це

якісно змінює процес професійної соціалізації, пред'являючи до особистості вимоги адаптивності, гнучкості, креативності [1]. При тому, що умови інформаційного суспільства вимагають підвищення адаптивних і креативних здібностей особистості в процесі професійної соціалізації, обмеження використання інформаційно-комунікативних технологій рекреаційно-розважальними функціями знижує дані якості. Сучасна ситуація передбачає навички швидкого пошуку інформації, засвоєння самих знань відходить на другий план. Незалежно від рівня інформаційної культури відзначається низька мотивація до праці і навчання.

Важним чинником соціалізації молоді є молодіжна субкультура, яка має особливий вплив. Молодіжна субкультура присутня в будь-якому суспільстві, проявляючись в різній мірі й в різних формах. В сучасному українському суспільстві вона приймає конфронтаційний характер, обумовлюючи слабку взаємодію з базовою культурою суспільства в процесі соціалізації, що посилює кризу міжпоколінної культурної трансляції, передачу основних соціокультурних цінностей від покоління до покоління, а також зростання екстремізму в молодіжному середовищі [4]. Специфіка молодіжної субкультури, її типи і соціокультурна динаміка обумовлена потребою в осмисленні процесів, що відбуваються в молодіжному середовищі під впливом модернізації та глобалізації, що надають саме безпосередній вплив на становлення молоді, її самоствердження, самореалізацію і соціальне самопочуття в умовах формування нового суспільства, основним активним суб'єктом якого є молодь України.

К. Манхейм стверджував, що «бути молодим означає стояти на краю суспільства, бути у багатьох відношеннях аутсайдером [7, с. 28], тобто молодіжна субкультура, виступає в якості містка між світом дорослих і молодих людей, який і символізує собою ту важливу соціалізуючу функцію, виконувану молодіжною субкультурою для певної частини молоді, яка не отримала від інших агентів соціалізації необхідного досвіду для повноцінної інтеграції в суспільство.

Феномен молодіжної субкультури розглядається з позицій різних теоретичних підходів, пов'язаних з вивченням соціокультурної сфери життєдіяльності суспільства. До таких підходів відносяться соціокультурний, адаптивно-діяльнісний, а також теорія соціальної адаптації [4]. А оскільки процес адаптації молоді в суспільстві ризику має свої особливості, то молодіжну субкультуру доцільно розглядати в рамках ризикологічного підходу, згідно з яким молодіжні субкультури можуть розглядатися як результат ризик-технологій, особливо, якщо мова йде про такий тип субкультури, як контркультура, яка протистоїть базовій культурі суспільства і повністю заперечує її [1].

У сучасному суспільстві молодіжна субкультура є об'єктивним наслідком розвитку суспільної системи, ускладнення суспільних відносин та прискорення темпів суспільного розвитку, в результаті чого

традиційні інститути соціалізації, такі як сім'я, освіта, не в змозі виконувати в повній мірі соціалізуючі функції, з чим в основному і пов'язаний відхід молоді в субкультурні формування, з якими асоціюється можливість самоідентифікації, знаходження власного самостійного статусу, самовираження, самоствердження, у той час як світ дорослих ці можливості надає не завжди і далеко не всім. Роль молодіжної субкультури особливо посилюється в певні періоди суспільного розвитку, пов'язаного з кризою традиційних інститутів соціалізації, допомагаючи молодим людям інтегруватися в суспільство однолітків на основі отримання свого первинного статусу, в якому їм відмовляє суспільство дорослих [3]. В подальшому набутті молодими людьми повноцінного статусу в суспільстві, молодіжні групи субкультурного типу розпадаються, виконавши свою важливу соціалізуючу функцію як агента соціалізації.

Молодіжна субкультура є підсистемою базової культури суспільства і, розвиваючись в лоні її та у відповідності з нею (що і пояснює її суперечливість), схильна до змін не тільки внаслідок внутрішніх процесів, які відбуваються в самій субкультурі, але також під впливом зовнішнього середовища і тих подій, які відбуваються у сфері базової культури суспільства в її економічному, політичному, духовному аспектах. Молодіжна субкультура, що володіє динамічними характеристиками, здатна не тільки реагувати на зовнішні прояви, процеси, що відбуваються в суспільстві, але й адаптуватися до них, тому молодіжна субкультура це результат соціальної адаптації до зовнішніх впливів соціально-економічного і політичного характеру.

Простежується прямий зв'язок між характером міжпоколінних відносин і динамікою молодіжної субкультури – чим менше розрив між поколіннями, тим, відповідно, менш інтенсивно розвиватиметься молодіжний субкультурний рух, і навпаки, збільшення розриву між поколіннями неминуче викликає сплеск молодіжних субкультур. Рушійною силою динаміки молодіжної субкультури є спроба протиставити себе, свою культуру культурі дорослих, батьків і суспільства в цілому. В результаті культурного протиставлення, в основі якого знаходиться культурне відчуження, відбувається конфлікт відносин між поколіннями, що виражається в порушенні системи поколінної трансмісії, передачі культурних цінностей, норм, установок [3]. Зміни в соціокультурному просторі України створюють основу для різноспрямованих тенденцій у розвитку відносин між різними поколіннями, які визначаються міжпоколінними відносинами в умовах швидких суспільних змін, тому динаміка молодіжної субкультури визначає ключові моменти соціокультурного зіткнення різних поколінь на основі ціннісної основи виникнення та розвитку молодіжних субкультур.

Феномен молодіжної субкультури проявляється через безліч форм і проявів за різних підстав. Разом з тим, при цьому вивчаються насамперед

політизовані й суспільно корисні або антисоціальні молодіжні субкультури, в той час як діяльність інших неформальних молодіжних об'єднань, що виникають та існують заради задоволення своїх потреб, інтересів і підтримують напівлегальний статус, залишається маловивченою, оскільки вона не регламентована правовими документами, а також невідзвітна державним і громадським організаціям [15]. На тлі появи і розпаду різних молодіжних субкультур, серед яких в українських умовах домінують субкультури кримінального типу, звертає на себе увагу набирає чинності молодіжна субкультура покоління «X» – киберкультура, або віртуальна молодіжна субкультура, структурованим і організуючим центром якої стає Інтернет як засіб спілкування, пізнання, самовираження і самоідентифікації.

Базова культура і численні субкультурні утворення, незважаючи на свою суперечливість, а часто і конфліктність, перебувають у постійній взаємодії, яка обумовлює динамічні зміни, як у базовій культурі суспільства, так і в молодіжних субкультурах. Субкультурні норми і цінності залежать від того, наскільки своєчасними або несвоєчасними вони є в даному суспільстві у відповідності з його потребами, а також від ступеня готовності молодих людей в загальній своїй масі прийняти їх або відхилити. Характер взаємин базової культури соціуму та його молодіжної субкультури в процесі соціалізації молодого покоління визначається також швидкістю соціальних і культурних змін у сучасному суспільстві.

Таким чином, соціалізація – процес, що грає значну роль в життєдіяльності, як суспільства, так і особистості, що забезпечує самовідтворення суспільного життя, вона включає в себе не тільки усвідомлені, контрольовані, цілеспрямовані дії, але і стихійні, спонтанні процеси, які так чи інакше впливають на формування особистості. Молодь є активним суб'єктом соціального відтворення, основним інноваційним потенціалом суспільства і суттєвим гарантом його розвитку. При цьому необхідно враховувати, що молодь об'єктивно покликана виступати не тільки в ролі об'єкта соціальних інновацій, але й в ролі активного суб'єкта останніх, так як в протилежному випадку суспільство приречене на стагнацію і саморуйнування.

Список використаної літератури

1. Авер'янова Г. М., Москаленко В. В. Теоретико-методологічні проблеми соціалізації особистості / Г. М. Авер'янова, В. В. Москаленко // Психологія: Зб. наук. пр. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова. – Вип. 17.2002. – 49 с. **2. Алексеєнко Т. Ф.** Соціалізація особистості: можливості й ризики: наук.-метод. посіб. / Т. Ф. Алексеєнко. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 152 с. **3. Бітаєв В. А.** Людина і соціокультурне середовище: проблема взаємоадаптації / В. А. Бітаєв // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності (альманах). – К., 2000. – С. 81–90. **4. Завацька Л. М.** Особливості

детермінантного впливу молодіжної субкультури на соціалізацію учнівської молоді / Л. М. Завацька // Практична психологія та соціальна робота / голов. ред. Губенко О. В.; Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К. : Вид-во Науковий світ. – 2009. – № 6. – С. 62–63.

5. Кон І. С. НТР и проблема социализации молодежи / И. С. Кон. – М. : Знание, 1989. – 169 с. **6. Лавриченко Н. М.** Соціалізація молоді як завдання європейської школи / Н. М. Лавриченко // Шлях освіти. – 2000. – № 31. – С. 17–19. **7. Манхейм К.** Диагноз нашего времени / К. Манхейм. – М., 1994. – 154 с. **8. Москаленко В.** Проблема виховання в контексті соціалізації особистості / В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2005. – № 2(10). – С. 15–20. **9. Мудрик А. В.** Социализация в смутное время / А. В. Мудрик. – М., 1991. – 327 с. **10. Плотников П. В.** Теоретичні і методологічні основи формування гуманістичних якостей у молоді в процесі гуманітарної соціалізації / П. В. Плотников // Імідж сучасного педагога. – 2003. – №10(39). – С. 3–7. **11. Пробийголова Н. В.** Деякі тенденції процесу політичної соціалізації молоді / Н. В. Пробийголова // Політичний менеджмент – 2005. – № 4 (13). – С. 70–82. **12. Современная** молодежь: проблемы и перспективы развития. – М., 2012. – 240 с. **13. Соціальна** робота в Україні: Навч. посіб. / За заг. ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с. **14. Теоретико-методичні** проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи : навч.-метод. посіб. / С. Я. Харченко, С. О. Омельченко, Н. П. Краснова, Я. І. Юрків. – Слов'янськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. – 434 с. **15. Харченко С. Я.** Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності : теорія і практика : монографія / С. Я. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.

Краснова Н. П. Деякі аспекти соціалізації молоді в сучасних умовах розвитку українського суспільства

У статті розкриваються напрями соціалізації молоді в сучасних умовах розвитку українського суспільства, котре характеризується інтеграцією у світове співтовариство як високо розвинута країна, де саме молодь відіграє значну роль у перетворенні політичної, соціальної, економічної дійсності; характеризується політична соціалізація підростаючого покоління, вплив на цей процес держави, політичних партій, молодіжних суспільно-політичних організацій та Інтернету, як агентів політичної соціалізації; визначаються проблеми професійної соціалізації молоді, які накладають на неї глобальні зміни в суспільному житті, природному середовищі, способах комунікації, трансформації простору соціальної нормативності; показано як трансформаційні процеси створюють соціалізаційні ризики для підростаючого покоління на сучасному етапі розвитку суспільств, а саме: молодіжна субкультура, що володіє динамічними характеристиками й яка здатна реагувати на всі процеси, що відбуваються в суспільстві.

Ключові слова: соціалізація, політична соціалізація, професійна соціалізація, агенти соціалізації.

Краснова Н. П. Некоторые аспекты социализации молодежи в современных условиях развития украинского общества

В статье раскрываются направления социализации молодежи в современных условиях развития украинского общества, которое характеризуется интеграцией в мировое сообщество как высоко развитая страна, где именно молодежь играет значительную роль в преобразовании политической, социальной, экономической действительности; характеризуется политическая социализация подрастающего поколения, влияние на этот процесс государства, политических партий, молодежных общественно-политических организаций и Интернета, как агентов политической социализации; определяются проблемы профессиональной социализации молодежи, которые накладывают на нее глобальные изменения в общественной жизни, среде обитания, способах коммуникации, трансформации пространства социальной нормативности; показано как трансформационные процессы создают социализирующие риски для подрастающего поколения на современном этапе развития обществ, а именно: молодежная субкультура, обладающая динамическими характеристиками и способная реагировать на все процессы, происходящие в обществе.

Ключевые слова: социализация, политическая социализация, профессиональная социализация, агенты социализации.

Krasnova N. Some Aspects of Youth Socialization in Modern Conditions of Development of Ukrainian Society

The article reveals the directions of socialization of youth in modern conditions of development of Ukrainian society, which is characterized by the integration into the world community as a highly developed country, where the youth plays a significant role in transforming the political, social, economic fact; it is characterized by political socialization of the younger generation, the influence of the state, political parties, youth political organizations and the Internet as agents of political socialization; defines the problems of professional socialization of youth, which impose on it the global changes in social life, habitat, ways of communication, the transformation of a space of social normativity; it is shown how the transformational processes create socialization risks for the younger generation at the present stage of development of society, namely the youth subculture, dynamic performance and capable of responding to all the processes occurring in society.

Key words: socialization, political socialization, professional socialization, agents of socialization.

Крошка Світлана Андріївна,
вчитель-методист, викладач фізичного виховання вищої
кваліфікаційної категорії ВП «Лисичанський педагогічний
коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка»

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА СТУДЕНТІВ З «НУЛЬОВОЇ ЗОНИ»

З моменту, коли Україна отримала незалежність, де життя країни було здебільшого розміреним, звичайно траплялися радісні і сумні події, але події останніх років докорінно змінили життя всього українського народу, його бачення майбутнього, цінності, орієнтири у житті.

Мешканці нашої країни стали заручниками надзвичайної ситуації (військові дії на території держави), що призвела до порушення нормальних умов життя і діяльності людей, людських і матеріальних втрат. Одним з негативних наслідків даного явища є шкода, нанесена психічному здоров'ю нації, зокрема учнівській молоді.

Ситуація, в якій опинилися студенти-переселенці, стала своєрідним професійним викликом для всієї педагогічної громадськості. Як швидко й оперативно ми зуміємо подолати труднощі, освоїмо те, чого не знаємо, навчимося самі і навчимо колег, залежить від нас самих.

Молодь, переважно студентство, змушені повністю змінювати свій звичний спосіб життя, оточення та систему навчання. Адже переведення до нового навчального закладу в більшості випадків взаємопов'язане зі стресом, страхом перед змінами, новим колективом та новим місцем. Кожен студент-переселенець стикається з низкою проблем, які включають в себе всі сфери людського життя: економічні, соціальні, побутові, організаційні та психологічні.

В зарубіжній психології вивчення поведінки в складних ситуаціях відбувається в декількох напрямках. Р. Лазарус і Фолкмен (1984) підкреслюють роль когнітивних конструктів, що обумовлюють способи реагування на життєві труднощі [1]. Коста та Маккрей (1992) акцентують на впливі особистісних чинників, що визначають переваги особистості до вибору тих чи інших стратегій поведінки в складних обставинах [2]. Лер і Томе (1993) приділяють увагу аналізу самих складних ситуацій, передбачаючи вплив контексту на вибір стилю реагування [2]. Інтерпретація феноменів захисту та опанування пов'язана також із вивченням природи індивідуальної поведінки в контексті проблеми стресу (Г. Сельє, 1991), уявлення про інформаційний та емоційний стрес, що проявляються в ситуаціях загрози, небезпеки, образи [5].

Сьогодні особливо зростає необхідність свідомої активності керівників навчальних закладів, спрямованої на підтримку, регулювання

і формування здорового соціально-психологічного клімату у педагогічному колективі і закладі в цілому.

Мета: розкрити форми, засоби, методи роботи Лисичанського педагогічного коледжу щодо створення організаційно-педагогічних умов адаптації учнівської молоді, зокрема внутрішньо переміщених осіб, до середовища навчання.

Завдання: визначити сутність базових понять дослідження («психотравма», «фрустрація»; «психологічний дебрифінг»; зробити аналіз організаційно-педагогічних умов адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального середовища.

Соціально-психологічний момент є найтривалішим та найважчим. Адже він вимагає від викладацького складу особливої емпатії, уваги та десь, навіть, креативності, щоб студент-переселенець легше звикав до нового.

Одним із факторів, що характеризує особистість в кризових ситуаціях життєдіяльності є рівень порушення психічної адаптації, що пов'язано не тільки зі скритими емоційними порушеннями, міжособистісними конфліктами, але й індивідуальними механізмами переробки стресу (опанування, копінга) і механізмами психологічного захисту (Вассерман, 1998) [7]. Вимушена зміна місця проживання може призвести до психологічного травмування. Автори зазначають, що психотравма є наслідком конкретної надзвичайної ситуації (вимушене переселення), яка перевищує адаптаційні можливості організму, супроводжується страхом, безпорадністю [7, с. 17].

Слід звернути увагу на те, що за умови переживання особою стресу протягом довгого часу, пов'язаного з вимушеною зміною місця проживання і не отриманням кваліфікованої допомоги, значно збільшується вірогідність розвитку в неї серйозних емоційних, поведінкових, стресових розладів.

В даному контексті розглянемо поняття фрустрації та його значення. Фрустрація (лат. *frustratio* – обман, розлад, руйнування планів) – психічний стан, що виражається в особливостях переживань і поведінки, що викликані об'єктивно непереборними труднощами, які виникають на шляху до досягнення мети або вирішення задачі [8].

В даний час багато авторів використовує поняття фрустрації і психологічного стресу як синоніми; деякі обґрунтовано розглядають фрустрацію як приватну форму психологічного стресу. Важливим поняттям при визначенні є фрустраційна толерантність (стійкість) як властивість особистості протистояти різного роду життєвим труднощам без втрати своєї психологічної адаптації [1; 2; 4]. В основі її лежить здатність людини адекватно оцінювати реальну ситуацію, з одного боку, і можливість передбачення виходу із ситуації – з іншого.

Фрустрація це такий психічний стан, для якого характерна безвихідь, глибока печаль, розчарування, незадоволення, тривога, психологічний ступор, роздратування, розлад задумів, відчай [8].

Фрустрація виникає в результаті конфліктів особистості з іншими, особливо в колективі, в якому людина не дістає підтримки, співчутливого ставлення. Найпомітнішими проявами поведінки людини у стані фрустрації є такі: апатія, агресія, регресія. Фрустраційна поведінка знаходить свій вияв тоді, коли поставлена людиною мета залишається незадоволеною.

Подолання стану фрустрації здійснюється поступовим переходом зі стану раціонального аналізу до енергійних дій для досягнення мети. Для успішності подолання фрустрації рекомендується навіювання, самонавіювання впевненості у своїх силах.

Одним із ефективних засобів психологічної підтримки та відновлення психічного здоров'я і психологічної рівноваги після перебування в екстремальній ситуації є психологічний дебрифінг.

Психологічний дебрифінг (англ. debriefing – доповідь після повернення завдання) являє собою групове обговорення пережитої екстремальної ситуації, що сприяє розумінню причин, які викликають стрес, і усвідомленню дій, необхідних для усунення цих причин [5].

Дебрифінг відноситься до заходів екстреної психологічної допомоги (Джефрі Мітчел). Процедура дебрифінгу дозволяє учасникам в умовах безпеки та конфіденційності відреагувати враження, реакції та почуття, пов'язані з подією. Головна мета дебрифінгу – знизити тяжкість психологічних наслідків після пережитого стресу. Участь у дебрифінгу не може попередити виникнення наслідків трагічних подій, але перешкоджає їх розвитку та посиленню, сприяє розумінню причин свого стану і усвідомленню дій, які необхідно зробити, щоб полегшити його.

Проводити дебрифінг можливо в будь-якому місці, але бажано, щоб приміщення було зручним, доступним та ізольованим. Оптимальна кількість учасників у групі від 10 до 15 осіб. Час становить 2-2,5 години без перерви. Дебрифінг дуже чітко структурований і включає в себе сім послідовних фаз.

Специфіка роботи зі студентами із зони АТО має певні особливості: головне для цих осіб мати почуття безпеки, тож важливо його створити.

В Лисичанському педагогічному коледжі станом на 08.09.16 р. навчається 10 внутрішньо переміщених осіб; дітей військовослужбовців на 01.10.16 р. – 7 осіб, студентів з так званої «сірої» або «нульової» зони – 21 особа.

Мета супроводу таких осіб: навчити їх пристосовуватися до дійсності і долати психотравмуючі впливи, завдання – формувати відчуття безпеки, спокою і надії, зв'язок з іншими людьми, сприяти доступу до соціальної, фізичної та емоційної підтримки, зміцнювати віру в свої можливості, сприяти адаптації до нових умов, набуття власної цілісності, значущості, усвідомлення сенсу його буття.

Освітня робота з категорією таких студентів спрямована на формування нового рівня міжособистісних стосунків, позитивних

життєвих цінностей, оптимістичного світобачення, комунікативно-мовленнєвої компетенції.

У своїй роботі адміністрація та викладачі коледжу зі студентами даної категорії використовують професійний досвід, залучають їх до активного життя навчального закладу, дають можливість швидше адаптуватися і знайти друзів.

Початковим етапом цієї роботи є діагностика, в основу якої покладені: характеристика особливостей і можливостей полікультурного освітнього простору; облік результатів виховання; принципи взаємодії сім'ї, коледжу, соціуму в підтримці та захисті; розробка методів педагогічного керівництва процесом адаптації та підтримки студентів в полікультурному освітньому просторі.

Для повноцінного входження студентів-переселенців в освітній процес у коледжі створюють спеціально змодельовану ситуацію успіху: стимулювання ініціативи, творчості, прагнення до самостійності; відмова від надмірної опіки; надання права вибору, уникання практики примусу; надання часу для самостійної вільної діяльності, усамітнення; давати змогу завершити розпочату справу і побачити кінцевий результат своєї діяльності; зіставлення успіхів з його попередніми досягненнями; задоволення потреби у визнанні шляхом заохочення, схвалення, позитивної оцінки дій та результатів діяльності.

Завдяки систематичній роботі волонтерів Лисичанського педагогічного коледжу реалізується безліч благодійних акцій. Добра справа є успішною тоді, коли її виконує команда ініціативних та вмотивованих людей. Праця задля суспільного блага неможлива без відкритих сердець та бажання допомогти. Волонтерами є і студенти-переселенці.

У коледжі постійно проводяться інформаційно-просвітницькі години та культурно-масові заходи: Workshop «Я – майбутній профі»; захід «Посвята в студенти» та конкурс «Коледж.Шанс.УА»; загальноколеджний захід до Дня Гідності і Свободи «Революція гідності. Ціна свободи» та відкрите засідання інформаційно-аналітичного майданчику на тему «Еволюція Майдану. Очікування та здобутки України на шляху до Європи»; спортивні свята, які згуртовують студентську молодь: «З Україною в серці спорт прославляємо», «Непохитні Вітчизни сини», «Храм оптимізму і бадьорості», Міжнародний день студентського спорту з іграми, розвагами, туристськими естафетами тощо.

Для підвищення психологічної культури всіх учасників педагогічного процесу психологічна служба коледжу пропонує тематичні групові заняття: «Крокує першокурсник», тайм менеджмент, «Як пережити іспити без стресу», «Вільне спілкування» тощо.

Викладачам пропонується співпраця у підготовці та проведенні кураторських годин та інших видів роботи на теми, визначені планом соціально-гуманітарної роботи коледжу: групові консультації

«Самодопомога при психологічній травмі»; «Вплив ЗМІ на формування світогляду людини та її поведінку» (дослідження способів психологічного маніпулювання і впливу викривленої інформації на психіку людини); розвивальні групові заняття «Крок назустріч...» (вивчення особистісних якостей студентів, їхніх морально-етичних позицій, духовних інтересів і прагнень; розвиток навичок рефлексії та самопізнання; робота з труднощами особистісної самоідентифікації); зустрічі з працівниками реабілітаційних і психологічних центрів міста (формування здорового способу життя; профілактика алко-, нарко-, ігрової та інших залежностей; формування усвідомленого батьківства).

Важливим аспектом соціально-гуманітарної роботи коледжу є діяльність «Центру молодіжних ініціатив», на засіданнях якого виокремлюють нагальні питання інклюзивної освіти, роботи зі студентами-переселенцями, або тими, хто потребує додаткової уваги.

Лисичанський педагогічний коледж долучився до всесвітньої програми «Активні громадяни» (представник: викладач коледжу К. Ляшенко), яка має за мету сприяти соціальному розвитку, головною рушійною силою якого виступають самі громади. Мета програми – створити світ, у якому люди мають можливість мирно й ефективно взаємодіяти з іншими задля сталого розвитку своїх громад (Тернопіль).

На базі Лисичанського педагогічного коледжу проводяться зустрічі з представниками гуманітарних місій, зокрема Міжнародної гуманітарної організації ACF («Action Contre la Faim») в Україні. «Дивитись, слухати, спрямовувати» – такі ключові принципи надання першої психологічної допомоги людям, які знаходяться у стані фрустрації. Гості провели змістовний практикоорієнтований тренінг з основ надання першої психологічної допомоги людям у різних критичних ситуаціях, особливо, в ситуації бойових дій, коли люди вимушено стають переміщеними особами, біженцями, втрачають рідних, друзів, житло і стикаються з проблемами, які, на перший погляд, не мають вирішення.

Протягом тренінгової програми учасники під керівництвом досвідчених психологів обговорювали кризові моменти, з якими може зустрітись кожна людина; виявляли принципи дій та правила «активного слухання» у критичних ситуаціях; аналізували фрази, яких краще уникати при наданні першої психологічної допомоги, активно дискутували на тему пошуку зовнішніх і внутрішніх ресурсів, які допомагають долати стрес. Зустріч відбувалась в активному форматі моделювання і вирішення реальних життєвих ситуацій, їх активному подальшому обговоренні та рефлексії.

Такий серйозний досвід спілкування освітян коледжу з представниками міжнародних гуманітарних місій у навчальному закладі став одним з перших кроків до усвідомленого розуміння необхідності в психологічних знаннях, уміннях і навичках для кожного фахівця, незалежно від наявності професійної психологічної освіти. Кожен учасник тренінгу зрозумів, що життя іноді диктує такі вимоги, вирішення

яких можливо лише завдяки наявності досвіду міжособистісного спілкування в критичних ситуаціях.

Допомогти студентам-переселенцям звикнути до інших умов життя, сприяти швидкої адаптації до нового соціально-культурного середовища можливо тільки за умови співпраці навчального закладу і сім'ї. Адміністрація та викладачі коледжу організують роботу з батьками: індивідуальні, групові консультації; тренінги; семінари; спільні заходи за участі студентів і дорослих (свята, майстер-класи), творчі проекти. Основна робота батьків – уміння слухати і чути дітей, коли вони говорять про свої стани, страхи, розповідають сни. На заняттях батьки діляться своїми думками щодо допомоги рідним, знахідками та проблемними питаннями.

Громадська організація «Дитячий фонд «Здоров'я через освіту»» поточного року разом з Національним Університетом «Києво-Могилянська Академія» стали головними виконавцями проекту «Вчимося жити разом» з розвитку життєвих навичок та надання психологічної та соціальної підтримки дітям та підліткам, які постраждали внаслідок конфлікту в Україні. Проект впроваджується за ініціативи Європейського Союзу (ЄС) Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Він є складовою ініціативи ЄС під назвою «Діти Миру», виділеної на освітні проекти в зонах конфлікту. Проект реалізується в двох напрямках – формування життєвих навичок, що сприятимуть позитивній адаптації, та надання психологічної допомоги та підтримки в навчальних закладах.

С. Крошка (викладач коледжу) пройшла підготовку тренера для подальшого навчання вчителів основної та старшої школи з методики викладання тренінгового курсу «Вчимося жити разом». Тому в коледжі вже закладено основи для впровадження освіти на основі життєвих навичок в рамках даного проекту.

Викладачі С. Крошка, Л. Борисенко започаткували проведення тренінгів для студентів спеціальності «Початкова освіта» щодо організації підготовки вчителів початкової школи для викладання курсу «Вчимося жити разом», складова «Освіта на основі життєвих навичок».

Студенти отримують знання методики викладання розроблених у рамках проекту тренінгових курсів для розвитку життєвих навичок, які підвищують стійкість дітей та молоді у складних життєвих обставинах, сприяють їх адаптації у нових навчальних закладах.

Позитивний результат може бути досягнутий лише завдяки загальній, інтегрованій, спільній діяльності в області полікультурної освіти. Це є неодмінною умовою для надання ефективної допомоги, підтримки життєвого самовизначення особистості студента-переселенця у соціальному просторі, його адаптаційної орієнтації у новому полікультурному середовищі, бо тільки згуртований колектив, друзі зможуть забезпечити повноцінний розвиток та навчання таких дітей.

Завдяки цілеспрямованій роботі студенти, які знаходилися у стані фрустрації пройшли успішно адаптацію і подолали дискомфорт. Вони набувають почуття гордості за те, що впоралися зі складною ситуацією, яка сталася в їхньому житті.

У подальшому планується розробка програми щодо зняття стану фрустрації та психологічного дебрифінгу і проведення тренінгів з розвитку життєвих навичок, та надання психологічної та соціальної підтримки дітям та підліткам, які постраждали внаслідок конфлікту в Україні.

Список використаної літератури

- 1. Мацко Л. А.** Основи психології та педагогіки : навч. посіб. / Л. А. Мацко, М. Д. Прищак. – Вінниця : ВНТУ, 2009. – 158 с.
- 2. М'ясоїд П. А.** Загальна психологія : навч. посіб. / П. А. М'ясоїд. – К., 2000. – 450 с.
- 3. Панок В. Г.** Психоконсультативні стратегії діяльності практичного психолога системи освіти: навч.-метод. посібник / В. Г. Панок, Я. В. Чаплак, Д. Д. Романовська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 260с.
- 4. Психологія** адаптації личности / А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 479 с.
- 5. Психологічний** дебрифінг та кризисна психологія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
- 6. Сельє Г.** Психологія стресу. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
- 7. Соціально-педагогічна** та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек. / Н. П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О. В. Залеська та ін. – К. : МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. – 84 с.
- 8. Фрустрація** та її значення. – Режим доступу : http://bookap.info/lichnost/malkina_pyh_viktimologiya.

Крошка С. А. Організаційно-педагогічні умови адаптації внутрішньо переміщених осіб та студентів з «нульової зони»

У статті розкрито низку проблем студентів-переселенців, які включають в себе всі сфери людського життя: економічні, соціальні, побутові, організаційні та психологічні. Розкрито форми, засоби, методи роботи коледжу щодо створення організаційно-педагогічних умов адаптації учнівської молоді, зокрема внутрішньо переміщених осіб, до середовища навчання. Схарактеризовано фактори, які визначають особистість у кризових ситуаціях життєдіяльності. Виокремлено мету супроводу внутрішньо переміщених осіб. Визначено сутність базових понять дослідження: «психотравма», «фрустрація», «психологічний дебрифінг». Зроблено аналіз організаційно-педагогічних умов щодо адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального середовища в Лисичанському педагогічному коледжі. Представлено досвід спілкування освітян коледжу з представниками міжнародних гуманітарних місій. Представлено позитивний результат щодо загальної, інтегрованої, спільної діяльності в області полікультурної освіти коледжу.

Ключові слова: фрустрація, психологічний дебрифінг, адаптація, педагогічні умови, студент.

Крошка С. А. Организационно-педагогические условия адаптации внутренне перемещенных лиц и студентов из «нулевой зоны»

В статье раскрыт ряд проблем студентов-переселенцев, которые включают в себя все сферы человеческой жизни: экономические, социальные, бытовые, организационные и психологические. Раскрыты формы, средства, методы работы колледжа относительно создания организационно-педагогических условий адаптации учащейся молодежи, в частности внутренне перемещенных лиц, к среде обучения. Дана характеристика факторам, которые определяют личность в кризисных ситуациях жизнедеятельности. Определена цель сопровождения внутренне перемещенных лиц; суть базовых понятий исследования: «психотравма», «фрустрация», «психологический дебрифинг». Сделан анализ организационно-педагогических условий относительно адаптации внутренне перемещенных лиц к учебной среде в Лисичанском педагогическом колледже. Представлен опыт общения преподавателей колледжа с представителями международных гуманитарных миссий.

Ключевые слова: фрустрация, психологический дебрифинг, адаптация, педагогические условия, студент.

Kroshka S. Organizational-Pedagogical Conditions of Adaptation of Internally Displaced Persons and Students From the «Seraiah Zone»

The article revealed a number of problems of students-migrants, which include all aspects of human life: economic, social, personal, organizational and psychological. Disclosure forms, means and methods of college working for the establishment of organizational and pedagogical conditions of adaptation of students, in particular internally displaced persons, to the learning environment.

Totalizer factors that determine a person in crisis situations of life. Determine the purpose of support of internally displaced persons; are the basic concepts of the study: "psychological trauma", "frustration", "psychological debriefing".

The analysis of the organizational and pedagogical conditions for the adaptation of internally displaced persons to the learning environment in Lisichansk Pedagogical College. Submitted experience college professors with international humanitarian missions. Presented positive results on the overall, integrated, joint activities in the field of multicultural education college.

Due to purposeful work of students who were in a state of frustatsiyi were successful adaptation and overcome the discomfort. They take pride in the fact that coped with the difficult situation that happened in their lives.

In future it is planned to develop programs for the removal of state frustatsiyi debryfinhu and psychological training and the development of life

skills and providing psychological and social support to children and adolescents affected by conflict in Ukraine.

Key words: frustration, psychological debriefing, adaptation, pedagogical conditions, student.

УДК 364.442.2(477)-057.73

Литвинова Наталія Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ В УКРАЇНІ

Нормативно-правову базу з соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, складають Конституція України, міжнародні правові акти, закони України, акти Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти України.

Основним документом нормативно-правового регулювання забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, виявлення і нейтралізацію негативних факторів, які впливають на особистість, створення умов для самовизначення й утвердження в житті, убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків є Конституція України. Цей найвищий за юридичною силою правовий акт гарантує захист прав та основних свобод громадян у державі та за її межами за будь-яких внутрішньополітичних, соціально-економічних та інших обставин.

За даними ООН, у травні 2015 року були офіційно зареєстровані 1 млн 300 тисяч внутрішньо переміщених осіб, в тому числі 173 тисячі дітей. Справжня кількість переселенців більша – волонтерські організації вважають, що переселених осіб понад 2 млн. Адже не всі офіційно реєструються в нових місцях проживання. Особливі труднощі виникають при реєстрації дітей. За офіційною статистикою, внутрішньо переміщених дітей 173 тисячі, тобто 13% від загальної кількості. Тоді як за демографічною статистикою України діти становлять п'яту частину населення. Отже, і серед переміщених осіб дітей має бути мінімум 20-25%. За оцінками експертів, переміщених дітей має бути близько 500 тисяч. Таким чином, близько 300 тисяч з них не зареєстровані. За свідченнями та досвідом волонтерів, при евакуації батьки за першої-ліпшої нагоди відправляють дітей на мирні території [1, с. 16].

Окремим питанням соціального захисту населення присвячені наукові праці українських учених. Зокрема, дослідженню міжнародного

досвіду сучасних тенденцій розвитку соціального обслуговування в світі присвячені наукові розробки С. Косянчук, О. Курбан, К. Міщенко, Т. Семигіної та інших. Методи і принципи роботи з дітьми та молоддю і дітьми-сиротами та дітьми позбавленими батьківського піклування (опіки) присвячені праці Л. Кальченко, Н. Комарова, Л. Кривачук, М. Кравченко, О. Мордань, П. Шевчука, С. Харченка. Особливості соціально-педагогічної діяльності з різними типами сімей досліджують Н. Краснова, О. Песоцька, Я. Юрків та інші.

Питання соціального захисту громадян, які переміщуються із зони збройного конфлікту, регулює Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 24.12.2015. Згідно зі статтею 1 цього Закону, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [2].

Відповідно до Закону, внутрішньо переміщена особа має право на: безпечні умови життя і здоров'я; достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод; створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання; забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; для багатодітних сімей, інвалідів, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено; сприяння у переміщенні її рухомого майна; сприяння у поверненні на попереднє постійне місце проживання; забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством; надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я; влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування; проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування; безкоштовний проїзд для повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення; отримання гуманітарної та благодійної допомоги; інші права, визначені Конституцією та законами України [2].

Таким чином, якщо говорити про статус жителів сходу країни, які переселяються сьогодні в інші частини України, то їх можна вважати внутрішньо переміщеними особами або вимушеними внутрішніми мігрантами. Особи із сім'ями підпадають під статус сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Учасники парламентських слухань, що відбулися 17 лютого 2016 року, на тему: «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції», відзначають таке: людина, яка стала переселенцем, тією чи іншою мірою пережила на практиці: а) наслідки бойових дій чи їх реальну загрозу; б) переїзд, пов'язаний з усвідомленням можливості неповернення (загрози знищення чи «віджиму» залишеної власності); в) необхідності починати життя у новому середовищі, без звичних соціальних зв'язків та, часто, без необхідного матеріального забезпечення [4, с. 11–12].

Зважаючи на стреси та небезпеку, які супроводжують батьків та дитину під час вимушеного переселення, необхідність перетину лінії протистояння, одне з найперших питань, яке хвилює переселенців з дітьми – це доступ до медичної допомоги. Саме діти найбільше потребують її, про що свідчить статистика Держслужби з надзвичайних ситуацій.

Так, за станом на 1 червня 2015 року, за медичною допомогою звернулись 259 тис. 137 переселенців (29,7% від усіх ВПО). З них – 98 тис. 416 діти. Тобто, медичної допомоги потребували 65,4% від усіх дітей ВПО. Крім того, діти складали 38% від усіх ВПО, які звертались до лікарень. Нагадаємо, що у відсотковому вираженні чисельність дітей ВПО складає лише 17,2%. Тобто, діти потребують значно більше медичної уваги, ніж дорослі. Крім того, не додає оптимізму той показник, що на медичний облік взято лише 62 тис. 90 дітей (або – 41% від усіх дітей ВПО) [1, с. 26].

Однак, опитування Харківського інституту соціальних досліджень показало, що найгостріші проблеми, з якими зіштовхуються біженці, – це працевлаштування (45%) та медичне забезпечення (36%). У свою чергу, проблема влаштування дитини у дитячий садок, наприклад, турбує лише 4% переселенців [5, с. 66]. Зважаючи, що для половини біженців недоступне саме працевлаштування, то питання влаштування дитини у дошкільний заклад, зважаючи на те, що батьки «вдома», не встигло набути нагальності.

Зазначимо, що Україна зберегла під своїм контролем і велику частину освітянських закладів на території двох Східних областей. На сьогоднішній день на території Донецької та Луганської областей, контрольованій Україною, перебуває велика кількість навчальних закладів: дошкільних закладів – 47,9% (841 з 1757), загальноосвітніх закладів 48,7% (888 з 1824), ПТУ – 39,7% (75 з 189), ВНЗ I-II рівнів

акредитації 65% (52 з 80), ВНЗ III-IV рівнів акредитації – 45,2% (14 з 31) [1, с. 15].

Одним із найгостріших питань у всій проблематиці, пов'язаній із впливом війни на наймолодше покоління, є проблема присутності дітей у зоні військових дій та забезпечення їх безпеки у повоєнному середовищі. На сьогоднішній день відсутня точна статистика щодо кількості дітей, які постраждали в результаті військових дій на Донбасі. За даними ЮНІСЕФ [4, с. 23]. станом на 1 квітня 2015 року як мінімум 42 дітей загинули та 109 отримали поранення від мін і боєприпасів, що розірвалися в Донецькій і Луганській областях. За даними ВООЗ, станом на 1 травня в результаті військових дій на Донбасі загинуло 68 дітей, 176 було поранено. За даними Міністерства охорони здоров'я України, у Луганській області станом на 15 травня 2015 року загинули 4 дитини, у Донецькій – 48. Отримали поранення та каліцтво у Луганській області 7 дітей, у Донецькій області поранено – 123 дитини. Зважаючи на військові дії в регіоні та відсутність офіційних комунікацій між Україною та сепаратистами, можна передбачити, що кількість жертв серед дітей перевищує ці показники. Можна стверджувати, що у відсотковому вимірі, кількість дітей, що загинули в конфлікті, в будь-якому випадку нижча, ніж їх кількість щодо дорослого населення. Але ми усвідомлюємо, що завдання держави, завдання громадських організацій, – зробити все можливе для того, щоб ця чисельність не зростала. І єдиний дієвий вихід, що вбачається сьогодні, – це знизити присутність дітей у зоні, де відбуваються військові дії.

Для цього мають бути прийняті відповідні нормативно-правові акти, які б змушували відповідні органи та посадових осіб здійснювати всі дії для вивезення дітей із зони бойових зіткнень, в тому числі – й всупереч волі батьків. Одна з найголовніших проблем, з якою зіштовхуються діти на територіях, де відбулись військові дії, це – наявність прихованого озброєння та вибухонебезпечних матеріалів. Як повідомляє Держслужба з надзвичайних ситуацій, з липня 2014 по кінець березня 2015 року було вилучено понад 33 тис. вибухонебезпечних предметів. Щодоби – від 22 до 36 боєприпасів. Йдеться виключно про райони, які контролюються Україною. Протягом травня 2014-квітня 2015 року внаслідок несанкціонованого поводження з вибухонебезпечними предметами в Україні постраждало 11 дітей (2 з них загинули). Причому, найбільшу небезпеку містить саме Донецька та Луганська області, – на цих територіях постраждало 10 дітей (1 загинув). Тому перед соціальними педагогами поставлено задачу інформувати громаду про небезпеку мін та вибухових предметів, у різний спосіб: розповсюдження інформаційних листівок з питань мінної безпеки для батьків і дітей, розробка плакатів з правилами щодо поведінки (порядку дій) населення у разі виявлення підозрілих об'єктів та вибухонебезпечних предметів, методичних рекомендацій для педагогів навчальних закладів щодо особливостей спілкування з дітьми про ризики і небезпеки вибухових

пристроїв. Таким чином, кампанія щодо інформування про безпеку середовища проживання набуває ознак перманентності та має тривати навіть після закінчення військових дій [1, с. 46].

Соціально-педагогічне забезпечення прав дітей та сімей зі статусом ВПО ґрунтується на наступних принципах [3, с. 297–299]:

1. Гуманізм, що передбачає визначення людини соціальною цінністю, метою суспільного розвитку, вищим критерієм оцінки всіх галузей суспільного життя.

2. Пріоритет інтересів дитини над інтересами дорослої людини.

3. Рівність усіх дітей, незалежно від походження, раси, національності, стану здоров'я.

4. Відкритість системи, соціально-виховного середовища.

5. Інтеграція зусиль усіх соціальних інститутів, що покликані забезпечувати права дітей та їх сімей.

6. Колективне моделювання й проектування соціально-педагогічного захисту дітей та сімей зі статусом ВПО.

7. Міждисциплінарність у дослідженнях і вирішенні проблем забезпечення прав вимушено переміщених осіб.

Завданнями соціально-педагогічної роботи з вимушено переміщеними особами є: психолого-педагогічна та юридична допомога; консультування дітей та їхніх батьків; співробітництво з дитячими установами різного типу; соціально-медична й інформаційно-правова допомога дітям з питань охорони здоров'я, одержання професії, працевлаштування батьків, задоволення біогенних, соціогенних і психогенних потреб тощо. Основним результатом цієї діяльності має стати формування соціально-правової захищеності дітей та їх батьків, їх стабільний психологічний стан, впевненість в успішному майбутньому професійному самовизначенні, розкриття інтересів й творчого потенціалу клієнтів, задоволення їхніх потреб, успішна соціалізація в нових умовах життя.

Відповідно до нормативних документів щодо соціально-педагогічної роботи з ВПО, необхідно враховувати такі обставини: наявність у родині складних життєвих обставин у мирний час; наявність політичних розбіжностей або протистоянь між членами сім'ї; вступ членів сім'ї у збройні формування протидіючих сторін; наявність в сім'ї осіб, які залишились у зоні збройного конфлікту; члени однієї сім'ї перемістилися в різні місця проживання; частина сім'ї повернулася в зону збройного конфлікту після переміщення; інші суттєві обставини, які є нетиповими для мирного часу і визначають особливості допомоги будь-якого спеціаліста, чи то соціальний педагог, соціальний робітник, психолог.

Таким чином, першочерговими потребами внутрішньо переміщених осіб можуть бути: отримання тимчасового притулку та забезпечення харчуванням, одягом, гігієнічними засобами; медичне обстеження та лікування; психологічна підтримка; інформація про право отримання допомоги, її видів і порядок надання, організації, що надають таку допомогу тощо; узгодження питань щодо отримання соціальних

виплат відповідно до чинного законодавства; правова допомога (юридичні консультації, відновлення втрачених документів, реєстрації, встановлення або відновлення опіки над дітьми, представництво інтересів в суді тощо); допомога в питаннях зайнятості та працевлаштування; пошук членів сім'ї, яких роз'єднав збройний конфлікт. Можна зазначити, що Україна робить важливі кроки щодо нормативно-правового забезпечення соціального захисту та соціально-педагогічної підтримки внутрішньо переміщених осіб.

Список використаної літератури

1. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям їхнім батькам та сім'ям зі Сходу України: посіб. для практиків соціальної сфери / Л. А. Мельник та інші ; за ред. Л. С. Волинець. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. – 72 с. **2. Закон** України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>. **3. Енциклопедія** для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К., Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с. **4. Діти** війни (дослідження проблем дитинства в Україні за умов військової агресії. – К., 2015. – 31 с. **5. Інформаційні** виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналіт. доп. / за заг. ред. А. Боровської – К. : НІСД, 2016. – 109 с.

Литвинова Н. А. Нормативно правові основи соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними особами в Україні

В статті розкрито основні нормативно-правові документи щодо соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними особами. Зроблено аналіз закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Висвітлено стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції

Визначено принципи соціально-педагогічного забезпечення прав дітей та сімей зі статусом ВПО та обставини, які необхідно враховувати під час соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми та сім'ями зі сходу України

Ключові слова: внутрішньо переміщена особа, права, соціально-педагогічна робота.

Литвинова Н. А. Нормативно правовые основы социально-педагогической работы с внутренне перемещенными лицами в Украине

В статье раскрыты основные нормативно-правовые документы, касающиеся социально-педагогической работы с внутренне

перемещенными лицами. Сделан анализ закона Украины «Об обеспечении прав и свобод внутренне перемещенных лиц».

Отражено состояние соблюдения прав внутренне перемещенных лиц и граждан Украины, которые проживают на временно оккупированной территории Украины и на временно неконтролируемой территории в зоне проведения антитеррористической операции

Определены принципы социально-педагогического обеспечения прав детей и семей со статусом ВПО и обстоятельства, которые необходимо учитывать во время социально-педагогической работы с внутренне перемещенными детьми и семьями с востока Украины

Ключевые слова: внутренне перемещенное лицо, правовое, социально-педагогическое.

Lytvynova N. Normative Legal Basis of Social and Educational Work With Internally Displaced Persons in Ukraine

In the article the basic legal documents for social and educational work with internally displaced persons. The analysis of the law of Ukraine „On the rights and freedoms of internally displaced persons”.

The condition of the rights of internally displaced persons and citizens of Ukraine residing in the temporarily occupied territory of Ukraine and to temporarily uncontrolled territory in the area of anti-terrorist operation

The principles of social and pedagogical support of children and families with the status of IDPs and circumstances that must be considered in the social and educational work with internally displaced children and families from the east Ukraine.

The main result of social and educational activities should be the creation of social and legal protection of children and their parents, their stable psychological state, confidence in the successful future professional self, the disclosure of interests and creative potential customers, their needs, successful socialization in the new conditions of life.

Key words: internally displaced persons, rights, social and educational work.

УДК 061.213:37.03:316.485.26

Мальцева Ольга Іванівна,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

ДИТЯЧІ КОЗАЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

В умовах гібридної війни бойові дії є другорядними, а на перший план виходять інформаційні операції та інші важелі впливу. Війна

полягає у прагненні однієї держави агресивно діяти на свідомість жителів іншої. Іншими словами – це прагнення не знищити мільйони людей, а залякати й деморалізувати їх.

Можна називати різні причини, чому стало можливим розгортання такої війни в Україні, але, на нашу думку, чи не основною є так і не створена загальнодержавна система виховання підростаючого покоління, яка б ґрунтувалася на засадах української національної ідеології. За 25 років незалежності можна було виховати нове покоління – громадян-патріотів України, але цей час змарновано. У 2009 році теоретик козацько-лицарського виховання та генерал-осавул Українського козацтва В. Тимофеев в одній зі своїх книг писав: «Спроба сучасних реформаторів збудувати нове суспільство з орієнтацією лише на економічні, ринкові розрахунки, неминуче провалиться. Суспільство засновується на ідеї моральності й цементується духовними прагненнями народу» [1].

В жодній країні світу немає виховання «взагалі». Воно завжди має конкретно-історичну національно-державну форму вираження і спрямоване на формування громадянина конкретної держави, яка не може бути безнаціональною. В Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася своя система виховання, яка максимально враховує національні риси і самобутність українського народу. Це – українська козацька педагогіка.

Головна мета козацької педагогіки – виховати вільнолюбиву і незалежну особистість, козака-лицаря, мужнього громадянина. Провідні завдання – виховувати в підростаючих поколіннях національну свідомість і самосвідомість, український характер і світогляд, формувати національну і загальнолюдську духовність, готувати фізично загартованих і мужніх воїнів-захисників рідного народу, виховувати громадян, які розвивали б культуру, економіку та інші сфери життєдіяльності народу.

Саме дитячі козацькі організації в Україні повинні стати основним інститутом соціального виховання дитини, бо зміст їх діяльності може задовольнити потребу держави у вихованні активних національно свідомих громадян, а форми і методи їх роботи є цікавими для школярів та корисними для їх всебічного розвитку. Такі організації можуть успішно виконувати функції інституту виховання особистості, громадянина, лідера, сім'янина.

Проблема розвитку дитячого козацького руху в Україні є предметом теоретичних та практичних досліджень багатьох українських науковців – Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Г. Біленької, О. Губка, П. Ігнатенка, В. Кузя, М. Кравчука, Є. Сявавко, Д. Федоренка, педагогів-практиків, методистів Л. Білецької, О. Вронської, В. Гамажана, В. Каюкова, О. Ковальчука, Д. Погребенник В. Тимофеева тощо.

Мета нашої статті – розглянути можливості створення дитячих козацьких організацій в кожній українській школі, охоплення всіх дітей шкільного віку системою козацького виховання.

Активне відродження козацьких виховних традицій в Україні почалося ще у 1991 році. Гурти, загони та інші об'єднання молодих козаків вже діють у ряді шкіл, і це явище продовжує розгортається вшир і вглиб. У своїй діяльності молодіжні козацькі осередки керуються національною ідеологією, філософією, світоглядом та іншими складовими духовності.

У багатьох сучасних школах поширене створення самодіяльних добровільних об'єднань учнів, які діють на основі конституції «Козацької республіки» (своєрідного статуту організації).

Основною структурною одиницею шкільної козацької організації є шкільний курінь, який складається із класних загонів, загони – з роїв (по 6-8 осіб). Вищий орган куреня, козацьке коло, вирішує і організовує найважливіші справи, відкритим голосуванням обирає колективний орган козацького самоврядування – курінну козацьку раду кількістю не менше трьох осіб на чолі з отаманом. До ради куреню можуть бути обрані дійсні козаки (члени організації). Для організування роботи з козачатами, джурами та молодими козаками курінь створює різноманітні козацькі об'єднання: клуби, козацькі штаби, пости, команди, застави, стани, дозори, гурти тощо.

Основні завдання «Козацької республіки» – виховання козака-лицаря, палкого патріота, мужнього громадянина, захисника рідної землі з яскраво вираженими українською національною свідомістю і самосвідомістю, світоглядом і характером, високою мораллю і духовністю. Серед форм роботи переважають ігри, конкурси, свята, змагання, походи [2].

Цікавим та корисним є знайомство з досвідом роботи Адамівської загальноосвітньої школи (школи козацько-лицарського виховання) Білгород-Дністровського району Одеської області, детально описаний у ряді робіт В. Тимофєєвим, який є автором та організатором цієї системи виховної роботи [3]

Школа орієнтується на триступеневу систему виховання (самовиховання) національно свідомих козаків та берегинь:

1. Родинно-дошкільне виховання козаченяти та леліняти.
2. Родинно-шкільне виховання козачати та лелі, джури та дани.
3. Громадсько-родинне виховання козака та берегині.

Родинно-дошкільне виховання козаченяти та леліняти (діти до 6 років) здійснюється через роботу з батьками дошкільнят та введенням спеціальних курсів до програм дитячого садка.

Родинно-шкільне виховання козачати та лелі (діти 6-9 років), джури та дани (діти та підлітки 10-13 років), молодого козака та берегині (юнаки та юнки з 14 років) проводиться у формі школи козацько-лицарського виховання:

а) класна робота за рахунок варіативної частини навчального плану з основних дисциплін козацько-лицарського виховання,

б) позакласна робота за рахунок годин гуртків, у формі Козацької республіки (одна з форм самоврядування учнівського колективу) та класних козацьких загонів,

в) позашкільна робота у формі діяльності дитячо-юнацької організації «Молода Січ» Українського козацтва.

Громадсько-родинне виховання (самовиховання) козака та берегині (молодь з 14 років) здійснюється через діяльність куренів Українського козацтва та жіночої громади Українського козацтва.

Типовим змістом роботи шкільної козацької організації є такий:

У роботі з козацько-лицарського виховання з козачатами і лелями (учнями молодших класів) форми, методи і прийоми роботи спрямовують на пробудження в дітей елементів національної свідомості і самосвідомості. Проводяться бесіди і розповіді дітям, читаються книги про Запорозьку Січ, героїчні подвиги лицарів України, організуються зустрічі з представниками Українського козацтва.

В повсякденне життя і навчання козачат впроваджуються ідеї, правила, національні традиції родинності. В позакласній і позашкільній роботі використовуються козацькі ігри, в яких розкриваються родинні цінності, ідеї української національної школи-родини.

Інтерес до історії українського козацтва, Запорозької Січі, Гетьманської України як форми національної державності пробуджується шляхом участі козачат у дослідно-пошуковій роботі на теми «Жили собі запорожці та й на Запорожжі», «Гей ви, хлопці, славні Запорожці», «Запорозькі козаки-характерники», «В похід сурмлять козацькі сурми».

Організуються і проводяться бесіди, ранки, вікторини, конкурси, заочні мандрівки на теми «Українські національні кольори», «Українські образи і символи», «Самобутність рідного мистецтва», «Чари писанкарства і рушникарства» тощо.

Родинно-шкільне виховання джур та дані (учні 5-8 класів) здійснюється в основному за такими напрямками.

Фізичне загартування джур та дан. Організується на запорозьких – козацько-лицарських традиціях, засобами природи – води, сонця, снігу, системи вправ, різних видів козацької боротьби.

Створюються умови для активної участі кожного з джур та дан в крає-, народо-, українознавчій діяльності. Організуються етнографічні екскурсії, з метою збирання в рідній місцевості, інших регіонах України і вивчення народних пісень, дум, легенд, історичних розповідей та інших матеріалів про козаків.

Проводяться бесіди на теми «Хто ми? Яких предків діти?» «Трипільська культура і наші пращури», «Оріана, Оранта, Русь-Україна і Козацька держава», «За що ми билися з ордами?» Організуються диспути і дискусії, вільний обмін думками про співвідношення козацького минулого і сучасного, про сучасну козацько-лицарську духовність.

Здійснюється творче вивчення козацької та державної символіки – символічного змісту тризуба – Малого Державного Гербу України, Державного Прапора України, козацьких прапорів, інших символів (булави, бунчука).

У громадсько-родинному вихованні козака та берегині (учні 9-11 класів) використовують методики козацького навчання і виховання, які спрямовуються на пробудження і поглиблення життєстверджуючого, комфортного самопочуття молодих козаків у процесі занять, роботи. Надається психологічна, методична допомога козакові в опрацюванні і організації власної системи зміцнення і охорони свого здоров'я, а також пробудження в нього турбот про здоров'я інших людей.

Створюються організаційні, психологічні і педагогічні умови з метою утвердження гідності особистості козака та берегині, постійно зростаючої самостійності їх у навчально-пізнавальній, дослідно-науковій, виробничій діяльності, житті.

Проводяться диспути і дискусії, проблемні обговорення, творчі зустрічі на теми «Світогляд українців: умови і шляхи формування, основні ідеї», «Історія українського народу і його національний характер», «Національний характер і мистецтво».

Молодь знайомиться з архівними матеріалами, пише реферати про культурні здобутки, духовні цінності рідного та інших народів, оволодіває знаннями з народної математики, етнопедагогіки, медицини. Організують самостійні дослідницькі пошуки козаків та берегинь, вивчення ними європейських традицій в українській культурі, зв'язків України з Заходом і Сходом, Північчю і Півднем. Організуються «круглі столи», молодіжні наукові і науково-практичні конференції як фактор формування лицарської духовності.

Формується готовність молодих козаків до служби в Збройних Силах України шляхами теоретичної і практичної підготовки, осмислення проблем «Покликання Збройних Сил України – захист миру, незалежності нашої держави», «Слава козацькій зброї», «Військові козацькі традиції і сучасність», «Непорушність присяги воїна на вірність Україні».

Надається наукова і методична допомога козакам та берегиням в справі організації самонавчання, самоосвіти, самовиховання, у формуванні власних поглядів, переконань та ідеалів громадянина України.

Заклади освіти України є провідним фактором прилучення молоді до національної культури і традицій. Первинність історико-культурних та господарських традицій народу, а водночас і українського козацтва, їх діалектична єдність із загальнолюдською культурою є вихідним принципом при визначенні змісту освіти і виховної діяльності навчально-виховного закладу [4].

Вчителям історії України слід пам'ятати, що відроджуючи козацькі традиції та звичаї важливо, щоб учні передусім успішно оволодівали

історією народовладдя, становлення і розвитку республіканських структур влади, адміністративно-військового ладу, демократичного і гуманістичного управління, законодавства, тобто української козацької державності.

Вчителям допризовної військової підготовки, фізичної культури, тренерам, керівникам туристсько-спортивних гуртків і секцій необхідно врахувати, що одним із основних напрямів втілення в життя козацької педагогіки є дослідження і практичне відродження військово-спортивного мистецтва наших предків. Доцільно, щоб діти практично вивчали й опановували козацькі військово-прикладні види спорту: стрільбу з лука, володіння списом, шаблею, іншими видами козацької зброї, верхову їзду, різні види боротьби, плавання, подолання природних перешкод, кермування човном.

Вчителям біології і праці, керівникам гуртків і клубів натуралістичного спрямування, класним керівникам і батьківській громадськості на високий теоретичний і практичний рівень слід поставити пізнання і відродження традицій козаків як мудрих хліборобів, умілих орачів, господарів землі, обере гачів і примножувачів рукотворних скарбів рідного краю, його природних багатств. Учні сільських профтехучилищ, середніх і старших класів шкіл, випускники разом із батьками, родичами, односельчанами, краянами можуть прилучатися до організації ведення фермерських господарств, оволодіння господарською винахідливістю, кмітливістю, творчою ініціативою, підприємливістю, діловитістю козаків.

Вчителі української мови та літератури, музики, образотворчого мистецтва, художньої праці, хореографії, керівники гуртків та клубів естетичного спрямування мають направляти свою діяльність на відродження козацьких мистецьких традицій, зокрема, потребують практичного відродження козацькі мистецькі традиції кобзарства, лірництва, гуртового співу, танцю, дотепного влучного слова, а також ремесел і промислів – бондарства, гончарства, ковальства, лимарства, чинбарства, різб'ярства тощо. З цією метою доцільно організувати різноманітні мистецько-трудова об'єднання, майстерні, залучати до цієї роботи народних майстрів, спеціалістів.

Особливої уваги заслуговує вивчення і застосування на практиці козацьких знань народної медицини, астрономії, агрономії, метеорології, кулінарії, а також пізнання козацької ідеології, філософії, світогляду, моралі, етики, характеру, правосвідомості як вищих проявів українського національного духу.

Козацьке виховання не повинно перериватися і під час шкільних канікул. В цей час доцільно проводити військово-спортивну патріотичну гру «Джура», яка за напрямками, формою і змістом розрахована на шкільну молодь, а також організувати таборування. Козацьке таборування проводиться як підсумок чергового етапу фізкультурно-спортивної роботи в школі з метою плекання у кожних юних козака та

козачки міцного здоров'я, загартування тіла й духу, формування уміння перемагати на спортивних змаганнях.

Козацько-лицарське виховання козацька шкільна організація повинна здійснювати в тісній єдності з сім'єю, разом з профспілковими, творчими, спортивними, оборонними та іншими громадськими організаціями й державними установами. Цією системою виховання можуть і повинні бути охоплені всі діти шкільного віку. Лише повернувшись до ідеї колективного виховання, заснованого на національних козацьких традиціях, можна буде сподіватися на формування громадян, що розуміють свою відповідальність за долю власної держави.

Список використаної літератури

1. Тимофєєв В. Я. Козацький дитячий та юнацький рух / В. Я. Тимофєєв. – Білгород-Дністровський : Вид-во «Отаман», 2009. – 320 с. **2. Лісовець О. В.** Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України: навч. посіб. / О. В. Лісовець. – К. : «Академія», 2011. – 256 с. **3. Тимофєєв В. Я.** Адамівська Січ – школа козацько-лицарського виховання. З досвіду роботи директора школи / В. Я. Тимофєєв. – Білгород-Дністровський : Петрекс, 2004. – 231 с. **4. Методичні** рекомендації педагогічним колективам закладів освіти України по відродженню історико-культурних та господарських традицій Українського козацтва // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. – № 11, червень.

Мальцева О. І. Дитячі козацькі організації як інститут соціального виховання дитини в умовах гібридної війни

У статті на основі аналізу наукових, періодичних видань та Інтернет-ресурсів з педагогіки, соціальної педагогіки й діяльності козацьких організацій в Україні, розглянуто можливості створення дитячих козацьких організацій в кожній українській школі, охоплення всіх дітей шкільного віку системою козацького виховання.

З'ясовано, що дитячі козацькі організації в Україні повинні стати основним інститутом соціального виховання дитини, бо зміст їх діяльності може задовольнити потребу держави у вихованні активних національно свідомих громадян, а форми і методи їх роботи є цікавими для школярів та корисними для їх всебічного розвитку. Козацько-лицарське виховання козацька шкільна організація повинна здійснювати в тісній єдності з сім'єю, разом з профспілковими, творчими, спортивними, оборонними та іншими громадськими організаціями й державними установами.

Ключові слова: дитячі громадські організації, козацькі дитячі організації, школа, соціальне виховання.

Мальцева О. И. Детские казачьи организации как институт социального воспитания ребенка в условиях гибридной войны

В статье на основе анализа научных, периодических изданий и Интернет-ресурсов по педагогике, социальной педагогике и деятельности казацких организаций в Украине, рассмотрены возможности создания детских казачьих организаций в каждой украинской школе, охват всех детей школьного возраста системой казацкого воспитания.

Установлено, что детские казацкие организации в Украине должны стать основным институтом социального воспитания ребенка, потому что содержание их деятельности может удовлетворить потребность государства в воспитании активных национально сознательных граждан, а формы и методы их работы интересны для школьников и полезны для их всестороннего развития. Казацко-рыцарское воспитание казацкая школьная организация должна осуществлять в тесном единстве с семьей, вместе с профсоюзными, творческими, спортивными, оборонными и другими общественными организациями и государственными учреждениями.

Ключевые слова: детские общественные организации, казацкие детские организации, школа, социальное воспитание.

Mal'tseva O. Children's Cossack Organizations as an Institution of Social Education of the Child in Terms of Hybrid War

On the basis of scientific analysis, periodicals and Internet resources pedagogy, social pedagogy and work Cossack organizations in Ukraine, considered the possibility of creating children's Cossack organizations in every Ukrainian school, all children reach school age Cossack education system.

It was found that children Cossack organizations in Ukraine have become a major institution of social education of the child, because of their content can meet the needs of the state in educating active nationally conscious citizens, and the forms and methods of their work is interesting and useful for students for their comprehensive development.

The main objective of the Cossack pedagogy - educate and independent personality, Cossack knight, brave citizen. Leading goal - to educate the younger generations in the national consciousness and identity, Ukrainian character and outlook, to form national and universal spirituality, prepare physically hardened and brave soldiers-defenders of their people, to educate citizens who have developed the culture, economy and other spheres of life of the people.

Cossack and Cossack knighthood education school organization should carry out in close unity with the family, along with a union, creative, sports, defense and other public organizations and government agencies.

Key words: children's NGOs, children Cossack organization, school, social education.

Назмієв Антон Олександрович,
аспірант кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ- ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ДО УМОВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Українське суспільство сьогодні переживає складний кризовий період, зумовлений багатьма чинниками. Найбільш руйнівною обставиною сьогодення є збройний конфлікт на сході держави, конфлікт, який розділив не тільки політиків та громадянське суспільство, а й сім'ї та особистості. Певну кризу переживає й професійне середовище педагогів, психологів, соціальних працівників. Суть цієї кризи полягає у відсутності або недосконалості наявних методик роботи з сім'ями та дітьми, які постраждали від збройного конфлікту, зокрема внутрішньо переміщеними дітьми та їхніми сім'ями.

В умовах загострення соціально-економічної й суспільно-політичної кризи в Україні, військової агресії на її Сході та гібридної інформаційної війни пожвавилася «внутрішня» міграція: з'явилося чимало внутрішньо переміщених осіб (ВПО), т. зв. внутрішніх переселенців. Серед них є студенти вищих навчальних закладів. Наразі зареєстровано 17 вищих навчальних закладів і 10 наукових установ Луганської та Донецької областей, що тимчасово переміщені на території, підконтрольні українській владі. Серед них – і Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Унаслідок переміщення перед студентами постає низка проблем соціального, економічного та психологічного характеру.

Психологічні проблеми членів сімей переселенців носять комплексний характер. Ядром цих проблем є важкий, іноді й тяжкий травматичний досвід, переживання якого ускладнюється необхідністю адаптуватися у новому середовищі. Тобто спостерігаємо ефект ретравматизації, коли одна травма накладається на іншу: загроза життю та благополуччю за місцем попереднього проживання (первинна травма) поєднується із необхідністю контактувати із незнайомим середовищем (вторинна травма).

Особливо стресовими і травматичним ці події стали для підлітків, які змушені були змінити місце проживання і отримали статус «дітей-переселенців». Діти взагалі є більш вразливими та чутливими, аніж дорослі, до впливу несприятливих чинників навколишнього середовища і відчувають вплив травматичних і стресових чинників значно частіше. Такі чинники впливають на підлітка в період його розвитку, тим самим порушуючи нормальні процеси формування і становлення особистості.

Пережитий травматичний досвід впливає на когнітивні процеси, особливості поведінки, міжособистісні відносини, самооцінку і в цілому на світогляд.

Травмуючі обставини залишають підлітка без стабільного, безпечного та оточення, яке є необхідним для нормального розвитку і може підтримувати морально та психологічно. Навіть якщо сім'я переїхала на нове місце в повному складі, дорослі не можуть приділяти вихованню і проблемам дітей стільки ж уваги, скільки приділяли раніше. Батьки, самі переживаючи важкий стрес та кризу внаслідок вимушеної зміни звичних обставин, не завжди здатні виконувати звичні сімейні ролі. Вони часто не мають внутрішніх моральних сил, щоб допомогти своїм дітям. Із втратою найближчого оточення (близьких, родичів, сусідів) сім'я втрачає й значну частину соціальної підтримки.

Навчання у закладах вищої освіти для сучасної молодої людини – один з найважливіших періодів її життєдіяльності, особистісного зростання та становлення як фахівця. Пошук шляхів успішної адаптації до змінених соціальних умов та нової діяльності є нагальною проблемою для кожного, хто переступив поріг ВНЗ.

Однією з найбільш важливих проблем під час здобуття освіти в сучасному ВНЗ є адаптація внутрішньо переміщеної особи до умов навчання. Особливої ваги адаптаційні процеси набувають за умов зміни середовища життєдіяльності, щонайперше на початкових етапах навчання у ВНЗ. Вони вимагають від молодої людини активації усіх механізмів адаптації і часто призводять до стану психологічного перенапруження.

Дослідження процесів адаптації першокурсників в умовах ВНЗ дозволяє виділити основні з них:

- наявність переживань, пов'язаних з перехідним періодом: від шкільного до дорослого життя;
- низький рівень психологічної готовності до самостійного життя, необхідності приймати рішення, брати на себе відповідальність за власні дії і вчинки;
 - невизначеність мотивації вибору професії (спеціальності);
 - несформованість навичок психологічної саморегуляції поведінки і діяльності, що посилюється відсутністю звичного повсякденного контролю з боку педагогів і батьків;
- нова система співвідношення відповідальності і залежності, де на перший план виходить необхідність самостійної регуляції своєї поведінки;
- труднощі, пов'язані з пошуком оптимального режиму поєднання праці і відпочинку;
- проблеми налагодження побуту і самообслуговування, особливо під час проживання в гуртожитку;
- відсутність навичок самостійної роботи;

- різний рівень психологічної травматизації внаслідок збройного конфлікту, пов'язаний з тривалим перебуванням у зоні військових дій, потраплянням під обстріли, втратою (пораненням) членів родини, домівки, друзів, найближчого соціального оточення тощо.

Процес адаптації надзвичайно динамічний, і його успіх залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних умов, функціонального стану тощо. Тобто кожна людина по-різному ставиться до одних і тих самих подій, а один і той самий стимул у різних людей може викликати різну реакцію у відповідь. Таким чином, вивчення механізмів і закономірностей адаптації студента-переселенця в різних навчальних умовах набуває сьогодні важливого значення [7].

У соціальному розумінні адаптація – це процес фізичних, соціально-економічних чи організаційних змін (або стан, якого можна досягти в результаті цього процесу) унаслідок специфічно-групової поведінки і соціально-культурних відносин; це підсумок процесу змін соціальних, соціально-психологічних, морально-психологічних, економічних і демографічних відносин між людьми, пристосування до соціального середовища. Отже, адаптація – це засвоєння особистістю соціального досвіду того середовища, до якого вона належить, тобто до нових умов життя і діяльності у ВНЗ [3].

Виділяють дві сторони соціальної адаптації студентів:

- професійну адаптацію, під якою розуміємо пристосування до характеру, змісту, умов і організації навчального процесу, вироблення навичок самостійності в навчальній і науковій роботі;
- соціально-психологічну адаптацію – пристосування індивіда до групи, взаємин у ній, вироблення власного стилю поведінки.

Соціально-психологічна адаптація є інструментом у вирішенні такої проблеми, як формування у студента необхідного рівня в навчальній діяльності; і успіх її залежить від того, наскільки швидко і легко проходить адаптація, наскільки великою є віддача сил, енергії та інтелекту від студента. На процес адаптації студентів-переселенців до умов навчання у ВНЗ також впливає сукупність факторів, серед яких найбільш важливими є:

- інститут кураторства;
- інститут студентського самоврядування;
- взаємодія з професорсько-викладацьким складом;
- діяльність психологічної служби.

З метою соціально-психологічної адаптації студентів ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» нами було розроблено комплекс заходів з надання першої психологічної допомоги усім категоріям студентів з метою зменшення первинного дистресу, який спричинений травматичними подіями, і сприяння коротко-та довготерміновим стратегіям функціонування і коупінгу, тобто індивідуального способу подолання суб'єктом складної ситуації за умов її значущості у житті

індивіда та рівня його особистісних ресурсів, що визначають його поведінку [1].

Принципи й техніки першої психологічної допомоги, обрані нами для роботи, задовольняють чотири основні стандарти:

1. відповідність науковим дослідженням щодо ризику та стійкості після травми;
2. придатність та практичність у польових умовах;
3. відповідність рівням розвитку впродовж життя;
4. культурна поінформованість та гнучка подача психоедукації.

Перша психологічна допомога – це підтримувальне втручання, що використовується безпосередньо після катастрофи чи терористичних актів (АТО) [5, с. 12]. Ми говоримо не про миттєву допомогу людині, яка потрапила в серйозну стресову ситуацію, а подальший її патронаж. Головними завданнями першої психологічної допомоги є:

1. встановлення контакту з людиною у ненав'язливий та співчутливий спосіб;
2. гарантування безпеки та забезпечення фізичного та емоційного комфорту;
3. підтримка адаптивних захисних стратегій, визначення захисних зусиль та сильних сторін, розширення можливостей потерпілих; заохочення дорослих, дітей та сім'ї активно долучатися до їх відновлення;
4. забезпечення інформацією, яка може допомогти потерпілим ефективно подолати психологічний вплив катастрофи [5, с. 11].

До основних дій першої психологічної допомоги відносимо такі:

1. Контакт і залучення. Мета – відповідати на контакти, що ініціювали потерпілі, або ж ініціювати контакти в ненав'язливий, співчутливий, підтримувальний спосіб.
2. Безпека та комфорт. Мета – гарантувати безпосередню та постійну безпеку й забезпечити фізичний та емоційний комфорт.
3. Стабілізація. Мета – заспокоїти та зорієнтувати емоційно перевантажених та дезорієнтованих потерпілих.
4. Збирання інформації: поточні потреби та проблеми. Мета – визначити нагальні потреби та проблеми, зібрати додаткову інформацію та надати першу психологічну допомогу.
5. Практична допомога. Мета – запропонувати практичну допомогу потерпілим, щоб задовольнити їхні нагальні потреби та допомогти розв'язати проблеми.
6. Зв'язок із соціальною підтримкою. Мета – допомогти встановити короткотривалі або постійні контакти з людьми чи центрами підтримки, які допоможуть підтримати, а також із членами сім'ї, друзями чи спільнотами.
7. Інформація щодо стратегій подолання стресу. Мета – надати інформацію про стресові реакції та захисні стратегії щодо дистресу та підвищення адаптивного функціонування.

8. Взаємодія із суміжними службами. Мета – з'єднати потерпілих із доступними службами, які потрібні тепер або будуть потрібні в майбутньому [5, с. 26–27].

Соціальна адаптація, спрямована на зменшення стресового стану, ефективне подолання посттравматичних переживань та проблем, здійснюється за такими стадіями (етапами):

Етапи соціально-психологічної адаптації	Форми та методи роботи
1) <i>стадія початкова</i> (етап формування адаптаційних навиків і розвитку здібностей, які покликані в подальшому полегшити соціальну адаптацію)	- техніки стабілізації психоемоційного стану; - дихальні вправи; - арт-терапія; - пошук ресурсного стану як вироблення навичок психологічного відновлення
2) <i>стадія терпіння</i> (приспосувальницький етап, у ході якого соціальне середовище і індивід визнають рівноцінність еталонів поведінки)	- тренінги особистісної зрілості; - формування комунікативної компетентності
3) <i>стадія пристосування</i> (етап засвоєння соціально корисних ролей, етап правової адаптації)	- вироблення вмій та навичок забезпечувати та погоджуватись; - технологія схвалення; - використання принципів зворотного зв'язку; - використання невербальних засобів; - технології мотивації щодо аргументації своєї думки
4) <i>стадія повної адаптації</i> (етап «асиміляції», коли індивід відмовляється від попередніх зразків і цінностей і повністю визнає нові)	- тренінг емоційної стійкості; - професійна та особистісна рефлексія; - професійна спрямованість; - здатність до психологічної інтерпретації; - спрямованість на розуміння; - загальна психологічна проникливість; - соціально-психологічна адаптація до закінчення навчання та пошуку місця роботи

Студентське самоврядування відіграє важливу роль як в освітньому середовищі вищого навчального закладу, так і в позанавчальному. Зважаючи на те, що в основу навчального процесу в ВНЗ покладено самостійну роботу студента, самоорганізацію його навчальної діяльності, викладач лише орієнтує, спрямовує і контролює його роботу з пошуку, знаходження, засвоєння та практичного застосування знань. Діяльність студентського самоврядування займає передові позиції в цьому процесі та об'єднує всі фактори впливу на студента-переселенця.

Поняття «студентське самоврядування» тлумачать по-різному. За В. Горчаковою, студентське самоврядування – це управління та регулювання всієї розмаїтості видів діяльності студента як особи, яка навчається у вищому навчальному закладі. Самоврядування зокрема – це

співучасть студентів та викладачів у вдосконаленні навчально-виховного процесу з метою забезпечення його ефективності [2].

На думку Г. Троцько, студентське самоврядування – це форма управління студентами різноманітною діяльністю свого колективу на засадах свободи, рівності, безпосередньої участі в керівництві його справами [6].

Ю. Кращенко розглядає систему студентського самоврядування як цілісний структурований механізм, який дає змогу студентам через самоорганізовану діяльність брати участь у керівництві справами свого колективу у взаємодії зі всіма органами управління вищим навчальним закладом, захищати власні права та інтереси, сприяє гармонійному розвитку особистості майбутнього фахівця, виховуючи лідерські якості, соціальну активність [4]. Цим визначенням користуємося й ми.

Однією із засад ефективного самоврядування є та, згідно з якою студенти самостійно організовують значну частину свого студентського життя, вирішують важливі питання у різних сферах університетського середовища, мають суб'єкт-суб'єктну взаємодію в роботі з адміністрацією та іншими представниками свого ВНЗ. Тому не дивно, що студентське самоврядування бере на себе одну з головних ролей в інтеграції студентів-переселенців до університетського середовища. І механізми реалізації цієї функції можуть бути абсолютно різні.

Будь-яке студентське самоврядування розуміє в собі колектив, який має єдину спільну мету, різноманітні шляхи її реалізації з використанням надзвичайно широкого спектру взаємодії як в самому колективі, так і з навколишнім середовищем та базу певних навичок й умінь у встановленні контактів, взаємозв'язків з іншими особами, організаціями, враховуючи як психологічні, так і соціально-економічні особливості суб'єкта впливу.

Отже, головним пріоритетом вищого навчального закладу в роботі зі студентами-першокурсниками є їхня якнайшвидша соціально-психологічна адаптація до нових умов навчання. На це повинна бути спрямована діяльність студентського самоврядування та відповідного сектору з надання першої психологічної підтримки та соціально-психологічної підтримки в процесі адаптації першокурсника-переселенця до умов вищого навчального закладу.

З цією метою в університеті має бути створено *сектор соціальної та психологічної служби*, який проводить безпосередню роботу з адаптації студентів та ВПО. Структурними підрозділами сектору повинні стати *волонтерський загін та студентські куратори груп*, які повинні мати навички надання першої психологічної допомоги та вміння проводити групові заняття та навчати технікам психологічного відновлення.

Список використаної літератури

1. Божок Н. О. Психологічні особливості коупінг-стратегій у фруструючих ситуаціях в юнацькому віку / Н. О. Божок [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12628/1/BNAT2.pdf>.

2. Горчакова В. Г. Предпосылки, противоречия и принципы развития студенческого самоуправления / В. Г. Горчакова. // Пед. образование. – М., 1990. – Вып. 2. – С. 77–82. **3. Зейгарник Б. В.** Теории личности в зарубежной психологии / Б. В. Зейгарник. – М. : Издательство МГУ. – 1982. – 128 с. **4. Кращенко Ю. П.** Виховання лідерських якостей майбутніх учителів у системі студентського самоврядування : автореф. дис. ...канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ю. П. Кращенко ; Ін-т проблем виховання НАПН України. – К., 2012. – 20 с. **5. Перша** психологічна допомога : керівництво щодо роботи. – Львів : Друкарські куншти, 2015. – 184 с. **6. Троцько Г. В.** Студентське самоврядування як засіб розвитку особистості / Г. В. Троцько // Педагогічна і психологічна науки в Україні : Зб. наук. праць до 15-річчя АПН України : у 5 т. / АПН України. – К. : Пед. думка, 2007. – Т. 1.– Теорія та історія педагогіки. – С. 296–307. **7. The Oxford Department of International Development** [Електронний ресурс]. – Заголовок з екрану. – Мова англ. – Режим доступу : www.keh.ox.ac.uk.

Назмієв А. О. Соціально-психологічна адаптація до умов вищого навчального закладу засобами студентського самоврядування

Статтю присвячено дослідженню психологічних проблем, пов'язаних з адаптацією студентів-першокурсників і внутрішньо переміщених осіб до нових умов навчання, і безпосередніх процесів адаптації першокурсників в умовах ВНЗ. Описано принципи, техніки й основні дії першої психологічної допомоги. Визначено етапи соціально-психологічної адаптації, спрямовані на зменшення стресового стану, ефективне подолання посттравматичних переживань та проблем, зокрема початкову стадію, стадію терпіння, стадія пристосування та стадію повної адаптації. Описано основні форми й методи роботи з соціально-психологічної адаптації. З метою соціально-психологічної адаптації студентів ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» розроблено комплекс заходів з надання першої психологічної допомоги усім категоріям студентів з метою зменшення первинного дистресу, який спричинений травматичними подіями. Обґрунтовано необхідність створення в університеті сектору соціальної та психологічної служби, який проводить безпосередню роботу з адаптації студентів та ВПО.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, перша психологічна допомога, етапи адаптації, форми й методи роботи з адаптації, студентське самоврядування, сектор соціальної та психологічної служби.

Назмиев А. А. Социально-психологическая адаптация к условиям высшего учебного заведения средствами студенческого самоуправления

Статья посвящена исследованию психологических проблем, связанных с адаптацией студентов-первокурсников и внутренне перемещенных лиц к новым условиям обучения, и непосредственных процессов адаптации первокурсников в условиях вуза. Описаны принципы, техники и основные действия первой психологической помощи. Определены этапы социально-психологической адаптации, направленные на уменьшение стрессового состояния, эффективное преодоление посттравматических переживаний и проблем, в частности начальная стадия, стадия терпения, стадия приспособления и стадия полной адаптации. Описаны основные формы и методы работы с социально-психологической адаптации. С целью социально-психологической адаптации студентов ГУ «ЛНУ имени Тараса Шевченко» разработан комплекс мер по оказанию первой психологической помощи всем категориям студентов с целью уменьшения первичного дистресса, который вызван травматическими событиями. Обоснована необходимость создания в университете сектора социальной и психологической службы, который проводит непосредственную работу по адаптации студентов и ВПО.

Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, первая психологическая помощь, этапы адаптации, формы и методы работы по адаптации, студенческое самоуправление, сектор социальной и психологической службы.

Nazmiev A. Socio-Psychological Adaptation to the Institutions of Higher Education Conditions by Means of Students' Self-Government

This article is devoted to the research of psychological adaptation problems of first-year students and internal dismissed people to the new learning environment, and direct processes of adaptation in the conditions of the higher educational institution. The principles, techniques and basic actions of psychological first aid are described. The stages of socio-psychological adaptation aimed at reducing stress, effectively overcoming of post traumatic feelings and problems, particularly the initial stage, the stage of patience, the adjusting stage and the stage of total adaptation are determined. The main forms and methods of socio-psychological adaptation are also described. The set of measures to provide psychological first aid to all categories of students in order to reduce the initial distress, which was caused by traumatic events, was developed, with the aim of socio-psychological adaptation of Luhansk Taras Shevchenko National University students. The necessity of creating of the sector of social and psychological services at the University, which conducts the direct work on the adaptation of students and IDPs.

Key words: socio-psychological adaptation, psychological first aid, stages of adaptation, forms of adaptation, students' government, social and psychological services.

Отрощенко Наталія Леонідівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ СХОДУ УКРАЇНИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНВЕСТИЦІЇ В УСПІШНЕ МАЙБУТНЄ РЕГІОНУ

Складна суспільно-політична ситуація та продовження збройного конфлікту на території АТО негативно впливає на учнівську молодь Сходу України. Непередбачувана та неочікувана агресія проти України з боку Російської Федерації, окупація частини території, військовий конфлікт та бойові дії стали, на жаль, частиною щоденного життя. Прагнення миру є сьогодні головним бажанням більшості українських громадян.

Внаслідок перманентності агресивного інформаційного продукту (загибель, військові дії, насилля, «мова ворожнечі») у ЗМІ, напруженого психічного стану дорослих, – актуалізується проблема впливу війни на соціалізацію, зокрема, учнівської молоді нашого регіону. Становлення повноцінного громадянина, здатного захищати власні права в умовах гіпертрофованої популяризації насилля та поляризації громадської думки, можливо, поки що виглядає не найнагальнішим питанням. Але стратегічно – саме від вирішення вектору їх соціалізації значною мірою залежатимуть майбутні прийнятні моделі соціальної поведінки, а відповідно – майбутнє нашої держави. Війна дискредитує норми моралі мирного життя, норми права, компроміс та діалог як засіб досягнення цілей. А це значною мірою визначатиме норми поведінки громадян України, які пройшли становлення під час війни [8]. Вважаємо, що ця проблема особливо актуальна у прифронтовій зоні, території Луганської та Донецької областей, яка контролюється українською владою.

Якщо звернутися до наукової літератури з досліджуваної проблеми, виявляємо, що її обмаль. Це посібники для соціальних педагогів та практичних психологів зі здійснення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми в період переживання соціально-політичних конфліктних та постконфліктних ситуацій (МЖПЦ «Ла Страда-Україна») [1; 2; 3]. Однозначно, дана наукова проблема є актуальною та потребує ґрунтовного дослідження.

Отже, *метою* нашої наукової розвідки стало визначення початкових наукових орієнтирів щодо формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді Сходу України як соціально-педагогічної інвестиції в успішне майбутнє регіону.

Як зазначають експерти, економічну та політичну кризу в Україні зумовлено не лише зовнішніми чинниками (агресія з боку Російської Федерації, жорстка торгова конкуренція в ЄС тощо), але й внутрішніми (падіння обсягів виробництва, зниження рівня життя населення, зростання рівня безробіття тощо). На сучасному етапі постійних змін життя суспільства особливого значення набуває орієнтування державної молодіжної політики на формування потреби саморозвитку та самореалізації інтелектуального й творчого потенціалу молоді. Важливим моментом, що потребує врахування, є те, що питання формування ціннісних орієнтацій молоді має бути невід'ємною складовою державотворчих процесів, розвитку суспільства та включення в ці процеси молоді. Ми повністю підтримуємо думку учасників парламентських слухань про становище молоді в Україні на тему: «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді», що формування системи ціннісних орієнтацій молоді має отримати більш практико-орієнтований характер на основі урізноманітнення форм роботи з молоддю щодо виховання самостійної, відповідальної особистості за власне життя та життя країни, активного члена громадянського суспільства. Адже молодь і є тією соціальною групою, яка вирішальним чином визначає зміст та характер майбутнього, акумулює у собі перспективні тенденції суспільного розвитку [9].

Шарль де Голль після вигнання нацистів сказав: «Франції потрібні всі її діти». Це важливі та актуальні слова, тому головним завданням фахівців соціально-педагогічної та психологічної служб ми вбачаємо у наданні правильних життєвих орієнтирів підростаючому поколінню, яке проживає у зоні конфлікту.

Ситуація, яка об'єктивно порушує життєдіяльність, звичні внутрішні зв'язки, може призвести до психічної травматизації й ускладнює або унеможлиблює реалізацію внутрішніх стимулів (мотивів, прагнень, цінностей). Ми переконані, що учнівська молодь найбільше потребує соціально-педагогічного та психологічного супроводу, бо вони – майбутнє цього регіону, який багато з експертів вважають депресивним. Дорослі повинні прикласти максимум зусиль для того, щоб сучасні школярі стати гідними громадянами держави, патріотами свого регіону, які зможуть зробити свій рідний край політично й соціально-економічно стабільним.

Будь-які військові дії завжди супроводжуються переміщеними особами – мирним населенням, яке намагається покинути зону бойових дій. Значна частина дітей-переселенців перебувають на території Луганської та Донецької областей, що контролюється Україною. Потенційно ми маємо частину людей, які за можливого повернення нестимуть на ту територію ідентичність та цінності, які будуть закріплені у їх свідомості за час війни. Саме тому, школа має зосередити свою увагу на формуванні цілісної особистості, здатної не лише адаптуватись до нового колективу, але й виступити у майбутньому провідником

українських інтересів на Донбасі, одним із дієвих заходів майбутньої його реінтеграції. Характерно те, що сьогодні діти війни – це покоління, яке лише проходить етап соціалізації, етап формування внутрішнього «Я» і майбутнього зовнішнього, колективного «Ми» [8].

Вважаємо, що територія Сходу України, яка контролювана українською владою, є депресивною: перестають діяти стимули саморозвитку, отже, немає підстав розраховувати на самостійний вихід з кризової ситуації. Життя в умовах військового конфлікту та інформаційної війни перенасичене стресогенами. Людина рано чи пізно ризикує зіткнутися з проблемою втрати віри в завтрашній день. Отож, маємо ситуацію, що в учнівській молоді (місцевої й переселеної) відсутні правильні ціннісні життєві орієнтири.

У той час, коли зникає грань між добром і злом, між етичним й аморальним, доросле суспільство визнає свою відповідальність перед підростаючим поколінням, воно не може залишити його без підтримки й допомоги у важкий період самовизначення. І вчителі, і батьки повинні брати на себе завдання наставництва, бо втрачений дорослими етичний орієнтир означає перервність духовного зв'язку поколінь [4, с. 106].

Власне, виокремлюється ціла низка проблем щодо формування правильних ціннісних орієнтацій учнівської молоді через, зокрема, невизначеність майбутнього й неможливість його спрогнозувати та ймовірність загострення військового конфлікту і загрози занепаду регіону.

Загальновідомо, що освітні заклади спеціально створюються для забезпечення реалізації суспільного ідеалу особистості, провідних соціальних груп, для репродукції та розвитку суспільства. Система освітніх закладів будь-якої країни є провідним чинником соціалізації, зокрема соціального виховання. Головною метою системи навчально-виховних закладів освіти є адаптація до існуючих цінностей культури суспільства, окремих його груп.

Потрясіння, яких зазнало нині українське суспільство, призвели до погіршення соціально-економічного стану сімей, поширення безробіття, соціального сирітства, деформації суспільних цінностей, зниження рівня соціальної безпеки, лібералізації статевої моралі, поширення негативних явищ у середовищі неповнолітніх (домінування культури сили, кримінальної субкультури, тютюнопаління, вживання алкогольних та наркотичних речовин, зниження віку «сексуального дебюту») тощо. Саме тому школа має виконувати нові соціально-педагогічні функції, що зумовлені змінами в соціумі, необхідністю впливу на соціокультурну ситуацію поза школою.

Провідним завданням у соціально-педагогічній діяльності школи визнається формування громадянськості як інтегруючої ціннісної орієнтації, яка визначає ставлення особистості до рідного народу, регіону проживання, з яким єднає спільна історія, до всієї планети – спільної коліски людства.

До речі, у країнах усього світу школі як провідному чиннику соціалізації докоряють за відрив від сучасності, за незадовільну підготовку молоді до дорослого життя. Мабуть, і школа, і педагогічна громадськість несуть відповідальність за те, що людський світ опинився на межі самознищення, оскільки майже все людство є «продуктом» школи. Д. Орр наводить цікаву думку, що створювачі й злодії Освенцима, Дахау й Бухенвальда – місць масових знищень людей – були спадкоємцями Канта й Гете. Німці без будь-якого сумніву були найосвіченішою нацією на Землі, але їх освіченість не стала необхідним бар'єром на шляху до нелюдяності. Так сталося тому, на думку Д.Орра, що в школі акцентується увага на теоріях, а не на цінностях, на порожніх концепціях, а не на людині, на абстракції, а не на свідомості, на відповідях, а не на питаннях, на ідеології й дієздатності, а не на понятті совісті [5, с. 84].

Отже, сучасна криза школи в світі (а української й тим паче), ймовірно, пов'язана з тим, що вона перестала задовольняти потреби цілісності виховання та навчання, гармонізації різноманітних чинників соціалізації у суспільстві (як, наприклад, це було в Античності, але для окремих людей) і не знайшла потрібної форми комплексного соціального розвитку кожної людини сучасності.

Аналізуючи нормативно-правову базу щодо функціонування закладів освіти в Україні, доходимо висновку, що на папері зафіксовано фундаментальні основи соціального виховання підростаючого покоління. Проблема в їх реалізації. Парадоксально, але у одній площині існує три явища: теорія (в основному вона є майже ідеальною), практика (те, яким чином звітують освітні заклади щодо реалізації тих чи інших законів) й реальна практика (а це вже те, що дійсно втілюється в освітньо-виховному закладі). Й ось з останнім починаються суцільні проблеми. На це є низка як об'єктивних, так й суб'єктивних причин, зокрема, відсутність майже будь-яких стимулів для ефективної роботи вчителів, вихователів, соціально-педагогічних працівників тощо. Переконані, що доки держава не надасть гідну оплату праці педагогові, існують завжди ризики щодо формування ціннісних життєвих орієнтирів учнівської молоді. По суті, ця проблема характерна для української освітньої системи в цілому. Особливо гостро вона постала на Сході України. Наукою доведено, якщо не задовольняються фізіологічні потреби (їжа) та потреби в безпеці людини (здоров'я, майна, майбутнього), немає й мови про реалізацію вищих потреб – досягнення, творчості, вмінні вирішувати проблеми (ціннісні життєві орієнтири). Це по-перше. По-друге, динаміка сучасного розвитку цивілізації, прогнозування його перспектив наводять на висновки, що освітня система, навчальний заклад, педагогічний колектив, учитель, які ігноруватимуть у своїй діяльності інноваційний чинник, не лише відставатимуть від суспільних процесів, тенденцій, а й спричинятимуть формування особистості, покоління, заздалегідь запрограмованих на аутсайдерські (останні) інтелектуальні, духовні,

соціальні позиції. Учитель із зашкарубленими знаннями, байдужий до пізнання й використання у своїй діяльності нового, формуватиме подібні комплекси й у своїх учнів, з яких мало хто зможе стати успішною особистістю.

Тому досліджувана проблема, яка є не лише політичною, а й соціально-педагогічною та психологічною, потребує комплексного підходу та особливих ресурсів для її вирішення.

Цілком погоджуємося, що одним із головних завдань молодіжної політики в умовах гібридної війни Російської Федерації проти України має стати формування у молодого покоління українських національних суспільно-державницьких цінностей як ідеологічних засад української громадянської ідентичності. Це стане фундаментом консолідації українського суспільства як в межах держави, так і світового українства, сприятиме сталому розвитку держави, що є особливо важливим в умовах захисту територіальної цілісності України від російсько-терористичної агресії [9].

Людей можна умовно поділити на дві групи: тих, хто причини своїх негараздів бачить у зовнішньому середовищі, інших людях, обставинах, та таких, хто шукає причини всіх подій у собі. Потрібно визнати, що люди, їхні долі іноді бувають зтягнені у вир історичних подій, які одна людина не може змінити і які впливають на її долю. Але більше шансів на щастя мають ті, хто вірить, що в житті багато чого залежить від них самих. Тому важливо навчитися брати відповідальність за своє життя та формувати на цій основі позитивне мислення й навіть у складних обставинах бачити й цінувати досвід, який сприятиме росту [6, с. 124].

На жаль, сучасне українське суспільство поки ще посттоталітарне. Тоталітарна держава залишила в ньому нетерпимість до думки інших; незгоду з тим, що інша людина – інакша, може мислити по-іншому й має право на особисте життя, на помилки. Перехідний період, що переживає наше суспільство, супроводжується збільшенням конфліктів між людьми. Для створення відкритого суспільства, заснованого на довірі й співпраці, потрібно навчитись уникати конфліктів, навчитись вести дискусії в позитивному й продуктивному ключі [7, с. 4].

Таким чином, стверджуємо, що основними соціально-педагогічними завданнями з учнівською молоддю Східного регіону України є не лише надання своєчасної допомоги й підтримка особистості, але й озброєння її ефективними механізмами самостійного подолання труднощів цього процесу, вироблення відповідального ставлення до свого особистісного та професійного самовизначення, допомога особистості в становленні повноцінного суб'єкта власного життя.

Наразі проблема формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді у стресових ситуаціях на депресивній території Сходу нашої країни є актуальною та потребує ґрунтовного дослідження.

Список використаної літератури

- 1. Психосоціальна** допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України: посібн. для практиків соціальної сфери / Л. А. Мельник та ін. ; за ред. Л. С. Волинець. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. – 72 с.
- 2. Соціально-педагогічна** та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навч.-метод. посібник. – К. : Агентство «Україна». – 2015. – 176 с.
- 3. Соціально-педагогічна** та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. реком. / Н. П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О. В. Залеська та ін. – К. : МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. – 84 с.
- 4. Матвиевский В. Я.** Востребованность школьника или как стать ресурсным / В. Я. Матвиевский. – М. : БИФ «Инновац. образ. центр», 2001. – 128 с.
- 5. Опп Д.** Для чего служит образование? // Образование и перемещение в Центральной и Восточной Европе: Материалы семинара ЮНИСЕФ «Образование во имя развития» / Д.Опп. – София. – 1993.
- 6. Тернопільська В. І.** Психологія для старшокласників (від самопізнання до соціальної відповідальності) : [навч. посіб.] / [за ред. проф. М. В. Лемківського]. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 272 с.
- 7. Бельчата Р.** Технологія попередження конфліктів / Р. Бельчата. – К. : Главник, 2007. – 128 с.
- 8. Діти війни:** дослідження проблем дитинства в Україні за умов військової агресії. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://uire.org.ua/doslidzhennya/1738/>
- 9. Парламентські** слухання. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski_slukhannya/136683.html

Отрощенко Н. Л. Формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді Сходу України як соціально-педагогічної інвестиції в успішне майбутнє регіону

У статті наголошено, саме від вирішення вектору соціалізації учнівської молоді Сходу України значною мірою залежатимуть майбутні прийнятні моделі соціальної поведінки, а відповідно – майбутнє нашої держави. Акцентовано, що школа має зосередити свою увагу на формуванні цілісної особистості, здатної не лише адаптуватись до нового колективу, але й виступити у майбутньому провідником українських інтересів на Донбасі, одним із дієвих заходів майбутньої його реінтеграції. Резюмовано, проблема формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді у стресових ситуаціях на депресивній території Сходу нашої країни є актуальною та потребує ґрунтовного дослідження.

Ключові слова: військовий конфлікт, стрес, ціннісні орієнтації, учнівська молодь, реінтеграція.

Отрошенко Н. Л. Формирование ценностных ориентаций учащейся молодежи Востока Украины как социально-педагогической инвестиции в успешное будущее региона

В статье отмечено, именно от решения вектора социализации учащейся молодежи Востока Украины в значительной степени будут зависеть будущие приемлемые модели социального поведения, а соответственно – будущее нашего государства. Акцентировано, что школа должна сосредоточить свое внимание на формировании целостной личности, способной не только адаптироваться к новому коллективу, но и выступить в будущем проводником украинских интересов на Донбассе, одним из действенных мер его будущей реинтеграции. Резюмировано, проблема формирования ценностных ориентаций учащейся молодежи в стрессовых ситуациях на депрессивной территории Востока нашей страны является актуальной и требует тщательного исследования.

Ключевые слова: военный конфликт, стресс, ценностные ориентации, учащаяся молодежь, реинтеграция.

Otroschenko N. Formation of Value Orientations of Students of Eastern Ukraine as a Socio-Pedagogical Investment in the Successful Future of the Region

The article noted, it is the solution vector of socialization of students in the East of Ukraine will largely depend on future acceptable patterns of social behavior, and therefore the future of our state. Accented that the school should focus on the formation of the whole person, not only able to adapt to a new team, but also to speak in the future conductor of Ukrainian interests in the Donbass, one of the most effective measures for its future reintegration. Students most in need of socio-pedagogical and psychological support, for they are the future of this region, which many experts believe depressed. Adults should make every effort to ensure that today's students become worthy citizens, patriots of their region, who will be able to make their homeland, politically and socio-economically stable. To create an open society based on trust and cooperation, you must learn to avoid conflict, to learn to debate in a positive and productive vein. One of the main aims in the socio-educational activities the school recognizes the formation of citizenship as an integrating value orientation, which determines the relation of the individual to the native people, region of residence, which share a common history, to the entire planet – the commonality of mankind. Summarized, the problem of formation of valuable orientations of students in stressful situations in depressed areas of the East of our country is urgent and requires careful study.

Key words: military conflict, stress, values, students, reintegration.

Степаненко В'ячеслав Володимирович,
кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри
лабораторної діагностики, хімії та біохімії ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

Степаненко Вікторія Іванівна,
кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри
соціальної роботи ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ НА СХОДІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Події, які відбуваються в Україні в цілому і на її Сході зокрема, призвели до відчутного територіального, політичного, економічного збитків, дезорганізували систему управління. У державі відсутнє достатнє фінансування та спостерігається недостатня ефективність управління соціальною сферою, з'явилися категорії громадян, які в силу об'єктивних причин не здатні піклуватися про себе самостійно та потребують сторонньої допомоги.

У такій ситуації особливого значення набуває волонтерський рух, діяльність якого спрямована на зняття соціальної напруги шляхом забезпечення соціального захисту і підтримки громадян, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій та потребують забезпечення першочергових потреб (житло, харчування, побутові речі, медична допомога тощо); оперативного реагування та надання їм ефективної адресної соціальної допомоги, що відповідає потребам і запитам конкретної людини; поширення гуманістичних та альтруїстичних ідей та настроїв в суспільстві.

Соціально-філософський аналіз процесів, що відбуваються на Сході України, та руху волонтерства здійснено Б. Андрушківим, Р. Додоновим, Н. Кирич, О. Погайдак та ін. Світовий досвід та українські громадянські практики волонтерського руху розкрито у працях А. Аніщенко, О. Беспалько, Д. Горелова, Н. Заверико, І. Звереві, А. Капської, О. Корнієвського, Г. Лактіонової, Т. Лях, І. Тохтарові, С. Харченка та ін.

Оцінюючи рівень розробленості проблематики щодо волонтерської діяльності і волонтерського руху в Україні, варто вказати необхідність висвітлення основних аспектів проблеми з урахуванням специфіки ситуації, яка склалася на Сході України, що і стало метою дослідження.

Правовий аспект. Згідно із Законом України «Про волонтерську діяльність» волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Під волонтерською допомогою

розуміють роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами.

Волонтерська діяльність ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості та здійснюється за наступними напрямками:

1. Підтримка малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, що потребують соціальної реабілітації;

2. Догляд за хворими, інвалідами, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги;

3. Допомога громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції (далі – АТО), у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям, внутрішньо переміщеним особам;

4. Допомога особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;

5. Заходи, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання;

6. Заходи національного та міжнародного значення, пов'язані з організацією масових спортивних, культурних та інших видовищних і громадських заходів;

7. Допомога для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру;

8. Допомога Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення АТО;

9. Сприяння уповноваженому органу з питань пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи;

10. Допомога за іншими напрямками, не забороненими законодавством [6].

Основними напрямками роботи волонтерського руху АТО є:

- допомога українській армії (збір харчів, теплих речей та амуніції, ліків);

- допомога пораненим, військовим госпіталям та лікарням, у яких лікуються постраждалі військовослужбовці;

- допомога сім'ям тимчасових переселенців (юридична, психологічна та гуманітарна допомога, пошук житла та роботи, адаптація в новому місті та соціумі);

- допомога сім'ям учасників АТО (психологічна, гуманітарна, матеріальна);

- пошук зниклих безвісти та робота з визволення полонених;

- евакуація громадян із зони АТО;
- технічна допомога: відновлення, ремонт, удосконалення, бронювання бойових машин [1, с. 46–47].

Важливим у процесі здійснення волонтерської діяльності є рівень індивідуальної правосвідомості самих волонтерів. Держава повинна створити умови для розвитку такої правосвідомості, які передбачають належне правове регулювання даної діяльності, соціальний та правовий захист волонтерів. Велике значення для ефективної діяльності волонтерів має позитивне сприйняття цього явища суспільною правосвідомістю. Це створить належне правове середовище для волонтерського руху, адже адекватне сприйняття змісту правовідносин, суб'єктами яких є волонтери сприятиме зростанню рівня їх правової захищеності, зменшуватиме кількість перешкод у процесі виконання ними своєї роботи та популяризуватиме таку діяльність серед населення [5].

Вивчення в *історичному аспекті* становлення волонтерського руху тісно пов'язане з розвитком громадської праці. Працю можна розглядати з двох позицій: праця як важка повинність людини; праця як вільне творче розкриття та актуалізація особистості. Свобода є ключовим моментом для розуміння сутності праці в цілому, у тому числі волонтерської праці. Виникнення феномена волонтерства пов'язують з серединою XIX ст., а 1859 рік вважається роком виникнення волонтерського руху у світі. Саме в цей період відомий французький письменник-журналіст Жан Анрі Дюнан, вражений наслідками кривавої битви при Сольферіно, запропонував створення Червоного Хреста – організації, яка б працювала на волонтерських засадах і надавала першу медичну допомогу полоненим та пораненим. Принципами, сформульованими Анрі Дюнаном, керуються і досі волонтерські організації усього світу [5].

У *політологічному аспекті* волонтерство грає роль альтернативної влади у певній сфері суспільного життя, що виконує частину функцій держави в зоні АТО. Громадянське суспільство в особі волонтерського руху певним чином стало партнером держави, і разом ці два політичні інститути задовольняють потреби суспільства у воєнній сфері та питаннях допомоги громадянам в зоні АТО.

Важливим *моральним аспектом* волонтерства є те, що діяльність волонтерів викликає довіру з боку суспільства. Люди довіряють волонтерам через те, що вважають їх безкорисними, чуйними, самовідданими. Волонтерство АТО є проявом дієвого патріотизму. Мотивація волонтерства ґрунтується на відчутті громадянського обов'язку перед нацією, народом, воїнами та жертвами АТО; на моральному обов'язку перед близькими людьми, що беруть участь у бойових діях [2].

У *соціальному аспекті* волонтерство є соціальним інститутом, який здійснює непрофесійну соціальну роботу Під час військових дій, проведення АТО, у результаті соціальних конфліктів, вони, ризикуючи

своїм життям, самовіддано допомагають людям, виконують функції соціального захисту, підтримки та допомоги.

Так, наприклад, Громадська організація «Українське об'єднання учасників бойових дій та волонтерів АТО Старобільського району» протягом двох років займається в місті та районі волонтерською діяльністю, допомагає військовим та тимчасово переміщеним особам. За час війни волонтерська діяльність згуртувала навколо себе усіх небайдужих містян, серед яких опинилися не тільки добровольці, а й співробітники державних установ – поліцейські, рятувальники МНС та інші. Основною метою Громадської організації є допомога у реалізації своїх прав учасників АТО, їх соціальної адаптації, допомога пораненим, інвалідам, сім'ям загиблих учасників АТО, надання їм психологічної допомоги, сприяння працевлаштуванню та медичній реабілітації учасників АТО. Студенти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» активно співпрацюють з цією організацією.

Структурним підрозділом університету є Студентська соціальна служба, яка координує діяльність волонтерів. При кожному навчально-науковому інституті, факультеті існують загони волонтерів, яких залучають до соціальної роботи такими традиційними способами: 1. Набір охочих (для набору на різноманітні акції, заходи, де не важливі навички і кваліфікації, а важлива кількість волонтерів). Це можна здійснити за допомогою поширення плакатів, листівок, виступів перед цільовими аудиторіями, трансляції роликів на місцевому радіо, телебаченні. 2. Цілеспрямований набір (для набору на визначені посади). Це можна здійснити за допомогою поширення оголошень, проведення презентацій для людей з необхідними для вас навичками. 3. Набір за принципом концентричних кіл (для набору на заходи і на визначені посади). Особливістю цього способу є те, що інформація про потребу організації у волонтерській допомозі розповсюджується серед найближчого оточення [7].

Волонтери часто можуть діяти в українській небезпечних та непередбачуваних ситуаціях. В зв'язку з цим, з боку держави встановлено соціальну допомогу для волонтерів. Законом передбачено виплату одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів. У разі загибелі (смерті) волонтера сім'ї, його батькам та утриманцям виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 500 прожиткових мінімумів, встановлених законом для працездатних осіб. У разі встановлення інвалідності залежно від ступеня втрати працездатності волонтеру виплачується одноразова грошова допомога в такому розмірі: I гр. – 250 прожиткових мінімумів, II гр. – 200 прожиткових мінімумів, III гр. – 150 прожиткових мінімумів, встановлених законом для працездатних осіб [6].

Релігійний аспект. Як відомо значне місце у волонтерській соціальній роботі посідають релігійні організації. На відміну від громадських, релігійні організації в Україні виконують значну за обсягами і різноманітну за напрямками соціальну роботу. Взаємодія з релігійними організаціями багатьох конфесій допоможе розширити і урізноманітнити соціальну роботу, яку виконують волонтери.

Говорячи про *управлінський аспект*, слід зазначити, що волонтерство є самоорганізованою та самокерованою системою, але це не означає, що немає потреби в управлінні волонтерською діяльністю. Можна лише говорити про специфіку такого управління, що враховує здатність волонтерів до самоорганізації та самоуправління. Однак у такого потужного руху завжди повинен бути координатор [7].

Окремо слід звернути увагу на *медико-соціальний аспект* проблеми волонтерства, де донорство, основними засадами якого є добровільна здача крові, вирішує глобальну проблему медицини щодо нестачі крові при наданні медичної допомоги, особливо при збройних конфліктах. Щорічно Всесвітня організація охорони здоров'я проводить систематичні заходи, спрямовані на привертання уваги до різних проблем донорства і шляхів їх вирішення. Тема кампанії 2016 року – «Кров об'єднує всіх нас».

Основні цілі кампанії 2016 року: а) підвищити обізнаність громадськості щодо необхідності регулярного безоплатного донорства крові та закликати людей, які ще не здавали свою кров, особливо молодих людей з хорошим здоров'ям, ставати донорами; б) привертати увагу до служб крові на рівні окремих спільнот і до важливості участі спільнот у забезпеченні достатніх, безпечних і стійких запасів крові [3].

Не залишилися осторонь і студенти спеціальності «Лабораторна діагностика», які щорічно беруть активну участь в популяризації та фактичній підтримці руху донорства. Студенти постійно на базі відділення переливання крові Старобільського РТМО здають кров на безоплатній основі для потреб медицини, тим самим, конкретними вчинками допомагаючи людям, чий життя виявилися під загрозою.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що внаслідок об'єктивно складної ситуації в державі, економічної кризи, воєнних дій та руйнувань волонтерство відіграє значну роль у зоні АТО. Людина в ролі волонтера поєднує свої громадянські й загальнолюдські моральні якості, здійснює функції соціального захисту та підтримки громадян, виступає у якості донора, є частиною самокерованої та самоорганізованої системи надання допомоги. Сутність волонтерського руху полягає у безкорисливій, добровільній допомозі при вирішенні воєнних і соціальних проблем країни.

Перспективою подальших досліджень з означеної проблеми є висвітлення взаємодії волонтерських організацій на Сході України з різними відомствами та соціальними службами, координування їхніх спільних дій.

Список використаної літератури

1. Жужа Л. О. Волонтерство АТО як політичний інститут: сутність та вплив на громадянське суспільство України [Електронний ресурс] / Л. О. Жужа // Сучасне суспільство. – 2015. – Вип. 1(1). – С. 38–49. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <[http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2015_1\(1\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2015_1(1)_7)>. **2. Жужа Л.** Моральні аспекти волонтерського руху на підтримку АТО / Л. Жужа // Evropsky politicky a pravni diskurz. – 2015. – Vol. 2, Iss. 2. – С. 210–215. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_2_33>. **3. К стопроцентному** добровільному донорству крові. Глобальная стратегия действий. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://who.int/bloodsafety/publications/9789241599696/ru/>>. **4. Матвеев С.** Соціальні аспекти волонтерського руху: минуле та сьогодення / І. О. Когут, С. Ф. Матвеев, Є. В. Гончаренко // Вісник Запорізького національного університету. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.stattionline.org.ua/sport/77.html>>. **5. Панчук І. О.** Роль індивідуальної та суспільної правосвідомості у здійсненні волонтерської діяльності / І. О. Панчук // Університетські наукові записки. – 2015. – №2. – С. 21–26. **6. Про** волонтерську діяльність Верховна Рада України; Закон від 19.04.2011 № 3236-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>> **7. Управління** діяльністю соціальних служб: метод. посібник [авт. кол.: Н. Гусак, Н. Кабаченко, В. Назарук, К. Савчук, О. Савчук, Л. Скоропада, Л. Чорній] / упорядн.-заг. ред. О. Іванова, Н. Гусак ; ПРООН в Україні, Проект «Підтримка реформи соціального сектору в Україні». – К. : К.І.С., 2013. – 178 с.

Степаненко В. В., Степаненко В. І. Волонтерський рух на Сході України в умовах гібридної війни

У статті висвітлено основні аспекти волонтерського руху: правовий, історичний, політологічний, моральний, соціальний, релігійний, управлінський, медико-соціальний з урахуванням специфіки ситуації, яка склалася на Сході України.

Визначено, що внаслідок об'єктивно складної ситуації в державі, економічної кризи, воєнних дій та руйнувань волонтерство відіграє значну роль у зоні АТО. Людина в ролі волонтера поєднує свої громадянські й загальнолюдські моральні якості, здійснює функції соціального захисту та підтримки громадян, виступає у якості донора, є частиною самокерованої та самоорганізованої системи надання допомоги тощо. Сутність волонтерського руху полягає у безкорисливій, добровільній допомозі при вирішенні воєнних і соціальних проблем країни.

Ключові слова: волонтер, волонтерський рух, аспект волонтерського руху, антитерористична операція

Степаненко В. В., Степаненко В. И. Волонтерское движение на Донбассе в условиях гибридной войны

В статье рассматриваются основные аспекты волонтерского движения: правовой; исторический; политологический; моральный; социальный; религиозный; управленческий; медико-социальный. Учитывается специфика ситуации, которая сложилась на Донбассе.

Определено, что вследствие объективно сложной ситуации в государстве, экономического кризиса, военных действий и разрушений волонтеры играют значительную роль в зоне АТО. Человек в роли волонтера объединяет в себе гражданские и общечеловеческие моральные качества, осуществляет функции социальной защиты и поддержки граждан, выступает в качестве донора, является частью саморегулируемой и самоорганизованной системы предоставления помощи. Сущность волонтерского движения состоит в бескорыстной, добровольной помощи при решении военных и социальных проблем страны.

Ключевые слова: волонтер, волонтерское движение, аспект волонтерского движения, антитеррористическая операция.

Stepanenko V., Stepanenko V. Volunteer Movement in Eastern Ukraine in Conditions of Hybrid War

The article highlights the main aspects of volunteerism, legal, historical, political, moral, social, religious, administrative, medical and social with the specific situation in the east of Ukraine.

It was determined that due to the difficult objective situation in the state, the economic crisis, warfare and destruction volunteers play a significant role in the area of anti-terrorist operation (ATO).

The main areas of volunteer work ATO are: help Ukrainian Army (gathering food, warm clothing and ammunition); assistance to the wounded, in military hospitals and hospitals that have treated injured soldiers; assistance to families of temporary immigrants (legal, psychological and humanitarian assistance finding housing and work, adaptation to a new city and society); assistance to Family members ATO (psychological, humanitarian, material assistance); searching for missing persons and work with liberation of prisoners; evacuation of citizens from the zone ATO; technical assistance, reconstruction, repair, improvement, booking combat vehicles.

The man in the role of volunteer combine their civil and human moral character, performs the functions of social protection and support of citizens, serving as a donor is part of the self-governing and self-organized system to assist others. The essence of volunteer movement is selfless, voluntary assistance in solving problems of war and social problems of the country.

Key words: volunteer, volunteer movement, aspects of volunteer movement, anti-terrorist operation.

Трубавіна Ірина Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор
кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ЯК ОСНОВА ВЕДЕННЯ ВИПАДКУ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З НИМИ

Особи, які переміщені внутрі країни (згідно Керівних принципів УВКБ ООН з питання про переміщення осіб внутрі країни), визначаються як люди чи групи людей, які вимушені були рятуватися втечею або покинути свої домівки чи місця проживання, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини чи стихійних лих/техногенних катастроф, та які не перетнули міжнародно-визнаний державний кордон країни [1]. **Внутрішньо переміщеною особою [7]** є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Зазначені обставини вважаються загальновідомими і такими, що не потребують доведення, якщо інформація про них міститься в офіційних звітах (повідомленнях) Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного Комітету Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розмічених на веб-сайтах зазначених організацій, або якщо щодо таких обставин уповноваженими державними органами прийнято відповідні рішення [7, с. 1]. Ця примітка є важливою для надання соціальних послуг ВПО без додаткових довідок, які витрачають час і обмежують екстрену допомогу.

Причинами масового внутрішнього переміщення осіб, сімей з дітьми в Україні є прагнення жити в безпеці, виїхати з-під обстрілів, неможливість жити на території, на якій відсутні умови для виховання, розвитку і догляду за дітьми, життя і роботи дорослих (відсутність продуктів харчування, води, світла, ліків, освіти, транспорту, втрата житла тощо). Багато домівок є розбомбленими і зруйнованими, що унеможлиблює повернення туди переселенців навіть після закінчення військового конфлікту. Переселенці з Криму виїжджають переважно з причин побоювання переслідувань з приводу громадської та журналістської діяльності тощо. Згідно з даними на 10 липня 2015 р., кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні склало 1 млн 382 тис.

осіб (повідомлення Організації Об'єднаних Націй на своїй сторінці в Twitter). Згідно з даними Міністерства соціальної політики України, в Україні було зареєстровано 1 млн 341 тис. переселенців 15 червня. 19 червня в ООН заявили, що Україна займає 9 місце у світі за кількістю внутрішньо переміщених осіб [1]. На 6 лютого таких осіб вже зареєстровано 1 млн 640 тис. 335 осіб, з яких 1 млн 148 тис. 930 сімей звернулися за отриманням соціальної допомоги для оплати оренди житла, і 1 млн 061 тис. 504 сім'ям така допомога була призначена. Отже, проблема внутрішньо переміщених осіб, їх соціальної адаптації, захисту і відновлення прав набула в нашій країні масового характеру і світового масштабу. Тобто більша частина переселенців перебувають у складних життєвих обставинах. Зазначимо, що військовий конфлікт на Сході України привів до появи абсолютно нової проблеми в нашому суспільстві – значна кількість сімей та дітей, які зробили вибір залишитися громадянами України, вимушено покинули свої домівки внаслідок військового конфлікту, залишивши все своє майно, соціальні зв'язки, роботу, плани, налагоджене колись життя. Це є нові клієнти соціальних служб і користувачі соціальних послуг, яких раніше не було і які мають свої специфічні проблеми, що пов'язані із соціальною адаптацією та примиренням, на які треба адекватно реагувати на рівні держави, суспільства, громади, сім'ї, кожної особистості. Їм надаються адміністративні послуги, але для відновлення нормального життя сімей і дітей потрібні ще й соціальні послуги, більш тривала робота на основі проблемноорієнтованого і родинноцентричного підходу для кожної родини. Це вимагає розробки нового стандарту соціальних послуг в Україні, адресних для цієї категорії громадян. За даними УКВБ ООН, найбільша кількість ВПО розміщена у районах, що безпосередньо оточують зону, охоплену конфліктом, – у мирних районах Донецької та Луганської областей, а також у Харківській, Дніпропетровській та Запорізькій областях. Після припинення вогню деякі переселенці починають повертатися в свої домівки, якщо є куди повертатися, але більша частина залишається жити на території, яка підконтрольна Україні. ВПО зі східних областей України на даному етапі складають 95% від загальної кількості переміщених українців, у той час як частка ВПО з Криму становить 5%. Однак кількість ВПО з Криму продовжує зростати [1; 4; 15].

Як свідчать проведені нами опитування фахівців соціальної роботи, які працюють з ВПО, сім'ї переселенців можуть проживати у родичів, самостійно, в місцях компактного проживання, але мають спільні проблеми, на які треба адекватно реагувати соціальним працівникам і громаді. Сьогодні говоримо про те, що є 2 категорії переселенців – 1) особи, які мали змогу самостійно за рахунок власних ресурсів купити або вийняти нове житло, знайти роботу і влаштуватися на новому місці, які не потребують і не просять допомоги, але лишилися з психологічними травмами та проблемами адаптації; 2) ті, хто цілком

залежить від державної, міжнародної, громадської, благодійної допомоги, мають багато проблем і не в змозі самотійно їх вирішувати із-за відсутності власних ресурсів. Станом на 16 жовтня 2014р. сукупність зареєстрованих ВПО включає 31% дітей%; 19% ВПО віднесені до категорії «літні люди або особи з інвалідністю». 66% дорослих ВПО – жінки [1; 4]. Таким чином, виїжджають в основному сім'ї, де головою родини є мати. Однак неповна сім'я, яка потрапляє в нові умови проживання, дає додаткове навантаження на жінок і обов'язок виконання ними функцій обох батьків відразу. Окрім цього, на них лежить турбота не тільки про дітей, а й про літніх членів родини. Що в цілому в екстремальних умовах може приводити до психологічних проблем саме у жінок. Офіційні дані [4] свідчать і про те, що їдуть із зони АТО також бабусі з дідусями з онуками, які, однак, не можуть законно представляти інтереси дитини. За результатами бесід із багатьма місцевими спостерігачами та НУО, які надають допомогу як зареєстрованим, так і незареєстрованим ВПО, УВКБ ООН стверджує, що чисельність незареєстрованих ВПО може бути як мінімум у 2-3 рази більшою, ніж чисельність зареєстрованих ВПО. Причиною нереєстрації ВПО є страхи, що бойовики на залишених територіях дізнаються про виїзд сімей і помстяться залишеним членам родини, знищать житло, майно тощо. Таким чином, проблеми вимушено переміщених осіб, дітей, сімей з дітьми є масовими, пов'язаними з порушенням їх багатьох прав унаслідок військового конфлікту, дистантністю сімей, їх майже повним розривом з минулим життям, необхідністю адаптації до нових умов проживання практично з чистого листа і без навіть необхідного майна для життя на фоні значних психологічних проблем. Це ставить в кут роботи з ними соціальних працівників проблему соціальної адаптації і примирення до нових умов життя в суспільстві [22; 23].

Першочерговими проблемами всіх вимушено переміщених осіб, сімей з дітьми є реєстрація, їжа, житло, соціальні виплати, освіта дітям, особливо в дитячих садках, послуги з охорони здоров'я, працевлаштування працездатних членів родини і забезпечення певного рівня життя родини для виховання, догляду і розвитку дітей, життя членів сім'ї. Відзначимо, що не всі переселенці шукають роботу, а ті, хто влаштувався не в місцях компактного проживання, по допомогу вже не звертаються після реєстрації і рішення названих першочергових задач. Окремо стоїть проблема психологічної адаптації до нових умов життя і психологічний стан переселенців, яка навіть за умов розв'язання всіх першочергових соціальних проблем довго ще дає про себе знати і позначається на самопочутті, поведінці, спілкуванні, стосунках переселенців, вимагає на своє вирішення професійними методами. Визначено [1; 4; 15], що у всіх ВПО діагностується психологічна травма.

Проблеми сімей з ВПО розглядаються як проблеми сімей в кризі. У дослідженнях часто зустрічаються терміни: кризові, надзвичайні, стресові ситуації, складні життєві обставини для особистості. Їх знання є

важливим для характеристики сім'ї та надання допомоги їй. Закон України «Про соціальні послуги» дає визначення складним життєвим обставинам, що є умовою надання соціальних послуг: «обставини, які об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю чи станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла чи роботи, насильство, неповажне ставлення і негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлади, стихійне лихо, катастрофа та ін.)» [8, с. 1]. Таким чином, ВПО можуть бути за своїми проблемами бути віднесеними до СЖО відразу за кількома ознаками вразливості, що робить їх клієнтами соціальних служб, користувачами цілого спектру соціальних послуг (соціально-педагогічних, психологічних, правових, соціально-економічних, інформаційних, консультативних тощо), але на добровільних засадах [9]. Отже, складні життєві обставини також є кризою (критичною ситуацією), конкретизують її. Надзвичайні ситуації – це ситуації катастроф природного і техногенного характеру. Сучасні наукові дослідження визначають критичну ситуацію як таку, де людина стикається з неможливістю реалізації своїх бажань, цілей, цінностей [8]. Критичні ситуації небезпечні для осіб похилого віку і дітей, тобто тих, хто не здатний захищати свої права, турбуватися про своє життя і здоров'я. Критичні життєві ситуації у сім'ї можуть бути: усвідомлюваними та неусвідомлюваними; тривалими та екстремальними (травма); короткотерміновими або пролонгованими; емоційно складними (які людина може подолати сама, але які матимуть різні наслідки через афект) або з хронічною рольовою напругою; проблемними, як життєві труднощі (в певній діяльності, що не є комплексною проблемою сім'ї); складними, критичними, як сімейні труднощі, коли людині, сім'ї потрібна допомога ззовні, а стандартних, типових способів розв'язання ситуації вже не достатньо, або сім'я ними просто не володіє, де є невизначеність щодо подальших дій (ці сім'ї О. Кочубей та Н. Умарова [12] називають проблемними); кризовими, які вимагають пройти через конфлікти, мають ускладнення, що призводить до перелюду головних життєвих стратегій, ролей, структури, зразків поведінки [2; 6; 12; 13]. Дана класифікація показує сімейну кризу як глибинну та складну проблему кожного її члена, яка може бути цілком усвідомленою чи не зовсім усвідомленою, забарвленою різними переживаннями, стосується усіх ВПО певною мірою. Але її можна і треба подолати за умови підтримки і допомоги сім'ї та кожному її члену. Тільки час і послуги на це будуть різними. Критичні ситуації переживаються окремо кожним членом сім'ї і, враховуючи реакцію особи на проблему, можуть бути таких видів: стрес, фрустрація, конфлікт і криза [3]. Таким чином, можна розрізняти кризи особистості і кризи сім'ї, які взаємопов'язані, але криза сім'ї – ширша, включає до себе кризу особистості або призводить до неї і означає неможливість самотійно виконати свої функції, нормально

функціонувати. Узагальнимо фактори неблагополуччя сім'ї, яка є внутрішньо переміщеною: 1) сімейні стресори, які класифікуються за силою-слабкістю і тривалістю дії: травма (катастрофа, нещасний випадок – коротке за часом, але сильне за впливом явище – війна, смерть, несподіване розлучення); життєва подія (більш тривала подія, яка сильніше впливає на подальшу долю і життя – поява/вихід члена сім'ї, переїзд); хронічна рольова напруга (конфлікти, які накопичуються та не розв'язуються в ході виконання тих або інших соціальних ролей, при зміні ролей, появі нових ролей і навантаження); життєві труднощі (мікростресори: ті, що виникають при щоденній взаємодії з середовищем і, накопичуючись, являють собою більшу трудність, ніж будь-яка життєва подія (постійна нестача грошей, погане житло); 2) сімейні труднощі – конкретні вимоги до сім'ї, що пов'язані зі стресовою подією; 3) сімейна криза – нездатність сім'ї відновити стабільний стан у ситуації постійного тиску тих вимог, які змінюють сімейну структуру і способи взаємодії членів сім'ї, це максимальний сімейний стрес, з яким сім'я не впоралась; незворотна зміна в житті сім'ї, коли попередні, звичні ролі членів сім'ї стають неадекватними і здійснюється розпад попередніх зразків поведінки [13;20]. Таким чином, сім'ї з числа ВПО, можуть відчувати на собі одночасно кілька факторів сімейного неблагополуччя, що поглиблює кризу сім'ї та особистості.

Типові проблеми таких сімей визначено на основі інтерв'ю, спостережень, бесід з ними, узагальнення офіційних даних таким чином [21]:

1. Психологічні проблеми: а) загальні, притаманні всім членам родини: відчуття невизначеності – майбутнього і теперішнього стану, психологічні травми внаслідок того, що люди стали свідками руйнувань та насильства, війни, почуття провини – вони були за Україну, проти ДНР, ЛНР, а їм прийшлося покинути домівки і просити допомоги, наявність страху втрати своєї ідентичності, почуття жертвовності та віктимності внаслідок компактного проживання, відчуття – ми – біженці, від нас нічого не залежить, безпорадність, низька самооцінка або агресія, тривога за майбутнє, невиліковне горе і біль, очікування поганого, страх перед змінами, відчуття безпорадності і незахищеності або гнів, агресія: «ми все втратили, нам потрібно допомогати», психологічні труднощі проживання в місцях компактного перебування переселенців, розлучення з домашніми тваринами при поселенні, новий досвід проживання в місцях компактного перебування внутрішньо переміщених осіб. Втрата батьками гарантій безпеки для своєї дитини внаслідок безпорадності в екстремальній ситуації. Зміна життєвих цінностей в родині. Відсутність критичного мислення, проблеми з керуванням своїм психологічним станом, виявом емоцій, емоційним насильством чи замкнутістю, глибокі переживання. Є особисті життєві кризи і кризи родин, які накладаються одна на одну, погіршуючи життєдіяльність сім'ї.

б) Чоловічі проблеми: почуття провини за нездатність захистити і забезпечити родину, рідний край, за вимушене безробіття, складнощі з виявом емоційного тепла до близьких і рідних;

в) Жіночі проблеми: страхи, переживання за те, що трапилось і за майбутнє, повсякчасна турбота за дітей і членів родини в нових умовах, відчуття тривожності і підвищеної відповідальності за родину, почуття самотності;

д) дитячі проблеми: порушений емоційний розвиток внаслідок війни, із-за того, що діти стали безпосередніми свідками воєнних подій, учасниками вимушеної міграції: страхи, підвищений рівень стресу, злість, агресія, сум, невиплаканий біль, почуття незахищеності і безпорадності, тривога за майбутнє, очікування «поганого», страх перед змінами, низька самооцінка, почуття провини. Дітям важко висловити власну думку, себе. Спостерігається гнів, конфлікти з місцевими дітьми, відчуженість та ізольованість – переселені діти грають окремо від місцевих. Можливе перерване навчання, втрата дошкільної і позашкільної освіти внаслідок переселення, новий дитячий колектив і нові умови проживання, нові соціальні зв'язки, які всі разом складають важке навантаження на дитину. Наслідком є травматичні дитячі ігри, депривація, дії, які повторюються в поведінці, деформація картини світу, проблеми уваги, пам'яті, навчання, різного роду страхи, травматичні сновидіння та порушення сна, психосоматичні порушення, які з часом можуть перейти в стійкі порушення здоров'я при відсутності медичної і психологічної допомоги дітям.

Економічні проблеми: часто відсутність роботи за фахом в новому місці проживання, складнощі з працевлаштуванням на новому місці, проблеми нестачі часу і грошей на перекваліфікацію для нового місця роботи – виплати здійснюються протягом 4-х місяців для працездатних осіб, що часто замало для оволодіння новою професією і знаходження роботи, відсутність вмінь сімейної економіки в екстремальних умовах.

Матеріальні проблеми: відсутність власного житла, проблеми придбання житла або пошуку вже оплачуваного житла через 6 місяців проживання в наданих владою безкоштовних приміщеннях, проблеми проживання у нових будівлях меншої площі, або компактно, на базах відпочинку, в дитячих таборах відпочинку, які непристосовані для щоденного побуту сімей, у модульних містечках, досить мала сума виплат на 1 члена родини-переселенця (842 гривні на житло для пенсіонерів протягом перших 2-х місяців), що замало для міста для наймання квартири, 442 грн на місяць виплат на 1 безробітного працездатного члена родини теж протягом 2-х місяців, половина суми протягом наступних 2-х місяців, проблеми оформлення виплат на дітей за відсутності батьків, які можуть законно представляти їх інтереси. При цьому спостерігається пенсійний туризм.

Соціальні проблеми: відсутність житла, яке цілком було б таким, яке покинули, скупченість сімей, інколи агресія в місцях компактного

проживання і наявність неформального лідерства, проблеми влаштування дітей в дитячий садочок унаслідок дефіциту місць в садках, переведення студентів ВНЗ на бюджетні місця в інші ВНЗ, організація дитячого оздоровлення і відпочинку влітку, зміна оточення міського на сільське, або стрес великого міста, відсутність побутових вмінь проживання в сільській місцевості, проблеми інтеграції в нову громаду. Окремо стоїть питання про розміщення переселених державних установ, які втратили свої окремі корпуси, лабораторії, кабінети тощо і які мають незручності на новому місці внаслідок обмеженості умовами для роботи. Факторами ризику сім'ї є як проживання з родичами в їх будинках, що несе психологічне, матеріальне навантаження на всіх дітей і дорослих, чи повна відірваність від кровних зв'язків, відсутність підтримки і допомоги, Проживання в новій громаді несе різне ставлення її мешканців до переселенців. Це залежить як від ресурсів громади – чи є вони, так і від ставлення, громадянської свідомості її мешканців, поведінки переселенців.

Соціально-педагогічні проблеми: формування нового образу життя сім'ї в нових умовах проживання, невміння визначати пріоритети розвитку для власної родини, ключових проблем, які потребують на розв'язання в першу чергу, відсутність у членів сім'ї життєвих умінь в екстремальних умовах.

Соціально-медичні проблеми – спостерігаються в основному в осіб, які мають хронічні хвороби (видача ліків для хворих на цукровий діабет, муковісцидоз, проведення гемодіалізу тощо). Проблем масового зараження, інфекцій не спостерігалось внаслідок свідомості громадян і своєчасної допомоги на місцях.

Юридичні проблеми – відсутність статусу переселенця з зони АТО, прагнення його мати для відновлення всього втраченого майна, відсутність можливості компенсувати втрати державою – агресором (відповідно до Закону «Про боротьбу з тероризмом»), невизнання документів про освіту, які видані в ЛНР, ДНР в Україні, реєстрація дітей на новому місці проживання, які виїхали з дідусями, бабусями, а батьки залишилися охороняти від мародерства домівки.

Відзначимо регіональні проблеми внутрішньопереміщених осіб: у регіонах, які близькі до ДНР, ЛНР, у переселенців спостерігається низька мотивація до адаптації на новому місці проживання внаслідок бажання повернутися в свої домівки; низька мотивація до праці внаслідок неможливості компенсувати заробітки шахтарів, висококваліфікованих робітників на інших територіях, де менші зарплати і немає таких розвинутих галузей, часто роз'єднані сім'ї, де частина родини залишилася на окупованих територіях, а частина перебуває на тій, яка підконтрольна Україні.

Ситуація переселення вже сама по собі спричиняє стан дезадаптації [15]. Люди розривають налагоджені стосунки з середовищем, роботою, друзями і лишаються самі в нових умовах проживання. Вимушене ж

переселення супроводжується значними психологічними і матеріальними проблемами. Саме ці проблеми визначають вразливість внутрішньо переміщених осіб, сімей та дітей. Але ступінь їх вразливості різна і залежить від адаптаційного потенціалу сімей, їх ресурсів. Отже, криза є комплексним явищем, стосується всіх функцій сім'ї, не тільки щодо виховання дітей, а проблеми у виконанні функцій є взаємопов'язаними і взаємозалежними, розв'язання однієї з них не сприяє подоланню кризи в цілому. Тому ці сім'ї є вразливими, потребують на соціальні послуги, вкупі з адміністративними, які разом допомагають долати кризу сім'ї та є тривалими і стосуються всіх функцій родини. За дослідженням В. Савки, сім'я спрямовує свої зусилля на розв'язання тих проблем, які є найважливішими для неї на даний момент, враховуючи водночас і перспективи свого розвитку [19, с. 40]. Отже, зусилля сім'ї спочатку спрямовані на переїзд і забезпечення базових потреб членів родини. На це й спрямовані адміністративні послуги, які надає держава як підтримку переселенцям. Але тривалі проблеми – щодо забезпечення інших потреб людини, у т.ч. соціальних і духовних, не так швидко можна розв'язати, для цього потрібні соціальні послуги. Відзначимо, що подолання цих проблем приводить до суттєвих змін у структурі сім'ї, стосунках її членів між собою і стосунках сім'ї із середовищем, викликає проблеми соціалізації сім'ї, її адаптації та набуття автономності в нових умовах життя. Тут доцільним є звернення до потенціалу сім'ї і потенціалу громади як до опори для подолання протиріч. **Наслідки** нерозв'язання цих проблем є багатоаспектними і важкими як для окремої особистості, так і для нашого суспільства в цілому – від втрати почуття патріотизму і зневіри в собі у переселенців, тривалого стресу, страхів, тривоги – до втрати і значних розладів здоров'я, життєвих перспектив, невиконання своїх громадянських обов'язків окремими особами, зневіри їх у владі і ідеалах суспільства, від конфліктів на побутовому ґрунті в родині, громаді – і до конфліктів в суспільстві, розуміння агресії і насильства, зброї, сили як дієвого методу подолання будь-яких проблем в суспільстві.

Які основні нормативно-правові акти регламентують соціальну роботу щодо адаптації і примирення внутрішньо переселених осіб, сімей з дітьми?

Створення різноманітних умов в суспільстві для реалізації прав внутрішньо переселених осіб, сімей з дітьми регулюють Конституція України, Конвенція про права дитини, Європейська соціальна хартія та ін. міжнародні і вітчизняні документи, а також вітчизняне законодавство про соціальну роботу, про захист сімей, дітей, про державне управління, а також місцеве самоврядування, яке сьогодні безпосередньо опікується в громаді правами ВПО.

Відзначимо, що згідно чинному законодавству, внутрішньо переміщені особи мають такі права: на безпечні умови життя і здоров'я; достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на

території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод; створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання; забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; для багатодітних сімей, інвалідів, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено; сприяння у переміщенні її рухомого майна; сприяння у поверненні на попереднє постійне місце проживання; забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством; надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я; влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування; проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування; безкоштовний проїзд для повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення; отримання гуманітарної та благодійної допомоги.

Зареєстрована внутрішньо переміщена особа, яка звільнилася з роботи, за відсутності документів, що підтверджують факт звільнення (припинення зайнятості), періоди трудової діяльності та страхового стажу, реєструється як безробітна та отримує допомогу по безробіттю, соціальні та інші послуги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття відповідно до чинного законодавства. У разі неможливості продовження роботи (іншого виду зайнятості) за попереднім місцем проживання, для набуття статусу безробітного та отримання допомоги по безробіттю особа може припинити трудові відносини, надавши нотаріально посвідчену письмову заяву про припинення працівником трудових відносин з підтвердженням того, що ця заява надіслана роботодавцю рекомендованим листом. Взята на облік внутрішньо переміщена особа, яка не має документів, необхідних для надання статусу безробітного, отримує такий статус без вимог, що застосовуються за звичайної процедури. До отримання документів та відомостей про періоди трудової діяльності, заробітну плату (дохід), страховий стаж допомога по безробіттю цим особам призначається у мінімальному розмірі, встановленому законодавством України на випадок безробіття. (Закон про ВПО).

Таблиця 1.

Нормативно-правова база соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, сім'ями з дітьми

1. Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" № 1706-VII від 20.10.2014	Цей Закон відповідно до Конституції та законів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб.
2. Закон України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" від 15 квітня 2014 року № 1207-VII	Визначає, що основою гуманітарної, соціальної та економічної політики держави Україна стосовно населення тимчасово окупованої території України є захист і повноцінна реалізація національно-культурних, соціальних та політичних прав громадян України, у тому числі корінних народів та національних меншин.
3. Закон України "Про створення вільної економічної зони "Крим" та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України" № 1636-VII від 12.08.2014	Є спеціальним законом, що визначає особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України згідно із статтею 13 Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України", створює вільну економічну зону "Крим" (далі – ВЕЗ "Крим"), та врегульовує інші аспекти правових відносин між фізичними і юридичними особами, які знаходяться на тимчасово окупованій території або за її межами.
Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України" 211-VIII від 02.03.2015	Врегульовує оподаткування благодійної допомоги особам, які проживають в зоні АТО чи в Криму, або є вимушено переселеними з цих територій
Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо деяких питань оподаткування благодійної допомоги" 1668-VII від 02.09.2014	внесено зміни в оподаткування благодійної допомоги в частині ПДФО та податку на прибуток. Вони торкнулися тих осіб, які постраждали внаслідок подій, що почалися 21 листопада минулого року. Змінами до Закону України "Про благодійну діяльність та благодійні організації" N 5073-VI від 05.07.2012 р. передбачено створення Реєстру волонтерів АТО.
Закон України № 245-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб» від 05.03.2015 року № 245-VIII	внесено зміни до законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про зайнятість населення», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та врегульовано питання посилення соціального захисту безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб, недопущення звуження прав безробітних громадян та розширення можливості участі зареєстрованих безробітних у громадських роботах суспільно-корисного спрямування. Урегульовано питання щодо призначення та виплати допомоги по безробіттю внутрішньо переміщеним особам, які не мають документів, необхідних для надання статусу безробітного.

Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 2 вересня 2014 року № 1669-VII	Цей Закон визначає тимчасові заходи для забезпечення підтримки суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення антитерористичної операції, та осіб, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції або переселилися з неї під час її проведення.
Закону «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»	Визначає коло осіб, для яких встановлені нормативи соціальних послуг; забезпечена можливість визначення переліку, видів, обсягів, норм та нормативів соціальних послуг, що надаються за рахунок державного та місцевого бюджетів
Закон України «Про місцеве самоврядування»	визначає мінімальний рівень соціальних потреб як гарантований державою мінімальний рівень соціальних послуг на душу населення в межах усієї території України.
Закон України «Про місцеві державні адміністрації»	відносить до повноважень місцевих органів влади, зокрема, здійснення функцій соціального захисту населення.
Міністерство соціальної політики України, наказ від 05.01.2015 № 1 про затвердження стандартів надання послуг соціальної підтримки населенню	Затверджено стандарт надання послуги з призначення та виплати одноразової матеріальної допомоги інвалідам та непрацюючим малозабезпеченим особам та стандарт надання реабілітаційних послуг інвалідам та дітям-інвалідам
Міністерство соціальної політики України, наказ про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування, від 02.07.2015 № 678	Затверджує Державний стандарт соціальної послуги консультування, визначає види консультування
Постанова КМУ від 8 липня 2015 р. № 505 «Про затвердження Основних напрямів розв'язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015-2016 роки»	Метою основних напрямів є забезпечення зайнятості та підвищення конкурентоспроможності внутрішньо переміщених осіб на ринку праці шляхом їх професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації. Створення умов для роботи зазначених осіб сприятиме зниженню рівня соціальної напруженості в суспільстві, вирішенню питань їх матеріального забезпечення. Наголошує, що вирішення питань працевлаштування внутрішньо переміщених осіб можливе шляхом застосування комплексного підходу, що передбачає створення економічних та фінансових умов, зокрема здійснення інвестицій для створення нових або адаптації наявних робочих місць для таких осіб, а також умов для їх професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації.

Щодо надання правового захисту внутрішньо переміщеним особам. Так, у жовтні партнери УВКБ ООН в Україні «надали понад 19500 консультацій для ВПО та осіб, які проживають у зоні конфлікту. На підконтрольній уряду території Донецької області партнер УВКБ ООН, Станція «Харків», надав 1 966 загальних інформаційних

консультацій, 586 юридичних та 831 психосоціальних консультацій, соціальні консультації було надано 862 особам та 138 особам – консультації з працевлаштування. Партнер УВКБ ООН, «Слов'янське серце», надав інформаційну допомогу 1 090 особам, а також 738 юридичних консультацій, 669 психосоціальних, 2 079 соціальних, 287 консультацій з працевлаштування. Гуманітарна місія «Проліска» надала 4 057 інформаційних консультацій та допомогла 1 286 особам в вирішенні індивідуальних справ. Більшість консультацій (між 57 та 89 відсотками) було надано жінкам. Основні проблеми включали питання гуманітарної допомоги, житла, зайнятості, підготовки до зими, відновлення соціальної допомоги, актів громадянського стану, перетину лінії розмежування, спадкування, опіки та піклування, сім'ї, тривоги та депресії. На території центральної та західної України партнер КримSOS надав 807 юридичних консультацій та вторинну юридичну допомогу у 192 справах. Партнер УВКБ ООН на невідконтрольних урядових територіях Донецьку, «Максимал», надав 1265 інформаційних консультацій, 362 юридичних, 454 психосоціальних, 312 соціальних консультацій та здійснив 47 візитів мобільних команд. Було проведено п'ять психологічних заходів за участі 93 дітей. Партнер НУО «Мост» надав 281 інформаційних, 183 психосоціальних, 24 юридичних консультацій та тренінги особистісного розвитку для 266 осіб. Партнер УВКБ ООН, НУО «Центр Розвитку Донбасу» (DDC), надав 62 юридичні консультації та провів 60 майстер класів особистісного та професійного розвитку для 467 осіб. Окрім цього, 30 осіб відвідали будівельні курси. На невідконтрольній урядовій території Луганську відділ з правових питань УВКБ ООН надав 30 юридичних та 32 телефонних консультацій» [24]. Ці дані свідчать про комплекс проблем переселенців і необхідність мультидисциплінарної допомоги, поєднання зусиль фахівців різних сфер.

Хто може надавати соціальні послуги сім'ям з дітьми, які стали внутрішньо переселеними?

- державні та комунальні установи, НДО, фізичні особи. Серед них: уповноважені органи, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю; фахівці з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації; юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді; волонтери у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю. До уповноважених органів належать: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування.

Особливості виявлення сімей/дітей з ознакою вразливості – ВПО. Такі сім'ї здійснюють реєстрацію, прибувають самостійно або організовано, безкоштовним транспортом, адміністративні послуги їм починають надаватися ще на вокзалах (у т.ч. первинна правова допомога), тому виявити їх можливо або в міграційній службі (самостійне прибуття на нове місце проживання своїм транспортом) або

на вокзалах (якщо виїжджають організовано безкоштовно залізничним транспортом або автобусами). Доцільно разом з адміністративними послугами в міграційній службі та на вокзалах відразу повідомляти приїжджим і про можливості соціальних послуг як допомоги в реалізації порушених прав ВПО, адаптації на новому місці, про суб'єктів цих послуг у регіоні. Прикладом такої роботи є досвід роботи «Станція Харків», яка має за мету екстренну допомогу ВПО: створення пунктів допомоги та інформування на прикладі роботи волонтерського пункту на залізничному вокзалі [17]. Для зустрічі ВПО на вокзалі в Харкові відпрацьовано ефективний алгоритм адміністративних і соціальних послуг [17]:

Реєстрація до бази звернень.

Перша психологічна допомога.

Прояв турботи та доброзичливості – гарячий чай, їжа, теплі речі, ліки.

Інформування про можливості отримання допомоги, реєстрацію та права.

Допомога у забезпеченні транзиту переселенцям, що їдуть з зони АТО в інші регіони країни: консультації щодо можливостей розміщення та працевлаштування, оформлення безкоштовних квитків через ДСНС.

Надання консультацій та переадресація особливо складних ситуацій.

Зворотній зв'язок, моніторинг дотримання прав ВПО та надання державних послуг.

Пошук ресурсів для надання допомоги, поширення інформації про ситуацію у соціальних мережах.

Збір статистичних даних, за допомогою яких формуються пропозиції до влади та органів місцевого самоврядування.

Але часто на цьому проблеми переселенців не завершуються, потрібна подальша соціальна робота в залежності від вразливості сімей та подолання їх СЖО. Основною з них є соціальний супровід як основа ведення випадку, який враховує індивідуальні складні проблеми клієнтів, які вони не можуть розв'язати самі і це погіршує далі життєдіяльність родини і дитини.

Інструкція з оцінки потреб сімей з ВПО розроблена КМЦСССДМ, діє на його території. Наведемо її короткий огляд. Оцінка потреб – процес збору, узагальнення та аналізу надавачами соціальних послуг інформації про індивідуальні потреби жінок/чоловіків, дівчат/хлопців, сім'ї та їх складні життєві обставини з метою визначення переліку та обсягів соціальних послуг, яких вони потребують, впливу цих послуг на процес подолання складних життєвих обставин. Передбачає початкову оцінку, оцінку безпеки дитини, а також, при необхідності, здійснення комплексної оцінки потреб сім'ї/ дітей. Початкова оцінка потреб здійснюється протягом 7 робочих днів від відкриття випадку послуг і завершується прийняттям висновку про надання послуг при їх

необхідності протягом наступних 7 днів. Комплексна оцінка потреб здійснюється протягом 30 днів після проведеної початкової оцінки, передбачає поглиблене вивчення сім'ї та її СЖО, визначення ключових проблем сім'ї, її сильних сторін, ресурсів, оточення, розробку і підписання сторонами індивідуального плану надання соціальних послуг. Оцінка потреб дитини та її сім'ї передбачає визначення потреб дитини з сім'ї ВПО: її здоров'я, навчання та досягнення, сімейні та соціальні стосунки, самоусвідомлення та самопрезентацію, самообслуговування. Таким чином, звертати увагу при оцінці потреб сім'ї/ дитини потрібно на повноту родини, її психологічний стан, наявність ресурсів і соціальних зв'язків, матеріальний стан для задоволення базових потреб дитини та дорослих, мотивацію до співпраці з соціальним працівником. Як правило, користувачі соціальних послуг або готові співпрацювати з соціальними працівниками для рішення своїх проблем, усвідомлюють більшість з них, або вичікують можливості повернення в рідний край, перекладають відповідальність і вину за події на інших і не готові докладати зусиль для подолання СЖО. Тоді виникає проблема мотивації до співпраці з соціальними працівниками і потрібне стимулювання батьків для розв'язання проблем родини. Робиться висновок про оцінку потреб дитини та її сім'ї, в якому обов'язково вказуються:

1. Задоволення потреб дитини: Чи забезпечені основні потреби дитини у харчуванні, одязі, умовах проживання? Чи потребує дитина тимчасового розміщення в патронатній сім'ї? Чи спостерігаються у дитини ознаки стресу? Чи потребує дитина допомоги чи консультації практичного психолога? Чи потребує дитина медичної допомоги? Чи потрібно відновлювати (створювати) соціальні зв'язки дитини

2. Стан батьків та їхнього батьківського потенціалу: Чи здатні батьки (дорослий, який представляє інтереси дитини) виховувати дитину? Чи потрібна допомога батькам щодо пошуку роботи, житла? Чи потребує родина супроводу соціальних служб. Чи потребують батьки медичної допомоги?

3. Оцінка факторів сім'ї та середовища: Чи планує родина повернутися додому (місце реєстрації)? Чи існують у родині конфлікти через проведення АТО, які негативно впливають на дитину, є загроза її життю і здоров'ю? Чи є проблеми взаємодії з іншими: дружиною/чоловіком/дітьми, сусідами, друзями, у навчальному закладі тощо? Чи потрібна психологічна допомога батькам чи особам, які їх замінюють?

За ступенем впливу СЖО на стан членів сім'ї/дитини можуть бути: простий випадок, випадок середньої складності, складний та екстремний, які визначаються на основі початкової оцінки потреб через застосування методів діагностики. Обов'язково враховується інформація від дитини, від її батьків або осіб, які їх замінюють, інша одержана інформація, фіксуються по кожному пункту ознаки СЖО. Початкова оцінка потреб дитини з сім'ї з ВПО звершується актом, в якому подаються дані та

ознаки СЖО як дитини, так і її батьків, факторів сім'ї та середовища. Діагностика СЖО сімей та дітей з ВПО здійснюється через такі методи, як спостереження, вивчення продуктів діяльності, експертні оцінки, створення діагностичних ситуацій, опитування (усне (бесіди, інтерв'ю), письмове (тестування, анкетування)), використання в разі необхідності, проєктивних та ін. методик для виявлення причин і наслідків проблем, збір та документування фактів та інформації, обстеження житлово-побутових умов, аналіз інформації та її уточнення, узагальнення даних. Можуть за потребою застосовуватися методи ранжування альтернатив, екокарти, сімейного портрета, скульптури сім'ї, педагогічні ситуації, генограми, біографічний метод тощо [20].

Прийняття рішення щодо подальшої роботи з такими сім'ями.

У бланку початкової оцінки зазначається, які наступні дії цій родині потрібні: комплексна послуга (соціальний супровід) чи одноразові послуги/надання матеріальної допомоги (не більше 2 послуг). Дослідження свідчать про такі критерії для початку роботи за моделлю «ведення випадку» – пропозицією соціального супроводу сім'ї [17]: 1. Звернення переселенця містить більш ніж два проблемних запити і передбачає довгострокову спільну діяльність та роботу за індивідуальним планом; 2. Переселенець задовольнив нагальні базові потреби і звернувся за допомогою, для надання якої потрібно залучення додаткових ресурсів; 3. Переселенець не може самостійно отримати доступ до життєво необхідної йому послуги (лікування, оформлення групи інвалідності, працевлаштування тощо). У разі, якщо повідомлена інформація про сім'ю чи дитину містить інформацію про загрозу життю і здоров'ю дитини, залишення дитини, дії соціального працівника повинні здійснюватися відповідно до п. 3,4,8 Постанови КМУ №866. Укладання угоди про надання соціальних послуг повинно здійснюватися разом з членами родини за їх згодою при наявності мотивації до співпраці з соціальним працівником для подолання проблем родини. Укладання угоди щодо надання соціальних послуг здійснюється на основі поінформованої згоди батьків або осіб, які їх замінюють.

Тому формування позитивної мотивації у членів сім'ї до співпраці з соціальним працівником є важливим кроком у розв'язанні проблем сім'ї з дітьми і може здійснюватися як [20]:

1) стимулювання (зовнішній вплив, що за певних умов вимагає конкретної діяльності і поведінки, навіть якщо особистість має інші інтереси, потреби). Стимулами можуть бути речова допомога, грошова допомога, сприяння у перенавчанні, працевлаштуванні, самозайнятості, сприяння позбавленню (відновленню) батьківських прав, роз'яснення переваг співпраці;

2) активізація спонукань до спільної діяльності, що вже є у членів сім'ї, але у наявності вони неусвідомлені чи відсутні умови для їхньої реалізації. Активізація може здійснюватися як технології соціальної реклами, встановлення контактної взаємодії тощо.

Усвідомлення спонукань здійснюється за рахунок рефлексії і самооцінки, а їхній розвиток – через приклад, перспективу, переконання, інформування, що допомагають особистості зробити вибір у бік співпраці. Формування позитивної мотивації у сім'ї до співпраці може здійснюватися на основі прагнення зберегти цілісність сім'ї, використанню у методики «збагачення» або укріплення сім'ї. Вона спрямована на активізацію сім'ї і може застосовуватися як складова допомоги і самодопомоги, передбачає повернення до сімейних цінностей на основі усвідомлення їхнього пріоритету над іншими і підпорядкування всіх ресурсів сім'ї цій ідеї. «Збагачення» сім'ї передбачає оцінку її сильних сторін (відданість родині, любов і вдячність, позитивне спілкування, спільне проведення часу, духовне благополуччя, здатність долати стрес та кризи; вивчення джерел, які можуть допомогти сім'ї стати благополучною: книг (у тому числі з проблем керування фінансами, формування самооцінки, піклування тощо), інтернет-сайтів про вакансії, про виховання дітей; відвідування семінарів щодо укріплення і розвитку сімейних стосунків, економічної культури, пошуку роботи тощо; отримання допомоги від психолога, педагога у розв'язанні внутрішніх та міжособистісних проблем, які заважають кар'єрі, перекваліфікації чи перенавчанню, організації зайнятості; відвідування курсів формування лідерських умінь; вивчення родинних традицій і можливостей нової моделі сімейного життя; вивчення інтересів і потреб членів сім'ї, які можна розвивати або об'єднати для розв'язання матеріальних проблем; пошук НДО, що розв'язують проблеми, подібні проблемам власної сім'ї; пошук державних установ, які опікуються сім'ями, дітьми; вивчення соціальної реклами, інформації про вакансії, навчання у ЗМІ, опора на дружні зв'язки тощо; вибір ресурсів та користування ними відповідно до плану подолання проблем сім'ї, враховуючи її сильні сторони і розвиваючи її слабкі сторони як складову потенціалу для збереження цілісності, підвищення соціального статусу родини. «Збагачення» сім'ї дозволяє її членам впорядкувати і перебудувати стосунки між собою і навколишнім середовищем. Методика спрямована на самостійне розв'язання сім'єю проблем на основі самоосвіти і звернення до фахівців на окремих етапах. Тут доцільною стає соціальна реклама для вибору сім'ями варіантів допомоги, яку вони можуть отримати в соціальних службах.

У залежності від складності випадку процедура прийняття рішення про надання послуг може бути різною. У простому випадку батьки обирають послуги. Надавач послуг лише інформує їх про наявні послуги та можливі види державних виплат та допомог, надавачів послуг. У випадку середньої складності надавач послуг пропонує батькам укласти договір про соціальний супровід, надання послуг. У складному випадку повинно бути рішення дорадчого органу (комісія із захисту дітей) про взяття сім'ї під соціальний супровід, формування міждисциплінарної команди, після чого здійснюється укладання договору з сім'єю. В

екстремному випадку повинно бути рішення комісії з захисту прав дітей, органу опіки та піклування, рішення суду, обов'язкові дії та заходи, які визначені цими органами та установами.

Планування роботи можливе за умов наявності довіри між соціальним працівником і членами родини, позитивної мотивації членів родини до співпраці з ним. Змістом планування є соціальні послуги, які орієнтовані на розв'язання ключових проблем сім'ї/дитини, підтримку на час подолання їх наслідків, насаження сім'ї на використання своїх ресурсів та сильних сторін, постановку і прийняття сім'єю короткотермінових та довготермінових цілей. При цьому здійснюються діяльнісний, проблемно-орієнтований і родиноцентричний підходи – план складається за проблемами сім'ї та їх наслідками, що зазначено в ознаках СЖО, в початковій оцінці, передбачає пріоритет інтересів дитини і збереження цілісності родини. Методами планування роботи можуть бути: показ перспективи: довготермінової, середньо- та короткотерміновою, метод консервативного планування (від досягнутого), метод адаптивного планування (від необхідного), а якщо таких сімей багато в регіоні – програмно-цільовий метод (від 100000 осіб) [20].

При визначенні пакету соціальних послуг сім'ям з дітьми, які є ВПО, доцільно враховувати етапи адаптації людини до екстремальних умов життя і діяльності: первинна адаптація, період стабілізації, можлива дезадаптація, вторинна адаптація [10; 11; 16]. Тобто перше успішне подолання проблем сімей та дітей, які є ВПО, не є цілковитою ознакою успіху, потрібна ще тривала робота з проблемами (усвідомленими чи неусвідомленими), їх причинами і наслідками, робота над психологічною і подальшою соціальною адаптацією і подоланням пережитих психологічних травм. Це означає включення в пакет соціальних послуг послуг щодо соціальної профілактики, соціальної реабілітації. Пережитий тривалий стрес у вигляді різних механізмів психологічного захисту може приводити як до мобілізації, активності людей до адаптації, так і до появи загрози життю і здоров'ю дорослих і дітей, пасивності, шкідливих звичок тощо. Фрустрації можуть виявлятися як у позитивних, так і негативних реакціях людини. Позитивні реакції виявляються у конструктивних рішеннях, подоланні проблем і перешкод [18]. Саме це і потрібно для успішної соціальної адаптації сімей з дітьми в нових мовах життя. Успішній соціальній адаптації сприяє мобілізація внутрішніх ресурсів людини, якщо вони ще не остаточно витрачені і людина не виснажена. Тому потрібні послуги з подолання негативних фрустрацій та послуги з формування стресостійкості, вмінь мобілізації, формування активності і самостійності, вмінь позитивного вияву фрустрацій. Примирення є складовою та умовою соціальної адаптації ВПО і передбачає налагодження стосунків як в громаді, так і впорядкування свого внутрішнього світу у таких членів родини, прийняття нових умов життя навіть із втратами і негараздами, погодження навіть на

несправедливість, яка з ними сталася у порівнянні з іншими громадянами України і знаходження в собі сил почати життя з нової сторінки без образ і засмучень. Зовнішнє примирення – в громаді – можливе за умов порозуміння та діалогу сторін, застосуванню при необхідності медіації, фасилітації, виявленню емпатії, здійсненню ефективної комунікації без насилля, надання можливості бути почутим усім сторонам, організації спільних практичних дій, які забезпечують інтеграцію переселенців в громаду. Внутрішнє примирення є психологічною проблемою і залежить як від активності особистості, її фізичного стану, життєвих цінностей, пріоритетів, роботи над своїми емоціями (їх проживання, виплескування, формування нових), так і від зовнішнього примирення, яке може бути успішним і сприяти внутрішньому примиренню, так і неуспішним і посилювати внутрішнє неприйняття нових умов, заважати соціальній адаптації ВПО. Досвід фахівців, які працюють з переселенцями, говорить про те, що найбільш успішно адаптуються і приймають нові умови життя діти і жінки. У той час як пенсіонери і чоловіки, інваліди роблять це значно важче.

Таким чином, пакет соціальних послуг для ВПО визначається на основі проблем клієнтів, повинен враховувати етапи соціальної адаптації, проблеми примирення в громаді і сім'ї, орієнтацію на збереження цілісності родини, права дитини, а також передбачає в залежності від визначеної складності випадку різні соціальні послуги.

Основним методом соціальної роботи з ВПО сьогодні є ведення випадку, під яким розуміють такий спосіб здійснення соціальної роботи, метою якого є формування у дезадаптованої людини навичок самостійного вирішення проблем задля успішної адаптації у соціумі. Метою ведення випадку переселенця є соціальна адаптація до нових умов життя, що сприяє реінтеграції вимушено переміщеної особи в українське суспільство. Зазначимо, що адаптація є результатом розв'язання послідовно повторюваних ситуацій, процес їх подолання, в ході якого особистість використовує вже набуті вміння і механізми поведінки або відкриває нові способи поведінки і розв'язання задач, засвоює новий досвід поведінки [5, с. 25]. Тому для успішної соціальної адаптації дітей і дорослих, які є ВПО, важливо навчати і інформувати про шляхи розв'язання проблем, роз'яснювати алгоритм дій, переконувати, показувати зразки дій, наводити приклади, ілюстрації, демонстрації, аналізувати ситуації, виконувати вправи, перевіряти і корегувати дії. Це вимагає в соціальному супроводі таких сімей застосування таких форм як лекції, індивідуальні просвітні бесіди для формування знань та переконань, мотивації до розв'язання своїх проблем, а також для формування умінь – тренінги, групи підтримки тощо. Існує потреба у виїздах бригад фахівців в місця компактного проживання ВПО – лікарів для профілактичного обстеження, юристів для консультацій, працівників центрів зайнятості для навчання активній самодопомозі безробітних, психологів для проведення групової терапії, медіації тощо. Критеріями

закриття випадку є успішна соціальна адаптація сім'ї в новій громаді, що означає подолання ознак СЖО, які виявлені в початковій оцінці потреб, позитивна оцінка отримувачем послуг своїх можливостей а здатності в подальшому попереджувати та долати СЖО, нести відповідальність за власну життєдіяльність, знання про свої права ВПО, людські права і вміння користуватися ними [15; 17; 20].

Відзначимо, що ведення випадку – це відповідальність як соціального працівника, так і клієнта, про що і заключається угода для подолання проблем сім'ї у супроводі. Але відповідальність за зміни у власному житті, взагалі за своє життя і користування своїми людськими правами несе клієнт (батьки). При цьому сім'я може скористатися запропонованими їй соціальними послугами, а може і ні. Втручання можливе лише за умов загрози життю і здоров'ю дитини, коли сім'я стає об'єктом соціальної роботи і дитину ізолюють від загрози життю і здоров'ю.

Якими є основні ризики (труднощі, застереження) та рекомендації щодо роботи з сім'ями, особами, які мають такі ознаки вразливості?

1. Увага повинна приділятися психологічному стану дітей і дорослих, який може вибухнути в будь-який час проявом агресії, відчаю, довести до самогубства, неадекватної поведінки, втомленості і стану здоров'я не тільки дітей, але й дорослих – оскільки стрес для ВПО є тривалим, травмуючим і охоплює всі сфери життя.

2. Подолання проблем ВПО залежить не тільки від допомоги і підтримки, але й від створення умов для самопомоги, вияву власної активності для відбудови свого життя. Викоренення споживацьких настроїв є умовою успішної соціальної адаптації і примирення в новій громаді.

3. Потрібна робота в суспільстві і громаді щодо формування толерантності, культури миру як для успішної соціальної адаптації ВПО, так і для профілактики агресії і конфліктів в суспільстві, потрібна позитивна модель подолання проблем ВПО, навчання примиренню в громаді, що пропагуються в ЗМІ, передачах, фільмах.

4. Сегрегація ВПО може як посилити їх потенціал у відновленні своїх прав і розбудові життя, так і сприяти формуванню споживацьких настроїв, формуванню пасивності і байдужості до свого життя.

5. Відновлення втраченого майна повинно бути юридично оформленим і практично доступним для кожного переселенця.

6. Потрібна державна комплексно-цільова програма допомоги ВПО та учасникам АТО (на зразок програми зайнятості КМУ для ВПО), оскільки проблема набула масштабу більш, ніж 100000 осіб і не може бути вирішеною реформуванням лише сфери соціальних послуг.

7. Потрібна спеціальна підготовка працівників для роботи з ВПО відразу у мультидисциплінарних командах громади для здійснення успішного соціального супроводу таких сімей.

8. Важливим кроком подолання проблем ВПО є формування в них позитивної мотивації до співпраці з соціальними працівниками і до подолання проблем своєї адаптації до нових умов життя. Це утруднюється невизначеністю майбутнього залишених регіонів і надією на повернення в залишені домівки. Але повернення в уцілілі домівки не гарантує повернення колишньої роботи, заробітної платні, соціальних зв'язків, становища тощо. Це означає, що треба спонукати ВПО усвідомлювати для себе ці труднощі і робити вибір для своєї родини – чи треба повертатися назад, чекати завершення конфлікту, чи осісти вже на новому місці і починати жити новим життям вже зараз.

Список використаної літератури

- 1. Внутренне** перемещенные лица./http://www.refworld.org.ru/idps.html **2. Варбан Е. О.** Типология критических жизненных ситуаций та психологичні особливості реагування на них / Е. О. Варбан // Вісник АПСВ ФПУ. – 1999. – № 2. – С. 176–183. **3. Василюк Ф. Е.** Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций / Федор Ефимович Василюк. – М. : изд-во МГУ, 1984. – 200 с. **4. Експрес** оцінка психологічного становища дітей в Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unicef.org/ukraine/ukr/Rapid_Psychosocial_Assesment_of_Children_in_Donetsk_Oblast_ua.pdf **5. Енциклопедія** для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д.Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с. **6. Життєві** кризи особистості: у 2 ч. / [за ред. Донія В. М., Сохань Л. В., Єрмакова І. Г. та ін.]. – К. : ІЗМН, 1998. – Ч.1: Психологія життєвих криз особистості. – 354 с. **7. Закон** України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20.10.2014 **8. Закон** України «Про соціальні послуги» / <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15> **9. Закон** України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. – Голос України. – 27 липня 2001. – № 132 (2632). – С. 4. **10. Ильин Е. П.** Оптимальные состояния человека как психофизиологическая проблема // Психологический журнал.-1981.-Т.2. – №5. – С. 35–42. **11. Короленко Ц. П.** Психофизиология человека в экстремальных условиях. – Л. : Медицина, 1978. – 218 с. **12. Кочубей А.** Азбука семьи, или Практика работы с семьями: уч.-метод. пособие / А. Кочубей, Н. Умарова. – Псков : ПОИПКРО, 2004. – 152 с. **13. Крюкова Т. Л.** Сапоровская М. В., Куфтяк Е. В. Психология семьи: жизненные трудности и совладание с ними / Крюкова Т. Л. Сапоровская М. В., Куфтяк Е. В. – СПб : Речь, 2005. – 240 с. **14. Лица,** перемещенные внутри страны: вопросы и ответы / unhcr/j.park/lka•2006/<http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4b1fc2cd2> **15. Матеріали** семінару «Скринінг та організація підтримки внутрішньо переміщених сімей та дітей у Київській області» 15-16 квітня 2015р. Проект реалізується Службою у

справах дітей та сім'ї Київської обласної державної адміністрації спільно з Міжнародною благодійною організацією «Партнерство «Кожній дитині». – Київ. **15а.Новини.** Минсоцполитики зареєструвало 1,64 млн **вынужденных** переселенцев / <https://news.mail.ru/society/28681338/?frommail=1>

16. Панченко Л. Л. Адаптация к профессиональной деятельности : учеб. пособ. / Л. Л. Панченко.-Владивосток : Мор. гос. ун-т, 2006. – 35 с. **17. Практики** громадських ініціатив. – Збірка практик створена та надрукована в рамках проекту ПРООН «Оперативне реагування на соціальні та економічні проблеми ВПО в Україні». – 2015. – 48 с. **18. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах-** монографія / Білоус Т. Л., Клімова С. М., Трубавіна І. М. та ін. // за ред. Трубавіної І.М. – Суми, ФОП Наталуха А. С., 2015. – 174 с. **19. Савка В. Є.** Соціальний потенціал сучасної сільської сім'ї: проблеми формування та реалізації : дис... кандидата соціол. наук. : 22.00.03 / Віктор Євгенович Савка. – Львів : «Львівська політехніка», 1995. – 199 с. **20. Трубавіна І. М.** Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія та методика : монографія / Трубавіна І. М. Харків : Нове слово, 2007. – 395 с. **21. Трубавіна І. М.** Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними/ Трубавіна І.М. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології/ науковий журнал.-Суми : СДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – №8 (52). – С. 434–446. **22. Трубавіна І. М.** Розбудова миру.Профілактика і розв'язання конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект: [Навч.-метод. посібник] / Трубавіна І. М., Левченко К. Б, Панок В. Г та ін.– К. : ФОП Стеценко В.В. – 2016. – 192 с. **23. Трубавіна І. М.** Створення соціальних умов для реалізації прав сім'ї, збереження сімейних стосунків, сімейних цінностей щодо сімей з числа внутрішньопереміщених осіб / Трубавіна І. М. // Традиційна культура в умовах глобалізації: родинні цінності і трансляція соціокультурного досвіду поколінь. Матеріали науково-практичної конференції (20-21 травня 2016 року). – Харків : «Точка», 2016. – С. 276–280. **24. УВКБ ООН УКРАЇНА – ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА** Листопад 2016 / <http://unhcr.org.ua/attachments/article/244/2016%2011%20UKR%20Ukraine%20Factsheet.pdf>

Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними

Стаття розкриває проблему здійснення нового виду соціальної роботи, для України – з особами, які перебувають в складних життєвих обставинах – внутрішньо переміщеними особами. В статті на основі аналізу статистичних даних, інтерв'ю, роботи з фокус-групами розкрито причини масового переміщення людей, проблеми внутрішньо переміщених осіб, показано диференцію проблем за віком і статтю.

Показана мета ведення випадку щодо внутрішньо переміщених осіб – соціальна адаптація і примирення. Розкрито сутність ведення випадку в соціальній роботі щодо внутрішньо переміщених осіб: їх виявлення, особливості оцінки складності випадку в залежності від проблем дитини, стану її оточення і середовища, в якому перебуває сім'я, специфіка мотивації сімей з внутрішньо переміщених до участі в роботі з подолання проблем на основі ведення випадку, особливості планування роботи з ведення випадку, її здійснення, критерії ефективності, узагальнено досвід роботи в Україні щодо надання допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, ведення випадку, оцінка потреб дитини, складні життєві обставини, критерії ефективності ведення випадку, проблеми внутрішньо переміщених осіб.

Трубавина И. Н. Проблемы внутренне перемещенных лиц в Украине как основа ведения случаев в социальной работе с ними

Статья раскрывает проблему осуществления нового вида социальной работы, для Украины с лицами, которые находятся в сложных жизненных обстоятельствах – с внутренне перемещенными лицами. В статье на основе анализа статистических данных, интервью, работы с фокус-группами раскрыты причины массового перемещения людей, проблемы внутренне перемещенных лиц, показана дифференциация проблем по возрасту и полу. Показана цель ведения случая с внутренне перемещенными лицами – социальная адаптация и примирение. Раскрыта сущность ведения случая в социальной работе по внутренне перемещенным лицам: их выявление, особенности оценки сложности случая в зависимости от проблем ребенка, состояния его окружения и среды, в которой находится семья, специфика мотивации семей из внутренне перемещенных лиц к участию в работе по преодолению проблем на основе ведения случая, особенности планирования работы по ведению случая, ее осуществление, критерии эффективности, обобщен опыт работы в Украине по оказанию помощи внутренне перемещенным лицам.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, ведения случая, оценка потребностей ребенка, сложные жизненные обстоятельства, критерии эффективности ведения случая, проблемы внутренне перемещенных лиц.

Trubavina I. Problems Internally Peremischnyh People in Ukraine as a Basis for Case Management in Social Work with Them

The article reveals the problem of implementation of a new type of social work in Ukraine with people who are in difficult circumstances - internally displaced persons. Autor made on the basis of statistical data analysis, interviews, work with focus groups, experts the reasons for the mass movement of people. The author takes the first description of the social,

physical, psychological, pedagogical, law and other problems of internally displaced persons. Article describes different problems by age and sex, the law framework of Ukraine for provision of social services through case management. Main goals of case management on internally displaced persons are social adaptation and reconciliation. The essence of case management in social work on internally displaced persons, their identification, characteristics evaluation of the complexity of the case, depending on the child's problems, the state of its environment and the environment in which the family is, the specifics of motivation internally displaced families to participate in the work of overcoming problems through case management, especially planning on case management, its implementation, performance criterias.

The article describes the generally experience in Ukraine to assist internally displaced persons. There are the best practices in different regions of Ukraine on help of services with migrants. The author describes the peculiarities of the case of internally displaced persons and warnings in its implementation.

Key words: internally displaced persons, case management, assessment of children's needs, difficult life circumstances criteria ueefktyvnosti case management, problems of internally displaced persons.

УДК 342.726-053.2-054.73

Юрків Ярослава Ігорівна,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Дуганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

МОНІТОРИНГ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК АТО

Забезпечення прав і свобод дитини є пріоритетом української політики, гарантовані Конституцією України та інші нормативно-правові акти прийняті за роки незалежності. Україна є учасницею переважної більшості міжнародних договорів універсального характеру, прийнятих на рівні ООН, які відіграють провідну роль у міжнародному захисті прав дитини. Зокрема, Україна взяла на себе зобов'язання з покращення добробуту дітей, підписавши Конвенцію ООН про права дитини, яка ратифікована Постановою Верховної Ради України №789XII (78912) від 27 лютого 1991 року та набула чинності 27 вересня 1991 року. Забезпечення прав дітей, дотримання відповідних умов та механізмів для їх гармонійного розвитку, що відповідає міжнародним нормам та стандартам, визначено загальнонаціональними пріоритетами.

Моніторинг основних показників щодо якості життя та розвитку дітей, контроль за дотриманням та реалізацією прав та свобод дитини, є

одним із основних завдань на шляху створення найбільш сприятливих умов для гармонійного розвитку дитини [6].

Питання організації моніторингу вивчали В. Беспалько, Н. Буркіна, А. Луцюк та ін.; організаційні засади моніторингу досліджували О. Ляшенко, В. Мокшеєв, А. Зубко. Наукове опрацювання проблем захисту прав дитини проводилось вченими різних галузей права. Значний внесок у дослідження теоретико-правових аспектів процесу становлення, розвитку та функціонування прав дитини здійснили науковці: Б. Андрусин, Н. Оніщенко, Н. Крестовська та ін. Дослідженню проблем захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів присвятили свої праці Л. Волинець, О. Кочемировська, І. Трубавіна та інші.

Мета статті – здійснити аналіз моніторингу як методу дослідження прав дітей, які постраждали внаслідок АТО.

Моніторинг – активний та інтерактивний процес в суспільстві, спрямований на поліпшення ситуації в області прав дітей в цілому, який може переслідувати вирішення двох завдань: 1) діагностичний моніторинг – з'ясування ситуації, причини її існування і припис необхідних заходів; 2) завдання розвитку в області прав дітей, що ґрунтуються на аналізі ситуації з метою запобігання, пом'якшення і вирішення ситуації в цій області [1, с. 12].

За допомогою моніторингу можна виявити найбільш грубі і поширені порушення прав дитини і вжити заходи щодо виправлення положення.

Моніторинг прав дітей полягає в:

- чітко продуманному активному зборі даних відносно характеру і розмаху порушень прав дитини в цій області;
- обробці отриманих даних і їх зіставленні із стандартами, встановленими конституцією, ратифікованими міжнародними договорами і внутрішньодержавними законами, – відповідно до ієрархії правових норм;
- встановленні причин порушень прав дитини в цій області і вказівці, які зміни слід ввести, щоб виправити існуюче положення;
- зборі матеріалів, необхідних для проведення подальших дій (правових, політичних або громадських) із здійснення системних змін [2].

Головна *мета моніторингу* – виявити картину дотримання усіх прав дитини, а саме, дотримання і захист їх особистих, соціально-економічних, екологічних і культурних прав. Кінцева мета моніторингу, разом з представленням широкої інформації, виробити обґрунтовані рекомендації по забезпеченню дотримання і захисту прав, свобод і законних інтересів дитини [1, с. 13].

Завдання моніторингу:

1. Активне, планове збирання й опрацювання по можливості вичерпних даних про становище з правами дитини в конкретній галузі для аналізу ситуації.

2. Порівняння реального стану з формально прийнятим у державі законодавством, нормами міжнародного права та дослідження практичного його дотримання у цій галузі.

3. Визначення причин порушень і пошук розумних рішень щодо зміни ситуації.

4. Накопичення матеріалів, необхідних для подальшої діяльності в обраному напрямі [3; 4].

Виділяють наступні *принципи моніторингу*:

1. Детальність і точність зібраної інформації, її перевірка і звітність.

2. Конфіденційність інформації і джерел.

3. Об'єктивність і неупередженість.

4. Увага по відношенню до фізичної і соціальної безпеки дітей [4].

Функції моніторингу:

- пізнавальна функція – діагноз ситуації (діагностичний моніторинг) – проводиться в тих випадках, коли ми точно не знаємо, які порушення прав дитини переважають, міра їх порушення;

- функція підтримки дій на благо суспільства – збір аргументів для того, щоб переконати владу і співгромадян в необхідності змін (проводиться в тих випадках, коли ми точно знаємо які порушення прав дитини ми хочемо запобігти);

- профілактична функція або спостереження, контроль за публічною владою, коли сама присутність як спосіб впливу [4].

Проведення моніторингових візитів вимагає серйозної методологічної основи для точного дотримання всіх процедур. Інакше кажучи, ті, хто проводять моніторинг, повинні знати відповіді на питання «хто», «що», «навіщо», «коли» і «як». Пропонуємо виділяти такі 10 етапів підготовки, проведення та аналізу моніторингового візиту.

1-й етап. Визначення цілей і завдань моніторингу [5, с. 23–24].

Визначаючи цілі і завдання моніторингового візиту, пропонуємо оцінювати їх з точки зору SMART принципів:

- *принцип конкретності* передбачає, що кожна мета повинна відповідати на питання: що потрібно зробити? навіщо це потрібно зробити? хто це буде робити? де це буде робитися? що для цього потрібно? що може перешкодити?

- *принцип вимірюваності* передбачає, що повинні бути визначені чіткі кількісні показники, які демонструють успішність виконання поставлених завдань.

- *принцип досяжності* передбачає відповідь на питання: як саме мету/завдання можна досягнути/виконати?

- *принцип обґрунтованості* передбачає оцінку важливості поставленої мети, доцільності її досягнення.

- *принцип визначеності в часі* передбачає визначення чітких часових рамок виконання запланованих заходів щодо досягнення наміченої мети.

2-й етап. Створення моніторингової групи [5, с. 24].

Візит, який здійснює група моніторів, дозволяє більше побачити, більше почути, в більшій кількості місць побувати. До складу групи повинні входити фахівців, які мають відповідну кваліфікацію у сфері надання конкретних послуг, а також прав дитини. Кількісний склад групи залежить від поставлених цілей і завдань, а також обсягу запланованих робіт.

3-й етап. Підготовка моніторів до візиту [5, с. 24].

Усі монітори повинні володіти знаннями і навичками проведення моніторингу, розуміти конкретні завдання і ризики, вміти застосовувати інструментарій та використовувати необхідні методи моніторингу (інтерв'ю, спостереження, аналіз документів).

4-й етап. Збирання інформації про об'єкт моніторингу [5, с. 24–25].

Перед проведенням моніторингу членам групи важливо ознайомитися з інформацією, що стосується об'єкта візиту. Серед іншого, основним для ознайомлення є:

- міжнародне та національне законодавство, інструкції, положення тощо, які регулюють діяльність закладу;
- статистичні дані щодо послуг по галузі загалом та по закладу зокрема;
- звіти про перевірки роботи закладу (державних чи неурядових організацій);
- інша офіційна і неофіційна інформація про роботу закладу (наприклад, зі ЗМІ, соціальних мереж тощо).

5-й етап. Складання плану візиту [5, с. 25–26].

Для здійснення моніторингового візиту необхідно скласти план заходів. Під час його складання виникають такі питання:

- Яку саме установу буде відвідано?
- Раптовим чи заздалегідь оголошеним буде візит?
- Як буде розподілено ролі учасників моніторингової групи?
- Як отримати доступ до обраного закладу і всіх його частин?

6-й етап. Проведення візиту [5, с. 26].

Процедура моніторингового візиту передбачає виконання таких пунктів:

- Бесіда з адміністрацією закладу або іншою відповідальною особою.
- Обхід усіх приміщень та відділень закладу.
- Поглиблене вивчення ситуації в окремих відділеннях закладу.
- Бесіди з персоналом закладу.
- Бесіди з клієнтами закладу (якщо це можливо, приватно).

- Ознайомлення з документацією.

7-й етап. Підготовка звіту [5, с. 26–27].

Аналіз і написання звіту є важливою частиною процесу моніторингу. Під час написання звіту бажано використовувати стандартизовану форму звітів для зручності подальшого узагальнення. У звіті слід зазначати тільки ті факти, які мали місце під час візиту, уникаючи вільної інтерпретації чи необґрунтованих трактувань. Доброю практикою є попереднє ознайомлення організації, де проводився моніторинг, зі звітом для зворотного зв'язку перед тим, як його опублікувати.

8-й етап. Оцінка результатів [5, с. 27].

Існує безліч способів оцінки результатів проведеного моніторингу, але головними є відповіді на питання:

- якою мірою завдання моніторингу були досягнуті?
- наскільки моніторинг був ефективним?
- наскільки моніторинг був доцільним?
- що могло б бути зроблено по-іншому під час наступних візитів?

9-й етап. Опублікування результатів [5, с. 27–28].

Особливої ваги і значення результатам моніторингу надає їх оприлюднення. Це забезпечує прозорість роботи як самого моніторингового механізму, так і його об'єкта. Крім того, поширення результатів моніторингу в середовищі зацікавлених сторін може суттєво поліпшити ситуацію з дотримання прав дитини. Серед адресатів слід особливо виділити: урядові органи; законодавчі органи та їхні окремі представники; міжнародні урядові структури; національні та міжнародні правозахисні організації; засоби масової інформації; науково-академічні структури; провайдерів послуг; клієнтів та їхні сім'ї.

10-й етап. Планування майбутніх візитів [5, с. 28].

Ідеологія моніторингу прав дитини полягає в тому, що це має бути постійна діяльність. Саме завдяки лонгїтюдному характеру моніторингу можливо, по-перше, відстежувати зміни ситуації, а по-друге, впливати на осіб, відповідальних за політику і практику, з метою поліпшення стану справ. Тому етап планування майбутніх візитів є сходиною, що веде до початку наступного циклу моніторингу. І таким чином коло замикається у своїй логічній цілісності.

Таким чином, ми розглянули моніторинг як метод систематичного збору і обробки інформації про дотримання прав і законних інтересів громадян усіма державними органами, громадськими структурами, установами, організаціями і посадовцями. Моніторинг у сфері забезпечення і дотримання прав дитини допомагає оцінити вірність державної політики, виявити картину правозастосовної діяльності державних органів, порушень, що допускаються ними, і причин їх поширення.

Список використаної літератури

1. Мониторинг прав ребенка: учебно-методическое пособие / Отв. ред. А. Саидов. – Ташкент: Национальный центр Республики

Узбекистан по правам человека, 2011. – 134 с. **2. Мониторинг** прав человека / А. Горелик. – Варшава, 2011. – 208 с. **3. Мониторинг** дотримання прав клієнтів у закладах постійного перебування Міністерства соціальної політики України / М. О. Колоколова, Р. В. Шейко, С. В. Щербань. – Х. : ХІСД, 2012. – 138 с. **4. Мониторинг** прав человека. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://hro-uz.narod.ru/unknown_parameter_value_2.html **5. Мониторинг** дотримання прав клієнтів у закладах постійного перебування Міністерства соціальної політики України / М. О. Колоколова, Р. В. Шейко, С. В. Щербань. – Х. : ХІСД, 2012. – 138 с. **6. Аналітична** довідка за результатами опитування дітей віком 10–17 років у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності». – К., 2012. – 28 с.

Юрків Я. І. Мониторинг як метод дослідження прав дітей, які постраждали внаслідок АТО

У статті розкривається поняття, мета й завдання, функції моніторингу; наводяться 10 етапів підготовки, проведення та аналізу моніторингового візиту 1) визначення цілей і завдань моніторингу; 2) створення моніторингової групи; 3) підготовка моніторів до візиту; 4) збирання інформації про об'єкт моніторингу; 5) складання плану візиту; 6) проведення візиту; 7) підготовка звіту; 8) оцінка результатів; 9) опублікування результатів; 10) планування майбутніх візитів.

Ключові слова: моніторинг, права дитини, метод.

Юрків Я. И. Мониторинг как метод исследования прав детей, которые пострадали в результате АТО

В статье раскрывается понятие, цель и задания, функции мониторинга; приводятся 10 этапов подготовки, проведения и анализа мониторингового визита 1) определение целей и заданий мониторингу; 2) создание мониторинговой группы; 3) подготовка мониторов к визиту; 4) сборы информации об объекте мониторинга; 5) составление плана визита; 6) проведение визита; 7) подготовка отчета; 8) оценка результатов; 9) публикация результатов; 10) планирование будущих визитов.

Ключевые слова: мониторинг, права ребенка, метод.

Yurkiv Y. Monitoring as a method to study the rights of children affected by ATO

The article deals with the concept, purpose and task monitoring function; 10 stages are preparation, execution and analysis of monitoring visit 1) setting goals and monitoring tasks; 2) establishing a monitoring group; 3) training monitors to visit; 4) collect information on facility monitoring; 5) a plan for the visit; 6) of the visit; 7) preparation of the report; 8) assessment results; 9) the publication of results; 10) planning future visits.

Key words: monitoring, rights of the child, method.

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 821.161.2-312.6.09+929 Талан

Бойцун Ірина Євгенівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В РОМАНІ «ОГОЛЕНИЙ НЕРВ» СВІТЛАНИ ТАЛАН

Провідною ознакою сучасної української літератури є миттєва реакція на найгостріші проблеми, події, що постають у нашому суспільстві. Ситуація в Україні останніх років: Майдан, анексія Криму, війна на Донбасі – стала об'єктом зображення художніх творів. Значимість таких творів полягає в написанні їх свідками подій, котрі намагаються не лише висвітлити, а й переосмислити, дати оцінку, винести уроки. У літературознавстві такі твори отримали визначення «книги нон-фікшн». Сучасна дослідниця Зелінська А. подає таке визначення книги нон-фікшн: «...це своєрідний «портрет» епохи або ж конкретної людини, книги, що презентують для читача логіку історії, та через призму авторського бачення розкривають реальні факти і їхні взаємозв'язки. Текст нон-фікшн, заснований на документальних джерелах, завжди містить суб'єктивну позицію автора» [1, с. 69].

У романі «Оголений нерв» Світлани Талан мова йде про трагічні події 2014 року, що відбувалися в місті Северодонецьку на Луганщині. Письменниця була безпосереднім свідком описуваних подій і пережила окупацію. У творі подається хроніка окупації, окреслено стан українського суспільства, робиться спроба визначити причини війни.

Метою нашого дослідження є дати характеристику українського суспільства, представники якого живуть на Донбасі, на особистісному, родинному й соціальному рівнях, спираючись на роман «Оголений нерв» Світлани Талан.

У романі простежуються дві головні сюжетні лінії: життя Анастасії Агафонові (у дівочтві Бидлоти) та її родини й події в Україні навесні-влітку 2014 року, зокрема окупація й визволення Северодонецька.

Події у творі подаються крізь призму бачення Насті. Героїня болісно сприймає безлад у країні. Вона переконана, що влада Януковича та його прибічників є злочинною, тому підтримує сина Геннадія, який відстоює справедливість на Майдані: «Батько був категорично проти, бо вважав, що Майдан не зможе зламати міцну, спресовану роками структуру влади. «Це як голими руками переламати кістяк велетня», – сказав тоді батько. А мама вірила. Вона вважала, що доля країни не може вирішуватися однією людиною при владі. Народ, кожна людина повинні

вирішувати її долю, і не можна пасивно сидіти і чекати, що зміни на краще відбудуться самі по собі» [2, с. 39].

На жаль, у родині жінка не знаходить підтримки: свекруха живе радянським минулим і відвідує проросійські мітинги, донька Іванна під впливом російських засобів масової інформації вступає до лав армії Новоросії, а чоловік віддаляється, звинувачуючи її в розколі родини. Ситуація загострюється ще й проблемами з матір'ю та сестрою Ніною, найближчою подругою Алісою.

Жінка намагається зрозуміти, що сталося з людьми: «Настя ще раз переглянула запис мітингу, порахувала прапори: по одному український, прапор міста, КПУ, «Союзу росіян Донбасу» – і вісім прапорів Росії. «Невже так можна не любити свою країну? – думала Настя, завмерши перед монітором. – Де поділася гордість українців, які захоплено кричать «Расія!» й розмахують на українській землі прапором іншої держави? А чого варті заклики не визнавати київську владу й звернутися до Путіна!» Вона не розуміла своїх земляків. У тих ніби вселилося щось лихе, зловіще, від чого розум відмовився працювати, аналізувати події та робити висновки. Вона завжди вважала севєродончан пасивними та спокійними, їх основним принципом – «моя хата скраю», а тут наче греблю прорвало, тільки вода пішла не у своє русло» [2, с. 33]. Читач разом із героїнею стає свідком поступової деморалізації людей, стежачи за подіями на вулицях міста: організованими владою й профінансованими Партією Регіонів і КПУ мітингами, переслідуванням українських патріотів, звірячим побиттям учасників флешмобу «З Україною в серці». Аби зрозуміти, що відбувається, Настя спостерігає за проросійським мітингом: «Емоції в натовпі аж зашкалили! Знову кричали свої гасла й аплодували. Насті на мить здалося, що вона не на українській землі, а десь у пеклі, де люди здуріли й не знають, що творять. Розум не міг осягнути, чому ті українці, які стоять тут, на своїй батьківщині, аж запищали, коли почули від отця Трохима на додаток: «Будь проклят українець и блажен россиянин!» [2, с. 83]. Поступово жінка усвідомлює, що суспільство захворіло, і вона навіть визначає хворобу – сепаратизм: «– Розумієш, Ніку, – сказала Настя, – вірус сепаратизму почав швидко інфікувати місто, яке я люблю, влада не вживала профілактичних заходів, тож я вирішила допомогти у лікуванні. Виявилось, що вірус уже поширився на багатьох. Інфекція може з часом зникнути сама по собі, але залишається ризик її передачі. Одержання рано чи пізно настане, але вірус може дати ускладнення на інші органи, тоді лікування буде довгим та затяжним» [2, с. 124–125]. Медицина ж визначає цю хворобу як масовий психоз: «колективний або масовий психоз (англ. psychosis, collective; нім. Psychose, kollektiv) – тимчасовий стан колективів, груп або великої маси людей, що характеризуються істеричною неконтрольованою поведінкою, спричиненою екстремальною ситуацією...» [3, с. 72]. Саме у стані масового психозу перебувають севєродончани, підтримуючи проросійський референдум, вигукуючи

проросійські гасла, запльовуючи вишиванки, розриваючи на шматки український прапор, вітаючи окупаційні війська: «Суперечки всюди: вдома, на робочих місцях, в міському транспорті, на базарі, у дворах, на кухнях. Люди чують лише самих себе і стали глухі до інших» [2, с. 101]. Дехто, як Валерій, зайняли очікувальну позицію: «– Ти можеш мати свою думку – це твоє право, свої погляди та переконання. Але я прошу тебе: не загострюй кути, якщо вони й так гострі. Не потрібно нав'язувати свої переконання іншим – вони теж мають право на свої погляди, на свою думку, можливо, хибні, але свої. Ти ж бачиш, як зростає напруження у людських відносинах, одні кричать: «Почуйте Донбас!», інші волають: «Дослухайтесь Києва!» Не потрібно протиставляти схід та захід. Ну відшумів Майдан, загинули діти, батьки, чоловіки – досить! Незабаром все стихне й час розставить усе по місцях, а своїми доказами ти не зміниш думки ні майданівців, ні антимайданівців, бо кожен уже визначився. Тож не краще помовчати, ніж розсваритися з усіма, з ким можна?» [2, с. 89].

За мовчазної підтримки місцевої влади починається переслідування інакомислячих. У робітничих колективах створюється важка моральна атмосфера: «Не можна нічого сказати – одразу звільнять з роботи. Доводиться відходити подалі, щоб не чути такі розмови. Мовчати, коли хочеться кричати до хрипоті, до втрати голосу. Нічого не робити, коли хочеться підійти і вмазати з усієї сили в чиюсь пику. Від цього вже й робота не в радість, вона стала випробуванням на міцність її нервової системи. Настя відчувала: ще трохи – й одного разу не зможе опанувати себе і зірветься. Напруга зростала з кожним прожитим днем, і вона сама вже стала, як оголений нерв: тільки зачепи – одразу болісна реакція» [2, с. 172]. Державна політика, спрямована на розкол України на схід і захід, дала свої наслідки. Серед мешканців Донбасу поширювалась інформація про меншовартість західноукраїнського регіону, його існування за рахунок індустріальних районів. «Безумство розкриває істину існування людини, яка до певного моменту животіє в глибинах нашого «Я». Безумство свідчить не стільки про хибність інстинктів самого божевільного, скільки про порочну природу людини взагалі. Поведінка божевільного є асоціальною й аморальною, але вона служить маніфестацією апологічної безодні, яка може відкритись за певних обставин у душі будь-якої людини» [4].

Навіть бажання відділитися пояснювалось спробою встановити справедливість: «Он Майдан влаштували, адмінбудівлі зайняли, шини палили, стріляли – їм усе можна, а наші хлопці чому не мають на це права? Якщо у Києві западенці займають будівлі, то це називається революція, а якщо в Луганську зайняли приміщення СБУ, то одразу стали сепаратистами. Чому така несправедливість і нерівність?» [2, с. 207]. Інформація, яка поширювалась серед місцевого населення, спричинила розкол у суспільстві. Це пояснюється тим, що «люди живуть «у брехні», точніше в режимі чергування істинних і неправдивих

тверджень, очевидно тому, що так жити зручніше. Брехня – потужний регулятор приватного й соціального життя» [5, с. 91]. Місцева влада перетворила людей на покірних виконавців її волі: ЗМІ транслювали переважно російські канали, під час виборів вимагали голосувати за Партію регіонів, погрожуючи звільненням з роботи, люди отримували низькі зарплати, працюючи на небезпечному виробництві без засобів індивідуальної безпеки.

Важливою композиційною складовою роману є статті-дописи Насті до сумської обласної газети під псевдонімом Віра Северодонецька, у яких переосмислюються події, дається їх оцінка і вказується вихід з ситуації: «Потрібно, щоб Київ прислав нам ліки у вигляді негайної зміни місцевої влади, заборони комуністичної партії, зміни правоохоронців за бездіяльність, люстрації суддів і прокуратури» [2, с. 160]. Значущість висвітлення подій в окупованому Северодонецьку Настею на сторінках газети полягає також у поширенні правдивої інформації в суспільстві, оскільки у переважній більшості українців спрацьовував стереотип, створений російськими спецслужбами через ЗМІ: на Донбасі живуть зрадники, які почали війну. Подібну роль ЗМІ у формуванні суспільної думки окреслює науковець С. Бурбела: «ЗМІ як канал передачі інформації здійснюють вплив на реципієнтів цієї інформації, який носить негативний характер. Як наслідок, можна зробити припущення, що навіть не перебуваючи у середовищі дії масового психозу, все-таки, реципієнти підпадають під його вплив. Отже, ЗМІ можна вважати тим засобом, який сприяє інмутації суспільства або його груп» [3, с. 72].

У романі простежується зміна людьми своєї поведінки від агресивної до розгубленості: «Невідомість породжувала страх, але й об'єднувала. Навіть сусіди, які раніше все життя ворогували за ввімкнену голосно музику чи не вчасно прибраний під'їзд, забули про сварки й охоче ділилися способами вижити» [2, с. 348]; «Люди зморені не так спекою, як пережитими роздумами. В очах – розгубленість, страх, розпач. Вони дивляться на світ очима покинутої напризволяще собаки, коли нема і краплини надії, лише сум, безнадія і біль» [2, с. 350]. Світлана Талан розкриває через дописи-роздуми головної героїні стан мешканців окупованих територій: «Зараз Донбас для всієї України – як болюча незагойна рана, а саме населення хворе. Хвору ногу можна відтяти, а можна спробувати підлікувати. Зараз, коли прийшла реальна загроза у вигляді блокпостів з озброєними людьми, коли чути вибухи, починається ломка, як після довгого приймання наркотиків, – ніхто не хоче війни» [2, с. 364].

Коли мова у романі починає йти про період окупації, у тексті спостерігається беземоційна констатація подій: уведення окупаційних військ, провокації з обстрілами мирних жителів, збройні розборки між бойовиками, розправи з українськими патріотами, згадування лідерів ЛНР – Валерія Болотова, Павла Дрьомова, отамана Всевеликого війська

Донського, генерала армії Козачих військ Миколи Козіцина, Олексія Мозгового тощо.

На вірус сепаратизму захворіли не лише представники старшого покоління, а й молодь. До війни Гена та його товариші не уявляли життя один без одного: «Льоня, Антон, Никон, Яшка, Денис, Іван та він, Генка, – семеро нерозлучних друзів, які могли покластися один на одного і вдень, і вночі. Усі такі різні, але вже багато років разом, і їхня дружба пройшла випробування часом. Вони зустрічалися в спортзалі, у когось вдома, частенько на дачі у Геннадія, любили ходити з ночівлею на рибалку. Кашу або юшку завжди варила Уля. У суто чоловічій компанії вона була єдиною дівчиною» [2, с. 43–44]. Вони навіть вигадали своє кодове слово – Лугандія: «Л – це Льоня. У – це я, Уля. Г – Генка. А – Антон. Н – Нік. Д – Денис. І – Іван. Я – Яшка. Лугандія! Ось наше слово!» [2, с. 46]. Не всі друзі підтримують участь Геннадія у протистоянні владі на Майдані. Він же переконаний, що саме там вирішувалася доля України: «Це було народне повстання. Так, саме народне, не проплачене, не замовлене. Це був безпрецедентний сплеск Людяності та Добра. Саме тому Майдан був наповнений позитивом та шаленою енергетикою, яка, ніби кола на воді, охопила всю країну. Люди стали кременем у своїх переконаннях, і на тому маленькому островці свободи почала зароджуватися нація» [2, с. 60–61]. Перебував на Майдані і Вадим, син Настиного товариша Вадима. Натомість сестра Іванна звинувачує брата: «Ти зрадив і Донбас, і нашу родину! Ти продався їм за тридцять срібняків! Ти гадаєш, що у нас хтось підтримував майдаунів? Та навіть твої друзі вважають тебе зрадником!» [2, с. 74].

Війна внесла свої корективи і в коло друзів і розвела їх по різні окопи: Уля – волонтер, Геннадій – був на Майдані й організовує диверсійну роботу в окупованому Сєвєродонецьку, Антон – міліціонер, виїхав до Києва, Іван та Яков (Змій) – не сприймають Майдан, пішли в ополченці, Никон – розвідник української армії, був розстріляний ополченцями, Денис – кримський татарин, засуджує окупацію, Льоня – підтримує Україну, загинув, підірвавшись на розтяжці.

У романі дається характеристика ополченців: «– Добре всіх знаю особисто, – розповів він, – переважно там молодь 16-20 років. Порядних хлопців там немає, більшість колишні в'язні, які звільнилися і не влаштувалися на роботу. Також зібрали усіх наркоманів та пияків, яким байдуже що робити, аби платили гроші» [2, с. 140]. Саме там опиняється племінник Насті Володя, колишній злочинець. Яшка намагається самоствердитися, ховається за маскою Змія, принижуючи і грабуючи людей, гвалтуючи дівчат, за що його й убиває Геннадій. Іван іде через ідейні переконання, але гине під час обстрілу.

Насті здається, що з приходом чужинців життя в місті було знищене: «У тридцятих роках, під час Голодомору, у вимерлих селах вивішували чорний прапор, який вказував, що там уже нема життя. На

моїй землі, у моєму місті вивісили свої прапори чужинці як сигнал, що життя для мене, для українців скінчилося, бо буде нова влада, нова країна. Їхні прапори – як смерть для нашої нації. Але я впевнена, що ми виживемо, переможемо і знову Україна стане вільною і єдиною» [2, с. 281].

На перший погляд, після звільнення міста життя почало налагоджуватися: «Війна скинула з облич людей маски, оголила їхні душі, зробила свій розподіл на добро і зло. Деякі мешканці зрозуміли, що самі покликали війну у свій край і, понюхавши смердючий сепаратизм, відчули, як тхне він беззаконням та анархією...

Стало менше хворих на путінізм. Але ця хвороба, як і зомбування, лікується не одразу. Розум хворих вмикає самосвідомість, і зникає страх перед міфічним Бандерою і «кривавою київською хунтою», бо вже самі впевнилися: де з'являється російська преса – чекай провокацій або обстрілів» [2, с. 430]. Прикладом невиліковності служить вчинок сестри Насті Ніни, яка після перебування в рабстві в Москві переконана у могутності російської держави: «– Що мені дала твоя Україна? Одні злидні – скільки не працюй. Скажи мені, що ти бачила у своєму житті, окрім роботи? Де ти була? Що ви надбали за життя? Квартири для дітей? Де вони? Живете все життя, як оселедці в бочці, а просвіту нема. Ось Росія – могутня держава!» [2, с. 335]. Подруга Аліса після смерті сина Івана впевнена, що в усьому винна українська влада й планує воювати проти неї на боці ЛНР. Люмпен, який за окупантів дорвався до влади, погрожує українським солдатам, звинувачуючи в людських жертвах. Настя усвідомлює, що даремно соромилась свого дівочого прізвища: потрібно соромитись за власні вчинки. Тому вона з гордістю каже колишньому чоловікові: «– Так, наше прізвище Бидлота, і раніше я справді соромилась його. Зараз зрозуміла, що справжня бидлота – це ті, хто продали свою країну за двісті гривень! Бидлота – це ті, хто біг аж спотикався на референдум і хотів жити у Росії на українській землі! Бидлота – це всі ті, хто покликав на нашу землю війну і зараз готовий вчепитися в горло тим, хто пролив за них кров. Справжня бидлота – це ті, хто й досі з ватою в голові чекає повернення «наших ребят», і ти також справжня бидлота» [2, с. 528–529].

Героїня твору переконана, що організатори братовбивчої війни повинні бути покарані: «Я впевнена, що сусідня країна провела один із найжахливіших експериментів над масовою свідомістю людей. Новітні технології були випробувані не на всьому Донбасі, а лише на його частині» [2, с. 532].

Таким чином, у романі «Оголений нерв» Світлани Талан подано характеристику українського суспільства, з якої стає очевидним вплив засобів масової інформації на свідомість переважної більшості громадян, що приводить їх до інфікування вірусом сепаратизму. Письменниця показала розшарування суспільства за переконаннями, проте акцентувала увагу на великій кількості патріотів України серед мешканців Донбасу,

які готові будувати нову країну. Авторка у творі піднімає також інші проблеми: влади і народу, виховання патріотичної молоді, формування образу ворога тощо, що потребують подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. Зелінська А. А. Семантичні межі поняття «книга нон-фікшн» [Текст] / А. А. Зелінська // Актуальні питання масової комунікації : науковий журнал / голов. ред. В. В. Різун; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2015. – Вип. 18. – С. 62-73. **2. Талан С.** Оголений нерв : роман / Світлана Талан ; передм. О. Хвостової. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 544 с. **3. Бурбела Н.** Масовий психоз у системі інмутації суспільства [Текст] / Н. І. Бурбела // Світ соціальних комунікацій : наук. журн. [гол. ред. О. М. Холод]. – Т. 3. – К. : КиМУ, ДонНУ, 2011. – С. 71–73. **4. Шкіль Л.** Виокремлення безумства як суспільного феномену в контексті філософії М. Фуко [Текст] / Л. Л. Шкіль [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_69/Shkil.pdf **5. Руднев В.** Філософія язика и семиотика безумия : Избранные работы. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2007. – 528 с.

Бойцун І. Є. Українське суспільство в романі «Оголений нерв» Світлани Талан

У романі «Оголений нерв» Світлани Талан подано характеристику українського суспільства, з якої стає очевидним вплив засобів масової інформації на свідомість переважної більшості громадян, що приводить їх до інфікування вірусом сепаратизму.

У романі простежуються дві головні сюжетні лінії: життя Анастасії Агафонової (у дівочтві Бидлоти) та її родини й події в Україні навесні-влітку 2014 року, зокрема окупація й визволення Северодонецька.

Важливою композиційною складовою роману є статті-дописи Насті до сумської обласної газети під псевдонімом Віра Северодонецька, у яких переосмислюються події, дається їх оцінка і вказується вихід з ситуації.

Ключові слова: війна, суспільство, масовий психоз, Донбас, Україна.

Бойцун І. Е. Украинское общество в романе «Открытый нерв» Светланы Талан

В романе «Открытый нерв» Светланы Талан подается характеристика украинского общества, из которой становится очевидным влияние средств массовой информации на сознание большинства граждан, что привело их к инфицированию вирусом сепаратизма.

В романе прослеживаются две главные сюжетные линии: жизнь Анастасии Агафоновой (в девичестве Быдлоты) и ее семьи и события в

Украине весной-летом 2014 года, в частности оккупация и освобождение Северодонецка.

Важной композиционной составляющей романа являются статьи Насти в сумскую областную газету под псевдонимом Вера Северодонецкая, в которых переосмысливаются события, дается их оценка и указывается выход из ситуации.

Ключевые слова: война, общество, массовый психоз, Донбасс, Украина.

Boytsun I. Ukrainian Society in the Novel "Open Nerve" Svetlana Talan

In the novel "Open nerve" Svetlana Talan is characteristic of Ukrainian society, from which it is apparent the influence of the media on the minds of most citizens, leading them to infection by the virus of separatism. The virus of separatism took sick not only the older generation but also young people. The writer showed the division of society in their beliefs, but focused on a large number of patriots of Ukraine among residents of Donbass, who are ready to build a new country.

In the novel there are two main storylines: the life of Anastasia Agafonova (nee Bydloty) and her family and the events in Ukraine in spring-summer 2014, especially the occupation and liberation of Severodonetsk. The events in the piece are fed through the prism of vision Nasty. The heroine painfully to perceive the disorder in the country.

An important component of the novel composite articles are Nasty to the Sumy regional newspaper under the pseudonym Vera Severodonetsk, which reinterpreted the events given their assessment and indicate a way out of the situation.

Key words: war, society, mass psychosis, Donbass, Ukraine.

УДК 811.161.2'282(477.52)

Глуховцева Катерина Дмитрівна,
доктор філологічних наук, професор
кафедри української філології та загального мовознавства
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

ГОВІРКИ СЕРЕДНЬОГО ПОДІНЦІВ'Я ЯК ОБ'ЄКТ ЕТНО- ТА СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ

Специфіка мовної ситуації в Україні початку ХХІ століття є предметом посиленої уваги для компетентних і поважних інституцій, серед яких Рада з питань мовної політики при Президентові України, Українська національна комісія з питань правопису при Кабінеті Міністрів України, Інститут української мови НАН України,

Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка, Всеукраїнське об'єднання «Свобода». Питання особливостей функціонування мови в різних регіонах України студіюють окремі дослідники – філософи, філологи, історики.

На теренах Східної України (Донецька, Харківська, Луганська області) історично склалася непроста мовна ситуація, зумовлена передусім такими чинниками, як географічне розташування (на межі з Росією), порівняно пізня колонізація земель українцями та росіянами, освоєння запасів корисних копалин, що дало поштовх новітньому заселенню краю. Звичайно, за цих умов Луганщина поєднала на своїй території близько 120 національностей та народностей: росіян, українців, євреїв, сербів та ін.

Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб дати загальні зауваги до етно- та соціолінгвістичного вивчення усного мовлення жителів Середнього Подінців'я, яке знаходиться в межах Луганської області.

Загалом Середнє Подінців'я – цікавий мовно-етнографічний об'єкт. Передусім учених цікавлять соціальні аспекти функціонування мов у названому ареалі, що тісно пов'язані з національним складом населення краю, мовною політикою в регіоні, історією складання соціуму. Відомо, що за результатами останнього перепису населення (2001 р.) в Луганській області проживає 58% українців, 39% – складають росіяни, 0,8% – білоруси, 0,3% – татари, 1,6% – інші національності.

Мовна розмаїтість включає розмаїтість культурну, що стає предметом вивчення етнолінгвістів: з одного боку, у Середньому Подінців'ї в багатьох населених пунктах зберігаються давні культурні та мовні традиції росіян (напр., у с. Борове, Новоборове, смт Новоайдар, с. Трьохізбенка, смт Станично-Луганське та ін.), а з іншого – культурні й мовні традиції українців (у північних районах Луганщини, де українське населення превалує). Ці свідчення знаходимо під час вивчення давніх історичних праць, у яких згадується про наш край. Так, якщо в «Книге Большому чертежу» немає жодної згадки про населені пункти Подінців'я, то Філарет у своєму «Историко-статистическом описании Харьковской епархии» цитує акт, у якому під 1643 роком згадується Осінова засіка на Айдарі (нині с. Осінове Новопсковського р-ну): «Лета 7152 ноября 20 (1643) по Государеву цареву и Великого князя Михайла Федоровича всея России указу Усердским станичным головам, ездокам и вожем, ездити одною дорогою вниз до Осінова острогу...» [6, с. 20]. Під 1642 р. – «Казачий городок», Старий Айдар, який виник поблизу переправи через Донець, де здавна знаходився пост донських козаків. Під 1691 р. – Боровський городок, а в наказі 1704 р. – Новоборовська станиця, утворена у зв'язку з переселенням із Борової.

Значний матеріал про історію, мову й культуру нашого краю містить унікальна пам'ятка кінця XIX ст. «Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края» за загальною редакцією начальника Харківського губернського статистичного

комітету В. Іванова (1898), у якій уміщено записи етнографічного матеріалу та фольклору з 48 слобід Старобільського повіту [2]. Вихід цієї книги завдячується інспекторові народних училищ названого повіту Г. Ознобишину, котрий заохотив учителів краю до надзвичайно важливої для науки справи. Якихось спроб здійснити наукове узагальнення щодо етнічно-мовних особливостей мешканців краю загалом у дослідженні немає. Але для нас цінні й ті окремі зауваження, що стосуються конкретних населених пунктів.

Окремі слободи визначено як суто українські, населення яких говорить українською мовою. Це, зокрема, Білокуракине, Шульгинка, Литвинівка, Кризьке, Просяне, Підгорівка, Біловодськ, Олексіївка, Штормове. Інші схарактеризовані як російські, з великоруською мовою спілкування (Райгородка, Бахмутівка, Новоайдар, Трьохізбенка, Великочернігівка). Були й такі населені пункти Старобільського повіту, які, за свідченням записувачів, мали неоднорідний склад населення. Так, про слободи Свято-Дмитрівка, Новоастрахань, Містки, Кам'янка, Нещеретове, Микільське, Олександрівка, Бараниківка, Новопсков, Кабичине, Попівка, Марківка, Бондарівка, Білолуцьк, Євсуг, Городище записувачі етнографічного матеріалу пишуть, що населення в них – малороси, мова – малоросійська, хоча й нечиста, з домішками літературної, тобто російської. Отже, вивчення історичних та етнографічних праць ХІХ ст. свідчить, що джерелом колонізації краю було українське населення з Центральної України, частково з Правобережжя й Полісся та російські служилі люди.

Посилення руху населення на схід було викликане загостренням національного та соціального гніту трудящих України з боку польських феодалів, особливо після жорстоких розправ з народними повстанцями на чолі з Т. Федоровичем, І. Косинським, С. Наливайком та ін. Значне переселення було також після тимчасових невдач визвольної війни, зокрема після битви під Берестечком (20.06.1651 р.) та важкого для України Білоцерківського договору (18.09.1651 р.), у період «Руїни» (1663 – 1687 рр.), коли зрадницька діяльність гетьманів принесла біду українському народу.

Є історичні свідчення про переселення більш чи менш значної частини населення з центрального Лівобережжя на Подінців'я: у 1640 році Григорій Горський організовує похід проти татар під Валуйки з участю 500 жителів Миргорода, а трохи пізніше веде в район Дінця більше тисячі козаків із Миргорода й Гадяча; у 30-х роках ХVІІ ст. біля 700 осіб, зокрема багато козаків із Лубен, переселяється на Середній Донець. У документальних матеріалах першої половини ХVІІ ст. помічено згадки про росіян чи українців на Подінців'ї: в актах 1652 р. фіксуються ухідники на річках Айдар, Євсюг, Деркул; валуйські служилі люди доносять, що на Шульгиному затоні зустрілися з двома ватагами «воровских черкас» та донською ватагою, які займалися тут рибною ловлею. Отже, і українські, і російські поселенці, однодворці, сторожа,

«камьшники», «воровские черкасы» згадуються в низці історичних документів у районі рік Айдару, Деркулу, Євсюгу в 40–50-х роках XVII ст.

У другій половині XVII ст. заселення краю проходить більш інтенсивно насамперед розосередженням населення, що склалося раніше на Полтавщині, Харківщині, біля Тору, Бахмута; через відособлення сімей, які переходили в постійне поселення.

За результатами перепису 1703 року на території Подінців'я нараховують 34 поселення, створені, вірогідно, упродовж XVII ст. Засновниками нових містечок були: переселенці із Середньої Наддніпрянщини (Білолуцьк, Закотне Новопсковського району), з Правобережної України (Шульгинка Старобільського району), Східного Полісся (Біловодськ), жителі Західної Слобожанщини (Коломийчиха, Мілуватка Сватівського району), змішане населення (Стара Біла – вихідці із Полтавської губернії та козаки Острогоського полку; Марківка – переселенці із Чернігівської та Полтавської губерній) та ін.

Про українську національну приналежність багатьох говірок Подінців'я свідчить культурна спорідненість цього ареалу України з іншими. Зокрема, у східнослобожанських говірках зафіксовано чимало текстів, у яких відображено послідовність обрядових дій під час свята Трійці. Це передусім *ходити босими по рос'ї, соби^ерат'* (зби^ерат') *трави (зе^лене), ламати в'єточ'ки (кле^ч'ала): 'бабушка нас ўс'їда звала сутра ў кле^ч'ану суботу по рос'ї походить' боси^еми // то она казала / шо ми здорови^еми потом ц'їлий год буде^мо / обшч'єм то ми здороўїа наби^ералис'а т'їейу росойу / она нач'є йака то це^л'єбна / то йа помн'у // ну ми по шпори^ешу л'убили ходит' // у нас коло двору усе ним заплете^не було / т'їки ото дорожка од х'в'їртки то витоптана / а так усе то ми по шпори^ешу бос'ака вобшч'є л'їтом л'убили ходит' / так шо ото йа харашо помн'у / йак у суботу пере^д троїцеї б'їгали по рос'ї.* (Записано від Пронько Марії Трохимівни в с. Лисогорівка Новопсковського р-ну).

У говірках Подінців'я найчастіше вживаються загальноновживані, рідше – спеціалізовані найменування, пов'язані зі святом Трійці: *шч'є ми ж ходили соби^ерат' ўс'ак'ї трави // то 'бабушка нас ўс'їда брала с:обой / шоб ми тоже уч'илис'; ото на троїцу / ми зе^лене зби^ерали ходили* (Записано від Пронько Марії Трохимівни в с. Лисогорівка Новопсковського р-ну). У говірках Черкащини помічаємо частіше вживання спеціалізованої назви *кл'єч'їна* (кл'єч'їн:у): *А зел'єн'ї св'атк'и// це ж нид'їл'а зел'єна/ це їд'їмо пирид тим же о / пасїмо корови / нал'амаймо кл'єч'їн':у в посадці ж* [Говірки 2013, с. 476].

Назви *кле^ч'ана нед'їл'а, кле^ч'ана субота, Зелена нед'їл'а, Зелєн'ї с'в'ата (с'в'атки)* відображають темпоральний план обрядових дій і акцентують увагу тому, що в їхній основі лежить язичницький культ

дерева та квітів, відображене характерне для українців поклоніння природі [7, с. 87].

Найменування дій *кв'іч':ати хату, кв'іч':ати двір* у текстах конкретизовано у зв'язку з описом послідовності збирання *к'лечен':а* чи окремих *к'леч'ал*, особливостей прикрашання хати та двору, а також згадкою про чудодійні властивості гілок осики: *по́том шо ми р'вали // ла́мали разн'і в'еточ'ки; ну а по́том при^еходили до́дому / то укра́шали двір тим ус'ім і хату // помн'у / шо по хат'і у́то по дол'іуц'і розкла́дали кругом ч'абре́ц' / то мен'і тро́йиц'а ус'і́да ч'абри́ц'ом пахне // по́том дру́гими у́то в'етками у двор'і укра́шали / б'іл'а хати тикали / коло хв'іртки / коло до́рожки / ну та́ке // помн'у шч'е / шо ба́бушка тикала кв'іч'ала по глу́хим угла́м двору / о́сину / бо шч'італос' / шо то шоб в'ід'ми не^у хо́дили // у́то та́кої зе́ле^н'і ми так і не^у ба́гато шоб / а це помн'у* (Записано від Пронько Марії Трохимівни в с. Лисогорівка Новоковського р-ну). Номінативне поле дії зі значенням 'розвішувати, розкласти в хаті, на подвір'ї, у господарських будівлях гілки дерев, спеціально зібране зілля з метою захисту від злих сил' репрезентоване в українських східнословобожанських говірках також такими сполученнями: *тикати кв'іч'ало, зе́ле^н' слати, тра́ву сте^л'ити, кле^ч'ало покла́дати, кле^ч'ати ле^н'е^ухою* [7, с. 88]. У говірках Черкащини зафіксовано сполучення *закопувати дерево: так це ма́ти хо́дила ни́далеко коло лісу пр'ам / ц'і́ле дере́во / ти́пер то у во́рота за́тика́ють' г'ілочки зе́ле^н'і / а ма́ти бу́ло мо́йа пр'а́мо дере́во зру́бує / і зако́пайе в го́род'і / сто́йт' зе́ле^н'е* [Говірки 2013, с. 292].

Діалектний текст репрезентує спогади старожилів ареалу, у яких майже кожне дієслово має, крім загальномовного, зафіксованого в більшості лексикографічних праць значення, ще й додаткове, конотативне, пов'язане з магічними властивостями цих дій: *до зе^л'еної не^уд'іл'і н'іл'з'а бу́ло кв'іч':ат' хату // а ко́ли п'ри́де зе^л'ена не^уд'іл'а / йак на́носим ус'а́кої зе́ле^н'і // пол ч'е́бр'ец'ом пок'ри́єм // пахне / йак у сад'ку // по́нари^евайем ц'і́л'і обе^р'емки па́шн'і і о́то йак по́наси^епайем / шоб ус'а́ка неч'іст' не^у во́дилас' //* (Записано від Голенко Лідії Петрівни, 1938 р. н. у с. Морозівка Міловського р-ну) [УСГ, с. 201].

Отже, найменування обрядодій, якими супроводжувалися свято Трійці в говірках Подінців'я, свідчить про належність цих звичаїв до української традиційної народної культури, їхню давність. А той факт, що вони й нині збереглися у спогадах старожилів, є яскравим прикладом неперервності традицій.

Новітнє заселення краю у ХХ ст. пов'язане з розвитком вугільної промисловості, металургії та машинобудування, хімічної галузі, що було пов'язане з рухом населення в СРСР. У цей час постали шахтарські міста, містечка, селища, розташовані, здебільшого, нижче течії Сіверського Дінця. Їхні культурні традиції будувалися за законами радянського часу й були зумовлені реаліями комуністичного виховання

молоді, коли престижною визнавалася російська мова, а школа вважалася національною на підставі лише одного факту, що вона була розташована на території колишньої УРСР. У такій школі особливу увагу приділяли вихованню відданості комуністичній партії, заповітам Леніна, а от усе національне оцінювали як другосортне, націоналістичне, за яке могли навіть покарати. Тому відчуження від українських національних традицій, спостережене в наш час, – наслідок комуністичного виховання молоді впродовж багатьох років, обтяжений стереотипністю мислення не тільки пересічних мешканців краю, а й учителів, які й після проголошення України незалежною державою продовжували виховувати громадян Радянського Союзу.

Вивчення мовних диференційних рис українських говірок Подінців'я (фонетичних, морфологічних, лексичних, фразеологічних), динаміки мовної системи дає можливість стверджувати, що впродовж останніх 100 років за умови тісної взаємодії українських східнословобожанських говірок з південноросійськими говірками, українською та російською літературними мовами і просторіччям генетична природа досліджуваних говірок – їхня українська основа – не зазнала відчутних перетворень. За своєю структурою це залишилися українські говірки, часткові зміни яких не руйнують їхньої природи. Типи перетворень не належать до унікальних, локально обмежених, а відомі в різних ареалах українського мовного континууму. Тенденції розвитку діалектної системи відображають філософію руху новостворених говірок, характеризують не тільки східнословобожанські говірки, а й інші говірки південно-східного наріччя [1].

Первісно монолітна говірка в нових умовах функціонування внаслідок допливів груп населення і контактів з носіями інших діалектних систем може або залишатися незмінною, або утворювати новий моноліт з іншими говірками ареалу. Аналіз конкретних мовних змін, що трапляються в окремій говірці як системі, засвідчує, що в східнословобожанському ареалі не відбулася повна інтеграція говірок і їх максимальне зближення. Переживаючи власну історію, новостворені говірки залишаються зі своїм індивідуальним обличчям, тому різномірність, на яку вказували дослідники 100 і 50 років тому, збереглася досі.

Визначальними чинниками розвитку фонологічної, морфологічної та лексичної систем українських східнословобожанських говірок є гетерогенність соціумів – носіїв говірок – та контактність з говірками російської мови, близькість великих промислових центрів, у яких превалує російська мова. Наведені чинники за суттю є екстралінгвальними.

Внутрішньомовними чинниками розвитку діалектних систем є тенденція до самозбереження структури, виявлена, окрім іншого, у гіперкорекційних змінах вимови голосних і приголосних звуків, у творенні окремих морфологічних форм, накладанні одних явищ на інші,

аналогії, контамінації. Так, у типових українських говірках Луганщини збереглася чітка вимова [o] незалежно від позиції, хоч у контактних російських говірках та російській літературній мові ненаголошений [o] зазнає змін у напрямі до [a]. У багатьох українських говірках, на протипагу такій вимові, виникло так зване гіперичне «окання», коли будь-який [a] вимовляється як [o]: *котатися, коліграфічно, оптека* та ін.

Збереження комунікативної здатності говірки також регулює зміни в системі: тому зміни нерідко підпорядковані комунікативній меті – збільшенню чи зменшенню експресивності мовлення, створенню умов для взаєморозуміння мовців, збільшенню засобів, з допомогою яких можна висловити думку. Загалом українські східнословобожанські говірки еволюціонують у напрямі розширення кількості варіативних засобів мовлення. Так, при аналізі сучасних рефлексів давнього [*ě] виявлено, що збільшується не кількість континуантів у досліджених говірках, а кількість фонетичних (фонематичних) варіантів лексем, у яких цей звук уживався. Тому нині чуємо: *беда, бида, біда, беда; Верьовкіне, Вирьовкіне, Вірьовкіне, Вєрьовкіне*.

Кожний мовний рівень розвивається з неоднаковою інтенсивністю. Найбільше змінам піддаються словотворчі засоби мовлення, що виявляється у зміні та варіюванні при утворенні слів суфіксів, префіксів. Це зумовлює виникнення лексем, тотожних за значенням і функцією: *сви^{el}нинець*, *сви^{el}н'ушник*, *сви^{el}нарн'а* ‘господарська будівля для свиней’.

Значним динамізмом відзначається також лексичний рівень, що пояснюється і виникненням нових слів, і архаїзацією застарілих, а також зміною компонентного складу синонімічних рядів, гнізд у діалектних системах, вербального наповнення моделей лексичної організації семем, що сприяє розширенню виражальних засобів, конкуренції лексичних одиниць.

Динаміка фонологічної (фонетичної) системи в східнословобожанських говірках виявляється в тому, що найбільшого поширення набуває врівноважений тип вимови ненаголошених голосних [e], [и], новий порівняно з підвищеним типом вимови або обниженням (обидва пов'язані з говірками, що стали основою для східнословобожанських), хоча й ці останні, не маючи чіткої локалізації в ареалі, виявлені в багатьох говірках регіону. Релевантною для консонантної системи східнословобожанських говірок є опозиції твердість : м'якість, глухість : дзвінкість, нейтралізація яких відбувається і за типовими, і нетиповими схемами, що викликає рух системи.

Найбільшу сталість виявляють досліджувані говірки на морфологічному та синтаксичному рівнях, хоч нерідко статика на цих рівнях пов'язана з тенденцією до паралельного використання форм з різними флексіями: *-ом, -ем* в іменниках ор. в. II відм. чол. р. м'як. та міш. груп (*плацом, плацем, хлопцем, хлопцьом*); *-ою, -ею, -ої, еї* в іменниках ор. в. жін. р. м'як. та міш. груп (*землею, землею, земльої, землей*) та ін.

Українські говірки Луганщини, розміщені в басейнах рік Борова, Айдар, Деркул, Біла та ін. приток Айдару, відносимо до материкових, бо вони продовжують ареали поширення основних мовних рис, виявлених на Полтавщині, Харківщині.

Російські говірки Луганщини, що були предметом вивчення в минулому (див. праці О. Ветухова) та в наш час, у Станично-Луганському та Краснодонському районах є продовженням південноросійських говірок, а ті, що знаходяться в північних районах області, перебувають в українськомовному оточенні, тобто є острівними. Мова цих говірок має чимало діалектних особливостей, а культура – етнічних рис.

Проте міжмовною та міждіалектною взаємодією характеризуються і українські, і російські говірки краю. Аналіз цих явищ дозволив виробити концепцію специфіки й розвитку новостворених говірок в умовах міждіалектної й міжмовної (українсько-російської) взаємодії, що були властиві для мовного спілкування в процесі заселення й розвитку краю.

Важливою в трактуванні мовних контактів є концепція «різномовного спілкування», що доповнює загальновідомі поняття двомовних співвідношень [5, с. 45–46]. Близькість мов тут була підкріплена трьохсотлітнім співжиттям українців і росіян на одній території. Взаємопроникнення словникового складу обох мов на згаданій території пов'язане із взаємною зрозумілістю обох мов, унаслідок чого створилася можливість для спілкування кожного із співрозмовників своєю мовою. Усе це призводить до низки суперечливих, але єдиних у своїй сукупності тенденцій. В обставинах «різномовного спілкування» не виникало потреби в перебудові фонетичної системи, отже, й у зміні артикуляційної бази мовців. Тому зберігається, напр., окаючий тип українських говірок, незважаючи на сусідство і вплив південноросійських говірок. Так само стійко затримуються типові риси морфологічної будови українських говірок.

Поряд з цим особливості мовного спілкування в говірках Середнього Подінців'я зумовлюють певну байдужість щодо вживання тих паралельних варіантів українського й російського походження, які не порушують загальної фонетичної чи морфологічної системи мови. Такі варіанти здаються припустимими або тому, що відповідають певним тенденціям розвитку українських говірок, або знаходять ґрунт у говіркових варіантах, або сприймаються як елементи звукового складу окремих слів, тобто лексикалізуються. Так, у фонетиці – це факти збереження [o] в нових закритих складах (*потом, дом*), перехід [e] в [o] і навпаки після шиплячих (*жона, жена, чотирі, четирі*), лексикалізація акаючої вимови в окремих словах (*каравай*) і т. ін. У морфології – збереження [г], [к], [х] в основах іменників у формах давального й місцевого відмінків однини І відміни (*у книжк'і, на до'рог'і* і под.),

поширення паралельних флексій (-ою, -ої) у формах орудного відмінка однини іменників I відміни та прикметників (за *бистрої р'і'кої*) та ін.

Тому й сьогодні актуальною залишається проблема українсько-російського співіснування в мовному просторі Луганщини. Тим більше, що в нашому краї росіяни, українці та цигани демонструють найбільшу відданість своїм етнічним мовам. Особливо це характерно для росіян. У Луганській області назвали рідною мовою російську близько 68,8% населення, проте 30% луганців вважають своєю рідною мовою українську.

Комунікативна сила мов на Луганщині дещо відрізняється від західних та центральних областей, а також значною мірою північних, де переважає збіг етнічної та мовної приналежності жителів. На Подінців'ї тільки російська і українська мови присутні в усіх сферах життя, а мови інших етнічних груп частіше за все знаходять застосування лише в деяких ситуаціях родинного чи дружнього спілкування [3, с. 42].

При розгляді цього питання слід звернути увагу на мовні характеристики міських та сільських жителів Луганщини. Сільські жителі Луганщини користуються двома мовами – українською та російською, але мовна приналежність українців тут значно більше відповідає їх етнічній приналежності. У північних районах області, де переважає українське населення, не рідкість прийняття росіянами української мови як рідної.

Російська мова в містах поширена більше, ніж українська. Додатковими чинниками, які підвищують комунікативну силу російської мови, є те, що вона виконує в Луганській області функцію мови міжнаціонального спілкування, адже значні групи неросійського населення визнають її рідною (крім поляків, серед яких значний відсоток складають такі, що визнали за рідну українську мову). Цій обставині сприяє також неправильна мовна політика (особливо на місцях), стереотипність мислення багатьох керівників, учителів, адже за роки незалежності України через спротив здебільшого правлячих кіл так і не вдалося зламати стереотип, за яким російську мову вважають престижною. Думка про пріоритети української мови як державної не набула загального визнання, а це сприяло тому, що функційна активність української мови за роки незалежності суттєво не змінилася. Російською мовою, як і раніше, послуговуються в навчальних закладах різного типу, покликаючись на національний склад населення, вибір мови навчання батьками школярів тощо. Проте всі розуміють, що нерідко мову навчання батьки обирають під тиском учителів чи обставин, які склалися в населеному пункті.

На Луганщині проблема двомовності сприймається дуже гостро: йдеться про функціонування двох мов – державної та російської, яка для багатьох жителів нашого краю є рідною, хоча 1,7% росіян, які проживають у Луганській області, за наслідками Всеукраїнського перепису 2001 року визнали за рідну українську мову, а 56,5% росіян

вільно володіють українською мовою. Отже, 58,2% росіян нашого краю можуть вільно використовувати українську мову в усіх сферах життя.

Проте в усному мовленні нерідко жителі нашого краю послуговуються суржиком, що давно став не тільки феноменом України, але й фактом. Незважаючи на це, однозначного визначення поняття «суржик» немає. Численні ранні писемні пам'ятки, у яких засвідчені суржикові явища, належать до XVIII століття і виходять з лівобережної України, регіону, де суржик є найбільш поширеним і сьогодні. Намагаючись з'ясувати термінологічно-понятійну парадигму суржику, Л. Ставицька розглядає праці вчених, які визначають суржик як язичіє, територіальний чи соціальний діалект, жаргон, макаронічне мовлення, і визначає його як розмовну мову, форму просторіччя в ситуації двомовності, що є одним із структурно-функціональних некодифікованих різновидів загальнонародної мови. Суржик не обмежений територією функціонування чи вузьколокальними рамками, однак протистоїть літературній мові разом із діалектним мовленням та жаргонами. Основною формою його функціонування є усне розмовне мовлення осіб, незнайомих у необхідному обсязі з літературними нормами внаслідок недостатньої освіченості [4].

У зв'язку з вивченням особливостей функціонування суржику постає питання про першу мову (природну мову, яку людина опановує у своєму житті першою без оперття на будь-які інші природні мови), базову мову (у якій мовець володіє більшою кількістю мовних підсистем, у якій він може легше і швидше висловити певну думку, якою він користується в невимушених ситуаціях), небазову мову (якою мовець спілкується менше, у якій він зорієнтований переважно на літературну форму вираження).

Ставлення людини до мови свідчить і про її культурний рівень, і про її громадянську позицію, адже відомо, що байдужість до власної мови – безкультурність, дикунство, байдужість до мови конкретного народу – аполітизм, байдужість до рідної мови – бездуховність, яка зазіхає на майбутнє народу та його мови.

Зараз емоційно загостреним постає розуміння мови як підвалини нації на Східній Україні. Це й не дивно, тому що тут українська мова тривалий час не мала таких сфер стабілізації й утвердження, як школа, преса, наукове вивчення, культурно-побутове призначення, тобто тих життєво вирішальних чинників, що є необхідними для висхідного процесу розвитку літературних мов.

Список використаної літератури

- 1. Глуховцева К. Д.** Динаміка українських східнослобожанських говірок : монографія / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 591 с.
- 2. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: Очерки по этнографии края / сост. В. В. Иванов.** – Харьков, 1898. – Т. 1. – 1012 с.
- 3. Кононов І. Ф.** Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України) / І. Ф. Кононов. – Луганськ : Альма-матер, 2000. –

494 с. **4. Українсько-російська** двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. пр. / Ін-т укр. мови НАН України ; за заг. ред Л. Ставицької. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – 200 с. **5. Шарпило Б. А.** Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови / Б. А. Шарпило. – Луганськ, 1959. – 53 с. **6. Филарет.** Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Харьков, 1858. **7. Царьова І. В.** Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнослобожанських говірок : монографія / І. В. Царьова. – Д. : Вид. «Інновація», 2015. – 258 с.

Джерела

Говірки 2013 – Говірки Черкащини : зб. діалект. текстів / упоряд. Мартинова Г. І., Щербина Т. В., Таран А. А. – Черкаси, 2013. – 878 с.

УСГ – Українські східнослобожанські говірки: сучасні діалектні тексти : навч. посіб. / упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 424 с.

Глуховцева К. Д. Говірки Середнього Подінців'я як об'єкт етно- та соціолінгвістичного вивчення

У статті подано загальний огляд історії створення говірок Середнього Подінців'я, а також шахтарських містечок і селищ, що тісно пов'язана з колонізацією краю українцями та росіянами. Авторка зосереджує увагу на спорідненості культурних традицій мешканців краю з Середньою Наддніпряниною, Поліссям: доводить, що динаміка мовної системи населених пунктів ареалу свідчить про індивідуальність історії кожної говірки, а збереження комунікативної здатності говірки регулює зміни в системі.

Сільські жителі Луганщини користуються двома мовами – українською та російською, але мовна приналежність українців тут значно більше відповідає їх етнічній приналежності. Російська мова в містах поширена більше, ніж українська. Серед чинників, які підвищують комунікативну силу російської мови, виділено такі: російська мова виконує в Луганській області функцію мови міжнаціонального спілкування; неправильна мовна політика (особливо на місцях), стереотипність мислення багатьох керівників, учителів призводять до стабільного затримання стереотипу, за яким російську мову вважають престижною. Думка про пріоритети української мови як державної не набула загального визнання, а це сприяло тому, що функційна активність української мови за роки незалежності суттєво не змінилася.

Глуховцева Е. Д. Говор Среднего Подонцовья как объект этно- и социолингвистического изучения

В статье представлен общий обзор истории создания говоров Среднего Подонцовья, а также шахтерских городов и поселков, что тесно

связан с колонизацией края украинцами и русскими. Автор сосредоточивает внимание на родстве культурных традиций жителей края из Приднепровьем, Полесьем: доказывает, что динамика языковой системы населенных пунктов ареала свидетельствует об индивидуальности истории каждого говора, а сохранение коммуникативной способности говора регулирует изменения в системе.

Сельские жители Луганщины пользуются двумя языками – украинским и русским, но языковая принадлежность украинцев здесь значительно больше соответствует их этнической принадлежности. Русский язык в городах распространен больше, чем украинский. Среди факторов, которые повышают коммуникативную силу русского языка, выделены следующие: русский язык выполняет в Луганской области функцию языка межнационального общения; неправильная языковая политика (особенно на местах), стереотипность мышления многих руководителей, учителей приводят к стабильному распространению стереотипа, согласно которому русский язык считают престижным. Мнение о приоритетах украинского языка как государственного не получило всеобщего признания, а это способствовало тому, что функциональная активность украинского языка за годы независимости существенно не изменилась.

Hluhovtseva K. Communicative Middle Podintsiv'ya the Object and Ethno-Sociolinguistic Study

This article provides an overview of the history of the Middle Podintsiv'ya dialects and mining towns and villages that are closely associated with the colonization of land Ukrainian and Russian. The author focuses on the relationship of the cultural traditions of the inhabitants of the land of Middle Dnieper, Polissya, proves that the dynamics of the language system settlements area shows the individuality of each dialect history and preservation of communicative ability dialects governing changes in the system.

Villagers Lugansk use two languages – Ukrainian and Russian, but Ukrainian language identity is much more appropriate to their ethnicity. Russian prevalent in cities than Ukrainian. Among the factors that increase the communicative power of the Russian language, allocated as follows: the Russian language plays in the Luhansk region function of language of international communication; wrong language policy (especially local) stereotypical thinking of many leaders, teachers lead to stable arrest stereotype according to which the Russian language considered prestigious. The idea of the priorities of Ukrainian language as the state has not received universal recognition, and this contributed to the fact that the functional activity of the Ukrainian language since independence has not changed significantly.

Гуменюк Наталія Григорівна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-
германської філології ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

**АРГУМЕНТИВНА СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ
ХІЛОРІ КЛІНТОН (НА МАТЕРІАЛІ ВИСТУПУ В РЕНО, НЕВАДА,
ВІД 25.08.16 р.)**

У цей складний, бурхливий час, коли людство безупинно котиться до прірви бездуховності, насилля, жорстокості та нетерпіння, дуже важливою постає спроба знайти порозуміння, спроба бути толерантним і терпимим до усього іншого, «чужого». Таке порозуміння, як відомо, починається зі спроби пізнати самого себе, налагодити відносини зі близьким оточенням, без чого є не можливим розуміння «чужого» та донесення «свого» на рівні міжкультурної комунікації, на рівні «вербального та невербального спілкування людей, що належать до різних національних та лінгвокультурних спільнот» [2, с. 9].

Порозуміння на міжкультурному рівні, як зазначено вище, починається з порозуміння в своєму домі. Проте, другим важливим чинником глобального порозуміння є вивчення і врахування культурно-ціннісних орієнтирів іншомовних комунікантів, вивчення зразків іншомовного спілкування з метою вибудовування своїх комунікативних моделей за правилами та нормами, які є зрозумілими іншомовному реципієнту, з метою «донести» до його мозку, «достукатися» до його серця.

Як відомо, питання міжкультурної комунікації широко висвітлюються в лінгвістиці [1; 2; 4]. Проте, в поданій роботі буде зроблена спроба розглянути аргументивну складову політичного дискурсу Х. Клінтон у її виступі в Рено, Невада, від 25.08.16 р. як чинник успішної комунікації.

В цьому сенсі, політичний дискурс розглядається як дискурс, спрямований на «пропаганду тих чи інших ідей, є емотивним впливом на громадян і спонуканням їх до дії» [5, с. 107; 6, с. 5], а аргументація розглядається як «соціальна, інтелектуальна, вербальна діяльність, яка служить для того, щоб виправдати або ж відкинути точку зору, яка складається із набіра стверджень і направлена на отримання згоди від аудиторії» [7, с. 7].

Слід зазначити, що політичний дискурс виступу Х. Клінтон в Рено, Невада, від 25.08.16 р., є дискредитуючим дискурсом, де дискредитація – це «підрив довір'я до кого-, чого-небудь; применшення авторитету, значення когось, чогось» [3, с. 172]. Проте, тактика дискредитації опонента президентських перегонів є нормою поведінки суспільства США.

З огляду на вище зазначене, слід додати, що виступ Х. Клінтон в Рено, Невада, від 25.08.16 р. як дискредитуючий дискурс має на меті дискредитувати Д. Трампа як опонента президентських перегонів, як політичний дискурс, взагалі, має вплинути на американську аудиторію з метою спонукати її до обрання Х. Клінтон президентом США. В цьому сенсі, аргументація виступу в Рено допомагає претендентці на посаду президента США отримати від американської аудиторії згоду на її обрання.

Як відомо, Х. Клінтон розпочинає свій виступ Рено в прийнятній для Америки манері – з привітання на початку виступу та побажання Божої благодаті в кінцевій її частині.

Для досягнення своєї прагматичної мети – дискредитації Д. Трампа та спонукання американської аудиторії до обрання її президентом США – Х. Клінтон використовує в своєму виступі аргументивну складову, яка структурно складається з п'яти аргументивних блоків, кожен з яких є інформаційно завершеним відрізком мовлення, який, водночас, є логічно пов'язаним з іншими аргументивними блоками системою доказів непридатності Д. Трампа посаді президента США та єдиною прагматичною метою вплинути на американську аудиторію.

Як зазначалося вище, аргументивна складова виступу Х. Клінтон в Рено структурно складається з п'яти аргументивних блоків, кожен з яких є, водночас, інформаційним блоком і містить низку дискредитуючих доказів:

1) аргументивний блок доказів невідповідності цінностей системи Д. Трампа цінностям системи суспільства США:

His disregard for the values that make our country great is profoundly dangerous.

If he doesn't respect respect all Americans, he can't serve all Americans!

...It's another reason why Donald Trump is simply temperamentally unfit to be President of the United States.

2) аргументивний блок доказів нечистоти бізнес кар'єри Д. Трампа:

When Trump was getting his start in business, he was sued by the Justice Department for refusing to rent apartments to black and Latino tenants.

Three years later, the Justice Department took Trump back to court because he hadn't changed. The pattern continued through the decades.

3) аргументивний блок доказів нечистоти передвиборчої кампанії Д. Трампа:

From the start, Donald Trump has built his campaign on prejudice and paranoia...

His campaign famously posted an anti-Semitic image ...

The Trump campaign also selected a prominent white nationalist leader as a delegate in California.

When asked in a nationally televised interview whether he would disavow the support of David Duke, a former leader of the Ku Klux Klan,

4) аргументивний блок доказів неправдивості у промовах Д. Трампа:

He promoted the racist lie that President Obama isn't really an American citizen....

In 2015, Trump launched his own campaign for President with another racist lie. He described Mexican immigrants as rapists and criminals...

Trump said thousands of American Muslims in New Jersey cheered the 9/11 attacks. They didn't....

Trump didn't challenge those lies... This man wants to be President of the United States....

5) аргументивний блок доказів витоків формування ідеологічної складової політичного курсу Д. Трампа:

...he has continued pushing discredited conspiracy theories with racist undertones....

The godfather of this global brand of extreme nationalism is Russian President Vladimir Putin... Trump himself heaps praise on Putin and embrace pro-Russian policies...He talks casually of abandoning our NATO allies, recognizing Russia's annexation of Crimea, and of giving the Kremlin a free hand in Eastern Europe more generally.

Наводячи низку доказів у кожному аргументивному блоці, Х. Клінтон апелює до цінностей та чеснот, прийнятних у американському суспільстві: демократія, рівність, братерство, повага до людини, прозорий бізнес... Ці цінності та чесноти подаються у контрасті до цінностної системи Д. Трампа: расизм, націоналізм, неправда, криміналітет... Подання цих цінностей у контрасті, у формі антонімічних за змістом мовних одиниць підсилює зміст аргументивної складової, доводячи, що Д. Трамп не гідний бути президентом США.

Іншою особливістю аргументивної складової є використання претенденткою на посаду президента США цитованих висловлювань та народної мудрості у формі прислів'я, чим досягається надання промові певного ступеня авторитетності, що сприяє реалізації аргументації у виступі :

Maya Angelou once said: "When someone shows you who they are, believe them the first time.

There's an old Mexican proverb that says "Tell me with whom you walk, and I will tell you who you are."

Щодо часово-просторових особливостей розгортання аргументивної складової, вона розгортається згідно до можливостей наведення доказів – минуле (зображення бізнес кар'єри Д. Тампа, неправдивості у його промовах, витоків його ідеологічного курсу) та теперешнє (зображення системи його цінностей та орієнтирів, нечистоти його передвиборчої кампанії). Таке зображення не гідного минулого і

теперішнього Д. Трампа у виступі Х. Клінтон ставить під сумнів його гідне майбутнє президентство.

В своїй промові Х. Клінтон використовує достатньо велику кількість негативної за змістом лексики: *insulting, hate, poverty, rejection, horrible, harmful, racism, paranoid...* Проте, ця лексика належить до прошарка літературної мови, що унеможлиблює створення ефекту лайливої комунікації. Більш того, негативна лексика у кожному аргументивному блоці підсилює аргументивну складову непридатності Д. Трампа на посаду президента.

Наводячи низку доказів непридатності Д. Трампа обіймати посаду президента США, в своїй промові Х. Клінтон надає альтернативну пропозицію у формі обрання її на цю посаду:

And I promise you this: with your help, I will be a President for Democrats, Republicans, and Independents. For those who vote for me and those who don't. For all Americans Because I believe we are stronger together.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що аргументивна складова у промові Х. Клінтон в Рено, Невада, від 25.08.16 р. досягається шляхом використання низки доказів та апеляції до цінностей американського суспільства. Структурно аргументивна складова представлена низкою аргументивних блоків, які є інформаційно завершеними і, водночас, логічно пов'язаними системою доказів та єдиною прагматичною спрямованістю. Використання негативної лексики, а також цитованного мовного матеріалу, народної мудрості здатне підсилювати зміст аргументивної складової, здатне надавати виступу певного ступеня авторитетності і цим сприяти його прагматичній реалізації – спонукати виборців до обрання Х. Клінтон президентом США.

Результати дослідження показали, що наявність аргументивної складової у будь-якому дискурсі свідчить про намагання авторів цього дискурсу шукати шляхи відкритої, безконфліктної комунікації, де, навіть, складні питання можуть бути вирішені шляхом надання доказів, апеляції до здорового розуму співрозмовника.

Щодо проведення подальших досліджень, слід зазначити, що перспективним є розгляд аргументивної складової з точки зору конфліктології, тобто в тих випадках, коли має місце конфліктна ситуація, або ж у випадках, коли аргументація не спрацьовує.

Перспективним, на нашу думку, є також розгляд дискредитуючого дискурсу Х. Клінтон з точки зору використання в ньому стилістичних прийомів та засобів, з точки зору використання в ньому семантично-синтаксичних засобів, а також дослідження дискурсу особистості Х. Клінтон, взагалі.

Список використаної літератури

1. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с. **2. Манакін В. М.** Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. :

Видавничий центр «Академія», 2012. – 188 с. **3. Словник** української мови в 11 томах. Т 2. – 1971. [ред. Академії наук УРСР]. – К. : Наукова думка, 1970. – 1980. – С. 172. **4. Тер-Минасова С. Г.** Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие для, аспирантов и соискателей по специальности «Лингвистика и межкультурная коммуникация» / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 262 с. **5. Федотова О. І.** Медійний політичний текст: семантичний аспект / О. І. Федотова // Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філологічні науки. – 2010. – № 14. – С.107–112. **6. Чудинов А. П.** Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000) / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2001. – 180 с. **7. Van Emeren F. H., Grotendort R., Kruiger T.** Handbook of Argumentation Theory / F. H. van Emeren, R. Grotendort, T. Kruiger. – Dordrech, 1987.

Гуменюк Н. Г. Аргументивна складова політичного дискурсу Хілорі Клінтон (на матеріалі виступу в Рено, Невада, від 25.08.16 р.)

Ця стаття присвячена розгляду аргументивної складової політичного дискурсу Хілорі Клінтон в її виступі в Рено, Невада, від 25.08.16 р., яка реалізується шляхом використання низки доказів та апеляції до цінностей американського суспільства. Структурно аргументивна складова представлена декількома аргументивними блоками, які є інформаційно завершеними і, водночас, логічно пов'язаними системою доказів та єдиною прагматичною спрямованістю. Використання негативної лексики, а також цитованого мовного матеріалу, народної мудрості здатне підсилювати зміст аргументивної складової, здатне надавати виступу певного ступеня авторитетності і цим сприяти його прагматичній реалізації – спонукати виборців до обрання Х.Клінтон президентом США.

Ключові слова: політичний дискурс, аргументація, дискредитація, аргументивна складова.

Гуменюк Н. Г. Аргументивная составляющая политического дискурса Хилори Клинтон (на материале выступления в Рено, Невада, от 25.08.16 г.)

Эта статья посвящена рассмотрению аргументивной составляющей политического дискурса Х. Клинтон в ее выступлении в Рено, Невада, от 25.08.16 г., которая реализуется путем использования ряда доказательств и апелляции к ценностям американского общества. Структурно аргументивная составляющая представлена несколькими аргументивными блоками, которые являются информационно завершенными и, в то же время, логично связанными системой доказательств и общей прагматической направленностью. Использование негативной лексики, цитат, народной мудрости способно усиливать значение аргументивной составляющей, способно придавать выступлению определенную степень авторитетности и этим

способствовать его прагматической реализации – побуждать избирателей к выбору Х. Клинтон президентом США.

Ключевые слова: политический дискурс, аргументация, дискредитация, аргументивная составляющая.

Humeniuk N. The Argumentive Component of H. Clinton Political Discourse (On the Material of Speech in Reno, Nevada, 08.25.16.)

This article is devoted to the problem of the argumentive component of the political discourse of H. Clinton in her speech in Reno, Nevada, 08.25.16., which is realized by the usage of several evidences and the appeal to the values of the American society. Structurally the argumentive component consists of several units (or blocks) which are informationally completed and logically united by the system of evidences and by the total pragmatic orientation of the following speech. The usage of language units with negative meaning, quotations and proverbs in the represented discourse gives opportunity to intensify the meaning of the the argumentive component and to give the following discourse the certain degree of authority and thus to realize its pragmatic essence – to stimulate voters to elect H. Clinton as USA President.

In fact, all the types of discourses, which contain the argumentive component, are discourses the authors of which try to solve all the problems without conflict by giving evidences and appealing to the common sense of addressee.

Key words: political discourse, argumentation, discreditation, argumentive component.

УДК 328.131(430)-042.5:316.485.26(477.52/.2)

Кобзар Олена Іванівна,

доктор філологічних наук, професор кафедри романо-германської філології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

ОФІЦІЙНІ ПРОМОВИ АНГЕЛИ МЕРКЕЛЬ ЩОДО СИТУАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ)

Офіційні промови перших осіб країн належать до політичного дискурсу, основні преференції якого: відобразити систему людських стосунків, котрі реалізуються за допомогою мови, як-от: обмін ідеями, позиціями, поглядами учасників політичного життя у відповідності з їхніми переконаннями та певними правилами з метою прийняття політичних рішень. Завдяки відповідному комплексу лінгвістичних

засобів та компетенцій, необхідних для цілеспрямованого впливу на процес формування масової свідомості у соціумі, створюється та надалі підтримується імідж політичного лідера, котрий представляє певну політичну лінію своєї країни. Політичні промови є інструментом боротьби за владу конфліктуючих сил та інтересів, за визначенням Є. Переверзева та В. Кожем'якіна «здійсненою в певних історичних і соціальних рамках інституційно організованою і тематично сфокусованою послідовністю висловлювань, рецепція котрих здатна підтримувати та змінювати відносини домінування та підкорення в суспільстві» [2, с. 76].

Офіційні промови є важливою складовою діяльності політика, оскільки завдяки їм у життя соціуму втілюється текст певної тематики задля досягнення конкретних політичних цілей. Політична мета уряду Німеччини, як одного з головних гарантів безпеки Європейського Союзу, наразі є урегулювання ситуації на Сході України. Одним із засобів реалізації цієї мети є ефективна міжкультурна комунікація, продемонстрована у промовах федерального канцлера Німеччини Ангели Меркель. Ця стаття є спробою дослідити функціонально-стилістичні засоби мови, котрі використовуються політиком для створення дієвого міжкультурного діалогу у вирішенні складного політичного питання. Аналіз окремих механізмів функціонування мови викликає до себе зростаючий інтерес лінгвістики, особливо у царині політичного дискурсу, що забезпечує актуальність обраної теми. Дослідження лінгвістичного контексту політичного дискурсу започаткували представники кембриджської та оксфордської філософських шкіл у 50-ті рр. ХХ століття (М. Фуко, Т. А. ван Дейк, Р. Барт, Ю. Хабермас), їх продовжили наукові студії російських та українських учених (Є. Шейгал, О. Баранов, М. Ільїн, Г. Почепцов, Ф. Бацевич, О. Кібець, О. Фоменко та ін.). Цей досвід вимагає подальшої спеціалізації, серед яких: виявлення впливів засобів мови офіційних промов на перебіг політичних процесів. Тим паче, що існуючі дослідження на матеріалі виступів німецьких політиків (див. [3, 4]) не є більше актуальними і вимагають кардинального перегляду.

Суспільне призначення офіційних промов федерального канцлера Німеччини Ангели Меркель полягає в тому, щоб навіяти європейцям необхідність «політично правильних» дій та оцінок, створити підґрунтя для переконання адресатів, спонукати їх до певної дії. Реалізація зазначених цілей і визначає їхню ефективність. У функціональному аспекті тексти промов Ангели Меркель виконують такі основні завдання: інформаційне, інструментальне, прогностичне, легітимізує, переконання та політичної пропаганди. Стосовно заявленої нами тематики промов ці функціональні особливості текстів реалізуються наступним чином.

1. Інформаційна функція означає повідомлення аудиторії необхідної інформації, є необхідною умовою здобуття та підтримання владних відносин у суспільстві. У промовах щодо конфлікту між Росією

та Україною Ангела Меркель спочатку чітко і лаконічно інформує про ситуацію на Сході України, використовуючи політичні терміни, котрі демонструють позицію її уряду у цьому питанні: «Meine Damen und Herren, seit mehr als einem Jahr erleben wir nun in der Ukraine-Krise, dass die Grundlagen der europäischen Friedensordnung keineswegs selbstverständlich sind. Denn Russlands Vorgehen – erst auf der Krim, dann in der Ostukraine – hat diese Grundlagen unseres Zusammenlebens in Europa verletzt. Die territoriale Integrität der Ukraine wird ebenso missachtet wie ihre staatliche Souveränität. Das Völkerrecht wird gebrochen» [6] (Пані та панове, уже більше року ми переживаємо в ситуації кризи в Україні, що основи європейського мирного устрою в жодному випадку не є самоочевидними. Так як наступ Росії – спочатку в Криму, потім на Сході України – порушив основи нашого співіснування в Європі. Попрано територіальну цілісність України, як і її державний суверенітет. Права народу порушені. *Тут і далі переклад О.Кобзар*).

2. Інструментальна функція промов націлена на забезпечення механізмів політичного впливу в суспільстві. Федеральний канцлер Німеччини у своїх виступах пропонує інструменти підтримання мирного устрою та зміни співвідношення політичних сил у суспільстві: «Wir machen deutlich, dass internationales Recht eingehalten werden muss. Niemand von uns hat ein Interesse an einer neuen Spaltung in Europa und schon gar nicht an einer Konfrontation mit dem Risiko unkontrollierbarer Eskalation. Wir wollen Sicherheit in Europa gemeinsam mit Russland gestalten, nicht gegen Russland» [6] (Ми даємо чітко зрозуміти, що слід дотримуватися міжнародного права. Ніхто з нас не зацікавлений у новому розподілі Європи і тим паче у конфронтації з ризиком неконтрольованої ескалації. Ми маємо намір забезпечити безпеку в Європі разом з Росією, а не проти Росії).

3. Функція легітимізації промов Ангели Меркель забезпечує підтримку певних проголошених та затверджених у законному порядку відносин у суспільстві: «Russlands Vorgehen steht im Widerspruch zu den Verpflichtungen etwa aus der KSZE-Schlussakte oder – und das vor allen Dingen – dem Budapester Memorandum, in dem damals versichert wurde – durch die Vereinigten Staaten von Amerika, Großbritannien und Russland –, dass die territoriale Integrität der Ukraine geschützt wird und die Ukraine in der Folge ihre nukleare Bewaffnung aufzugeben hat» [6] (Напад Росії суперечить зобов'язанням із Заключного акту НБСЄ чи – і це у першу чергу – Будапештському Меморандуму, в якому тоді було гарантовано – США, Великобританією та Росією –, що територіальна цілісність України буде захищена і Україна в подальшому видалить усе своє ядерне озброєння).

4. Функція прогнозу промов Ангели Меркель здійснює зв'язок минулого, теперішнього та майбутнього у вирішенні заявленої проблеми, дозволяє передбачити можливий розвиток ситуації: «Welches Land auf der Welt wird noch den Schritt machen, Nuklearwaffe nabzugeben, wenn das

Beispiel zeigt, dass es, wenn es sich nicht in bestimmter Weise verhält, angegriffen wird?» [6] (Яка ще країна у світі зробить такий крок – видалить власну ядерну зброю, якщо приклад показує, що на неї буде здійснено напад, якщо вона не поводитиметься певним чином?).

5. За допомогою функції переконання та політичної пропаганди Ангела Меркель формує соціумі необхідні для її позиції думки та оцінки: «Voraussetzung für solche Gespräche und erstrecht für den Erfolg ist natürlich die Überwindung der Ukraine-Krise auf der Grundlage des internationalen Rechts» [6] (Передумовою таких розмов і поштовхом для успіху є звичайно подолання української кризи на основі міжнародного права).

Отже, аналіз виокремлених нами функцій дає право стверджувати, що шляхом спеціальної актуалізації засобів мови офіційні промови Ангели Меркель не лише відтворюють існуючу політичну ситуацію в Європі, а й виробляють владну позицію очолюваної нею країни у вирішенні конфліктного питання. Функціональні особливості промов політика надають можливість моделювати суспільну думку, інтересити дії у визначеному напрямку.

До стилістичних особливостей офіційних текстів ангели Меркель належить використання емоційного компонента, ключових слів, символів, дискурсивних слів. Проаналізуємо використання зазначених засобів мови детальніше.

Створення ефективного політичного резонансу неможливе без урахування залежності політичних промов від почуттів та емоцій оратора. Різноманітні психологічні властивості офіційних текстів активновпливають на сприйняття виголошеного і визначають відповідну суспільну реакцію, яка почасти залежить від психологічних факторів більше, ніж від соціальних. Німецькомовній спільноті, на думку науковців, притаманний утилітарний тип оцінки навколишнього світу та емоціональної сфери, що ґрунтується виключно на практичній вигоді та користі [3, с. 5]. Таку особливість вони відмічають у мовній поведінці Ангели Меркель, промови якої, на їхню думку, характеризуються значною стриманістю емоцій, вираженням загальноприйнятих етичних норм замість власних емоцій та почуттів. Це твердження, однак, не стосується промов щодо ситуації на Сході України, оскільки тут ми спостерігаємо значне емоційне забарвлення тексту, створене за допомогою використання емоційно-експресивних епітетів: «schrecklicher Balkankrieg» (жахлива Балканська війна), «bittere Realität» (гірка реальність), «eingrausames Erlebnis» (жорстоке переживання), «harte Aussprache» (сувора вимова), «fragilen Zustand» (уразливий стан), метафор та порівнянь: «Es ist ein dickes Brett, das wir zu bohren» [5] (це товста дошка, яку ми маємо пробуравити), «Wie leicht es ist, Frieden zu verlieren, und wie schwer es ist, ihn zurück zu gewinnen, erleben wir Europäer auch in unserer Nachbarschaft – in der Ukraine» [5] (як це легко – втратити мир, і як це важко, повернути його знову, ми Європейці переживаємо

також по сусідству – в Україні), «Die Sache wiegt deshalb so schwer» [5] (тому справа важить так багато).

У промовах чітко наголошується особиста позиція політика Ангели Меркель, котру вона виокремлює за допомогою вставних слів та словосполучень, як-от: «Ich sage», «Ich glaube», «Ich freue mich», «aus meiner Sicht», «und das unterstreiche ich noch einmal in aller Deutlichkeit». І ця позиція може також містити інтенсивне емоційне забарвлення: «Ich freue mich, dass Präsident Poroschenko an dieser Sicherheitskonferenz teilnimmt. Ich sage aber – auch nach den Gesprächen gestern in Moskau, die der französische Präsident und ich geführt haben: Es ist ungewiss, ob sie Erfolg haben. Aber es ist aus meiner Sicht und auch der Sicht des französischen Präsidenten auf jeden Fall wert, diesen Versuch zu wagen. Ich glaube, wir schulden es schon allein den betroffenen Menschen in der Ukraine» [6] (Я рада, що в цій конференції з питань безпеки бере участь Президент Порошенко. Однак я скажу – також після розмов учора в Москві, котрі провели я і Президент Франції: невідомо, чи матимуть вони успіх. Але на мій погляд і на погляд президента Франції, здійснити таку спробу було варто у будь якому випадку. Я вважаю, ми повинні це зробити заради людей, котрі постраждали в Україні), або «Ich persönlich glaube auch nicht, dass es gelingt, Terroristen von friedlichen Menschen zu separieren, wenn man permanent solche Angriffe fährt. Ich glaube, dass ein politischer Prozess so nicht entstehen kann» [7] (Я особисто не вірю, що вдасться відділити терористів від мирного населення, якщо постійно здійснюватимуться такі напади. Я думаю, що політичний процес не зможе так розпочатися).

Використання зазначених засобів мови постійно послідовно виявляє емоційно-оцінне ставлення оратора до об'єкта висловлювання. У контексті ситуації на Сході України – це співчуття постраждалим, обурення позицією та діями Росії, заклик до мирного врегулювання конфлікту.

Для промов німецького федерального канцлера Ангели Меркель характерна їх постійна прив'язка до назви заходу, у рамках якого вони проголошуються, що, як правило, відображає його тематику. Зазвичай обираються ключові слова, на яких постійно акцентується увага слухачів. Ці ключові слова отримують статус особливих лінгвістичних одиниць, котрі концентрують у собі домінуючий зміст суспільно-політичної комунікації та чітко виражають його у промові. Наприклад у промові на 51-ій Конференції з питань безпеки у Мюнхені 07.02.1015 [6] такими ключовими словами стали слова «Sicherheit» (безпека), «Friedensordnung» (мирний устрій), «Selbstverständlichkeit» (очевидність), Vertrauensbildung und Kooperation (створення довіри і співробітництва). Для слухачів промови вони мають символізувати зміни в картині світу, в системі цінностей, в зразках і нормах поведінки, які закріплені на концептуальному рівні в мові.

Взагалі, насиченість символами є особливістю промов Ангели Меркель, а їхній успіх і ефективність визначається тим, наскільки ці символи співзвучні з масовою свідомістю. Політик уміє доторкнутися до потрібної струни у свідомості адресатів, її висловлювання чітко спрямовані на «споживачів» політичного дискурсу: «Das liegt auch uns in Europa am Herzen» (це у нас в Європі на серці), «Licht am Ende des Tunnels» (світ у кінці тунелю), «Die Sehnsucht nach Frieden und die Sorge über die Zerbrechlichkeit von Frieden» (жага миру і турбота про нестабільність миру), «Das Leid in den Krisenherden» (страждання у вогнищі кризи), «schwere Verbrechen gegen die Menschlichkeit» (тяжкий злочин проти людства).

Щодо оціночних термінів та понять стосовно ситуації на Сході України, то тут Ангела Меркель користується тією самою лексикою, що і українські політики: «hybriden Kriegsführung» (гібридна війна), Ukraine-Krise (криза в Україні), Russlands Vorgehen – erst auf der Krim, dann in der Ostukraine (наступ Росії – спочатку на Крим, потім на Східну Україну), Konflikt zwischen der Ukraine und Russland (конфлікт між Україною і Росією), «Annexion der Krim» (анексія Криму). Цей факт свідчить про схожість політичних оцінок та позицій німецького та українського уряду у зазначеному питанні.

У лінгвістичних дослідженнях політичного дискурсу останніх років наголошується особливе значення способів поєднання його компонентів. Одним з таких способів науковці називають дискурсивні слова, котрі, «з одного боку, забезпечують зв'язність тексту, а з іншого – безпосереднім чином відображають процес взаємодії мовця і слухача, позицію мовця: те, як мовець інтерпретує факти, про які він повідомляє слухача, як він оцінює їх з точки зору рівня важливості, правдивості, можливості тощо» [1, с. 7]. Дискурсивні слова керують процесом спілкування, маркують структуру мови, ментальні процеси мовця і контроль над ментальними процесами слухача, «виражають істинні й етичні оцінки, пресупозиції, думки, співвідносять, зіставляють і протиставляють різні твердження» [1, с. 7].

Слухачі отримують певну інформацію, декодують та інтерпретують її згідно з власним розумінням, однак певні вектори можливої інтерпретації закладено у самому повідомленні. Мається на увазі «людський фактор», який вносить у текст, що вимагає об'єктивності, елементи суб'єктивної оцінки, а саме оцінки достовірності повідомлення, коли промовець «оцінює ступінь адекватності мовленої дійсності і позамовленої реальності» [4, с. 155]. Основним засобом вираження зазначеної достовірності у промовах Ангели Меркель є модальні слова і частки, які ми, услід за іншими науковцями, визначаємо як дискурсивні слова. Виокремлені нами в офіційних текстах німецького політика дискурсивні слова можуть передавати високий та невисокий ступінь достовірності. До першої групи належать слова, які підкреслюють

правдивість повідомлюваного і виконують функцію підтвердження: *natürlich, ja, sicherlich, wirklich*.

Дискурсивне слово *ja* має функцію підтвердження інформації та посилення її значення, воно начебто дає відповідь на можливе запитання-сумнів (головне значення частки *ja*). Таким чином у висловлюванні проявляється прихована діалогічність дискурсу, хоча, на перший погляд, промова монологічна: «Der Einsatz von Fass- und Brandbomben, **ja**, sogar von Chemiewaffen wird nicht gescheut» [5] (використання бомб ураження та запалення, так, навіть хімічної зброї не уникнути), «Für drei solcher Entflechtungszonen sind **ja** schönste Schritte gegangen worden» [7] (Для створення трьох таких роз'єднаних зон уже певно зроблені перші кроки).

Дискурсивне слово *wirklich* виражає упевненість промовця у достовірності повідомлюваного, оскільки вона має беззаперечне підтвердження. Використання комбінації *ja wirklich* свідчить про поєднання високого ступеню оцінки достовірності повідомлюваного з посиленням його змісту в результаті нейтралізації сумніву в істинності зазначеної інформації: «Auch wir sind **ja wirklich** Länder, die den Terrorismus entschieden bekämpfen [7] (ми також є дійсно країнами, котрі рішуче борються з тероризмом).

На відміну від дискурсивного слова *wirklich*, яке інтенсифікує підтвердження достовірності інформації, функції дискурсивного слова *natürlich* пов'язані з наявним у повідомленні посиланням на зовнішню інформацію. Промовець ніби то демонструє свою згоду з попередньо сказаним і за допомогою *natürlich* вводить у повідомлення нову інформацію: «Voraussetzung für solche Gespräche und erstrecht für den Erfolg ist **natürlich** die Überwindung der Ukraine-Krise auf der Grundlage des internationalen Rechts» (див. переклад вище) [6].

«Deshalb sind wir **natürlich**, wie François Hollande es gesagt hat, auch der Meinung, dass der Terrorismus bekämpft werden muss» [7] (Тому ми вважаємо, звичайно, як сказав Франсуа Голланд, що тероризм слід подолати).

Дискурсивне слово *sicherlich* маркує щось раніше вже означене, у чому промовець досить впевнений. Автор не акцентує власну думку, він надає інформацію як об'єктивну реальність, тобто інформація оцінена як така, що не викликає сумніву: «Eswar – so bin ich überzeugt – richtig, den direkten Gesprächskanal auf dieser Ebene ein Jahr später wieder zu eröffnen, ...und das, was wir gegenüber dem in Paris Vereinbarten an Fortschritt erreicht haben, **sicherlich** sehr begrenzt ist [7] (Це було – і я в цьому переконана – правильно, знову відкрити прямий канал перемовин на цьому рівні через рік ...а той прогрес, що ми напроти досягли в домовленостях, дійсно дуже обмежений), «Man kann in einer solchen Unterredung **sicherlich** nicht sofort die Wirkungen sehen» [7] (У таких перемовинах дійсно не можливо зразу побачити результат).

До дискурсивних слів невисокого ступеню оцінки достовірності ми відносимо слова *doch*, *allerdings*.

Використання частки *doch* знижує категоричність твердження, не беручи під сумнів упевненість у достовірності повідомлення: «Aber Frankreich und Deutschland stehen weiter bereit, diesen Prozess zu begleiten, weil wir glauben, dass Minsk die Grundlage ist, die wir haben, die einzige Grundlage, um hier aus einem Zustand der täglichen Waffenstillstandsverletzungen herauszukommen und **doch** endlich in einen stabileren Zustand zu gelangen, auch wenn das schwierig ist [7] (Однак Франція і Німеччина готові і надалі супроводжувати цей процес, оскільки ми вважаємо, що Мінськ є основою, єдиною основою, яку ми маємо, щоб тут вийти із стану щоденного порушення військової тиші, і все ж таки нарешті перейти до стабільного стану, як би важко це не було), «Aber **doch** nicht um den Preis, dass dort 300000 Menschen ihr Leben verlieren und ohne alle notwendige Versorgung dahin vegetieren müssen» [7]. (Але ж не ціною, коли 300000 людей мусили втратити життя і існувати без будь-якого необхідного забезпечення).

Дискурсивне слово *allerdings* демонструє позицію промовця як авторитетного спостерігача. Разом з тим відбувається ніби то налаштування на аудиторію, котрій надається можливість мати також іншу думку. Можливість альтернативи робить повідомлення більш відповідним до дійсності, оскільки в іншому разі воно було б не лише занадто категоричним, але й не правдоподібним: «Das setzt **allerdings** den Willen aller Beteiligten voraus, in Grundprinzipien dieser Ordnung immer eindeutig zus ein» [7]. (Умовою цього є, звичайно, воля усіх учасників, однозначно підтримувати основні принципи цього порядку).

Слід відмітити, що у проаналізованих нами офіційних промовах федерального канцлера Німеччини Ангели Меркель ми не виявили жодного випадку використання дискурсивних слів типу *vielleicht* та *wahrscheinlich*, котрі зазвичай маркують невпевненість промовця в істинності повідомлення чи висловлювання припущень. Це свідчить про відсутність у промовця жодних сумнівів стосовно достовірності повідомлюваного.

Вживання дискурсивних слів, на думку науковців, відбувається значною мірою позасвідомо, ненавмисно та неосмислено, тому їхній аналіз у політичних промовах дозволяє виявити істинні наміри та глибше зрозуміти світовідчуття оратора.

Таким чином, компоненти текстів промов Ангели Меркель стосовно ситуації на Сході України є аргументованими, уніфікованими і логічно зв'язаними. Вони дозволяють оратору реалізувати ефективну міжкультурну комунікацію та впливати на адресатів, висловивши наразі чітку власну позицію з питання, та спрямувати їхні думки і дії на вирішення конфліктної ситуації.

Список використаної літератури

- 1. Бацевич Ф. С.** Дискурсивні слова в комунікації: слово ДАЖЕ у Ф. Достоевського / Ф. С. Бацевич // Нариси з комунікативної лінгвістики. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 181–190.
- 2. Переверзев Е. В.,** Кожемякин Е. А. Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, Воронеж : Издательский центр ВГУ, 2008. – № 2. – С. 74–78.
- 3. Сопова И. В.** Фразеология и институциональный дискурс в лингвоперсоналогическом аспекте (на материале речевых манифестаций В. В. Путина и А. Меркель) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Белгород, 2011. – 20 с.
- 4. Цветкова Е. Б.** Языковая специфика текстов политических речей Ангелы Меркель // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта, 2013. – Вып. 2. – С. 153–160.
- 5. Merkel A.** Rede von Bundeskanzlerin Merkel anl. des Jahrestreffens 2015 des World Economic Forum am 22. Januar 2015 <https://www.bundeskanzlerin.de/Content/DE/Rede/2015/01/2015-01-22-merkel-wef.html>.
- 6. Merkel A.** Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel anlässlich der 51. Münchner Sicherheitskonferenz am 07. Februar 2015 in München <https://www.bundeskanzlerin.de/Content/DE/Rede/2015/02/2015-02-07-merkel-sicherheitskonferenz.html>.
- 7. Merkel A.** Pressekonferenz von Bundeskanzlerin Merkel und dem französischen Präsidenten Hollande im Bundeskanzleramt am 20. Oktober 2016 <https://www.bundeskanzlerin.de/Content/DE/Mitschrift/Pressekonferenzen/2016/10/2016-10-20-pk-merkel-hollande.html>

Кобзар О. І. Офіційні промови Ангели Меркель щодо ситуації на Сході України як засіб реалізації ефективної міжкультурної комунікації (функціонально-стилістичні особливості)

У статті досліджуються функціонально-стилістичні засоби мови, котрі використовуються федеральним канцлером Німеччини Ангелою Меркель для створенню дієвого міжкультурного діалогу щодо ситуації на Сході України. Зазначається, що тексти промов Ангели Меркель виконують такі основні функції: інформаційна, інструментальна, прогностична, легітимуюча, переконання та політичної пропаганди. До стилістичних особливостей офіційних текстів Ангели Меркель належить використання емоційного компоненту, ключових слів, символів, дискурсивних слів, що дозволяє послідовно виявити емоційно-оцінне, характеризуюче ставлення оратора до об'єкта висловлювання. Компоненти тексту промов Ангели Меркель є аргументованими, уніфікованими і логічно зв'язаними.

Ключові слова: політичний дискурс, функціонально-стильові особливості, дискурсивні слова, емоційний компонент, символ.

Кобзарь Е. И. Официальные речи Ангелы Меркель относительно ситуации на Востоке Украины как средство реализации эффективной межкультурной коммуникации (функционально-стилистические особенности)

В статье исследуются функционально-стилистические средства языка, которые используются федеральным канцлером Германии Ангелой Меркель для созданию действенного межкультурного диалога относительно ситуации на Востоке Украины. Отмечается, что тексты речей Ангелы Меркель выполняют следующие основные функции: информационная, инструментальная, прогностическая, легитимная, убеждения и политической пропаганды. К стилистическим особенностям официальных текстов Ангелы Меркель относится использование эмоционального компонента, ключевых слов, символов, дискурсивных слов, анализ которых позволяет последовательно выявить эмоционально-оценочное, характеризующее отношение говорящего к объекту высказывания. Компоненты текстов речей Ангелы Меркель аргументированы, унифицированы и логично связаны.

Ключевые слова: политический дискурс, функционально-стилевые особенности, дискурсивные слова, эмоциональный компонент, символ.

Kobzar O. Official Speeches of Angela Merkel About the Situation in Eastern Ukraine as a Means of Implementing an Effective Cross-Cultural Communication (Functional and Stylistic Features)

The article deals with the functional and stylistic means of language that are used by German Chancellor Angela Merkel for creation of effective intercultural dialogue about the situation in Eastern Ukraine. It is noted that the analysis of specific language mechanisms has the growing interest in linguistics, especially in the realm of political discourse, which ensures the relevance of the chosen topic. In the functional aspect speeches of Angela Merkel complete the following tasks: information, instrumental, prognostic, legitimate, beliefs and political propaganda. The analysis of these functions gives the right to assert that with special language updating official speeches of Angela Merkel reflect the current political situation in Europe, generate a power position of her country in solution of conflict issues. The functional features of political speeches allow her to simulate public opinion, interest and action and to send them in a certain direction. Using of emotional component, symbols and discursive words fall into stylistic features of formal Angela Merkel's texts. Their analysis can detect emotional valuation, describe the attitude of the speaker to the subject of expression. Components of Angela Merkel's speeches are reasoned, unified and logically connected.

Key words: political discourse, functional and stylistic features, discursive words, the emotional component, symbol.

Моїсеєнко Олена Юрївна,
доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії
та практики перекладу ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ (2014-2017) В СВІТОВИХ АНГЛОМОВНИХ МЕДІА

Поняття «концептуалізація» є центральним для цілого комплексу сучасних наукових дисциплін, які використовують як методологічну основу когнітивний підхід. Концептуалізація – це передусім живий процес породження нових смислів, який відображає механізми того, як створюються нові значення і як можна пояснити здатність людини постійно поповнювати фонд знань про світ. Важливим видом концептуалізації світу виступає мовна концептуалізація як фундамент, перше джерело всіх інших видів концептуалізації [2]. Концептуалізація є одним з найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, яка полягає в усвідомленні інформації, що надходить до неї і призводить до створення концептів, концептуальних структур та всієї концептуальної системи в мозку (психіці) людини [1]. Концепт є основною одиницею зберігання значущої інформації про світ у мовній картині світу етносу, це ключовий смисл, актуалізований не одним знаком, а цілим набором знаків. Концепт – це «квант» інформації про світ, згусток смислів та асоціацій, які стоять за словом [2, с. 206].

Метою статті є розгляд особливостей мовної концептуалізації збройного конфлікту (2014-2017) на сході України в текстах світових англomовних медіа. Актуальність дослідження полягає в тому, що медіа та гіпермедіа стають основним середовищем, у якому реалізуються більшість значущих для індивіда видів комунікації. Метафоричний образ світу як глобального селища *global village* був запропонований М. Мак Луханом, професором англійської літератури, літературним критиком і теоретиком комунікації, який ще в 1964 році визначив *медіа як повідомлення (the medium is the message)* та передбачив, що розвиток медіа *сприятиме єднанню світу*. Його метафори *the medium is the message* та *the global village* є нині частиною глобальної картини світу [6]. Ускладнення явищ глобального світу робить інформаційний вплив на індивіда комплексним та медіатизованим. Медіатизація визначається як ментально-когнітивний результат впливу на мислення індивідів полімодального, полісеміотичного медійного продукту, що виражається у формуванні картини світу за допомогою специфічно медійних, інтегративних, когнітивних структур пізнання та представлення реальності [3, с. 478–479]. І. Рогозіна відзначає

важливість когнітивного підходу до вивчення вербальних та авербальних явищ у сфері медіа-комунікації, який дозволяє розглядати мову як одну з цілого ряду ментальних здібностей індивіда, що реалізуються ним у процесі пізнання дійсності та фіксуються у продуктивній ЗМІ медіа-картині світу. В контексті такого підходу правомірно ставити питання про гетерогенність когнітивних структур, тобто не про автономність мовних структур як пізнавальних, а про їх взаємодію з пізнавальними [216, с. 484].

Матеріалом дослідження стали інтернет-статті сайтів американського телеканалу CNN та британської телерадіомовної корпорації BBC.

CNN (*Cable News Network*, Кабельна Мережа Новин) – одна з провідних телекомпаній світу. CNN здійснює мовлення на 212 країн світу. В усьому світі випуски новин телекомпанії дивляться більш ніж 1,5 мільярди чоловік. CNN приділяє значну увагу Україні та висвітлює розвиток подій в Україні на постійній основі. Схід України в період збройного конфлікту описується як зруйнований насиллям *the violence-wracked east of the country*:

Pro-Russian separatists are accused of preventing people from voting in the violence-wracked east of the country (CNN 25 /05/ 2014).

Події на сході України в основному характеризуються як *conflict* (конфлікт):

It began as a dispute over a trade agreement, but it mushroomed into the bloodiest conflict in Europe since the wars over the former Yugoslavia in the early 1990s (CNN 02/10 /2015).

Конфлікт характеризується як найбільш кривавий в Європі з часів війн у колишній Югославії, *the bloodiest conflict in Europe*. Райони, де проходили та проходять бойові дії визначаються як *the conflict zone* (зона конфлікту) або як *the conflict-torn areas* (територія, яка розривається конфліктом):

And by the end of the year, the U.N. says more than 1.7 million children in the conflict-torn areas of eastern Ukraine are facing “extremely serious” situations exacerbated by unusually harsh winter conditions (CNN 12/11/2014).

But violence continues in the conflict zone in eastern Ukraine – and 2016 has seen an increase in casualties (CNN 02/10/2015).

Події на сході України також визначаються як *війна*. Війна кореспондентом CNN характеризується як громадянська – *civil war*. Кореспондент запитує: «Як суперечка почалася та як потім переросла в громадянську війну?»:

So how did this dispute begin and how did it then erupt in to civil war? (CNN 02/10 /2015).

Підтвердженням сприйняття подій у східній Україні як війни слугують використання таких лексичних одиниць як *front* (фронт) та *frontline* (лінія фронту):

Situation near the front remains volatile (CNN 08/05/2016).

The increasingly tense situation on the frontline between government forces and separatists in eastern Ukraine has resulted in a spike in civilian casualties, according to new figures released by the Office of the UN High Commissioner for Human Rights (CNN 08/05/2016).

Сторони конфлікту кореспонденти CNN позначають як, з одного боку, *government forces* (урядові сили), *Ukrainian government forces* (українські урядові сили) або *Kiev's government forces* (київські урядові сили), з іншого боку, з точки зору кореспондентів CNN, виступають *separatists* (сепаратисти) або *pro-Russian separatists* (проросійські сепаратисти), також використовується лексичні одиниці *rebels* (повстанці), *pro-Russia rebels* (проросійські повстанці) або *rebel forces* (повстанські сили):

The increasingly tense situation on the frontline between government forces and separatists in eastern Ukraine has resulted in a spike in civilian casualties, according to new figures released by the Office of the UN High Commissioner for Human Rights (CNN 08/05/2016).

Donetsk International Airport, which was rebuilt ahead of the European soccer championships in 2012, falls to rebels after months of fighting with Ukrainian government forces (CNN 22/01/ 2015).

European leaders are opposed to arming Kiev's government forces... (CNN 12/02/ 2015).

Pro-Russian separatists are accused of preventing people from voting in the violence-wracked east of the country (CNN 25/05/ 2014).

Recent gains by Ukrainian armed forces have seen the territory controlled by the rebels contract. But the rural area where MH17 crashed to earth July 17 remains under the rebels' sway (CNN 23/07/ 2014).

In recent weeks, rebel forces have brought down a number of Ukrainian military aircraft in the eastern regions, including two Antonov AN-26 transport planes, several Mi-8 and Mi-24 helicopters, Su-25 fighter jet and an Ilyushin IL-76 cargo plane (CNN 23/07/ 2014).

Who are Ukraine's pro-Russia rebels? (CNN 02/10/ 2015)

Метонімія стає основним інструментом показування позицій урядів різних країн щодо подій на сході України. Наприклад, уряди європейських країн поєднуються та представлені як *Europe* (Європа) (*Europe to Russia* (Європа Росії)), або *the United States says* (Сполучені Штати кажуть):

Europe to Russia: We won't blink over Ukraine (CNN 22/01/ 2015).

...the United States says it is considering supplying lethal aid to Ukraine...(CNN 12/02/ 2015).

Поєднання європейських країн та Сполучених Штатів Америки визначається як *West* (Захід):

What's at stake in the conflict between the West and Russia over Ukraine is not just the future of Crimea, it's the future of international order (CNN 04/03/ 2014).

Росія характеризується як *master of the long game* (майстер довгої гри):

...and Russia is a master of the long game (CNN 11/08/ 2016).

Кореспонденти CNN експліцитно стверджують про військову підтримку та пряму участь Росії в конфлікті на підтримку сепаратистів – *backing up and often fighting for the separatists*:

Russia always had a vastly superior army backing up and often fighting for the separatists (CNN 12/08/ 2016).

BBC (*British Broadcasting Corporation*, Британська Телерадіомовна Корпорація) за кількістю слухачів є найбільшою телерадіомовною корпорацією в світі.

Кореспонденти BBC визначають конфлікт на сході України декількома лексичними одиницями такими як *crisis* (криза), *conflict* (конфлікт) та *war* (війна):

Ukraine crisis: Timeline (BBC 13 /11/ 2014).

Ukraine conflict: Why is east hit by conflict? (BBC 18 /02/ 2015).

Ukraine's war: The human cost (BBC 18 /02/ 2015).

Також використовується термін *full-scale conflict*:

How did eastern Ukraine return to full-scale conflict? (BBC 18 /02/ 2015).

Військові експерти пояснюють термін *full-scale conflict* як конфлікт в якому поряд з військовими діями застосовуються не військові дії, такі як, наприклад, економічні заборони [5].

Хоча в дискурсі BBC про події на сході України переважають лексичні одиниці *war* та *conflict*, у той час як у дискурсі CNN, використовується словосполучення *civil war* (громадянська війна):

In the midst of Ukraine's worsening civil war, opinion is unlikely to be less divided (BBC 29 /08/ 2014).

Сторони конфлікту кореспонденти BBC позначають як з одного боку *the Ukrainian army* (українська армія), *Ukrainian government forces* (українські урядові сили), з іншого боку, з точки зору кореспондентів BBC, виступають *separatists* (сепаратисти) або *pro-Russian separatists* (проросійські сепаратисти), також використовуються лексичні одиниці *rebels* (повстанці) та *pro-Russia rebels* (проросійські повстанці):

Outbreaks of fighting between pro-Russian rebels and the Ukrainian army frequently violate the truce and lives are still being lost, two years after the conflict broke out (BBC 15 /04/ 2016).

Most of the Ukrainian government forces have pulled out of the town, a key transport hub (BBC 19 /12/ 2016).

For months, pro-Russian separatists have fought Ukrainian forces in two eastern regions of Ukraine but a fragile ceasefire has been agreed by both sides (BBC 13 /11/ 2014).

The separatists were then angered by the government decision to scrap the special status of their two regions, Donetsk and Luhansk (BBC 18/02/ 2015).

Ukraine says its army has repulsed an offensive by pro-Russian rebels in the east who sought to seize territory near the strategic town of Debaltseve (BBC 19/12/2016).

Метонімія, як і в повідомленнях кореспондентів CNN, стає основним інструментом подання позицій урядів різних країн щодо подій на сході України. Наприклад, українські офіційні представники позначаються як *Kiev*, офіційні представники інших країн об'єднуються як *West* (Захід) та позиції офіційних представників Російської Федерації представлені як *Moscow*:

Kiev and the West accuse Moscow of arming the rebels and sending Russian regular troops to help them (BBC 01/09/2016).

Russia-watchers in the West are monitoring events carefully, not just in terms of the day-to-day crisis, but because Russia's military is worth watching (BBC 11/08/2016).

Кореспонденти BBC, як і кореспонденти CNN, експліцитно стверджують про військову підтримку та пряму участь Росії у конфлікті на підтримку сепаратистів, що знаходить своє вираження у таких лексичних одиницях як *Russian-backed separatists* та *engaged directly in the fighting*:

However, tensions between Kiev and Russian-backed separatists plunged the eastern regions of Donetsk and Luhansk into war (BBC 13/01/2016).

For periods, fully formed Russian units have engaged directly in the fighting alongside pro-Russian militia (BBC 11/08/2016).

Відсутність надії на швидке вирішення конфлікту знаходить своє вираження у визначенні війни на сході України як «заморожена війна»:

Ukraine conflict: Daily reality of east's "frozen war" (BBC 15/04/2016).

Таким чином, аналіз особливостей мовної концептуалізації подій на сході України (2014-2017) в дискурсі провідних світових медійних компаній свідчить, що американська медійна компанія CNN та британська медійна корпорація BBC створюють інформаційні простори, які є схожими за ключовими концептами. Проте слід зазначити, що мовна картина збройного конфлікту, яка створюється провідними медійними компаніями має суперечливий характер. З одного боку, використання таких лексичних одиниць як *rebels*, *civil war* створює картину внутрішнього конфлікту. З іншого боку, експліцитні твердження про пряму участь у збройному конфлікті іншої держави через такі лексичні одиниці як *engaged directly in the fighting* заперечують можливість визнання конфлікту на сході України як внутрішнього, згідно визначення поняття *civil war*, яке сформулювала Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй [див. 4]. Перспективи подальших досліджень полягають у подальшому поглибленому когнітивному аналізі медійного дискурсу на матеріалі інших мов.

Список джерел ілюстративного матеріалу

BBC <http://www.bbc.com/news>

CNN <http://edition.cnn.com/>

Список використаної літератури

1. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова [та ін.] / Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997 . – 245 с. **2. Радбиль Т. Б.** Основы изучения языкового менталитета: [учеб. пособие] / Т. Б. Радбиль. – М. : Флинта: Наука, 2010. – 328 с. **3. Рогозина И. В.** Новые медийные когнитивные структуры и глобализационные процессы / И. В. Рогозина // Глобализация-этнизация. Этнокультурные и этноязыковые процессы: в 2 кн. / [отв. ред. Г. П. Нешименко]; Науч. совет РАН «История мировой культуры»; Институт славяноведения РАН. – М. : Наука, 2006. – Кн. 1. – С. 476–484. **4. Cockayne J.** The United Nations Security Council and Civil War: First Insights from a New Dataset / J. Cockayne, Ch. Mikulaschek, Ch. Perry. – New York: International Peace Institute, 2010. – Mode of access to paper: www.ipinst.org **5. Jonsson O.** Russian Full-Spectrum Conflict: An Appraisal after Ukraine / O. Jonsson, R. Seely // Journal of Slavic Military Studies / Editor D. Glantz. – Abingdon: Routledge, 2015. – Vol. 28:1, P. 1–22. **6. McLuhan M.** Understanding Media: The Extensions of Man / M. McLuhan, L. H. Lapham. – [First edition 1964]. – Cambridge: The MIT Press, 1994. – 392 p.

Моїсеєнко О. Ю. Особливості мовної концептуалізації збройного конфлікту на сході України (2014-2017) в світових англійськомовних медіа

Статтю присвячено розгляду особливостей мовної концептуалізації збройного конфлікту на сході України (2014-2017) в світових англійськомовних медіа. Матеріалом дослідження стали інтернет-статті сайтів американського телеканалу CNN та британської телерадіомовної корпорації BBC. Аналіз особливостей мовної концептуалізації подій на сході України в дискурсі світових провідних медіа свідчить, що американська медійна компанія CNN та британська медійна корпорація BBC створюють інформаційні простори, які є схожими за ключовими концептами. Дослідження також засвідчує, що мовна картина збройного конфлікту, яка створюється світовими медіа має суперечливий характер.

Ключові слова: мовна концептуалізація, англійська мова, медійний дискурс, Україна.

Моїсеєнко Е. Ю. Особенности языковой концептуализации вооруженного конфликта на востоке Украины (2014-2017) в мировых англоязычных медиа

Статья посвящается рассмотрению особенностей языковой концептуализации вооруженного конфликта на востоке Украины (2014-2017) в мировых англоязычных медиа. Материалом исследования

послужили интернет-статьи сайтов американского телеканала CNN и британской телерадиовещательной корпорации BBC. Анализ особенностей языковой концептуализации в дискурсе ведущих медиа свидетельствует о том, что американская медиа компания CNN и британская медиа корпорация BBC создают информационные пространства, которые совпадают по ключевым концептам. Исследование также свидетельствует, что языковая картина вооруженного конфликта, которая создается мировыми медиа, имеет противоречивый характер.

Ключевые слова: языковая концептуализация, английский язык, медиадискурс, Украина.

Moiseyenko O. Peculiarities of Conceptualization in the English Language of Armed Conflict in Eastern Ukraine (2014-2017) in World Media

The paper examines the peculiarities of conceptualization in the English language of armed conflict in eastern Ukraine (2014-2017) in world media. The armed conflict in eastern Ukraine started in April 2014, and as CNN states it mushroomed into the bloodiest conflict in Europe since the wars over the former Yugoslavia in the early 1990s. The internet-articles of the American Cable News Network (CNN) and the British Broadcasting Corporation (BBC) have been analyzed. The analysis of the peculiarities of conceptualization in the English language of armed conflict in eastern Ukraine in the discourse of world's leading media shows that the American Cable News Network (CNN) and the British Broadcasting Corporation (BBC) create the information spaces which match in key concepts. The research also reveals that the language picture of the armed conflict created by world's leading media has contradictory character. On the one side, the usage of such lexical units as *rebels*, *civil war* creates the picture of the internal conflict. On the other side, the explicit statements on the direct participation in the armed conflict of another state rejects the possibility to define the conflict as an internal one according to the definition the notion of *civil war* formulated by the United Nations Security Council.

Key words: language conceptualization, English, media discourse, Ukraine.

УДК 821.163.2 – 1.09+929 Забужко, Жадан

Негодяєва Світлана Анатоліївна,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української літератури ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

«ДОНБАСЬКИЙ ТЕКСТ»: ДІАЛОГ РЕГІОНАЛЬНИХ ВІЗІЙ

Сприйняття феномену багатокультурності викликано глобалізацією та переосмисленням загальнолюдських цінностей. Культурні локалізовані простори, до яких відноситься Донбас, можна визначати як зіткнення, конфлікт, стикання, сусідство, контакт культур. Література Східного регіону України свого часу досліджували В. Іванов, М. Сумцов, Л. Гайовий, Н. Тарасенко, О. Іонов, Ю. Фесенко, Т. Миронова, П. Тимофєєв, Ф. Пустова, В. Оліфіренко, Н. Бабич та ін. Сьогодні сформована методологічно потужна літературознавча школа на Луганщині, до складу якої треба зарахувати студійні доробки О. Галича, Т. Пінчук, І. Бойцун, О. Неживого, О. Скиби, Н. Філоненко, С. Негодяєвої, О. Двulichанської та інших. Коло інтересів науковців спрямоване на дослідження: основних рис розвитку літератури, педагогічно-методичної науки в північно-східному регіоні України; творчості окремих письменників, які репрезентують літературу Слобожанщини, розробку рекомендацій щодо вивчення їх творів у межах освітньої програми середньої школи; своєрідності художньої рецепції Слобожанщини у творах українських та зарубіжних авторів; творчого доробку письменників Слобожанщини в національно-культурному, соціально-історичному контекстах; феноменів регіональної літератури й локального тексту.

Хибна думка про відокремленість та ізольованість погранич від центру, відсутність істотних впливів ззовні продукують дискусію про розвиток провінційних територій за власними законами. Проте сучасні культурологічні відповідники, що активно побутують серед населення цього району, заперечують думку про те, що в період глобалізації, інформаційної війни ситуація в Україні перебуває в стані духовної та економічної кризи, яка спростовує традиційне уявлення про нерівномірність розвитку різних регіонів країни.

Розглядаючи феномен міста, ще Ю. Лотман пропонував виокремлювати два інтерпретаційні модули – «місто як ім'я» та «місто як простір», при цьому останній, характеризуючись як «замкнений простір відносно оточуючої його території» [1], може набувати центричного та ексцентричного характеру. Це ствердження дає нам підстави сформулювати новий і актуальний напрям у досліджуваному аспекті – «локальний міський текст»: «східний текст» (А. Біла [2]), «київський текст» (Т. Гундорова [3], О. Харлан [4]), «петербурзький текст» (В. Фоменко [5]) тощо.

Очевидна актуальність нашої розвідки дає змогу окреслити її мету – дослідити «донбаський текст» у рецепції сучасних письменників, вихідців з різних регіонів країни, – Оксани Забужко (представниці Західної України) та Сергія Жадана (митця Сходу). Запропонована нами наукова інтерпретація дасть змогу порівняти авторські міфи про міста Донбасу і з'ясувати світоглядні коди, на підставі яких формувались візії про «меншовартість» регіональної культури. Своє дослідження ми побудували на основі аналізу есеїстичних творів письменників:

подорожніх нарисів Оксани Забужко «Слідами одного вірша», надрукованого в збірці «27 регіонів» [6] та Сергія Жадана «Anarchy in the Ukt» і «Луганського щоденника» [7].

У рецепції Оксани Забужко загальну предметно-просторову перспективу власне урбаністичного міського топосу Донецьк окреслює більш або менш деталізована картина міського життя степового промислового краю: «Перше враження, перший кидок на місто оком з пташиного польоту (з вікна літака, що пішов на посадку) – як перший погляд незнайомця при зустрічі: он ти який!.. Безкрая рівнина, плаский, на весь овид, чорно-сірий степ, суворі графічна кольористика, місцями підбілена порошею (кінець листопада), нерівномірно розкидані лишаї радянських багатоповерхівок та «промзон», дими, завислі в повітрі клаптями вовни, – і то тут, то там, наче прорвані назверх велетенські бугри прихованої підземної сили – монументальні, геометрично чітко окреслені, мов обмахнуті по контуру сніжними квачем, безверхні чорні зіккурати, найпрекрасніша риса міського пейзажу – гори?.. чи якісь загадкові конструкції?..» [6, с. 36]. Терикони, депресивні напівпорожні міста-супутники, не підкорене людиною Дике Поле, утілення «американської мрії по-українськи», нескінченна низка маркетологічних топонімів, на зразок: бізнес-центр «Акула», мережа супермаркетів «Обжора», ресторан «Ё – моё», відсутність метро, створили промовистий авторськи концепт Донецька: «як немовля, – навіть ставши «мільйонником», він не перестав бути тим, чим був зроду – шахтарськм селищем, «посьолком» серед Дикого Поля» [6, с. 41].

Регіональний концепт Донбасу Сергія Жадана – пейзажний степовий топос Луганщини, представлений безмежними просторами, які підкорити до кінця дано не кожному. Тому сучасний ландшафт – це висушена степовіями земля, терикони, поля соняшника, кукурудзи, пшениці, дороги, невеликі станції, полустанки, зупинки, зруйновані елеватори, багаточисельні гастрономи в невеликих повітових містечках. Наприклад, так письменник характеризує свою малу батьківщину – Старобільськ у нарисі під назвою «Масони в побуті»: «Ще одне місто-герой, пристанок підліткових мрій і темних пристрастей, що роз'їдають ізсередини сумління його мешканців. Близько тридцяти тисяч населення. Чотири середні школи, в одній із них я навчався. Церква XIX століття, оббита бляхою... Відновлений монастир – за часів мого дитинства там стояла військова частина... Крім чотирьох шкіл є стадіон, банк, контори й елеватор... Пам'ятаю якийсь путівник по Луганській області, яка тоді ще нормально називалась Ворошиловградською, там навіть на обкладинці було зображено вантажівку з пшеницею під елеватором. Чомусь урізалось в пам'ять. Хліборобні райони, наповнені збіжжям і молоком... Так, поїхали далі – кілька кінотеатрів, гуртожитки петеу, ремонтний завод, залізничний вокзал. На вулицях багато піску й абрикосів, абрикоси падають у пісок, їх навіть не підбирає ніхто, цілі вулиці, засипані абрикосами, так і дивишся, щоб не наступити на них і не

зробити боляче. З видатних громадян, якщо не рахувати парт- і госпактиву, можна згадати божевільного письменника Гаршина, який тут невідомо чим займався, але відомо як скінчив. Свого часу Старобільськ навіть був столицею Радянської України – у сорок третьому, коли совки рухалися на захід, він був одним із перших визволених українських міст...» [7, с. 24–28].

Акцентує свою увагу на пейзажі степового краю і Оксана Забужко. Степ у її рецепції має безмежну шаманську силу. Проте, Сосюрині «Як передать, Донбас, твою красу і силу...» спростовує сьогodнішня естетика бурхливого наступу промисловості, бо «...навіть у наймертвотніші брежневські десятиліття, коли все, здавалось, було «закатано в асфальт», чи, як мовляв той шаман, «накрито каменем» (рівненько, за ранжиром, як люблять анальні садисти, – з дотепер збереженими газонами, по яких «не ходять!»), та бордюрами, на яких «не сидять!») – та сила продовжувала дибитися невпокоєними буграми, мов донецький степовий ландшафт: цвіт українського дисидентства 1960 – 1970, саме його осердя, найнепохитніший інтелектуальний кістяк – звідси, з Донбасу. Іван і Надія Світличні, Раїса Мороз-Левтерова, Іван Дзюба, Василь Стус...» [6, с. 39]. Прийом візуальної деталізації образу міста доповнюють запахи (метановий дим копалень, сіро-водневий дим коксохіму), смакові образи (фаст-футівський присмак їжі), звукові образи (звук вібрації відбійних молотків, ляскіт шахтарських касок по асфальту).

Авторська символіка луганського простору в рецепції Сергія Жадана – це, перш за все, постаті, світоглядні теорії, історичні ретроспекції. Нестор Махно й Володимир Сосюра, більшовицькі вожді й Іван Світличний – співіснування анархізму, націоналізму, марксизму-ленінізму, свободи шістдесятництва й хуторської та пролетарської ідилії створили геополітичне тло цього краю, який довгий час мирно співіснував із традиціями Слобожанщини. Щоб зрозуміти менталітет корінного населення, мало було тут народитись, жити й ствердитись десь у іншому місті.

Для подолання ізолюваності та відчуження людина прагне до комунікації з іншими, заснованої на взаєморозумінні, співпраці та спілкуванні. Саме ця потреба – «почути Донбас» – стала зав'язкою подорожі до рідної письменнику місцевості. Подорож з Харкова до Луганська (уже не фантомного міста, як у романі «Ворошиловград») починається на фоні політичної кризи в країні: інформаційна війна з народом через передвиборну кампанію вибухнула по всьому Сходу. Білбордні гасла, заклики, слогани з промов «народних обранців», багаточисленні блокпости, зруйновані дороги, підприємства типу «Завод «Стандарт», захоплена терористами будівля СБУ в Луганську створюють апокаліптичні, депресивні картини занепаду степового краю, ієрархії суспільства – гвинтиково-радянського типу, у якому навіть міліція діє з принципом: «якщо начальство накаже», «... начальство накаже – будуть

стріляти, начальство попередить – не вийдуть на мітинг, начальство вживе заходів – полюблять батьківщину».

Градаційна конструкція спостережень автора підсилюється розмовами із Старобільськими активістами: «На нові призначення з Києва, говорять, що до влади прийшли всі «колишні», стверджують, що регіон «зливають». Розповідають, що в місті нещодавно відбувалася виїзна сесія Луганської облради. Депутати пропонували звернутися за допомогою як не до Путіна, то, принаймні, до легітимної влади, себто до Януковича. Про настрої в місті говорять із неприхованою гордістю – учора, мовляв, була спроба організувати проросійський мітинг, але мітингувальників одразу ж оточила значно більша кількість «проукраїнськи» налаштованих громадян, «сепаратисти» просто розійшлися» [7, с. 207]. Російськомовне маскування подорожніх дає не лише перепустку до кінцевої точки поїздки, а й створює реально підготовлену анексію цієї частини України: «Місто, наскільки можна зрозуміти, проти федералізації, хоча ось одному з проукраїнських активістів спалили днями магазинчик. У центрі на деревах – жовто-блакитні мітки. На виїзді – уже біло-синьо-червоні» [1, с. 208].

На протывагу Сергію Жадану Оксана Забужко висуває історіософський рівень прочитання «донецького тексту» як світоглядної коліски шістдесятництва спогадами Івана Дзюби, який виокремив причини появи цього феномену саме в етнічно забарвленому й геополітичному Донбасі: «...ніхто нас спеціально не виховував, ніхто нам не закидав в душу думку про Україну, навпаки, все робилося для того, щоб ми жили бездумно і не бачили цієї проблеми. А приходять час – і вона в тобі озивається» [8, с. 51]. Письменницька асоціація тексту від В. Сосюри до Г. Тютюнника й В. Стуса, Емми Андіївської – це не лише створена авторкою низка національних митців-велетнів, це спроектований своєрідний міф Донецька-велетня, міста, яке поправу заслужило появу нових пам'ятних центрів: архітектурних, культурологічних, історичних. На думку майстрині слова, музеї, галереї цих видатних постатей залучать Донецьк до світової туристичної спільноти швидше, ніж Донбас-Арена, парк кованих скульптур та будинок героя гангстерських війн 90-х Ахата Брагіна. Донецьк на порозі духовного вибуху, і «що цьому містові потрібно, так це новий геній – масштабу Стуса, але типологічно ближчий до Маркеса, – такий, щоб зумів синтезувати всі, розкидані тут, уламки й випари різнопорядкових і різношарових міфів. Переплавити водно рабів і бунтарів, Тютюнникових мрущих дітей і їхніх убивць-опікунів з газетних хронік, і неперобутню людську біду, і голод, і жагу життя, і щелепи копалень, що з ненадлистю хронічного божества друге століття поспіль перетирають мільйони дужих тіл та жужелицю, і знепокоєних духів, що бродять покинутими штреками, і «пухирі землі», що надимаються на поверхні хромованою сталлю хмарочосів, і вперто-вітальні, як у кам'яних бабів донецького степу, монументальні форми Андіївської, Горської й Антипа, і вітер з

Кальміуса, і сірко-водневий сморід коксохіму, і Лису Гору з її єдиними на світі багаттям, і терикони з їх підземними димами...» [6, с. 50].

Щоденникові спогади Сергія Жадана сьогодні, зустрічі з однодумцями, публічні виступи формують наратора-бунтаря, здатного збуджувати народ Донбасу, руйнувати його маргінальний стереотип: «Льоша, головний режисер театру, тішиться й говорить, що все буде добре, що боятися немає чого. Каже, що за весь цей час до театру лише одного разу приходили двоє, у масках і з автоматами. Льоша припускає, що це якимось пов'язано з виставою «Сон» за Шевченком, чимось вона зацікавила бійців. У залі близько двохсот людей. Переважно молодь. Наприкінці хтось запитує: як я вважаю, чи читає мене Антимайдан. В іншому кінці залу підривається хлопець і голосно кричить: «Читав, читає й буде читати!» Потім він підходить і просить підписати книгу «для краснодонського сепаратиста». «“З любов'ю” писати не буду, добре?» – запитую я. Підходить старший чоловік, соває двісті гривень. «Я качав по-піратськи кілька ваших книжок, – пояснює, – то це за всі разом» [7, с. 209].

Ліричними відступами постають перед реципієнтом Жаданівські роздуми про причини зародження «непочутого Донбасу»: «Не буде нам спокою з нашою маячнею. Не буде нам радості з нашим страхом. Не буде нам миру з нашою закритістю й небажанням розуміти одне одного. Будемо одне одного боятися, будемо одне одному не довіряти, будемо підозрювати, будемо ворогувати – не будемо чути, не зможемо говорити. Забуваючи про все те, що нас насправді поєднує, забуваючи про все те, що мало б робити нас щасливими і сповненими любові до цього життя. Будемо по тому приходити до Господа, ставати перед його очима, вигадувати щось на своє виправдання – зневірені, розчавлені й озлоблені. З усіма своїми розірваними серцями, порожніми руками. У чорних окулярах, у спортивних костюмах» або «І тут заходить хтось із наших і починає говорити про політику. Мовляв, усі ми різні, у нас різні погляди, але всі ми любимо цю країну, ну і так далі. І все закінчується. Себто починається. Починається політика. З усіх нас лізуть наші гасла, стереотипи, страхи й образи. Такі речі важко зупинити, вони виходять із тебе, наче біси, говорять тобою, керують твоїми рухами, проступають у твоїх очах. Не певен, що такими розмовами можна когось у чомусь переконати, не певен, що вони можуть заспокоїти чи врівноважити. Скоріше це таке постійне занурення всередину себе, видобування власних аргументів, демонстрація власної правди, покладання на емоції, нерви та розпач. Розпач від неможливості переконати всіх у своїй правді, розпач від власної безпорадності, розпач від неможливості порозумітися. Завжди так і буває – поєднує музика, поєднує поезія, а ось політика не поєднує. Навіть якщо ти переконаний, що правда на твоєму боці» [7, с. 219].

Як бачимо, авторська символіка «донбаського тексту» сучасними авторами реалізована у формі метафоричного співвіднесення міст у

цілому або окремих його частин та елементів з образами, які символічно узагальнюють ті або інші аспекти буття та життєдіяльності регіону. Індивідуально-творча міфологізація спрямована на створення індивідуальних письменницьких міфів, які постають на основі певного екзистенційного досвіду, їх особистісного сприйняття бунтарського краю. Чіткі межі поняття «донбаський текст» у літературознавстві визначити неможливо, бо воно в науковому розумінні суб'єктивне, рухоме. Презентований авторами концепт Східної України артикулюється як семіотичний міський і духовний простір, який має свій рабсько-бунтарський характер, робітничо-пролетарський силует, певний класово-клановий соціум, свій кітчевий стиль, виснажений степовий ландшафт тощо. Важливого значення в поданій нами інтерпретації набуває переплетіння авторської й читацької рецепції, що вирізняє Донбас як оригінальний, самобутній просторовий образ з низки інших «міських текстів», і може продукувати нові літературознавчі дискусії.

Список використаної літератури

1. Лотман Ю. М. Символика Петербурга / Ю. М. Лотман / Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М. : Языка русской культуры, 1996. – С. 275–297. **2. Український текст** ХХ століття у дзеркалі історії української літератури. Програми основних курсів і спецкурсів / Відп. ред. Г. В. Давидова-Біла. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 96 с. **3. Гундорова Т.** Київський роман-с / Т. Гундорова // Критика. – 2008. – № 1–2. **4. Харлан О. Д.** Міський текст в історичній ретроспективі (Зінаїда Тулуб «Людолови») / О. Д. Харлан // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : Міжвуз. зб. наук. ст. – 2009. – Вип. ХХ. – С. 106–115. **5. Фоменко В. Г.** Місто і література: українська візія: Монографія / В. Г. Фоменко. – Луганськ : Знання, 2007. – 312 с. **6. Забужко О.** Слідами одного вірша / Оксана Забужко // 27 регіонів України / художник-оформлювач Д. О. Самойленко. – Харків: Фоліо, 2012. – С. 36–52. **7. Жадан С.** Anarchy in the Ukr / Сергій Жадан. Anarchy in Ukr : роман ; Луганський щоденник : нарис. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 240 с. **8. Дзюба І. М.** Спогади і роздуми на фінішній прямій / І. М. Дзюба. – К. : Криниця, 2008. – 928 с.

Негодяєва С. А. «Донбаський текст»: діалог регіональних візій

Автор розвідки досліджує «донбаський текст» у рецепції сучасних письменників, вихідців з різних регіонів країни, – Оксани Забужко (представниці Західної України) та Сергія Жадана (митця Сходу). Запропонована наукова інтерпретація дає змогу порівняти авторські міфи про міста Донбасу і з'ясувати світоглядні коди, на підставі яких формувались візії про «меншовартість» регіональної культури.

Доведено, що презентований авторами концепт Східної України артикулюється як семіотичний міський і духовний простір, який має свій

рабсько-бунтарський характер, робітничо-пролетарський силует, певний класово-клановий соціум, свій китчевий стиль, виснажений степовий ландшафт тощо. Авторська символіка «донбаського тексту» сучасними авторами реалізована у формі метафоричного співвіднесення міст у цілому або окремих його частин та елементів з образами, які символічно узагальнюють ті або інші аспекти буття та життєдіяльності регіону.

Ключові слова: «Донбаський текст», авторський міф, світоглядний код, регіональна література.

Негодяєва С. А. «Донбасский текст»: диалог региональных взглядов

Автор статьи исследует «донбасский текст» в рецепции современных писателей, выходцев из разных регионов страны, – Оксаны Забужко (представительницы Западной Украины) и Сергея Жадана (художника Востока). Предложенная научная интерпретация даёт возможность сравнить авторские мифы о городах Донбасса и выяснить мировоззренческие коды, на основании которых формировались взгляды о «неполноценности» региональной культуры.

Доказано, что представленный авторами концепт Восточной Украины артикулируется как семиотический городское и духовное пространство, которое имеет свой рабско-бунтарский характер, рабоче-пролетарский силует, определенный классово-клановый социум, свой китчевый стиль, истощенный степной ландшафт и прочее. Авторская символика «донбасского текста» современными авторами реализована в форме метафорического соотнесения городов в целом или отдельных его частей и элементов с образами, которые символически обобщают те или иные аспекты бытия и жизнедеятельности региона.

Ключевые слова: «Донбасский текст», авторский миф, мировоззренческий код, региональная литература.

Negodaeva S. "Donbass Text": Dialogue of the Regional Visions

The author explores "Donbass text" in the reception of contemporary writers, people from different regions of the country - Oksana Zabuzhko (representative of Western Ukraine) and Serhii Zhadan (master from the East). Proposed scientific interpretation makes it possible to compare authors' myths about the cities of Donbass and to find out the worldview codes on the basis of which visions of the "inferiority" of the regional culture were formed.

Visual and cultural contexts, architectonic, material culture, memorial definition, system of associations, cultural and physical signs and traces, and many other components create the text of the East in the author's receptions. The study is built on a generalization of city topos types of Donetsk, Luhansk, Starobilsk on urban, industrial, architectural, landscape, historiosophical, and culturological levels.

It is proved that presented by the authors concept of Eastern Ukraine is articulated assemiotic city and mental space that has a slave-rebellious nature,

worker-proletarian silhouette, a certain class-clan society, own kitschstyle, exhausted steppe landscape, etc. Author symbolics of "Donbass text" is realized by the modern authors in the form of metaphorical correlation of cities in the whole or its parts and elements with images that symbolically summarize these or other aspects of life and of vital activity of the region.

Key words: "Donbass text", author's myth, a worldview code, regional literature.

УДК 811.111`27

Степикіна Тетяна Володимирівна,
кандидат філософських наук, доцент кафедри романо-германської філології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ЩОДО МЕТОДОЛОГІЧНИХ ВІДМІННОСТЕЙ ПРОЦЕСІВ ЗАСВОЄННЯ ПЕРШОЇ ТА НАВЧАННЯ ДРУГОЇ МОВИ

Мета пропонованої публікації – розглянути відмінності між процесом засвоєння першої мови (L1) і навчанням другої мови (L2), а також контекст й інші чинники, що можуть бути причиною обмежень у засвоєнні мови.

У даному дослідженні ми також обговоримо кілька методів та прийомів викладання мови, які можуть надати вчителю розуміння, як використовувати різні методи в класі, щоб навчити компетентному рівню володіння цільовою мовою. Це говорить про те, що викладачам мови потрібно відійти від традиційного середовища в класі і зробити викладання другої мови інноваційним, інтерактивним і цікавим для учнів, щоб засвоїти знання L2, оскільки навчання L2 є результатом невпинних зусиль і практики в реальній ситуації.

Згідно з Девідом Крашеном, засвоєння першої мови (L1) є процесом природної асиміляції, у той час як вивчення другої мови (L2) є свідомим процесом. Здобуття навичок другої мови може бути постійним процесом навчання, тому не всі, хто вивчає другу мову, є успішними. Проте, діти у віці до 5 років досить добре засвоюють свою першу мову, за винятком лексики і кількох граматичних структур. Перша мова може бути перешкодою або допомогою у вивченні другої мови залежно від методики, котру вчитель використовує, та серйозності у використанні методики вчителем.

Засвоєння в порівнянні з навчанням

Тривалий час нерозв'язаним було питання, чи люди набувають другої мови таким самим шляхом, як першої. Вивчення другої мови – це процес, за допомогою якого люди вивчають другу мову на додаток до їхньої рідної мови. Терміни «засвоєння» та «навчання» не розглядаються

як синоніми, натомість використовуються для позначення підсвідомого та свідомого аспектів вивчення мови відповідно.

Засвоєння мови є здатність мозку в когнітивному розвитку і процесі концептуалізувати ідеї, структури і семантику в мові. У той самий час навчання мови – це і активні зусилля, спрямовані на вивчення мови. Учителі-мовники розробляють методи як компоненти засвоєння мови, у той час як учні використовують їх, щоб вчитися. Вивчення мови включає в себе отримання інформації про мову, перетворення її в знання за допомогою інтелектуальних зусиль і збереження їх через запам'ятовування.

Також важливо, що засвоєння мови передбачає розвиток навичок взаємодії з іноземцями, сприйняття їх мовлення на слух та говоріння.

Ключова відмінність

На думку деяких дослідників, визначальною відмінністю між першою мовою (L1) і другою мовою (L2) є вік, коли людина почала вивчати мову. Наприклад, Ерік Леннерберг застосовує термін «друга мова» на позначення мови, котру свідомо набуває або використовує її носій після статевого дозрівання.

Згідно з дослідженнями процесів засвоєння другої мови, засвоєння L1 є цілком успішним, тоді як навчання L2 – ні. Далеко не всі учні L2, очевидно, можуть бути повністю успішними у засвоєнні такого рівня мови, котрим володіють носії мови. На жаль, мовна майстерність не часто є результатом вивчення другої мови [1, с. 153]. Доказом цього дефіциту буде визнано відсутність повноти розуміння граматичних структур L2 [2] або скам'яніння в процесі навчання L2, коли учень не може прогресувати далі певної стадії.

Численні фактори

У той час як є багато спільного між навчанням L1 і L2, зміна ситуації і інших чинників також виробляє багато відмінностей. Одна із складнощів – уміти правильно відфільтрувати відмінності, які є випадковими, а не неминучими. Діти, котрі вивчають L1 в основному засвоюють мову в різних умовах з різною експозицією до мови, ніж учні, що вивчають L2, і вони знаходяться на різних стадіях психічної і соціальної зрілості [3]. Це може бути за своєю природою неможливо прирівняти учнів L1 і L2. Проте, ця стаття може надати викладачам іноземних мов чітке розуміння відмінностей між засвоєнням і навчанням та, як наслідок, взяти ефективні методи навчання другої мови.

Необхідність вивчення другої мови

Кожній особі, котра прагне до роботи в полікультурному суспільстві, необхідно вивчити другу мову. Це дуже важливо за умови глобалізації; з'єднання між народами, державами і міжнародними організаціями стають неминучими, що створює велику потребу знати іншу мову. Використання поширених мов у таких галузях, як торгівля, туризм, міжнародні відносини між урядами, технології, ЗМІ та наука. Тому багато країн, такі як Японія і Китай, створюють політику в галузі

освіти для навчання принаймні однієї іноземної мови в початковій і середній школі. Проте, деякі країни, такі як Індія, Сингапур, Малайзія і Філіппіни, використовують другу офіційну мову в їх системі уряду. Сьогодні такі країни, як Китай, приділяють величезне значення вивченню іноземної мови, тому спеціально вивчається англійська мова.

Мова засвоєння і мова навчання

Засвоєння мови є процес, за допомогою якого люди набувають здатність сприймати, виробляти і використовувати слова, щоб розуміти і спілкуватися. Ця здатність залучає засвоєння різноманітних знань та умінь із синтаксису, фонетики та великий словниковий запас. Мова може бути вокалізованою у мовленні або використовуватися як знакова система. Процес засвоєння мови, як правило, релевантен до набуття першої (рідної) мови, який включає засвоєння немовлятами рідної мови, тоді як навчання іноземної мови відбувається аналогічно процесу засвоєнню додаткової (або другої) мови дітьми чи дорослими.

Іншими словами, засвоєння мови відноситься до процесу природної асиміляції за участю інтуїції і підсвідомого навчання, яка є продуктом реальних взаємодій між людьми, де учень є активним учасником. Це подібно до того, як діти вивчають рідну мову: процес, під час якого виробляються функціональні навички в розмовній мові без теоретичних знань. Вивчення рідної мови розвиває знайомство з фонетичними особливостями мови, а також її структури, словниковий запас і несе відповідальність за слухове розуміння, за здатність до творчого спілкування та ідентифікації культурних цінностей.

Викладання і навчання розглядаються як дії, котрі відбуваються на особистісному й психологічному рівнях. Засвоєння мови істотно спирається на акт комунікації і розвиває впевненість у того, хто навчається.

Класичні приклади

Класичним прикладом оволодіння мовою: підлітки і молоді люди, які перебувають за кордоном протягом року за програмами обміну, досягають мовної компетентності, близької до рідної, у той час, коли в більшості випадків вони мало знають про мовні структури та аспекти. Вони мають гарну вимову без поняття фонології, не знають, що таке перфект, модальні або фразові дієслова, але вони вміють інтуїтивно розпізнавати і знати, як використовувати всі структури.

Вивчення мови

Концепція вивчення мови пов'язана з традиційним підходом і на сьогоднішній день досі практикується в основному в середніх школах, коледжах по всьому світу. Основна увага зосереджена на мові, на її письмовому вигляді і мета полягає в тому, щоб студент міг зрозуміти структуру і правила мови за допомогою застосування інтелекту і логічного дедуктивного міркування. Форма має більше значення, ніж спілкування.

Викладання і навчання носять технічний характер і регулюються офіційним навчальним планом із заздалегідь визначеною програмою. Один студент вивчає більше теорію, а мовна практика майже відсутня. Один викладач акцентує увагу на правильних мовних моделях і дуже критикує помилки студента. На заняттях відводиться мало уваги спонтанності у мовних висловлюваннях. Учитель є авторитетна постать, і участь студента є переважно пасивною. Студент буде вчити, як сформувані питальні і заперечувальні конструкції, буде запам'ятовувати неправильні дієслова, модальні дієслова і т.д. Студент пізніше вчиться будувати речення в перфектній формі, але навряд чи коли-небудь буде правильно вживати їх у безпосередньому спілкуванні. Це – прогресивний і кумулятивний процес, котрий, як правило, прив'язаний до робочої програми, що переважно зосереджена на запам'ятовуванні лексики. Такий підхід має на меті передати студентам знання про мову, її функціонування та граматичні структури, а також про граматичні структури з винятками, ґрунтуючись на протиставленні з рідною мовою студента, його знаннями, які ми сподіваємося, будуть виробляти практичні навички сприйняття другої мови на слух та говоріння. Але такий підхід до накопичення знань про мову, котра вивчається, призводить до розчарування через недостатню мовну обізнаність.

Відмінності між L1 і L2

Різниця між засвоєнням і навчанням є однією з гіпотез, встановлених американським методистом Стівеном Крашеном [4] у його визнаній теорії засвоєння іноземної мови. Це – так званий природний підхід. Є багато відмінностей між засвоєнням першої мови і навчанням другої мови. За словами Крашена, засвоєння рідної мови є природним процесом; у той час коли вивчення другої мови є свідомим. У першому випадку, студент повинен брати участь у природних комунікативних ситуаціях. У другому – має місце виправлення помилок, оскільки це вивчення граматичних правил, взятих з природної мови.

Вивчити мову простіше для дитини, якщо цією мовою розмовляли її предки, батьки, родичі, близькі. Іншим фактом є те, що діти просто вивчають мову легше, ніж дорослі. Діти дійсно, здається, розвивають більш ефективні навички вимови, ніж дорослі, що вивчають мову пізніше. Насправді, це практично неможливо для дорослих набути досконалої вимови. Тим не менш, дорослі так само здатні до вивчення мови, як і діти. Вік – більш впливовий чинник для дорослих, ніж для дітей, який впливає на успіх у вивченні другої мови.

Навчання і засвоєння мов у дітей

На щастя, дитина знаходиться в особливому привілейованому становищі в суспільстві. Помилки, припущені дітьми, здаються милими і здаються дивними, якщо допущені дорослими. Ми радо посміхаємося і говоримо «дитячим лепетом» з дитиною, але не хочемо це робити для дорослих. Діти із задоволенням лепотять до себе, у той час як дорослі можуть бути більш сором'язливими. Подолання деяких з цих небажань,

що здаються дитячими, може значно поліпшити успіх вивчення другої мови учнями.

Відмінності між вивченням першої і другої мови

Перша мова	Друга мова
Завжди набута	Завжди вивчається
Набувається у процесі взаємодії із ближніми	Результат несистематичної взаємодії
Висока мотивація до взаємодії	Менше мотивація
Немає емоційного бар'єру	Може бути емоційний бар'єр
Немає мови-посередника	Покладання на мову-посередника
Повністю засвоюється	Рідко повністю засвоюється

Методи навчання першої та другої мови

У методиці навчання мов завжди розрізняють навчання першої мови, другої мови та іноземної мови. Рідна мова – це перша мова, яку засвоює особа в дитинстві. Коли імігранти прибувають до якоїсь країни, то мова країни, котру вони вивчають, є для них другою мовою.

З іншого боку, якщо говорити про учнів або студентів у Сполучених Штатах, котрі вивчають французьку або іспанську в школі, то вони вивчають іноземну мову. Аббревіатури EFL та ESL використовуються на позначення вивчення англійської мови як другої і як іноземної мови.

Перша мова може перешкоджати або допомагати, залежно від методології, котру вчитель використовує, і серйозності, з якою він слідує методу. Цілий ряд методів і прийомів, які еволюціонували для викладання другої і іноземних мов у недавньому минулому. Деякі з них потрапили у забуття, а інші широко використовуються; ще інші мають мало послідовників, але пропонують корисну інформацію.

Основні методичні підходи, що відносяться до теорій навчання другої мови

Існує три основних підходи, пов'язані з навчанням другої мови:

1. Структурний підхід розглядає мову як систему структурно споріднених елементів до коду значення (наприклад, граматики).

2. Функціональний підхід бачить мову як засіб вираження або виконання певної функції, наприклад, прохання щось виконати.

3. Інтерактивний підхід бачить мову як засіб для створення і підтримки соціальних відносин, орієнтуючись на закономірності переміщення людей, їх міжособистісної взаємодії. Ця методологія домінувала з 1980-х до 2000-х років.

Приклади методів і прийомів навчання другої мови

Методи структурного підходу: граматико-перекладний і аудіолінгвальний метод. Граматико-перекладний є найстарішим методом навчання в Індії. Він підтримує рідну мову того, хто навчається, у якості еталону зокрема, в процесі вивчення другої / іноземної мови. У цьому методі під час навчання за підручником вчитель перекладає кожне слово,

фразу з англійської на рідну мову учнів. Крім того, студенти повинні перекласти пропозиції з рідної мови на англійську.

Ці вправи на переклад спрямовані на засвоєння різних правил, що охоплюють граматику цільової мови. Граматико-перекладний метод підкреслює вивчення граматики шляхом дедукції, яка відбувається шляхом вивчення правил граматики. Тут не робиться наголос на говорінні чи аудіюванні. Цей метод навчання, як і раніше, широко поширений у багатьох країнах і установах по всьому світу, особливо серед тих, хто зацікавлений у мовах з інтелектуальної або лінгвістичної точки зору. Проте, такий підхід малоефективний, якщо необхідно покращити вашу здатність використовувати мову для усного спілкування. Студентам це додає більше знань про рідну мову, аніж вони отримують гарну майстерність цільової мови з метою спілкування.

В аудіолінгвальному методі рідна мова студентів зовсім не використовується під час аудиторного навчання. Акцент робиться не на розумінні слів, а на навчанні структур і моделей у загальному побутовому діалозі. Ці моделі виявляються, повторюються до тих пір, доки відповіді не стають автоматичними.

Прикладом функціонального методу є ситуаційний або усний прийом. Обидва прийоми спираються на функціональний підхід до вивчення мови. І усне мовлення, і мовні структури розглядаються як основа мови, зокрема, для навичок говоріння. Однією з відмінних рис методу є його акцент на словниковий запас і навички читання. Це призводить до розвитку принципів словникового контролю.

Функціональний метод близько стоїть до біхевіористського тлумачення процесу вивчення мови. Останній має справу із процесами, а не з умовами навчання. Ці процеси проходять у три етапи: 1) отримання знань; 2) фіксування знань у пам'яті шляхом повторення; 3) їх використання в реальній практиці, поки вони не перейдуть в особисту майстерність.

Ситуаційне викладання мови спрямоване на досягнення таких цілей: практичне оволодіння основними чотирма навичками мовленнєвої діяльності та використання функцій; точність у вимові та граматиці; здатність швидко і точно реагувати в мовних ситуаціях; автоматичний контроль над основними мовними структурами і моделями висловлювання.

Інтерактивні методи

Приклади інтерактивних методів вбирають у себе прямий і комунікативний методи викладання іноземних мов. Прямий метод також відомий як «усний» або «природний» метод, що виник у 1900-х у якості альтернативи традиційному граматико-перекладному методу. Цей підхід базується на активній особистій активності студента з розвитку усного мовлення та прослуховування матеріалу іноземною мовою в звичайних повсякденних ситуаціях. Отже, відбувається багато усної взаємодії, спонтанного використання мови без перекладу і мало аналізу правил

граматики і синтаксису. Велика увага приділяється вимові, коли вчитель часто вводить фонетичні символи, перш ніж вони побачать стандартні приклади написання. Цей метод продовжує викликати інтерес та ентузіазм і сьогодні, але його не просто використовувати в аудиторних умовах. Це вимагає навчання учнів/студентів у невеликих класах і високе мотивування студентів зі сторони викладача.

Деякі особливості цього методу:

- уроки проводяться виключно цільовою мовою;
- акцент на повсякденній лексиці;
- візуальні засоби використовуються для поглиблення словникового запасу;
- особлива увага приділяється точності вимови та граматики;
- системний підхід розроблено для розвитку навичок сприйняття на слух і усного мовлення

Комунікативний підхід до викладання мови

Згідно із комунікативним підходом, будь-яка діяльність здійснюється за допомогою комунікативного наміру. Цей метод, насправді, має узагальнений зміст, широкий підхід, а не конкретну методику викладання, і з 2000х років став фактично «стандартом» у викладанні англійської мови. При такому підході, студенти є центром навчання і автентичні матеріали використовуються для взаємодії в класі. Студентам регулярно надається можливість поділитися своїми ідеями та думками. Комунікативний метод підкреслює здатність пов'язувати повідомлення з точки зору його змісту, замість того щоб зосереджуватися виключно на граматичній досконалості або фонетиці. Таким чином, розуміння другої мови оцінюється з точки зору того, наскільки учні розробили свої комунікативні здібності та компетенції. Тут студенти працюють над усіма чотирма видами мовленнєвих навичок – сприйняття мовлення на слух, говоріння, читання та письмо. Помірне використання рідної мови студентів дозволяється в комунікативній методиці навчання. Цей метод має різні характеристики, які відрізняють його від попередніх методів:

- розуміння відбувається за рахунок активної взаємодії студента іноземною мовою;
- навчання відбувається за допомогою автентичних текстів англійською мовою;
- студенти не тільки вивчають другу мову, але вони також вивчають стратегії для розуміння;
- особистий досвід учнів, які розглядаються як неоціненний внесок у зміст уроків, має особливе значення;
- використання мови в незнайомих контекстах створює можливості для навчання за межами аудиторії.

Різні методи для різних цілей

Викладач-мовник завжди повинен намагатися застосовувати різні методи навчання, враховуючи здібності учнів. Нам потрібно проаналізувати і зрозуміти різні навички в навчанні студентів і дозволити їм вивчати другу мову краще. Якщо ми розуміємо зв'язок між мовою і думкою, ми зможемо оцінити потреби студентів у вивченні нової мови. Коли навчання є центром нашої діяльності в класі, мета навчання – цільова мова – стає метою вчителя-мовника. Проте, засвоєння другої мови може бути постійним процесом навчання для багатьох.

Таким чином, дитина засвоює рідну мову або першу мову природно, і в змозі сформулювати уявлення про мову; схоплює ситуацію і може розуміти значення й використовувати мову спонтанно, відповідно до необхідності. У той час у випадку другої мови учні систематично набувають правил, поступово розуміють сенс і використовують мову в реальних умовах. Як результат – успіх, який досягається учнями під час вивчення першої мови, не гарантовано для учнів другої мови. На уроках з вивчення першої мови діти не мають реагувати на систематичне виправлення помилок. Крім того, діти, які не мають великих успіхів з навчання першої мови, усе одно засвоюють її. У процесі L2 корекція помилок вчителем, схоже, не справляє безпосереднього впливу на процес навчання. Отримання компетенції в L2 можливо тільки тоді, коли традиційне навчальне середовище змінюється в більш інтерактивне, де індивіди беруть більше участь у роботі в парах і групах. У такому середовищі учні відчувають менше занепокоєння, і вони отримують більше мовної практики.

Отже, ми розглянули відмінності між першою і другою мовою вивчення. Більш ранні дослідження показали, що набуття першої мови є природним процесом; у той час як навчання другої мови є свідомим. Можна стверджувати, що хоча ніхто не може досконало засвоїти другу мову, але опанувати нею для успішності у полікультурному суспільстві цілком реально. Гнучкість у викладацькій діяльності є надзвичайно важливим чинником. Пропозиції щодо поліпшення процесу навчання другої мови включають в себе: вибір підручників, акцент на розмовну англійську мову, використання аудіовізуальних засобів, створення комфортної атмосфери в класі і розширення словникового запасу.

Список використаної літератури

1. **Larsen-Freeman, D. & Long, M.** An Introduction to Second Language Acquisition Research / Diane Larsen-Freeman, Michael Long. Longman, London & New York, 1991, 416p. 2. **Schechter, J.** Second Language Acquisition and its relationship to Universal Grammar / James Schechter. Applied Linguistics, 1988. - #9(3), pp. 219–235. 3. **Cook, V.J.** The analogy between first and second language learning / Vivian Cook. IRAL. – 1969. – V11/3, pp.207-216. 4. **Krashen, Stephen D.** Second Language Acquisition and Second Language learning / Stephen Krashen. Prentice- Hall International, 1988, 194p. 5. **Benson, P., & Voller, P.** (Eds.). Autonomy and

Independence in Language Learning / Phil Benson and Peter Voller. London: Longman, 1997, 270p.

Степикіна Т. В. Щодо методологічних відмінностей процесів засвоєння першої мови та навчанням другої мови

Пропонована стаття має на меті надати викладачам іноземних мов чітке тлумачення відмінностей між засвоєнням і навчанням мови. Автор розглядає відмінності між процесом засвоєння першої мови і навчанням другої мови, а також контекст й інші чинники, що можуть бути причиною обмежень у засвоєнні мови. Детально розглядаються ефективні методи навчання другої мови, які можуть надати вчителю розуміння, як використовувати методіку в класі, щоб досягти компетентного рівня володіння цільовою мовою.

Ключові слова: перша мова, природна асиміляція, друга мова, свідоме навчання.

Степыкина Т. В. О методологических отличиях процессов усвоения первого языка и изучения второго языка

Цель предлагаемой статьи – дать преподавателям иностранных языков четкое понимание отличий между усвоением и обучением языков. Автор рассматривает различия между процессом усвоения первого языка и обучением второго языка, а также контекст и другие факторы, которые могут быть причиной ограничений в усвоении языка. Детально рассматриваются эффективные методы обучения второго языка, которые могут дать учителю понимание, как использовать методіку в классе, чтобы достигнуть компетентного уровня владения целевым языком.

Ключевые слова: первый язык, природная ассимиляция, второй язык, сознательное изучение.

Stepykina T. On the Methodological Differences Between Processes of First Language Acquisition and Second Language Learning

The proposed article is aimed at giving a clear idea of understanding differences between language acquisition and language learning. The author distinguished between the process of the first language acquisition and a second language learning, as well as context and other factors of causing limitations to a language acquisition. Efficient methods of learning a second language that can provide a teacher with the understanding of how to use methods in the classroom in order to achieve a competent level of the target language mastering. While using such ideas, a teacher can deeper analyze some innovative methods in order to teach a second language learning.

Key words: first language, natural assimilation, second language, spontaneous learning.

УДК 821.161.2

Тарарива Лідія Юріївна,
кандидат філологічних наук,
викладач загальної філології, заступник директора з
навчальної роботи ВП «Лисичанський педагогічний коледж
ЛНУ імені Тараса Шевченка».

РЕЦЕПЦІЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ НА СХОДІ УКРАЇНИ В ПОВІСТІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ЧОРНЕ СОНЦЕ»: МІФОПОЕТИЧНА СКЛАДОВА

Особливої уваги сьогодні в умовах агресії, проведення АТО потребує дослідження літературних текстів авторів-сучасників, які в творчому дискурсі обсервують тему війни. Ознайомлення з художніми творами дає ключ для глибшого розуміння причин і наслідків гібридної війни, дозволяє осмислити протистояння нового типу, кризи людської свідомості, травматизацію особистості, наслідки психологічних зламів в умовах деструктивного процесу. Творчий доробок Василя Шкляра відкриває можливості інтерпретації текстів, які апелюють до визначеної теми, в аспекті міфопоетичного мислення. Схильність до заглиблення в першопочатки уможливорює відмежування від хаотичних зламів у суспільстві, уникнення саморуйнації особистості в умовах військової агресії.

Стрижнем твору «Чорне сонце» стає реінтерпретований міф, який дозволяє відкрити потенційні можливості мистецького слова, витворити нову художню концепцію. Внутрішнє декодування міфологічних сенсів є базисом для подальшого вивчення зовнішніх потенцій інтерпретації літературного континууму автора.

До творчості В. Шкляра зверталися В. Баран, О. Будугай, Я. Голобородько, Л. Скорина, В. Шевченко. Моніторинг літературознавчих праць виявив відсутність напрацювань в аспекті міфопоетичного дослідження повісті «Чорне сонце» й авторської рецепції гібридної війни на Сході України. Аналіз міфопоетики здійснений на основі концепцій міфу й міфопоетики Я. Голосовкера, М. Еліаде, О. Лосева, Є. Мелетинського, В. Топорова, О. Фрейденберг та ін. У студії використано праці в галузі української та східнослов'янської міфології, етнографії О. Афанасьєва, В. Войтовича, М. Костомарова, О. Потебні, В. Скуратівського.

Метою розвідки є інтерпретація твору «Чорне сонце» Василя Шкляра під кутом зору міфопоетичного аналізу, обсервація теми гібридної війни в літературному тексті.

Досягнення мети вимагає аналізу аспектів міфопоетики, визначення особливостей рецепції функціонування базових міфологем.

Створений автором міфосвіт надає літературному твору інтенцій сакральності, збагачує елементами різноареальних структур, стає додатковим простором для інтертекстуальних зв'язків, формує нову реальність, забезпечує смисловий потенціал твору, уможливорює філософське трактування подій, пов'язаних із військовою агресією.

У площині повісті «Чорне сонце», поряд із описом подій на фронті й знайомством із представниками батальйону «Азов», важливу роль відіграють міфопоетичні вкраплення, що уможливлюють розширення інтерпретаційного поля художнього тексту. У повісті функціонують два простори – реальний і міфологічний. Реальний репрезентований сторінками війни, щоденними справами бійців, звітягою молодих хлопців-воїнів; міфологічний – заглибленням в корені праминулого, віднайдення витоків віків, проникнення у сфери підсвідомого. Міфологічний простір стає порятунком свідомості воїна від саморуйнації в умовах війни, стимулює віднайдення надсил для подальшої боротьби й уникнення рефлексій, які можуть спровокувати суїцидальні, депресивно-знищувальні наслідки. Перетин межі двох просторів уможливлюється через сон, марення шляхом уведення ритуального тотемічного предмета – «скіфської баби».

У творі, який обсервує трагізм війни, міфопоетична складова, на нашу думку, є своєрідною спробою вибудови альтернативного світу, де доміантними стають споконвічні цінності, неперервність зв'язку поколінь. Апелювання повісті «Чорне сонце» до міфу підкреслено вже в епіграфі до твору, в якому подається первинне трактування центральної міфологеми «чорне сонце»: «Наприкінці третього тисячоліття до Різдва Христового, коли Земля вступала у Сварогову ніч і насувалися зловісні часи, волхви-украї постановили відкрити для свого племені таємницю сакрального знаку Чорне Сонце. Саме цей магічний символ здатний був дати людям нове джерело енергії, аби вони вистояли в годину найтяжчих випробувань. Цей знак забезпечував тісний зв'язок із предками, а отже, давав особливу силу та витривалість. І горе було тому, хто не чув голосу прабатьків, голосу рідної крові. Чорне Сонце спалювало йому душу» [7, с. 5]. Василь Шкляр окреслює альтернативну сферу, яка стає опозицією до апокаліптичного світу війни. Міфологічна площина, вибудована автором, виконує естетичну функцію, є спробою відмежуватися від натуралістичних картин війни й смерті, есхатологічних проявів. За допомогою міфу автор відтворює структуру бінарних опозицій: профанний (*profanum*) – світ війни, картин обстрілів і смерті та сакральний час (*sacrum*) – репрезентовані через міфологеми «скіфська баба», «чорне сонце», «місяць». Ці одиниці тлумачаться нами як «уламки» міфу, закорінені в літературному творі й у «первинному» вигляді, і з сукупністю додаткових авторських конотацій; базуються на архетипі, репрезентовані в множинній варіативності, функціонально є

гетерогенними, наділені «...надмовною природою, з якої можливе видобування метамовної інформації» [1, с. 26].

У площині міфологічного осягнення світу образ сонця є центральним, оскільки саме ця міфологема у своїй основі має «... символ Всевидючого божества, Вищої космічної сили, центру буття, Матері Всесвіту, осяяння, слави, величі» [2, с. 497]. Так у словнику В. Войтовича фіксуємо таку інтерпретацію образу: «...на трипільських посудинах бачимо зворотну спіраль, направлену зверху направо вниз. Іноді це пов'язують із чорним сонцем. Судячи з пізніших матеріалів, тут, можливо, відображено уявлення предків про підземний рух Сонця від заходу на схід» [2, с. 498]. Отже, враховуючи зазначену інтерпретацію образу, визначаємо, що події повісті синхронізовані з підземним рухом сонця. Саме сонце є рушійною силою становлення часу, керманичем буттєвих сил, що виражає ідею людини-сонцепоклонника. Сонце та його найдавніший образ у вигляді кола як річний цикл «... означало... безконечність... руху і неперевність життя в природі, і безконечність часу і простору, адже час і простір у стародавніх українців сприймалися як єдине ціле і не були витягнуті в пряму лінію (минуле, теперішнє, майбутнє), а уявлялись як рух по колу, тобто були циклічними (ранок – день – вечір – ніч, зима – весна – літо – осінь, північ – схід – південь – захід). Річний цикл, що визначався рухом сонця, мав також чотири сакральні точки – зимове, весняне, літнє і осіннє сонцестояння» [3, с. 83]. Зміни пір року керовані вічним світилом, вітальною силою природопочатку, сонячною енергією. Як зауважує В. Скуратівський: «... у мітологічних віруваннях цьому небесному світилові відводилась особлива увага; перед ним благоговіли, йому сповідалися, вважаючи найвищим покровителем усього живого на планеті» [5, с. 211].

Коло має у своїй основі значення завершеності, гармонії, за визначенням Аніели Яффе, це «символ психіки» [8, с. 246]. М.-Л. фон Франц визначає коло як символ Самості [6, с. 258]. Аналізуючи символ кола в примітивному культурі сонця, у міфах, у мандалах, стверджуємо загальне потрактування кола як абсолютної завершеності. Він слугує символом волі мага й одночасно бар'єром, що захищає від негативного впливу невидимого світу, або ж мандали, яка має духовний, космічний та психічний устрій. Загальне значення символізує шлях розуму, сакральні структури, ясність просвітлення.

Міфологема «чорне сонце» стає поліфункціональною, з одного боку, враховуючи зв'язок з підземним рухом, стає кластером епохи, характеризує оприявлення есхатологічних проявів військової агресії, з іншого боку, узагальнюючи дефініції етимології цього образу, несе у собі функцію оберегову, сакральну, божественну, тому знак чорного сонця фіксуємо й на шевронах полку «Азов».

Не менш важливою у вибудові міфологічної площини стає міфологема «скіфська баба». Скіфська баба, як символ культу предків, рятуює Мальяра від загибелі під час ворожих обстрілів: «Угледів оголену

постать, що всією собою кликала мене до себе. Та я ще не встиг намілюватися нею, як на тому місці, куди пропонував іти Сіроманець, гахнула міна. Гримнула з такою силою, що мені здалося, наче вона розірвалася в моєму правому вусі, а в повітрі засвистіло ще одне стрільно, я умить опинився біля красуні і припав до її теплового лона. Притулився до теплового каменя, бо це була справжнісінька скіфська баба. Тієї ж миті вона здригнулася від ударів осколків, які з противним скреготом дзизнули об камінь» [7, с. 9]. Скіфська баба стає охоронцем героя й супроводжує його протягом усього твору, формуючи паралельну міфологічну площину тексту. Вона споконвіку мала чудодійні сили, тому образ у тексті персоніфікується й існує поряд із головним героєм, стає своєрідним тотемом, наділеним сакральними якостями. Кам'яна баба є культом предків – віри в те, що людина та її душа живе після смерті й стає охоронцем життя. Обсервована міфологема стає символом світобудови, зв'язку поколінь. Врятування героя від обстрілу саме кам'яною бабою підтверджує тезу про заперечення війни й важливість відновлення світопорядку. Слово «баба» має тюркське походження й має такі дефініції: «пращур», «ідол померлого предка» [2, с. 9]. Автор апелює саме до скіфських реліктів, вірогідно, маючи намір підкреслити й провести паралелі, бо саме Скіфська держава мала озброєне, хоробре й дисципліноване військо. Василь Шкляр проводить аналогію й акцентує увагу на зв'язку поколінь, підкреслюючи споконвічну звязку українських захисників рідної землі. Міфологема «скіфська баба» є втіленням сакрального світу, святим простором першопочатку, гармонійної впорядкованості Всесвіту. Образ перебуває в циклічному міфологічному часі, набуває певну реальність завдяки повторенню парадигматично заданих операцій, відбувається приховане усунення світського часу і його неперервності, усунення «історії», і той, хто виконує дію-архетип, переноситься, таким чином, у міфологічний час, де вперше відбулася ця дія-архетип [9, с. 254].

Наратор має міцний зв'язок зі скіфською бабою, вона здійснює проникнення й у підсвідомість героя, її образ з'являється в стані сну, перетворюється на берегиню, повідомляючи про небезпеку: «Я побачив скіф'янку, побачив її кам'яне обличчя, яке взялося тріщинами, а на тому місці, де мав би бути у неї рот, враз утворилася чорна діра. Вона хотіла мені щось сказати, вона так силкувалася вимовити бодай слово, що тріснув камінь, і мені щось як підкинуло, я роздер очі аж до неба й побачив, як метрів за сорок від нашого гнізда у лісосмузі майнула чорна тінь» [7, с. 12]. Руйнація каменю, «діра» в скіфській бабі символізує, згідно з інтерпретацією В. Войтовича, смерть і розруху [2]. Підкреслено руйнівні сили війни, на які реагує й світ пращурів, міфологічний світ, вибудований автором.

Оповідач – воїн батальйону «Азов», самовідданий захисник українських кордонів, еталон мужності й сміливості, саме через його рефлексивне сприйняття читач осмислює світ міфологізованої дійсності.

Загибель побратимів на війні й людські жертви призводять до втрати частини душі воїна, що втілено в міфологемі «камінь» з традиційною символікою вічності душі: «У мене тільки щось відвалюється всередині, відколюється, як камінець, з кожною смертю мене стає менше» [7, с. 55].

Важливою міфологемою виступає образ «місяця» як небесного чоловіка, Божого ока, пращура роду, який спостерігає за розвитком подій на землі. У творі неодноразово підкреслено особливу силу цього місячного світила: «Я часто приглядався до місяця, мені здавалося, що від цього козака багато чого залежить» [7, с. 11].

У творі циклічність часу репрезентована традиційним коловоротом буття основних календарних циклів циклічністю добового циклу (день – ніч, світло – темрява), екзистенційного циклу (життя – смерть, буття – сон), космічного циклу (мить – вічність). Подібна дихотомічна інтерпретація часу сягає своїм корінням міфологічного початкового осмислення буття. Зокрема Є. Мелетинський зазначає, що «... міфологічна логіка широко оперує бінарними (двоїчними) опозиціями... долаючи таким чином, «неперервність» сприйняття навколишнього світу шляхом виокремлення дискретних «кадрів» з протилежними знаками» [4, с. 168].

У тексті фіксуємо й ритуальні молитовні сентенції, які повторюються у фразі: «Ніхто не буде забутий» [7, с. 125], відтворюється магія словесних формул-замовлянь, що мали на меті закарбувати пам'ять про воїнів, які загинули в боях за Батьківщину.

Інтерпретовані міфологеми стають фоном для відтворення суб'єктивного світу героя, синхронізуючи його дії з праісторією, закодованою пам'яттю про предків, виконуючи функції розширення часової площини, стають кодом для розуміння психологічних зламів героя, координують мікрокосм, конденсують епоху прачасу.

Створений просторовий континуум міфологізованого світу допомагає зберегти світоустрій, виступає «... як універсальне першоджерело, що є не лише «парадигматичною» оповіддю; ...священне сховище не одних лише першообразів, але магічних й духовних сил, які продовжують підтримувати встановлений порядок у природі й суспільстві» [4, с. 174].

Обсервовані міфологеми, таким чином, стають носієм культурно-історичної інформації, символічного коду, «згустком» додаткових смислів, «розширюють» межі образу, створюють його цілісність, формують комплекс асоціацій. Вибір міфологеми для автора не стає довільним процесом, оскільки саме ця одиниця об'єктивує й візуалізує ідейне наповнення твору, а саме художнє осмислення постає як ритуальний акт. Творчий дискурс Василя Шкляра є перспективним для подальших досліджень рецепції гібридної війни в Україні.

Список використаної літератури

1. Вишницкая Ю. В. Мифологемы Александра Блока в русском этнокультурном пространстве : дис. ... канд. филол. Наук : 10.01.02 / Вишницкая Юлия Васильевна. – К., 2003. – 158 с. **2. Войтович В.** Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с. **3. Дмитренко М.** Українські символи / М. Дмитренко, Л. Іваннікова, Г. Лозко, Я. Музиченко, О. Шалак. – К. : Ред. часоп. «Народ», 1994. – 139 с. **4. Мелетинский Е. М.** Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – М. : Наука, 1976. – 407 с. **5. Скуратівський В. Т.** Русалії / В. Т. Скуратівський. – К. : Довіра, 1996. – 734 с. **6. Франц М.-Л.** Процесс индивидуации / М.-Л. Франц // Человек и его символы / К. Г. Юнг, М.-Л. фон Франц, Дж. Л. Хендерсон, И. Якоби, А. Яффе / под. общ. ред. С. Н. Сиренко. – М. : Серебряные нити, 1998. – С. 156 – 226. **7. Шкляр В.** Чорне сонце: Війна – очима бійця полку «Азов» / В. Шкляр. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 179 с. **9. Элиаде М.** Миф о вечном возвращении (архетипы и повторение) / М. Элиаде // Космос и история / М. Элиаде ; пер. с фр. и англ. А. А. Васильевой, В. Р. Рокитянского, Е. Г. Борисовой. – М. : Прогресс, 1987. – С. 27 – 144. **8. Яффе А.** Символы в изобразительном искусстве / А. Яффе // Человек и его символы / Юнг К. Г., М.-Л., фон Франц, Дж. Л. Хендерсон, И. Якоби, А. Яффе ; под. общ. ред. С. Н. Сиренко. – М. : Серебряные нити, 1998. – С. 229–268.

Тарарива Л. Ю. Рецепція гібридної війни на Сході України в повісті Василя Шкляра «Чорне сонце»: міфопоетична складова

У статті розкрито особливості рецепції гібридної війни в повісті Василя Шкляра «Чорне сонце», визначено міфопоетичну складову тексту. Внутрішнє декодування міфологічних сенсів є базисом для вивчення зовнішніх потенцій інтерпретації літературного континууму автора. Проаналізовано особливості функціонування базових міфологем, які мають сакральний зміст, збагачені елементами різноареальних структур, стають додатковим простором для інтертекстуальних зв'язків, формують нову реальність, забезпечують смисловий потенціал твору, уможливають філософське трактування подій, пов'язаних із військовою агресією. У повісті функціонують два простори – реальний і міфологічний. Творчий дискурс Василя Шкляра є перспективним для подальших досліджень рецепції гібридної війни в Україні.

Ключові слова: міфологема, міфопоетична складова, міфопоетичний простір.

Тарарива Л. Ю. Рецепция гибридной войны на Востоке Украины в повести Василия Шкляра «Черное солнце»: мифопоэтическая составляющая

В статье раскрыты особенности рецепции гибридной войны в повести Василия Шкляра «Черное солнце», определены мифопоэтическая составляющая текста. Внутреннее декодирование

мифологических смыслов является базисом для изучения внешнего потенциала интерпретации литературного континуума автора. Проанализированы особенности функционирования базовых мифологем, которые имеют сакральный смысл, обогащенные элементами разноареальных структур, становятся дополнительным пространством для интертекстуальных связей, формирующих новую реальность, обеспечивают смысловой потенциал произведения, позволяют философски трактовать события, связанные с военной агрессией. В повести функционируют два пространства – реальное и мифологическое. Творческий дискурс Василя Шкляра является перспективным для дальнейших исследований рецепции гибридной войны в Украине.

Ключевые слова: мифологема, мифопоэтическая составляющая, мифопоэтическое пространство.

Tararyva L. The Reception of Hybrid war in the Eastern Ukraine in the Story «Black Sun» of Vasyl Shkliar: Mythical and Poetical Component

The article deals with the features of the hybrid war's reception in the story «Black Sun» of Vasyl Shkliar. Mithopoetic part is defined in the text. The internal decoding of mythological sense is the basis to study the potential external interpretation of literary author continuum. The features of the functioning the basic mythologem that have sacred meaning, enriched with elements from structures of different areas. They become an additional space for intertextual association, form new reality, provide meaningful capacity of the text, enabling the philosophical interpretation of the events that related to military aggression. In the story «Black Sun», along with a description of events at the front and familiarity with the representatives of the battalion «Azov» mithopoetic inclusions play an important role. It allows to expand the interpretative literary text area. The author of the article give the interpretation of such mythologem as «black sun», «scythian baba», «stone» etc. It allows to broad the area of images. There are two spaces – real and mythical in the story. Creative discourse of Vasil Shkliar is promising for further investigations of hybrid war in Ukraine reception.

Key words: mythologem, mythical and poetical component, mithopoetic space.

УДК 81'373.49:355.01

Шехавцова Світлана Олександрівна,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри романо-германської філології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ЕВФЕМІЗМИ ЯК ЗАСІБ ВУАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ НЕГАТИВНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ У КОНТЕКСТІ ГІБРИДНИХ ВІЙН

Останнім часом тема гібридної війни отримує міждисциплінарний характер. Перш ніж перейти до розгляду проблеми засобів уникнення гібридних війн у світі, нам слід уточнити, чому ця проблема є міждисциплінарною й перебуває на стику філософії, соціології, педагогіки, культурології та лінгвістики у результаті чого науки отримали велику кількість варіантів її постановки й розв'язання.

Оскільки наш аналіз буде здійснено з філологічної позиції, то він суттєво відрізнятиметься від класичних філософських, соціологічних і педагогічних досліджень. Нас будуть цікавити не стільки прояви гібридної війни в інформаційному суспільстві, визначення її характерних властивостей, найпоширеніших засобів досягнення цілей у внутрішній та зовнішній політиці, які вивчаються й успішно досліджуються представниками інших дисциплін, скільки лінгвістичний аспект зазначеної проблеми.

Комунікація в сучасному полікультурному суспільстві визначає норми поведінки в різноманітних комунікативних умовах. Евфемізми або слова чи словосполучення використовують, щоб уникнути слів-табу, вони замінюють неприємні та неприйнятні слова і виконують функцію вуалізації змісту висловлювань, а також функцію маніпулювання свідомістю людей.

В останні десятиліття процес утворення евфемізмів відбувається з особливою інтенсивністю. Це пояснюється тим, що у сучасному світі одним з найбільш важливих факторів, який сприяє утворенню та закріпленню евфемізмів, є їх здатність бути потужним засобом формування нових суспільних стандартів.

Проблемі евфемії присвячено чимало робіт сучасних мовознавців: О. Ахманова, В. Великорода, І. Гальперін, О. Дубенко, В. Заботкіна, К. Кантур, О. Манютіна, І. Мілева, А. Міроніна, В. Панін, О. Реформатський, І. Решетарова, О. Селіванова, О. Тараненко та ін. Серед закордонних лінгвістів дослідженням евфемізмів займалися К. Allan, К. Burrige, R. Holder, J. Neaman, S. Rothman, C. Silver.

Політична коректність, явище, яке виникло в США в кінці 70-х початку 80-х рр. XX століття, викликає все більший інтерес як у зарубіжних, так і у вітчизняних лінгвістів, філософів і культурологів. Серед них можна виділити (Д. Адлер, Р. Белл, А. Остроуха, Ю. Гуманової, С. Тер-Мінасової, Н. Комлева, В. Карабан, В. Москвін, М. Палажченко та ін.).

Незважаючи на значну кількість і доволі широке тематичне коло лінгвістичних праць з проблеми використання евфемізмів у політичному дискурсі, в сучасній філологічній науці залишається не розробленою проблема використання евфемізмів як засобу вуалізації змісту негативних висловлювань в контексті гібридних війн.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні й практичному використанні евфемізмів як засобу вуалізації змісту негативних висловлювань у контексті гібридних війн.

У політичному дискурсі поняття евфемії тісно пов'язане з терміном «політичної коректності», який набув популярності в публіцистиці та майже замінив собою загальноприйняті «ввічливість», «толерантність», «тактовність» тощо.

Однак, перш ніж перейти до лінгвістичного аналізу евфемізмів у політичному дискурсі, нам необхідно визначити, як трактують поняття «гібридна війна» в сучасному науковому просторі, оскільки саме в контексті гібридної війни поняття «евфемізм» отримує інше лексико-семантичне навантаження.

На думку Є. Магди, гібридна війна – це прагнення однієї держави нав'язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру і без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права [5, с. 4].

Дещо інше трактування пропонує А. Дорошкевич, який вважає, що гібридні війни переважно спрямовані на інформаційно-психологічний вплив на населення, економічно-політичні протистояння, натомість силові операції, які застосовуються паралельно, мають за мету не стільки завоювання чи втримання території, скільки хаос, неперервний конфлікт і постійне генерування провокацій і постановочних для зомбі-ЗМІ військових подій [3, с. 24].

Аналогічної думки вітчизняний філософ і науковець М. Требін, який характеризує гібридну війну як, по-перше, поєднання конвенційних і неконвенційних бойових дій та відповідних учасників цієї війни (поряд зі збройними силами дійовими учасниками стають терористи, найманці, партизани, ополченці, бандформування, спецпідрозділи інших держав тощо); по-друге, початок «гібридної» війни, що пов'язаний з використанням неконвенційних методів ведення бойових дій незаконними збройними формуваннями; по-третє, боротьба за розум і душі людей, тобто інформаційній боротьбі, де основними дійовими суб'єктами виступають також не військові, а цивільні: ЗМІ, телебачення, Інтернет, інші засоби масової комунікації [9, с. 115].

Зрозуміло, що всі сучасні медійні технології активно застосовуються в гібридній війні, і в першу чергу телебачення, оскільки воно не потребує розумової діяльності для сприйняття інформації.

В контексті гібридної війни відбувається вплив засобів масової інформації на думку суспільства, тому головне завдання філологів розкрити й застерегти населення про комунікативні засоби завуальованого впливу на думку суспільства. На наш погляд таким засобом інформаційно-психологічного впливу на населення є вуалізація змісту висловлювань завдяки використанню евфемізмів.

Зауважимо, що існує велика кількість трактувань поняття «евфемізм». Так, наприклад, у словнику лінгвістичних термінів

О. Ахманової евфемізм визначається, як «троп, який використовується в непрямому, прикритому, ввічливому, пом'якшувальному позначенні будь-якого предмету або явища...» [1, с. 521]. У словнику лінгвістичних термінів Д. Ганича евфемізм – це «слова і вирази, які вживаються з метою уникнення слів з грубим чи непристойним змістом або з неприємним у певних умовах забарвленням...» [2, с. 73]. На думку А. Кацева, евфемізми являють собою емоційно нейтральні слова або вирази, що використовуються замість синонімічних, які є непристойними, згрубілими або нетактовними». Автор характеризує евфемію як складне й багатогранне явище, що має три взаємопов'язані сторони, зокрема соціальну, психологічну й лінгвальну [4, с. 18].

Існує велика кількість класифікацій евфемізмів за різними критеріями. Зокрема В. Панін склав класифікацію евфемізмів, яка стосується теорії політичної коректності [7, с. 75]. В основі цієї класифікації дві великі групи евфемізмів: евфемізми, які відбивають ідеї політичної коректності, які використовуються для виключення різноманітних видів дискримінації та евфемізми, які співвідносяться з ідеями політичної коректності, які використовуються для пом'якшення негативних факторів, та в окремих випадках для маніпулювання думкою громадськості.

Евфемізми, які найтісніше пов'язані з політичною сферою та з ідеями політичною коректності, представлені двома великими групами. До першої відносяться евфемізми, які відволікають від негативних суспільних явищ. Для того, щоб зменшити негативний зміст слів звільнення, в останній час використовують такий евфемізм як *downsizing*:

*«Everyone understands its basic problem. The electronic age has pushed first-class mail into an unstoppable decline. To stay afloat, the post office needs to get its costs under control, by closing post offices, eliminating Saturday delivery, **downsizing** its workforce. To boost revenue, it could offer banking services and sell lots of stuff besides stamps».*

Наприклад, для позначення бідних людей, слово «poor» оминається і замість нього використовується евфемізм «the disadvantaged», який позначає людей, які потрапили у менш сприятливі умови. «*Monday letters: State budget fight batters **the disadvantaged***».

*«When Pope Francis comes to Washington this month, he will give a voice to **the many disadvantaged**, poor and incarcerated individuals who often struggle to be heard».*

*«The Guardian view on the women and equalities committee: the power of sensible and constructive politics to help **the disadvantaged***».

Для позначення людей, які мають якісь певні фізичні можливості використовується евфемізм «abled», а для позначення людей, які мають якісь відмінні фізичні можливості, використовують евфемізм «differently-abled» або «otherly-abled».

«The directions pertained to reservation of 1% of identified teaching posts in various schools and colleges for the disabled, jobs in private sectors and PSUs, seats for students in various universities and creating special

*facilities for **differently-abled** persons at public places such as railway stations, bus terminus, airports and in trains, buses and aircraft».*

Для позначення людей, які не мають якихось якостей використовують слово «challenged», яке також має варіанти «physically challenged» – люди, які мають фізичні проблеми, «mentally challenged» – люди, які недостатньо розвинуті та «visually challenged» – люди з вадами зору. «*Trump claimed that he had «merely mimicked what I thought would be a flustered reporter trying to get out of a statement he made long ago.» He added he has «tremendous respect for people who are **physically challenged**».*

До другої групи відносяться евфемізми, направлені на прикриття антигуманної політики країни, особливо агресивних військових дій, у тому числі й гібридних війн. Прикладами таких евфемізмів є слова «military action», «air strikes» та «disposable work force», що означають військові дії, повітряні удари та доступна робоча сила відповідно.

*«And growing signs that **military action** against Isis is now taking precedence over the future of Syria and hopes that Bashar al-Assad will be forced out mean that it may well be impossible, say analysts and commentators from the Middle East and abroad».*

*«Saudi Arabia, the UAE, Jordan and Bahrain are all still listed by US Central Command as taking part in **airstrikes** against Isis, which is politically important to Washington as a demonstration that there are Arab partners in a vicious regional war with global repercussions».*

*«We want to clarify that the scheme does not create a **disposable workforce** without immigration rights,» she said, in an emailed statement».*

В публіцистиці зазвичай не використовують слово «bomb», найчастіше воно замінюється на такий евфемізм як «device».

*«Philip Hammond said that on the basis of available information, it was «more likely than not» that the cause of last week's crash was an explosive **device** smuggled on board the Russian plane».*

*«Within three minutes around 8.50am, Tanweer detonates his bomb at Aldgate, Khan sets his **device** off at Edgware Road and Lindsay blows himself up between King's Cross and Russell Square. Hussain detonates his **device** on the number 30 bus at Tavistock Square nearly an hour later».*

Однією з функцій евфемізмів є маніпулятивна функція, яка полягає у використанні евфемізмів з метою впливу на свідомість реципієнта, формування його світогляду. Політики прагнуть представити негативний процес політичної, соціальної, культурної чи екологічної сфери у більш сприятливому світлі, щоб зберегти позитивний імідж та заручитись підтримкою виборців.

Якщо говорити про гібридну війну на Сході України, то 1) держава-агресор залучає недержавних виконавців – «ввічливих чоловічків», «добровольців», які, по суті, є найманцями; 2) достатньо вбивати своїх вояків і забезпечувати при цьому потрібний інформаційний супровід; 3) держава-агресор приписує жертві те, що чинить сама; 4) основним об'єктом впливу є не ворог, а населення, що «визволяється»; 5) ставка робиться на використання

цивільного населення для нагнітання масової істерії та як «живих щитів» для прикриття озброєних бойовиків; 6) головним методом є спонукання громадян до зради власної держави та підтримки агресора; 7) задіюються всі засоби для формування бажаної для загарбника картини подій у сприйнятті міжнародної громадськості [6, с. 263].

Таким чином, в статті було доведено, що одним з основних засобів ведення гібридної війни виявляються також лінгвістичні засоби, що виконують маніпулятивну функцію. З позицій лінгвістики таким засобом є використання евфемізмів, які по-суті повинні виконувати позитивну функцію в процесі комунікації, натомість, в контексті гібридних війн вони виконують негативну, оскільки сприяють вуалізації негативного змісту висловлювань.

Список використаної літератури

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 3-е изд., стереотип. – М. : КомКнига, 2005. – 571 с. **2. Ганич І. Д.** Словник лінгвістичних термінів / І. Д. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с. **3. Дорошкевич А. С.** Гібридна війна в інформаційному суспільстві / А. С. Дорошкевич // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2015. – №2(25). – С. 21–28. **4. Кацев А. М.** Языковое табу и эвфемия / А. М. Кацев. – Л. : ЛГПИ им. А. Й. Герцена, 1988. – 80 с. **5. Магда Є. В.** Гібридна війна: вижити і перемогти / Євген Магда. – Х. : Віват, 2015. – 304 с. **6. Пампуха І. В.** Сучасні технології гібридних війн / І. В. Пампуха, Ю. А. Пампуха // Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів «Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка» / за заг. ред. В. В. Балабіна. – К. : ВІКНУ, 2015. – С. 262–263. **7. Панин В. В.** Политическая корректность как культурно-поведенческая и языковая категория: дис. ... канд. філ. наук: 10.02.20. / Виталий Витальевич Панин. – Тюмень, 2004. – 234 с. **8. Параніч О. П.** Гібридна війна: війна сьогодення; війна майбутнього / О. П. Параніч // Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів «Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка» / за заг. ред. В. В. Балабіна. – К. : ВІКНУ, 2015. – С. 266. **9. Требін М. П.** «Гібридна» війна як нова українська реальність / М. П. Требін // Український соціум. – 2014. – №3 (50). – С. 113–127.

Шехавцова С. О. Евфемізми як засіб вуалізації змісту негативних висловлювань у контексті гібридних війн

У статті розкрито сутність поняття війни нового типу «гібридної війни». Визначаються поняття «евфемії» та «евфемізмів», які тісно пов'язані з терміном «політичної коректності». Здійснюється спроба виявити негативний вплив евфемізмів як засобу вуалізації змісту

негативних висловлювань у контексті гібридних війн. Встановлено, що існують дві протилежні маніпулятивні функції евфемізмів. Доведено, що використання евфемізмів сприяє відволіканню від негативних суспільних явищ та сприяє зменшенню негативного значення певних слів. В ході лінгвістичного аналізу було виявлено негативний вплив евфемізмів, що спрямовані на прикриття антигуманної політики країн, особливо агресивних військових дій, у тому числі й гібридних війн.

Ключові слова: евфемія, евфемізм, гібридна війна, інформаційне суспільство, зміст негативних висловлювань.

Шехавцова С. А. Эвфемизмы как способ вуализации содержания негативных высказываний в контексте гибридных войн

В статье раскрывается сущность понятия войны нового типа «гибридная война». Даются значения определений «эвфемии» и «эвфемизм», которые тесно связаны с термином «политической корректности». Осуществляется попытка выявить негативное влияние эвфемизмов как способа вуализации содержания негативных высказываний в контексте гибридных войн. Выяснено, что существуют две противоположные манипуляционные функции эвфемизмов. Доказано, что использование эвфемизмов способствует отвлечению от негативных общественных явлений и способствует смягчению негативного значения определенных слов. В ходе лингвистического анализа было выявлено негативное влияние эвфемизмов, которые направлены на прикрытие антигуманной политики стран, особенно агрессивных войн, в том числе и гибридных.

Ключевые слова: эвфемия, эвфемизм, гибридная война, информационное общество, содержание негативных высказываний.

Shekhavtsova S. The Euphemisms as a Technique of Hiding (Covering) Negative Content of Expressions in the Context of Hybrid Wars

Hybrid wars are becoming more and more common way in achieving goals in internal and foreign policy. The issue elected by author is quite important and beneficial nowadays because investigation is devoted to the linguistic aspect. The article gives an opportunity to appreciate the role of euphemisms in growing hybrid wars. There are a lot of philosophic, social and other works in the article which concern investigation of hybrid wars' problems, especially those that are of new type such as hybrid, networkcentric, virtual or cyberwarfare.

The substance of euphemisms is defined which is closely connected with another term of «political correctness». The author had a try to reveal the negative influence of euphemisms as technique of hiding negative content of expressions in the context of hybrid wars. There are two contrary manipulation functions of euphemisms. It has been proved the usage of euphemisms stimulates distraction from negative social phenomena. Moreover, it stimulates to lessen the negative meaning of words. During the linguistic analysis the

negative influence of euphemisms has been discovered which stimulate the hiding of antihumanity policy and hybrid war of different countries.

Key words: euphemy, euphemism, hybrid war, cyber society, Negative Content of Expressions.

ЖУРНАЛІСТИКА

УДК 327(477):17.022.1:659.1

Корчагіна Оксана Володимирівна,

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики і видавничої справи ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Куцевська Ольга Станіславівна,

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики і видавничої справи ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

PR-ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ

Україна має виразний образ на міжнародній арені, у свідомості світової громадськості й засобах масової інформації. Однак трансформація української політичної системи й гібридна війна, початком якої вважають 2014 рік, спричинила за собою необхідність внесення до нього істотних коректив і налагодження нової системи його репрезентації. У зв'язку з цим проблема формування позитивного іміджу України за кордоном є актуальною і вимагає додаткового осмислення.

В умовах підсилення глобалізації, диверсифікації спектру загальносвітових питань, а також нових викликів і небезпек держава у відриві від світової співдружності вже не в змозі забезпечити свої інтереси і в цілому свою життєздатність. У зв'язку з цим зростає інтенсивність інтернаціональних комунікацій, а до їх якості висуваються підвищені вимоги. Ці зміни перетворили імідж в продуктивне й необхідне знаряддя державної політики. Імідж держави все більше визначає його вагу на міжнародній арені, можливості відстоювання власних інтересів і потенціал.

Іншим аспектом розвитку інформаційних технологій стало підвищення швидкості прийняття рішень на всіх рівнях влади і динамізму процесів і явищ у внутрішньо- і зовнішньополітичній сферах. У цій ситуації імідж як коротка, ємна, підготовлена до сприйняття інформація стає все більш значущим чинником прийняття рішення.

Образ держави складається з комплексу об'єктивних, взаємопов'язаних між собою чинників: політичних, національних, географічних, економічних, релігійних та демографічних.

Імідж країни можна розглядати в двох площинах: внутрішньому, або внутрішньополітичному – перцепція образу держави її громадянами; зовнішньому, або зовнішньополітичному – сприйняття образу держави іншими націями.

Імідж держави ґрунтується на трьох рівнях суспільної свідомості: міфологічному, стереотипному, предметному. Для формування зовнішньополітичного іміджу найбільш важливим є стереотипний шар. Тут йдеться про соціальні стереотипи, які можуть змінюватися залежно від політичних або економічних змін. Зазвичай стереотипи включають у себе емоційне ставлення людини до якихось об'єктів і явищ, так що при їх виробленні мова йде не тільки про інформацію та мислення, а й про складний соціально-психологічний процес, але процес цей відбувається вкрай складно і довго.

Відомо, що основна частина взаємодій як усередині країни, так і на міжнародній арені, будується не на сутнісному пізнанні, а саме на основі іміджу. Так, імідж країни, що співпадає зі стереотипно необхідним, підвищує конкурентоспроможність. Необхідний імідж країни – переконливий аргумент для впливу на прийняття безлічі міждержавних рішень. Проблема образу держави набула актуальності, коли стало очевидно, що сприйняття держави далеко не завжди здійснюється відповідно до створюваним їм іміджем, а направляється образами, які виникають у інших учасників міжнародних відносин

До початку гібридної війни 2014 року на території нашої держави, Україна мала сталу економічну, політичну та соціальну позиції на зовнішньополітичній арені.

Однак, після проведення військових й інформаційних війн, – тема міжнародного іміджу України актуальна, оскільки не можна заперечувати, що вона потребує відновлення.

Протягом останніх двох років у суспільній свідомості громадян зарубіжних країн достатньо поширеними були різного роду хибні міфи та уявлення про Україну, згідно з якими вона ідентифікується як «екологічно забруднений регіон, небезпечний для проживання та відвідування», «політично нестабільна держава, інвестиції в економіку якої є ризикованими», «країна з високим рівнем корупції, що унеможлиблює сучасний економічний розвиток» тощо.

Сформований у світовому співтоваристві імідж держави багато в чому визначає її місце на світовій політичній сцені, ставлення до нього потенційних зовнішньоторговельних партнерів, інвесторів, туристів. Тому питання про його поліпшення є одним із пріоритетних у зовнішній політиці будь-якої держави. Не без підстав дослідники вважають, що нині половина потужності держави – це грамотна побудова іміджу [11]. Сьогодні існує досить ефективний PR-інструментарій, що дозволяє презентувати існуючий образ країни в найбільш вигідному світлі. Такий інструментарій дозволяє забезпечувати появу позитивного образу країни із заданими характеристиками, здатного сформувати бажане сприйняття й, як наслідок, прогнозоване ставлення до відбитої у цьому образі дійсності. Саме те, як сприймається країна – її образ, є основою для формування зовнішньополітичних й економічних відносин зі світовим

співтовариством, механізмом регулювання внутрішніх процесів, що відбуваються в тій чи іншій країні.

Проблемами формування та підтримки позитивного образу держави та використання технологій міжнародного PR займалися такі зарубіжні вчені та дослідники, як: С. Анхольт, К. Боулдінг, Д. Бурстін, Е. Галумов, Р. Джервіс, Д. Замятін, Ю. Кашлев, І. Кісельов, В. Кісмерешкін, В. Кононенко, М. Коттем, Р. Коттем, М. Кунчік, Н. Лайдінен, Х. Ларсен, І. Панарін, І. Рожков, В. Сеїдов, А. Смірнова, Дж. Твітчелл, О. Холсті, А. Яковенко та ін. Серед вітчизняних вчених і дослідників, які займалися зазначеними проблемами формування іміджу держави та, зокрема, проблемами формування іміджу України, слід відзначити таких, як: В. Бебик, О. Бойко, С. Гнатюк, Л. Губерський, С. Гуцал, О. Запорожець, О. Зернецька, Н. Качинська, В. Королько, О. Литвиненко, Є. Макаренко, Т. Пашукова, О. Семченко, І. Слісаренко, В. Терещук, Є. Тихомирова, О. Швець, О. Шевченко, О. Ялова та ін. У своїх працях автори досліджують специфіку формування іміджу такого об'єкта як держава, характеризують структуру та засоби формування іміджу країни, визначають фактори, які впливають на формування іміджу держави, аналізують сучасні та історичні іміджеві стратегії різних держав, досліджують національні образи та концепти держав у контексті міжнародних відносин.

Метою дослідження є структура побудови іміджу України засобами PR-технологій.

Безумовно, те, як країна сприймається, позначається на її поточному становищі інакше кажучи, «образ виступає залежною змінною, яка трансформується під впливом інших змінних величин» [7, с. 10]. Саме тому всі держави сучасного типу свідомо культивують елементи свого зовнішньополітичного іміджу.

Позитивне сприйняття України у світі сприятиме успішному проведенню соціальних та економічних реформ. Сьогодні для його реалізації потрібні продумані кроки, які спрямовані на формування позитивного ставлення до Української держави. Це, у свою чергу, дозволить сформувати сприятливий клімат у вирішенні політичних та економічних завдань розвитку держави.

У науковому дискурсі проблему іміджу нації вивчали лише з приводу необхідності чіткого позиціонування «свої» – «чужі» і для формування образу ворога, який базувався на усталених і часто таких, що не відповідають дійсності, ідеологічно спрямованих стереотипах [12]. Поняття «імідж країни» дедалі частіше використовується в контексті вивчення процесу конструювання сучасних соціальних і політичних міфологій, при вивченні PR-дискурсу, а також особливостей конструювання різного роду брендів, у т. ч. політичних. Він впливає на найширший спектр економічних, політичних, інформаційно-культурних та інших аспектів її зв'язків.

Зовнішньополітичний імідж держави, вважає О. Тюкаркіна, – це цілеспрямовано сформований образ країни, покликаний справляти вплив (емоційний, політичний, економічний) і формувати громадську думку про країну серед іноземної аудиторії [9, с. 12]. На думку А. Коломенського, зовнішньополітичний імідж держави можна визначити як цілеспрямовано сформований (фахівцями зі зв'язків з громадськістю та політичною елітою) образ країни, покликаний чинити політичний і емоційно-психологічний вплив на світову громадську думку [6, с. 8]. І. Глинська слушно зазначає: «Міжнародний імідж допомагає закріплювати політичні успіхи на світовій арені, вибудовує певний асоціативний ряд практично будь яких дій держави, відіграє найважливішу роль у сфері міжнародних відносин: від того, є він позитивним чи негативним, залежить, успішність проведення зовнішньої політики країни, розвиток торговельно-економічних відносин з іншими країнами. Процес формування іміджу держави залежить від безлічі чинників – успішності проведення зовнішньої політики держави, особливостей її внутрішньої політики, ефективності економіки, ментальності суспільства та ін.» [1, с. 3]. О. Палій зазначає: «Імідж формується не стільки програмами, скільки реальними діями, а зусилля зформування іміджу та виділені на це гроші лише відтіняють реалі, ну ситуацію». Він вважає: «Можна викидати колосальні гроші на свій імідж, як це робить Росія, і мати жахливий вигляд на міжнародній арені через те, що реальність зовсім не відповідає дійсності».

Досвід багатьох країн світу переконливо показує, що на сьогоднішній провідною PR-технологією, поставленою «на службу» просуванню національних інтересів, є технологія брендингу, яка полягає у формуванні та просуванні бренду країни як певного нематеріального активу, що ідентифікує країну серед інших, робить його впізнаваним. Використання цих інструментів стало, насамперед, наслідком цілком прагматичних потреб необхідності залучення до країн туристів, студентів, інвестицій тощо. А оскільки в цій царині спостерігається неабияка конкуренція, брендингові PR-технології просування себе «на ринку» стали більш ніж актуальними. Головною метою побудови іміджу країни, як і брендів-торгових марок, є створення поінформованості, обізнаності щодо об'єкта.

Дослідниця О. Тюкаркіна справедливо вважає: «У світі, де безперервно ведуться інформаційні війни, створення стійкого і позитивного іміджу країни є не просто бажаною умовою, а усвідомленою необхідністю» [9, с. 111]. Успіх іміджевих технологій і можливість їх ефективного застосування визначається тим, наскільки вдало підбираються потрібні механізми і визначаються адресати.

Розглянемо позитивний приклад використання PR-технологій, що вже працюють на побудову міжнародного іміджу України. У липні 2007 року для зміцнення авторитету України у світі було засновано

міжнародний благодійний фонд OpenUkraine. Фонд реалізує такі програми:

1) «Міжнародний діалог», що спрямована на посилення міжлюдських контактів та поглиблення розуміння українських процесів, які відбуваються в суспільстві, на міжнародному рівні. Цільова аудиторія програми – громадські організації, аналітичні центри, засоби масової інформації, політична та ділова еліти. Ця програма має на меті забезпечити частку України в європейському дискурсі з ключових політичних, безпекових та соціально-економічних питань. Інструменти програми: Щорічний Київський безпековий форум; Дипломатичний клуб; семінари за кордоном «Україна у фокусі»; гранти, спрямовані на розвиток міжнародної співпраці;

2) «Міграція сьогодні», яка сприяє зменшенню відтоку національних трудових та інтелектуальних ресурсів за межі України, підвищує дієздатність системи управління міграційними процесами та допомогу трудовим мігрантам у регіонах через інформаційно-юридичну підтримку українських трудових мігрантів;

3) «Культурні горизонти», яка представляє кращі зразки сучасного українського візуального мистецтва та літератури у європейському культурному просторі. Сприяє розробці спільних міжнародних культурних проєктів. Інструменти програми – Книжковий фонд (переклади іноземними мовами); гранти, спрямовані на участь у виставках та фестивалях; спільні міжнародні мистецькі заходи;

4) «Українці за кордоном», що спрямована на підтримку українських центрів у діаспорі, ініціатив зі збереження української культурної та історичної спадщини за кордоном. Забезпечує сприяння випуску друкованих видань і теле-радіопроектів у осередках трудових мігрантів за кордоном;

5) «Молоді лідери», яка розширює «простір змін» для молодих лідерів. Програма покликана застосувати практику успішного впровадження змін у регіонах та посилити вплив молодих лідерів (від 22 до 35 років) на впровадження змін в Україні.

Виявом політики побудови іміджу України можна вважати проведення Євро 2012, завдяки якому було досягнуто значних успіхів у просуванні бранда України як потужної європейської держави, здатної проводити такі глобальні заходи. Для позиціонування України у світі було розроблено візуальні зображення нашої держави – логотип квітки соняшника. За задумом, квітка соняшника передаватиме образ України, наповненої теплом, любов'ю й гостинністю, де кожен почуватиметься гостем, якого тут завжди чекають. Цей логотип супроводжував слоган «Увімкни Україну» (Switchon Ukraine).

Тут можна говорити не лише про використання соняшника, як логотипу, а й про те, що в пам'яті закордонних гостей, які відвідали спортивний захід, ця квітка буде своєрідним архетипом української ментальності.

Символами для брендингової стратегії України було обрано персонажі-символи Спритка і Гарнюні. Вони виконані в популярному стилі «аніме», орієнтованому як на дитячу, так і на дорослу аудиторію.

Футбольний чемпіонат відіграв позитивну роль у формуванні не тільки зовнішнього іміджу України, а й внутрішнього. Українці інакше подивилися на свою країну: повірили в здатність держави підвищувати свій економічний та культурний рівень.

З іншого боку, Україна стала уособленням загрози світової війни та викликом світовому порядку. Унаслідок агресії Росії в Криму, а згодом – на сході України, зруйнована система міжнародних договорів, післявоєнна система безпеки, знову виникли лінії поділу в Європі. Позиціонування країн з українського питання розділило світ на дві групи – Росія – США і союзники, що використовують воєнну риторику [3]. Україна є своєрідним чинником нестабільності, джерелом різноманітних загроз, а тому знаходиться під особливою увагою з боку міжнародної спільноти.

Цільова аудиторія іміджевої політики – це насамперед спільноти, які залучені в різні форми взаємодії з даною країною, «від них розходяться, як кола від кинутого у воду каменя, різні за інтенсивністю імпульси в бік широкої громадськості» [10, с. 82]. Одним із засобів формування позитивного іміджу України має стати створення новинних продуктів – спеціальних інформаційних програм для іноземних представництв, владних структур і політичних партій, адміністративних органів. Головним завданням таких програм має бути ознайомлення зарубіжної аудиторії з життям України, реалістичною картиною тих подій, які відбуваються в країні.

Отже, доходимо висновку, що сучасний зовнішньополітичний імідж України не можна оцінити однозначно. Він має як позитивні, так і негативні складові. Для того щоб зовнішньополітичний імідж держави був позитивно сприйнятий у зарубіжних аудиторіях, його слід побудувати з урахуванням специфічних ознак держави, чий імідж створюється, і національних цінностей держав, яким цей імідж адресований.

Чинники, як умови формування позитивного іміджу держави, автори поділяють на зовнішні (фактори середовища) та внутрішні (що виникають усередині країни).

До зовнішніх факторів автори відносять:

- Інтенсифікацію міжнародної конкуренції, відзначаючи як відповідь на даний фактор методи відокремлення й інтенсифікації іміджевої політики держави;
- Виникнення нових бар'єрів і проблем формування міжнародного іміджу / шляхи подолання цих бар'єрів;
- Формування комунікативного суспільства / інформаційна політика держави;

- Виникнення нових тенденцій соціального розвитку / актуалізація маркетингових та іміджевих технологій;

До внутрішніх чинників належать:

- Наявність певного протиріччя між внутрішнім і зовнішнім іміджами держави / згладжування даного протиріччя за допомогою опрацювання іміджу державного лідера;

- Технологія позиціонування держави;

- Культурний потенціал країни / створення креативної економіки;

- Фактор ідеологічного компонента і національної ідентичності / інтенсифікація ідентифікаційних установок та ідеологічного компонента.

Автори детально вивчають поняття позиціонування, виділяють особливості позиціонування країни на міжнародній арені. На думку авторів, імідж являє реальний управлінський ресурс країни, а позиціонування – механізм його активації, спосіб створення сприятливого інформаційного для країни середовища, що підкреслює її найбільш сильні з точки зору цільової аудиторії боку, забезпечує її позитивну впізнаваність. Автори підкреслюють, що формування іміджу країни і її позиціонування – процеси, які здійснюються на постійній основі, суть яких полягає в перманентному свідомому зміні іміджево-репутаційних характеристик країни в залежності від вивчень ринкового середовища, заснованому на стратегічному плануванні та комунікативній діяльності.

Позиціонування, з точки зору авторів, – комунікаційний процес, який представляє собою скоординовану стратегію реалізації комунікаційних заходів, здійснюваних органами влади федерального і локального рівня, підприємницької елітою та іншими структурами, спрямованих на створення і підтримання привабливості і престижу країни в цілому, привабливості зосереджених на ній ресурсів виробництва і можливостей для їх реалізації.

Список використаної літератури

- 1. Глинская И. Ю.** Политические механизмы формирования позитивного имиджа России : автореф. дис. ... докт. полит. наук : спец. 23.00.02. «Политические институты, процессы и технологии» / И. Ю. Глинская. – М., 2010. – 38 с.
- 2. Гнатюк С.** Формування позитивного міжнародного іміджу Української держави в інформаційному просторі [Аналітична записка] / Сергій Гнатюк. – (Національний інститут стратегічних досліджень). – К., 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/December2009/02.htm>.
- 3. Єрмолаєв А.** Український конфлікт і майбутнє світової та європейської безпеки / А Єрмолаєв, С. Денисенко, О. Маркєєва, Л. Поляков // Нова Україна. ІСД. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://newukraineinstitute.org/media/news/501/file/crisis_security%20UKR.pdf.
- 4. Іміджева** політика України : монографія / О. А. Семченко. – К. : ВЦ «Академія», 2014. – 272 с.
- 5. Качинська Н. О.** Імідж держави:

теоретичний аспект / Надія Олександрівна Качинська // Гілея: науковий вісник. Зб. наук. пр. – Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 19. – С. 252–263. **6. Коломенский М. А.** Формирование внешнеполитического имиджа современной России (2000–2007 гг.) : дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / М. А. Коломенский. – М., 2008. – 128 с. **7. Почепцов Г. Г.** Имиджелогия / Г. Г. Почепцов. – М. : СмартБук, 2008. – 546 с. **7. Смирнова А. Г.** Образ государства как фактор принятия внешнеполитических решений : дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 / А. Г. Смирнова. – М., 2004. – 207 с. **9. Тюкаркина О.** Роль национального брендинга в формировании внешнеполитического имиджа современной России / О. Тюкаркина // Власть. – 2011. – №12. – С. 111–114. **10. Формирование** образа России в современном мире: социокультурные механизмы / Н. Загладин, К. Холодковский, К. Лапкин, С. Чугров, И. Семененко // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – №1. – С. 78–88. **11. Шевченко Е. В.** PR-технологии формирования международного имиджа страны (на примере Украины) / Е. В. Шевченко // PR-технологии в информационном обществе : материалы Всероссийской науч.-практ. конф. (Санкт-Петербург, 4-5 ноября 2003 г.). – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2003. – 214 с. **12. Bronfenbrenner U.** The Mirror-Image in Soviet-American Relations [Электронный ресурс] / U. Bronfenbrenner // Режим доступа: <http://www.cas.buffalo.edu/classes/psc/fczagare/PSC%20346/Bronfenbrenner.pdf>.

Корчагина О. В., Куцевська О. С. PR-технологии в формировании внешнеполитического имиджа Украины

В статье международный имидж государства рассматривается как один из продуктов PR-деятельности. Обосновывается, что сформировавшийся в мировом сообществе имидж государства во многом определяет его место на мировой политической сцене, отношение к нему потенциальных внешнеторговых партнеров, инвесторов, туристов. Поэтому вопрос об его улучшении является одним из приоритетных направлений внешней политики нашего государства.

Ключевые слова: имидж государства, факторы формирования имиджа государства, PR-технологии, составляющие имиджа государства, средства коммуникации, информационное пространство.

Корчагина О. В., Куцевська О. С. PR-technologies in the Formation Ukraine's International Image

The paper's foreign image of the state is considered as one of the products of political and of PR-activity. It is found that in the international community formed image of the state largely determines its place on the world political stage, attitude of potential trade partners, investors and tourists.

Therefore the question of improving it is one of the priorities of the foreign policy of any state.

Key words: image of the country, the factors forming the image of the state, the integral parts of country's image performance, communications, information space.

УДК 17.022.1-057.36:070

Пінчук Тетяна Степанівна,

кандидат філологічних наук, професор, декан факультету
української філології та соціальних комунікацій ДЗ
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

Ульянова Катерина Миколаївна,

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент
кафедри журналістики та видавничої справи ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

ІДЕНТИФІКАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЗАСОБАМИ МАС-МЕДІА

Проблема війни і миру в сучасній соціально-філософській та естетичній думці актуалізована доволі широко й вичерпно. Найчастіше ці категорії відкривають нові горизонти й аспекти проблематики наукових досліджень і пов'язані з морально-ціннісним підходом, що в умовах назрілої соціокультурної ситуації в Україні опинилися перед новими викликами. Мілітаризація всіх сфер життя суспільства виявила хиткість стандартів, поставила під загрозу критерії об'єктивності, відповідальності, неупередженості й патріотизму. Найбільш виразно зазначені характеристики простежуються на прикладі образної репрезентації основного суб'єкта військового протистояння – особистості військовослужбовця – стереотипну модель якого вважаємо доцільним побудувати на матеріалі журналістської творчості.

У процесі адаптації людини до нових соціокультурних реалій особливої актуальності набуває аналіз ідентифікаційних стратегій та механізмів, використовуваних масовою культурою, які зазнають докорінних перетворень і «відображають суголосні нашому часу зміни у співвідношенні біологічного та соціального, суспільного та особистого, типового та самотнього, «іншості» та одноманітності.

Основним завданням розвідки є аналіз однієї з провідних форм масової культури – індустрії формування іміджу – штучно створеного стереотипного образу, що ідентифікується як прояв взаємодії людини з оточуючою дійсністю, її життєвим досвідом. Означена проблема

розглядається вперше й має велику практичну цінність в аспекті сучасних медіадосліджень.

На думку дослідниці проблеми іміджу Збройних Сил України Г. Ковальської, образ військовослужбовця – це суб'єктивно побудована у свідомості людини система уявлень про його особистісні й професійні якості, а також емоційно-ціннісне ставлення до нього [2, с. 67].

Найбільш впливовими інструментами моделювання стереотипного образу сучасного українського воїна в умовах розгортання збройного конфлікту в Україні й водночас ефективними факторами формування іміджу й авторитету військовослужбовця є система засобів масової комунікації (як друкованих, так і електронних), основними серед яких є ті, які будують у свідомості реципієнта позитивну стереотипну оцінку воїна-захисника й патріота своєї Батьківщини – ідеального героя, постаті-символу, здатної стати взірцем для наслідування та загальнонаціональної пошани. Така тенденція характеризується зміщенням ціннісних орієнтирів у бік гуманізму, де найвищою цінністю є життя людини, а універсальний набір чеснот – сталою формулою антимілітаристичної агресії, що є своєрідним проривом в історії вітчизняної журналістики на шляху подолання пострадянської епохи. Доречним у цьому аспекті виступає позиціонування ідентифікаційних смислів поняття «образ», яке осмислюватиметься з позиції теорії психоаналізу К. Юнга як ідеальний образ (імідж, стереотип) – типаж, ампула, роль, репутація, мотив тощо. При введенні означених вище смислів у військовий медіадискурс формується нове семантичне значення, яке виражається національно-культурним концептом «захисник» із позитивною конотацією й відповідністю етнічним уявленням у героїчному пантеоні мас-медіа.

Обґрунтовуючи пріоритетність комунікативної стратегії формування позитивного іміджу захисника на матеріалі ЗМІ, будемо спиратися на дослідження В. Посмітної [3], яка, аналізуючи військові та правоохоронні видання, виділяє характерні комунікативні ходи у формуванні відповідних образів. Однак при розширенні наукового об'єкта, беручи за основу всі види сучасних ЗМІ, вербальні комунікативні позиції відображення стереотипного образу захисника будуть змінюватися.

Найбільш розповсюдженим медіажанром у розкритті іміджевих характеристик захисника є нарис. Як правило, ознаки нарисовості проростають у різні сфери військового дискурсу журналістів, будуючи яскравий портрет воїна-героя, який свідомо жертвуючи найвищою природною цінністю – власним життям – обороняє рідну землю. Найбільша кількість подібних тем розкривалася з нагоди загальнонаціонального свята – Дня захисника України. На тему дня відгукнулася велика кількість видань прифронтових українських територій Донбасу – «Попаснянский вестник», «Краматорская правда», «Кремінщина», трійця «Сельская новь», лисичанський «Новый путь»

та ін., де зокрема висвітлювалися взірцеві образи військовослужбовців Миколи Сальчука, Віталія Петренка, Ігоря Карацуна, Анатолія Швеця та ін.

Існують приклади, коли самі військовослужбовці виступають самоідентифікатором стереотипного образу захисника в ЗМІ. Яскравим свідченням такої рецепції є радіостанція «Армія FM» – перше в Україні військове радіо, організоване самими військовими, яке веде мовлення зі столиці й транслюється у прифронтовій зоні проведення АТО – Краматорську, Слов'янську, Бахмуті, Костянтинівці, Покровську, Щасті, Новотошківці, Новоайдарі. На сторінці «Армії FM» у Фейсбучі зібрано відеоархів радіопердач, лівову частку з яких займають різножанрові матеріали про життєдіяльність військовослужбовців, які у більшості випадків виступають гостями студії. Так, радіопрोगрама «Точка доступу» знайомить слухачів із постатями військових різних кваліфікацій і рангів – військовими медиками (Дариною Рудик, Всеволодом Стеблюком), військовим командуванням (генерал-лейтенантом Сергієм Дроздовим, комбригом Андрієм Соколовим), бійцями (81-ї бригади Андрієм Бойко та Русланом Маришевим, солдатом-фронтовиком Олексієм Петровим, бійцями 10 гірсько-штурмової та ін.). Отже, військова радіостанція «Армія FM» не тільки стала майданчиком для спілкування українських бійців; така журналістська практика є ефективним фактором, здатним уплинути на побудову позитивного й соціально привабливого іміджу героя, і водночас дозволить наблизити його до реципієнта, налагодити приязні партнерські стосунки, зміцнити рівень довіри до національної армії.

Велика виховна й естетична роль у відображенні портрета українського воїна-захисника відводиться зображальній журналістиці. Людину з фотоапаратом чи камерою на фоні зображення образу героя цікавлять будь-які свідчення війни – військовий акт, техніка, руїни, солдати, чи то якісь другорядні речі, які нашоухують споглядача на чуттєві й пристрасні емоції. До таких прикладів належать контекстуальні зображення тварин, дитячих іграшок, релігійної, національної чи родинної символіки у кадрі. Серед найвизначніших сучасних майстрів військової фотографії слід згадати імена фоторепортерів Є. Лукацького. Д. Муравського, М. Доднюка та ін.

Досить яскраво персоналізація позитивного образу захисника України репрезентується в сучасних друкованих та електронних ЗМІ загальнодержавного масштабу, таких як «Сьогодні», «Український тиждень», «День», «Військо України», «Слово честі», «Іменем закону», «Українська правда», «1+1» та ін. Найбільш характерними елементами формування комунікативно-ідентифікаційної іміджевої стратегії образу українського воїна в названих медіа стали описи конкретних осіб, які є втіленням рис захисника; асоціативні ряди з історичними героями; формування уявлення про високий професіоналізм військовослужбовців; демонстрування стійкості та витривалості, готовності до відвертих дій;

героїчні та звитяжні розповіді про воїнів (у тому числі й від першої особи), їхнє особисте життя, інтереси, стосунки; апелювання до авторитету героя, його загальнолюдських цінностей тощо.

Як бачимо, історія людства в цілому, як і соціальна природа кожної особистості зокрема, свідчить про потребу в героїчному началі і є орієнтиром для наслідування суспільних ідеалів. Духовно-моральним знаменником у сучасній ідентифікації особистості захисника своєї Батьківщини мають стати ідеальні, проте незаідеологізовані, образи, під час формування яких необхідно уникати полярності ціннісних координат, несучи позитивний резонанс у суспільство. Роль журналістів у цьому процесі не можна недооцінювати. Їхня моральна відповідальність суттєво зростає у часи великих суспільних перетворень і стає серйозним випробуванням професійності й відданості етичним стандартам.

Список використаної літератури

- 1. Сінкевич О. Б.** Стереотип та імідж у ідентифікаційних стратегіях масової культури / О. Б. Сінкевич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer34/178.pdf>.
- 2. Ковальська Г. О.** Образ ідеального військовослужбовця в уявленні мобілізованих солдат / Г. О. Ковальська // Науковий Вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 2. – С. 67–71.
- 3. Посмітна В.** Формування позитивного іміджу захисника як провідна комунікативна стратегія військових і правоохоронних періодичних видань України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Администратор/Downloads/Vftk_2012_14_21.pdf

Пинчук Т. С., Ульянова К. М. Ідентифікаційна стратегія формування іміджу військовослужбовця засобами мас-медіа

У статті розкрито ідентифікаційну стратегію формування іміджу військовослужбовця на матеріалі журналістської та публіцистичної творчості. Побудовано стереотипну модель образу сучасного українського воїна, яка у військовому медіадискурсі виражається національно-культурним концептом «захисник» із позитивною конотацією й ідентифікується в мас-медіа як прояв взаємодії людини з оточуючою дійсністю, її життєвим досвідом.

Ключові слова: образ, імідж, ідентифікація, військовослужбовець, стереотип.

Пинчук Т. С., Ульянова Е. Н. Идентификационная стратегия формирования имиджа военнослужащего средствами масс-медиа

В статье раскрыта идентификационная стратегия формирования имиджа военнослужащего на материале журналистского и публицистического творчества. Построена стереотипная модель образа современного украинского воина, которая в военном медиадискурсе

выражается национально-культурным концептом «защитник» и имеет положительную коннотацию, идентифицируясь в масс-медиа как проявление взаимодействия человека с окружающей действительностью, его жизненным опытом.

Ключевые слова: образ, имидж, идентификация, военнослужащий, стереотип.

Pinchuk T., Ulianova K. Identification Strategy of Military Men Image Forming Through Mass-media

The article deals with identification strategy of military men image forming based on journalistic and publicistic facts. The stereotypic sampler of modern Ukrainian soldier was formed, which in military media discuss is expressed by national and cultural concept “defender” with positive connotation and is identified in mass-media as demonstration of human interrelation with environment and his life experience.

Key words: character, image , identification , military man , serotype.

Наукове видання

ГІБРИДНА ВІЙНА НА СХОДІ УКРАЇНИ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИМІРІ: ВИТОКИ, РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ РЕІНТЕГРАЦІЇ

Здано до склад. 27.03.2017 р. Підп. до друку 27.04.2017 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 51,12. Наклад 200 прим. Зам. № 121.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, 92703. т/ф: (06461) 2-26-70.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.